

સુધારાનું શિખર

— યા ને —

સંસાર સાગરમાં સફર.

એક

પારસી સંસારી કથા.

કર્તા:

મેહરવાનજી મનચેરજી દાદાભાઈ
બનાજી

[*M. M. Banaji*]

આગેવાન 'ઓરીજનલ' પારસી સંસારી વાર્તા

“દુન્યાઈ દોર”

ના કર્તા.

“સાંજ વર્તમાન” ઇલેક્ટ્રિક પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, કોટ—મુંબઈ.
સને ૧૯૧૦.

૩.૫૫-૮-૦

હાલને સમયે જ તખ્તે સામાન્ય સંસાર સુધારે પોહોંચ્યો છે અને ધાર્મિક અને નીતિની ફેળવણીનો પ્રસાર કાં નહિ કરવો અને કેમ કરવો તેના પુકારે જુદી જુદી કોમોમાં અને દેશોમાં ઉઠી રહ્યા છે તેવે સમયે એ પ્રકારની ફેળવણી ખુદ શિક્ષણ પોઠીઓ કરતાં રમુજ અને વ્યાખ્યાનરૂપે કેવી અસરકારક રીતે આપી શકાય તેનો કાંઈક ખ્યાલ આપવા આ અદના કલમે આ વાર્તાનાં પાત્રોનાં મહોંમાં અને કર્તાકૃત વિવેચનમાં યોગ્ય યોધ અને શિક્ષણ તથા ઉપયોગી ધડાઓનો સમાવેશ કીધો છે, એવી નેમથી કે આ પુસ્તક માત્ર એક કથા અથવા નાવેલ તરીકેજ નહિ પણ એક ઈનામી પુસ્તક તરીકે, સ્ત્રી તેમજ પુરૂષોને, નાના તેમજ મોટાને, એકસરખી રીતે ઉપયોગી થઈ પડે.

દેશમાં ફેલાયેલી અશાંતિના એક ઈલાજ તરીકે પણ નામદાર સરકારે ધાર્મિક, નીતિની, તનની અને મનની ફેળવણીની જરૂરિયાત સુખ્યત્વે પીછાની છે, તે આપણે ભૂલી જવું એમતું નથી.

[Sweet Dreamland
Faces]

સ્વપ્ન માંહેલાં સ્વરૂપો,
ભમે મુજ મગજ પાસ;
હરદમ આપે મુજને,
ગદ્ય ગુજરીની યાદ.

ગુજર પામેલાં વહાલાંઓ

તમારી

❦ પવિત્ર યાદને ❦

આ પુસ્તક

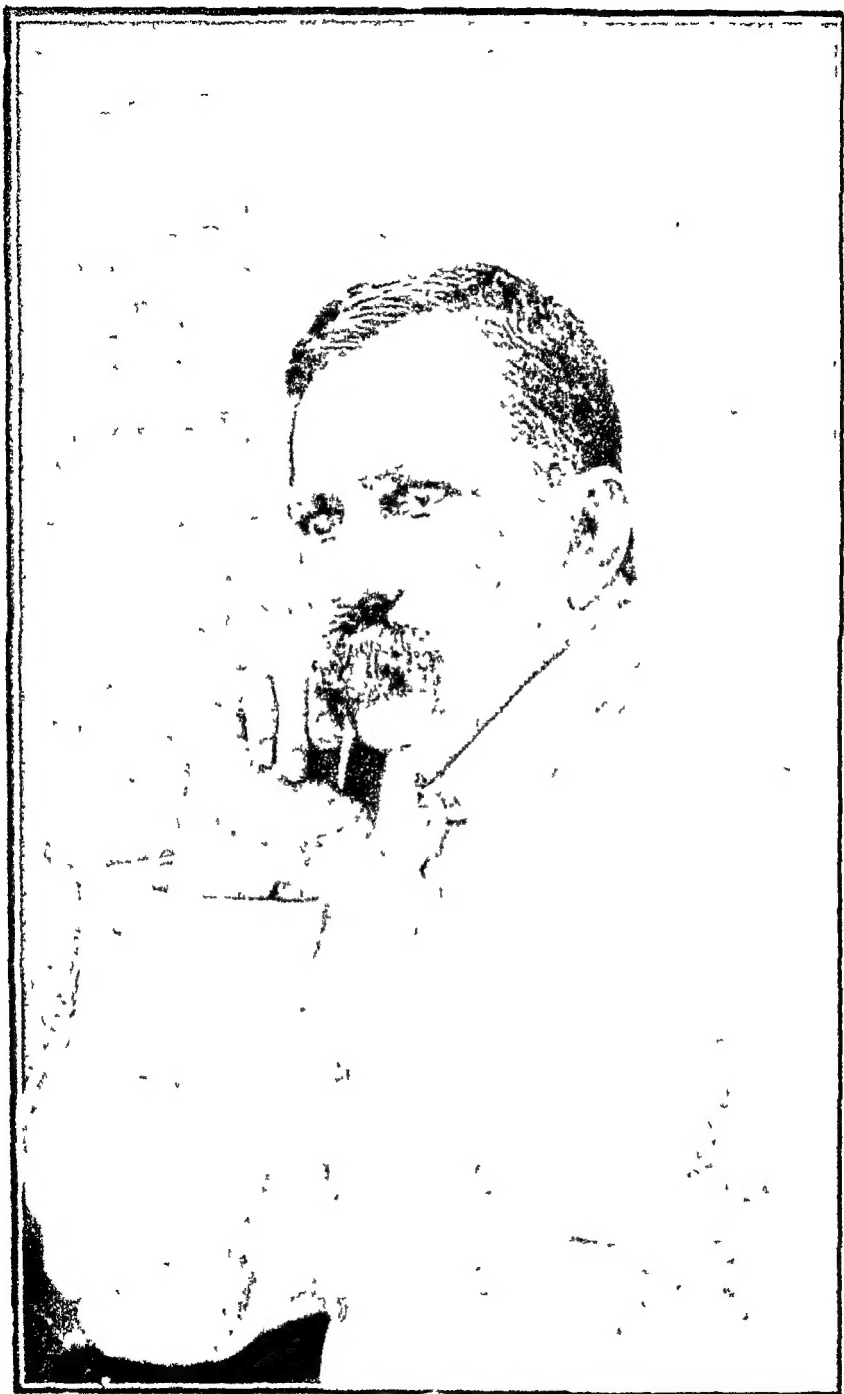
માનપૂર્વક લાગણીથી

અર્પણ

કરું છું.

મધુર મુખના મુખડાઓ,
દશાંબે અચુક અપાર;
ધિર ધરે તમ વહાલાંઓ,
ફરી મળશું એકવાર.
(મે. મં. બ.)

મેહરવાનભ.

"DAWN"
Studio.

डिप्टेक्लु आपना
हता.

વિશેષ વિનંતી.

ભાઈઓ અને બેહનો,

સેવક તમને વિનવે છે કે આ મારી વાર્તા વાંચી લડકશો મા અથવા સેવકને સેસ લરશો ના !

સેવક તમને માનપૂર્વક ખાતરી આપે છે કે આ પુસ્તકના છેલ્લામાં છેલ્લા સફા સુધી નજર ફેંકતાં એકપણ અવિચારી યા અવિવેકી લિટિ તમને માલુમ પડશે નહિ.

આ સંસારી ચિત્રની કીમતનું તોલ કરતાં, તે માંહેલી નિર્જીવ ખાંભીઓને ગળચીમાંથી પકડી પાડવાનો યત્ન કરશો ના; માત્ર સંગીન શાહદતોનો નક્કર માવો, જે એક લખાણની સુંદરતાનો મુળ ભેદ છે, તેજ શોધવાની અને ગ્રહણ કરવાની તમે તજવીજ કરજો.

હું જાણું છું કે એક વેળાની સ્વચ્છ આબોહવાવાળી પણ હમણાની ગલીચ ગટરોની ગંધકાવાળી સુઅષ નગરીમાં સુધરેલી જાંદગી ભોગવવાના કસાકસીના અધ્યામમાં થોડી ઘણી અંદાજસર મૌજ જો ઉડાવી ન હોય તો જાંદગાની આપણને બોળસમાન થઇ પડે. તેમ તમે કરો તેમાં સેવકને કાંઈપણ વધી નથી.

આ કથાની કિટિઓ વાંચતી વેળા પારસી સંસારની ચિતારેલી ખેદયુક્ત ખામીઓ કરતાં ખુદ તેની ખુખીઓ પ્રત્યે તમારું લક્ષ વધુ દોરવળે, અને એમ સમજળે કે ખામીઓ ઉપર મારી આંગળી ટાંકવાની નેમ તમારી આવકારદાયક ખુખીઓ ખીલવવા કાળે તમને વધુ ઉલટ-મંદ બનાવવાની છે. તેટલા વાસ્તે—

ભાઈઓ અને બેહનો,—સેવકને લગાર છુટથી અને ખુલાસાથી ખખારીને બોલવાની રજા ફરમાવશો તો તેમાં તમારે બોલવાનું કાંઈ નથી.

એક બાળતમાં જે આ કલમે બખીલાઈ કીધી હોય તો તે આ છે: મારી કથાનાં સ્ત્રી પાત્રોને ચેરીઝ જેવા હોઈ, સ્ત્રોબેરીસમાન ગાલ અને ગ્રીશ્યન નાકોવાળી આકાશી હુરીઓ તરીકે ચિતારવાની યા શિરકેશ્યન ખુખસુરતીઓ કે પેરિશ્યન પરિસુરતો તરીકે ઠોકી બેસાડવાની અને હાવલાવ કરતી દર્શાવવાની સરકશી મેં કીધી નથી; અને તે માટે, હમદીન નાબુક પંચનીઓ, તમે સેવકપર કરડી નજર કરો એ નહિ બનવાબેગ નથી. પેલા તાજ વગરના રાજપતિ આંધીવર કોમવેલે પોતાના માનિત ચિતારા લીલીને કહેલા બોલોની હું આ તકે તમને યાદ આપીશ:—

“Paint me as I am ! If you leave out the scars and wrinkles I will not pay you a shilling.”

“લીલી, બખરદાર ! જેવો હું છું તેવોજ મને આપાદ ચિતારવાની સંભાળ રાખજે. જે મારા ચેહરા ઉપરની સેહજ પણ કાંચલી—કરચલી રજુ કરતાં તું ચુક્યો તો મારી કનેથી એક પાઈ મેળવવાની આશા રાખતો ના.”

હમદીન બેહનો, સેવક જાણે છે કે, તમે માંહે કાંઈક એવાં પણ ગળ્હેરો છુપાયલાં છે કે તેઓના ઉમદા ખવાસ અને ઉત્તમ ગુણોનું વાજખી તોલ અમો મદો બે કર્યે તો, પરજોલી છંદગીના પરમસુખની

પણોતી દેવીઓ તરીકે અમેઓ તેણીઓને માની લેવી જોઈએ;
આ મારાં આધિન મત માટે તમે શું મને 'થંક' કરશો નહિ ?

ત્યારે

ઉંઘાડો આ પુસ્તક 'ખિનદલેસ્તથી, ફેરવો તેનાં પાનાં
ખુલ્લાં દિલથી અને તોલ કરો તેનું અપક્ષપાત રીતીથી. તેમ કરતાં જો
તમને કંઈક આપણું પારસી સંસારમંડળમાં બેઠું મળુમ પડે, તો
સેવક સાથે રીમે ભરાશો નહિ !

' યાદ રાખજો, ભાઈઓ અને બેહનો, કે આપણો ખરો દોસ્ત તેજ
છે કે જે આપણને સાચેસાચી વાત, સાફ સાફ શબ્દોમાં, મહાંમાં
વગોળ્યા વગર—વાર્તારૂપે પણ—કહી દે.

આ પુસ્તક વાંચતાં તેની સામાન્ય રચનામાં તમને કદાપી
કંઈક ખટકે તો તે દરગુજર કરશો. સખખ, આ અદના વાર્તાનવેશે
પોતાની ખન્ને ચશમોનું નૂર કેટલોક વખત થયો ખોલી દીધેલું હોવાથી
તેને પોતાની પહેલી વાર્તા 'દુન્યાઇ દોર' ની મુવાફક આ MODEL
'ઝોરીજનલ' કથા અન્વલથી આખર સુધી મહોરથી લખાવવી
પડી છે.

હિતેચ્છુ આપનો,
કર્તા :

પુસ્તક પ્રવેશ.

મારું ભમતું ભેળું.

“લેખક” “લેખક” શેતું કરો,
લેખક સિપ સમાન,
સિપ સઘળામાં મોતી નહિ—
લેખક હાલ એવો જાણુ !
લુખું તે કાંઈ ‘લખાણુ’ નહિ,
લખે સઘળા તે ‘લેખક’ નહિ,
પર લખાણુ પર આસ જેને નહિ—
લેખક ખરો તેને જાણુ.

(મિ. મ. બ.)

યા ખુદા ! નવલકથાનાં મેદાનમાં મારી કલમનો રખશ ખીછ વાર દપટાવતાં શરીર મારું તું કાંપે છે કાં ? હાથ મારા તું ખંચાય છે કાં ? અને ભેળું મારું તું ભમે છે કાં ?

પ્રતિવિત્તર મળે છે કે એનું કારણ કાંઈ શોધવા જવું પડે એમ નથી. એક અખબારનવેશની જોખમદારી અને તેની મુશ્કેલીઓ કરતાં એક વાર્તાનવેશની જોખમદારી યા વિપત્તીઓ કાઠપણુ પ્રકારે ઓછી હોતી નથી—બટકે ચોક્કસ બાબતોમાં તો છેલ્લાને ચારચાસણી જયાદા ઝાલેમત ઉઠાવવી પડે છે.

એક અખબાર આપણા વચ્ચે આવ્યું કે તે માંહેલી કાઠ ‘આર્ટીકલ’ યા ટીકા આપણને પેશ ન પડે તો “હું છટ !” “કન્ફાઉન્ડ છટ !” “કપાળ તારું !” “ભેઠર તારું !” બડબડી અંદર જે વાંચવા જેવું હોય તે વાંચી લઈને, ગોખવા જેવું હોય તે ગોખી લઈને, વધ્યું—સધ્યું ફેંકી દેઈએ છિયે. મિશિસના વાંચવા પછી ખીજે દિને રામો તેને પડીકાં આંધવાનાં કામમાં લે છે, અને આ પ્રમાણે અમુક દિવસના અખબારનું જીવનચરિત્ર સમાપ્ત થાય છે.

આથી ઉલટોજ કાંઈ રંગ એક ચોપડીઆપના બાબમાં મચી રહે છે. તે આપકું બાળક અવતરતાંવાર તેની ઉપર તરેહવાર વીટંબણા વીટે છે, અને તે અભાગ્યાને લોકપ્રિય ને માનિતું કરતાં તેના કર્તાની દાઢીના વાળ કાળાપરથી ઘોળા થાય છે! પુસ્તક હજી તો બાહર પડ્યું ન પડ્યું તેટલાં તેનો લેખક વિચારના વમળમાં વીંટલાઈ જાય છે. ‘અમથાં-એહન’ આમ બોલશે અને ‘તમકાં એહન’ તેમ કહેશે, ‘ફલાણાજી’ મ્હોં કુમળાવશે અને ‘ચીણાજી’ આંખના ડોળા આસમાનસે લગાડશે. થોડાજ દુરઅંદેશીથી ગૌર કરીને વાર્તાની ખરી કીમતનું માપ-તોલ કરી લેશે, અને ભૂલચૂક લેણીદેવીનો હિસાબ રહેલાઈથી પટાવી દેશે.

એકે ‘ઝોરીજીનલ’ વાર્તાની શુરૂઆત કરી, તેને તખ્કે તખ્કે ઉપર ચઢાવી, આસાનીથી છેક છેવટ સુધી દોરવી લઈ જવી, એ કાર્યે જેટલો મને ધબકાવ્યો છે તેટલો મારી પહેલી પરિક્ષામાં બેસતી વેળા, ત્યારપછી એક શિક્ષાગુરૂની ખુરશી ઉપર બેઠક લેતાં, અને તે પછી એક બહુર આંધીસની જોખમદાર નોકરીમાં દાખલ થતાં હું ધબક્યો નથી.

પ્રિય વાંચકો, એકાદ મોટાં સ્ટેશન ઉપરથી ઉપડતી ત્રેનનો દેખાવ તમોએ ક્યાં નથી નિહાળ્યો? એક ત્રેન ઉપડવા અગાઉ પોર્ટર, ગાર્ડ અને સ્ટેશન માસ્ટરને ભારે કાળજીથી આમતેમ મુકમકવું પડે છે; ગાડીનાં બારણાંઓ સંભાળથી બંધ કરવાં પડે છે; વળી એકાદ ગાફેલીથી ગાફેળ જમેલો પેસેન્જર પ્લેટફોર્મ અને ટ્રુટ્પોર્ડની વચ્ચે ચંપાઈ ન જાય અને બંધ થતાં બારણાંમાં તેનો હાથ કચડાઈ ન જાય તેની સાવચેતીમાં તેઓને સ્થેવું પડે છે. પોર્ટરના ‘ઓલ-વેલ’ પછી અને લીલા વાવટાની સીગ્નલ થતાં અગ્નીરથનો સુકાની તેને સીધા રસ્તા ઉપર ફરબ્યાત ધીમે ધીમે બાહર પાડે છે, પણ ત્યાંસુધી તે આખેર મુકામ પહોંચતી નથી ત્યાંસુધી તો તેના રખેવાલો—દ્રાઈવર અને ગાર્ડ—છુટકારાનો દમ ખેંચવાની હિમત કરતા નથી.

આવીજ કંઈ જોખમદારી અને જવાબદારીની તિક્ષણ લાગણી આ કથા લખતી વેળા મારાં દીલમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રેનના ઉતારોએ તે એક પુસ્તકનો વાંચકવર્ગ અને પાત્રો સમજી લેવા. જે પ્રમાણે આપડાગાર્ડને પેસેન્જરોના હાથનો કચડાણ ન થઈ જાય, અને તેઓના પગ ટ્રુટ્પોર્ડ-પરથી લપસી ન પડે તેની તકેદારી રાખવી પડે છે, તેજ મિસાલ એક

ચાર્તનવેશને લોકોના પગના કુમળાં આગળાંપર પોતાનો રોકોડી પગ અંજાણુપણે પડી ન જાય, અથવા તો પોતાની તીણી કલમડીની ટોચ કોષક નાણુક બદનનાં એકાદ વધુ નાણુક ખુણામાં ખુંચી ન જાય, તેની દમ-અ-દમ સંભાળ રાખવી પડે છે.

આજે તો સઘળું નવું, નવું, અને નવુંજ જોઈયે છે. આગળા જમાનાનાં બાળકો આગળ જે જુનીપુરાણી રમુજ વાર્તાઓ વર્ણવામાં આવતી હતી તે કંઈ હાલના સુધરેલા જમાનાનાં ઉમરે પુગેલાં અને સાથે સાથે વળી સુધરેલાં બાળકો આગળ ચાલતી નથી. જે બદસુરત ઢીંગલાં ઢીંગલીઓથી અગાઉનાં બાળકો ખુશી થતાં હતાં તેને બદલે આજનાં સુધરેલાં બાળકોને હાલતાંચાલતાં રમકડાં અને ચળકતી ચાંચ્યાંઓ જોઈયે છે. તેઓને જો કંઈ “matter of fact” એટલે ચણાની બે ફાડ કરવા જેવું કહી સંભળાવ્યું તે છેડાઈ છંછેડાઈ પડશે.

પ્રિય વાંચકો, આ અદના લખનારની મુઝવણીનું કંઈક અનુમાન હવે તમો કરી શકશો, અને નુકતેચીનીના દરિયાવમાં ચાહોમ ઝીપલાવતાં બે વાર વિચાર કરશો; કારણ—

Criticism without knowledge is a two-edged tool.”

મેહરવાનજી મનચેરજી ખનાજી કૃતઃ

સુધારાનું શિખર

—યાને—

સંસાર સાગરમાં સફર.

એક Model પારસી સંસારી કથા.

પ્રકરણ ૧ હું.

નખરાંબાજ કુદરત અને કરમનાં કૈાતક,

“ તહારં નહિ, હું હું ધણી, સહ કોઇ એ લાવે જિકર,
છે અંતે કોઇતું નહિ, માલિક ખરે તે દાદગર.
ખુદા જવાન સહ એક છે, આયા અને ચાલી ગયા,
જે હાથ ખાલી આવ્યા, તે હાથથી ખાલી ગયા. ”

જેટલો વખત એક વાર્તા લખનાર તે લખવાનાં કામમાં ગુંતાયલો
રહે છે તેટલો વખત તે પોતે ગોયા પોતાને ભૂલી જાય છે !

પોતાની કથાનાં પાત્રો રચી, પોતાની આસપાસ એક નવીજ દુનિયા
ઉભી કરી, તે માંહે વસતાં સ્ત્રી પુરુષોના ધાગ સમાગમમાં જ્યારે તે
આવે છે, સારેજ તે એક દિલપઝીર અને અસરકારક વાર્તા લખી શકે છે.

ખીજા હાથ ઉપર વાંચક આવમ જો તેજ પ્રમાણે વર્તતી નથી.
યાને જુદાં જુદાં પાત્રોની ખુબીખામીની યોગ્ય પિંજાન કરી લેતી. નથી
તો વાર્તાના આવેશમાં સંપૂર્ણ ઉતરવામાં તે નિષ્ફળ નિવડે છે.

પ્રિય વાંચકો, તમે આ મારી નવી દુનિયાના કલ્પીત દોસ્તો સાથે
‘મન્ત્રોચ્ચુસ’ થવા ઇચ્છો છો ? તો ચાલો,—શરમાવો ના,—હું તમને
ધીમે ધીમે અને ઘટતે પ્રસંગે સર્વ સાથ પિંજાન કરાવીશ.

મિસ સુનાબાઇ શાપુરજી સાહુકાર જ્યારે ‘સ્વીટ સીકસ્ટીન’ ના પુર અહારમાં ખીલી નિકળ્યાં ત્યારે તેવણ પોતાના એક પિત્રાઇ જોડે અદરાયાં, પણ કમનસીબે લગ્ન અગાઉ તો તે જવાન સ્વર્ગવાસ પામ્યો અને ત્યાર પછી ત્રણ વરસમાં આપણું નવજીવાન સુનાબાઇની શેહાદી તાલેવંત ખાનદાનના એક નખીરા મીં બેહરામશાહ બરબોરજી તાલેવંત સાથે થઇ.

આ લગ્ન કંઈ સહેલેસુજે થયાં ન હતાં ! સુનાબાઇના બાપ અને બેહરામશાહ તાલેવંત પાડોશી થતા હતા. બેહરામશાહ શેઠની ઉંમર ૩૫) વરસની હતી. તેવણ એક વ્યપારી હતા, અને વ્યવહાર મધ્યમ કેળવણી પામ્યા હતા. પોતાના રોજગારમાં તેવણે ફીક પુજી એકઠી કીધી હતી.

આથી ઉલટુંજ,—મીં તેહમુરુપ તાલેવંત, બેહરામશાહના નાના ભાઇ, એક અથગ અભ્યાસી હતા. તેવણ મુબઇ યુનીવર્સીટીના એક માન પામેલા ગ્રેડ્યુએટ હતા, અને વીદ્યાભ્યાસનો બહુ શોખ ધરાવવા ઉપરાંત પહેલવી, ઝંદ, અને અવસ્તા ભાષાના એક કાબેલ ઉસ્તાદ હતા. પોતાના અભ્યાસ અર્થે વિલાયત, અમેરીકા અને જર્મનીની મુસાફરી કરી Ph. D. ની ઉંચ પદવી તેવણે મેળવી હતી. તેવણ ‘બેહદીન દસ્તુર, ડૉં તેહમુરુપ Ph. D. કરી ઓળખાતા હતા.

ધણાકો એમ ધારતા હતા કે આ કાબેલ ઓલમા પોતે સંપાદન કરેલા ધર્માભ્યાસનો લહાવો જાહેર ભાષણો, લખાણો અને રેસાલા-રૂપે પોતાની હમકોમને વારેઘડીએ ચખાડશે; પણ નહિ,—આ ગણત્રીમાં તેવણના હમદીન અધુઓએ દેખાઇતી થાપ ખાધી હતી.

ડૉં તેહમુરુપ એટલા તો શરમાળ સ્વભાવના કાંક પુરૂપ હતા કે ભાષણો અને રેસાલા એક કારે મેલતાં મુળમાં જાહેરમાં લોકો સાથે જોળાવાને પણ અચકતા હતા. ‘સોસાયટી’નાં નામ ઉપર તેવણે ગોયા મસમોટો છેકો માર્યો હતો. તેવણ પોતાનીજ સોસાયટી શોધનારા એક-માર્ગી આસામી હતા, અને સારો દિવસ પુસ્તકોની સંગત સાંધતા હતા.

દાખામાંના ભૂતની માફક કોઇ કોઇ વેળા તેવણ ‘રાહનુમાય સલા,’ ‘જરથોસ્તી ધર્મ પર એતેકાદ વધારનારી મંડળી,’ ‘ગાથા સોસાયટી’ ઇત્યાદી જેવાં પોતાની હૈયાતીની દોરી યોગ્ય ઉત્તેજનની ગેરહાજરીમાં જેમ તેમ લખાવતાં મંડળો તરફથી ભાષણો આપતા હતા.

વ્યપારી બેહરામશાહ પોતાના વ્યપારમાં મગ્યા રહેતા, અને ડૉ. તેહમુરુપ ઓરડામાં ભરાઈ 'દશ પયરી ખશક'નું ખંડણ કરવામાં માથું ઝીકતા હતા. પણ આટલું તો ખર્ચ કે બન્ને ભાઈઓ વચ્ચે ઘાડો પરિચય હતો. સહવારના નાસ્તા ઉપર અને રાતના ખાણા વેળા તેઓ ભેગા મળતા.

ધરનો સઘળો વહિવટ બેહરામશાહ ચલાવતા હતા. ભાઈઓ વચ્ચે ભાઈબંધીની ગાંઠ એટલી તો સાચુત બંધાયેલી હતી કે ગામલોક તો એમજ કહેતાં કે તેઓ એકમેકને વરેલા હતા, અને લગ્નની જુસરીમાં તેઓ કદીપણ જોડાશે નહિ, તોપણ કારજકરો જોતું નામ ! તેઓ આ બન્ને શેઠોનાં ધરનો ઉંચર ખણી ખાતા હતા. આસેપાસેના પરણવા લાયક પુત્રીનાં મમા અને પપા ડીયરો આ બેમાંથી એકપણ શીકારને પોતાનાં તાલમેલી છટકાંમાં લેવાને તરેહવાર યુક્તિઓ રચતાં હતાં, પણ સઘળું ફેકટ ! તાલેવંત મિનારનાં બારણાં કવચીતજ પરોણાઓ માટે ઉંઘાડાં રહેતાં એમ કહીયે તો ચાલે. પાડપાડોશીઓની પણ ઝાઝી આવળ ત્યાં હતી નહિ; માત્ર તેઓનો એકજ પાડોશી અવારનવાર દેખાતો હતો, અને તે બાનુ સુના યાને સુનાબાઈ સાહુકારનો બાપ શાપુરજી સાહુકાર હતો.

બીજાં વીઝીટરોમાં કાટમાં કામાના મેહલ્લામાં રહેતા મેહલ્લાશાહ કાવસશાહ માસ્ટર M. A. અને તેવણની એકપુરી નમાઈ બેટી ગુલચેહર હતાં. મેહલ્લાશાહ માસ્ટર પ્રથમ ભર્ય અને અમદાવાદની હાઈ સ્કુલોમાં હેડ-માસ્ટર હતા, અને હાલ મુંબઈની એક જાણીતી સ્કુલમાં કામચલાઉ પ્રીન્સીપાલનો ઓધો ભોગવતા હતા. તેવણ ડૉ. તેહમુરુપ તાલેવંતના એક વેળા શીક્ષક હતા, અને હરખાને બન્ને ભાઈ સરખાની માફક બંને અભ્યાસના શોખીન હતા.

આ સ્ટેજે વાંચનારે ડૉ. તેહમુરુપને જોઈયે તો આ વાર્તાનો નાયક લેખી લેવો, કારણ આપણી આ વાર્તા તો ચિત્રવિચિત્ર સ્ત્રીપુરુષોનું ગોથા એક પ્રદર્શન છે, અને તે માંહે સઘળાં પાત્રો પોતાનો ભાગ ભજવવામાં સરખસર હરીફાઈમાં ઉતરે છે, અને એકસરખી અગત્યતા ધરાવે છે.

બાનુ સુનાના અસ્તાયા પછી શાપુરજી શેઠ તેણીનો ગમ વિસરાવવાને બહાને બેહરામશાહને ત્યાં તેણીને લઈ જતા હતા. પહેલાં તો તેવ-

ણને લગાર થ'ડો આવકાર મળ્યો, પણ આ દુનિયા ખાધેલ પુરૂષે તેની કંઈજ પરવા કીધી નહિ. તેવણની મકસદ તો કોઈખી રસ્તે પોતાની બેટીને બેહરામશાહ સાથે ગોઠવી દેવાની હતી.

આનુ સુના પોતાની આ નવજુવાન ઉમરે ચાલુ જમાનાની તેણીની બણીક બીજી બેહનપણીઓ કરતાં વધુ ઘતમદાર, દેખાવલી, કામળ પણ મજબુત બાંધાની અબળા હતી. તેણીના પિતાએ તેણીને દરેક પ્રકારની નિશાળની તેમજ ઘરની કેળવણીમાં કુશળ બનાવવાને કાંઈપણ કચાસ રાખી હતી નહિ. મિસ મુસની સ્કુલમાંથી 'મેત્રીક્યુલેટ' થયા પછી આનુ સુનાએ રાંધણકળા, ભરતકામ, વેતરકામ, વગેરે ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપ્યું હતું, અને મ્યુઝીક અને ડ્રોઈંગપર અઢો કાણુ મેળવ્યો હતો.

ઘરમાં ગંધાઈ રહેતાં, મંડળથી દુર નાસતાં, નબાપા, નમાયા અને નબેહના પેલા બે તાલેવંત ભાઈઓ જો આનુ સુના જેવી એક 'આલ-રાઉંડ' કેળવાયલી નારના સમાગમમાં આવ્યાથી તેણી તરફ દીનપ્રતીદીન વધુ અને વધુ ખેંચાતા જાય તો તેમાં અન્યબીનો શ્વાસ ખેંચવા જેવું કાંઈ નથી. આ બે ભાઈઓમાંથી કયા સાથે વરવું તે જો આનુ સુનાને પુછવામાં આવત, તો તેણી નાના ભાઈ તેહમુરસ્પને અલબત્ત પસંદ કરત. કારણ, બેહરામશાહ તેનાં કરતાં પાંચ વરસ વડા હતા એટલુંજ નહિ, પણ તેઓ તેના જેટલા દેખાવલા યા ખેંચાણકારક ન હતા. લેખાશે પણ તેઓ બહુ સાદા હતા. જ્યારે તેહમુરસ્પ જોકે ત્રીમત્રાક ન હતા તો-પણ બદન અને ઝહેરાને અનુકુલ પડતા દિલશોભિત પોપાકમાં સજ થતા હતા.

આનુ સુનાના દુનિયાદારી બાપે પોતાની બેટીની વળણ કયા ભાઈ તરફ વધુ ઢળતી હતી તે સહેજમાં જોઈ લીધું, અને તેવી વળણથી વેગળી જવાને તેવણ રોજ-બ-રોજ તેણીને એક નાનું જેવું 'લેકચર' આપતા હતા!

અત્રે વળી મારે કહેવું જોઈયે કે. આનુ સુના કેળવાયલી છતાં જાતે લોભી હતી; પૈસાને અને સત્તાને ચાહનારી હતી તેથી બેહરામશાહ શેઠન પૈસાની તસ્વીર સદા તેણીની આંખો આગળ ધરવાને શાપુરજી શેઠ કાળજીપૂર્વક રહેતા હતા.

વખતના વહેવા સાથે તાલેવંત ભાઈઓ બાનુ સુના સાથે વધુ પળોટાઈ ગયા, અને જોકે તેણીની સાથે વિશેષ મર્યાદા અને વિવેકથી બનતે વર્તતા હતા, છતાં તેણીની વાતચીતમાં, સંગતમાં, અને ગાન-તાનમાં ઉત્સાહથી મોજ લેતા હતા. પણ તેઓ એટલા તો ભોલા-ભલા બાલેસ સ્વભાવના હતા કે એકમેકના બાનુ સુના તરફનાં છુપાં ખેંચાણથી તેઓ અજાણ્યા હતા. એહરામશાહ શેઠને ઝાંખો પણ ખ્યાલ ન હતો કે જે લાગણીથી તેવણ બાનુ સુના તરફ દોરવાતા હતા તેજ લાગણીથી તેહમુરરૂપ પણ તેણી તરફ ખેંચાતો હતો.

જ્યારે વાત આ તબક્કે આવી પહોંચી અને વધુ આગળ તે ક્યે દિવસ વધશે તે કહી શકાતું ન હતું, ત્યારે શાપુરજીબાએ પેલી ઇંગ્લેજ કહુતી પ્રમાણે વખતબાવાની ફેંટ પકડવામાં અને ગોધાની સાથે તેનાં શીંગડા પકડી લડવામાં ડહાપણુ વિચાર્યું. તેઓએ એક દિવસે તેહમુરરૂપની ગેરહાજરીમાં આ બાબત એહરામશાહ તાલેવંત સાથે છેડી, અને પરિણામમાં તે વાતચીત પછી અરાબર ૮ મે દિવસે, અને બાનુ સુનાના અસ્તાયાને અરાબર ત્રણ વરસ વીટા બાદ, એટલેકે તેણીને ૨૦ મું વરસ એક પછી એહરામશાહે તેણી સાથે અદરાવાની ખબર પોતાના ભાઈને નાસ્તા ઉપર આપી. તે ખબર તેહમુરરૂપના કાન ઉપર અચ્ચુચ્ચ તોપના ગોળા સમાન આવી પડી. સાધારણ સંજોગો વચ્ચે આવી ખુશખબતી-ભરી ખબરથી તે પોતાના હેતાળુ હમશરીકને મુબારકબાદી આપવાની પવિત્ર દ્રવ્ય તુરત અદા કરતે, પણ હાલમાં તો તેની જીભે એક્ર એ મીનીટ સુધી ઉપડવાની સાફ ના પાડી. તે સરતાપા તંગતાઈટ થઈ ગયો.

આ બનતે ભાઈઓએ કાંઈપણ દીન એકે યા બીજો પરણે એવું સ્વપ્ને પણ કલ્પેલું ન હોવાથી એહરામશાહ શેઠ સમજ્યા કે હવે તેવણ અદરાયાથી તેહમુરરૂપ કુદરતી રીતે અન્યથા થયા હશે, અને તેઓએ તેમ વિચાર્યું. તે ઠીકજ થયું, કારણ તેવણ જો બાણત કે બાનુ સુના સાથે પરણવાને તેહમુરરૂપ તલ્લી રહ્યો હતો તો તેઓ ઝીનહાર પોતાના ભાઈની મરજી વીરૂધ્ધ જાત નહિ.

તે એ ત્રણ મીનીટની ચૂપકીદી દરમ્યાન પોતાના વીખરાયલા વિચારોને અને અશાંત મનોવૃત્તીને તેહમુરરૂપે પાછાં કાબુમાં લીધાં.

ભાઈનાં સુખની આશામાં તે જવાને પોતાનાં સુખને તુરતવેળા છેલ્લી સલામ કીધી. તેને નિશ્ચય કર્યો કે બાનુ સુના તરફ પોતાની પસંદગી ઉતરેલી હતી એવું તેને પોતાના ભાઈને કાંઈપણ દિવસ જણાવવું યા જાણવા દેવું નહિ.

તે ઉઠ્યો, અને પોતાના સાદામાદા ભાઈ જેવણે કાંઈ શીપ કરતાં કરતાં ન્યુસપેપરમાં ડોક્યું ધાલી “લીવરપુલના તાર સમાચાર” વાંચતા હતા, તેવણેને સાદીમાદી રીતે બગલગીરી કરી ભેટી પડ્યો, અને બોલ્યો—

“બેહરામ, વહાલા બેહરામ, હું તુંને અંતઃકરણથી મુબારકબાદી આપુંચ.” આંબુથી લીપાઈ ગયલી આંખોએ તેહમુરરૂપ જેમ તેમ બોલ્યો. “બોદાતાલા તમારાં જોડાં ઉપર રહેમ ઉતારો અને તમો સદા આંખાદ રહો,” અને ભાઈ તરફના વળતા જવાબ માટે ન થોભતાં તે સરભોગ ઓરડાની બાહર પડ્યો.

પોતાના ખાનગી ઓરડાનાં બારણાની સાંકળ દેતાં નાસીપાસીના છુપાં આંબુ વરસાવતા ડોં તેહમુરરૂપ પોતાની ઇઝીચેરમાં એક નિશાસી ખેંચી પડ્યા.

થોડીક મીનીટમાં તેઓ સાવધ થયા. ઉઠ્યા, મ્હોં ઉપર પાણી છાંટી કાંઈ બન્યું ન હોય તેમ પોતાની ટેબલ આગળ જઈ તેનાં ખાના માંહેથી એક અવસ્તા કાઢી તેના ચોક્કસ કલામો પઢવા પડ્યા. તેવણે તે કલામો પુરા થવા પછી બેધ્યાનપણે બડબડ્યા— “બેહરામ, બેહરામ, મારી નામુરાદીનું કારણ હું કદી તુંને જાણવા દઈશ નહિ—મારાં મ્હોં ઉપર તે પ્રગટી ન નિકળે તેની હું પુરતી સંભાળ રાખીશ,” અને પોતાનો તે ઠરાવ તેવણે એવી તો દ્રઢતાથી અમલમાં મેલ્યો કે બાજેવેળા બાનુ સુના વટીક વમાસણમાં પડતી કે તેણી જે તેહમુરરૂપને પરણવાની માંગણી કરત તો તે માંગણી તેહમુરરૂપ મંજુર રાખત યા નહિ.

બેહરામશાહ અને બાનુ સુનાની શેહાદી કંઈપણ ઝાઝી ધામધુમ યા દોડધામ વગર પસાર થઈ.

તાલેવંત કુટુંબમાં પગ મેળતાંજ બાનુ સુના ત્યાં જાણે વરસોની વસેલી હોય તેટલી હળી ગઈ, અને ઘરના કારોબારની લગામ પોતાના

હાથમાં લઈ શેઠાણી તરીકેની સઘળી ફરજો પુર ફત્તેહમંદીથી અંદ કરવા લાગી. બેહરામશાહ જોકે તેણીને ઉડાઉ ખર્ચ કરવા દેતા નહિ તેમ વળી તેણીની કાંઈપણ વાજખી માંગણીની આડે આવતા નહિ. જાહેર મેળાવડાઓ, પાર્ટીઓ અને મંડજોમાં તેવણ પોતાની મહેરદાર સાથે કદાચજ નતા, પણ બાનુ સુનાને તેમ કરવાની પુર છુટ આપતા હતા.

તેહમુરુપ તો જાણે બાનુ સુના ઘરમાં આવીજ ન હોય તેમ પોતાની રાખેતાની ઉઘોગી એકાંત જીંદગી પોતાના ઓરડામાં કે મેહલ્લાશાહ માસ્ટરને ત્યાં ગુજારતા.

એ રીતે બીજું કાંઈપણ અસાધારણ બન્યા વગર ખુશખુશાલ સુખસંપ વચ્ચે વરસ બે વીટી ગયાં, પણ—

બે વરસ સુખનાં ગયાં તો દુઃખ ધસડાઈ આવવુંજ જોઈએ નહિતર કુદરતનો નિર્માણ કરેલો કાયદો ઉલટાઈ જાય.

તાલેવંત કુટુંબપર એકએક આફતનું વાદળ હવે ઘેરાઈ આવ્યું.

બાનુ સુના બેહરામશાહને પચણી તો ખરી, પણ આદમી ચાહે છે શું અને ખુદા કરે છે શું ? માણસની ગણતરી કેટલી વેળા તે કરીમે-કારસાજ ધુળ મેળવે છે ? ધારેલી નેમ બર આવશે કે નહિ, અજમાવેલો ઉપાય કારગત લાગશે કે નહિ, ધારેલું સુખ હાંસલ થશે યા નહિ તે જો આપણુ જાણી શકતા હોત તો અણધારેલી નડતજો કુટી નીકળતેજ ક્યાંથી?—તેટલા વાસ્તે બાનુ સુના પણ ફાંટાબાજ કુદરતના સીકંજમાં આવી જાય એ કુદરતી છે.

તેણીનો ભરથાર બેહરામશાહ કોલેરાના એક મજબુત હુમલાથી પટ-કાઈ પડ્યો અને માત્ર ૮) કલાકની રમતમાં તે જાલેમ રોગ પોતાના ભોગને ઢીલોઢ્ય કરી, તેહમુરુપના કકળાટ અને બાનુ સુનાના ગભરાટ વચ્ચે, પેલી જોહાન ઉઠાવી લઈ ગયો.

એક વેળાની અસ્તાયલી બાનુ સુના હવે રંડાઈ.

પ્રકરણ ૨ જી.

હાજીભાઈ નહિ તો હીરજીભાઈ તો છેજી!

“થઈ માયા ગુપત્યુપ કુલ વિદા, મુરવતળી નહાસી ગઈ,
મજાહબર નહીં કંઈ દીલ રહ્યું, દીલદારી ગઈ વિખરઈ.”

વિધવાપણું દુઃખ અનન્યાં બાનુ સુનાને ઘણું લાગ્યું, પણ તે દુઃખ તેહમુરુપના સંતાપની સરખામણીમાં ઘણું કમતર હતું. તેહમુરુપ એટલો તો ગમગીનીમાં ગીરફતાર થઈ ગયો હતો કે દિવસો સુધી તે પોતાના ઓરડામાં ભરાઈ રહ્યો અને અભ્યાસ વટીકે ભૂટી ગયો.

બાનુ સુનાને તેણીના બાપે બનની ધીરજ આપી અને એહરામશાહની મોટી દોષતના પ્રતાપથી તેણી ભવિષ્યમાં કેવી સુખી થશે તે સમજવી તેણીનું મન મનાવ્યું. તેહમુરુપને પણ દીલાસો દેવાની તેવણે જીકની કરી, પણ તેમાં તેવણે ફાવ્યા નહિ.

બાપમેટીનું ચિત્ત આપસ્વાર્થના માર્ગો ગોટી કાઢવામાં રોકાઈ રહેતું. તેઓએ તેહમુરુપને પોતાના હાથમાં લેવાની રફતે રફતે પેરવી કીધી. લોભી બાનુ સુનાને તો પહેલાંથીજ તેહમુરુપ વડુ ભાવતો હતો. તેણી તેની સઘળી હાજતો તુરત ચેતી લેતી અને તેને પુગી વળવાને ખાંતી રહેતી.

આખરે એહરામશાહની વધીં વીટયા આદ શાપુરજીએ ઘણી હીકમતથી તેહમુરુપ આગળ વાત છેડી કે, જો બાનુ સુના સાથે તે લગ્નના ગાંઠથી જોડાય તો તેના બહેસ્તી ભાઈનું રૂહ પેલી જોહાનમાં ખુશનુદ થયા વગર રહે નહિ, અને મરહુમનો પૈસોટકો સઘજો ધરમાં સચવાયલો રહે. પણ તેહમુરુપના ધ્યાનમાં આ વાત બીલકુલ ઉતરી નહિ. તેનાં કારણો અનેક હતાં: પહેલું તો એહરામશાહનાં મરણ પછી તેને બાનુ સુના તરફ એક જાતનો ધીકાર-બટકે અણુગમો-પેદા થયો. આટલા ટુંકે અરસામાં બાનુ સુના લગ્નના ગાંઠથી પાછી જોડાવા માગતી હતી તેથી તેણી ‘હાર્ટલેસ’ યાને સંગદીલ હોય એમ તેણે વીચાર્યું.

વળી આવી એક પાર્ટી-ફાર્ટી અને મેળાવડાની શોખીન યાનુ તેના જેવા એકાંત અભ્યાસી જીંદગી ગુજરનારા માટે કદીખી સારી યાચડી થઈ પડે નહિ એમ તે હવે નડી માનવા લાગ્યો હતો. તેણે શાપુરજી શેઠને સાફસાફ જણાવી દીધું કે તેઓ જે ઇચ્છતા હતા તે કદી બની શકે એમ ન હતું. યાનુ સુના જો આહો તો ગમે તેવો ખીજો ભરથાર લાવે. બેહરામશાહનાં લગ્ન પછી અને તે ખીયારો મરણ પામ્યો ત્યાંસુધીના અરસામાં તો યાનુ સુના તરફની તેહમુરરૂપની સઘળી પસંદગી મંદ મારી ગઈ હતી અને બેહરામશાહ શેઠની હૈયાતીમાંજ તે ખુશી થવા લાગ્યો હતો કે તેણીના જેવી મોજીલી-રંગીલી નાર તેને પોતાને ફાળે આવી નહિ.

• બેહરામશાહ એક સાવચેત માણસ હોવાથી તેવણે પોતાનું વીલ કરી રાખ્યું હતું. તે વીલમાં તેવણે એનું ફરમાવી ગયા હતા કે, યાનુ સુના જો તેવણનાં મરણ બાદ તેવણના ભાઈ તેહમુરરૂપ સીવાય ખીજા કોઈની પણ સાથ પરણે તો તેમની કુલે અસકયામતનો એકલો માલિક તેમનો ભાઈ તેહમુરરૂપ અને તેનાં મરણ બાદ તેના વારેસો થાય, અને યાનુ સુનાને માત્ર રૂપિયા દસ હજારનો ઉચકો મળે.

વખતના વેહવા સાથે યાનુ સુના જેવી મોજીલી, રંગીલી, ધપધપિયાં મંડળોમાં ફરનારી અને ગવરનર સાહેબના 'એટ હોમ્સ' અને 'કૉનવર-સેઝ્યોની' માં જનારી આનંદી પુતળીને પોતાની મંડળીથી દેશનિકાળ થવાનું ભાવ્યું નહિ તેથી ન્યારે તેણી; આપણે ઉપર જોયું તેમ, તેહમુરરૂપને પોતાના ફરેખી ફાંદાની જાળમાં સપડાવવાને ફાવી શકી નહિ, ત્યારે ધપધપિયાં દિલાવર ખાનદાનના એક નખીરા તેહમતન દિલાવર તરફ તેણીએ પોતાનું ધ્યાન દોડાવ્યું. લગ્નનાં બજારમાં એક વધુ બાજી બેસી જોવાનો તેણીએ કસદ કર્યો.

પ્રકરણ ૩ જી.

જુગાર તાડું ખાણું ખરાબ.

(રાહ—March—The British Grenadiers.)

કીર્તી ગાઇએ હંમેશ, સોહરાબ ને તેહમતન—તની,
 સ્યાવક્ષ અને ફરામર્જ, ને મહાન એવા નરોત્તી;
 કુશળ જોપાનના લડવૈયાઓ, લહેજ એકમાં પટકાય,
 લડે જો કુ—અ—તે હી—મ્મ—તે સા—આ—થે
 આજના પારસી પહે—લ—વાન.

ધરાન વતનના શુરવીરોએ નીહાલ્યો ન ક્રીકેટ બોલ,
 શરતબાજીની ધુંધ માણે હોમાગ્યો ન ગરથ માલ;
 કસાકસીતી કમ્મર કરી પડ્યા છે મએદાન,
 પરકામ સા—આ—થે હી—મ્મ—તે કુ—અ—તે
 આપણા પારસી નંગ—જ—વાન.

(રચનાર—મે. મ. બ.)

મીં તેહમતન અર્દશિર દિલાવર જોડે બેહરામશાહ જેટલા પૈસાવાળા
 નહિ તોપણ ‘પાંચપૈસા’ નો જીવ ધરાવતા હતા. પણ શરતબાજીના
 કાઢનારાઓનું તો બોદાતાજા શું લલ્લું કરશે કે શેહાદી વખતે તો તે
 ‘પાંચપૈસા’ નો આંકો લાવી તેવણ લગલગ તબ્યાંઝાટક થઈ ગયા
 હતા. બાનુ સુનાને આ સઘળાં પોલમપોલની અખર ન પડે તેની તેહમ-
 તને સંભાળ રાખી હતી.

જવાન મીં તેહમતન કુંવારા હતા, અને વળી બાનુ સુનાથી બે
 વરસ નાના હતા. બેહરામશાહ તાલેવંતનાં વીલની કલમથી તેવણ
 અંજણ્યા હતા. તેવણ તો એમજ સંતોષસહીત માનતા હતા કે બાનુ સુના
 સાથે પરણ્યા એટલે ‘ગંગા નાહા.’ તેવણના ‘ફાસ્ટ ફ્રંઝો’ તો તેવ-
 ણને કહેતા કે, “બચ્યા તેહમી, બીલ્લુ તો ફીકે પકરયુંચ. તાડું તો

હવે દલદરજ ફીટયું જો દીકરી ! સદાની તારી તો કાસરજ ગેઇ. આપરે તો હાથ ધસ્તાજ રહી ગીયા ” ઇત્યાદી, ઇત્યાદી, ઇત્યાદી.

લગ્ન તો થયાં અને થોડે દિવસે પરપોટો પણ પુટયો ! વીલની કલ્મ પ્રમાણે બાનુ સુનાનાં લગ્ન બાદ બેહરામશાહની સઘળી માલમીલ-કતનો એકલો માલિક તેહમુરુપ થયો.

બાનુ સુના અને તેહમતનને હવે નેપીયન સી રોડ ઉપરનો ‘ તાલે-વંત મિનાર ’ છોડીને ગ્રાંટરોડ ઉપરની કંત્રાકટર બીડીંગમાં જઈ રહેયું પડ્યું. ધણીધણ્યાણી વચ્ચે ત્રણ-પાંચ થઇ. પણ તેહમતન સમજી હતો. તેણે જોઇ લીધું કે દોલાયલાં દુધ ઉપર વિલાપ કરવામાં કાંઈ સાર ન હતો, માટે તેણે શેતાન ડાબો કરી કળ્યાનું મ્હોં કાળું કીધું.

બાનુ સુનાને દિનપ્રતીદિન ધપધપિયાં મંડળોમાં હવે થડો અને થડો આવકાર મળવા લાગ્યો. તેહમતનની આવક તો ટોપલા અને સુપડાં તજે ઢંકાયલી, એટલે શરતને મેદાને તો હવે પડાયજ ક્યાંથી ? શરતવાળાઓએ તેને એક Defaulter (નાદાર) તરીકે જાહેર કીધાથી તે તો ‘ હવે તારી પાઘડી મારે માથે ’ અને ‘ મારી કમળ તારે બદને ’ કરવા લાગ્યો. બાનુ સુનાના ટ્રેસમેકરોના બીલના ઢગલા ચઢવા માંડ્યા. તેણીનાં ચાલતાંચલણમાં જે સહીઓ ધરાંપરાં કરતી હતી, તેઓ હવે તેણીને જોતાંવાર પીક મરડવા લાગી અને મ્હોભાવતા તરેહવાર ટીકાઓનો વરસાદ વરસાવવા લાગી. તેણીને ‘બાનુ સુના’ બદલ ‘વરખાઉ સુના’ની ઉપમા તેઓએ આપી. મોટે ખાંચરેના સરઅવસરનાં નોત્રાંઓ પેહલે જોઈતાં થતાં ચાલ્યાં, અને ૬) મહિનામાં તો મોટી જેવી પુર્ણવીરામ પડી !

અધુરાંમાં પુરું ! તેણીને ત્યાં આ વેળા એક બાળક અવતર્યું અને કમલાગ્યે તે બાળક એક પુત્રી હતી. આ છોકરી જન્મતાં પોતાની સાથે સીતમ લેતી આવી હતી. તેણી મ્હોંમાં સોનાનો ચમ્ચો નહિ પણ લોખંડી ચમ્ચો લઇ જન્મી હતી.

આપણાં ઘણાંક સુધરેલાં, શીખેલાં, શ્રીમંત કુટુંબોમાં પણ, બાળકીઓ જન્મતાંવાર તરેહવાર અપશુકનો ઓચરવાનો ચાલ પડી ગયે છે; તેમાં વળી ગરીબ ઘરમાં જો એકાદ બે બાળકીઓ જન્મી તે પછી મ્હોડેના અપશુકનો આપની ટોચે ચડે છે.

પ્રિય વાંચકો, જ્યારે આપણે બાળક હતા અને પાળણે પોદતા હતા તે વખત તો તમને યાદ હશેજ. તે વેળાની આપણી સાદી અર્ધ સુધરેલી, પણ આજના જમાના કરતાં વધુ હેતાળુ અને શ્યાણી સમજી માતાઓ આપણી આગળ નાની રમુજ કથાઓ કહી, જીનાંપુરાણા હાલરડાંઓ ગાઇ, આપણને નિંદ્રાદેવીની ગોદમાં સોંપી દેતી હતી. તે વખતની નાની વાર્તાઓ જેવી કે, ‘માસી નલવાર ઘસતી’તી, અરધ્યાને કાપવા કરતી’તી, ‘સાત પૂછડયા ઉંદરની કાહણી,’ ‘મહા હેતવાળી માતાનું’ ગીત.’ વળી ‘એક રાજા હતો,—તેની એક રાણી હતી,—તેના સાત દીકરા હતા—તેની ત્રણ દીકરી હતી,—તેનો એક મેહલ હતો’ વીગેરે પણ તમને યાદ હશે. પણ, શીવ ! શીવ !! આજના મુદ્ધરેલા અધ્યામમાં તો ગોથા બાળકો અને તેમના ટેસ્ટ પણ જન્મતાંવાર મુદ્ધરેલાજ હોય છે! તેઓને પાળણે પોદાડવાની ઉપલી સાદી અને સર્વોત્તમ રીતિઓ પણ આજે બદલાઇ ગઇ છે. આજે તો એક માતાનો નરમ હાથ એક બાળકનાં દિલ ઉપર જવડેજ પડે છે, અથવા એક વહાલી બેહનનો સુંદર શરોદ તેને કવચીતજ રીઝવે છે. જીનીપુરાણી ઝોળકડીનો હીંચકો તેને ખુશ કરતો નથી, પણ તેને બદલે આપણે શું બોધ્યે છીએ ?

બાળકને પોદાડવામાં એકાદ પરખતની કઠોર આયા આજે મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. એક કંઠણ બીજાના ઉપર તે નાળુક જીવડને સુવાડવામાં આવે છે અને રમુજ કથા અને દિલખુશ હાલરડાંને બદલે તેને કાર દેવાડી નિંદ્રાવશ કરવા માટે “બાઇસાહેબ આયા” તેનાં દિલ ઉપર એક નવાબ સાહેબ ચંપી કરાવતા હોય તેમ પોતાના રાઠોડી હાથો વડી ઢપકઢપક હોઠોડા મારે છે !

બાનુ સુનાની બાળક બેટી, જેણીને ઉકમાઇ માટે ‘દીનબાનુ’ નું મોટું નામ આપવામાં આવ્યું હતું, તેણીને એક અલણ અને કંઠણ હૈડાંની શીરંગી આયાની સંભાળમાં સોંપવામાં આવી.

બાનુ સુના જાતે તનદુરસ્ત હતાં. તેવણનાં બદનમાં કુદરતી બાળક-પોષણનું નિર્મળ નિર પુર બોશમાં ઉભાઇ જતું હતું, પણ આપડી દીનબાનુને, ડાકટર સાહેબના ગમે તેટલાં સમજાવ્યા છતાં, તે ઝરાનો સહેજ પણ દહાવો ચખાડવાને તેણીએ ના પાડી અને આ કુળવાયલી

છતાં કમસમજ અબજાએ તે જોતા ઝરાને અકુદરતી રીતે જડ મુળમાંથી મચડી નાખ્યો. દીનયાનુના પેટનો ખાદો ખાઈસાહેબ આપા પોતાની મરજીમાં આવે ત્યારે પુરતી હતી.

આનુ સુનાતો ધરસંસાર તેણીએ એકડી કીધેલી પોતાની અંગત પુંજમાંથી હાલ તો ગમડતો હતો, પણ તે પુંજનું પણ હવે તજ્યું આવવા માંડ્યું હતું. વરવહુ વચ્ચેનો કળ્યો દિવસ જતે વધતો ચાલ્યો; અરસપરસ તાનાજનીના ખાણો છુટથી ફેંકવા લાગ્યા; તેહમતને આનુ સુના ઉપર બેહરામશાહ તાલેવંતનાં વીલની કલમનો ભાવાર્થ તેનાથી છુપાવવાનો આરોપ મેલ્યો અને વળતા ચાર્જમાં આનુ સુનાએ તેહમતનને ઠૂંકાવી નાખ્યો કે તેણી જે તેની સાથે પરણતે નહિ તો અત્યાર અગાઉ મીઠા બહમનશાહ બકરાકાપુ સાથે પરણીને તેણી પોતાની સઘળી હાડમારીનો છેડો આણતે. તેણીને શું ખબર કે શરતના જુગારમાં તે ખાખાવરખો થઈ ગયો હતો. એવું જે તેણી જાણતે તો તેનાં મ્હોં ઉપર ધુકતે પણ નહિ.

તેહમતનને તેણી કંઈપણ નોકરી મેળવવા કહેતી, પણ બાપ-દાદાઓએ નોકરી કીધી હોય તો કરે કેની ? રૂના જથ્થા ઉપર ચોક્કસ લાગવગથી તેને રૂપ૦ ની નોકરી મળનાર હતી. પણ તે લેવા તેણે ધસીને ના પાડી, એવું કારણ બતાવીને કે “૩ માહેલી રજા મારા દમમાં જાય ને મારી તબિયતનું સત્યાનાશ વળી જાય.” ઉધરાણીની એક નોકરી “શું મારે પગે ફેરી ફરવાની ઝાડુ બાંધું” કરી ના પાડી. કલાર્કની નોકરીની વાત આવતી તો “આખો દીવસ ખુરશી ટેબલ આગળ ઢગલો થઈ બેસી રહેવાની અને તેથી કરી આંગમાં લોહી ન ફરવાની” બીકથી તે ભડકતો.

સુધરેલાં વરવહુના આ સુધરેલા કંઠાશથી મામલો એટલો તો બારીક ટાંચે ચઢ્યો કે એક સહવારે તેહમતન પોતાનાં ઘરમાંથી બહાર ગયો તે છેક રાત્રે મોડેથી ઘરે પાછો ફર્યો અને પોતાના ઓરડાનું બારણું બંધ કરી માંહે ભરાઈ રહ્યો. સહવારના ઘણું મોડું થવાથી આનુ સુનાએ બારણું થોડ્યું, પણ કંઈ જવાબ નહિ મળવાથી પાડપાડોશીની દોડ ખેંચી અને બારણું ભાંજી ઉઘાડવામાં આવ્યું તો શું જોવામાં આવ્યું તે રહેજે કદપી શકાશે. આજના સુધારાના શિખરે ચઢી.

ચુકેલા પારસી સંસારમાં આવા બનાવો અને તેનાં પરિણામો તો ડગલે અને પગલે સાધારણ થઇ પડ્યા છે.

વધુ ખુલ્લા શબ્દોમાં બોલ્યે તો તેહમતન અફીણના એક મોટા ડોઝનો ભોગ થઇ પડ્યો હતો !

જુરીએ અભિપ્રાય આપ્યો કે: “ચાલુ નાદરસ્ત તબિયત અને મગજની અસ્થીર હાલતને લીધે તેહમતને આપઘાત કીધો હતો.”

સુધરેલા પારસી સંસારનો આ પણ એક “સુધારો” છે, અને તે સુધારો હદબાહુર ત્રાસજનક અને દુઃખદાયક પરિણામો નિપજવવાને પેદા થયેલો છે. અફસોસ ! પારસીઓ ! આ તમને શું સુઝે છે ? તમારો સુધરેલો શું તમોએ બોલી દીધો છે ? શું તમારું મગજ હાલના સુધરેલા જમાનાએ એટલું બધું કમતાલે બનાવ્યું છે, યા તમારી સમજશક્તીની શું એટલી બધી એટ થઇ ગઇ છે કે તમો આત્મઘાત કરવા જેવી સુધરેલી નબળાઇ બતાવો છો ? સંગીન પારસી સુધારાની એ એક હડ-હડતી નામોશી છે. આફતની સામે જવાંમરદથી ન લડતાં તેમાંથી છટકવાની એ એક સરિયામ હિંચકારી બારી છે. આવાં ઉતાવળાં કમસમજ એકેજ પગલાંથી પોતાનાં બહાલાંઓને બાજેવેળા કેવી નખખોદરૂપ પરઆધાર સ્થિતિમાં તેઓ મેળી જાય છે તે આવા ભાનભૂલાઓ ક્યાંથી સમજે ? નિર્ભય કારણોસર જીંદગીથી કાયર થવાના વાહીયાત ધખારા હેઠલ, આવી પડતાં દુઃખથી હારી ખાઇ તમો આપઘાત કરો છો તે “સુધારો” હવે તમો એકદમ અટકાવો તો ફીક. આપઘાત કરવાથી આપણા મુવા બાદ વાખવાખી થતી નથી; તેને માટે જાપાવાળાઓ કાંઇ પ્રજ્જને રૂદન કરવા કહેતા નથી, યા દુર્નિયાંમાં નામ અમર કરી જવાનું તે સાંધન નથી. એવા વિચારોથી જો તમો તે પગલું ભરતા હોવો, તો તેમ કરતી વેળા તમારાં સુધરેલાં ધરની કેળવણીને શ્રાપ દેજો, તમારી સમજદારી ઉપર અફસોસ કરજો, અને તમને સહનશીળતાના પાઠો ન શીખવવા માટે તમારાં ધરની માઠી કેળવણીનો પાયો નાખનારની ઉપર ધીક્કાર વરસાવજો. બસ ! આપઘાત ઉપર હું કંઈ વાએજી કરવા માગતો નથી, પણ આપણી મુઠ્ઠીભર પારસી કામમાં આપઘાતની જે બદીએ જડ ધાલી છે તે હાડેહાડ ધુજવનારી છે, અને તે આપણને દુર કરવા જોઇએ છે, હા, -તાકીદે જોઇએ છે

સંગીન વ્યવહાર ધરસંસારી અને ધાર્મિક કેળવણી.

પ્રકરણ ૪ થું.

હું મુવાંને લીધે કોણ ને તું મુવાંને લીધે કોણ ?

“મન માયાના કરનારા રે,
જરી જોને તપાસી તારી કાયા.”

બાનુ સુના હવે એકવાર પાછી રંગમંડપ. સંસારી જંગલમાંથી તેણી એકવાર પાછી છુટી થઈ.

અધુરામાં પુરું. શાપુરજી સાહુકાર જોને બાનુ સુના સાથે તેહમતન સંગાતના. તેણીનાં લગ્ન પછી સખ્ત મીનાકેશ થયો હતો, અને જે માત્ર તેહમતનની દયા ઉપર પડેલો હતો, તેણે કંઈપણ માયાપુજા પોતાની પાછલ મેળયા વિના આ દુનિયાનો પોતાનો પ્રવાસ આ અધ્યાત્મ અતમ કીધો.

તેહમતનના ગુજરવા પછી બીચારી દીનબાનુ આયાની દયા ઉપર વધારે પડવા લાગી અને તે કેટલી હદસુધી તે નીચલી લીટીઓ કહી આપશે.

એક સાંજે બાનુ સુના ગિરગામ એક રોડ ઉપરથી પોતાને ઘેર પાછી ફરતી હતી ત્યારે ધનજી સ્ત્રીટનાં દેવળનાં બારણા આગળ—જ્યાં પરવારતી આયાઓ બાળકોને લઈને સાંજને છોડે એકઠી મળે છે ત્યાં—આવી પહોંચતાં તેવણે એક નાનાં બાળકને જોઈને રડતું સાંભળ્યું, કે જોને તેની આયા દયારાવતી હતી.

“મરે કેવી મજાહની બેળી છે. એને જરા સમજવીને શાંત પાર આયા, એમ મોટે મોટે એને ધમકાવેય થું ?” મોટે બાંયરે ફરનારી બાનુ સુના બોલી—“એ કોણની બેળી છે ?”

“બાઈ એ તો આપણી દીનબાનુ છે. હું રોઝીન કાલેજ તમારે ત્યાં એક મહીનો બદલી રહી તે ભુલી ગીયાં કે ?” આયાએ બાનુ સુના તરફ ટગરટગર ટીકતાં ખુલાસો કીધો.

બાનુ સુના કીકાં પડી ગયાં! તેવણુ લટરપટર થઈ ગયાં! “ખરેખર! મરે રે, માર્ખી ભેળું કાંઈ ચરવા ગીયુંચ!”—અને તેવણુ નાની દીનાનો ગાળ ગોચા મોટો આભાર કરતાં હોય તેમ ઝડપથી પસવાયો, તે બાળકના હોઠ ઉપર એક ફંડી કીસ લીધી, અને કાંધપણ વધુ બોલવા વગર પોતાના કોર્ટ—શુની ઉચી એડીને ઝાંક ખાઈ ઘર તરફ પાછાં ફર્યાં.

તેવણુ તો હાલ “વર્પી” વીતાં બાદ “બીજું” ઘર” કરવાની તૈયારીમાં હતાં. આ “બીજું” ઘર” ક્યાં કરવું તે તેવણુ મનમાં નકી પણ કરી રાખ્યું હતું.

જ્યારે બાનુ સુના તેહમતન સાથે અદરાવાની તૈયારીમાં હતાં. ત્યારે મીં બહમનશાહ બકરાકાપુ જેવણુ તે વેળા બીજવારના રંડાય હતા, અને જેવણુને ત્યાં બાનુ સુનાની આવજા હતી, તેવણુ પોતાનો હાથ બાનુ સુનાને આંકર કીધો હતો, પરંતુ તેવણુની વૃદ્ધ વય જોતાં બાનુ સુનાએ તેહમતનને પોતાનો હાથ આપી નવાજ્યો.

બાનુ સુના ઉપરનો બહમનશાહ શેઠનો ‘લવ’ આથી કંઈ કમી થયો નહિ. તેવણુ વીચાર્યું કે બાનુ સુના વરખાઉ છે, અને કાં નહિ તેણી પોતાના ત્રીજા વર તેહમતનને પણ ખાઈ જાય, અને તેથી કરી આજે નહિ તો એ ત્રણ વરસે પણ તેવણુ બાનુ સુનાનો હાથ મેળવવાને પોતાનાં મનમાં ગાંઠ વાળી મેલ્યો.

પણ, આ બહુ ચાહેલો બનાવ બને ત્યાં સુધી શું મીં બહમનશાહ રંડાપો રહેવે? તેવણુ મદદના જીવને કંઈ અંબુખ હોય તો દુશ્મનની ઉકેલ તેટલાં અરસામાં કાણુ કરે? માટે બાનુ સુના પાછાં રંડાય ત્યાંસુધી એક કામચલાઉ બાયડી (Acting Wife) ઉભી કીધી હોય તો કેવું? તેથી તેવણુ સારાં ખાનદાનની ૪૫) વરસની એક રંડાયલી નાર સાથે દાણા પાડ્યા. બહમનશાહની દીકરીઓ સાથે આ બાંધને ધાડો પરિચય હતો, પણ એટ્ટીઓનાં કમલાગ્યે તેહમતનના ગુજરવાની એક માસ અગાઉ તે બાયડી પણ બહમનશાહ શેઠના શીતળ છાંયા હેઠેથી પેલી જોહાન વાસો ઉઠાવી ગઈ. તેણી પોતા પાછલ એક વરસની બાળક એટ્ટી નામે મેટ્ટી મેળી ગઈ.

પણ, આથી કંઈ બહમનશાહ શેઠે હાર ખાધી નહિ. આયડીપર આયડી કરવાની તેઓની મુખ્ય મતઝબ એક વારસ એટો મેળવવાની હતી. દીકરીઓ તો તેઓને મનથી પીડાસમાન હતી. તેવણ તો એમજ ધારતા હતા કે “ દીકરા તે દોલત, અને જે દીકરા જણે ને કળવે તેજ ભોગવે.” દીકરીઓને ગમે તેટલી કળવો, ગમે તેટલો પૈસો તેઓ ઉપર ખર્ચો અને ગમે એવી જનકેશની તેણીઓ માઆપ ઉપર કરે, પણ આખર કરે તો તેઓ દીકરીઓજ ગણાય. એટો હોય તો આપનું નામ જળવાય, પછી તે ગમે તેવો ઉજાછનો, દુરાચરણી કે છાકટ હોય તો શો મુઝકો છે ? તેઓની છેલ્લી મરણ પામેલી આયડીએ જો એક બેટાનો જન્મ આપ્યો હોત તો કદાચ તેણીના મુવા બાદ તેઓ ધણું નહિ તો થોડું પણ ખરાં હોતથી તેણીને યાદ કરત.

પણ, ત્યારે, બાનુ સુના સાથ જો હવે તેવણ જોડાય તો કેવું ખારસું ? એક શીખેલી, સુધરેલી, કળવાયલી, સોહામણી મહોરદાર મેળવવા ઉપરાંત એક પુત્રના આપ થવાને પણ તેઓ કાં નહિ નસીય વંત નિવડે ?

અત્રે વળી જણાવવું જરૂરનું થઈ પડશે કે હાલ તો એક પુત્રની ગેરહાજરીમાં મીં બહમનશાહ પોતાના એકપુરા ભાઈ હોરમજશાહના બેટ જહાંગીરને પોતાના બેટા સમાન ગણતા અને રહાતા હતા. આમ છતાં તેઓ કોઈ કોઈ વાર મનમાં એવું ઇચ્છતા કે જહાંગીર જેવો એક બેટો પોતાને ત્યાં હોય તો કેવું સારું.

પ્રકરણ ૫ મું.

લગ્નના દર્યાવમાં ડાલતી કીસ્તી.

“ પૈસાથી સહ છે મેલ, પૈસાથી ભેલમભેલ,
છે કળજીગના કૌતકનો “રૈશન” આય બેલ.”

તેહમતનને ખોહવાથી બાનુ સુનાને કંઈ પણ ગમ લાગ્યો નહિ યા તો તેનાં મરણથી તેણી બીલકુલ દિલગીર થઈ નહિ એમ કહીયે તો તેમાં

અતીથયોક્તી કાઢેલી કહેવાય. આખર કરે પણ તેણી એક અબળા હતી ! તેણીનો જાતી સ્વભાવ કંઈ કુર ન હતો, મગર, જે સંજોગોનો તેણી ભોગ થઈ પડી હતી, અને આ સુધરેલી દુનિયાની સગવડ સાચવવ તેણીએ એક પછી એક ભરથાર કાઢ્યા હતા તેથી તેણીનું કુદરતી નરમ દિલ લગાર સખ્ત થયું હતું. તેણી ઉમરે વધી હતી, પણ હજી તેણીનો પોતાનો અચપણનો છોકરીવંદ દેખાવ તેણીએ ખોલી દીધો ન હતો. તેણીનો ચહેરો હજી જેવો ને તેવો ધતમદાર ને સુવાલો હતો. વિધવાપણમાં જોકે વિધવાનો લેખાશ તેણી સજતી હતી, તોપણ તે અચ્છા તેશ્વરી કરતી હતી. કેટલાક જીવાનિયાઓ તો એમ કહેતા કે સોહવાસણના શિંગાર કરતાં આ વિધવા લેખાશ તેણીને વધારે બંધબેસતો હતો અને તેમાં તેણી ઔર દીપી નિકળતી હતી.

તેહમતનના ગુજરવાને છ મહિના વીટા બાદ મીં બહમનશાહ બકરાકાપુએ પોતાની ‘કાર્ટશીપ’ પાછી ચાલુ કાઢી. તેઓ અવાર-નવાર બાનુ સુનાને લાં પધારતા અને બેબી દીનુપર ઘણું જાલ દેખાડતા. તેવણ એમ ધારતા હતા કે આમ કર્યાથી બાનુ સુનાનો હાથ તેવણ વધુ રહેલાઈથી જતી શકશે.

બાનુ સુના આખર કરે પણ એક માતા હતી, અને વળી તેહમતનના ગુજરવાથી તેણીનાં ઘરનો કજીયોકંકાશ દુર થવાને લીધે હવે તેણી જરા શાંત પડી હતી, અને જોકે દીનુપર તેણી વિશેષ વજાલ દેખાડતી ન હતી, તોપણ બહમનશાહને તેમ કરતાં તેણી અટકાવતી પણ ન હતી.

એક માતા થવાને તો બાનુ સુના સરખાલીજ ન હતી. તેણી મંડળીને માટે અને તેનાંજ સુખને માટે પેદા થઈ હતી એમ કહીયે તો આપણે ખોટા ગણાઈશું નહિ.

બહમનશાહ શેઠને ધકેલા પછાડા ખાતા જોઈ બાનુ સુનાનાં પાડોશીઓ નવાંજબાઈ નવરાં, ડોશીબાઈ ડગરાં, પીલાંમાય પાંદરણા વિગેરે એક એકના કાન કરડવા લાગ્યાં—

“ઓ વાય, આય વરખાઉ જોઈ કે ? વરી પાછી જાર પાંથરવા મારી. વરી પાછાં કંઈ કાહરાં વેગણાં કરીને બીચારા બમનુ બોકારાને એ સપાટામાં લેશે નહિ તાંહ સુધી એ થરીને એસસે નહિ તો ! મરે તન તન વરોને તો ખાઈ ગેઈને કાણુ જાણુ વરી બમનુનેબી ખાશે કે શું ! ”

આ ટીકાઓ સુનાયાછને કાને પડતા નહિ હતા એમ ન હતું. પણ એરી સુનીસુનાઇઓપર તેણી ધ્યાન પુગાડતીજ ન હતી. બહમનશાહ શેકને પહેલાં તો તેણીએ ના ને નાજ પાડી. પણ તેણીએ બાળ મયાદા હાથથી જય કરી લગાર લીલી દોરી છોડવામાં આખરે હંફાપણુ વિચાર્યું. તેણીએ જોઇ લીધું કે સાધારણ સંજોગો જોતાં બહમનશાહ કંઈ તાકો ધડી કરવાને ઝાઝો વખત લેશે નહિ.

પ્રકરણ ૬ હું.

“ટાઠ જય રૂએ ને આદત જય મુવે !”

“જાઓજી જાઓ કીસ નાદાનકુ ધુસલાને આયે.”

આપણા મિત્ર અકરાકાપુના બહમનશાહ જેવણુ દોસ્તમંડળમાં બમનુ બટક ઉર્ફે બમનુ બોરકાને નામે જાણીતા થયા હતા તેવણુ શેર બજારન એક ધુંધી, પ્રખ્યાત દલાલ હતા. પોતાનાં ચીરસાપણાથી તેવણુ ઠીક નાણું એકઠું કરીયું હતું તે સાથે વળી તેવણુનાં પહેલાં સાસુજી તરફથી તેવણુને મોટા છાંડો મળ્યો હતો. કરકસર અને કંજુસાઇથી અને મોટાં વ્યાજે લોકોને નાણાં ધીરવાથી તેવણુની દોલતમાં હંમેશ ઉમેરો થતો રહ્યો હતો.

બહમનશાહ શેકને ઠેકાણે ઠેકાણે વાતચીત દરમિયાન ‘ઓ ડીયર આઇ સી!’ (O dear I see!) બોલવાની તમેહ પડી ગઇ હતી તેથી તેવણુને બહમનશાહ આઇ-સીને નામે પણ ઓળખવામાં આવતા હતા. આ માડી ટેવથી મીઠું બહમનશાહ એક વેળા સજ્જડ સીકંજમાં આવી ગયા હતા. તે બનાવ રમુજી હોવાથી આપણે અત્રે ટપકાવી લઇશું.

મીઠું આઇ-સી એક સહવારે પોતાના એક મિત્ર દારાબશાહ સાથે બંગલેથી નિકળી ગ્રાંટરોડથી જતી એ ઘોડાવાળી એક ત્રામમાં કોટ તરફ જવાં માટે ચઢી બેઠા. ગ્રાંટરોડ ‘કોરતર’ આગળ આવતાં એક જુવાન યુરેઝીયન અબળા, જેણીનું નામ પાછલા બનાવો ઉપરથી મિસ આઇ-

સી (Miss Ioy) માલુમ પડ્યું, તેણી ‘સીટ’ મેળવવાને માટે ત્રામ આગળ આમતેમ ફાંફાં મારવા લાગી. આ જોઈ મીં બહમનશાહ આઈ-સી જેવળુ પાછલી ‘સીટ’નાં નાકાં ઉપર બેઠેલા હતા, તેવળુ ‘ગેલાન્ટ’ થવાની આ તક હાથમાંથી જવા દેવી નામુનાસેળ ધારી. તેવળુ પોતાના ફ્રેંડને બાબુપર ખસેડી મિસ આઈ-સીને પોતા પાસે જગ્યા કરી આપી. તે પછી તેવળુ પોતાના મિત્ર દારાબશાહ સાથે વાતમાં જોડાયા—

“સમજોય કે બહમનશાહ, પેલા ‘હાઉદાસ મીલ’ના શેરના ભાવ હવે વધે તેમ લાગતું નથી.” દારાબશાહ રમાલ વડે નાક સાફ કરતાં બોલ્યા. “હું નહિ ધારતો કે એ ગગડેલા ભાવો કંઈ થોડી મુદતમાં તેજીપર આવે.”

“ઓ ડીયર આઈ સી ! શું બોલોય ? આખરે હું ધારતો’તો તેમજ થયું,” બહમનશાહ શેઠ પોતાનું કપાલ ધવડતાં પોતાનું માનિતું વાક્ય ભડ દધ બોલી ઉઠ્યા. કપાલ ધવડતાં તેવળુનો ફરબે હાથ અકસ્માત પાસે બેઠેલાં મેંડમ આઈ-સીને અથડયો. મેંડમ આઈ-સી એક શકમંદ નીતિનાં મેંડમ દીસતાં હતાં, અને લોકા પાસ પૈસા કેમ કઢાવવા તે સારી રવેશે સમજતાં હોય એમ જણાતું હતું.

“યુ ઓલ્ડ મેન, યુ કૉલ મી ડીયર આઈ સી ! શેમ ટુ યૉર ગ્રે હૅર !” મિસ આઈ-સીએ ભર ત્રામમાં ફીસાદ જગાડયો, અને તેણીને એક જર્મન સોબતી જે પછવાડે ‘લેન્ડીંગ’ પર ઉભો હતો તેની તરફ આંખનો પળકારો કરવાથી તે બહમનશાહ શેઠ તરફ ધસી આવી ધાંધલ મચાવવા પડ્યો. મીં દારાબશાહ અને બીજા પારસી ગૃહસ્થોએ વચ્ચે પડી સમજુતી કરાવવાની તજવીજ કરી, પણ મેંડમ આઈ-સી અને તેણીનો જોડીદાર કાંઈ એમ થડાં પડે એમ ન હતું. તેઓએ ત્રામ્બેમાંથી ઉતરતી વેળા બહમનશાહ શેઠનું નામ મેળવ્યું અને તેવળુપર સમન્સ મેળવ્યા. મીં આઈ-સીને કોર્ટમાં જવાને ઘણું સમજાવવામાં આવ્યું, પણ તેવળુ કોર્ટની સીડીએ ચઢવાની ના પાડી અને આખરે પોતાના વકીલની મારફતે મેંડમ આઈ-સીને થોડું ધણું આપી પતાવ્યું.

મીં બહમનશાહ બટકને આ બનાવે જખરી છકકડ લગાડી હતી પણ તેથી, પ્રિય વાંચનાર, તું એમ ના ધારતો કે તેવણે “ઓ ડીયર આઇ સી” બોલવાની ટેવ છોડી દીધી. ના—તે વાક્ય તો તેવણનાં બદન સાહેલાં લોહીમાં પ્રવાહરૂપે મળી ગયો હતો.

પ્રકરણ ૭ મું.

ધ્યાર ઘેલો કે ભાન ભૂલો ?

“કંઈ લુલા, હૂંઠા યા કડક, ચકરમ કે ચેકેપઇ,
વર શોધે કન્યા જર થકી, મતલબ-બસ-જરની લાઇ.”

ગ્રાંટરેડપર આવેલી બાલારામ સ્ટીટના એક બગીચાવાળા બંગ-
લામાં મીં બહમનશાહ બેજનજી બકરાકાપુઝિમ—૨ વરસ ૫૫), મહિના
૨), અને દહાડા ૩),—પોતાની લખવાની ફેરક આગળ ધણા અંદેશામાં
બેઠા હતા. છેલ્લા ૩—૪ મહિના થયા તેવણના દેખાવમાં બહોળો ફેર-
ફાર થઇ ગયો હતો.

આ ફેરફાર કેવી કીસમનો હતો અને તે શા કાળે થયો હતો તે
આપણે આગળ જતાં આપોઆપ જોઈશું. બપોરના ત્રણ વાગતાંનો શુમાર
થયો હતો અને ઘડિયાળનો કાંટો ત્રણ ઉપર ક્યારે આવશે તે જોવા માટે
મીં બહમનશાહ ઘડિયાળ તરફ વારંવાર આતુર ચશ્મો ફેંકતા હતા.

દેખાઈતી રીતે તેવણ કોઈના આવવાની રાહ જોતા હતા એમ
તેવણના ખાનગી ઓરડામાં કીધેલી ખાસ ગોઠવણ ઉપરથી દીસતું હતું.
આ આવનાર કોઈ તેવણનું માનીતું હતું, અને મારા પ્રિય વાંચનારની
ચેતનશક્તીપર મને ધત્તાર હોવાથી હું અનુમાન કરું છું કે તેણે તે આવ-
નારને પિછાની લીધું હોવું જોઈએ કે, તે એકવારનાં મિસ સુનાબાઈ
સાહુકાર, પાછલથી મિશિસ તાલેવંત અને ત્યાર પછીનાં મિશિસ
દીલાવર હોવાં જોઈએ. હવે ટુંક સુદતમાં તેવણ જો મિશિસ
બકરાકાપુ તરીકે ઓળખાય તો આપણે અચરત થઈશું નહિ. તમે

એમ ધારતાં દીસો છો કે, આવી અણુધડ જેવી અટક્યાનું સુનાને પોતાનાં નામ સાથે જોડવાને કેમ રૂચશે? જરા ધીરાં થાવો, એનો ખુલાસો તમે જલદી પામશો.

બહમનશાહ શેઠને આપણે આકુળવ્યાકુળતામાં પાસે પડેલાં એક કાગળ ઉપર લીસોટા પાડતા મેલી બંગલાના હુકલ ખંડમાં જરા ડોકથું કરીશું.

ત્યાં આગળા હોલમાં બહમનશાહનાં બેહન ખરશેદબાઈ, તેવણની પેહલી બાયડીની બેટી મીલી, બીજી બાયડીની બેટીઓ રોલી અને પોલી, અને ત્રીજી બાયડીની એક વરસની બાળક બેટી મેરી એકઠાં થયાં હતાં.

આજે કાઢને પણ બહમનશાહ શેઠને ‘ડીસ્ટર્બ’ કરવાની સખત મનાઈ હતી. સુનાબાઈ આવનાર છે એમ તેઓને રામા મસાલથી છુપી ખબર મળી હતી, કારણ રામો તેજ દિને બાનુ સુનાને ઘર જઈ આવ્યો હતો, અને આ આમદની ખબર બહમનશાહની વડી બેટીએ પોતાની કુછ ખરશેદબાઈને તેણીનાં ચીરા બજારનાં મકાનમાં પહોંચાડી હતી તે માટે તે હંમેશની નબરવસ છોડીને આજે કંઈક ચટપટ થતી હતી.

ખરશેદબાઈ એક વિધવા હતી. તેણી વૃદ્ધ વયે પહોંચેલી હતી, અને જોકે તેણી ઇંગ્રેજી ભણેલી ન હતી, તોપણ ચપળ અને સામા માણસના વિચારો રહેલાઈથી વાંચી શકે તેવી હતી.

મીલીની વય હાલ માત્ર ૧૪) વરસની હતી અને રોલી ને પોલી ૧૨) અને ૧૦ વરસની ચઢ ઉતર ઉમરનાં હતાં. બાળક બેટી મેરીની સંભાળ હાલ વડી બેહન મીલી અને ખરશેદબાઈ એક આયાની મદદથી લેતાં હતાં. આ આયા એક યુદ્ધયાં મુસલમાન હતી, જેણીએ મેરીની માને ખુદ પોતાના ખોલામાં રમાડી હતી. એક વિશ્વાસુ દાયા લેખે જ્યારે મેરીની મા બહમનશાહને પરણી આવી ત્યારે સાર્સર્યામાં પોતા સાથે તેણીને લેતી આવી હતી.

ખરશેદબાઈ પણ યુચીની સંભાળ લેવાને બહાને પોતાનાં ઘરને ‘દાઘે બારણે ધપકરા’ કરી લાઢને ત્યાંજ દહાડાના દહાડા પકારી માંડતાં હતાં. યુચી મેરીના હકમાં તે ફાયદાકારક હતું. તે બાળકને ખરશેદબાઈનો ભારી પડોશ હતો. બહમનશાહ શેઠની સઘળી બેટીઓમાં યુચી મેરી

એક દેખાવણી પુતળી હતી. તેણીનાં પછોળાં સફાઈદાર નિદાર ઉપર કુદરતે ગોચા ભવિષ્યની મોટાઈનો છાપ માર્યો હતો. વધુ વખત તેણીને કાણે રમાડવી તે વિષે બહમનશાહ શેઠની સંપીણી બેટીઓમાં વારંવાર નરમ જીકકર ઉઠતી.

જુદી જુદી માતાને પેટે અવતરેલી બાળકીઓમાં આવો સંપ અને એકદીલી જવલેજ દીકામાં આવે છે.

તેઓ વચ્ચે ચાલતી વાતચીત આપણે હવે સાંભળીશું.

ખરશેઢખાઘ—મીલી, તારા પપા કાંઈ છે ? કંઈ દેખાતાજ નથી?

મીલી—કુધજી, પપા તો ઘેરમાંજ છે, પણ અમુ લોકોને કહ્યુંય કે હું ઘણો કામમાં છેઉં અને મને કોઈ ખાનગી કામ માટે મલવા આવવાનું છે, વારતે હું નીચે આવું તાંહસુધી મને કોઈ છેરતું ના.

ખરશેઢખાઘ—ઓહો, વરી એવું તે કાણ મલવા આવવાનું છે કે એવણને કોઈ છેરેખી નહિ. મીલી, તારા પપાના ઢંગ મને તો હીક દીસતા નથી. બધો રંગ મને તો સાઠી પેડી ને જુદી નાદી જેવો લાગેય. પણ વરી આવનારું કાણ છે ?

રેલી—મીલી, કહી દેની, એ તો પેલાં દિલાવરનાં બાનુ સુના આવવાનાં છે.

ખરશેઢખાઘ—ખરેખર, તાહરે તો હું ધારતી, તી તેમજ દેખું. એ બધરીખી પાતાલ પાણી ચલાવેય ને મોરી કારડી રાખેય! આએ દુકતીઓ તો નાહલી છે, મીલી, પણ તાહરે સુધલો કાં ગીયોય! જે ખીન્નઓ એક તરાકામાં જોઈ લેય તે અજબ છે કે તેં હજુરસુધી પારખ્યું નથી.

મીલી—કુધજી, તમે બધું એમ ભરમમાં શું કુટ્યા કરોય, રોકડ પરખાવી દેવોની કે એ બધી ભુલભુલામરીનો છેરો આવે.

ખરશેઢખાઘ—તાહરે એ સુના અહીં શું કામ આવવાની છે તેની તુંને કંઈ ખબરજ નથી કે ?

મીલી—કુધજી, એ ખીચારી હમણાજ ‘વીડો’ થઈય ને કંઈ એમ સંભળાયય કે પપા તેહમતનના બધા માગનારાઓ સાથે પટાવત કરવાની ને તે વિશેના કાયદાકાનુનનાં કામકાજની સુનાખાઈને સમજ આપેય.

ખરશેઢખાઈ—એ બધું હમ્યગ છે ! તું ખી કેડી ખરેખર સાબુનું ઝાડજ છે જો ! તાહરા પપા વરી મોટા લાહરમાહરખી પરયા કેની તે સુનાને કાયદાની સમજ આપશે !

મીલી—પ્રુછજી, તમે તો લોકોપર શક લઈ જતાં વાર લગારતાંજ નહિ. મને તો બા એ નહિ ગમતું. વરી કામને વાસ્તે નહિ તો બાનુ સુના આજે શું કામ આવે ?

ખરશેઢખાઈ—લે તાહરે સાંભર, તાહરા પપા થતાપર એ જલ પાંડરવા આવેચ. એ ચોઠો માટી કરવા માંગેચ !

આ ખખરથી છોકરીઓને હવે ખરી ખીનાનો કંઈ ભાશ થવા માંડ્યો. તેઓએ જોયું કે ખીલાડી હવે કાઢલામાંથી બાહર આવતી હતી ખરી, અને જે વાત તેઓને ગુન્યવાડાભરેલી લાગતી હતી તેનો કંઈ ખુલાસો થયો ખરો. હજી તેઓને કંઈ શક હતો, માટે મીલીએ સવાલ કીધો—

“પ્રુછજી, તમે પપા માટે એવો શક શાખરથી લઈ જવોચ ?”

ખરશેઢખાઈ—તાહરા પપાને અત્યારસુધી નવી ‘ખત્રીસી’ મુકાવવાની હું લલામણ કરતી’તી તાહરે એવણુ છજણી પડતા’તા, ને રહી રહીને હમણાં ગયે મહિને, કાઢને કહયા કારવ્યા વગર, દાંત મુકાવી આવ્યા તેનું કારણ શું ?

મીલી—તે તો હોશે પ્રુછજી. એવણુ ખીચારાને ખાવાની અરચણુ પડેચ તેથી એવણુ પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો હોશે !

ખરશેઢખાઈ—એમ કે ? તાહરે હમણાં વેર એવણુ સાદા કાંલરના ડગલા પહેરતા’તા ને પારસી રોકાં ‘ખદીયાન ઝોરવતા’તા તેને બદલે હવે ઓપન કાંલરપર અને ધવેન્સ ફ્રેઝરના ખમીસપર કેમ આવી ગીયાચ ? એખી એવણુને ખોરાક ચાવવામાં મદદ કરતાં હોશે ! વરી સ્ટીલની ફ્રેમના એવણુના ચશ્માંની જગા મળહના સુનાના આછગ્લાસે કાંએ લીધીચ ?

રેલી—આન્ડી ડીયર, ખમીસની ને કાંલરની વાત તો કાણુ જાણુ, પણ પપા કહેચ કે, ડાક્ટર પ્રભાકરે એવણુની આંખ તપાસીને એવણુને આછગ્લાસની લલામણ કીધી, તી.

ખરશેદખાધ—તાહરે તો દેખું બાલખી એવણે હમણું હમણું કારા કરવા માંડયાય તેની લલામણખી ડાકટર પ્રભાકરેજ કાઢી હોશે ને પેલી હોરાજી અખા જેવી પાધરી કાહરીને ચીનઇની ફેલ્ટ હેટનો ફેટો એવણે અક્કરમાં પહેરવા માંડયોય, તે કદાચ ડાકટર રાવે એવણનાં નળલાં ભેળાંની દવા તરીકે ફરમાવ્યું હોશે! તમે લોકો તો હજુર ખુચીઓજ રહી ગીયાં.

વડી છોકરીઓને ઉંઠરો કંઈ તર એઠો હતો તેની હવે સમજ પડી, અને તેઓએ કગળાઇને પોતાની મુશકેલીમાં આન્ટી ડીયરની મદદ ચાહી.

ખરશેદખાધ—તમે લોકો ને મારા કહ્યા પ્રમાણે ચાલશો તો હજુરખી ખોદા કરશે તો બધું પાધરુંજ ઉતરશે. આપરે કંઈખી કરીને એ લોકની વાતચીત સાંભરવી જોઇયે. એ તો આરે લાહરે આરો વેહ.

મીલી ને રોલી તો આ દરખાસ્તથી ડંગ થઇ ગયાં, પણ પહેલી કરતાં ખીજી જરા જાતીવાળી હતી વાસ્તે તેણી આન્ટી ડીયર સાથે એ નવો સહાસ માથે ઉઠાવવાને તૈયાર થઇ. મીલીએ ધાયું કે રોલી ખરશેદખાધપર કાણ રાખશે અને કદાપી તેઓ પરદા પછવાડેથી આગળ ધસવા કરે તો તેણી તેવણનો ‘મુઘલો’ ઠેકાણે લાવે.

આન્ટી ડીયર અને રોલી વરન્ડા ઉપરથી બહમનશાહ શેકના ખાનગી ઓરડા તરફ ગયાં.

સારે કે માઠે નસીબે ઓરડાનાં બારણાને અંદરથી સાંકળ દેવાને બહમનશાહ આઇ—સી વિસરી ગયા હતા. આપણે ઉપર જોયું તેમ તેઓ પોતાની લખવાની ડેસ્ક આગળ વરન્ડાનાં બારણાને પીક કરી એઠા હતા. તેઓની પીઠ અને બારણાની વચ્ચે પવનના સપાટાના અટકાવ. અર્થે એક સુંદર લાકડાંનો સ્ક્રીન મુકેલો હતો. આ સ્ક્રીન ઉપરની સઘળી નકસી તે ઉપર ઓરવેલા ‘હિંદુસ્તાન’ના એક ગંબવર નકશાએ ઢાંકી નાખી હતી.

મીં બહમનશાહ બટકને ‘અભ્યાસી’માં ખપવાનો ઘણો શોખ હતો, અને તેટલા વાસ્તે તેવણ પોતાનો ખાનગી ઓરડો તરેહવાર નકશાઓ, આકૃતિઓ, નવીનવાઇઓ, આરસીઓ અને ચોપડીઓથી ઉભાવી નાખતા હતા.

ખાનુ સુના આજે આવનાર હોવાથી તેવણે વાંચતાં વાંચતાં હાથમાંથી મુકી દીધી હોય તેમ ફેટલીક અગ્રેજી ચોપડીઓ, ન્યુસપેપરો વગેરે અહિંતહિં વેરવીખેર ખુલ્લાં નાખ્યાં હતાં.

ખરશેદઆઈ અને રેલી તુરતનાંજ સ્કીન પછવાડે ગોઠવાઈ ચુક્યાં હતાં. બહમનશાહ શેઠની ધીરજે હવે વધુવાર કાળુમાં રહેવાની ના પાડી. તેવણુ ઘડીમાં ઉઠતા ને ઘડીમાં બેસતા તો વળી ઘડીમાં ચોપડીમાં માથું ખોસી તે માંહેલાં પિકચરો નિહાળતા. પળેપળ તેવણુ પોતાના મુખમાંની સફાઈને માટે આરસીને ‘કનસલ્ટ’ કરી તેને ‘હેઝેલાઈન ક્રીમ’થી સમારવા લાગ્યા, અને થેબ્યાને નીખ્યાથી સાફસુફ કરી, માથાંપરની ટોપી જરા પછવાડે હડાવી ઠીકઠીક થતા. તેવણુની આ ચટપટનો નિવેડો ક્યારે આવશે એમ વમાસતા તેવણુ આછગલાસ નાકપર ચઢાવી પાછા ડેસ્ક તરફ હેયું લેતા હતા, તેટલાંમાં ધારેલી આમદની ખબર નાળુક પગલાંના “ટપક ટપક !” અવાજે પુકારી અને મીં બહમનશાહ અકરાટ-ગલરાટમાં બારણાં તરફ અને બારણાંમાંથી દાદર તરફ ધસ્યા.

“ઓ—ઓ—ઓ—માઈઈ !!! ઓ યુ.....” એક તીણી ચીસ બહમનશાહને કાને અથડી.

“એક્ષક્યુઝ મી, એક્ષક્યુઝ મી,—વહાલાં બાનુ સુના,—હુંખી એવો સ્ટુપીડ છઉં ! તમારું કાર્ટ—શું ખરાબ થયું કે ?” મીં આઈ—સીએ ‘સ્ટુપીડ’ વિશેષણ, જે બાનુ સુનાએ પોતાના ઇંગ્રેજ વાક્યમાં વિસારી મેલ્યું હતું, તેની પુરવણી ગાફેલીમાં કરી આપી જાણે એવું દેખાડવા કે તેવણુ એક ખરેખરા સ્ટુપીડજ હતા, અને પોતાની તે સુધરેલી સ્ટુપીડીટીને સુધારાની સંપૂર્ણ ટોચે પુગાડવા માટે પોતાનાં ખીસાંમાંનો કાંદાલાતી રેશમી રૂમાલ ખેંચી કાઢી બાનુ સુનાનો કાર્ટ—શું તેવણુ નુછવાને પોતાની વૃદ્ધ કમ્મર વાળવા જતા હતા, પણ બાનુ સુનાએ મીં આઈ—સીને તેમ કરતાં અટકાવ્યા—

“એ શું ઘેલાં કહારોય, મીં બહમનશાહ ! જરા ધ્યાન ઠેકાણે રાખો. તમે એમ કરશો તો હું પાછી ચાલી જવશ.”

મીં બહમનશાહ આથી જરા સાવચેત થયા. તેવણુ કપાળ ઉપર બાજેલો પરસેવો હાથમાંના રેશમી રૂમાલે નુછયો, અને, “ઓ ડીયર આઈ—સી” કરી બાનુ સુના સાથે ખાનગી ઓરડામાં ધીમે કદમે દાખલ થયા.

પ્રકરણ ૮ મું.

એંચ પકડ મુજે જોર આતા!—મનમાં ભાવે ને મુડી હલાવે.

“નહીં પરવા જગની, યા નહીં ખસલત ખૂખીની કંધ,
દીકરી રંડાયલાની વડી, વહુ કાવે ટાંગણુબધ.”

મીં બહમનશાહ બટકે જોડે શેરના દલાલ હતા. અને તેવણનું ઇંગ્રેજી જ્ઞાન લેભાયુ હતું, તે છતાં તેવણ વાતચીત દરમિયાન ઠેકાણે ઠેકાણે ઇંગ્રેજી બોલો ફેંકતા હતા. ઇંગ્રેજી નામોનો પણ તેવણને ઘણો શોખ હતો, અને એજ કારણને લીધે પોતાની ત્રણ છોકરીઓનાં નામ મીલી, રાલી ને પોલી રાખ્યાં હતાં. બુધી મેહરીને તેવણ “મેરી” કરી બોલાવતા હતા.

બાનુ સુનાને તેવણે “સીટ ડાઉન બાનુ સુના” કરીને એક સુંદર ‘રીકલાઇનીંગ ચેર’ માં જગા આપી, અને હઝરત પોતે સામેની આરામ ખુરશીમાં ગોઠવાયા.

થોડીકે પળ તો બાનુ સુનાએ બહમનશાહ તરફ ટગરટગર રીકયાળ કરીધું. મીં આઇ—સીમાં થયલા ફેરફારથી બાનુ સુના વાકેફ તો હતાં; પણ,—પણ,—આજે તો અવધીજ થઇ હતી !

સખત ગરમી પડતી હોવા છતાં બહમનશાહ શેઠ ‘આલ્ફવુલ’ નાં સલીસલીવાળા બોટલ—ગ્રીન પાટલૂનમાં સજ થયા હતા, અને એક સુંદર બ્લુ—બ્લેક કેશમીરી શોર્ટ કોટ પોતાનાં સ્કેર—કો બદન ઉપર લટકાવ્યું હતો. ખૂલ હાઇટનો ડબલ કોલર અને લાલ ક્રેવેટથી પોતાનો ટોટો સીકડી લીધો હતો, અને માથે ફક્કડ બ્લુ મખમલની ત્રણ ઇંચ ઉંડી ટેબી ગોઠવી હતી.

બહમનશાહ શેઠનું શરીર જોડે ખુરશીમાં ઠર પડ્યું; પણ તેવણના અવ્યવ્યોએ શાંતી પકડવાની ના પાડી. તેવણ કંઈ અન્યથા સકડાંમણની

કલવકલમાં પડ્યા હતા. બાનુ સુના બાનું કારણ થોડો વખત તો સમજી શક્યાં નહિ, અને બહમનશાહે તે બદબખ્ત ચૂપકીદીનો અંત લાવવાને વાજબી વિચાર્યું—

“કેમ છેઓ બાનુ સુના ? વેલ તો છેઓની ? આપરી ડીયર બેબી દીનબાનુ કેમ છે ? એ બેબી મારી પોતાનીજ હોય એટલું હેત મને એની ઉપર આવેચ ! એને કોણ આગલ મુકી આયાંચ ?”

“થેંક યુ મીં બહમનશાહ, હું તો તદન સારી કાંની છેઉં. બેબીને તો આપા હમણાંજ ફરવા લઇ ગેઇચ,—પણ ઓ વાય !—બહમનશાહ તમે એટલા અકરવકરમાં શાનાં પરીયાચ ? એ બધા પસીને ગરકાદ શાએ થઇ ગીયા ? આવી ગરમીમાં તે આવો ખોરયાં જેવો ડગલો પેરવાનો હોસે !”

“ઓ ડીયર આઇ સી ! ગરમી પરેચ તો ખરી. તમારું ‘પરમીશન’ હોય તો હું જરા ડગલો કહારું,” અને બહમનશાહે ડગલો ઉતારી પાસેની ડેસ્ક ઉપર મેળ્યો, પણ, યા ઇલાહી !—ડગલો કાઢતાં વાર બાનુ સુનાનું ધ્યાન અંદરના પટાપટી ઉપર ખેંચાયું, અને તેણી પુકારી ઉઠી—

“ઓ માઇ ! બહમનશાહ, કનકાઉન્ડ ઇટ. પ્રેસીસ પહેરવાની તે એ રીત હોશે ! એક બક્લ તો પછવારે ખેંચાઇ ગીયુંચ ને બીજું તો કોલરમાં ભેરવઇ ગીયુંચ. આય ફ્રૅવેટની કલીપ છે તે નીચેને બદલે ઉપર ભેરવીચ, ને હેડે આય હૅર-પીન ભેરવીચ તે મીલીનીજ કે ? કાઢગે પૂછી કરીને જરા ટ્રેસ કર્યે કેની ?”

બહમનશાહ શેઠ જેવણ પરસેવો પરસેવો થઇ ગયા હતા, તેવણ તો હવે ગોયા પરસેવામાં નરવા લાગ્યા, અને “ઓ ડીયર આઇ સી” સીવાય વધુ કંઇ બોલ્યા નહિ.

બાનુ સુનાએ રૂમાલ કાઢી પરસેવો લુછવાના ઓઠાં હેઠલ પોતાનાં મોં ઉપર ફેરવ્યો. જોકે તેવણની ખરી મક્કસદ તો પોતાનું હસવું દાખવાની હતી. તેવણે બહમનશાહને ફરમાશ કીધી કે કોલર ને ફ્રૅવેટ કાઢી નાખવાં, અને પછી પોતાના નાભુક હાથોએ તેવણના પ્રેસીસ સરખા કીધા.

“ ડીયર મી, ડીયર મી, બાતુ સુના ગરમી તો જોતું નામ ! ”
મીં બહમનશાહે પાછું શરૂ કર્યું. “ તમે જાણોય ડીયર કે
મેં તમને અહિં આવવાની આજે શું કામ ‘ત્રણ’ આપીય ? ”

“ જોવની મીં બહમનશાહ, તમે ધરી ધરી મને ‘ ડીયર ’ ‘ ડીયર ’
કહેવોય તે કીક દીસતું નથી. ખરયું કાંઈ સાંભરશે તો મારું મોન થઈ જશે.”

“ ઓ ડીયર આઈ સી ! બીહો ના, બાતુ સુના, મારી ખરશેદ
ને છોકરીઓ તો નીચે રોકાયલાં છે, ને આય વરન્ડાતું બારણું તો
‘ નાસ્તી ’ પવનને લીધે હું હંમેશ બંધજ રાખુંય. એ સાઈડનો
‘ નૉરધર્લી વીંડ ’ ધણેજ ખરાબ ડુકેય.”

“ મીં બહમનશાહ મારું કરજો, પણ એ કંઈ ‘ નૉરધર્લી ’ સાઈડ
નથી. એ તો ‘ વૅસ્ટર્લી ’ સાઈડ છે, ને ‘ વૅસ્ટ ’ તો પવન તો હંમેશ
વખણાયય.”

“ ઓ ડીયર આઈ સી! વહાલાં બાતુ સુના, તમે જો
સદાના માહરાં થઈ રહેવો તો તમારી કંપનીમાં મને કેટલું
શીખવાતું ને મોજ મજો. તમારાં જેવાં ખુબસુરત સુખ-
દુઃખના સાથી મેળવવાને હું ક્યારે ભાગ્યવંત થવશ ? ” એમ
બોલતાં મીં બહમનશાહ બાતુ સુના બેઠાં હતાં ત્યાં આવી તેણીનો હાથ
ઝાલી તે પોતાની જાતીએ લગાડી ગુટલુમંડળે પડવા જતા હતા. બાતુ
સુના તેવણુને તેમ કરતાં વાળવા જતી હતી, પણ જે કામ તેણીથી કદાચ
બળવી નહિ શકત તે મીં બહમનશાહના ટાઈટ ટટરબંધ પાટલૂન અને
પ્રેન્સીસે બળવ્યું. તેવણુના પગોએ વળવાની અને ગુંટણોએ ઝાંખ
ખાવાની સાફ ના પાડી. આથી પોતાના ‘ સુખ-દુઃખના સાથી ’ ‘ ઓ ડીયર
આઈ સી ’ માં એકવાર ફરીથી આશરો લઈ તેવણુ પોતાની ખુરશીમાં
જઈ ગોઠવાયા.

બાતુ સુનાએ જોયું કે આમ જો ચાલ્યા કરશે તો છેડો ક્યારે
આવશે, માટે તેવણુ ચેતવણી આપી કે—

“ મીં બહમનશાહ, હું દીવા થવા અગાઉ ઘેર જવાની છેઉં, ” વાસ્તે
હવે આખરે કામની વાત ઉપર વહેલાં આવિયે તો સારું. તમારા બોલવાની
મતલબ તો હું સમજી ગેઈય, પણ જોવો, હું તો ખુલ્લું બોલવાવારી
છેઉં ને બીજાંઓની મારફત ચીંચી-ધુધુ કરવાતું મને પસંદ નથી.”

શરત ૨ જી-મારે મારા લેખાશમાં કીધેલો હાલનો આવકાર-દાયક સુધારો ચાલુ રાખવો અને વખતો વખત જેમ બાનુ સુના સુચવે તે પ્રમાણે તેમાં ઘટતો ફેરફાર કરતા રહેવું. મારા હાલના આ એખ-લગામના ટેબ્યા ખોડાવી નાખવા અને હડપચીની નીચે ફાંકડી ફ્રેન્ચ બીયર્ડ ઉગાડવી. મુંબઈ કે બાહુરગામ જે ઇંગ્લેન્ડ લેખાશ સજવો પડે તો તે સજવો.

શરત ૩ જી-પરણ્યા પછી મારે અમારા મોભાને અને દરજ્જાને તથા મારી દોલતને જાજે તે પ્રમાણે ઓછામાં ઓછી બે ગાડી અને ચાર ઘોડા રાખવા.

શરત ૪ થી-અમારા પરણ્યા પછી બાલારામ સ્ક્રીટનો બંગલો ખાલી કરી મારે મારા નેપ્થનસી રોડવાળા 'સી વ્યુ' બંગલા મધે જઈ રહેવું. તે બંગલામાં નામીયા શીલ્પશાસ્ત્રીઓની મદદથી ઓછામાં ઓછા રૂ૫૦,૦૦૦ ને ખર્ચે બાનુ સુનાને મનપસંદ ફેરફારો કરાવવા અને તે બંગલાનું કોચરનાં સાલનું નામ ફેરવીને તેને 'વિલા-સુના' નું નામ આપવું.

શરત ૫ મી-મારી વડી બેટી મીલી, જેણી જન્મથી દુઃખી છે, અને મારી સૌથી નાની બેટી મેરીને મારી બેહન ખરશેદબાઈના સ્વાધીનમાં મહિને દહાડે રૂ૫૦ નું લવાજમ આપવું કરીને તેણીને ત્યાંજ હંમેશની રાખવી.

શરત ૬ ઠી-મારી બે વચલી બેટીઓ, રોલી અને પોલીને, પુણામાં આવેલી કૉન્વેન્ટ સ્કુલમાં તેઓ ઉમરે પહોંચે અને તેઓ જાજતી કેળવણી લે ત્યાં સુધી રાખવી.

શરત ૭ મી-બાનુ સુનાની તેહમતન દિલાવર સાથની બેટી દીન-બાનુને ઉપલીજ રીતે કેળવણી લેવા માટે કૉન્વેન્ટ સ્કુલમાં મુકવી, અને બ્યારે તેણી સોળ વરસની ઉમરની થાય ત્યારે બાનુ સુનાનાં પીતૃષ્ઠ બાઈ જરબાનુ બલેજર બલનેવાળાની સંભાળમાં તેણીને સોંપવી.

શરત ૮ મી-પરણ્યા પછી મારે બાનુ સુનાની મોટે ખાંચરેની સહીમીતીઓ અને ધપધપિયાં કુટુંબની બેહનપણીઓ જેઓ તેણીનાં ચાલતાં ચલણમાં તેણીની ઉપરથી ઓઢાઈ પંચરાઈ જતી હતી, પણ

હાલ જેણીઓ તેણીના નરમ વખતમાં તેણીની તરફ આંખીને બેતી પણ નથી, તેઓને પગવવા માટે લગ્નની એક મહિનો પછી અમારે એક 'ગ્રાંડ ઍટ હાઉસ' નો મેળાવડો 'વિલા સુના' માં નામદાર ગવર્નર અને તેવણનાં મોહરદારની હાજરીમાં કરવો, અને તે ઉપર મારે ઓછામાં ઓછો રૂ.૩૦૦૦) નો ખર્ચ કરવો.

શરત ૯ મી—લગ્ન પછી અમારે હનીમુન માટે દારજીલીંગ, મહાબલેશ્વર યા નીલગીરી જવું.

શરત ૧૦ મી—લગ્ન પછી જ મહિના બાદ હમારે હમારી બેઠિની તખીયતના સામાન્ય સુધારા અર્થે વિલાયત વગેરે શહેરોમાં લાંબી મુસાફરીએ જવું.

શરત ૧૧ મી—વિલાયત ગયા પછી મારી ધણીઆણી ફરમાવે તે પ્રમાણે લાંનાં કોઇ બાણીતાં ધર્મખાતાંને મારે તેણી કહે તેટલી મોટી રકમ જે રૂપિયા એક લાખથી ઓછી નહિ હોવી જોઈએ તે ભેટ આપવી. આ સખાવત કરવાનું કારણ મારે તેણીને પુછવું નહિ.

શરત ૧૨ મી—એક એકસ પ્રસંગે મેં બાનુ સુનાને જણાવ્યું હતું કે મારી ઇચ્છા રૂ.૧૦,૦૦૦) ની રકમ સ્ત્રી જરથોસ્તી મંડળને, તેટલીજ એક રકમ ગરીબ પારસી બાઇઓના વર્ક ક્લાસને, રૂ.૫૦,૦૦૦) ની રકમ ધી ઝોરાસ્ત્રીઅન બીલ્ડીંગ્સ એસોસીએશનને ભેટ કરવાની છે. આ વિચાર ઉપરથી મારે સદાનો હાથ ઉઠાવવો, અને બાનુ સુનાની રાજીરબવંદી વગર મુબઇના કે બાહરગામના કોઇપણ પારસી ધર્મખાતાંના સંબંધમાં મારે કંઇ પણ નાણાંની રકમ ભરવી નહિ.

[બહમનશાહ શેઠ આગળ વાંચવા જતા હતા, તેટલાં વળી પેલા સ્ક્રીન પછવાડે પહોંચેનાજ જેવો કાંઇ ખણખણાટ સંભળાયો; પણ પળવારમાં પાછું સઘળું શાંત થઇ ગયું, અને બહમનશાહ શેઠે વાંચવાનું આગળ ચલાવ્યું.]

શરત ૧૩ મી—ત્રાહિત લોકોની હાજરીમાં કે- ગેરહાજરીમાં મારે બાનુ સુનાને 'ડીયર', 'ડાર્લીંગ', 'સ્વીટી' એવાં એવાં લાગણીદર્શક નામોથી બોલાવીને વારંવાર કંટાળો આપવો નહિ. ઘણામાં ઘણા દિવસના ૪) કલાકથી વધારે વખત મારે તેણીની સંગત સાંધવી નહિ, અને કોઇપણ

જીવાનિયાઓ સાથે તેણી વાત કરતી હોય અથવા તેઓની સાથે જાહેર મેળાવડામાં જો તેણી જાય તો તેથી મારે ગુસ્સે થવું નહિ.

શરત ૧૪ માં—પુણા શહેર વીગેરેની ચોકકસ લેડીઝ ક્લબો કે જ્યાં અમુક દિવસો ઉપર દરેક સ્ત્રી મેમ્બરને તેણીના ભરથાર અથવા ભાઈને સાથે લઈ જવાની છુટ હોય છે, ત્યાં મારે જાતુ સુત્રા સાથે જવા ઇચ્છવું નહિ.

શરત ૧૫ માં—વિલાયતની સફરે સીધાર્યા અગાઉ મારે મુંબઈની મ્યુનીસીપલ કારપોરેશનમાં ગમે તે ખર્ચે બેઠક મેળવવી. તેમ કરવામાં જાતુ સુના પોતાના અંગત લાગવગતો મને લાલ આપશે.

શરત ૧૬ માં—પરણ્યા અગાઉ મારે મારું વસીયત કરવું. તે માંહે મારી સઘળી જંગમ અને સ્થાવર મીલકતની એકલી માલિક અને વહીવટદાર જાતુ સુનાને નેમવી, અને જાતુ સુનાનાં મરણ બાદ તેણીના પેટે કોઈ બાળક અથવા બાળકો અવતરે તો તે અથવા તેઓના લાભાર્થી જાતુ સુના પોતાને ગમે તેવું વસીહત કરે. મારી હાલની હાલ્યાત બેટી-ઓમાંની દરેકને તેઓના પરણવાના ખર્ચ તરીકે રૂ.૩૦૦૦) ની અનામત રકમ વગર શરતે સ્વાધીન થાય તે સીવાય બીજો કોઈ રીતનો હક ઇલાકો એ માંહેલી કોઈ પણ બેટીને મારી જંગમ અથવા સ્થાવર મીલકતના કોઈપણ ભાગ ઉપર પહોંચે નહિ.

શરત ૧૭ માં—એક છુટું વ્યસન જે તપકીર સુધવાની ટેવ છે તે પણ મારે તજ દેવી અને તેની જગ્યા બીજા કોઈ પણ વ્યસનને લેવા દેવી નહિ.

શરત ૧૮ માં—‘ઓ ડીયર આઈ સી’ બોલવાની બહુજ ‘કમન-સીબ ટેવ જેથી એક વાર મારી આબરૂ અને આંટને સદાનો કલંક લાગવાનો ભારે સંભવ હતો તે મારે હંમેશની તજ દેવી.

અત્રે બહુમનશાહ શેઠે ‘ઓ ડીયર આઈ સી’ કરી વાંચવાનું પુરું કાઢ્યું અને પછી ઉંડા વિચારમાં પડ્યા. જાતુ સુના પણ વિચારમાં એટલી તો ગરબ ગઈ હતી કે આ વેળાનો સ્કીન પછવાડેનો લગાર વધુ અર્જુખણાટ તેણીએ બેધ્યાનપણે સાંભળ્યો. જાતુ સુનાએ આખરે ચુપ-કાદી તોડી—“વેલ મીં બહુમનશાહ, આપ શરતો વિષે તમે શું કાચું ?”

“બ-બ-બ-બાનુ સુના મ-મ-મને લ-લ-લ-લાગેય કે, એ-એ-એ શરતો ઘણી સખત છે. ડીયર મી! ડીયર મી! હું શું સ્વપ્નો જોઉંય? વહાલાં બાનુ સુના, આય બધું ખત શું તમેજ બનાવ્યું? તમે એટલાં બધાં હુશિયાર હોશો એમ મેં કાંઈ દહારેબી ધાર્યુંતું નહિ.”

“પણ મીં બહમનશાહ” બાનુ સુના બોલ્યાં, “હવે તમે કેહોવાય શું? મને જવાનો વખત થાયય; આજે રાતે પેલા રસ્તમફરામના રતન સાથે મને ‘સીનેમેટોગ્રાફ’ જોવા જવાનું છે.”

બહમનશાહ શેઠ લગાર ગલરાઈને બોલ્યા—“કાણુ શું? રસ્તમફરામનો રતન?”

“અરે નહિ રે એ તો રતનબાઈને બદલે મારેથી રતન બોલઇ ગીયું, પણ હવે તમારો જવાબ શું, બહમનશાહ શેઠ?”

“ઓ ડીયર આઈ સી, પણ વહાલાં બાનુ સુના, તમોએ કંઈ નહિ તો મને ૮ દહારાની મુદત આંએ બાબદ ઉપર વિચાર કરવાને આપવી જોઈએ.”

“નહિ, મને તો આજનો આજજ જવાબ જોઈએ.”

આ વેળા પેલો અફલાતુન સ્ક્રીન જે વિશે આપણે આગળ બોલી ગયા છીએ, તે એક મોટા ધડાકા સહીત મીં બહમનશાહ અને બાનુ સુનાના પગ આગળ તુટી પડ્યો. તેજ વેળાએ “ઓ નહિ, કદી નહિ” ના ચીંચવાતા અવાજ સાથે ખરશેદ પુછ તેઓ આગળ ધસી આવ્યાં. જમીન ઉપર એક ખીન્ને મોટો ધપકારો થયો, અને તે ધપકારા સાથે ગરીબ ખીચારી રોલી એક તીણી “ઝાહ” સાથે તૂટી પડી. દાદર ઉપરથી ધસ્તાં પગલાંનો અવાજ આવ્યો અને મીલી, પોલી, અને, આળક ‘મેરી ઓરડામાં ધસી આવ્યાં. ખાનગી ઓરડાનું ‘ખાનગી’પણું એક લાઉન્ડમાં ઉડી ગયું, અને ઓરડામાં પેલી ઇંગ્રેજ કેહતી પ્રમાણે—
confusion worse confounded—મોટો જેવો જખરડો મચી રહ્યો.

બહમનશાહ શેઠનો આ વેળાનો ગલરાટ દયાજનક હતો. તેવણે બાનુ સુનાને ખાતરી આપી હતી કે તે ઓરડામાં તેઓ એકલાંજ હતાં. તે ખાતરી ખોટી પડી તેથી તેવણુ ઉપર તેણીને ભારે તીરસ્કાર ઉપજ્યો. તેણીએ સમયસુચકતા વાપરી બહમનશાહ શેઠના હાથમાંથી પેલું ખત

છીણવી લઈ પોતાની ઝોંગમાં સેરવી દીધું, તેજ પળે ખરશેદ પુછ તેણીનાં આંગ ઉપર ધસ્વા જતાં હતાં, પણ બાનુ સુના પોતાના પગ ઉપર ખડાં ઉભાં રહ્યાં, અને એક ઝટાકે મારી ખરશેદબાઈને ખીસાડી મેલી, અને—

“ચાલો મીં બહમનશાહ, આપરે ફરીથી મલશું” એમ કહી ખીણું કાંઈ પણ બોલ્યા વિના સુધરેલી બાનુ સુનાએ ધસારાબંધ વચમાં પડેલી બાપડી બેશુદ્ધ મીલીનો પગ બેદરકારપણે કચડતાં દાદર તરફ ચાલતી પડેડી.

રાખલો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

ભુલમાં ભુલ અને કાંટાની શુળ.

“સઉ લાલચ, પૈસા ને હવસ, એ ત્રણને સમજે બદ;
બદ સમજીએ બાબદ ભુરી, ક્યમ કરતા નહી બસ રદ.”

બાનુ સુનાના જવા પછી ચોરડા માણેલા દેખાવનું કાંઈ પણ વર્ણન કરવાને આ નબળી કલમ કેવળ અશક્ત છે. ખરશેદબાઈ નસોઈ થઈને એક ઇઝીયેરમાં ફસડાઈ પડ્યાં, મીલી બહમનશાહના પગ આગળ ઠપકાઈ પડી, અને પોલી તેવણના પગ ઉપર માથું નાખી હુસ્કેહુસ્કે રડવા લાગી અને નાની મેરીએ ગોંધ્યાઈ મચાવ્યું. નોકરો જેઓ ત્યાં ધસી આવ્યા હતા તેઓએ દુઃખી મીલીને ઉચકીને એક સોફાપર સુવાડી તેણીની ખરદાસ્ત કરવા લાગ્યા. ખરશેદબાઈએ જે અવિચારી પગલું લયું હતું તેનું હવે તેણીને કાંઈ ભાન આવ્યું. સાધારણ રીતે તેણી બહુ સમજી હતી, પણ આ વેળા તેણીએ પોતાનાં મગજનું સ્થીરપણું ખોઈ દીધું હતું. એક બસુસનું કામ બળવવા જતાં અને તેમાં નાદાન બચ્ચાંને પોતાની સાથે શામેલ કરતાં તેણી

વીવેકની મર્યાદા ઝોળંગી ગઇ હતી, એટલુંજ નહિ, પણ પોતાનાં ધારણાં કામનો સઘળો ધાણુ ખીગાડી નાખ્યો હતો. તેણીએ જોઇ લીધું કે તેણીનો ભાઇ એટલો તો નબળાં મનનો માણસ હતો કે કાંઇ પણ જોખમે તે યાનુ સુનાની માગણીઓને વશ થશે, અને જે છુટછાટ સાધારણ સંજોગો વચ્ચે યાનુ સુના છોકરીઓના લાભાર્થે મુકતે તે સંજોગો હવે સઘળા ઉલટાઇ ગયા હતા. ખરશેદખાઇની સારી સમજ હવે તેણીની મદદે આવી, અને તેણીએ પતાવટથી કામ લેવાની કોશિષ કરી, પણ તે નીષ્ફળ નીવડી. તેણીએ અહમનશાહ પાસે જઇ વહાલથી તેવણના ખભાં ઉપર પોતાનો હાથ મેલ્યો; પણ તેવણે તેણીને ગુસ્સાથી ખંખેરી નાખી.

“પપા, પપા-ડીયર, ” મીલી અને ખીજી છોકરીઓ લગલગ એક અવાજે બોલી ઉઠી—“તમે આય બધી શું મોહકાણુ વારેાચ. તમે અમુને તદન રૂંધન કરવા બેઠાચ કે શું ? આય યાનુ સુનાની સાથે ગમે તો તમારાં વરસ વેચીને તમે પરણો, પણ આવી રીતે અમારા વાજખી હકો અમે તમુને છુટવા દઇશું નહિ. તમુને શું અમારાં ખીચારાં બેહસ્તન માતાજીની યાદ ખીલકુલ થતી નથી ?”

“વરી યાદ આવતી હોય તાહરે જોઇયે શું ? ” ખરશેદખાઇ બોલ્યાં. “પણેલી ખીચારી બેહસ્તન ગુજરી તાહરે ડગલાના બતને બતન તોરી નાખ્યાં, ને સરતાજ ભોંયપર પટકી નાખ્યું ને માય રે માય, ધસીધસીને બારીમાંથી કુદાવી પરવા જાય ને કેહ કેહ ને કેહ, કે એ કારી જખમ તો કદી રૂંઝાવાનો નથી. ખીજી ગુજરી તાહરે ભોંયપર ફસડાને સુઇ ગીયા ને ચાર જણે ઉંચકીને ઉભા કરીયા તાહરે ઉભા થયા. ત્રીજાં ગુજર્યાં તાહરે સોનાના બટન ને સ્લીવઝ કહારીને ફેંકી દીધાં ને દહરીના બાલ-મહીનો દહારો વેર સુધયા જેવા ઉગવા દીધા. હવે વરી ચોથી ગુજરસે તાહરે શું કરશે તે જોવાનું છે !”

અહમનશાહ શેઠ ખરશેદખાઇના આ છેલ્લા વાક્યથી જલોંગ મારી ઉભા થયા, અને તેણીનો ટોટો પીરવા જતા હતા. જેમ કરતાં મીલીએ તેવણને અટકાવ્યા. આ બનાવ ઉપરથી અહમનશાહ શેઠ યાનુ સુના તરફ કેવા વધુ અને વધુ ખેંચાતા જતા હતા તે સ્પષ્ટ દેખાઇ આવતું હતું.

સુભાગ્યે બહમનશાહ શેઠનો એક મીત્ર અત્રે તેવણને મળવા આવ્યાથી તે
ઝોરડા માંહેલું ઘેરાઈ આવેલું વાઢળ તુરત વેળા તો વીખેરાઈ ગયું.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

બુઢાપાની બળીહારી—ઘોળાના કાળા.

“બાયડી જુવાન ચ્હાય, ઢાંખરા ચડેલ;

ડર ન રાખી દુનિયાનો, બસ ખોટી કહાડે પહેલ.”

આગળાં પ્રકરણમાં વર્ણવી ગયલા બનાવો બન્યા તેની આઠમે દીવસે
બાનુ સુના પોતાનાં મકાનના પાછલા ઝોરડામાં કાંઈ કામે વળગેલાં હતાં,
તેટલાં ઘરમાંનો ઇલેક્ટ્રીક બેલ વાગે અને બુચી દીનુ જીમ મારતી બાનુ
સુના આગળ દોડી આવી. “મમા ડીયર, તમુને કોઈ ટાલ્યો મલવા
આયોત.”

“વરી લાલ્યો કોણ મને મલવા આયોત.”

“મમા, ટાલ્યો નહિ તો કોઈ પાંઉવારો ઓથે. ભીલ ભીલ લાયો ઓથે.”

બાનુ સુના ઝોરડાની બાહર આવ્યાં, અને ખરેખર પહેલી
નજરે કોઈ લાલ્યાનાજ જેવો આકાર જાણે બુચી દીનુને પોતાની ગોદમાં
લેવા ઇચ્છતો હોય તેમ પોતાના બેઠિ હાથ પહોળા કરી ઉભેલો તેણીએ
દીઠો. વધુ આગળ જઈને જોતાં તેણીએ બહમનશાહ શેઠને ઓળખ્યા.
તેજ પળે તેણીથી હસી પડ્યા વગર રહેવાયું નહિ. બુચી દીનુ બહમન-
શાહ શેઠે લાંબા કીધેલા હાથમાં પોતે સપડાઈ નહિ જાય તે માટે
નાસી ગઈ.

“તમારી મમઈ મરેરે બહમનશાહ, વરી આજે તમે તે દહારનોજ
અવતાર લઈ આયા. મેં જેવીએ તમુને ઝોરખ્યા નહિ તે બુચી શું
ઝોરખે ?”

“ઝોં ડીયર આઈ સી, ઝો ડીયર આઈ સી, તમે મને નહિ
ઝોરખ્યો ? કેમ હું ઇચ્છો ‘ફની’ લાગુંચ કે ? પણ પેલી આપરી એક
કલમમાં તમે એમ લખેલું છેની કે મારે મારા ચેહરામાં વખતોવખત

ઘટતો ફેરફાર કરવો. કેમ હીયર બાનુ સુના ખરું કેની ? આપરે જ્યારે પરણ્યું તાહરે તમારે હાથે કરેસ કરવાનું અને મારા બાલ ઓરવાનું મોટું માન સેવકને આપશો કેની ? ”

“ મંમા એ તોણ બમનતાનો બુતલેર કે ? ”

“ નહિ દીકરી, એ તો બહમનશાહ છે. ચાલ ચેરાં ના કહાર, એવણની પાસે આવ.”

“ પણ એવણના તો ધાવપર બાલ ઉતા ને મોહનું તો હમેથાં તાલી રેહતું તું ને આંચતો તમારા તરતાં ચરત દાંત થે, ને આય બાલ તો તાલા છે ને બમનથાના તો તપેત ઉતા.”

“ જોની દીકરી, એ તો નજલાથી મારા બાલ સફેદ થઇ ગીયાતા ને દાંત પરી ગીયાતા. તે હવે કાકટરે નજલો સારો કીધો તે બાલ પાછા કારા થયા ને દાંત કિગી નીકળ્યા.” અને આમ બોલી બહમનશાહ શેઠે ખીસામાં છુપાવેલી ખાટા દાણાની શીશી બાહરે કાહડી દીધાના હાથમાં સેરવી દીધી, અને દીધાને પોતાનાં પાસાંમાં લીધી. ખરશેદબાઈ આ વેળા જો ત્યાં હાજર હોતે તો તડ ને ફડ ચોખ્ખું પરખાવી દેતે કે એક ચોક્કસ પ્રકારનો નજલો, જે બાનુ સુના તરફનું ખેચાણ હતું, તે બહમનશાહ શેઠના બાલ અને દાંત ઉપર નહિ, પણ તેવણની આંખો ઉપર ફરી વળ્યો હતો; પણ સારે નસીબે આ કહોવાને તેઓ ત્યાં હતાં નહિ.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ખરીદીનાં બજારમાં ખેંચતાણ—કોણ વેચાયું વર કે કન્યા ?

“હર-દમ-ચારી-છે-મને-તો-તહારી-રે,

સદા-તહારો-છું-હું-તો-પુંબરી-રે.

ધૂં-ધૂં-ખતાવાર-ગર, મહેરની-કરે-નજર;

જો-તું-માયાલુ-તો-હું-આલુ-વિચારી-રે.”

પ્રિય વાંચનાર, લવીખ્યમાં આપણને આ નાનકડી બુચી દીનબાનુ સાથે ધણું કામ લેવાનું છે, માટે તેણીનું કાંઈક વર્ણન અત્રે આપણે

દુકમાં તપકાવી લઇશું. આ નાનકડી ભુલકા શરીરે તેણીના આપ તેહમતન દીલાવર જેવી ઉચી નાજુક પણ સંગીન અને મોલાદાર દેખાવતી અને ટેકવાલી હતી. તેણી વળી પોતાની માતા જેવી ગોરી અને ઘતમદાર પણ હતી. તે વતરોગે વળી તેણી અસાધારણ ચપળતા ધરાવતી હતી અને કાંઈ કાંઈ વેળા તો એવા એવા સવાલો આનું સુના અને ખીન્નઓને પુછતી હતી કે તેના જવાબ આપવાને તેઓ ગુચવાડમાં પડતાં. આ બાળકી સ્વભાવે બહુ તીક્ષણ લાગણીવાળી અને જુસ્સાદાર હતી. તેણીની સાથની થોડીજ મીનીટની વાતચીતમાં કાંઈપણ જોઈ લે કે જ્યારે તેણી ઉમરે પહોંચશે ત્યારે તેણી કાંઈની પણ મરજીને શરણ થશે નહિ અથવા કાંઈનું પણ અણગમતું બેપલવાનું શાંખી શકશે નહિ. આનું સુના જ્યારે કાંઈ કાંઈ વાર તેણીને ધમકાવતાં ત્યારે દીનઆનું ઉપર તેની એવી તો વીચીત્ર અસર થતી અને તે નાનું બાળક એવા તો ઉંડા વિચારોમાં લીન થતું અને એવું તો ગમગીન દીસ્તું કે આનું સુનાનું કહણુ દીલ પણ પીગળતું અને તે તેણીને પટાવી લેતી. હમણું તો આનું સુનાને નીરાંતે મીઠું બહમનશાહ સાથે વાત કરવી હતી, માટે જુઓ દીનુને સમજાવીને તેણીને પાછલા ઝોરડામાં આપા આગળ મોકળી દીધી.

“વેલ, મીઠું બહમનશાહ, તમે આપા તો હીક થયું. હું કાગને ડોરે તમારીજ વાત જોતીતી. તમારી બેન ખરશેદે આપણી હેલ્લી મુલાકાત વખતે તમારે ત્યાં જો રમખાણ મચાવ્યું તે પછી આપરો મેલાપ આજેજ થયો. હું ધારૂં કે તમે હવે આજે પેલી વાતને છોડો લાવશો.”

“ઓ ડીયર આઈ સી, આનું સુના, પણ તમે મને જોઈને ખુશી તો થયાંની ? તમે મને ચાહોય તો ખરાંની ? મારી બેન તો મેડ છે. એને આપરી વચ્ચે પડવાની કાંઈ જરૂર હતી નહિ. મેં એને સાફ કહ્યું કે હું આનું સુનાને મારી ધણીઆણી બનાવશ ને ફર બનાવશ. પછી એને જોઈએ તો એ કુવામાં જઈને પંરે. હું હાલ મહીને દહારે એને ઘરખરચના અને લાડાંના રૂઠાં આપું કે તે પણ બંધ કરી નાખવાની મેં એને ધમકી આપીય તેથી એ તો દબકી ગઈય.”

“જુઓ ડીયર બહમનશાહ, આપરે એમ એ ખરશેદને છેક ખુણામાં હડસેલી દેવી જોઈએ નહિ. તમે તો સમજી છેઓ. વગર કારણે સગાં-વાહલાં ને દોસ્તઆસ્તાઓને દુશ્મન બનાવવામાં કાંઈ સાર નથી. વાસ્તે જોવો ડીયર, તમે હવે વધુ મીનાકેસો એની સાથે કરતા ના.”

બાનુ સુનાને આજે પોતાનું કામ કાઢી લેવાનું હતું, તેથી આજે પહેલીજ વાર તેણી બહમનશાહને ‘ડીયર’ કરી બોલાવતી હતી. ખરશેદઆઈ સાથે ટાહું મીઠું રાખવામાં પણ તેણીની મતલબ માત્ર તેણીને ઝેરથી નહિ પણ ગોળથીજ મારવાની હતી. ‘ડીયર’ બોલથી બહમનશાહ શેઠ તો એટલા ખુશ થઈ ગયા કે હવે તેવણ શું કરશે ને શું નહિ કરશે તે આપણે સહેલાઈથી કહી શકીએ. તેવણે પોતાના ખીસા માંહેલું પેલી શરતોનું કાગળ જે બાનુ સુનાએ છેલ્લા શીસાદ પછી તેઓને વધુ વિચાર કરવા માટે પોસ્ટ મારફતે મોકલી આપ્યું હતું તે ખેંચી કાઢ્યું, અને પછી બોલ્યા—“સુના ડારલીંગ, જો તું ને કંઈ વાંધો નહિ હોય તો દરેક શરત છુટી વાંચીને આપરે તેના ગુણદોષ ઉપર સાથેજ વિચાર કરીએ. ‘હુ ડેવીદસ આર ઍટર ધેન વન’ ખરું કેની ડીયર?”

“‘હુ ડેવીદસ’ નહિ પણ ‘હુ હેડઝ આર ઍટર ધેન વન.’ બાનુ સુનાએ તેવણને કરેકટ કીધા. આથી તેઓએ એક વાર ફરી પોતાનાં માનિતાં “ઓ ડીયર આઈ સી” નો આશરો શોધ્યો.

“સુના ડીયર, તમારી પહેલી શરતમાં તમે મહારી ઓખર બદલવા કહેલોય તે મને દીલોબનથી કબુલ છે, પણ એ બખ્તાવરનીજ ઓખર તમે શું કારણસર પસંદ કીધી?”

“વરી શું કારણસર? બખ્તાવર, બખ્ત ને આવર એવા બે ફાર્સી બોલોનો બનેલો છે. એ બે બોલોનો મીનીંગ નસીબ લાવનાર, એટલે કે નસીબદાર થાય. હવે બહમનશાહ ડીયર, તમે મને કહેવો કે તમને પરણ્યાથી મહારા જેવી એક દુન્યાને ખરાબે વારંવાર અથડેલી અબળા શું નસીબદાર થશે નહિ?”

“ઓફ કોર્સ, ઓફ કોર્સ, સુના ડારલીંગ, અને તેમ તમને કરવાને હું મારો જીવ ઝીકાતી નાખશ. તમારી બીજી શરત જે લેખાસ ને એહ-

એમ કહી મીં બહમનશાહે તમખીરનો એક જખરો સરકો ભર્યો, અને પોતાની આંખોને પોતાનો રેશમી રૂમાલ લગાડ્યો. બાનુ સુનાના માથામાં કોઇ કોઇ વખતે ‘ફન’ કરવાનો કીડો ચવડી આવતો હતો; વાસ્તે તેવણ બોલ્યાં- “તહારે બહમનશાહ, એ ખીયારી બેહસ્તનો તમુને એટલી બધી યાદ આવેય તો વરી ચોડી વાર ચાંદલો કરવા શાના નીકરીયા ? પણ ચાલો હોસે, એ વાત જવા દેવો ને આય તમારો સુફીઆણી તપકીરનો રૂમાલ પાછો ગજવામાં મુકી દેવો. બેહસ્તનો વાસ્તે તમે ડીખો તાનોચ, નેહાંડા ભરીને રેશમ તેથી એ એવો અબોલ્યાં જેવો થઇ ગીયોચ કે મને તો એક આવેચ. આય તમારી મુંઘ આજ્ઞાખાન કેપ જરાખી તમુને શોભતી નથી. વરી આજે એ સાંની પહુરી આયા?”

“ઓ ડીયર આઇ સી, જુઓ બાનુ સુના, તમારી આંક, નવ, ને દશમી શરત વીશે મને કંઈ વાંધો નથી. પણ અગીઆરમી શરત જેમાં એકતરફે તમે મારી પાસે રૂખા એક લાખ ઉપરની રકમ કોઇ વેલાતી ધરમખાતાંમાં આપી દેવાવવા માગોચ તેનું કારણ કાંઈ નહિ તો ઇન્સાફની ખાતર શું તમારે મને જણાવવું નહિ જોઇયે ?”

“વેલ, બમનુ ડીયર, તમે એમ ‘ઇનસીસ્ટ’ થાવોચ, તો લેવોની હું તેનું કારણ કેહું. એવી જાતની વેલાતી સખાવત કીધાથી આપુને આડકતરી રીતે ઘણા ફાયદાઓ હાંસલ થાયચ. તેમાંનો એક તો એકે આપરા નામદાર શહેનશાહની વરસગાંઠ ઉપર કે તેવજ કોઇ મોટે ટાંકણે તમારું નામ બેતાબોની ટીપમાં જોવાનો સંતોશ તમે હાંસલ કરી શકશો. તમે જો કદાચ સી. આઇ. ઇ. કે સર નાઇટ થાવો, ને હું લેડી બખ્તાવર કહેવાઉં, તો તમે શું ખુશી નહિ થશો ? હવે હસાઇ હસાઇ કેવું જવાયચ ? પેલાં તમારી સ્ત્રીઓના વર્ક-કલાસ, ઝોરાસ્ત્રીઅન એસોસીએશન અને એવાં ખીજાં ભેળાંદુખણ મંડળોમાં પૈસા વેરીયાથી શું તમારું દળદર ફીટવાનું છે ? એ બર્યો વિચાર તો તમારા માથામાંથી કાઢીજ નાખો.”

“તમે આગળ ચાલતાં તેરમી અને ચઉદમી ક્લસમાં મારી ઉપર જાપતો નાખવા માંગોચ તે મને કેમ પરવરશે ?” મીં બહમનશાહ વસનાયલી દાલ જેવું મોહ કરી બોલ્યા- “મને તો તમુને એક મીનીટખી વીલાં મુકવાને ગમશે નહિ.”

“વરી નહિ કાંય ગમે ? તમે બચ્ચાં છોકરાંના બાપ મોટી ઉમરે મારી ઉમરની એક અબળા સાથે પરણવા નીકળો ને સુધરેલામાં ખપો ને સુધરેલા દેશોમાં ફરવા નીકળો, તો તમારે બીજા બધા ઘટતા સુધારા વધારા કરવાજ જોઈએ. ચાલો બહુમનશાહ, હવે કારપોરેશનમાં બીરાજવાનું તમને ગમશે કે નહિ ? એમ ઉજરા પુની જેવા કેમ થઈ ગીયા, ત્યાં તમારા દુશ્મેનને કોઈ કડવા બડવાનું તો નથીની ?”

“પણ ડારલીંગ સુના, મેં મારો આખો જનમારો શેર બજારની અંદર મારા જેવા દલાલીઆઓ સાથે ભાવતાલના ભવધ્યાઓ કુટવામાં, ને સત્તાપંજની બાજુઓ ખેલવામાં કાઢેલો. મારા જનમમાં કોઈ દહારો હું ભાષણો સાંભરવા ગેયલો નહિ, તે વરી કારપોરેશનમાં તે શું ધોરીનેધય કરવાનો ઉતો ? ને વરી એમાં કેમ ‘દાખલ’ થવું તેથી હું તો જાણતો નથી. એ બધી જેહમત કોણ ઉઘાવશે ?”

“અરે વાહરે મારા ભોરાભટક ! એમાં તે શું વરી મુશ્કેલી છે ? ‘જર ને ચાહેસો કર,’ તેમ જ્યાં પૈસા આગળ ચાલેય ત્યાં મોટા મોટા કીલ્લાના દરવાજા ઉઘડી જાય તો દોરીયાં વેરશે, તારે શું કારપોરેશનના આરણા તમારેજ વાસ્તે ઉંઘડશે નહિ ? એવા તો ઘણાક સાબુ સુકાધ્યાઓ તાંહ ગોઠવાઈ ગાઠવાઈ ગીયાય, અને હવે પછી જશેથી.”

“ઓ ડીયર આઈ સી, પણ હું તાંહ ભાશણ શું કરી મરવાનો ઉતો ?”

“મુઠ ભાષણ કરવાની જરૂર શું છે ? બધાઓને રોજ શું ત્યાં ‘એક્ટીવ પાર્ટ’ લેવાની જરૂર છે કે ? પુતલાં મેમ્બર થયા તો નહિ ચાલે કે ? મારી જો સલ્લાહ માનો તો તમે કારપોરેશનમાં કોઈથી દાહારો ભાષણ કરતાજ ના. ‘સબસે બરી ચુપ,’ એમ જો કરશો તો તમે કદીથી હારમાર થશો નહિ અને વરી સાથે લાગા એક લોકપ્રીય કાઉન્સીલર થઈ પડશો. કારપોરેશનની બેઠકોમાં તમારી હાજરી નીયમીત આપજો. કોઈ એક ધપધપિયા કાઉન્સીલરનું પુછૂં મજબુત પકરી રાખજો, ને જે કાંઈ દરખાસ્ત તે કરે તેને હંમેશાં તમે સેકન્ડ કરજો. વરી દરેક નવી સુચીપત્રીકા

એમ કહી મીં બહમનશાહે તમખીરનો એક જખરો સરકો ભર્યો, અને પોતાની આંખોને પોતાનો રેશમી રૂમાલ લગાડ્યો. બાનુ સુનાતા માથામાં કોઇ કોઇ વખતે ‘ફન’ કરવાનો કીડો ચવંડી આવતો હતો; વાસ્તે તેવણ બોલ્યાં— “તહારે બહમનશાહ, એ ખીચારી બેહસ્તનો તમુને એટલી બધી યાદ આવેચ તો વરી ચોડી વાર ચાંદલો કરવા શાના નીકરીયા ? પણ ચાલો હોસે, એ વાત જવા દેવો ને આય તમારો સુફીઆણી તપકીરનો રૂમાલ પાછો ગજવામાં મુકી દેવો. બેહસ્તનોને વાસ્તે તમે ડીઝો તાનોચ, નેહાંડા ભરીને રરેચ તેથી એ એવો અબોલ્યાં જેવો થઇ ગીયોચ કે મને તો એક આવેચ. આય તમારી મુંઝ આસ્ત્રાખાન કેપ જરાખી તમુને શોભતી નથી. વરી આજે એ સાંતી પહુરી આયા ?”

“ઓ ડીયર આઇ સી, જુઓ બાનુ સુના, તમારી આઠ, નવ, ને દશમી શરત વીશે મને કંઈ વાંધો નથી. પણ અગીઆરમી શરત જેમાં એકતડાકે તમે મારી પાસે રૂપ્યા એક લાખ ઉપરની રકમ કોઇ વેલાતી ધરમખાતાંમાં આપી દેવાવવા માગોચ તેનું કારણ કાંઈ નહિ તો ઇન્સાફની ખાતર શું તમારે મને જણાવવું નહિ બેઠયે ?”

“વેલ, બમનુ ડીયર, તમે એમ ‘ઇનસીસ્ટ’ થાવોચ, તો લેવાની હું તેનું કારણ કેહું. એવી જાતની વેલાતી સખાવત કીધાથી આપુને આડકતરી રીતે ઘણા ફાયદાઓ હાંસલ થાયચ. તેમાંનો એક તો એકે આપરા નામદાર શહેનશાહની વરસગાંઠ ઉપર કે તેવજ કોઇ મોટે ટાંકણે તમારું નામ ખેતાખોની ટીપમાં જોવાનો સંતોશ તમે હાંસલ કરી શકશો. તમે જો કદાચ સી. આઇ. ઇ. કે સર નાઇટ થાવો, ને હું લેડી બખ્તાવર કહેવાઉં, તો તમે શું ખુશી નહિ થશો ? હવે હસાઇ હસાઇ કેવું જવાયચ ? પેલાં તમારી સ્ત્રીઓના વર્ક-કલાસ, ઝોરાસ્ત્રીઅન એસોસીએશન અને એવાં બીજાં લેન્ડુબણ મંડળોમાં પૈસા વેરીયાથી શું તમારું દળદર ફીટવાનું છે ? એ બર્યો વિચાર તો તમારા માથામાંથી કાઢરીજ નાખો.”

“તમે આગળ ચાલતાં તેરમી અને ચઉદમી કલમમાં મારી ઉપર જાપતો નાખવા માંગોચ તે મને કેમ પરવરશે ?” મીં બહમનશાહ વસનાયલી દાલ જેવું મોહ કરી બોલ્યા— “મને તો તમુને એક મીનીટખી વીલાં મુકવાને ગમશે નહિ.”

“વરી નહિ કાંય ગમે ? તમે બચ્ચાં છોકરાંના બાપ મોટી ઉમરે મારી ઉમરની એક અબળા સાથે પરણવા નીકળો ને સુધરેલામાં ખપો ને સુધરેલા દેશોમાં ફરવા નીકળો, તો તમારે બીજા બધા ઘટતા સુધારા વધારા કરવાજ જોઈએ. ચાલો બહુમનશાહ, હવે કારપોરેશનમાં ખીરાજવાનું તમને ગમશે કે નહિ ? એમ ઉજરા પુની જેવા કેમ થઈ ગીયા, ત્યાં તમારા દુશ્મેનને કોઈ કડવા બડવાનું તો નથીની ?”

“પણ ડારલીંગ સુના, મેં મારો આખો જનમારો શેર બજારની અંદર મારા જેવા દલાલીઆઓ સાથે ભાવતાલના ભવધ્યાઓ કુટવામાં, ને સત્તાપંજની બાજુઓ ખેલવામાં કાઢેલો. મારા જનમમાં કોઈ દહારો હું ભાષણો સાંભરવા ગયલો નહિ, તે વરી કારપોરેશનમાં તે શું ઘેરીનેધય કરવાનો ઉતો ? ને વરી એમાં કેમ ‘દાખલ’ થવું તેખી હું તો જાણતો નથી. એ બધી જોહમત કોણ ઉકાવશે ?”

“અરે વાહરે મારા ભોરાભટક ! એમાં તે શું વરી મુશ્કેલી છે ? ‘જર ને ચાહેસો કર,’ તેમ જ્યાં પૈસા આગળ ચાલેચ ત્યાં મોટા મોટા કીલ્લાના દરવાજા ઉઘડી જાય તો દોરીયાં વેરશે, તારે શું કારપોરેશનના બારણા તમારેજ વાસ્તે ઉઘડશે નહિ ? એવા તો ઘણાક સાબુ મુકાલ્યાઓ તાંહ ગોઠવાઈ ગાઠવાઈ ગીયાય, અને હવે પછી જશેખી.”

“ઓ ડીયર આઈ સી, પણ હું તાંહ ભાશણ શું કરી મરવાનો ઉતો ?”

“મુઘ ભાષણ કરવાની જરૂરજ શું છે ? બધાઓને રોજ શું ત્યાં ‘એક્ટીવ પાર્ટ’ લેવાની જરૂર છે કે ? પુતલાં મેરખર થયા તો નહિ ચાલે કે ? મારી જો સલ્લાહ માનો તો તમે કારપોરેશનમાં કોઈખી દાહારો ભાષણ કરતાજ ના. ‘સબસે ખરી ચુપ,’ એમ જો કરશે તો તમે કદીખી હારમાર થશે નહિ અને વરી સાથે લાગા એક લોકપ્રીય કાઉન્સીલર થઈ પડશે. કારપોરેશનની બેઠકમાં તમારી હાજરી નીયમીત આપજો. કોઈ એક ધર્પધપિયા કાઉન્સીલરનું ‘પુછડું’ મંજબુત પકરી રાખજો, ને જે કોઈ દરખાસ્ત તે કરે તેને હંમેશાં તમે સેકન્ડ કરજો. વરી દરેક નવી સુચીપત્રીકા

ઉપર ઓછામાં ઓછી એક 'નોટીસ ઑફ મોશન' સાધારણ વખતે ને તન તન ચચાર ને અને તો વધુ ધલેકશનની વખતે લાવજો."

"ઓ ડીયર આઈ સી, પણ સુના ડીયર 'નોટીસ ઑફ મોશન' કીયાં મારાં લેન્ડમાંથી કાઢે ?"

"અરે વરી તેમાં શું બરધુન્ય ? લેવોની હું તમને કેહું. ગઈ તા. ૧૫ મીની રાત્રે કામાટીપુરાની લંગીઓની ચાલીમાં એક લંગીની આયડીએ ખીજ એક લંગીને ગાળો લાંડવાથી મોટું રમખાણ થયું હતું, અને ત્યાં કેટલાંકના માથાં લાગ્યાં હતાં. મ્યુનીસીપલ કમીશનરને આ બાબત ઉપર તાકીદે રીપોર્ટ કરવાને ફરમાશ કરવી. નોટીસ બીજી—લોકોમાં એમ ખોલાય છે કે મ્યુનીસીપલ કમીશનરના વડા હવેલદારે પોતાની આગળી આયડીને તલાક આપીને હાલમાં પંદર વરસની એક જુવાન આયડી સાથે લગ્ન કર્યાં છે. આ વાતમાં કેટલી સચ્ચાઈ છે તે આમે કમીશનરે રીપોર્ટ કરે. લેવો આય તમારી 'નોટીસ ઑફ મોશન' થઈ. બ્યારે એવી નોટીસ તમારાથી લાવવાનું નહિ અને ત્યારે એકાદ બે રમુજ ટાણકા-ટુચકાઓ પુરજો. એક બે કાઉન્સિલરોની સાકી-આકી કાઢરજો. એક બે લલતી બાબદ ઉપર કમીટી નેમવાની દરખાસ્ત લાવજો; ને જો જરૂર પડે તો પ્રમુખને થોડું ઘણું અપમાન પહોંચારજો. તેમાં જો પ્રમુખ દેશી હોય તો દર મીટીંગે ગમે એવી સાધારણ બાબદમાં તેની સાથે વેહુંચી લેજો અને તરીયાપાવ ફેંકજો, અને જરૂર પડે તો બે ગાળ દેવાને પણ ચુકતા ના. તમારો જીવ જીવ તોખી એકાદ બીજો 'બેલેક પ્લેગ' શરૂ થાય ત્યાંસુધી કોઈપણ જીવ સટોસટ બાબદ જોવી કે, સુબંધની ગંધકીથી ઉભાઈ જતી ગટરોની ખીરમાર સળડતી હાલત, તેને સુધારવાની અથવા પાછી આંધવાની યોજના, વગેરે બાબદો રજુ કરતા ના. બસ આટલું કરજો ને જોવો પછી કેવી વીખ્યાતી મેલવાય ને વરસોવરસ તમે ફરીફરી ચુંટી કહરાવોય કે નહિ !"

"ઓ ડીયર આઈ સી, ચાલો સુના, હવે આપરે બધું હકતેખાન પસાર કરી આયાં. હવે ફક્ત તન કલમ બાકી રહી. કલમ સોલમીમાં વીલની બાબદ તમે સમાવેલી છે. કેવો ખોદાઈ સંજોગ ! મારી છેલ્લી એહસ્તના ગુજ્યાં પછી હું એજ વમાસનમાં ઉતો. પણ બાતુ સુના,

તમે શું એમ ધારોય, કે પરણતાં વાર હું તાકા ધરી કરશ ? અથવા તેમ નહિ તો હું જો મોડેથી વીલ કરું તો તમને સ્વરાવી જવશ ? ”

“તેવું કંઈજ નથી બહમનશાહ, મેં તમને પેહેલાંથીજ કહ્યુંય કે આપરા અરસપરસના પ્યાર ફ્યાર કરવાના દાહારા વહી ગીયાય. આપરે તો અહીંઆં આપરા બેઠના બાકીના દીવસો આપરી સગવડને ખાતર સાથે પસાર કરવા માંગીએય. અરસપરસની સારી લાગણી હોશે તો એક એક તરફ મરતાં લગી ખેંચાયલાં રહીશું. એ સારી લાગણીનો આધાર હું તમારી તરફ ને તમે મારી તરફ એકબીજાની ફરજ કેવી રીતે અદા કરીયે તેની ઉપર રહેશે. આય વીલ, તે તમારી ફરજનો એક ભાગ તમે માની લેશો; તો પછી તમને એવું વીલ કરવામાં કંઈ વાંધો રહેશે નહિ. છોકરીઓને ફક્ત તન તન હજાર આપવા મેં લખ્યું છે, તેવું કારણ એ કે તેમ કાધાથી એ લોકો આપને તાબેદાર રહેશે. પછી વરી એ લોકોને વધુ શું આપવું તે પછવાડેથી જોઈ લઈશું. એ લોકોને હું ખુલ્લું દેખારસ કે જો એ લોકો મારી સાથે બરાબર ચાલસે તો તમારી મરજી વીરૂધ્ધ હું એ લોકોને માટે તમને સમજાવીને કાંઈ વધુ છુટછાટ મેલાવશ. કેમ એ ‘આઈ-ડીઆ’ તમને ગમેય કેની ? ”

બહમનશાહ શેઠ આથી ખુશ થયા, અને તે શરત પણ તેઓએ કબુલ કરીધી. હવે માત્ર છેલ્લી એ શરતો રહી, જે કબુલ કરતાં તેવણના જીવ ઉપર જીરી ફરી એમ કહિયે તો ચાલે. એ છેલ્લી એ શરતો જે એક તો તમકીર સુગવાની ટેવ અને બીજી ‘ઓ ડીયર આઈ સી’ બોલવાની ટેવ વીશે હતી. તે ચાલુ માહાવેરાથી તેઓના ફેદરતી સ્વભાવમાં આમેજ થઈ ગઈ હતી. એ ટેવો તેઓને જજોતી માફક વળગી ગઈ હતી. એ ટેવોથી તેઓને જુદા કરવા એ દુધમળ બાળકને ધાવણું છોડવવા બરાબર હતું.

“બાનુ સુના, ચાલો હવે મેં તમારી બધી શરતો કબુલ કરીધી. હવે તમે માફ કહ્યું માનો ને આય તમારી છેલ્લી એ શરતોમાંથી મને છુટો કરો.”

“એમ બને કેમ બહમનશાહ ? તપકીરની તો મને ઘણીજ છોત છે. તમે તમારા દેખાવમાં બધો ફેરફાર કરીધો ને હવે જુવાન દેખાવા

માંગોય ને સાથે જાં એ 'ડી' લુખીટ'ને વળગી રહ્યાં, તો પછી જીવાન કેમ દેખાવાના? જોવાની દીનુને 'કાસ' કરવાં તમે મોંહતું આગળ લઈ જાઓય ત્યારે એ કેવી 'ડી' કહી દુર નાંસેય, ને તમે જ્યારે સરકો ભરીને નાક લાલચોલ કરોય ત્યારે મને તો તમારી સામેથી જોવા નહિ ગમતું.”

“અરે સુના ડીયર, તપકીરની સીકત તમારાં જોવાં શું જાણે ? એ તો જીવની જોત છે. પેલા કહેય તેમ—

‘જસકી પધડીમે’ ડખી
ઓ હય રાજા જત્રપતી.
મુંઘે ઓર તાજ
જયસે જત્રપતી રાજા.”

“એમ કે ! ત્હારે સાંભરો. મનેથી મારા કાણા મેતાજીએ શીખવ્યુંય તે—

‘છીક છીકમણી,
નાક ગરામણી.
કપડાં ખરડામણી,
એળ લગામણી.’

“કંઈ ચુસ્સો ના કરતા બહમનશાહ ડીયર, પણ જહારેથી એ એળ-લગામણી તમારા નાકમાં પેવસ થાયય ત્હારે તમેથી એળલગામણી દીસોય. કંઈથી કરીને એકદમ નહિ તો આસ્તે આસ્તે એ ત્યાદત છોરી દેવાની મને ‘પ્રોમીસ’ આપો. તમુંને ગમે તો તમારા ઓરડામાં ભરાઈને એકની ચાર દાબરી સુંઘીને પછી નાક બરાબર ઘોંઘાઈ, લવન્ડરનાં ‘સોલ્યુશન’થી ‘ડીસઇનફેક્ટ’ કરી પછી બહાર આવજો, ને તેજ પરમાણુ આય તમારી ‘ઓ ડીયર આઇ સી’ બોલવાની ટેવ છોરી દેવો.”

“વહાલાં સુના, એ બધું બોલવું સહેલ છે, પણ બજવવું મુશ્કેલ છે. એ નખખોદ ગીયું ‘ઓ ડીયર આઇ સી’ તો મારી રંગ-રંગમાં પસરી ગીયુંય. આપુંને છીક આવવા જતી હોય ને તે આપરે અટકાવવા જઇએય, ત્હારે આપરો જીવ કેવો શુંગળાઇ આવેય તે તો તું જાણેય. આય કમળખત ‘ઓ ડીયર આઇ સી’ મારાં મોંહનામાંથી

જ્યારે બહાર નીકરવા જાય, ત્યારે હું તેને ગરી જવાની કાશીસે કહ્યું, પણ તે નાપાક મને ગરી જાય. પેલી ત્રામ્બેવારી મોકાણ પછી એને દાખી દેવાનાં મેં ઘણાંખી ફાંફાં માર્યાં, પણ ફેકટ ! બોલ હવે શું કહેય ? ”

“જેવ, બહમનશાહ, હું તમને એક ઇલાજ સુચવું. પહેલાં તમે ‘ઓ ડીયર આઈ સી’માંથી ‘ડીયર’ બોલ કહારી નાખો, કારણ મારી સાથની સાધારણ વાતચીતમાં પણ મેં તમને એમ બોલવાની મના કીધીય. એ બોલ કહારી નાખ્યા પછી આસ્તે રહીને તેમાંથી ‘ઓ’ કહારી નાખજો, એટલે પછી ‘આઈ સી’ એકલું રહેશે. તે તમને જરા નવું લાગે, એટલે ધીરે ધીરે તે પણ તમે બોલવાનું છોરી દેશો.”

એક છુટા વરે જુવાન બાયડી પરણી હોય તો તેને શું શું ભોગો આપવા પડે તેના પાઠો તેણીએ તેને શીખવ્યા. બહમનશાહ જેવા પુજ્ય પતિની આ પુજ્ય પત્ની જેણીને તેઓ પોતાની ભાગ્યદેવી સમાન લેખતા હતા, અને જેણીના પ્રતાપથી તેણે ભવીષ્યમાં ઘણા લાભો અંગીકાર કરવા માગતા હતા, તે ભાગ્યદેવીએ ગોચા પોતાની આ ઉપમા ખરી પાડવા, દેવીઓના નીચમ પ્રમાણે, પોતાના પૂજારી પાસે ભાતભાતના ભોગો માગ્યા. પુરાણી અટકનું ખુન, લેખાશનાં રણુક્ષેત્રમાં લડાઈ, જુના અંગલાનાં યોગાનમાં ઘેરો, અણુગમતાં બાળકોની ખીન ખટપટી વ્યવસ્થા, વેલાતી અને ગામઠી સખાવતનો તફાવત, ભારી થયલાં ખીસાંને ખાલી કરવાની તફસીલ, વીલ વીકાર, જન્મની ખોડખાપણ સુધારવાના પ્રયોગો, કીર્તી મેળવવાનાં સાધનો, વગેરે વગેરેનો સમાવેશ બાનુ સુનાએ શીખાડેલા આ પાઠોમાં કરવામાં આવ્યો હતો.

આ પ્રમાણે આ બોલકણી બાનુએ મીં બહમનશાહ બેજનજી બકરાકાપુ, શેરના દલાલ, ઉમર વરસ પપ), મહીના ૨) અને દહાડા ૧૧), મુબઈના લક્ષાપતી વતની, ત્રણ બાયડીના ભરથાર અને ચાર છોકરીના બાપને પોતાની હથેલી ઉપર નચાવ્યા અથવા વાત કરતાં કરતાંમાં રમાડી લીધા. વહુવરનું આ ભવીષ્યનું જોડું હવે લગાર ખુશ ગુફતે-ગોમાં રોકાયું, અને હવે પછીના સંસાર સુખના ભાવતાલ નક્કી કરવા

લાગ્યું. આ તેઓની ખાનગી ગુફતેગો છે, માટે તેમાં માથું મારવાની બેઅદબી કર્યા વગર આપણું આ સંસારી ચીત્ર દોરવાનું આપણે આગળ લખાવશું.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

લગ્ન વિરૂધ્ધ લાગણી—મધ માંહે મલ.

“ગમ વ સિતમનો હોહોકાર,
જ્યાં જોશે ત્યાં તર દીદાર.”

ચોથી વાર અદરાયલા આપણા આ ઘરડા “ખુચાણ” લવીખનાં સુખના સ્વપ્ના જોતા પોતાને ધર પાછા કર્યા ત્યારે તેઓ ભારે ઉલટમાં હતા. તેઓ તો એમજ ધારતા હતા કે લગ્નનાં ભરત્રયક બજારમાં તેઓએ ખરીદેલી આ ચોથી મોહરદાર તેઓની આગળી મોહરદારનાં પેટનાં બચ્ચાંઓને નધારેલું સુખ સંપાદન કરાવશે. તેઓને થોડીજ ખબર હતી કે ગમે તેવા ખુશીખુર્મીના વખતમાં પણ દિલગીરી અથવા ગમગીનીનું એકાદ શીદા વાદળ આસ્માનના કોઇક ખુણામાં ઘેરાઇ રહેલું હોય છે, અને ગમે એવાં શુભ કાર્યમાં પણ તે ઘણી વેળા ખતરાનું બી વાવે છે. આગળા હોલમાં પોતાની શોકાતુર બેઠેલી દીકરીઓને બહુમનશાહ શેઠ જતાંવાર ભેટી પડ્યા. મીલી અને રોલી તથા પોલી સઘળાં સમજી ગયાં કે તેઓના પપા પોતાની આ નવી નવજુવાન હાલતમાં આજે કંઈ નવુંજીવું કરી આવ્યા હશે; કારણ તેઓની નજર બહુમનશાહ શેઠના ડાબા હાથની એક આંગળી ઉપર પડતાં તેઓએ તે ઉપર એક ચકચકીત વીટી જોઇ, કે જે વીટી તે આંગળાં ઉપર અગાઉ કાઢપણુ વેળા ખીરાજતી હતી નહિ. મીલીએ અને રોલીએ તે જોતાંજ પોતાનો ભરેલો દીબો છોડી દીધો, અને પોલી તથા મેરી કાંઈક અચુક લાગણીથી તેઓ સાથે જોડાયાં. “પપા, પપા,” તેઓ રડતાં રડતાં બોલ્યાં:—“પેલી સાથે તમે આખરે અદરાયા ખરા કે ? તમે તમારીજ જીદ પાલી, અને તમુંને

અમારી કંઈપણ દુઃખ્યા આવી નહિ. અરે, હજુર તો અમારી છેલ્લી માયને ગુજ્યાને પુરૂં પાઘડું એક વરસખી વીત્યું નથી, તેટલામાં તમુંને શું વીર પરીતી ? શું હમારાથી તમુંને જોઈતું સુખ નહિ મલતે કે અમારી જાતી ઉપર આવો એક પથ્થર લાવી મુક્યો.”

બહમનશાહ શેઠ આથી ગભરાઈ ગયા. તેઓથી ના પાડી શકાયું નહિ કે તેઓ બાનુ સુના સાથે અદરાઈ ચુક્યા હતા. તેઓએ પોતાની બેટીઓને શાંત પાડવાની ઘણીખી કાશેશ કીધી, પણ તેમાં તેઓ ફાવ્યા નહિ. છોકરીઓની કલાપીત ગમે એવાં સખ્ત દીલનાને પણ પીગલાવે એવી હતી. આ કલાપીત બાનુ સુનાની હાજરી વેળા થયલાં રમખાણ કરતાં જોરદાર હતી, કારણકે તે વેળા છોકરીઓ એમ ધારતી હતી કે કલાપી તેઓના પપા પોતાનો વિચાર ફેરવે. પણ હવે તો સઘળું રંધાઈ ચુક્યું હતું. દુઃખી મીલી ભોંય ઉપર પછડાઈ લગલગ બેશુદ્ધ જેવી થઈ ગઈ. બહમનશાહ શેઠે આવો દેખાવ સ્વપ્નામાંથી કલ્પેલો નહિ હોવાથી શું કરવું અને શું નહિ કરવું તેની તેઓને સમજ પડી નહિ. તેઓ અદરાયા નથી એમ છોકરીઓને સમજાવવું હવે ફાકટ હતું. તેઓની ચેતનશક્તીએ આ વાત બહમનશાહના કહ્યા વગર ચેતી લીધી હતી. તેથી તેઓની એક જાતની મુશ્કેલીનો અંત આવ્યો હતો. સારાં નસીબે કલાપીત નરમ પાડવાની તેઓની બીજી મુશ્કેલીનો પણ સહેલાઈથી અંત આવ્યો. તેઓનાં બેહન ખરશેદ્યાઈ જાણે વાદળાંમાંથી કાઢીએ હોં નાખ્યાં હોય તેમ ત્યાં ઝુટી નિકળ્યાં.

મામલો કેટલી હદ સુધી ગયો હતો તે તેઓએ એક તડાકામાં જોઈ લીધું. કાંઈપણ બોલ્યા વગર તેઓએ સઘળી છોકરીઓને વારાફરતી પોતાની ગોદમાં દાખી તેઓને માવતર સમાન ચુંબન કીધું. તેઓના બાલ અને મોહું પસવાયું, અને જે કામ ધરડા બહમનશાહ તો શું પણ કાઢખી પુરૂંપ કદી બજાવી શકતે નહિ તે આ બાઈ માણસે આશાનીથી બજાવ્યું. તેણીએ છોકરીઓની કેંપનો ચાર્જ પોતાને સ્વાધીન લીધો. બહમનશાહ શેઠને પણ આવું જોઈતું હતું, તેથી તેઓ શેતાન ડાંબો કરી ઝટપટ માળ ઉપર સટકી ગયા. ઝોરડામાં જતાં તે સાંજના ટપાળમાં આવેલાં એક કાગળ સીવાય તેઓને વધાવી લેવાવાળું ત્યાં બીજું કાંઈ ન હતું. પણ આ કેવી

વધામણી ? આ કાગળ કાળી બોરડરવાળાં એક એનવેલપમાં ખીડેલું હતું કે જે એનવેલપો શોકાતુર પ્રસંગેજ માત્ર વપડાય છે. આ પત્ર ઉંઘાડવું કે નહિ, તે માટે બહુમનશાહ શેઠ વમાસનમાં પડ્યા. જો એનવેલપ ઉપરની કાળી બોરડર તેનાં ભીતરના તેવાજ કાંઈક લેદની ગવાહી પુરતું હોય તો મુરતમાંજ આ કેવી જાતના સગન ! ધ્રુજતે હાથે પોતાનાં કપડાં ઉતાર્યા વગર તેઓએ તે કાગળ ઉખેડ્યું, અને તે કાણે લખેલો છે તે જોવા માટે તેઓએ તેના છેડા ઉપર નજર ફેંકી, પણ ત્યાં કાંઈની સહી હતી નહિ. તેને બદલે “તમારું ભલું ઇચ્છનાર” શબ્દો લખેલા હતા. આ કાગળ પણ કાળી બોરડરવાળું હતું.

પ્રિય વાંચનાર, આજકાલ આવાં નનામા પત્ર લખવાનો પવન આપણા પારસીઓમાં ઘણો ફેલાઈ ગયો છે એવી ફરિયાદ આપણે જાપાદારે વારંવાર વાંચિયે છીએ. એક નનામુ કાગળ કવચીતજ સારી નીષ્ઠાથી લખાયેલું હોય છે. પણ નીષ્ઠાનો સવાલ બાજુ મુકતાં નનામુ હોવાથી તે આપણા વિશ્વાસને પાત્ર થતું નથી. આવાં નનામા કાગળ લખનારાઓ પોતે ધુળમાં કેવી તલવાર મારે છે તેનું તેઓને કાંઈપણ ભાન હોય તો તેઓ તેવાં કાગળો લખેજ નહિ. વધુ લંબાવ્યા વગર આપણે મીં બહુમનશાહ ઉપર આવેલો તે પત્ર વાંચીશું :

“મીં બહુમનશાહ બેજનજી બકરાકાપુ બેગ—

“ઘરડેઘડપણુ ચોથી બાયડી કરીને તમે તમારું ઘડપણુ વેચવા નીકળ્યા છો તે વાત આખી મુંબઈમાં ચોમેર વીજળીવેગે ફેલાઈ ગઈ છે. ત્યારે એક આંધળો ઉકરડે બેસી અભેખર કરે છે, ત્યારે તે એમ વીચારે છે કે તેને કાંઈ જોતું નથી. પણ તેને તો સાઈ ગામ જોય છે. એક જંગલી વરૂની માફક તમે ત્રણ ધરખમ બાયડીઓ ખાઈ ગયા, પણ તે વિકાળ ગ્રાણીની માફક તમે હજી ધરાયા નથી. પણ જુઓ, સંભાળજો. આપણી પેલી પુરાણી કહેવત પ્રમાણે “ચોથી ચોટ પુરે,” તે કહેતી તમારા બાંબમાં ખરી પડે નહિ. એ ચોથી બાયડી તમને ખાઈ જશે એમાં કાંઈ સંદેહ નથી. ખાઈ નહિ જશે તો તમને એવા દુઃખના ક્ષાતીયા પહોંચશે કે તમારું સંઘળું કલપેલું સુખ હવામાં ઉડી જશે. જે ઓરતને તમે પરણી લાવનાર છો તેણી પણ ત્રણ વરને ખાઈ ગઈ છે. તેણી જીવાન મંડળમાં ફરનારી છે, દેખાવડી છે, એક્કી છે, અને સાથે

લાગી કેળવાયલી છે. તે તમારાં જેવાં ઘરડાં ધ્રુવડને 'શું કામ પરણે?' ફક્ત 'પૈસા ને પૈસાનીજ ખાતર. તમે ધારો છો કે તમારી બાનુ સુના ગોરી ગોરી મડમં જેવી છે. આ આખતની તમે કાંઈ ખાતરી કાઢી છે? તમે કોઈ દહાડો સ્વપ્નેષી વિચાર્યું છે કે આ તેની ગોરી ચામડી કુદરતી નહિ પણ બનાવટી છે. જ્યારે તમારા જેવા ઉલ્લુઓ ધોળાંતું કાળું કરે છે, (આ ઇશારો બહમનશાહ શેઠના બાલને માટે હતો.) ત્યારે તેથી ઉલટું તેવા ઉલ્લુઓને પોતાની ચાપલુસીને જોરે ખરીદનાર અબળાઓ કાળાંતું ધોળું કરે છે. (આ ઇશારો બાનુ સુનાની ચામડીને માટે હતો.)

“મારાં સુંદર ધ્રુવડ, તમે શું જાણતા નથી કે આજકાલ આપણામાં કલર કરવાનો પવન પુર જોરથી ફાટી નીકળ્યો છે? બુઢીયાઓને જવાન બનવાનો અને તેમ કરી જુવાનીયાઓની સંગત સાંધવાનો, અને કાળી કાળી છોડીઓને ગોરા ગોરા છોકરાઓને પોતાની જાળમાં સપડાવવાનો એ એક એજમતી તુરકો છે. તે તુરકો તમારી બાનુ સુનાએ તમારી ઉપર ફત્તેહમંદીથી અજમાવ્યો છે. આખાનેઆખા એ તમોને વેતરી નાખશે, ને રમતાંરમતાં તમારી છોકરીની કાસળ પટાવી દેશે. ચતુર હોવો તો ચેતજો અને મુરખ હોવો તો વેઠજો, પણ ‘ભેંસનાં સીંગડાં ભેંસને ભારી’ એ કહેતી ખુબ ગોખી રાખજો.

લા० તમારું ભલું ઇચ્છનાર.”

હવે આપણું “સુંદર ધ્રુવડ” શું કરે? તે તો ખરેખર એક ધ્રુવડની માફકજ ગુપચુપ ખેસી રહ્યું. તેનાં મનમાંથી તરેહવાર તુરંગો પ્રસાર થવા લાગ્યા. આ કાગળ કાણે લખ્યો હશે, તે લખવાની મતલબ શું હશે, તે માંહે દર્શાવેલી ખીના ખરી હશે કે ખોટી, તે લખનાર એક ઓરત હશે કે મર્દ? આવું નનામું કાગળ તો આ “સુંદર ધ્રુવડે” પહેલીજ વાર નીહાલ્યું હતું. તેની આસપાસ કાળી ઓરડરની શી મતલબ હતી? શું તે લખનાર ધણી કાંઈના શોકમાં હતો? અથવા શું આ કાળી ઓરડરવાળું કાગળ લવીબ્યના કોઈ અપશુકનની ગવાહી આપતું હતું?

શું બાનુ સુના પોતાનો ચહેરો ખરેખર રંગતી હતી? તેમ જોહાય તો તેણીના હાથનું કેમ? શું હાથો પણ નેણી રંગતી હશે? શું તેણી તેના બાલ પણ રંગતી હશે? હું પેતે મારા માલ રંગુછું, તો તેણી કાં

નહિ તેમ કરતી હોય ? મેં જોટા દાંત મુકાવેલા છે, તો તેણીએ કાં નહિ મુકાવેલા હોય ? આજે તો વીશ અને પચીશ વરસની દુક વયમાં બાલ સફેદ થાય છે, દાંતો પડી જાય છે, અને આંખે ચશમા ધાલવા પડે છે. બાતુ સુતાના બાળમાં પણ તેમ કાં નહિ હોય ? શું આ કાગળ મારી બેઠન ખરશેદબાઇએ લખ્યું હશે ? તેમ તો નહિ હોય. આ અક્ષર કાંઈ તેણીના નથી. વળી શોકનું કાગળ તેણી ક્યાંથી લાવે ?

“સુદર ધ્રુવડ”ને ધડીમાં લાગ્યું કે તુરતજ તે બાતુ સુતા આગળ જઈ આ કાગળ તેણીને દેખાડે, પણ તેમ કરવા પહેલાં તેણે તે કાગળ ખરશેદબાઇને દેખાડવાનો નીશ્ચય કર્યો. વિચારના વમળમાં તે એટલો તો ધ્રુંટાઈ ગયો હતો કે પોતાનાં કપડાં ઉતારવાની પણ તેણે દરકાર કીધી નહિ. એજ સ્થિતિમાં તે ક્યાંસુધી બેસી રહેતે તે સમજી શકાતું નથી, પણ તેટલાંમાં એક માણસે આવીને ખબર આપી કે ખાણું તૈયાર હતું. આ ઉપરથી બહમનશાહ ચોંક્યા. તેવણના અંગત ઓળા “ઓ ડીયર આઇ સી” એ એકવાર ફરી દેખાવ દીધો. તેવણે પેલો કાળો બોરડરવાળો કાગળ વીંટાળી પોતાનાં ગળવામાં મુક્યો અને ખાણુની ટેબલ આગળ જઈ પોતાની હંમેશની બેઠક ઉપર બેઠો.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

ચોરી ઉપર શીરજેરી—ઉલતો ચોર કોટવાલને દડે.

“જરા—માનવી—ધીરથી—કર—વિચાર,
ખુદાયે—અગર—અકલ—બખશીષ યાર.
તું ને—કાન—બે, જીભ છે—એક—નેક,
સુણી—વાર—બે—તું, અને કહે—એક.
સુખન—કહે—હેવા, રિઝાવી રિઝાય,
નહિ—કે—કંઈ—રંજીદા તું જ થાય.”

ટેબલ ઉપર ખરશેદબાઇ, મીલી, રાલી, અને પોલી બહમનશાહ શેકના આવ્યા અગાઉનાં આવી બેઠાં હતાં. છોકરીઓના ચહેરા શોકાતુર

હતા, અને તેઓની આંખો લાલચોળ થઈ આવી હતી. બાતુ સુના સાથે આંખે કાંઈ નક્કી શેવટ ઉપર આવવા બહમનશાહ શેઠે અગાઉથી વિચાર કરી મુક્યો. હોવાથી આંખે તેવણે સહવારથીજ એકઠી ખાણું પકાવવાની વરદી આપી હતી. ‘ડીશ’ ઉપર ‘ડીશ’ આવી પણ તેને કાંઈએ હાથ લંગાડ્યો નહિ, અને મુખ્ય કરીને છોકરીઓએ તો ખાણું ચંચેર્યા કીધું. બહમનશાહ શેઠ ખીજી બાબતમાં કસર્યા હતા, પણ તેવણને ત્યાં ખાધા-પીધાની વાનતાન હતી નહિ. “મોટે ઘેરની મોટી વાત અને અડધી રોટલીપર આખી રાત” વાળી કહેતીતું આ ઘરમાં ચલણ હતું નહિ. મોટાં મોટાં ડીશોમાં બિલાડી સુવાડી પરોણાંઓને અત્રે આંજી નાખવામાં આવતાં હતાં નહિ. શેઠ ખાય અને નોકર વાર જુએ તેવી વાત અત્રે હતી નહિ. ટેબલ ઉપરની આજની ચુપકીદી ઉપરથી અને છોકરીઓના ચહેરા ઉપરથી એવું દીસતું હતું કે જાણે તેઓ એમ વિચાર કરતી હોય કે ઘરમાં નવી રાણી આવ્યા પછી હાલ જે સુખચેન તેઓ ભોગવતાં હતાં તે ચાલુ રહેશે કે નહિ. તેઓએ નક્કી માન્યું કે તેમ બનવું મુશ્કેલ હતું. ખાણું પુરું થયા પછી નોકરો પોતાને વગેસગે થયા, અને બહમનશાહ શેઠે વાત છેડી—“ખરશેદ, તું આંખે એવી ગભરાયલી કાંચ છે? મને લાગેય કે આંખે તારાં પાણી મુલેલાં છે. તેં કંઈખી ખોટું કામ કીધુંય. તારૂં હ્યું તુંને ડંખેય.”

“ઓ, વાય, બહમનશાહ, એ ઉલતો ચોર કોટવાલને દંડે તેમ શું કરેય? ખોટું કામ તમે કરવા નીકરીયાય કે હું કરવા નીકરીય? જે માણસની આંખે કમલો થયો હોય તે સામાવારને પણ પીરાં થયલાં જોયય. તમારૂં હાથ તમને ડંખતું હોય તો હજુરખી વખત છે. વારેલા નહિ વરશે તો હારેલા વરશે.”

“ઓ ડીયર આઈ સી, એમ કે? ત્યારે લેવો બાઈસાહેબ, તમારી આંખ ફેરીને જુઓ કે આય શું છે? એ કાગળ તમે ક્યાંથી લાયાં? મને ખબર નહિ કે હજુસુધી તમે તમારા બેહસ્તીનો શોક મુક્યો નથી. એ તમે કોણ પાસે લખાવ્યું? એ અક્ષર. વાંકટીકા છે, પણ મને લાગેય કે એ તમારાજ છે. તમે નહિ લખ્યું હોશે તો તમારી કાંઈ સહીમીતીએ લખ્યું હોશે. સહીમીતીએ નહિ તો કાંઈ સગાં થતાંએ લખ્યું હોશે, અને તેમ નહિ તો કાંઈ ભાડુતી માણસ પાસે લખાવ્યું હોશે.”

“લખતાંનેથી શું કેહું ને નહિ તો મને બદલામ કરતાંનેથી શું કેહું. બહમનશાહ, હું તો એ કાગળ વિશે કંઈથી જાણતી નથી. વાઈ, લાવો જોઈ તો ખરી એમાં શું લખ્યું.” એમ કહી ખરશેદ-બાઈએ તે કાગળ ખામુખા છોકરીઓ સાંભળે તેમ મોટેથી વાંચ્યો. પછી તેવણુ બૈરાંઓની રીત પ્રમાણે આતશ ઉપર સુખડ લોખાન મુકી સોગંદ ખાવાને તૈયાર થયાં કે એ કાગળ લખવામાં તેવણુનો હાથ હતો નહિ. બહમનશાહ શેઠને પણ એવું જ જોઈતું હતું. તેથી તેવણુ આતશનું પાતડું મંગાવ્યું, અને તે ઉપર સુખડ લોખાન મુકી ખરશેદબાઈએ સોગંદ લીધા. બહમનશાહને આમ થંડા પડેલા જોઈ ખરશેદબાઈએ હવે હીમત પકડી. “કેમ, હવે ખાતરી થઈ. જોવો ભાઈજી, તમારા જેવા દુનિયા ડાહ્યા બોલબોલનાં ખીન્નઓના હાર્થ ઉપર વેચાઈ જાય. તમે કેમ જાણ્યું કે આય કાગળ કોઈ તમારું. ખરેખરું ભણું ઇચ્છનારે લખ્યો જ નથી? તમે કેમ જાણ્યું કે એ તમારી બાનુ સુના કારાનું ઘોડું કરતી નથી? આજે તો મુઠ્ઠા આખી મુઠ્ઠામાં એવા ઢોંગસોંગ તો સાધારણ થઈ પડ્યા. ગીચે શનીવારે તેમજી તોપલ્યાને ત્યાંનાં લગનમાં મારી પુવણુ સાસુ આલીનો હોમી ગીયો તો અને આલીથી તાંહ ગેઈતી. હોમીએ તાંહ બેહલીહોમજીની ગુલાંને જોઈ. એ કેવું ઇતારનું હાલું છે તે તો તમે જાણો. હોમી તો ખીજે દંહાડે રત પારી બેઠો. આલીને કેહજે મમા, પરણું તો એની સાથે જ પરણું. એ કેવી ‘હૈન્ડસમ’ છે. આલીએ કહ્યું કે બા આમડીકામડીપર ભુલતો હોશે તો સુજમાં રોજ ખોલશે. પણ હોમી એકનો એ નહિ થયો ને કેહજે ચાલો માય આપરે એ છોકરીને ઘેરે જઈને જોઈ આવિયે. એ બેહલીહોમજીવારાં સાથે આલીને ઘણું સાઈ છે, તેથી આગમજીથી કંઈથી ખબર આપ્યા વગર તેવણુ ખુશીથી હોમી સાથે તાંહ સીધાર્થી. ગુલાં સાથે હોમીને ઝોરખાણ કરાવી, પણ તે ગુલાં તો હોમીને રાતની ગુલાં કરતાં કંઈ બીજી જ માલમ પરી. આલીએ કોઈ નહિ જોય તેમ તક લઈ હોમીના કાનમાં પુક મારી કે એ ગુલાં તો તેણે લગનમાં જોઈતી તે જ છે. પણ આપરા આવવાની ખબર એને નહિ હોવાથી એને કલર ડીધો નથી. સમજ્યા ભાઈજી. એમ ભલા ભલા જીવાનો અસ્તરી ચરીતરોપર વેચાય તો તમારા શા આસરા, ‘ચરત કરતી ચઉટે જાય ને વગર પૈસે સાક ખાય.’ વરી એ તમારી બાનુ સુના થતીથી કલર કાંચ નહિ

કરતી હોય ? એમ તો લેવોની એજ તોપણને તાંહનાં લગનમાં પેલી ખસુખાંની જરી આવેલી હતી. તે રંગાયલી છે તે તો તમે જાણોય. ખીયારી છે તો કાગરાની પાંખ જેવી, પણ તે દહારે તો મડમ જેવી દીસતી'તી. એ બધા શાના પરતાપ ? કલરના હો મરૂં. હવે તમે બાલ તો રંગોય તે કાલે ઉડીને મ્હોંનુંખી રંગસો. રંગ કાંઈ મુવા મોઢા છે. બાલ તો કારા ને મ્હોંના તો સફેદ, એમજ કેની ભધછ ?”

બહમનશાહ શેઠને છોકરીઓનાં દેખતાં તો એવું ભારી પડ્યું કે જાણે ભોંયમાં ભરાઈ જાય. તેથી તેવણે દમમાં ને દમમાં પેલું આતશનું પાતડું લઈ જવાનો હુકમ કીધો. પછી જાણે ખરશેદબાઈ અને છોકરીઓને હઠરાવી નાખવા માગતા હોય તેમ ઉડીને ઉભા થયા ને બોલ્યા—“ખરશેદ, તારી છુલી તો ઘણી ચાલેય, ને તું ને જોઈને આય મારી દુકતીઓખી બગડશે, (છોકરીઓના સંબંધમાં ‘દુકતીઓ’ બોલ બહમનશાહ શેઠે આજેજ વાપર્યો હતો. જે બોલ હવે પછીની તેઓ તરફની તેવણની વળાણ કેવી થશે તેનો અચુક પુરાવો આપતો હતો.) પણ જો ખરશેદ, હું તું ને સાફ કહી રાખુંય કે હું ન્યારે મારી ઘણી-આણીને મારે ઘેર લેઈ આવું તારે જો તું તેવણ સાથે બરોબર વરતશે નહિ અથવા જો તેવણને કાંઈ અપમાન કરશે તો તાહડું કીધેલું તું જાણે. હું તું ને મારાં ઘેરમાં ફરીથી ચહરવા દેવશ નહિ, ને ભવિષ્યમાં મારા તરફથી એક ખોટી બદામખી મેળવવાની તું આશા રાખતી ના.”

આ પ્રકરણ ખતમ કરવા અગાઉ મારે વાંચનારને જણાવવું જોઈયે કે ખરશેદબાઈ સારી રવેશે જાણતાં હતાં કે બાનુ-સુનાની ગોરી ચામડી કુદરતી હતી—તે કાંઈ નકલી હતી નહિ. વળી બાનુ સુનાની ખાનગી ચાલચલણ તરફ પણ તેણીની બીજી સઘળી ખામીઓ છતાં કાંઈ આંગળી દેખાડી શકે તેમ ન હતું. પણ ખરશેદબાઈ આખર કરે તો એક સ્ત્રીજ હતી. માટે પોતાની આ ખાતરી વિશે તેણીએ બહમન-શાહ શેઠને અંધારામાંજ રેહવા દેવાનું દુરસ્ત વિચાર્યું.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

આવતા બનાવની આગાહી—શું આ સ્વપ્ન ખરું ખરૂં ?

“રાત એક સ્વપ્ના મયેને બદ અથ પ્યારે આજ દેખા.”

બહમનશાહ શેઠ બીજાણે ગયા પણ છેક મોડી રાત સુધી નિંદ્રા-દેવીએ તેઓ ઉપર ગલબો કીધો નહિ. આખરે ન્યારે તેઓ નિંદ્રાવશ થયા ત્યારે સાથે લાગા તેઓ સ્વપ્નાવશ પણ થયા. આ સ્વપ્નામાં તેઓએ શું જોયું ? કાંઈજ નહિ પણ જાણે તેઓ એક ન્યાયાધિકારી અદાલતમાં સાક્ષીનાં પીંજરામાં આવી ઉભા હતા. ન્યાયાસને તેઓનાં પહેલાં ગુજર પામેલાં બેહસ્તન, જેવણને સાધારણ રીતે મીઠા બહમનશાહ મારી વડી બેહસ્તન તરીકે ઓળખાવતા હતા, તેઓ ખીરાજેલાં હતાં. તેવણની બીજી બેહસ્તન, જેવણને તેઓ વચલી બેહસ્તન તરીકે ઓળખાવતા હતા તે, તથા તેવણની ત્રીજી બેહસ્તન તેવણ સામે વાદી તરીકે ચોકસ ફરીયાદનામું રજુ કરવા હાજર થયાં હતાં. સાક્ષીઓમાં ખરશેદબાઈ તથા બહમનશાહની દીકરીઓ આવી બેઠેલાં હતાં. બહમનશાહનાં ખારીસ્ટર તરીકે બાનુ સુના હાજર થયાં હતાં.

બહમનશાહ શેઠ સામે આકાશી દરબાર મધે અબળા જતીના સામાન્ય લાભોનું રક્ષણ કરનારી મંડળી તરફથી ફરિયાદ માડવામાં આવી હતી. ફરિયાદનામા મધે એવું જણાવવામાં આવ્યું હતું કે આરોપી બહમનશાહે ત્રણ ત્રણ બાયડીઓનો ભક્ષ કરીને નહિ ધરાતાં એક ચોથી કેમળ અબળાજતીને ધારણ કીધેલા દેખાવોની મદદથી પોતાના પંજમાં લેવાની બાજુ રચી હતી. ફરિયાદના ટેકામાં રંગેલા બાલ, બનાવટી દાંત, ડોળધાલુ લેબાશ, વગેરે વગેરે ટાંકવામાં આવ્યાં હતાં. બહમનશાહ શેઠના બચાવમાં બાનુ સુના એક અસરકારક ભાષણ કરવા જતાં હતાં તેવામાં ન્યાયાસન ઉપરના ન્યાયાધીશે ઉઠી આવી એક પળકારામાં બહમનશાહ (શેઠની આત્માખાન કેપ કહાડીને બાજુ ઉપર ફેંકી દીધી. બેહસ્તન નાં ૨) એ તેવણના માંથા ઉપરના કેટલાક બાલો ટુપી કહાડયા અને બેહસ્તન નં ૩) ને મજબુત કાશેશ કરીને તેઓની બનાવટી

બત્રીસી હવામાં ઊરાડી દીધી. આ ત્રાસદાયક દેખાવ જોઈને બાતુ સુના જીવ લઈને દોડવા લાગી. બહમનશાહ તેણીને પકડવા બચ છે તેટલાં એકે તરાહિત ધણી જેને આવતા દીવસોમાં બહમનશાહ શેઠે રતન રસ્તમ-ફરામ તરીકે પીછાન્યો, તે તેવણને એક સખ્ત આંચકો મારી બાતુ સુનાને પોતાના હાથમાં ઊઠાવી લઈ ગયો. અત્રે તેઓ બગૃત થયા.

આ શું? સ્વપ્ન હતું કે ખરેખર બનનાર બનાવો હતા? એ સ્વપ્નની મતલબ શી હશે? શું ખરેખર તેઓ નવનું દોઢ કરતા હતા? બાતુ સુના શું એ સ્વપ્નની મતલબ સમજાવવાને શક્તીવાન થશે? બહમનશાહ શેઠ એટલા તો ખીધેલા હતા કે તેવણે પાછા નિંદ્રાવશ થવાની હીમત કીધી નહિ.

મકરણ ૧૬ મું.

સુધરેલી સંસારી ખટપટ-ચોડીમાંથી ચચરણું.

“ગુલાબને કાંટા શા માટે? ઝરણા નીચે માટી છે,
તાડી જાતે મીઠી છે, પણ સરકાથી તે ખાટી છે.
મધુર કળી છે ખુશખોથી તર, તેમાં છે કીડાનું ધર,
આંદ સુરજ ઢાંકે છે આંકળ, તેજ કરે તેનું કમતર.”

ખીજે દીને સહવારે દશ વાગતાંમાં બહમનશાહે બાતુ સુનાનાં ધર તરફ ચાલુ મુક્યું. આગળા “હોલમાં વાહીટ વૉશ” કરવામાં આવતો હતો તેથી તે માંહિલો સંધજો સામાન આમતેમ વીખેરાઈ પડ્યો હતો. બહમનશાહ શેઠના ચહેરા ઉપરથી બાતુ સુનાએ જોઈ લીધું કે આજ ભાઈના મીજાજ ગયા છે; કારણ તેઓના ગઈ રાતના ઉબગરાએ અને સ્વપ્નવશ હાલતે તેઓની સુંદરતામાં કાંઈપણ વધારો તો કીધો હતોજ નહિ, પણ હંમેશ કરતાં તેવણનો ચહેરો ચારચાસણી વધુ વિકાળ દીસતો હતો.

“આવો બહમનશાહ, તપાસજો; ભીતપર ડોંગો નવોજ છે. ભુલે-ચુકે ભીત સાથે અથરતા ના ને વરી તેમ કરીને તાલમેલથી થોડોક-

ડોંગો ચોરી જતા ના. ડોંગો વર મને ગમતો નથી. તમે દલાલીયાઓને શું છે? તમારે મનસે બધો પાયો મારી પાંદશાહનો.” બહમનશાહ શેઠે હસવા જેવો ચહેરો કીધો, પણ બાનુ સુનાએ જોયું કે તે રડતી સુરતે સમાન લાગતો હતો. બહમનશાહે વિચાર્યું કે આ બીચારી ભીત પોતાની ઉપરનો ચુનો આટલી સ્હેલાઈથી બીજાને લઈ જવા દે છે તો શું બાનુ સુનાનાં દીલ ઉપરનો ચુનો પણ આવીજ રીતે નીકળી આવતો હશે? આ વિચાર જેવો તેવણનાં મનમાં પેઠો કે તેવણનાં મ્હોંડાંમાંનું “ઓ ડીયર આઈ સી” બાહર કુદી પડ્યું, અને તેજ પળે તેવણે બાનુ સુનાનો હાથ પોતાના હાથમાં મજબુતીથી પકડી તેને લગાર સખ્ત ધી મચડ્યો. તે હાથ છુટો કરતાં તેવણે પોતાના હાથ તરફ નજર કીધી તો તે ઘઉં વરણના હાથ ઉપર કાંઈક સફેદ પડ પાડેલું જોયું. “ઓ ડીયર આઈ સી, ઓ ડીયર આઈ સી, તારે ખચીત એમજ છે. બાનુ સુના તમે ‘કલર’ કરોય. તમે મને ઠગ્યો. તમે મારો વીશ્વાસઘાત કીધો.”

“એ બકોય શું બહમનશાહ, આજે કંઈ તમે છાંટોબાંટો લઈને આયાય કે શું? એ શું બયું ફાટું ફાટું બકોય? કલર શું, ને ઠગવાનું શું, ને વીશ્વાસઘાત શું? હું તો ‘કલર’ નથી કરતી પણ તમેજ કરોય.”

“તમે ‘કલર’ નથી કરતાં આઈસાહેબ? ત્યારે જોવાની તમારા હાથ સાથ મારો હાથ લગાડતાં આય મારો હાથ સફેદ કેમ થઈ ગીયો? ‘ફ્રોડ,’ ‘ડીસીત,’ હમ્મગ. હું તમને કોર્ટમાં લઈ જવશ. હું માફ વેર લેવશ. હવે હું સમજ્યો. પેલા સ્વપ્નાની મતલબખી સમજ્યો. ને તું તો વરી તેમાં મારો બચાવ કરવા નીકરીતીની?”

“જોવો બહમનશાહ, તમારાં મગજ ઉપર કાણુ રાખતાં શીખસો નહિ તો તમને મેં આપેલી કબુલાત હું એકદમ પાછી ખેંચી લેવશ. તમારા જોવાને એ કબુલાત આપવામાં મેં કેટલી ભુલ કીધીય તે હવે હું ખુલ્લું જોઈય.”

“પણ ત્યારે એમ મારા હાથ સફેદ કેમ થઈ ગીયા?”

“એ તો તમે ઉલ્લુની કાંતી ભીત સાથે અથરયા તેનું પરીણામ. તમારા હાથ ઘોઈ તુવાલે નુકીને પછી મારો હાથ હાથમાં લેવો ને પછી

મારાં દીલપરનો ચુનો તમને નહિ લાગે તો તમે મને શું ડામીજી આપશો ? ”

“એા ડીયર આઈ સી, આઈસાલેજ, ને હું ધાઈંચ કે આય નનામા કાગજના સંબંધમાંથી તમારી પાસે કંઈ ખોલાસો હોશે?”

“નેનાસુ કાગજ ? વરી એવાં કાગજની કંઈ આપરામાં આજકાલ નવાઈ છે કે ? જ્યારે મારા જેવી એક અળખા તમારા જેવાને પરણવા નીકરે ત્યારે એવું એક તો શું પણ એવાં એક હજાર કાગજ તમારી કે મારી ઉપર આવે, તો તેમાં અજળ થવાનું શું છે ? તમે તો નહિ પણ તમારી વહાલી બેહન ખરશેદ તો મને બચપણથી જોતી આવીચ, તેને તો તમે એ કાગજ વંચાવ્યું હોશેજ; ત્યારે તેને મારી ચામડીનો રંગ ખરો છે કે ખોટો તેની ખાતરી તમને નહિ આપી ? ને વરી બહમનશાહ, તમે આજે સહવારના પહોરમાં આવશો એવી મને ખબરથી ઉતી કે હું અગઉથી ‘કલર’ કરી રાખું ? ”

હવે બહમનશાહ ખીચારા શું બોલે ? તેવણ તો ખસીયાણા પડી ગયા. તેવણે બાનુ સુના આગળ ગુંટણમાંડિયે પડવાનો વિચાર કીધો. પણ ફરી એકવાર પેલાં કમબખ્ત પાટલુને તેવણને ચારી આપી નહિ. બાનુ સુનાએ પોતાની દરેલ નજર એક પળ પેલાં નનામા કાગળ ઉપર ફેંકી અને પછી બોલ્યાં—“હું ધારતીતી કે આય કાગજ તમારી બહેન ખરશેદે લખ્યું હોશે, પણ ધનસાફને ખાતર મારે કહેવું જોઈએ કે તેમ નથી. એ તો કાંઈ માટીડાને હાથે લખાયલું છે, ને એ માટીડો કાણ છે તેથી હું ‘ગેસ’ કરી શકુંચ. બહમનશાહ, એ કાગજ તમે મારી પાસે રહેવા દેવો. ”

“તુંને ગમે તે એવું કર, પણ એ કાને લખ્યોય તે મને કહેશે કેની ? ”

“જોઈશું. વખત આવવે વાત; પણ બહમનશાહ, ખરાબો, ઉદવારે જવાનો દહારો તમે નક્કી કીધો કે ? દસ્તુરજીને લખ્યું કે ? સાક્ષીઓનો બંદોબસ્ત કીધો કે ? જો જો વરી પેલી તમારી સીપલી બહેન કંઈ જાણે નહિ. તમે જાણેકે કંઈ કામ માટે થોરા દહારા કાંઈ ખીજેજ, ઠેકાણે જતા હોવો એવું દેખારજો. હું દીવુને તો મારી પીત્રધ જરીને સોંપસ.”

પ્રકરણ ૧૭ મું.

છાપાની ધધુખર-અપર અટકોના અણુદડ હીમાયતીઓ.

“જુડી જગત સારી, પામી અગત ભારી;
આનુ સુનાના મોહ આનમાં ક્યદ થયો કર જોડી.”

છેલ્લાં પ્રકરણમાં દર્શાવેલા બનાવો બન્યાને લગભગ એક મહીનો વીતી ગયો છે. આ અરસામાં આનુ સુનાએ બહમનશાહ શેઠનાં વીલ વજેરેને લગતા સઘળા કાયદા સંબંધી દસ્તાવેજો નક્કી કરાવી લીધા હતા. આ એક મહીનાની મુદત વીત્યા બાદ મુબંબઈનાં એક વગવાળાં અઠવાડિક પત્રમાં નીચલી આર્ટીકલ તેના વાંચકોના દીક્ષામાં આવી:—

શ્રી ઉદવાડા મધે ધામધુમ-વગવસીલાવાળાં એક લગ્ન-
સંસાર સુધારો.

“અમારો ઉદવાડાનો ખાસ ખખરપત્રી જણાવે છે કે હંમેશની આ શાંત અને ગરીબડી નગરી ગયાં અઠવાડિયાંમાં ધામધુમનું ધામ થઈ પડી હતી. સઘળાં પારસી ઘરોમાં ખુશાલી વ્યાપી રહી હતી, અને ગરીબોને તથા મોઝેદોને આશોદાદ પણ સારી મળી હતી. આ સઘળી ધામધુમનું કારણ આપણી તરફના એ પરોણાઓની ઉદવાડા મધે થયેલી આમદ છે. આ એ પરોણાઓ કોઈજ નહિ પણ આપણી તરફનાં બાણીતાં આનુ બાઈ સુનાબાઈ તેહમતન દીલાવર, જેઓ પોતાનાં દોસ્તઆસ્નાઓમાં આનુ સુના તરીકે જણાયલાં છે તેઓ, અને મીં બહમનશાહ બેજનજી બકરાકાપુ છે. અમારાં વાંચકોને રોશન છે તેમ મીં બહમનશાહ આપણા શેઠરના એક શ્રીમંત અને બાણીતા શેર દલાલ છે. અમારા ગયા અંકમાં અમે મુબંબઈનાં સરકારી જેન્ટ મધે ‘મીં બહમનશાહે છપાવેલી એક બહુરખખર ઉપર અમારાં વાંચકોનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. આ બહુરખખરમાં મીં બહમનશાહે એવી ખખર આપી હતી કે તેઓએ પોતાના

બાપદાદથી ચાલતી આવેલી અટક જે 'બકરાકાપુ' છે તે બદલીને 'બખ્તાવર'ની અટક ઐશ્વિયાર કરી છે, અને તે જાહેરખખરની તારીખથી અને ત્યારબાદ તેવણનાં મરણ સુધી, તેઓ મીં બહમનશાહ બેજનજી બખ્તાવરને નામે ઓળખાશે; વીગેરે. ગયા અંકની અમારી કાલમો ઉપરનાં દબાણને લીધે અમોએ આ બાબતની અમારી તરફની નુકસાનીની મુલતવી રાખી હતી. તે વેળા અમોને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો કે અમારા આ પુરાણ મિત્રને ત્યારપછીનાં અકવાલિયામાં લગનના પવિત્ર ગાંઠથી ચોથીવાર જોડાયલા અમે જોઈશું. હાલ મીં બહમનશાહની ઉમર જો અમે ભૂલતા નહિ હોઈએ તો વર્ષ ૫૫) થી વધુની છે. આજી વૃદ્ધ વયે અને કાંઈક મોટા કબીલા સાથે પોતાનાં કરતાં એક ઘણી નાની વયની ચોથી બાયડી પરણી લાવવાના મુણદોષ વિશે એ મત તો હોયજ નહિ. આમ છતાં અમો આ નવાં જોડાંને અંતઃકરણથી મુખારકબાદી ઇચ્છીએ છિયે.

“હવે અમો અટક ફેરવવાની બાબત વિશે બોલીશું. ઘણાંકાને ગમે એવી હસવાસરખી અને ઢંગધડા કે ધડપુછડાં વગરની અટક બદલવા સામે સખ્ત અણુગમો હોય છે. તેઓ તો એમ સમજે છે કે એક અટક ગમે એવી હસવાસરખી હોય પણ તે પુરાણી અટક થઈ એટલે તેને ચંદ્રોકાળ સુધી વળગી રહેવું જોઈયે. અમો દિલગીર છિયે કે આ મત સાથે અમો મળતા થઈ શકતા નથી. બકરાકાપુ, ધાનખાઉ, ખરીખાઉ, છીખાઉ, થુકચાતુ, ખીમાખાઉ, દારખાઉ વગેરે અટકોને જેટલી જલદી દફનાવવામાં આવે તેટલો વધુ ફાયદો કામને થશે, એમ અમો ખાતરીથી માનીયે છિયે. થોડા વખત ઉપર કેટલાંક પારસી વર્તમાનપત્રો મધે ઘણીએક પુરાણી અટકો કેવી રીતે જન્મ લેવા પામી, તેને જન્મ આપનારા કોણ હતા, તેઓ શું ધંધો કરતા હતા, વગેરે બાબતો ઉપર ભારે મુજાહેમત કરવામાં આવી હતી. અમારાં આધીન મત પ્રમાણે આ સઘળી મુજાહેમત સરતાપ હેમકંત હતી. પુરાણી અટકો કેમ નીકળી તેના કરતાં તે અટકો વંશપરંપરા જળવી રાખવી કે નહિ અથવા તે કાઢી નાખીને અસલ ધરાની નામો કે અટકો બરખા કરવાના સવાલ ઉપર જે જીકર ચલાવવામાં આવી હોત તો તે ઘણે દરજે વધુ આવકારદાયક થઈ પડત. બાકી જે કરવામાં આવ્યું તે તો હુંગર ખણીને ઉંદર કાઢવા જેવું

અમે લેખીએ છિયે. મીં બહમનશાહે પોતાની અટક બદલી અને તેને બદલે એક હિંદુ કે ઇંગ્રેજ અટક એપ્પિયાર કરવાને બદલે એક ધરાની અટક અંગીકાર કરીધી તે માટે અમે તેમને ધન્યવાદ આપીએ છિયે, અને તેઓને પગલે ખીજાઓને ચાલવાની મજબુત લલામણ કરીએ છિયે. તેજ વેળા વળી અમેને દિલગીરી સાથે નોંધ લેવી પડે છે કે અટકના સંબંધમાં જેમ મીં બહમનશાહે એક આવકારદાયક સુધારો દાખલ કર્યો છે, તેમ એક ખીજા બાબતમાં તેઓ જે પગલાં પાછલ હકયા છે. આ બાબત અલબત્ત એક ખાનગી સંસારી બાબત છે, છતાં તે આપણી કામના સુધારા 'વધારા સાથે' એટલો તો નીકટ સંબંધ ધરાવે છે કે તે વિશે થોડુંક ખોલવાની લાલચ અમે અટકાવી શકતા નથી. અમારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે મીં બહમનશાહ અને તેવણનાં બાનુ એક લાંબી સફરે જનાર છે. આ સફર ચાર પાંચ કે વધુ વરસ સુધી કદાચ લંબાય. એ વખત દરમિયાન તેઓ પોતાની જે બાળકોએને અને બાનુ સુનાની એક બાળકોને તેઓનાં ખેશીઓની સંભાળ તળે નહિ સોપતાં પુણીની એક 'ડૉનવેન્ટ સ્કુલ' મધે મુકી જવા ઇચ્છે છે. જો આ ખીના ખરી હોય, અને તે માનવાને અમેને દરેક કારણ છે, તો તે ખચીત ખેદકારક લેખાની જોઈએ. અમારા વિચાર પ્રમાણે અગવડભય અથવા અણગમતાં બાળકોને પોતાની પડખેથી હડસેલી કાઢવાનો આ એક બહુજ સગવડભર્યો અને સુતરો માર્ગ છે. આવા દાખલા આગળાં થોડાંક વરસમાં આપણી કામમાં ફેટલાબધા બન્યા છે, અને તેનાં કેવાં ખરાબ પરીણામ નીપજ્યાં છે, તે તો પ્રજાને સારી રીતે રોસન છે. ગરીબ ખીયારી બાળકોએ જેઓ એક દીન પણ પોતાનાં સગાંસ્નેહીઓથી જુદી પડેલી નહિ, જેઓનાં કામળ લેખાં ઉપર પોતાના શ્રેષ્ઠ ધર્મની શ્રેષ્ઠાઈનો છાપ હજી તો પુરોપાધરો પડેલો નહિ, જેઓ પર કામ સાથે કાંઈ દીવસ પણ લેખાયલી નહિ, તેવી બાળકોએને એકદમ અને એકાએક પોતાનું મકાન, સગાંસ્નેહી, હમકામી સંગતસોબત, વગેરે છોડીને આઠ દશ અને કાંઈ કાંઈ વાર તો તેથીએ વધુ માઈલ દુર એક ત્રાહીત આશ્રમમાં પરકામ સાથે જઈને વાસો કરવો પડે તેથી તેઓને ફેટલો ખેદ ઉપજતો હશે, અને તેઓની મનોવૃત્તી ઉપર ફેટલી માઠી અસર થતી હશે તે વિચારવું કંઈ મુશ્કેલ નથી. આવી બાળકોએ

પોતાનાં માખાપ તરફની બેઢરકારીથી રફતેરફતે પરધર્મ ઉપર પોતાનું ધ્યાન દોડાવે, સ્વધર્મને છોડી દે, અને છેલ્લે પરકામવાળા સાથે પરણી જાય તો તેનો દોષ અમે તે બાળકો ઉપર નહિ પણ તેઓનાં માત-પિતા અને વાલીઓને શીર ચોટાડીશું. સારાં ભાગ્યે એક સખીવજીવ પારસી બાઇની ઉદારતાથી નજદીકનાં ભવિષ્યમાં આપણા વચ્ચે બાળકીઓની એક ‘ઑર્ફનેજ’ ઉઘાડવામાં આવનાર છે. અમો આશા રાખીએ છિયે કે અમોએ દર્શાવેલાં અલુગમતાં બાળકોને આશ્રિ આપવાનું તે એક સાધન થઇ પડશે, અને પારસી માખાપો તેથી નજીવે બહાને પોતાની બાળકીઓને ખ્રીસ્તી ‘ઑર્ફનેજ’ માં મોકળતાં અટકશે.

“મીં બહમનશાહ અને બાનુ સુનાનાં લગ્ન કાંઈપણ ધામધુમ વગર શ્રી ઉદવાડા ખાતેના આતશબેહરામ મધે ગયા બુધવાર તાં—મીએ થયાં હતાં. આ પ્રસંગે રૂપાનાણું વગેરે ગરીબોમાં કાંઈક છુટથી વહેંચવામાં આવ્યું હતું, અને એક મેળાવડો કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં વડા દસ્તુરજી સાહેબ ઉપરાંત ઉદવાડા અને તેની આસપાસનાં ગામોના કેટલાક વગવાળા આસામીઓએ હાજરી આપી હતી. આ મેળાવડા સનમુખ મીં બહમનશાહ અને તેવણનાં કેળવાયલાં બાનુએ ત્યાંના ગરીબ વર્ગને અને મુખ્યકરીને અથોરનાન વર્ગને કેળવણી આપવાની જરૂરિયાત વિશે વિવેચન કર્યું હતું. બાનુ સુનાએ કરેલું વિવેચન ખસુસ કરીને અસરકારક હતું. તેઓએ ત્યાં અથોરનાન વર્ગને વાસ્તે સુધરેલી ઢપ ઉપરની એક શાળા સ્થાપવા માટે એક ફંડ ઉભું કરવાની સુચના કીધી. અમો જાણીને બહુ દિલગીર છિયે કે આ સઘળાં સુભાષીત વિવેચન છતાં મીં બહમનશાહ જેવા એક શ્રીમંત ગૃહસ્થ અને તેઓનાં કેળવાયલાં બાનુ જેઓ હજારો રૂપીઆ મુબ્દમમાં એક દબદબાભરેલો ‘એટ હોમ’ નો મેળાવડો કરવામાં અને પોતાની ભવિષ્યની સફરમાં ખર્ચવાનો વિચાર રાખે છે, તેઓએ આવાં શુભ કાર્યનો આરંભ કરવા માટે માત્ર રૂપાં ની રકમ શ્રી ઉદવાડાના અથોરનાન વર્ગની બેહતરીનાં ફંડ મધે ભરી હતી. અલખતાં સૌ સૌના ધરના રાજ છે, અને પોતાની મરજી માફક ચાલવાને મુખત્યાર છે. પણ એકવાર ફરી મીં બહમનશાહ અને તેવણનાં બાનુનાં આ કાર્યને અમારાથી હુંગર બણીને ઉંદર કાઢવા સમાન લેખ્યા વિના રેહવાતું નથી.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

બુઢા બુચાણની નવી નિશાળ—બુની આંખે નવાં કૈતક.

“જગત છે સારી, લગત એ ન્યારી,
સંગત છે કારી, ફકત દુઃખિયારી.
કોઇ બળે હસે, નામ ત્યારે પ્યારી,
તાલ ફસી મુજ ખાસ હસી થઇ.
બલ ધરી ત્યાં ફાંસ પડી ગઇ,
નારંગી જગને, રંગી કહે કોઇ,
હરવર્ગમાં નામ ત્યારે ન્યાફ;
ગમત કોઇ કરે, ઇજત કોઇ હરે,
સખત દુઃખ ભરે, ફકત ગમ સરે,
બસ તજ ખટપટ આ.”

પ્રિય વાંચકો, ગયાં પ્રકરણમાં દર્શાવેલી આર્ટીકલ તમારામાંના ઘણાકોએ વાંચી હશે, અને જો નહિ વાંચી હોય તો તે વાંચવાની તક આપવા માટે તમે શું આ અદના પુસ્તક રચનારને થક કરશો નહિ.

આ મારા બોલોથી તમારા ગાળમાં ખાડા પડતા અને તમારા હોઠો હાસ્યરસમાં છુટા પડતા હું જોઈ છું. ભલે બાપુ, હસો, પણ ગયાં પ્રકરણમાંની આર્ટીકલ માંહેલી ટીકાઓને એક મોટી જેવી ટોપી લેખી તે પેહરી લેતા ના, નહિ તો વળી કાલનો દુકાળ આજે પડશે. ચાલો, આપણે આપણી વાર્તાનું વલું આગળ ચલાવીએ. મીં બહમનશાહ અને બાનુ સુના ઉપલી આર્ટીકલ પ્રગટ થવા પછી ચાર પાંચ દીવસ રહી મુબઇ પાછાં ફર્યા. તેઓએ બાલારામ સ્કીટવાળા બંગલામાં નહિ જતાં નેપીઅન સી રોડવાળા “વીલા સુના”માં વસવાટ કીધો.

આ વસવાટ કીધા પછી આફમે દીવસે “વીલા સુના”માં પેલો ધારેલો એટ હોમનો મેળાવડો કરવામાં આવ્યો. આ મેળાવડો ફતેહમંદ કરવામાં

આનુ સુનાએ કાંઈપણ કયાસ રાખી હતી નહિ આ મેળાવડામાં નામ-
દાર ગવરનર અને આનુ ઉપરાંત બીજાં ઘણાં ઇંગ્લેન્ડ, પારસી, હિંદુ અને
મોહમેદન આનુઓ અને ગૃહસ્થો અને સરકારી તેમજ બીનસરકારી અમલદાર-
શોએ ભાગ લીધો હતો. “વીલા સુના”ને બહુજ સુશોભીત રીતે શણગારવામાં
આવ્યો હતો, અને રતનાગર પેટન્ટ ગ્લોબ તથા કીટસન વગેરેની ભાત-
ભાતની બત્તીઓથી તે ખુબ દીપક મારતો હતો. સામટી રીતે લેતાં આ
રાશની એટલી તો ભલુકદાર હતી કે ત્યાં હાજર રહેલા નેત્ર વૈદોએ પોતાનાં
ખીસામાંથી કાળા કાચના ‘ગોગલ્સો’ કાઢી પોતાની આંખે લગાડ્યા.
તેઓ અલબત્તાં મનમાં ખુશી થયા હશે કે આસપાસનાં બીજાં પરો-
ણાઓએ તેઓના દાખલાની નકલ કરી નહિ, કારણ તેમ જો થતે તો
તેઓનાં ધરાકાની સંખ્યામાં ઘટતો ઉછાળો થતો અટકતે. સીનેર ડી
કેસ્તાનું એક પુલ એંડ પણ ત્યાં હાજર હતું. આ એંડના વગાડનારાઓ
તે દીવસે ભારે ઉલટમંદ બન્યા હતા અને જાણે તેઓની કીર્તિ
આજ રોજે કસોટી ઉપર કસી જોવાની હોય તે પ્રમાણે તેઓ પોતાનાં
સૌથી ઉત્તમ પ્રકારનાં ‘ટયુનો’ ભારે ઉત્સાહથી રજુ કરતા હતા. આ
ઉલટને તેઓ કાંઈ કાંઈ વેળા એટલી તો હદબાહર લાઈ જતા હતા કે
તેઓ ઘોંઘાટ જેવું કરી મેળતા, જાણે એવું દેખાડવા કે
ઘોંઘાટ શું ચીજ છે તે અમો સુધરેલા એંડવાળાઓ પણ જાણીએ છિયે.

આવા પ્રકારના મેળાવડામાં મોટે ખાંચરેનાં પરોણાઓ જેઓ ઘણી
કવાર પોતાનાં મન સાથે મગફરી માની લે છે કે અમો અંગત ટીકા
અને ગીબતને ધીકકારનારાં છિયે અને એવી વળણ અમારી સુધરેલી
સોસાયટીનાં સુધરેલાં બંધારણને રચતી નથી તેઓ વારંવાર પોતાના
આવા એકરારોને પોતેજ કેવા ખોટા પાડી આપે છે, તે મીં બહુમ-
નશાહ શેઠને ત્યાંના આ ‘એટ હોમ’ ના મેળાવડામાં બનેલા દાખલાઓ
ઉપરથી જણાઈ આવશે. આવા મેળાવડાઓમાં આપણી ઘણીક આનુઓ
કેટલીક વેળા મર્યાદાને છાજતી હદ ઓળંગી જઈને ઘણાંજ નીચાં
ગળાંનાં પહોરણો પહોરે છે. એક જુવાન બાઈને આવા પ્રકારનાં
એક ‘લો-કટ’ બંદિયાનમાં સજ થયેલી જોઈને મીં સોહરા-
બજી સીકંદર પાસે ઉભેલા એક જુવાન ગૃહસ્થ, જેને તેવણ
ઓળખતા પણ હતા નહિ, તેની તરફ ફરીને બોલ્યા— “પેલી આઈ-
આઈની પીલીને જોઈ કે? એની આ કરકતી જેવી ડોક જેવા વગર

જાણે આપરે ખેંસી રહ્યા હોયએ તેમ વરી 'ધુરપર લીપડ' 'લો-કટ' તુ વાસ્કુટ પહેરી મુંઝવ્ય. આજકાલ આપરી પોરીઓમાં એજ પવન ફેલાયોય. એ લોકો આપરે લાયકની ક્યારે થશે ? નાની હોય ત્યારે બધીજ કરકતી ને જરા મોટી થઈ કે જાડી ભેંસ જેવી થઈ જાય." પાસે ઉભેલો જીવાનિયો, જે છોકરીઓનાં ગુણદોષનું માપ તેઓના વાસ્કુટ ઉપરથી નહિ પણ તેઓના જાતી ગુણો ઉપરથી કરી લેતો હતો, તેણે મીં સોહરાબજી સીકંદરને જવાબ આપ્યો કે—“છોકરીઓ તો કરકતી જેવી છે ને આપરે લાયકની જાતી નથી, પણ આપરે માટીડાઓ સાથે લાગાવરી કયા પોલાદી બદનના છંદએ ? ને આપરે તે વરી ક્યાં છોકરીઓને લાયકના થવાની કાશેશ કરીએય. થોરાં ઘણાં દોહરીઆં થયાં કે કુદરતી ઘોડાઓ એટલેકે આપરા પગોને છેલ્લી સલામ. ચાર ચાક ચર્ને રખસો ઉપર બધી દોરાદોરી. તે જો નહિ મળે તો પછી 'લીવરી સ્ટેબલ' તો છેજ.” મીં સીકંદર આથી જરા ચાંધ તો થયા, પણ તેઓ “નાક કત્તા તો કત્તા પણ ઘી તો ચતા” વાળી કહેતીના પુરૂષ હતા. તેથી બોલ્યા કે—“ઓહ 'નોનસ્નસ'. વરી છોકરીઓથી તે કાંઈ માટીડાની બરોબરી થઈ શકતી હોશે ? માટીડા તો ગમે તે કરે પણ માટીડાજ. એ લોકો ગમે તેવા હાંડામાસ્તરોનેથી ખરીદી લેવાની કેવી મોટી કીંમત આપેય. સીવીલીઅન અથવા જજ હોય તો પચ્ચીસ હજાર, બારીસ્ટર અથવા વકીલ હોય તો વીસ હજાર, એફ. આર. સી. એસ. હોય તો બારથી તેર હજાર, બી. એ. એલએલ. બી. હોય તો આઠથી દસ હજાર. હેં-હેં-હેં-હેં-હેં. કેમ શું ધાર્યું ? 'ડાન્ટ યુ થીંક સો' ?” એમ કહી મીં સીકંદર સાંથી વતી ગયા. મીં સોહરાબજી સીકંદર સટકી ગયા પછી આપણો પેલો જીવાન મિત્ર જેનું નામ બેહરામ બક્ષી હતું, તે આ દોરંગી દુનિયાનાં પચરંગી લોકોના નવરંગી ઢંગધડા ઉપર અદ્દેશો કરતો ત્યાં ઉભો હતો. તેવામાં તેની આગળ તેનો એક વડીઅલ મિત્ર ખાનસાહેબ હીરજીભાઈ હાઉ આવી પહોંચ્યો.

“વેલ બેહરામ શું છે ? કાંઈ ખુબ વિચારમાં છે ? પેલી હોમા-વરંતની હમલીની સામે ટીકયા કેમ કરેય ? હેં-હેં-હેં કાંઈ તુંથી એની નેનબાજ આંખોના નાજનખરાંથી અંબાબંબા ગીયોય કે ? તપાસજે દોસ્ત, હમણાંજ એને આપરા ધનજીશાહ 'ધનાપટેલ'ના છોકરા બીખુને હાથતાલી આપીને થાપ આપીય. એ તો બોંગમે

તે કરે પણ આપરી પારસી બાનુઓ જો. પેલા કેહય તેમ ‘પારસી ને ફરી જતાં વાર શી ?’ બીજુ તો ખીચારો એને ‘જીટટ’ કીધા પછી સાવધ જેવો બની ગીયોય. એનાં સગાંબહાલાં અનીતના તારા તોરેય ને હમલી પાસેથી એને તજ દેવાનું કારણ જાણુવા માગેય. પણ એ તો હરગીજ થઈને કંઈ બોલતી નથી. કેહય ને કેહય ને એમજ કેહય કે મારી મરજનો ધણી કોણ છે ? મને એની સાથે નથી પરણવું. દોસ્ત બેહરામ, ચાલ જરા આપરે રીફ્રેશમેન્ટની ટેબલ આગળ જમએ ને બબાનો એક ‘ડોઝ’ જરા ઠોકીએ. ‘એમપેન’ તો અહીં પાણીની કાંની ઘોલાયય. તારા ‘ફ્રેસ’ ઉપરથી મને જણાયય કે તું ને એવા ‘ડોઝ’ ની ઘણી જરૂર છે. દહારે દહારે તું શીકાઈય કેમ થતો જાયય ? ”

“થેંક યુ, થેંક યુ, મીં હીરજીભાઈ, તમારો ઘણો ઉપકાર થયો. પણ ‘લીકર’ હું બીલકુલ ‘ટય’ કરતો નથી.” બેહરામ બક્ષી બોલ્યો.

“ઓહ, એમ છે કે ?” અરે હરવાયો બાયલો. તમે આજકાલના પારસીના દુકતાઓ તો એવાજ રેહી ગયા. વાઈ, પણ ચાલ આપરે સામે એકઠી થયલી પેલી ટોલકી તરફ જમએ. જોની ત્યાં પેલો દીનશાહ ડંડાસ, નસલુ વાઘ, ગોદરેજ ગોટલીબાજ, બધા એકઠા થયાય. એ તે માટીડાઓ. જોની ટીપપર ટીપ કેવી ચાલી રહીય તે ? એ દીનશાહ ડંડાસ ‘બીડ’ કરવામાં એકેકો છે. એકબી શરત એવી નહિ હોય કે જ્યાં એની હાજરી તું નહિ જોય. શરતનો દહારો આયો કે ગમે તેવું કામ કાંય નહિ હોય કે એ પડતું નાખીને ચાલતો થવાનો. ‘સ્પોર્ટીંગ સ્પીરીટ’ તે એને કહ્યું. એ દીનશાહ કહ્યેય કે ‘લેમન’ આય વખતે દેખાવ દેવાનો નથી. ‘સ્નો’ બહાર પરવાનો છે. ‘લેમન’ તો સઉથી માનીતો ઉતો, ને એની ઉપર તો આય બધા સાહુકારોએ મોટી મોટી આશા બાંધી’તી. એ કાંય નથી દોરવાનો તે કદાચ દીનશાહ આપુને કહી શકશે. ‘કમઅલોંગ’ ! ”

“માફ કરો મીં હીરજીભાઈ, હું એ શરતની વાતમાં જરાબી ‘ઇનટરેસ્ટ’ લેતો નથી.”

મીં હીરજીભાઈએ એમ માની લીધું કે બેહરામ બક્ષીનું લેણું અચીત ચરવા ગયું હશે. તેઓના વિચાર પ્રમાણે એક માણસ શરતની વાતમાં ‘ઇનટરેસ્ટ’ લે નહિ તો તે અચીત હોવાન હોવો

જોઈયે. બેહરામે તેવણથી છુટા પડતાં વાર છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો. પણ આ છુટકારો થોડાજ વખતનો હતો; કારણ હોમાવરનની હમલી તેની આગળ ફરતીફરતી આવી પહોંચી. કંઈખી ‘સેરીમની’ વગર તેણીએ બેહરામનાં ખભાં ઉપર હાથ મુક્યો; કારણ તેઓ વચ્ચે ધણી જુની પીછાણ હતી. “હલુ બેહરામ, એ શું વમાસનમાં અહીં ઉભોય ? કંઈ છોકરીઓ બોકરીઓ પરણાવવાનો વિચાર કરેય કે શું ? પેલી સામેવારી ‘બેલી’ કંપની જોઈ કે ? ચોખા બધા સાથુ મુકાબ્યાઓ છે. બધા જુવો તો નરા વીંટીપરના હીરા ! ‘એક ઢેડ તો દુસરા કસાઈ.’ બસ વાત તો બધી ‘ટીપ’ ને ‘બીડ’ પરજ આવી રહેય. તું જાણેય કે એ લોકોએ હમણાં એક કંપની ‘ફ્લોટ’ કાઢીય.”

“ઇનડીડ તે શું વરી ?” બેહરામે પુછ્યું. “મેં તો એ કંપની વીશે કંઈખી સાંભરીયું નથી.”

“એ કંપનીનું નામ ‘કુંવારા કંપની, લીમીટેડ’ છે. એ એક ‘જોઇન્ટ સ્ટોક કંપની’ છે. એ બધાઓએ સોગંદ ખાધાય કે મુંબઈની પારસી વસ્તી દીનપરદીન ધણી વધતી જાય, ને પારસી પૈસો છોકરાંઓપર અરબાદ થાય, તેથી જનમ સુધી કુંવારા રહેવું ! કમાઈ જે થાય તેમાંથી કલબોમાં જવું, શરતોમાં હોમાવવું, વરસે બે વરસે વીલાયતની ‘ટીપ’ કરી આવવી, ને પોતાના જીવે મોજ્યાં મારવાં. માઆપ કે ભાઈબેહન હોય તો તેઓને પાંચપૈસા આડકત્રા ફેંક્યા નહિ ફેંક્યા એટલે ગંગા નાહ્યા. ‘તુમ તુમેરી સંભાળીઓ મેં મેરી ફેડ લેતા હું’ તેપૂર બધી વાત આવીને અટકાય.”

.. “પણ હમલી, તું માટીડાની વાત કરેય ને તમે છોકરીઓ તે વરી કાંઈ પાધરી બરીય ? તમે છોકરીઓમાંખી હમણા કુંવારાપણાનો પવન ફાટી નીકરીયોય ને તેમાં વાંકે ધણોખરો છોકરીઓનોજ હું તો જોઉંય.”

.. “પ્રિય વાંચનાર, અત્રે આ બન્નેને વાત કરતાં છોડી આપણે આગળ વધ્યે. આતુ સુનાએ ખાસ ‘ટેસ્ટ’ થી અને મોટે ખર્ચે બહમનશાહ શેઠને માટે એક ઇંગ્રેજ લેખાસ તૈયાર કરાવ્યો હતો, અને તેવણના બાલ એક ‘હિર કટર’ ને ત્યાં ‘ફ્રેસ’ કરાવી તેવણને ટીપટોપ અને ‘અપટુડેટ’ બનાવવામાં કાંઈપણ ક્યાસ રાખી હતી નહિ-

પણ આ સઘળી ધામધુમ અને ધમચક્ર છતાં બાનુ સુનાનો જીવ તો સીકે ઝોળવાઈ રહ્યો હતો. દર પળે તેણીને ભય થતો કે રખેને બહમન-શાહ કાંઈ છબરડો કરે. ખીચારા બહમનશાહની હાલત તો ખીલકુલ અદે-ખાઈ કરવાસમાન હતી નહિ. તેવણુ પોતાના પગપર ચાલતા હતા કે માથાં ઉપર કે ખભાં ઉપર તેનું તેવણુને લાન હતું નહિ. આ સુશોભીત બંગલો અને તેનો બોહજો વીસ્તાર તેઓની નજરે એક મહાસાગરસમાન દીસ્તો હતો, અને તે માંહેલા વીઝીટરો આમતેમ તરતા મછવાસમાન તેમની નજરે લાગતા હતા. બાનુ સુનાએ મીઠા બહમનશાહની ઝોળખ નામદાર ગવરનર અને તેમનાં બાનુ તથા ખીજા વગવાળાં બાનુ અને ગૃહસ્થો સાથે કરાવી. ઘણી મનાઈ છતાં દર ‘ઇન્ત્રો-ડકશને’ તેઓ પોતાનું માનીતું “ઓ ડીયર આઈ સી” કાંઈપણ આંચકી વગર ખોલી દેતા. આથી તેઓને એક જાતનો સધ્યારો મળતો હતો; કારણ એ “ઓ ડીયર આઈ સી” એક તેઓના ‘સેફ્ટી વાલ્વ’ જેવું હતું; અને હાલના તેઓના ગભરાટના સમયમાં જો એ ‘વાલ્વ’ મારફતે તેઓની ખીનજરૂરી ‘સ્ટીમ’ તેવણુ કાઢી નહિ નાખત તો તેવણુના શા હાલ થાત તે આપણે સહેલાઈથી કહી શક્યે. આ મેળાવડામાં એક બનાવ ધણું વીશેષ ધ્યાન ખેંચતો હતો. બાનુ સુનાની પડતીના વખતમાં જે સખીઓએ તેણીને ઓવારનીવાર કરી નાખી હતી તે સખીઓને પણ તેણીએ આ મેળાવડામાં નોતરી હતી; એટલુંજ નહિ પણ પોતાની પડતીના વખતમાં જે ઘણી થોડીક સખીઓ તેણીને વળગી રહી હતી તેઓને તથા તે વખતની ખીજા નવી ગરીબ સ્નેહીઓને પણ તેણીએ નોતરું દીધું હતું. હવે નવાઈ જેવું એ હતું કે જ્યારે વગવાળાં ઇન્ત્રેજ બાનુઓ અને ગૃહસ્થો સઘળા વર્ગનાં દેશી બાનુઓ અને ગૃહસ્થો સાથે છુટથી ભેલાખને ખુશ વાતચીત કરતાં હતાં, ત્યારે કેટલીક ધપધપી પારસી બાનુઓ જેઓને તેઓ પોતાથી ઉતરતાં ધારતી હતી તેઓને કોહું આપતી હતી નહિ; એટલુંજ નહિ પણ પોતાનાજ ‘રીઝર્વડ’ મંડળમાં કુંડાળું વલી એક નવું ‘રીઝર્વડ’ સરકલજ બનાવતી હતી. જેઓ સ્વરાજ્ય માગે છે, અને ઇન્ત્રેજોને દેશીઓ સાથે છુટથી ભેળાવાને આગ્રહ કરે છે, તે બાપડાઓને આ કેવો ફટકો ? આ તો કાચનાં ઘરમાં રહી સામાવાળાઓ ઉપર પથરા ફેંકવાસમાન થયું.

આ ‘એટ હોમ’ નો મેળાવડો સામટી રીતે લેતાં બહુજ સંતોષકારક નીવડ્યો. તે ઉપરનો અર્થ બાનુ સુનાની વક્ત્રી ઉપરાંત બહુ વધુ થયો. બહુમનશાહ શેઠની તો એ આંકડો જોઈને ફીફડીજ ફાટી ગઈ. પણ તે ખીચારા શું કરે? હવે તો પેલી પુરાણી કેહતી પ્રમાણે “તેરીબી ચુપ અને મેરીબી ચુપ” કરીને તેવણે પોતાને ગળે ગાંઠ વાલી મોઢે દુઓ દીધો. આ તો ઘરડા વરે જુવાન બાચડીની નવી નિશાળમાં એકા પછી દુનિયાઈ શિક્ષણોના પાઠો માંહેલો ‘પાઠ પહેલો’ ગોખ્યો હતો. તેવણુ વિચારવા લાગ્યા કે “યા ખુદા, ખીજ પછવાડેના પાઠો ગોખવા શું આવજ અધરા હશે?” પડ્યો તેવણને કહેતો હતો કે “બાપુ જરા થોભો, હંજુ તો તમે આ ચોપડી હમણાજ શરૂ કરી છે. જેમ આગળ જશે તેમ પાઠો વધુ ને વધુ અધરા થતા જશે.”

આ ‘એટ હોમ’નો મેળાવડો વીખેરાયા બાદ જેઓ ખુદ મેળાવડામાં તેની વાહવાહ પોકારતાં હતાં તેઓ તેની ઉપર પોતાની પીઠે કર્યા ‘પછી બોલવા લાગ્યાં કે “બાનુ સુનાએ તો શરૂઆતમાંજ પેલા ખીચારા બોધલાંના પૈસાનો ધુમાડો કરવા માંડ્યો. અત્યારસુધી તો પેલી કંત્રાકટરની ચાલીમાં પરેલી ઉતી ત્યારે ક્રીયા એના બાપદાદાઓ એને ‘એટ હોમ’નો મેળાવડો કરવાને ખરચ આપતા’તા. આટલાબધા પૈસાની દિવારી કીધી તેના કરતાં તેનો અર્ધો ભાગખી જો કાંઈ જાહેર સખાવતનાં કામમાં વાપરતે તો કેવું પુન લાગતે. આપરે તો બા જવાનાખી નહિ ઉતાં, પણ વરી એ બાઈસાહેબનું ટીચકુ ચહરી જાય કરીને ગીયાં.”

આ ટીકા કરનારાઓ માહેલી એક બે બાનુઓએ તો પોતે અત્યાર અગાઉના એવાજ એકાદ બે મેળાવડાઓ કર્યા હતા તે તેઓ ભુલી ગઈ ન હતી છતાં બાનુ સુનાએ કીધેલા મેળાવડા વિશે તેઓએ ઉપલાં વેણો શું કામ ઉચ્ચાર્યાં હશે, તે તો તેઓનું અંતઃકરણ જાણે.

સંસારાં નિશાળનું શિક્ષણ ૨ જી—સુધારા વિરૂધ્ધ મતલબ.

“સહુ સુખમાં સજની, ગતમાં રમવા ધારે હર રંગમાં,
હર મદમાં રહી કરશે નજર જાતી સુખચેનમાં.”

ગયાં પ્રકરણમાં આપણે જોયું કે બહમનશાહ શેઠ પરણેલી જાંઘીની આ નવી નિશાળમાં જાનુ સુનાને હાથે એક નવોજ પાઠ શીખ્યા હતા. ત્યારપછી તેઓને વળી એક બીજો પાઠ જાનુ સુનાએ શીખાડ્યો. આ પાઠ શું હતો તે તેઓની નીચલી વાતચીત ઉપરથી જણાશે.

“જુઓ બહમનશાહ, મારી દીનુ માફ એકતુંએક બચ્ચું છે. અગાઉ મને એની ઉપર ઘણું હેત આવતુંતું નહિ, પણ હમણાં હમણાં એ મને ઘણી વહાલી લાગેય. હવે એ બચ્ચું તમારુંબી થયું, અને તમનેબી તેથી એ એટલીજ વહાલી લાગવી જોઈયે. મારી મરજી એવી છે કે એ મારી વહાલી જુચીને તમારા લાઇના ખેટા જાંઘીર સાથે આપરે સફરે જઈએ તેની અગાઉ અદરાવીએ.”

“સુના, સુના, એ તું બકેય શું ? તું શું—(બહમનશાહ શેઠ ‘દીવાની થઈય’ કરી બોલવા જતા હતા પણ અચકી ગયા)—જાંઘીએ તો નવ વરસ પુરાં કીધાંય ને દીનુને તો હજી સાતમું વરસ હમણાંજ ખેડું. વરી જાંઘીને વાસ્તે તો અમે ખેડે લાઇઓ મનમાં સમજી રહેલા છઈએ. અમે તો એને મેરી સાથે મનમાં ને મનમાં અદરાવીબી મુકેલો છે.”

“ઓ, હમ્મય, બહમનશાહ, તમારી મેરી તો ઘણી નાલી છે ને જાંઘી જેવા ચાલાક ને ચંચળ છોકરાની બૈરી થવાને એ સરજાયલી નથી. એ છોકરો મને ઘણોજ ગમેય ને એને હું દીનુ સાથે પરણાવશ ને ફર પરણાવશ. તમે ના કહેવાવારા કાણુ?”

“પણ સુના, મેરી કંઈ હમેશ એટલી નાલી રહેવાની નથી. એ તારી દીનુના જેવીજ સોહામણી ને ચંચળ છે, ને વરી જાંઘી

ને એ એકબીજાને પસંદબી ઘણુંજ કરેય. ને તેં તો વરી એ તારી દીતુને આપરે સફરેથી પાછાં ફર્યે ત્યાંસુધી ‘કૉનવેન્ટ’ માં રાખવાનો વિચાર કીધોય ત્યારે વરી તું એને અદરાવવા શાની નીકલી ?”

“ જોડું, જોડું, બહમનશાહ, જાંઘુ તો કોઇ દહાડો મેરી તરફ ઝાંખીને જોતોખી નથી. ઉલટું જ્યારની દીતુ આય ઘેરમા આવીય, ત્યારના જાંઘુ ને એ સાથેના સાથે રમેય. ” આ બોલવામાં બાતુ સુના તદન ખરી હતી; કારણ જાંઘુ ને દીતુ વચ્ચે એકબીજાના સમાગમમાં આવતાંને વાર ઘણીજ મીત્રાચારી ઉત્પન્ન થઇ હતી. બાતુ સુનાએ બોલવાનું આગળ ચલાવ્યું:—“ વરી દીતુને ‘કૉનવેન્ટ’ માં મોકલવાના સંબંધમાંખી મેં મારો વિચાર ફેરવ્યોય. એ તો આપરે સફરેથી પાછાં ફરીએ ત્યાંસુધી મારી પીત્રાઇ જરની સાથે રહેશે. જર બધી વાતે તમે જાણોય તેમ કેલવાયલી, શ્યાણી ને પાવરધી છે. વરી એ બીચારીને કાંઇ છોકરાંબચ્ચાં નથી તેથી એ દીતુની પુરતી સંભાલ લઇ શકશે, ને એને લાયકની બધી તાલીમ આપશે. ” વાંચનાર, આ જર કોઇજ નહિ પણ આગળાં પ્રકરણમાં અમે એકવાર જણાવી ગયલાં જરબાતુ જલેજર જલનેવાળાં છે, જેવણની સાથે આપણને ભવિષ્યમાં ઘણું કામ લેવું છે.

“ પણ સુના કારલીંગ, જો હું દીતુને જાંઘુ સાથે અદરાવવા ના કેઉં, તો તું શું માહફ માનશે નહિ ?”

“ તમારાથી હવે ના કહેવાયજ નહિ બમતુ ! તમે મને પ્રેમીસ આપી સુકયાય. ”

“ પણ તે પ્રેમીસ તો, કીયર તેં જ-જ-જ-જોરજુલમથી મ-મ-મને અ-અ-અધારામાં રાખીને લીધી. એવી પ્રેમીસ કાંઇ પ-પ-પ્રેમીસ કહેવાય નહિ. ”

“ તોતસન્સ, બહમનશાહ, તમે પ્રેમીસ આપીને ફરી જનારા બાણુસ છેવો એવું જો હું પહેલેથી જાણતે તો હું કદીખી તમારી સાથે પરણતે નહિ. તમારે લીધે તો પેલા બીચારા રતન રસ્તમફરામને મેં ના કહયું તે તમારા કરતાં લાખ દરજ્જે કેળવાયલો, જુવાન, હેન્ડ સમ, સ્માર્ટ—

આનુ સુના હજી કોણ જાણે કેટલાં વિશેષણો જો બહમનશાહ શેઠ તેણીને અટકાવતે નહિ તો રતન રસ્તમફરામને લગાડતે. પણ બહમનશાહ તેણીને તેમ કરતાં અટકાવી.

“ઓ ડીયર મી, ડીયર મી, સુના, ” આ વેળા મીં બહમનશાહ એટલા તો ઉસ્કેરાઈ ગયા હતા કે તેવણ પોતાનું હંમેશનું ‘ઓ ડીયર આઈ સી’ પણ ભુલી ગયા. “એ તારો પીત્રાઈ રતન રસ્તમફરામ તો તારાજ કબુલ્યા પ્રમાણે પેલા નનામા કાગજનો લખનાર નીકરીયો. તું તો કેહતી’તી કે એવાં નનામા કાગજો માટે તુંને મોટો તીરસ્કાર છે. તેં હવે એ રસ્તમફરામને એનાં ખરાં રૂપરંગમાં જોઈ લીધાંય અને ફરીથી કોઈ દહરો તું એનું મોંનું જી નહિ જોશે. આટલા દહારામાં કેવો ચમત્કારીક ફેરફાર ! હવે તો એ કેળવાયલો, હેન્ડસમ, સ્માર્ટ, ઇતરદી, ઇતરદી થયો. સારે, બાઈસાહુબ, તમે શું તમારી ઈશીતલ પાંખોનાં જાંયા હેઠલ એ તમારા માનીતા પીત્રાઈને એકવાર પાછો લેવા માગોય કે ? તેમ હોય તો કમબખતીના પારાવાર.”

“બહમનશાહ, જ્યારનો મેં એને તરછોડી કહારયોછ ત્યારનો એની સાથે મેં મારો મેલાપ થવા દીધો નથી. જોકે ત્યારપછી આઠ દસ વખત કાગજ લખી એને પોતાની ચાલનો પસ્તાવો કરી માફી માફી ચાહી છે. એ કાગજોમાં એ બીયારો ગ્રામીસખી આપેચ કે હવેથી તમને એ ‘દેવ કારશન’ નાં નામથી બોલાવશે નહિ, ને વરી એ નનામુ કાગજ મારી તરફનો એનો અથાગ ચાહ નહિ તો બીજું શું દેખારેચ ? હોય, જીવાન માણસ છે, ભુલખી કરે. માણસજાત સદા ભુલ કરતુંજ આવેલું છે. હું એની સાથે હાલ તો દોસ્તી કરવાની નથી, પણ તમે જો મને ફરજ પારશે બહમનશાહ, તો હું તેમ કરશ.” બહમનશાહ શેઠ હવે થડાગાર થઈ ગયા.

“પણ સુના, હું તુંને ક્યાં ફરજ પારેચ ? ”

“વરી તમે ફરજ નહિ પારતા તો બીજું શું ? તમે માફ કહ્યું કરી દીનુને જાહગીર સાથે અદરાવશે નહિ તો તમે તમારે ત્યાં ને હું મારે ત્યાં.” થઈ ચુક્યું—તરીયાપાવ હવે ફેંકાઈ ચુક્યા—એ ચોકની બાજુ હવે બેલાઈ ચુકી. બહમનશાહ શેઠ હવે માહત થયા. તેવણ પાસે બીજો છલાજ હતો નહિ.

આ વેળા તેવણના કાનના પરદા ઉપર નીચલા શબ્દો ઠોકાયા:—“હિ સુખાં, રાંડના માર્યા ફેક જાય એ શું તેં કોઈ દિવસ સાંભળ્યું ન હતું ? ”

પ્રકરણ ૨૦ મું.

સંસારી ખટપટનું નવું સ્વરૂપ—આપણા સુધારો આપણને
ક્યાં ઘસડી જાય છે?

“ ચાલ ચલતી ચાલિયે દુનિયાકા ચક્ર કર દેખ કર,
ખુદ કુવેમેં કોઈ ગિર શકતા હય કયું કર દેખ કર ? ”

બાનુ સુના જેવી કેળવાયલી, શીખેલી, સુધરેલી સોસાયટીમાં ફર-
નારી, ‘ અપટુડેટ ’ પારસી અબળા, યુગ્મી દીનુ જેવી એક નાની
વયની બાળકીને જાંચુ જેવા એક નાની વયના યુવાજી સાથે અદરાવવા
માગતી હતી, તેમાં તેણીની શી મતલબ હતી તે તો વાંચનારે સ્પષ્ટ
જોઈ લીધું હશે. તે મતલબ આ હતી કે, જો બાનુ સુના પોતે બહુમન-
શાહ શેઠને એક વારસ બેટાની નવાજેશ કરવામાં નિષ્ફળ નીવડે તો
જાંચુ જેને તેઓ પોતાના વારસ તરીકે અત્યારસુધી ગણતા આવ્યા
હતા, તે વારસના માલમીલકતની દીનુ હકદાર ધણીયાણી થાય. જોકે
બહુમનશાહ શેઠે બાનુ સુનાની સમજાવતથી એક વીલ કરી પોતે જો
તેણીની અગાઉ મરણ પામે તો તેણીને પોતાની હકદાર વારસ ઠરાવી
હતી, છતાં જો દેવયોગે બાનુ સુના બહુમનશાહની અગાઉ ગુજર પામે તો
અથવા જો બંનેની હૈયાતી છતાં બહુમનશાહનાં માથામાં કાંઈ વાઈ આવે
અને છુપાછુપ વીલ ફેરવી નાખે તો તેવા સંજોગો વચ્ચે નકકી તેઓ
જાંચુને પોતાનો વારસ ઠરાવે; કારણ અત્યારસુધી તેઓ તેને તેમ ગણતા
આવ્યા હતા.

જો બાનુ સુનાને પોતાની સુધરેલી મંડળીનો અને દુનિયાના લોકો-
નો કાંઈક આકાશ હતો નહિ તો તેણી પોતાનો કંકો આગમજથી ખરો
કરવાં યુગ્મી દીનુને બાળલગ્નની જુસરીમાં હોમાવી દેત. ત્યારે હવે કહો
વાંચનાર શું આપણે પારસીઓ ખરેખર સુધાર્યા છિયે ?

આ વિષય એટલો તો બોહાળો છે કે તેનાં ઉંડાણમાં ઉતરવાની આ
જગા નથી. પણ ઉપલો બનાવ આપણને એક બીજા સવાલ ઉપર

દોરવી જાય છે. તે સવાલ એ છે કે શું પારસીઓમાંથી બાળકોનું સદંતર નાશુદ્ધ થયાં છે ? ઘણાંકો આ સવાલનો જવાબ હાકારમાં આપશે. ત્યારે વળી ઘણાંજ થોડાં તે જવાબ વાળખી રીતે નકારમાં વાળશે.

મીં બહમનશાહ અને બાનુ સુના વચ્ચે થયેલી વાતચીત આપણે સાંભળી ગયા પછી બાનુ સુના પોતાના વિચારને મજબુતાઈથી વળગી રહી. આ દીનદાર બેકું જાંશુ, દીનુ, અને પોલીને પોતા સાથે લઈ એક દિવસમાં ફરી એકવાર ઉદવાડે ઉપડી ગયું. તેઓ સાથે બાનુ સુનાની પીત્રાઈ જરબાનુ પણ ગઈ. ત્યાં દીનુ અને પોલીની નવજોત કરવામાં આવી; અને દીનુને જાંશુ સાથે અદરાવવામાં આવી. આ બાબતની ખબર એકે દુકાને ટચ કાગળમાં મીં બહમનશાહે પોતાની બેહન ખરશેદ અને પોતાની બેટીઓ ઉપર ટપાળ મારફતે રવાના કરીધી. તેઓને તેથી કેટલી અજાણખી અને ગુસ્સો ઉપજ્યો, અને તેનું પરિણામ શું આવ્યું, તે મુજબના પેલાજ વગવાળા અડવાડિકે જાણ મધે. પ્રગટ થયેલી નીચલી આટીકલ ઉપરથી વાંચનાર જોઈ લેશે:—

મોટે ખાંચરેની સંસારી ખટપટ.

શું પારસીઓ સુધર્યાં છે ?

“થોડાક દિવસની વાત ઉપર આપણા જાણીતા શેહરી મીં બહમનશાહ બેજનજી બકરાકાપુનાં કુટુંબમાં બનેલા ચોકસ બનાવના સંબંધમાં કાંઈક વિવેચન કરવાની અમોને ફર્જ પડી હતી. તે વેળા અમોને થોડીજ ખબર હતી કે જે બનાવો એ કુટુંબમાં બન્યા હતા, તે બનાવના કરતાં વધુ બેદકારક બનાવો એ કુટુંબમાં બનશે. આ મીં બહમનશાહે પોતાની પુરાણી બકરાકાપુની અટક બખ્તાવરમાં ફરવી નાખીને તેથી કાંઈ ભાગ્યદેવીની વીશેષ કૃપા સંપાદન કરવાની ધારણા રાખી હોય તો તેમાં તેઓ કમનસીબે નિષ્ફળ નીવડેલા દીસે છે. ગઈ કાલે નેપીઅન સી રોડનો હંમેશનો શાંત રસ્તો કાંઈક ગભરાટનું ધામ થઈ પડ્યો હતો. એવું જણાય છે કે મીં બહમનશાહ અને તેવણનાં સુધરેલાં બાનુ પોતાની બેટીઓ પોલી ઉર્ફે પીરોજબાઈ અને દીનબાનુ , અને મીં બહમનશાહના ભાઈના બેટા જાંહંગીર સાથે થોડાક દિવસની વાત ઉપર શ્રીઉદવાડા ખાતે ગયાં હતાં, જ્યાં બુચીઓ દીનબાનુ તથા પોલીની નવજોત કરવામાં આવી, અને દીનબાનુને જાંહંગીર સાથે

અદરાવવામાં આવી હતી. તેઓ સઘળાં ગઘ કાલે પોતાના 'વીલા સુના' અંગલામાં સહવારે કલાક નવને શુમારે શ્રી ઉદવાડા ખાતેથી પાછાં ફર્યા હતાં. અલખતાં આ વેળાએ તેઓએ પોતાનાં ઘર માંહેલાં કુટુંબીઓ તરફથી ખુશાલીભર્યા આવકારની આશા રાખી હશે. પણ તે આશા તુરતજ નીરાશીમાં ફેરવાઈ ગઈ; કારણ આંગણમાં પેસ્તાં વાર મીં બહમનશાહનાં બેહન ખરશેદખાંએ ગાળોતો વરસાદ મીં બહમનશાહ અને બાનુ સુના ઉપર વરસાવ્યો. મીં બહમનશાહની વડી દીકરી મીલી ઉર્ફે માણેકખાંએ આ હુમલામાં ભાગ લીધેલો કહેવાય છે. ખરશેદખાંએ બાનુ સુના ઉપર કંદાથી તેણીના ભાઈને લગનની જુસરીમાં ફસાવવાના, તેવાજ કંદાથી પોતાની બેટી દીનબાનુને મીં બહમનશાહના ભાઈના છોકરા સાથે અદરાવવાના, અને મીં બહમનશાહની બે બેટીઓને જોરજુલમથી 'કૉનવેન્ટ' સ્કુલમાં મોકળવાની ધારણા રાખવાના આરોપો મેલ્યા. બાનુ સુનાએ ખરશેદખાંને કંગાળ, ચીથડેહાલ, ભીખારી, વગેરેની ઉપમા આપી અને તેણીને પોતાના અંગલામાંથી એકદમ દુર થવાને ફરમાવ્યું. આ ઉપરથી, કહે છે કે, ખરશેદખાંએ બાનુ સુના ઉપર અંગત હુમલો કરી તેણીના કપાળ અને ગાળો ઉપર પોતાનાં નખો વતી નખર્યાં ભર્યાં. મીં બહમનશાહે આથી ઉસ્કેરાઈને પાસે પડેલી પેન-નાઈફ ઉપાડી લઈ કોઈપણ વચમાં પડે તે અગાઉ ખરશેદખાંને પીડમાં એક બે જખમ કીધા. સારાં નસીબે આ જખમો કાંઈ ગંભીર પ્રકારના નથી. ફીસાદ એટલો વધી પડ્યો કે ઓફીસમાં જતા કેટલાક ગૃહસ્થોની ગાડીઓ ત્યાં થોભાવવામાં આવી અને તે માંહેલા એકાદ બેની સમજવતથી આ ભંગાણુતો નીવેડો લાવવામાં આવ્યો. પોલિસ પણ ત્યાં આવી બહાંચી હતી, જે ખરશેદખાંને એક ભાકુતી વીકટોરિયામાં બેસાડી સર જમશેદજીની હૉસ્પીટલમાં લઈ ગઈ. ત્યાં તેણીના જખમોની સારવાર કરવામાં આવી અને પછી તેણીને તેણીનાં ચીરા બજારવાળાં મકાનમાં પહોંચતી કરવામાં આવી. ખરશેદખાંની સાથે મીં બહમનશાહની વડી બેટી મીલી ઉર્ફે માણેકખાં અને નાની બેટી મેરી પોતાની રાજખુશીથી ગયાં હતાં. કહે છે કે મીં બહમનશાહ અને તેવણનાં ધણિયાણીએ આ બે છોડીઓને ખરશેદખાં સાથે જવામાં જરાપણ અટકાવ નાખ્યો હતો નહિ. બે વચલી બેટીઓ રોલી અને પોલીને મીં બહમનશાહ અને બાનુ સુનાએ ગઈ સાંજની પુણાની 'કૉનવેન્ટ' સ્કુલમાં મોકલી દીધેલી કહેવામાં આવે છે.

“જેમ એવા ટંટાઓમાં હંમેશાં બને છે તેમ આ ટંટાના સંબંધમાં પણ અરસપરસના ‘સમન્સો’ લેવાઈ ચુક્યા છે. મીં બહમનશાહ અને તેવણુનાં બાનુએ ખરશેદબાઈ ઉપર ગાળો દેવાના, અંગત હુમલો કરવાના, ધરપ્રવેશ કરવાના, અને ગેરવર્તણૂક ચલાવવા વગેરેના આરોપો મુક્યા છે, અને વળી પોતાની બેટી મીલી ઉપર ખરશેદબાઈને ઉપલાં કામમાં મદદ કરવાનો આરોપ મેલ્યો છે. ન્યારે ખરશેદબાઈએ પોતાના ભાઈ અને ભોળાઈ ઉપર અંગત હુમલો કરવાના અને છુરી વટી જખમ કરવાના વલતા આરોપો મેલ્યા છે. કહો છે કે આ બાબતમાં ચોકસ ઠેકાણેથી સમજુતી કરાવવાની મજબુત કાશેશ થાય છે. મીં બખ્તાવરનાં કુટુંબની ખાતરજ નહિ, પણ આખી પારસી કામની ખાતર, અમે અંતઃકરણથી ઇચ્છીએ છિયે કે આ ટંટા કોર્ટની દેવડીએ ચઢે નહિ.

“ઉપલી ખીના આજના આપણા મુધરેલા, કહો કે સડેલા, પારસી સંસારનું એકે શીહા પાસું આપણી નજર સામે ખુલ્લું કરે છે. અમારા સાંભળવા મુજબ પોતાનાં કુટુંબમાં બનેલા આ ખેદકારક બનાવોને લીધે મીં બહમનશાહે અને બાનુ સુનાએ હાલતુરત તો વિલાયતની સફરે જવાનું મુલતવી રાખ્યું છે.”

પ્રકરણ ૨૧ મું.

તાલેવંત મિનારમાં એક નવો પરોણા—જુના વિચાર
વિરૂધ્ધ નવા વિચાર.

“પોદો પોદોની - મારાં, પ્યારાં જયાં માતાના,
જુગ જુગ જીવજો, ગુણી નિવડજો.
રૂંડાં સકરમી, બનજો ધરમી, ખુદા તું મુખ બક્ષજો,
રૂંડાં મન લલાંની લલાઈમાં, રહેમન ખુદાની ખુદાઈમાં.
હરજો મન માતાના—હરજો મન તાતાના,
ખુદાની ખુદાઈથી, રાહત મન પામશે.”

પ્રિય વાંચનાર, આપણે આપણા મિત્ર ડૉ. તેહમુરરૂપ તાલેવંત સાથે ઘણો વખત થયો મુલાકાત કીધી નથી. છેલ્લા આપણે તેવણને દીકા હતા ત્યારે તેવણ પોતાના ભાઈનાં મોતનાં ગમમાંથી તુરતનાજ મોકળા થવા માંડ્યા હતા, જોકે તે ગમ તેઓને હજી સદનો છોડી ગયો હતો નહિ. આનુ સુનાએ બીજું ઘર કીધા પછી ડૉ. તેહમુરરૂપ પીએચ. ડી. ફરજના માર્યા કહ્યો, કે પસંદગીના માર્યા કહ્યો, મી. મેહલાશાહ માસ્ટર અને તેવણની બેટી ગુલચેહરની સંગતમાં જ્યારે પોતાના અભ્યાસમાં રોકાયેલા ન હોય, ત્યારે પોતાનો વખત ગુજરતા આજે આપણે જ્યારે આ બંને જણ તરફ નજર ફેંકીએ છીએ ત્યારે તેઓ એક વરસથી વધુનાં એકબીજાં સાથે પરણીને પરવારી ગયાં છે. ગુલચેહર બહુજ માયાળુ, નરમ અને ઉમદા ખવાસની, મધ્યમ કેળવણી લીધેલી, એક સાદી ધરણી સોહામણી સ્ત્રી હતી. એક માતા થવાના સઘળા ગુણ તેણીની માંહે હતા. એક પ્રખ્યાત લખનાર કહી ગયો છે કે “તમે બાથડી કરો તો એવી કરજો કે જેણી પોતાની કેળવણીથી તમારો એક લાયક સાથી થઈ પડે અને જેણીએ વળી એવા પ્રકારની ધરસંસારી કેળવણી લીધી હોય કે જે કેળવણીના પ્રતાપથી તેણી તમને સુખી કરી શકે.” આખા આજ પ્રકારની સ્ત્રી ગુલચેહર હતી. આજે જ્યારે આપણે ડૉ. તેહમુરરૂપ ઉપર નજર ફેંક્યે છીએ ત્યારે તેઓ વાલકેશ્વર મધેના તાલેવંત મિનારમાં પોતાના અભ્યાસના ઓરડામાં લખવાની ટેબલ આગળ બેઠેલા છે. તેઓની આગળ એક મોટી કેતાબ ઉંઘાડી પડી છે, પણ તેઓનું ધ્યાન તે વાંચવામાં નથી. તેઓ તો માથે હાથ દબા ઉંડા વિચારમાં ગરક ગયા છે. હાલ તેઓનું ધ્યાન બંગલાના પાછલા ખંડમાં આવેલા એક ઓરડા તરફ ખેંચાઈ રહ્યું છે. તે ઓરડામાં જે આસામી હતું તે આસામી વિશેષકીસમ કીસમના વિચારો તેવણનાં મનમાં હાલ ઘોળાયા કરતાં હતા. તેઓ આવા ઉંડા વિચારમાં બેઠેલા છે તેવામાં ધરની કારભારણ વીલર કાંઈક વિશેષ ઉતાવળમાં અને ઉત્સાહથી ઓરડામાં દાખલ થઈ. આ વીલર ધરની એક પ્રમાણિક અને લાંબાં વખતની નોકર હોવાથી તેણીના શેઠના પુર્ણ વિશ્વાસનું માન તેણી ભોગવતી હતી. જેથી જ્યારે બીજા કોઈપણ આસામીથી અભ્યાસના ઓરડામાં રજા વગર જવાતું નહિ, ત્યારે વીલર વગર આંકાશે માંહે પેસતી. આ વેળા પણ તેજ પ્રમાણે તેણી કાંઈપણ ચેત-

વણી આખ્યા વિના અભ્યાસના ઓરડામાં પેઠી. તેમ કરતાં વાર તેણીએ તેણીની હિમરનાં જૈરાંઓની રીત પ્રમાણે ડાં તેહમુરરૂપને ઓવારણા લીધાં. “ઓ હું મરૂંરે બાવા તેહમુરરૂપ, એ તો એક ખુચો છે. જીવતો રહે, ને અખઈ રહ્યાં માયબાપને ધણું સુખ આપે.” ડાં તેહમુરરૂપ વીલરની આ વર્તણૂકથી જંગલ માંહેલાં જનવરની પેઠે તેણીની સામે ડોળા ફાડી જોવા લાગ્યા. આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ કે તેઓ એક વિદ્વાન હતા, અને વારંવાર તેઓના વિચારો સાધારણ દુનિયાઈ સંસારી બાબતોમાં પણ તેઓને ફીલસુફીનાં મેદાન તરફ દોરવી લઈ જતા હતા.

“ખુચો ! વીલર, ખુચો એટલે શું ?”

“ઓ વાચ, તેહમુરરૂપ તમેથી જ ભરાય! એમ શું દોરા બારોચ? વરી ખુચો એટલે શું? ખુચો એટલે છોકરો.” વીલરના આ બોલોથી પણ આપણા જમાને ફીલસુફીનો સુધલો કાંઈ ઉધાડ્યો નહિ. તેથી ઉલટું તેઓનું ભેળું ફીલસુફીનાં મેદાનમાં વધારે ચરવા ગયું તે એટલે સુધી કે તેવણ વીલરની હાજરી સદંતર જીલી ગયા, અને પોતાનાં મન સાથે બકબકવા લાગ્યા. “ખુચો એટલે શું? ખુચીનો વર. અરે નહિ ખુચીનો વર શું બર્ધુઅ. છોકરાનું ‘ડીસક્રીપશન’ તો મેં આગળ એક ‘એક્સ્પ્રુસ’ બુકમાં વાંચેલું છે. જે બાળક છોકરી નહિ તે છોકરો. છોકરો એટલે પુરૂષ બાળક. છોકરી એટલે સ્ત્રી બાળક. મોટું માણસ જે એક હાજરી હોય તો છોકરો પુરૂષ બાળક હાજરી કહેવાય. માણસ જે એક ભેળું હોય તો છોકરો એક નાનું પુરૂષ ભેળું કહેવાય. માણસ ‘બંડલ એવ હુબીટસ’ હોય તો છોકરો આદતોની પુરૂષ બાળક પોટલી કહેવાય. માણસ જે યંત્ર હોય તો છોકરો એક પુરૂષ બાળક યંત્ર કહેવાય. માણસ જે વગર પુછડીઓ વાંદર હોય તો છોકરો વગર પુછડીઓ પુરૂષ બાળક વાંદર કહેવાય. માણસ જે હવાઈ પદાર્થનું એક મીશ્રણ હોય તો છોકરો પણ તેવીજ રીતનું નાનું પુરૂષ બાળક હવાઈ મીશ્રણ કહેવાય. માણસ જે એક આકાર હોય તો છોકરો એક પુરૂષ બાળક આકાર કહેવાય.”

આ બોલની વેળા ડાં તેહમુરરૂપ જાણે વીલરનાં મનપર પોતાનાં ભાષણની મતલબ મજબુતાઈથી ઠસાવવા માગતા હોય તેમ હવામાં પોતાના હાથો વટી ચાળા કરતા હતા.

“ઓ, વહીરે માય, હવે શાં કરું. એતાનની દુશ્મેનની તો મસ્તક ખીસી ગેઇ. બીચારી બૈયર થતીએ કેવો હીરા મોતી જેવો દીકરો જણ્યો ને આંચ શું થઇ ગીયું.”

આ બોલોથી ડાં. તેહમુરરૂપનાં ફીલસફ ભેજાંમાં કાંઇ નવાં અજવાળાંનું કીરણ દાખલ થયું. ફીલસૂફીનાં મેદાનમાંથી તેવણના વિચારો હવે દુનિયાઇ બાળત ઉપર પાછા ફર્યા. તેવણ પોતાની ખુરશીમાંથી એકદમ ઉભા થયા.

“બુચો! હું શું બુચો? વીલર, શું મારી ગુલચેહરે બુચો જણ્યો? એ કેમ છે? દાઇ ગેઇ કે? ડાક્ટર આપા કે?” વગેરે વગેરે સામતા સવાલો તેહમુરરૂપ શેઠે ચાલુ કીધા, અને પછી વીલરની સાથે પાછલા ખંડમાં આવેલા એક ચોકસ ઝોરડા વીશે હું ઉપર ઇશારો કરી ગયો છું તે તરફ તેવણ ધસ્યા. ઝોરડામાં પેસ્તાંવાર ડાં. તેહમુરરૂપની નજરે શું પડ્યું? લોખંડનાં છત્રીવાળાં બીજાનાં ઉપર એક દેખાઇતી મોહક અને નાનુક અબળા જેવી નાનુક સ્ત્રીતીમાંથી તુરતની ફરેગ થયલી હતી, તેણી પોતાનાં ગળાંમાં એક સુવાહું ઓઢવાનું ખેંચી સુતેલી હતી. તેણીની આંખો બંધાઈ અંધારામાં હોય તેમ મીંચાયલી હતી. પાસેની એક નાનકડી લોખંડની ખાંટલી ઉપર એક કામદાર પારસણ બૂધ મેડી હતી, જેણી સાધારણ રીતે આપણાં લોકોમાં અડકેનારીને વાંચે જણાયલી છે. પાસે એક લોખંડની ઝોળા પડેલી હતી, જેમાં સુતેલાં બાળકને આ બાઇ હીંચકા નાખલી હતી. ડાં. તેહમુરરૂપે ઝોરડામાં પેસ્તાંવાર વીલરના કકડાવેલા ડોળાની દરકાર કર્યા વગર એકદમ ઝોળા આગળ ધસી જઇ તે ઉપરની કુરસીની ખીસાડી નાખી માંહે પોઢેલાં બાળક ઉપર પોતાની નજર ફેંકી.

વીલરે ખુમ પાડી—“ઓ વાય, ઓ વાય. એ શું બધા અભેખર રના પારાવાર કરોય?” અડકનારી બાઇઆઇએ પોતાના હોઠો ખીસી “ઉં-ઉં-ઉં-ઉં. ખોદા ખેર કરે, આય શું બધું અભેખર! મને એવી ખખર હોતે તો હું હયાં આવતેજ નહિ” એવા અવાજે કાઢ્યા. પાસેના કાચ ઉપર પડેલણ બીખીમાય ભોલાં, આલીમાય એલાવ્યા, અને ગુલચેહરની એક દુરની સગી આંદનબાઇ ચઢલા મેઢેલાં હતાં. તેઓ આ ‘કારસ’માં જોડાર્યા. આ સઘળાંની એતવણીનાં રણુશીંગડાંની કાંઇપણ દરકાર કીધા

વગર તેહમુરરુપે તે પોઢેલાં બાળકના થંડા અને શુલાખી ગાંઘેા ઉપર પોતાનો હાથ લગાડ્યો, અને તેનાં મોં સામે થોડાવાર ગુપ્તગુપ્ત ટીક્યા કીધું. “કેવું નિર્દોષ, કેવું સોહામણું અને સાથે લાગું કેટલું નિરાધાર !” તેવણુ પોતાનાં મન સાથે બડબડ્યા. “શાયર ખરું જ કહી ગયોય (વળી પાછા તેહમુરરુપ ફીલસુફી તરફ દોરવાઈ ગયા) કે—

“મુર્ગ અઝ બેઝે બીરુન આયદ દાને ચીનદ;
આદમીઝાદે નદારદ ખેરદ ઓ અકલો તમીઝ ”

(અર્થ :—મરઘીતું પીલું ઇડાંમાંથી બાહર આવતાં વાર અનાજના દાણાં ચુંકીને પોતાનાં પેટની પૂંજ પોતેજ કરી લેછે. ઇનસાનનાં બચ્ચાંમાં તેથી ઉલટી રીતે જનમતી વેળા આવી કાંઈપણ જાતની અકલ, તાકાત કે ડહાપણ હોતું નથી) અને પછી ધરાયા હોય તેમ કુરતીન આસ્તેથી બંધ કીધી. બીજાના ઉપર સુતેલી બાઈએ આ સઘળી ગડબડથી પોતાની આંખો ખોલી. તેહમુરરુપ તે પછી તે લોખંડી બીજાના તરફ ગયા અને પેલી બુઢીયાઓની કાંઈપણ દરકાર કીધા વગર સુતેલી બાઈનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ બોલ્યા—“ શુલચેહર, ડીયર શુલચેહર, તેં મને આવા એક સુંદર બેટાની ભેટ કીધી તેથી હું તારો ધણો આભારી થયોય.” આ બોલવાનો તે બાનુએ ડાંઠ તેહમુરરુપનો હાથ વલતો દાખ્યા સીવાય અને પોતાની આંખો આંજીથી ભર્યા ઉપરાંત બીજને કાંઈ પણ જવાબ વાલ્યો નહિ. વીલરનું હવે ઉભાઈ આવ્યું અને તેણી બોલી— “ઓ વાયરે હવે તો અતેર થયું.”

“ વીલર, વીલર, એ તો તમારા લોકોના બધા ખોટા વહેમો છે. જોની હમણાજ પેલી વુડહેમ દાઈ અહીંયાંથી વીકટોરીઆમાં બેસીને ગેઇ. એ વીકટોરીઆમાંથી ઉતર્યા પછી તેમાં કાણુ જાણુ કાણુ કાણુ મોબેદો અને બેહદીનો બેડાં હોશે, ને પછી વરી એ કાણુ કાણુને ઘેર અમથી મળવા કે તપાસવા ગેઇ હોશે ને વરી ડાકટર દારાબશાહ અહીંયાંથી ધરાકોને ત્યાં ગીયા હોશે, તે શું નહાન નાહયા હોશે કે ? ” તેહમુરરુપ શેઠે ધોલકી આગળથી ખીસતાં રદ્યો આપ્યો.

“ મરે, માહરી કેઇ બલાને ! બાવા, એ બધી ફીલસુફી અમે નહિ સમજીએ. જે કરે તે ભરે ” વીલર બોલી. એટલામાં ડાંઠ દારાબશાહ ઓરડામાં દાખલ થયા. તેવણુ એક મધ્યમ ઉમરના, ખુશમીજી,

ઠરેલ અને સાદા માણસ હતા. તેવણને બહોળી ધરાકી હતી, અને વૈદકવિદ્યાના તેઓ મોટા અભ્યાસી હતા. આથી તેઓ અને ડૉં તેહમુરરૂપ વચ્ચે ધાડી મીનાચારી બંધાઈ હતી, અને ડૉં તેહમુરરૂપને ત્યાં જ્યારે પોતાની તખીખી સલાહની જરૂર નહિ હોય ત્યારે પણ તેઓ આવતા હતા. દેખાવે અને ચાલચલણમાં તેઓ ડૉં તેહમુરરૂપને ધણા મલતા આવતા હતા. “ચાલો, ડૉં તેહમુરરૂપ, મારાં ‘પેશન્ટ’ ને ‘ડીસ્ટર્બ’ કરવાનો તમને શું હક છે? આજથી વીશ દીવસ સુધી આ ઓરડામાં મારું રાજ ચાલશે અને હુકમ વગર તમારે અંદર આવવું નહિ.”

“ઓલ રાઇટ, ઓલ રાઇટ, ડૉક્ટર; ચાલો, ત્યારે હું આય ચાલ્યો” એમ કહી ધરધણી તે ઓરડામાંથી બાહર નીકળી આગળા હોલમાં આવ્યા. તેહમુરરૂપના ગયા પછી ડૉક્ટર બોલ્યા. “ચાલો, બાનુ ગુલચેહર, ડાહી દીકરી થઈને મુંગામુંગા સુધ જાઓ.”

“પણ જોવો, ડૉક્ટર,” ગુલચેહર ધીમા અવાજે બોલી—“હું અહીં વીશ દહાડા સુધી ગંધાઈ રહેવસ તેટલાં તો મારા તેહમુરરૂપ વીહલા ફાંફરા પરી જશે. એવણને મેં પરણ્યા પછી કોઈ દહારો વીહલા મુક્યા નથી, ને મારા વગર એવણની સંભાળ કોણ લેશે? તમે એવણની સંભાળ રાખજો. રાતના વાંચતાં વાંચતાં મોટા દીવા આગળ એવણ ટેબલપર માથું નાખીને સુઈ જાય તો કોઈ દહારો કંઈ નવું જીવું થઈ જશે.” ડૉક્ટરે ખુશ ટકોર કીધી કે “તમારા તેહમુરરૂપ ભડકું નહિ લે તેની હું સંભાળ રાખશ. તમે બેફીકર રહો. એવણ કંઈ રૂની ગાંસડી નથી કે પોતાની મેજે સળગી ઉઠશે!” જતાં જતાં વળી ડૉક્ટરે પેલી માંહે ખીરાજોલી ત્રણ બાઈઓને નરમ શબ્દોમાં ચેતવણી આપી કે દરદીના ઓરડામાં તેઓની હાજરીની કાંઈપણ જરૂર હતી નહિ, માટે તેઓએ હવે સધાવી આવવું. આ બાઈઓ તેથી કાંઈક નાખુશી સાથે બાહર પડી. પણ તેમ કર્યા પહેલાં અપસઅપસમાં ચુનોચરા ચર્ચાવ્યા વિના રહી નહિ.

“આય અભેખર જોવારે આલીમાય ! મુવાં સીના સરી ચાલ્યાં ! આય ડૉક્ટર થતાનું કાતરું ધસેલું લાગેય. કેહજે એવણ ધરમ ધ્યાનનું મોહું ગીતીઆંત ધરાવેય. મોખેદો ને દસ્તુર દાવરોના કાન કાપી લે તેવા છે,

ને એમ છતાં આય બધર થતીને ને બુચાને આવીને અરકી પરયા ને આપરે બોલીયાં તે જાણે ઘાસ કાપ્યું,” ભીખીમાય બોલ્યાં. અન્ને આલી-માય એલાવ્યા વચ્ચે પુરાયાં “ને પેલું બુચાની ઝોરી આગલ ઉભો રહીને કંઈ મનમાંનું મનમાં બજરીયો તે સાંભરીયું કે? મુવો પેલો આંધરાં-લુલાંની ધરમસરાવારો બેહરામ અગીયારીમાંથી આસણી લાવેય તાહરે કંઈ એવું બજરેય. બધરપર હેત દેખારવાનું તે કંઈ એવી રીતે હોશે ? ”

“એ તો આજના સુધરેલા પ્યારક્યાર એવાજ રે માય” ગુલચેહરની દુરની સગી આંદનબાઈ ચલ્યાએ નસીહત દીધી. “વરી એ મુવો જોયો કેની જાણે થંડા પાણીનું માટલું. આપરે તો જાણે હોહામાં હોઈએજ નહિ તેમ આપુને તો ‘બાઈકાટ’ કીધાં.”

ખરા ધર્મની હદ ક્યાં આવે છે, અને જોટા વહેમો અને રાહ-રસમો ક્યાં શરૂ થાય છે અને ક્યાંસુધી લંબાય છે, શારીરીક સુખ-શાંતી અને સફાઈસુઘડાઈ શાંમાં સમાયલાં છે તેનાં જ્ઞાનની ગેરહાજરીમાં આ બાઈએએ ઉપલી ટીકા કીધી હતી તે વાંચનારને કેહવાની જરૂર નથી. આ સુવાવડી બાઈથી દુર નાસતી અને તુરતનાં જન્મેલાં બાળકને અડકવાથી સુગાતી બાઈએમાંની એકે ધર જતાં વાર પોતાની રાંધણીમાંની ગલીચી પાસેનાં ધરની ગલીમાં બેઘડક હોમાવી દીધી. જ્યારે બીજી બાઈએ તરકારીની બાલનો દગલો જાહેર રસ્તા ઉપર બેઘડક ફેંકી દીધો, અને ત્રીજીએ ગંધીલું પાણી આગળી બારીએથી રાહદારીઓનાં માથાં ઉપર વુગર આંચકીએ હોમાવી દીધું.

એક ફટકે ગરીબ બીચારા ડૉ. ટર્નરની ‘હાઈજન’ અને ડૉ. ગોલ્ડસ્મીથની ‘સેનિટેશન’ની શીખામણનું આ રીતે તેઓએ ત્રાસદાયક ખુન કીધું.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

પુરાણી બાળકથાઓ અને વિદ્વાન વાદવિવાદ—માતા એક
ઉત્તમ શિક્ષક.

“ખરીદી કરી લે નેકાની સારી,
બજાર ભર્યું છે ભરતક ભારી.
કરણીનો સોદો લેવો છે ખાવીંદસે,
ચીનવદ પુલ પાર રે પારી.”

ગયાં પ્રકરણમાં ચાંદનબાઈ ચલ્લાએ ડૉં તેહમુરરૂપને થંડાં પાણીનાં માટલાંની ઉપમા આપી તે ઉપરથી તેઓ ખરેખર તેવાજ હતા એમ ક્રોધએ માની લેવું જોઈએ નહિ. એક વિદ્વાન હોવાથી તેઓ પોતાની જી તરફ તેઓનાં દીલમાં જે ઉંડી લાગણી અને હેતનો અરે વહેતો હતો તે બાહ્યથી દેખાડતા હતા નહિ. તેઓનો પરણેલો પ્યાર મુગો પણ મક્કમ હતો. ડૉં દારાબશાહ કેહતા હતા કે મુંબઈની ઘણીક લાયખેરીઓ ડૉં તેહમુરરૂપનાં પેટમાં સમાઈ ગયલી છે અને તે લાયખેરીઓ માંહેલી સૌથી સુંદર કેતાબ તે ડૉં તેહમુરરૂપ પોતે છે.

ડૉં તેહમુરરૂપ ન્યાં પોતાનો કંઈપણ અંગત લાલ સમાયલો હોય ત્યાં ધીરા અને થંડા દીસ્તા હતા, પણ દોસ્તઆસ્નાવો કે ગરીબ ગુરબાંઓ ક્રોધપણ બાબતમાં તેઓની સલ્લાહ લેવા આવતાં સારે તેઓતું સઘળું જ્ઞાન અને ભંડોળ તેઓના મગજની સપાટી ઉપર પ્રગટી નીકળતું અને તેનો તેઓ છુટથી ઉપયોગ કરતા એટલુંજ નહિ પણ સામાઓને પોતાની વિદ્વતાથી જક કરી નાખતા.

આ સઘળાં ભંડોળથી સાદી ગુલચેહર, જોણીના બાપ મેહલ્લાશાહે તેણીને છોકરીઓને છોકરાઓ બનાવવાની આજકાલની અપાતી કેળવણીથી અળગ રાખવાની ખાસ સંભાળ લીધી હતી, તેણી વારંવાર હેરત રહેતી, પણ ડૉં તેહમુરરૂપ ન્યાંસુધી પોતાનાં મગજપરના ભંડોળનો અધજો ખજનો ખાલી કરે ત્યાંસુધી તેણી ધીરજથી ચુપ રહેતી અને

કાંઈપણ બોલતી નહિ. આથી ડૉં તેહમુરરૂપ વિદ્વાતાની ટોચ ઉપરથી સાધારણ માર્મિક બાબતોની સપાટી ઉપર પાછા આવતા અને ગુલચેહરનો ગુંચવાડો સાધારણ બોલોમાં ગુમ કરતા.

ગુલચેહરના ઝોરડામાંથી બાહુર આવ્યા પછી ડૉં દારાબશાહે અને તેહમુરરૂપે એક નાના સ્ટેડ આગળ પોતાની જગા લીધી. બંન્નાં વીલરે તેઓ આગળ વાંચન, સોડા, અને કેક વગેરે પીરસ્યાં. વીલર જેણીની ખુશીનો આજે કાંઈજ પાર હતો નહિ તેણી ત્યાં આવીને ઉભી રહી.

ડૉં દારાબશાહ અને ડૉં તેહમુરરૂપે પોતાની આગળનાં મીસ્તાનોને અને વાંચનને થોડોક ઇનસાફ આપ્યા પછી ડૉં દારાબશાહે ગંભીરાઈથી અને વીચારવંત હબે એકદમ સવાલ કરી—“દોસ્ત તેહમુરરૂપ, બેઅદબી માફ છે, પણ તમારા જેવી ‘હુબીટસ’ ના માણસનાં માથાંમાં એકદમ પરણવાનો ટીરો કેમ ચવરી આવ્યો ?”

“માઠ ડીયર દારાબ, એ સવાલનો જવાબ કંઈબી કરી તમે પોતેજ મને આપશો તો તે સાંભળવાને હું ધણો ખુશી થઈશ. વહાલા દારાબ, આ જીંદગીના સઉથી મોટા ત્રણ બનાવો જન્મ, લગ્ન, અને મરણ છે. આપણને પેદા કરવામાં તે પરમકૃપાળુ ઇશ્વરની શું નેમ હશે તે કોઈનાથી પણ કહેવાઈ શકતું નથી. વળી મરણનો ભેદ કોઈપણ દર્શાવી શકતું નથી. જ્યારે વચગાળેની સ્થિતિ જે લગ્ન છે તેની સાંકેતમાં આપણે કેમ જકડાઈ જઈએ છીએ તે ઉપર ધણુકો વાક્યાતુરી ચલાવે છે અથવા તેનો ભેદ સમજાવવાનું ડોલ ધાલે છે, પણ કમતરીન તેમ કરવાને અશક્ત છે. ખોદા તે અશો નરનાં રહેને શાંતી બક્ષો ! કેવો નેક, કેવો હોશીઆર, ને વરી સાથે લાગો કેવો ખાલેસ !”

“તેહમુરરૂપ, વરી એ નર કોણુ નીકરી આવ્યો ? આપણે તો નારીબતીની વાત કરતાંતા.”

“વહાલા દારાબ, વરી એ નર કોણુ. મારા જીવંતગુજન બતી મીત્ર મેહલ્લાશાહ માસ્ટર વીશે હું બોલુંચ. તેઓ કે જેઓ મારા દોસ્ત, શીક્ષાગુરૂ અને રાહબર હતા, જેઓનાં ઉત્તમ શીક્ષણનો છાપ મારાં મગજ ઉપર સદાનો છપાઈ રહ્યો છે, જેઓની મેહરબાની મારાં જીવનમાં હંમેશની કોતરાઈ રહેલી છે, તેઓ જ્યારે આ દુનિા જેહાનથી સદાનો

વાસો ઉઠાવી ગયા, ત્યારે મને પેહલવી, ફાસી, ધંત્રેજી, અરબીક વગેરે કેતાબોનું એક સંગ્રહસ્થાન સપુર્ણ કરી ગયા, અને તેની જાલવણી કરવા માટે એક લાલ્યાનો પોરથો અથવા એક ધાટી મસાલ મને આપવાને બદલે વીશ વરસની એક હમકામની સુંદર નાજીક આળાની સાથે સાથે મને ભેટ કરી ગયા. ગરીબ ખીચારી મારી ચુલચેહર ! મેહલ્લાશાહનાં મરણથી તેણીની સંભાળ લેવાવાનું ખીજું કોઈજ નહિ રહેવાથી મને તેનો એકલો વાલી તેવણુ દરાવી ગયા. તેથી અરણને ત્રીજે દીવસે એ ખીચારી મારાં ઘરમાં આવી. મારા જેવા એક મકાઈખુદ્દાથી એક જીવાન છોકરી સાથે ધંધાર જેવા બંગલામાં એકલું કેમ વસાય ? એક તો એ ખીચારી ખીહીને લાકડું થઈ જાય ને વરી વીલર જોકે બધરી છે, પણ આખર કરે તોખી ગામડીઅન, અને વરી તે બધા ઉપરાંત લોકોની કાતર જેવી જીલલી જો એક વખત ચાલવા માંડી તો પછી કેહરે મોહડાં શું લાવેચ ? દારાબ, કોઈખી ચીજનો મને મોટો ધીકકાર હોય તો તે ગીચત છે. ‘સાઉંડ’ જેટલી ઝડપથી મુસાફરી કરેચ તેના કરતાં પાંચ હજાર ગણી વધારે ઝડપથી ‘સ્કેન્ડલ’ મુસાફરી કરેચ. ખુશામત તેથી ઓછી અરપે દોરે છે અને સમ્યાઈ તો માત્ર ગોકળગાયની ચાલથી ચાલે છે. ત્યારે આ ખીચારી નીર્દોષ છોકરીની ઉપર ગીચતનો ડરામણો દેવ ડોલા ધુરકવાનું શરૂ કરે તે આગમજ મેં તેણીને તે જાલમના પાંખમાંથી સદા કેમ દુર રાખવી તે વીશે ઉંડો વિચાર કીધો. તેમ કરવાનો એકજ માર્ગ હતો અને તે એ કે માહરે તેણીની સાથે એકદમ લસ કરવાં. આ વિચાર જેવો મને સુજયો કે મેં તેણીની મરજી તે વીશે પુછી. તેણીએ શરમાળ ચહેરે બાહારી માગણી કબુલ રાખી અને અમે ગુપચુપ વીલર, બજો, અને મારા બે ત્રણ નજદીકના દોસ્તોની હાજરીમાં બનાજીના આતશખેહરામમાં સહ-બારના નવ વાગતે લસ કીધાં. આ સાહેબ સેવકનાં લગ્નનું તાતપર્ય છે.”

ઉપજી બાબણ સાંભળતાં વાર ડાં દારાબશાહ ઝટ પોતાના પગપર ખડ થયા અને ડાં તેહમુરરૂપનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ એટલાં તો જોરથી હલાવ્યો કે ટેબલ ઉપર મુકેલું વહીસ્કીનું ટંબલર ડાં તેહમુરરૂપના પગ ઉપર ધોલાઈ ગયું, જેની આ લલા ગૃહસ્થે કાંઈ-પણ દરકાર કરી નહિ.

“તેહમુરુપ, મારા વહાલા દોસ્ત, તમે જોકે બહારથી ઘણા થંડા પાણીનાં માટલાં જેવા દીસો છો, અને તમારા જુસ્સાઓને સદા કાબુમાં રાખો છો, છતાં હું તમેને એક ઘણાજ માયાલુ ઉંડી લાગણીવાલા અને લાયક ગ્રહસ્થ તરીકે લેખું છું, અને તમારી દોસ્તીનો હક ધરાવવા માટે મગરૂર છું. પરવરદીગાર કરે ને એ તમારા નાના બુચાજી મોટપણે તમારાજ જેવા લાયક નીવડે ને તમે જેવાં નેક માખાપને ખુદાપામાં સુખી કરે.” વીલરડોસાંને વચ્ચે પુરાવાની આ ઠીક તક હતી. ડૉ. દારાબશાહે આજના ખાસ ટાંકણાને અનુસરીને તેવણને જરા પણ પાણી ભેલવ્યા વગર કાચા વ્હીરકીનાં એ ગ્લાસ થંસાવ્યાં હતાં. આથી તેવણની જીભ કાતરૂની માફક ચાલતી હતી.

“બોલતાંનાં પેટ તાહરાં હું મરૂં. ખોદા કરે ને એ એકના એક-વીસ થાય. મરૂં મારી બાધપરથી તે હું તો એવણના દેખાવપરથી ધારતી’તી કે જોરજ જણસે. જુઓની પાસેનાં કુકીઆઇ કરંજઆએ તન દહારાપર જોરજ જણ્યાં. આપરાં બાધપરથી એવરધ જાઉં તે અખધ રહ્યો જુઓજ જણ્યો. હમણાં તો જોરની મોસમજ ચાલેચ.”

“વીલર, વીલર, એ શું બકેચ ? એકજ છોકરૂં આજે તો આયુ’ચ ને મારી બીચારી ગુલચેહર કેદ પડીચ તેટલાં તો આખું ઘેર ઉપરતલે થઇ ગીયુ’ચ. ખડીયો શોધવા જાઉ’ચ તો કાગજ મલેચ ને કાગજ શોધવા જાઉ’ચ તો પેન મલેચ, ને ચોપડીઓ ઉપર તો ધુળના ઢગ થઇ ગીયાચ. પણ ખરા જો દારાબ, મારી ગુલચેહર તો ધવારનારી આયા રાખવાની સાફ ન્હા કહેચ. એ કહેચ કે હુંજ બુચાને ધવારવસ. તમારો એ બાબતમાં શું વિચાર છે ? ”

“હું બાનુ ગુલચેહરનાં મતને તદન મલતો છઉં.” ડૉ. દારાબશાહ બોલ્યા—“ખોદાતાલાએ એવણને તનદુરસ્તી બક્ષી છે અને સાથે લાગુ વરી એવણને દુધબી પુરવું છે. વાસ્તે એ હાલતમાં પોતાનાં નીર્દોષ બાળકનું પોશણ કરવાની જોખમદારી જો એવણુ ભાડુતી ખલાં ઉપર સેરવી દે તો એવણુ ખોદાતાલાના ગુનેહગાર થાય, અને આપણે જ્ઞાને જણુએ એવણુનાં તે ગુનાહમાં મદદ કીધેલી કહેવાય. ઘણીક માતાઓ માત્ર ધવારવાની જાનલના ખાલી ખ્યાલથી એ જોખમદારી માથે ઉઠાવતી નથી, અને ઘણીક વેળા તો પુરવું દુધ હોવા છતાં તે માત્ર ધાર્સ્તી-

થી ઉડી જાય છે અથવા તેને તદબીરથી ખામુખા સુકવી નાખવામાં આવે છે. આ એક નાના પ્રકારનો આપઘાત છે, અને સાથે સાથે નીર્દોષ બાળકનું અંબાણપણું ખુન કરવાનો 'ફેશનેબલ' મારગ છે. બાળકને જનમતાંવાર માતાનાં દુધની જો ક્રેતાઈ હોય તો તેને પુસલાવી પુસલાવીને લાવવાના તરેહવાર ઉપાય પડેલા છે. ધવરાવવાની હોંસજ જે એક માતામાં હોય છે, તો બાળકનું મ્હોં લાગતાંવાર દુધની રેલા પોતાની મેલે ચાલી આવે છે. બાનુ ગુલચેહરના આવા ઉત્તમ વિચાર વિશે હું તમો બંનેને અંતઃકરણથી મુબારકબાદી આપું છું, અને તમારા બુચાજને ખરા લાગ્યવંત સમજું છું કે માત્ર પૈસાના જોરનાં કારણથીજ તમે તેને કુદરતી જળવૃદ્ધીનો સંહાર કરતાં અટકાવ્યો નથી."

વીલરના ગુરાઓએ અત્રે. ફેરબો લેવા માંડ્યાથી ડૉ. તેહમુરસ્પે નરમાશથી પણ દ્રઢતાથી તેણીને વીદાય થવા ફરમાવ્યું. વીલર ગદ્ય, પણ જવા અગાઉ તેણીએ પોતાના બંને હાથોથી ડૉ. દારાબશાહ અને ડૉ. તેહમુરસ્પને કડાકડી બીસ્કીટની માફક કડાકા ફેાડી ઓવારણા લીધાં.

પ્રિય વાંચકો, વીલર તેહમુરસ્પના બાવાને લાંની ઘણી પુરાણી નોકર હતી. તેણીનો જન્મ સુરત શહેરમાં થયો હતો. તેણી મગફરી લેતી હતી કે તેણીએ તે ઘરનાં કુટુંબીઓની નોકરી ચાલીશથી વધુ વરસ સુધી બમ્બવી હતી, અને ડૉ. તેહમુરસ્પના લાઇ બેહરામશાહને પોતાના બોલામાં રમાડ્યા હતા, એટલુંજ નહિ પણ ધવાડ્યા વટીક હતા. આ વીલર અને તેણીનો વર નોકરોના તે વર્ગ માંહેલાં હતાં, કે જે વર્ગ હાલ આપણામાંથી લગભગ નાબુદ થઇ ગયો છે. આ વર્ગના નોકરે દિવાળી દિવાળીએ નોકરી બદલતા હતા નહિ. તેઓ પ્રમાણીક નીષ્ઠાથી વર્તતા હતા, અને જે ઘરમાં તેઓ નોકરીએ લાગતા તેજ ઘરમાંથી તેઓની પાયદસ્ત નીકળે એવું ઇચ્છતા હતા. આ નોકરો પોતાનાં પેટનાં એકાદ ખુણામાં હાસ્યરસ બાળકથાઓની તેમજ શીખામણ લેવાલાયક કથાઓની એક હારમાળા છુપાવી રાખતા હતા. આવી કથાઓ. એક બાળકનું પોપણુ કરવા માટે અને તેનાં મનને મોટપણું મળનારા વધુ કંઇ બોધોને માટે તેઓને તૈયાર કરવાને તાબા

દુધ અથવા ‘મેલીન્સ પ્રુડ’ જેવાં ઉપયોગી થઈ પડતાં. આ સુધરેલા જમાનાએ આ જુનાપુરાણા નોકરોને લગભગ નાશુદ્ધ કીધા તો કીધા, પણ સાથે સાથે વળી તેઓની પુરાણી કથાઓનો પણ તેણે ભોગ લીધો. આજ રોજે જન્મેલા આપણા યુગાળ જ્યારે બાળકથા સાંભળવાલાયક વયના થયા, ત્યારે ગુલચેહરે એ બાળકથાઓ તેઓનાં બાળકનાં મગજ ઉપર કેવી અસર ઉપજાવશે, તે વીશે ડૉ૦ તેહમુરસ્પનું મત પુછ્યું અને નમુના તરીકે વીલરની નીચલી પુરાણી બેતોર જી કીધી:

અભયાત.

“અરદીમેહસ્ત પાદશાહ, એમ કરી બોલે, બેહસ્તની કુંચી મ્હારી રે; ચંદનપુલને પાવરે ચઢતાં ચરથર ધુજરાં લાગે રે. દસ્તુર દાવર બેહસારે, નેકી રવાન તો માઈ રે; બેહસ્તમાંથી ફરેસ્તા પુકારે, નેકી રવાન તો હમાઈ રે. દોજખમાંથી દેવ પુકારે, દોજખી રવાન તો હમાઈ રે; હાથે પેહરી સુરી, પગે પેહરયાં પવનપાવરાં, લણેગણે ને દયાનત ધુરી.”

જેનો તેઓએ ઉત્તર વાલ્યો કે, “વહાલી ગુલચેહર, તું બેકીકર રહ્યો. એ બાળકથાઓ કાંઈ નાખી દેવાની નથી. એ કથાઓ માંહિ તો ધણુક ફીલસુફે પણ અક્કલના અને દાનેશમંદીના ગહવેરોને સાદા આવકારદાયક લેખાશમાં છુપાવેલાં જોય છે.” વીલરની ધરધતુ બાળકથાઓમાં પાંચ છ વરસની ઉંમરે તો આપણા નાનકડા યુગાળ એવા તો પ્રવીણ થયા કે જે બીજાં બાળકો સાથે તે વિષયમાં તેઓની પરીક્ષા લેવામાં આવતે તો તેઓ ખચીત ધણે ઉંચે નંચરે ‘ઓનસ’ સાથે તેમાં પસાર થતે. પણ આપણે આપણી વાતનાં વળાંથી વેગળા જઈએ છીએ, માટે તે ઉપર પાછાં આવ્યે. વીલર ઝોરડામાંથી બાહર ગયા પછી ડૉ૦ દારાબશાહે અને ડૉ૦ તેહમુરસ્પે ગરીબ બીચારી વીલરનાં માથાંમાં કાંઈપણ દીવસે નહિ ઉતરી શકે તેવી બાબતોપર વાદવીવાદ ચલાવવા માંડ્યો.

“માઈ ડીયર તેહમુરસ્પ, તમારા આ નાના યુગાળને તમે શું બનાવશે? મારા જેવો એક ‘નીમહકીમ ને કટલેહામ’ કે તમારા જેવો એક મહાન વિદ્વાન? એ યુગાળને જે તમારા જેવો ફીલસુફ કરવાને

ધૃતતા હોવો તો હું ધારું છું કે તમે એને પહોંચું વરસ ઉગતાંવારજ તમારી અંગત નીશાળમાં તમારી સાહેતા હેઠલ કેળવણી આપવાની શરૂ કરશો. એમ જો કરો તોજ તમારા જેટલી ઉમરે એ એના આપની જગા રાખે ખરો.”

“વહાલા દારાબ, આ બાબદમાં તમે મારાં મનના વિચારો ખરેખરા વાંચવામાં તદ્દન નીષ્ફળ નીવડ્યા છો. ઘણી વેળા એક મોટો ફીલસુફ એક મોટો ભમરડો હોય છે, અને વારંવાર ગંભીર છબ્બરડાઓ કરે છે. આ બધા છબ્બરડાઓમાં સઉથી મોટો છબ્બરડો તે ત્યારે કરે છે કે જ્યારે તે નાનાં બાળકોની આગળ પોતાની ફીલસુફીનો અખુટ ખજાનો ખાલી કરવાની મીથ્યા કોશિષ કરે છે, અને આ પ્રમાણે કુમળાં મગજોને ખીલતાં આડકતરી રીતે તે અટકાવે છે. તેટલાવાસ્તે મારા જેવો એક આદમી નાનાં બાળકોને કેળવણી આપવાને અને તેમાં ખસુસ કરીને મારાં પોતાનાં બાળકને કેળવણી આપવા માટે સરજાયલો નથી. એક બાળકને કેળવણી આપવા માટે સઉથી સરસ શીક્ષાગુરૂ તો તેની પોતાની માતા છે, જેણી જો સાદી, શ્યાણી, ભણેલી અને માયાળુ હોય છે તો પછી તેણીના હાથ તલે કેળવણી લેનાર બાળક ખરેજ લાયકગવંત ગણાય. મારી ગુલચેહર આવાજ પ્રકારની એક ઓરત છે અને તે માટે હું પરવરદીગારનો જેટલો પાર માનું તેટલો થોડો છે. માતાની કેળવણી સાથે બીજા બે શીક્ષાગુરૂઓની કેળવણી એક બાળકને માટે તેટલીજ અવશ્યની છે. આ બીજા બે શીક્ષાગુરૂઓ તે પ્યાર અને કુદરત છે. પ્યાર બાળકની કેળવણીમાં મોટો ભાગ ભજવે છે તે તો તમે જાણો છો, તેમજ કુદરત વળી બાળકની જાતીપ્રેરણા બુદ્ધીને સીધે મારગે કાઢના પણ કહ્યા વિના દોરવે છે. એક બાળક અને એક બુદ્ધીવાન પુરૂષ સરખાજ છે. બુદ્ધીવાન પુરૂષ ચોપડીઓ, કે જે બીજાઓના એકલા કરેલા ખજાનો લેવાર છે, તે ગોખીગોખીને પોતાનો મારગ કાપે છે, ત્યારે એક બાળક કુદરતની મદદથી અગણીત સવાલો પોતાની મેલે આપણને પુછીને આપણા પાસેથી શિક્ષણ મેળવે છે. એક ગ્રંથ ગ્રંથકરતા લખી ગયો છે કે એક ચોકસ મધના વેપારીએ પોતાની મધમાખીઓને ઘણું છોટી મધ એકઠું કરવાની તકલીફ ઉઠાવવી પડે નહિ એવી મતલબથી તેણે તે મધમાખીઓની પાંખો કાપી નાખી અને પછી ‘હીમેટસ’ના પહાડ ઉપર જઈ ત્યાંથી પોતે જાતે મધનાં પુલો

એકઠાં કરી મધમાખીઓની આગળ લાવી મુક્યાં, પણ કપાયલી પાંખો-
વાળી મધમાખીઓ તેમાંથી મધ ચુસવાને નિષ્ફળ નિવડી. હવે જો હું મારા
છાકરને શીખવવાનું મારે માથે હોય છે તે પેલા મધના વેપારોની
માફક આપતાં કુલો તેની આગળ લાવી મેલું અને એ મારાં બાળક
મધમાખીની પાંખો આમ કપાઈ ગયાથી તે ખીચારો વિદ્યામધ ચુસ્તો
ઘટકી પડે. આપણે કુદરત અને કુદરતની વહાલી મદદનીશ માતાને
તેઓનું પોતાનું કામ છુટથી કરવા દેવાં જોઈએ.”

પ્રકરણ ૨૩ મું.

સ્વલોગનું શિક્ષણ—**Spare the rod and spoil
the child.**

“સોટી વાગે ચમચમ વિદ્યા આવે લમલમ.”

આગળાં પ્રકરણમાં આપણે જોઈ ગયા કે ડૉ. તેહમુરસ્પે ડૉ.
દારાબશાહ આગળ એવું જાહેર કર્યું હતું કે એક બાળકનો સૌથી
ઉત્તમ શીક્ષાગુરુ તેની માતા છે. આ ઉપરથી વાંચનારે એમ નહિ સમજી
લેવું કે ડૉ. તેહમુરસ્પે પોતાનાં બાળકની કૃતવણીની જોખમદારી
પોતાનાં શીર ઉપરથી સમરદબર કાઢી નાખી હતી. તેથી ઉલટું વખ-
તના વહેવા સાથે જેમ આ બાળક મોટું થતું ગયું તેમ તેવણે ઘટતે
માર્ગે અને પ્રસંગે તેની બુદ્ધિને દોરવવાની દ્રાશેષ ચાલુ રાખી. આ
દ્રાશેષ કેવા પ્રકારની હતી, તે નીચલા એક દાખલા ઉપરથીજ માલુમ
પડી આવશે.

ત્યારે બુચો લગભગ પાંચ વરસનો થયો ત્યારે એક દીવસે તે
તાલેવંત મિનારના પહેલા મંજલાની બારી આગળ રમતમાં રોકાયેલો હતો.
વીલર તેની પાસેજ ઉભેલી હતી. સાંજનો વખત હોવાથી ડૉ. તેહમુરસ્પે
પોતાની ધઝીયેરમાં ગોડવાઈ તેજ બારીની હેઠલ બગીચા માંહે કાંધ

વાંચવામાં રોકાયલા હતા, બ્યારે બાનુ ગુલચેહર તેવણને વાંચવામાં ખલલ નહિ પડે તે માટે આમતેમ બાગમાં ફરતી હતી. એકાએક કાંઈ પડવાનો અવાજ થયો જે સાંભળતાં બાનુ ગુલચેહર તે તરફ દોડી ગઈ. જે ચીજ પડી હતી તેની ઉપર તેણીની નજર પડતાં તે ધ્રુમ પાડી ઉઠી. “ઓ ખોદા, આય તો મારા ખેહસ્તી બાવાજીનું આપેલું ‘ફઝાવર પોટ’ છે. એ તો મેં કેવું ગોઠવીગોઠવીને બારી આગળનાં પાટીયાં ઉપર મુક્યું હતું ને એકાએક હું કેમ પરી ગીયું. એને હું મારા જીવની કાંની જાળવતી-તી.” આ તેણી બોલી રહે તેટલાં તો દાસ્તી વીલરકમ્પાર્ટિંગમાં આવી પહોંચી. તેણીને જોતાંજ બાનુ ગુલચેહર બોલી. “વીલર, વીલર, આય કુંડાને તો મેં ઘણીજ સંભાલથી બારી આગળનાં પાટીયાંપર ગોઠવી મુકેલું હતું. કાંઈનાખી હાથ લગાડયા વગર એ નીચે પરી જાય નહિ. બુચાએ એની સાથે કંઈખી ચેરાં કાઢારયાં હોશે.” આ વેળા ડૉ. તેહમુસ્સપનું ધ્યાન તે તરફ ખેંચાયું. વીલર જેણીને પોતાના શેઠ તરફથી કાંઈપણ ભૂલચૂક થવે થંડું પણ ગંભીર નાનું જેવું ‘લેકચર’ મળતું હતું, તેણી સદા એવાં ‘લેકચરો’ નો ભય રાખતી હતી, તેથી તેણી ગભરાટમાં બોલી ઉઠી. “નહિ બાપજી, એમાં બુચાનો કાંઈ વાંક નથી. એ તો મારે હાથે પરી ગીયું.”

“હારે હાથે ? ખોટું. હારે હાથે કેમ પરી જાય ? એ કુંડું મને કેટલું વહાલું હતું તે તું જાણતીતી. તું કાંઈ બાવાનું બુચું છે કે એની સાથે રમવા ગેઈ. એ તો બુચાએજ નાખી દીધું હોશે.” આ બોલવાનું તેણી પુરું કરી રહી નહિ તેટલામાં બુચાજી પોતાંજ લ દોડતા આવ્યા. “મમા, મમા, એ વીલર તો ખોટું બોલેચ. એ કુંડું તો મારે હાથે પરી ગીયું.” આ સાંભળતાંજ ડૉ. તેહમુસ્સપે પોતાનાં નાક ઉપર હીકાક થયલો ચશ્મો ધીમેથી ખીસાડ્યો, અને પોતાની કરડી નજર વીલર તરફ ફેરવી. વીલર આથી ખુબ ગભરાઈને બોલી. “બાપજી, બુચાને હાથે એ પરચું ખરું, પણ એમાં એનો વાંક નથી. એ બારી સાથે અંધેલીને ઉભેલો ઉતો ને એનું ધ્યાન મારી સાથ વાત કરવામાં ઉતું ને તેટલાંમાં એનો હાથ કુંડાને લાગી ગીયો ને એ મુવું નીચે પરી ગીયું.” ગુલચેહર આથી થંડાં પડ્યાં. બુચાનો દીલગીર ચેહરો જોઈ તેણીને લાગી આવ્યું. તેણીએ તેને પાસાંમાં ખેંચ્યો ને ‘ક્રીસ’ લેવા જતી હતી, પણ બુચાજીએ તેણીને તેમ કરવા દીધું નહિ.

“મમા, સાચું બોલું ?”

“હા દીકરા.”

“તારે એ કુંડું તો મેં ખામખા નાખી દીધું.”

“ખામખા ?” ડૉ. તેહમુરરૂપ બોલી ઉઠ્યા.

“કાંય ? ખામખા કાંય દીકરા ?”

“કારણકે હું જોવા માગતોતો કે કુંડું પરતાં પપા ડીયર કેવા ચમકી ઉઠશે ? પપા, પપા, લેવો હવે ગમે તો મને ફટકાવો.”

ડૉ. તેહમુરરૂપે બુચાજીનું આ બોલવું સાંભળી પોતાના હાથમાંની ચોપડી ફેંકી દીધી ને તુરત ઉઠીને ઉભા થઈ બુચાજીને પોતાનાં પાસાંમાં લઈ વહાલથી તેને ભેટ્યા અને બોલ્યા. “મારાં વહાલાં બચ્ચાં, તેં આજે એક બોટું કામ કીધુંય ને તેની જ્યારેખી મને યાદ આવશે ત્યારે હું બોદાતાલાનાં શુકરાના કરશ કે તે દાવરે દાદગરે મને એક એવું બચ્ચું બક્ષ્યું છે કે જે બચ્ચું બીજાની ઉસ્કેરણી છતાં જુહું બોલવાને બદલે સાચેસાચી વાત કહી દેવાની હીંમત ધરાવે છે.”

પછી તેવણ દાસી વીલર તરફ ઠસ્સામાં ફરીને બોલ્યા. “વીલર, મારાં બચ્ચાં પાસે જુહું બોલાવવાની એવી નજીસ તદખીર તું ફરીથી કરતાં સપડાશે તો તું અને હમે હંમેશનાં જુદાં પડીશું. ચાલ, હવે ચતુર હોય તો ચેતી જજે ને મારે મોંનેથી કંઈ વધારે સમજવાની નહિ હોય તો અહીંથી ગુપચુપ ચાલતી થા.” વીલરડોસાં તો ગુપચુપ “સસેકા તીન ખંઉ” કરી અંદર સટકી ગયાં.

ઉપલા બનાવને જોત્રણ દાવસ થયા પછી ડૉ. દારાબશાહ ડૉ. તેહમુરરૂપને મલવા આવ્યા. અવાર ને અવાર તેવણ બુચાને માટે તરેહવાર ભેટો લાવતા હતા. આજે બુચાજીનું વરસ હતું તેથી ડૉ. દારાબશાહ પોતા સાથે દામની બાજીનાં ઉંચી કારીગરીનાં સોટકાં ને પ્રાટીયાંની એક સુંદર ભેટ લાવ્યા હતા. આ ભેટ જોટલી કીમતી તેટલી સુંદર હતી. બુચાજી તે લઈને કાકટરના રવાના થયા પછી રમવા પડ્યા. સુંદર પ્રાટીયાં ઉપર સુંદર સોટકાંઓની અલગાર લાગી હતી એટલાંમાં ડૉ. તેહમુરરૂપ આવી ચઢ્યા.

“જુઓ પપા, દારાબકાકા આજે કેવો મજેનો દામનો સટ મારે વાસ્તે લાયાય.” ડૉ. તેહમુરરૂપે જોયું કે જીતકાળના એક વાંકને માટે

બુચાણને જન્મ સુધીનો એક ઘડો શીખવવાની આ અચ્છી તક હતી તેથી તેવણ બોલ્યા. “એ સટ તુંને ઘણો ગમેય કે ? પણ એમ ધાર કે જેમ તારા મમા ડીયરનું પેણું ‘ફલાવર પોટ’ તેં મળહતે ખાતર ખારીએ ફેંકી દીધું તેમ તારાં મમા ડીયર મળકમાં આય તારાં સુંદર સોટકાં ભોંયપર અફાડીને લાંછ નાખે તો તું શું કરે ?”

“તારે તો પપા હું ખચીત દલગીર થાઉં.”

“વાઈ ત્યારે એમ ધાર કે વીલરની વાતમાંની પેલી લાલ પરી આસ્માનપરથી ઉતરી આવીને આય તારા દામના બોકસને મમા ડીયરનાં પેલાં સુંદર ‘ફલાવર પોટ’માં બદલી નાખે તો તું ખુશી થાય કે ?”

“હા, પપા, હું ઘણો ખુશી થાઉં ને હું ઇચ્છું છું કે તેમ થાય.”

“દીકરા, એક ખરાબ કામ આપરે કીધું હોય ત્યારે તેને સુધારવા વાસ્તે એક કંઈખી સાઈં કામ આપરે કરવું જોઈએ. અમથું મોહડેથી બોલ્યા કે એમ થાય તો સાઈં ને તેમ થાય તો સાઈં તેમાં કંઈ વલ્યું નહિ.”

કુળવણી આપવાની આ રૂઠી ડાં તેહમુરરૂપની પોતાની હતી અને તે રૂઠી ફટલી કાર્યસાધક હતી તે આપણે આગળ ચાલતાં જોઈશું. તેવણ કાંઈપણ વેળા કાંઈપણ શાક્ષણ પોતાના બેટાનાં માથાંમાં ઝટ ને પટ ઠસાવી દેવાનો યત્ન કરતા નહિ. જે શીક્ષણ તેવણ આપવા માગતા હોય તેના આડકતરા ઇશારાઓ તેઓ માત્ર કરતા અને બુચાણની તર્ક-શક્તી અને જીજ્ઞાસાને ઉસ્ફેરતા, એટલે તે પોતે પેલા ઇશારાઓ ઉપરથી સાર ઉપજાવતો. ખીજે દાને ડાં તેહમુરરૂપ સાંજના ચાર વાગતે બુચાણને અને પેલા દામના બોકસને સાથે લઈ પોતાની ગાડીમાં બાહર પડ્યા. તેવણે ગાડી શરૂ કરી અધર્સની દુકાન ઉપર હંકરાવી. આ દુકાનના તેવણ જુના અને માનીતા ધરાક હતા. ત્યાં દાખલ થતાં તેવણે જે વિલાગમાં ‘ફલાવર પોટ’ અને બગીચાના ઓળરો વગેરે વેચાતાં હતાં તેના ઉપરીને બાબુએ તેડી તેની સાથે થોડોક વાર ઇંગ્રેજીમાં વાતચીત કરી પછી પેલાં લાંગી ગયલાં ‘ફલાવર પોટ’ ના જેવોજ આબાદ એક ‘ફલાવર પોટ’ તેવણે પસંદ કીધો, ને તેની કીમત પુછી. અગાઉથી લાણવી રાખ્યા પ્રમાણે પેલા ઉપરીએ હસીને કહ્યું કે “એ કાંઈ મને પૈસા લઈને આપવાનું નથી. મને તો આ ‘ફલાવર પોટ’ ને

બદલે આ બુચાજીના હાથમાંનો દામનો બોકસ જોઈએય.” ડૉં તેહમુરુરુપે ઉમેર્યું. “દીકરા, તું જે આ બોકસથી રમતાં કંટારીયો હોય તો જે આ શેકતે આપી દે ને એના બદલામાં એવણુ આપુને આય ‘ફલાવર પૉટ’ આપશે.” વારંવાર રમેલું તે રમકડું બુચાજીએ એકાદ બે મીનીટ વિચાર કીધા પછી તેને તજી દેવાની પોતાની ઇચ્છા જાહેર કીધી અને તેઓ પેલો ‘ફલાવર પૉટ’ લઈ જાહેર પડ્યા.

વાંચનાર આ તો સમજી ગયા હશે કે પેલો ઉત્તમ દામનો બોકસ ખરેખર કાંઈ ડૉં તેહમુરુરુપે દુકાનવાળાને આપી દીધો હતો નહિ. તે તો ગુપચુપ પાછલથી તેવણુને ત્યાંજ પાછો આવ્યો અને જ્યારે બુચાજી મોટા થયા ત્યારે આ રસીક હેવાલ ડૉં તેહમુરુરુપે તેવણુની યાદદાસ્તમાં તાજે કીધો કે જેથી જ્યારે તેવણુને ત્યાં ફરજંદની વૃદ્ધી થાય ત્યારે એવાજ કીમતી બોધ તેઓને તેવણુ આપી શકે.

તાલેવંત મિનારમાં પાછા ફરતાં વાર બુચાજીએ પેલો નવો ‘ફલાવર પૉટ’ પેલા ભાંગેલા ‘ફલાવર પૉટ’ ની જગા ઉપર ગુપચુપ ગોઠવી મુક્યો. ગુલચેહરને ત્યાં લઈ જઈને તે બોલ્યો. “મમા ડીયર, જુઓ પેલું તમારું માનીતું ભાંગેલું કુંડું વીલરડોસાંની વાતમાંની લાલ પરીએ પાછું આપું કરીને અહીંઆં મુક્યું.” ગુલચેહર અજબ થઈ, પણ તેણી સમજી ગઈ કે જે કીમતી શીક્ષણ ડૉં તેહમુરુરુપ વારંવાર પોતાનાં વહાલાં બચ્ચાંને આપતા હતા તે શીક્ષણનો આ નવો ‘ફલાવર પૉટ’ એક ભાગ હોવો જોઈએ.

“વહાલા તેહમુરુરુપ,” તેણી બોલી—“તમારી હું કેટલી ઉપકારી થઈય કે તમે ખાસ તરફી લઈને આપ્યાદ પેલાં જુનાનાં જેવુંજ આ નવું ‘ફલાવર પૉટ’ માહરે વાસ્તે ખરીદી લાયા.”

“એ હું લાવ્યો તો ખરો વહાલી, પણ એના પૈસા તો તારા દીકરાએ આપ્યાય. એને પોતાનાં એક નરસાં કામનો બદલો માત્ર મોહડેથી બોલીને નહિ પણ એક સંગીન કામ બજાવીને વારી આપ્યોય.” ગુલચેહરે આ વેળા હરખનાં છુપાં આંસુઓ વરસાવ્યાં.

“તેહમુરુરુપ, વહાલા તેહમુરુરુપ,” તેણી બોલી—“આ દામનો બોકસ આપણે કાલે ડબલ કીમત આપીનેથી પાછો ખરીદી લેવો જોઈએ.”

“મારા વહાલા બેટા,” ડૉ તેહમુરરૂપ બોલ્યા—“તહારી શું ઇચ્છા છે ? મમા કહેય તેમ તે દામનો બોક્સ પાછો ખરીદીએ કે ? ”

શુચાછએ અત્રે આછછલરેલા દેખાવથી કરગરી કહ્યું કે “ઓ નહિ, નહિ, મમા. એ બોક્સનું મને કંઈ કામ નથી. જો એ બોક્સ આપણે પાછો ખરીદી લઈએ તો આ ફલાવર પોટ મારા પૈસાનું લીધેલું કહેવાયજ નહિ ”

“હીઅર, હીઅર, શાખાશ મારાં બચ્ચાં, સ્વભોગ તેએનું નામ. ” ડૉ તેહમુરરૂપ બોલ્યા.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

લાડકવાયા એકપુરાને મોટો કરવાની મુઝવણી—ગુસી માટીડા કેમ થાય ?

“કળવણી, ઉદ્યોગ, નેકી, નીતી, ધર્મ શુભ;

એજ શોભા, એજ આખર, એ દીપાવે કુલ.”

પ્રિય વાંચનાર, અત્યારમુધી ડૉ તેહમુરરૂપનાં આ વહાલાં બચ્ચાંને આપણે શુચાછની ઉપમા આપતા આવ્યા છીએ. તેના આપે તેનું નામ પોતાના એક વડવાનાં નામ ઉપરથી ગુસ્તારૂં કરી રાખ્યું હતું. સામાન્ય રીતે તેને ગુસી કરી બોલાવવામાં આવતો હતો ને હવેથી આપણે પણ તેને આજશુચકલાં નામથી ઓળખીશું. ન્યારે નાનો ગુસી નવ વરસનો થયો ત્યારે તેના સ્વભાવમાં કાંઈ અજબ ફેરફાર થયો. તે સમજી તો હતોજ! પણ સાથે લાગો એકમાર્ગી ને વિચારવન પણ થયો. ખીજાં બાળકોનાં કરતાં તેણે પોતાનાં બચ્ચણના સાથી રમકડાંની સંગત વધુ ઝડપથી છોડી દીધી. ‘પીકચર બૂકો’ નાં કરતાં શરૂઆતની અભ્યાસ-પોથી ઉપર તેણે વધારે ધ્યાન આપવા માંડ્યું. ગુસીની આ હાલતનું કારણ તેનું ‘એકપુરાપણું’ હતું. જે માઆપોને ત્યાં એક વહાલું એકપુરું બાળક હોય, અને ન્યાં માઆપ અને બાળક

એકબીજાને આણહદ પ્યારથી ચહાતાં હોય, તે માખાપો નાના ગુસીની મનોવૃત્તિમાં થયલા આ ફેરફારો સહેજમાં સમજી શકશે. તેનાજ જેટલી ઉમરના સોખતીઓની ગેરહાજરી અને સમજી માખાપોના શ્યાણ વિચારોએ કોઇ કોઇ વેળાના ફરજિયાત એકાંતવાસ સાથે એકઠા મળી ગુસીનાં મનને તેનાં જેટલી ઉમરનાં બાળકોના દીકામાં નથી આવતી તેવી અસાધારણ વળણ આપી હતી. બીજા હાથ ઉપર વળી વીલરની વિચિત્ર બાળકથાઓએ તેનાં દીલમાં જીવાનીના કાંઈ અજબ જુસ્સાઓ પેદા કરીધા હતા. તે લખતાં અને વાંચતાં સહેલાઈથી શીખી ગયો, અને પોતાના બાપનાં વખતોવખતનાં શીક્ષણો ઉપર તેઓની ગેરહાજરીમાં ગંભીર ગૌરુ કરવા લાગ્યો. ડૉં દારાબશાહ પણ તરેહવાર રમુજ બોધોથી ગુસીની કેળવણીમાં પોતાનો અદના હીસ્સો આપતા હતા. ઝાડપાનની વીઘામાં તેઓ વીશેષ કુશળતા ધરાવતા હતા અને ગુસીનો શોખ એ વીઘાના અભ્યાસ તરફ તેઓ દોરવતા. ગુલચેહર પણ આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ તેમ એક વિદ્વાન આદમીની બેટી હતી. આ ગુજર પામેલા વિદ્વાનને મોટે ડૉં તેહમુરુપને એટલું તો માન હતું કે તેની યાદ ન્યારે પણ તેવણને થતી ત્યારે તેઓ પોતાના બન્ને હાથો એકઠા મેળવી તેના રૂઢ ઉપર પરવરદેગારની ખુશનુદી ચાહતા અને અષ્ટેમ વહી લણી વીલરને આતશ ઉપર સુખડ લોખાન મુકવા કહેતા. આવા એક વિદ્વાનની બેટી હોવા છતાં ગુલચેહરને કાંઈ એક વિદ્વાન બનાવવામાં આવી નહોતી, તે પણ આપણે આગળ જોઈ ગયાં છીએ. પણ મ્યુઝીકમાં, ડ્રાઈંગમાં અને ધરસંસારી બાબતોમાં તેણી એટલી તો કુશળ હતી કે આ કુશળતા નાના ગુસીના બાબમાં એક આશીરવાદસમાન થઈ પડી. ગુલચેહરનાં વાજાંત્રો સાથના મધુર અને શુરીલાં ગાયનો ગુસી એકાગ્રહથી સાંભળતો. કોઈ કોઈ વેળા 'આ' ગાયનો તેનાં મન ઉપર કાંઈ ગંભીર પ્રકારની અસર કરતાં, અને તેને ઉદાસ બનાવતાં. તેનાં મન ઉપરની આ અસરે તેનાં શરીરની પ્રકૃતિ ઉપર પણ અસર કરીધી. તે દીનપ્રતીદીન તવાયલો અને પતલો થતો ચાલ્યો. ગુલચેહર અને વીલર એક દિવસે એકલાં પડતાં વીલરે સદલાઈ આપી કે "જેની દીકરી ગુલચેહર, એ અખઈ રહ્યાને હવે નવમું વરસ બેઠું" તે તમે લોકોએ હજુર એને સદરો પેહરાવીયો નથી. દાહરેવારેનાં બચ્ચાં થાય કે તેને આપરી પાક દીનમાં તો લેવાંજ જોઈએ માય. એમનેએમ નાખી

મેલીએ તો નાપાક શેતાન પોતાના ક્ષેત્ર ચલાવે ને બચ્ચાંની દુશ્મેનને તરેહવાર રીતે હોરાન કરે. માહફ જે માને તો દીકરા એને બેહસ્તીની આવતી બાજુ ઉપર સદરો પેહરાવી દે.”

વીલર જેણી એક પુરાણા નોકર તરીકે તેણીને મળેલા સધળા હકો ચીવતાઘથી ભોગવતી તેણી હંમેશાં પોતાની બાધને દીકરા અથવા દીકરી કરીને બોલાવતી અને તેહમુરરૂપના મરનાર લાધને સદા બેહસ્તીનો ખલકાબ આપતી. વીલરની આ સલ્લાહને ઘણુંક વાંચકો કદાચ હસી કાઢશે. ઘટતે વખતે બચ્ચાંને સદરો નહિ પેહરાવ્યાથી નાપાક શેતાન તેને હોરાન કરે છે એ વાતથી ગુલચેહરને પણ હસવું આવ્યું. તે છતાં તેણીએ જોઈ લીધું કે વીલરની સલ્લાહનો પાયો જેટલો સાદાધર્મ તેટલોજ પોતાના પુરાણા અને મોતેબર ધર્મ ઉપરની શીદાગીરી અને પ્રમાણીક આસ્થા ઉપર રચાયેલો હતો. તેણીને લાગ્યું કે વીલરની સલ્લાહ માંહે ડાં તેહમુરરૂપ વટીક ફીલસુફીનો કાંઈક અંશ સમાયેલો જશે. આ ઉપરથી તેણીએ પોતાના ઘણી સાથે મસલત ચલાવવાનો ઠરાવ કર્યો અને સાથે સાથે ડાં દારાબશાહની સલ્લાહ લેવાનો પણ વિચાર કર્યો.

“ડાકટર, જુવોની એ ગુસી એવો સોહરાયલો અને લંબુસીઓ કેમ થતો જાય ? વીલર કેહય કે એને આપરે સદરો પેહરાવીયો નથી તેથી નાપાક શેતાન એને એવો બનાવેય. તમે એને કંઈ ટોનીક આપવા માંગાય કે ? વીલર તો કેહય કે એ નીરંગ પીસે ને સદરો પેહરશે એટલે પોતાની મેલે હસ્તોરમતો થઈ જશે.” ડાં તેહમુરરૂપે અત્રે પોતાની હંમેશની રૂઠી પ્રમાણે ચશ્માકાકાને પોતાના નાક ઉપરથી છુટા પાડ્યા, અને પછી વિચારવંત હોયે ડાં દારાબશાહના જવાબની વાટ જોતા બેઠા. “જુઓ બાનુ ગુલચેહર, તમે ગુસીને હમણા સદરો પહેરાવો તેમાં હું કાંઈ બોટું જોતો નથી. બે પાંચ મહીના મોડો અને બે પાંચ મહીના વહેલો. હવે એ નવ વરસનો થયો એટલે એને રીતી પ્રમાણે દીનમાં લેવાથી આપરે કાંઈ બોહવાનું નથી, પણ એટલાંમાંજ કાંઈ પતિયું નહિ. બચ્ચાંને બચ્ચાંની સંગત હોવી જોઈએ, જે ગુસીને મળતી નથી. એકલી માબાપની સોબતજ એક બચ્ચાંને માટે પુરતી નથી. તમે લોકો એને ડાહીડાહી શીખામણની વાતો સદા શીખવતાં રહ્યાં છો અને એની એક સીવાય સધળી હાજતો પુરી પાડો છો. આ એક હાજત તે એકસરખી વયનાં બચ્ચાંની સંગત

છે. એ હાજત તમે પુરી પાડો તો પછી વગર દવાએ ગુસી નાચતો કુદતો ને રમતોજમતો થઈ જશે. ‘ઓલ વર્ડ એન્ડ નો પ્લે મેકસ બેક એ ડલ બોય.’” ડૉં દારાબશાહનું આ બોલવું પુરું થયા પછી ગુલચેહરે ડૉં તેહમુરસ્પના ચેહરા તરફ નજર ફેરવી. જ્યારે પણ તેણી પોતાના ધણીનું મત કે વિચાર જાણવા માગતી ત્યારે એવી તો એક ચોકસ ઢળથી પોતાની માયાળુ આંખોથી પોતાનો ચેહરો તેની તરફ ફેરવીને એકે મુંગી ‘અપીલ’ કરતી કે ડૉં તેહમુરસ્પ તુરત સમજી જતા કે અમુક ખીકટ સવાલના બાબમાં તેણી પોતાના ધણીની સલાહની ઉમેદવાર હતી અને તે સલાહ તેઓ તુરત આપતા. “ગુલચેહર ડીયર, ડૉં દારાબશાહનાં મત સાથે હું તદ્દન મલતોં થાઉંચ. ગુસીને એની ઉમરના છોકરાઓની સંગતની જરૂર છે, ને આપણે એને સ્કુલમાં મોકલવો જોઈએ.”

“પણ તેહમુરસ્પ એને તો હજુર હમણાંજ નવમું વરસ બેઠું ને એ બાર તેર વરસનો થાય ત્યાંસુધી તમે ને હું એને સઘળી ઘટની કેળવણી આપવાને સામર્થવાન છઈએ.”

“તે તો ખરું ગુલચેહર, પણ એને સ્કુલમાં તો મોકલવાજ નોંધએ. ત્યાં કદાચને એનો માસ્તર એને લેશનના બે બોલ ઓછા શીખવશે, પણ તેના બદલામાં એની ઉમરના છોકરાઓ એને માટીડો કેમ થવું તે શીખવશે. તું ને યાદ છે કે ચોથે વરસે આપણે જે આંબાના છાંડવા રોપાવ્યા હતા તે બે ત્રણ વરસમાં એવા તો ખીલી નીકળ્યા કે તેપર મોહોર આયા. તું તો ખુશખુશ થઈ ગઈ. પણ માલીએ તે બધા મોહોરો કાઢી નાખીને રોપાઓને કાપતાંથી છાંટી નાખ્યા તારે તાહરી ખુશાલી દીલગીરીમાં ને કાંઈક ગુસ્સામાં બદલાઈ ગઈ. તે વખતે માલીએ હાથ જોડીને આપેલો ખુલાસો તું ને યાદ હોશે કે ‘બાઈ-સાહેબ કવખતનાં ફૂજો જે આય ઝાડ ઉપર આવવા દઈએ તો તે તેઓને શ્રાપસમાન થઈ પડે અને ટુંક વખતમાં ઝાડો ફૂળ આપતાં અટકી પડે. જે એ ઝાડોને તમે સદા સોહાસન રાખવા માંગતા હો તો તેઓને ઘટતે વખતે સોહાસન બનવા દો.’ ગુસીના માથામાં આપણે લંડોળ ધણું ઠસાવતા જઈએચ અને તેથી આપણે એનાં મગજ ઉપર નોંધએ તે કરતાં વધુ બોલો લાધીએચ.”

આ તકરારનાં પરીણામમાં આ નાનકડી કમીટીએ બે ઠરાવો પસાર કરીધા. ઠરાવ ૧ લો—દાસી વીલરની દરખાસ્ત પ્રમાણે બેહસ્તીની બાજ ઉપર કાંઈપણ ખોટી ધામધુમ અથવા દોડધામ વગર માત્ર દીનઆધીનનાં ફરમાન મુજબ ગુસીને સુદ્રેહકુસ્તી પહેરાવવો. ઠરાવ ૨ જો—તે બનાવની આઠ દીવસ પછી તેને સ્કુલમાં મોકળવો. કમિટી આ પછી વીસજન થઇ.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

બેવકુફ હોય નહિ તો છુતારાઓ ભુબે મરે—બેહુદીન તરફ માથેદ અને માથેદ તરફ બેહુદીનની ફરજ.

“પઠસે કયા હોતા હય ?

બિન મુરશદ બહિસ્ત ન હોવે—ટેક.

પઠ કરીતાય શરીયત સમજાવે, ફાઝીલ આપ કહાવે;

આપ શરાસે હરદમ બાહરે, જુઠાં ગ્યાન બતાવે.

પાંચ વખતકી નિમાઝ ગુઝારે, હાજી—મુલ્લાં—કાઝી;

મુર્ગા ઝાંઘ કર રોઝા ખોલે, કયું કર સાહેબ રોઝી ?”

કેટલોક વખત થયો આપણે આપણા ઇશ્ટ મિત્ર મીં બહમનશાહ બેજનજી બખ્તાવર ઉર્ફે બકરાકાપુ ઉર્ફે “ઓ ડીયર આઇ સી” ઉર્ફે બમન બટક અને તેવણનાં સગાંસ્નેહીઓ તરફ નજર પુગાડી નથી. આટલાબધા “ઇલકાબો” ધરાવનારા અને વગવસીલાવાળા એક પુરુષને આમ વીસારી દેવામાં આ અદના કલમ તકસીરવાર થઇ છે ! પણ તે તકસીરનો બદલો હવે આ કલમ બ્યાજસીકે વાલી આપશે. છેલ્લાં જ્યારે આપણે મીં બહમનશાહને દીઠા હતા ત્યારે તેઓનાં અતીશે આબરુદાર અને પહેલી પંકતીનાં કુટુંબમાં બિનઆબરુવાળા અને હલકી પંકતીના લોકામાં બને છે તેવો એક ગંભીર પ્રકારનો ઝગડો ઉઠેલો જોયો હતો. પોલિસ વચમાં પડી હતી, અને મામલો કોર્ટની દેવડીએ ચઢવાની.

અણી ઉપર હતો. બહમનશાહ શેઠ અને બાતુ સુના ખરશેદ-
બાઈના ત્યાંથી ગયા પછી ખુબ ગભરાયાં. માંડવાલની દોડધામ પહોંચી,
પોલિસ પાહરા ઉપર દબાણ ચાલ્યું, કાંકરાની પેઠે પૈસા ઉડ્યા, પણ
ખરશેદબાઈ એકનાં બે થયાં નહિ. તેવણે તો હુજત લીધી કે ચોકસ
શરતોએજ તેવણ માંડવાલ કરશે. હૉસ્પીટલના હાઉસ સરબ્યન
પાસેથી તેવણે સર્ટીફિકેટ મેળવી હતી, જેમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું
હતું કે ખરશેદબાઈને થયલો જખમ કોઈ જણાયલા અથવા નહિ
જણાયલા શખ્સે મનની ઉરદેરાયલી હાલતમાં એક નાની ચાકુ અથવા
તેવાજ કોઈ ઓળખવડી કાઢેલો હોવો જોઈયે. ખરશેદબાઈ જોકે ગરીબ
હતી અને બહમનશાહ શેઠનાં ઉદાર દીલ ઉપર તેણીનાં ગુજરાનનો
આધાર મોટે ભાગે લટકેલો હતો; જોકે હાલ તેણી ગુજરાનનું આ સાંધન
ખોધ દેવાની અણી ઉપર હતી, અને તેણીનાં ગરીબડાં ખભાં ઉપર બહ-
મનશાહ શેઠની બે બેટીઓ મેરી અને મીલીને પાળવાની જોખમદારી
તેણીએ ખેંચી લીધી હતી, છતાં તેણી એક આપઅખત્યાર સ્વભાવ
અને ડઠ મનની સ્ત્રી હતી. તેણીએ કરવા ધારેલી શરતો ઘણી સખ્ત
હતી તે વીશે મીં બહમનશાહ અને બાતુ સુના વચ્ચે ગરમાગરમ
ટપાટપી ચાલી. સામસામા તોહમતો મુકાયાં, ઠપકા અપાયા,
એકબીજાં સાથે રીસાણું થયું, પણ પરીણામમાં
તેઓએ વિચારી લીધું કે એ શરતોને આધીન થવામાંજ તેઓનો
લાભ સમાયલો હતો.

બહમનશાહ શેઠના પંથકી કુકાદારએ તેવણના ફરમાવ્યાથી તેવણ
અને બાતુ સુનાની તનદુરસ્તી ભણવાનું રોજ ચાલુ કીધું.
મીં બહમનશાહે જો આ સકંજમાંથી પોતાનો છુટકો થાય તો ઉદવા-
ડના આતશબેહરામ પાદશાહેને સુખડની ગંજવર માચી ચઢાવવાનો
કુકાદાર સાથે ઠરાવ કીધો. આ મોબેદજદા બખ્તાવર કુટુંબમાં સાંજને
છેડે નીચમીત ભણતર કરવા આવતા હતા. તેઓની જીભલી ભણતર
કરતી વેળા કત્રાકના વીશ માઇલની ઝડપે દોડતી હતી. તેઓ એવું તો
ગાડું ગબડાવતા હતા, અને એવાં તો ધરખમ ગાપચ્યાં મારતા હતા, કે
તેવણને ગાપચ્યાંમારની ઉપમા બાતુ સુનાએ આપી હતી. મીં કુકાદાર
આગળા હોલમાંજ ભણવા બેસતા અને તેવણની મુખ્ય ખુખી એ હતી
કે ગમે તેવા ગડબડાટ વચ્ચે અથવા આસપાસ થતી વાતચીતની

દરકાર કર્યા વગર પોતાનાં ભણતરની ગાલ્લી તેવણુ આગળ હાંક્યા જતા હતા અને વળી તેજ વેળા આસપાસનાઓની વાતચીત કસારી જેવા કાને સાંભળતા હતા. જે દીવસે બહમનશાહને ત્યાં પેલું તેલખું પડ્યું, અને બહમનશાહ શેઠે પોતાની બેઠન ખરશેઠને છુરી વટી જખમ કીધી ત્યારે બહમનશાહ શેઠનાં માનમાં અને તેઓને ખુશી કરવા માટે કુકાદાઝ સહવારના ભણવા આવ્યા હતા તે વખતના સઘળા ધડક-ધુન્નરા, ગલરાટ, પોલિસની દોડધામ વચ્ચે આ બાદશાહબાહદુરે કાંઈ દમક્યા વગર અથવા ભણા ધનેતરની દરકાર કર્યા વગર મરદાંનગીથી પાક ટેબલા સનમુખ પોતાની પવીત્ર ફરજ છેવટ સુધી અદા કીધી. માચી ચઢાવવાના બાબમાં આ મોબેદજાની નેમ બહમનશાહ શેઠને તેઓનાં પાપમાંથી મુક્તી અપાવવાનાં કરતાં પોતાનો અંગત લાભ સાચવવાની વધુ હતી. “દાતે નામ હમે, પાતે નામ હમે, થરાતે નામ હમે” ના નીચમ આપણા મોબેદ બાદશાહ સદા પોતાની નજર સામે રાખે છે અને એજ નીચમપર આ વેળા કુકાદાઝ અમલ કરતા હતા. અલબત્તાં માચી ખરીદવાનું, તેને ઉઢવાડે લઈ જવાનું, અને આતશ-બેહરામમાં ચઢાવવાનું કામ મીં બહમનશાહે કુકાદાઝનેજ સોંપ્યું હતું. આ માંહેથી પાંચપૈસા કુટી કાઢવા ઉપરાંત કુકાદાઝ ઉઢવાડા મધે બે ત્રણ દીવસ બહમનશાહ શેઠને ખર્ચે તાડી અને ઉંખરીઆંની મોજ આખી આવનાર હતા. સાથે સાથે વળી જીલાઈ ગોરાણી, નજી કસ્તી વણનારી, હોરમઝદાઝ, સોહરાબદાઝ વગેરેને ત્યાં કલાક કલાકનો ધામો નાખવાનો હતો. કેઠે નાસ્તો, કેઠે બપોરનું ભાણું, તો કેઠે રાતનું ભોજન મુક્તમાં હજમ કરવાનું હતું, અને ભાતાંના પૈસા ખાસા ગાંઠે બાંધવાના હતા. “કાંઈની દાઢી બજે ને કાંઈને તાપણું થાય.” કુકાદાઝએ ઘેર જતાં વાર પોતાની કુરાઈને કહ્યું કે “ઝોતી કુરાઈ, એ બહમનશાહ તો એવો શીવત મુકીનો શે કે એને એવી વખતે નહ શીડીએ તો કારે શીડીએ. પેલી કમબખત સુધરેલી બધરી લાયોશ તારનાં આપરી રોઝીનાં બાન્નાં બંન થાઈ ગીયાંશ અને બધી આશોદાદલી ધરી ગેઘશ-એ ડાકણ તો કેઝે રોઝ રોઝ તંદુરસ્તી ભણવાનું શું કામ શે ? બહમનશાહ તમે તો બકરા એવા શેવ ને ભાડતી તંદુરસ્તી ભણાવીને શું હજુર તમારી શરબીમાં હબેરો કરવા માંગોશ કે ? ખરું કેઉંશ કુરાઈ, એ તો ઝરા મેં બાઝી તપાશી લીધી નહ હોતે તો આંચ આપરી

રોઝીના બાન્ના સખરદઆર બંન થઇ ઝાતે. વરી આંતી ગમ મોખેદ
 બરશો પરીયો તે કાંઇ ખાંદીયો ઝાય ? શેવકે ઝખાંદરાઝી એવી તો
 શલાવી ને બાઇની આગર એવી તો પુરતાઝી કીધી કે બાઇઝી, 'તમારા
 બપાવાના બાપને તાંહ મારા બપાવા કીણાદાઝે લણુવા ઝાતાતા ને તમારા
 બપાવા શાતે તો કીણાદાઝને એટલી દોશતી, એટલી દોશતી, કે રોઝ
 રાતના એકે ભાણે ઝમતા ને મારો કીણો મારો કીણો કરે. તમારા
 બાવાભી બેહસ્તી ગનાં લલાં મનીખ ઉતા. એવણુની લાયકી તો અમે રોઝ
 યાદ કરીએચ. બાઇઝી બદના બંદા હોવ તો માનઝો કે જેવું બહમનશાહ
 શેકુથી મેં ઝાણ્યું કે તમારી શાતે એનાનાની શાદી નકી થાઇ શુકીઝ
 તેવીઝ મેં એનાનાને દીલોઝાનથી મખારકબાદી આપીને ક્યું જે શાએચ
 તમારાં ધનભાએગ હોય કે એ બાનુના પનોતાં પગલાં તમારી ઝોશલીએ
 શરે. એમઝ સમઝઝો કે બદાયઝીએ હવે તમાઝે ભાએગ ખોલ્યું ને
 શંદરોઝમાં તમારે તાં બુશાઝીની વરધી થાશે. પેલા કેશ તેમ વર
 વગરની ઝાન નહી, બાન્ના વગરનુ ગેર નહી, બંદોબશ વગરનું
 રાહુર નહી, અશર વગરની દવા નહી, ને એટા વગરનો બાપ
 નઇ. શાલો બાઇ ઝટ હવે શંદરોઝમાં બેટો ઝણુ ને શંધાનાં
 મોરાં હસ્તાં કરો.' બદાની બંદી હોય તો માનઝે કુરાઇ, કે બાઇઝી તો
 બંદાની ઝખાંદરાઝીથી એવાં તો અંઝાઇ ગીયાં કે આઝની ઘડી સુધી
 તંદુરસ્તી બંન કરવાનું નામઝ નથી લીધું ને વરી પેલો અમનુ બોકરો
 તો એવો ખુશ થાયો કે બાઇ નઇ ઝોય તેમ બે રૂપઝી મારા હાથમાં
 શેરવીદીધા. એ બેધીનો તો બંધા એવાઝ. એ લોકની સાથે સ્ત્રીધા
 પાધરા શાલીયા તો એક પુટ્યુંળી ઝટે નહિ. એ લોકને તો તઝવીઝથી
 આરા ને ઉભા શીરવા ઝોઇએ. બાકી તું ઝાંણુ કુરાઇ, કે અશટમમાંથી
 ને તંદુરસ્તીમાંથી ને ઉડીયાણું પાયદસ્ત કીધાથી આપઝે પેટ ભરાય તો
 ચુઝમાં રોઝા ખોલશે. ઝોની વરી આએ માંશી લેઇ ઝાવશ તે બનશે
 તો તેમાંથી બે શાર કટકા તારી આગર રાખી ઝાવશ ને બે શાર કાઇ
 દીનદાર બેધીન ધસ્તીશનપર મલશે તો તેને પુકી દઇશું. એ બહમનશાહ
 તો કરતુકનો ભરેલો શે. આખી માંશી શહરાવશું તેથી કંઇ એને બદાયઝી
 માફ કરવાના નથી. એ તો જે કરશે તે ભરશે. એ બેધીનો આપઝે
 ગુઝરાન કરવા આપરા પાક મઝબની રૂએ બંધાએલા શે ને એ લોકો

એમ નહિ કરે તો પછી એ લોકોથી બેહુશમાં 'કમ આવવાનું' શે ? કેમ બોલી નહ મારી કુરાઇ ?”

“ઓ હારે મરું કુકાઝી, ઘણું ઝીવો ને ઘણું શુખ ઝેવો. તમારી ઉપરથી આખીનેઆખી ઝોવારાઇ ઝાંઝિ. તે તમે કેદારે જોડું બોલોશ. તમે જે કીધું તે કીડઝ કીધુંઝ, પણ ધીરે શારતે બહમનશાહને આતમાં લઇ એક ધુરધાણીનો કે મુશ્કેલ આશાનનો રોઝો ભરાવો તો તેમાંથી આપુંને પાંશ પૈશા ખાતવાનું મને.”

“એ ધુરધાનીના રોઝા કરતાં તો કુરાઇ વેલાની રોઝો કીડ થાઇ પરે. કારણ એમાં ખરશખી વધારે બેશે ને એપર બેધીનોનું, એકીનખી વધારે શે. તું ઝો તો ખરી કે આઝે કુકાદાઝ ખરશો કેવું શોકતું બેશારેશ તે !”

પ્રિય વાંચનાર, કુકાદાઝનાં ઉપલાં લાપણમાં સમ્યાપનો કેટલોજલ્દા અંશ સમાયલો છે ? સઘળાજ બેહદીનો સારા છે, અને સઘળાજ મોબેદો નકારા છે અથવા તેથી ઉલટું બોલવું બેહુંદું ગણાય. પણ આ તો સિધ્ધ થયલી ખીના છે કે આપણા મોબેદ બાદશાહોની હાલત સુધારવાની તેઓ પેતિ તથા તેઓના કુલો જેટલી જલદી કાશેશ કરે તેટલું સારું. મોબેદોને અખરકરથી યુજરાત કરવાનાં સાધનો જો બેહદીનો સાંધી નહિ આપે તો તેઓને યા તો મોબેદી છોડી દેવી પડે યા તો બેહદીનોને આગકરી રીતે લુંટવા પડે. કુકાદાઝએ માચી ચઢાવવાના બાબમાં બહમનશાહ વીશે જે ટીકા કીધા તેમાં પણ ઘણે દરજ્જે સમ્યાપ સમાયલી છે. આ અદના લખનારે અનુભવ્યું અને વાંચ્યું છે તેમ કેટલાક બેહદીનો માત્ર પોતાની ઇચ્છાઓના પહાડના શીખર ઉપર પહોંચવા માટે માચીઓ ચઢાવે છે. દર વરસે હજારેા જરતોશ્તીઓ ઉદવાડના પવિત્ર કેળલાને સેજદો કરવાને અને માચી ચઢાવવાને જાય છે. જેમ કેટલાક ઇંગ્રેજો દેવળમાં દર રવિવારે ફક્ત વાતચીત કરવા જાય છે, કેટલાકો ફરવાહરવાને મસે જાય છે, કેટલાકો પ્યાર કરવા જાય છે, ન્યારે થોડાકેજ બંદગી કરવાની નેમથી ત્યાં જાય છે; તેજ માફક ઉદવાડે પણ કેટલાક જરતોશ્તીઓ ફરવાહરવાને માટે, કેટલાકો તનદુરસ્તીના સુધારાને અર્થે, કેટલાકો સેજદો કરવાને માટે, કેટલાકો પોતાની મુરદો માગવા માટે, ન્યારે ઘણાજ થોડા ખાલેસ મનથી ખરી

બંદગી કરવા જાય છે. આપણા ધણાક ધાર્મિક પુરુષો ઇશ્વર પાસેથી કાંઈપણ બદલો મેળવ્યાની આશા વગર બંદગી કરતા નથી. તેઓની ભુદી ભુદી ઇચ્છાઓના જો ઢગ કીધા હોય તો તેનો એક નાનકડો પાહડ થાય. કેટલાકે ડખીની સોરડીની ટિકીટ લીધા પછી બંદગી કરી નાક ઘસીને સોગંદ ખાય છે કે જો મને સોરડી આવે તો આટલા આટલા રૂપિયા ધર્મમાં આપી દેઉં. કેટલાકે છોકરાં નહિ હોવાને સખમે જો બદાયજી છોકરાં આપે તો વરસોવરસ આતશખેહરામ બાદશાહને માચી ચઢાવવાના સોગંદ ખાય છે, જ્યારે બીજાઓ તેવાજ સોગંદ દોલત મળવાના સંબંધમાં ખાય છે. એક વેળા છોકરાં થયાં અથવા તો સોરડી કે દોલત મળી કે લીધેલા સોગંદ સઘળા અલગાઇ ઉપર મુકી છંડાય છે. માનેલી માચીઓનો એકતૃત્યાંશ ભાગ ચઢાવ્યો નહિ ચઢાવ્યો કે તે ઉપર પણ પાણી ફેરે છે! હવે આદર મહિનો તો ચાલી ગયો, હું તો ધણો કામમાં હતો, રતાઈ સીકે પડી ગઈ, માસીજી ગુજરી ગયાં, વગેરે બાહનાંઓની હારમાળા રજુ થાય છે. વળી કેટલાકે એમ પણ કહે છે કે નસીબમાં પૈસા હતા તે મળ્યા, નહિ હતે તો નહિ મળતે. ધણાક જીવાન્યાઓ પોતાની મનપતીજનાં ધણીધણિયાણી મળવાની આશાથી અથવા પરીક્ષામાં ફતેહમંદ ઉતરવાની ધારણાથી તરેહવાર માનતાઓ લે છે. અને જો પોતાની મુરદ પાર પડે તો વધારે મોટી મુરદો હાંસલ કરવા ખોદાયજીને વધારે મોટી લાલચ આપવાને અચકાતા નથી! હવે આ બીના ઉપર આપણે પરદો પાડીશું, પણ તે અગાઉ મારે કાંચનારને જણાવવું જોઈયે કે બાયડી કરવાના બાબમાં આ કુકાદાર પંથકી બહમનશાહ સાથે સરખસર હરીફાઈ કરતા હતા. પીરોજ તેવણની ચોથી બાયડી હતી. આપણે આગળ ચાલતાં જોઈશું કે આ મોખેદ બાદશાહે પોતાના કુલને હરાવી પાંચમી બાયડી 'નજી' કીધી હતી, જેણીએ આગળી બેહસ્તનોનું વેર લેવા બાદશાહને તોબાહની તાળી પડાવી હતી.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

વાણ્યા મુછ નીચી તો નીચી—નાક કંતા પણ ધી તો ચત્તા.

“મુળ કુસંપ છે કમળખત હાલજો રે;

તણ કુસંપ કુડુંગમાં મહાલજો રે.

ઝત પરજાત સર્વ પ્રિતે પાળજો રે.

સંપ મેલથી સર્વ સંગ ચાલજો રે.”

મુધારાની જેહન અને વાંદરનકલ કરવાની આપણી આસીયતે પારસી બહુ લોહીમાં એક નવી બુકી આમેજ કરી છે. આ બુકી ‘એક-સાષ્ટમેન્ટ પાઉડર’ નાં નામથી જણાયલી છે. આ નવી મેળવણી તેઓનાં લોહીમાં આમેજ થવાથી તે લોહી ઘણાંજ નજીવાં કારણે એવું તો સહેલાઈથી ઉરકરાઈ આવે છે, અને તેઓના સુગાના જીવ હરખહાને એવા તો સુગાઈ ઉઠે છે કે જે પ્રાકરમો તેઓ આગળ કરતા ન હતા તે તેઓ હાલ કરી બતાવે છે અને તેનાં પરીણામો શું આવશે તેનો સહેજ પણ વિચાર તેઓ કરતા નથી. પણ ઘણીક વેળા લેહનીદેણી ચુકની કરવાનો વખત આવે છે ત્યારે પશ્ચિમ નરકના એજ પ્રકારના પ્રાકરમીઓ કોર્ટ દરબાર અને તુરંગમાં પોતાની કરણીનાં ફળ જે હિંમતથી ચાખે છે તેનાથી કાંઈ ઉલટોજ દેખાવ પારસીલાઈઓ રજુ કરે છે. અવિચારી પ્રાકરમો કર્યા પછી તેઓનું શરાતન થંડું થઈ જાય છે. ગાળ દેવાનાં અને અરસપરસ હાથચાલાકી કરવાના ઘપલાઓ આજકાલ આપણામાં કેટલાખધા અને છે. સોમવારનું એક વર્તમાનપત્ર જાહેર કરે છે કે સીં ફલાણા ફલાણા ઉપર બાઈ ફલાણી ફલાણીએ પોતા ઉપર ગાળ દેવાનો અને પોતાની ઉપર હુમલો કરવાનો આરોપ મેળ્યો હતો, જેની સુનાવણી મેંજસ્ટ્રેટ સીં— આગળ નીકળતાં ફલાણા વકીલે જાહેર કીધું કે બન્ને પક્ષો સમજુતી ઉપર આવી છે તે મુકદ્દમો ખેંચી લેવામાં આવ્યો છે. વળી શુધવારનું ; ગુરવારનું વર્તમાનપત્ર જાહેર કરે છે કે ફલાણી અગ્યારીમાં

ફલાણીના મોઝેદે મોઝેદે રસ્તમદાર ઉપર ક્રિયાક્રામના સંબંધમાં કાંઈ ખટપટ ઉઠે છે છુરી વડે હુમલોડર્યો હતો. આ હુમલો કરનાર મોઝેદે અસ્થીર મનનો લાગે છે. વળી શનીવારનું વર્તમાનપત્ર જાહેર કરે છે કે બાઈ ફલાણી ફલાણીએ પોતાના ધણી મીં— ઉપર પોતાને ઇન કરવાનો અને પોતાની સાથે ખરાબ વર્તણૂંક ચલાવવાનો આરોપ મેજસ્ટ્રેટ મીં— ની કોર્ટમાં મુક્યો છે. મુકદ્દમો નીકળતાં ધણીએ દિલગીરી દેખાડ્યાથી, અને પોતાની બાઈને પોતાને ઘર પાછી લઈ જવાને કબુલ થવાથી, મેજસ્ટ્રેટ મુકદ્દમો કાઢી નાખ્યો હતો. મીં બહમનશાહનાં કુટુંબમાં અનેલો ફેરતો ઉપલાજ અનુક્રમમાં આવી જાય છે. ખરેખર બાઈએ બહમનશાહ શેઠને ચોકસ શરતે જતા મુકવાની ઇચ્છા દેખાડી હતી, તે શરત તેણીએ કેમ અમલમાં મેલી તે નીચલાં પત્ર ઉપરથી જણાશે:—

વીલા સુના,

તેપીઅન સી રોડ,

તાં—

બાઈ ખરેખર બાઈ,

તે મરહુમ કેમુશરો કાવસજી કાવરાણાનાં વીધવા

જોગ:—

બાઈ સાહેબ,

“હમો નીચે સહી કરનારાંઓ આ પત્ર લખી તમોને જાહેર કરીએ છીએ કે ગયા મહીનાની તાં—મીએ હમો ધણીધણીયાણી સહવારે કલાક દશને શુમારે અમારા ‘વીલા સુના’ બંગલા મધે શ્રી ઉદવાડાની સફરેથી પાછાં ફર્યાં તે વેળા ચોકસ કારણોને લીધે હમો બન્નેને તમારી સાથે એક ધણીજ નાખુશ ખટપટ થઈ. આ ખટપટ થઈ તે વેળા હમો બન્ને ધણી-ધણીયાણી મનની બહુ ઉરકેરાયલી હાલતમાં હતાં, અને પરીણામમાં તમો તરફ હમોએ ધણીજ અસહ્યતાભરેલી અને નાલાયક વર્તણૂંક ચલાવી, એટલું જ નહિ પણ અમારાં બેમાંનાં એક હું મીં બહમનશાહએ વધુ ઉરકેરાઈ જઈ મારાં મનપરનો કાણુ ખોઈ દઈને તમો બેહન ઉપર છુરી વટી હોય- ચલાકી છીધી. સઘળું સમાધાન થયા પછી શાંતપણે વિચાર કરતાં હમે બન્ને નક્કી માનીએ છીએ કે ખટપટ જગાડવાનાં મુળ કારણો હમો પોતે હતાં, એટલું જ નહિ પણ બાનુ સુનાએ જે ગાળોનો વરસાદ તમે

ઉપર વરસાગ્યો તે, તથા મેં તમો ઉપર ડીઘેલો હુમલો બહુજ હીચકારો હતો અને હમારી બન્નેની ચાલ તમારા તથા સઘળા વિચારવંત લોકોના ડપકા તથા ધીકકારને પાત્ર થાય છે. આ પત્ર લખી હમો બન્ને તમો બેહનજી પાસે ખીનખાધની અને ખુલ્લેખુલ્લી મારી ચાહીએ છીએ અને જે બન્યું છે તે માટે હમો હમારી પુરેપુરી દિલગીરી જાહેર કરીએ છીએ. વધુ હમો તમો સાથ બંધાઈએ છીએ કે રૂ. ૫૦૦૦) અંકે પાચ હજારની રકમ તમો બેહનજી ફરમાવો તે કાંઈપણ પારસી ધર્મખાતાં મધે આજથી દીન પંદર સુધીની મુદતમાં કાંઈપણ શરત વગર તે ધર્મખાતાંના લાલ અર્થે હમારે આપી દેવી. આ પત્ર હમો બન્નેએ હમારી રાજખુશીથી લખ્યો છે, અને તે કાંઈને પણ બતાવવાની તમો બેહનજીને પુરતી છુટ છે.

લી૦ અમો છીએ, તમારાં માફી ચાહતાં દુવાગીરો,

બહમનશાહ બેહનજી બખ્તાવર.

સુનાખાનુ બહમનશાહ બખ્તાવર."

ઉપલો પત્ર લખતાં મી૦ બહમનશાહને તથા ખાનુ સુનાને ગળે કેવી છુરી ફરી હશે તે આ સતરો ઉપર નજર કરનાર સહેલાઈથી સમજી શકશે. દિલગીરી ખરેખરી હોય या ન હોય, પશ્ચાતાપ ખરો હોય કે ખોટો, પણ જ્યાં છટકાંમાં હાથ આવ્યો એટલે ક્ષેવલે કાઢવો તો જોઈએ. સુધરેલી બાયડી લાવવી, સુધારાવાળામાં ખપવું અને સાથે સાથે ખરા સુધારાવાળાનાં નામને નજાજતાં કર્તવ્યો કરવાં; એટલે કાંઈકાંટાનું કોસર થઈ ગયું, કાંઈ આટો બદાઈ ગયો, અથવા આદાની સુંઠ થઈ ગઈ તો પછી ખુલ્લો લોહી માંહિલો 'એકસાઇટમેન્ટ પાઉડર' હવામાં ઉડી જાય અને વાણ્યા મુજ નીચી કરવી પડે તેમાં નવાઈ શી? ખાનુ સુના એક મગરૂર સ્ત્રી હતી. પારસી ધર્મખાતાંઓને તેણીનો પૈસાદાર ધણી મદદ કરે તે તેણીને નાપસંદ હતું, છતાં આ વેળા તેણી પોતાના ધણીને તેમ કરતાં અટકાવી શકી નહિ, એ તેણીની મગરૂરીને કેવો સખત ફટકો લગાડનાર હતું?

વાંચનાર પુછશે કે જ્યારે આ ધણીધણિયાણીની મુંડી ખરશેદ-બાઈના હાથમાં હતી, જ્યારે તેણી મોંમાગ્યું કબુલાવવાને શક્તીવાન

થઈ હતી ત્યારે તેણીએ કોઈ ધર્મખાતાનાં લાભાર્થે બહમનશાહ શેઠનું ખીસું ખાલી કરાવવાને બદલે પોતાનોજ લાભ તેણીએ સાચવ્યો કેમ નહિ અથવા જે નજીવો મુસારો બહમનશાહ શેઠ તેણીને આપતા હતા તેમાંથી તેઓ છટકી નહિ જાય તે વીશેનો બંદોબસ્ત તેણીએ કીધો કાં નહિ અથવા મીલી અને નાની મેરી જેઓએ હવે તેણીની સાથે વસવાટ કીધો હતો તેઓનાં પોશણ માટે જોઈતી રકમની જમીનગીરી તેણીએ મેળવી કાંય નહિ લીધી ? અલબત્ત આ સંધળું થઈ શકતે અને તેમ કરવાનું ખરેખરેખાઈને તેણીનાં કેટલાંક દોસ્તઆસ્નાઓએ સુચવ્યું પણ ખરું, પણ તેણી જોકે થોડું શીખેલી છતાં ઉંચ મનોવૃત્તીની સ્ત્રી હતી અને પોતાનું કામ આડકતરી રીતે કાઢી લેવાને અથવા કોઈ આંગળી દેખાડી શકે તેવી રીતે પોતાનો લાભ સાંધવાને તેણી ધીકારતી હતી. વળી સાથે લાગી બહમનશાહની બેટી મીલીના વિચારો પણ પોતાની કુછ ના વિચારોને મળતા આવતા હતા. તેણી પોતાની કુછ કરતાં વધારે કેળવાયેલી અને ગુણવાન હોવા છતાં ધૃત્વરે તેણીને આ દુનિયામાં પોતાને હોયે પોતાનું ગુજરાન કરવાને સરળ નથી એ વિચાર જે ઘણાંકોનાં મનમાં વસેલો જણાય છે તે આ પ્રસંગે મીલીનાં મનમાંથી ગેરહાજર હતો. તેણી એકલપેટી તક સાંધનારી હતી નહિ, કારણકે એક ચીજ ગમે એવી ઉપયોગી અને લાભકારક હોવા છતાં તે વાજખી હોવીજ જોઈએ એમ તેના નીતિના વિચારો કબુલ કરી શકતા ન હતા. પણ આ કુછ ભત્રીજાને જે માલુમ હોત કે ખરી કે ખોટી રીતે પોતાના લાભો સાચવી લેનારી આ તેવણની બેદરકારીનો ભવિષ્યમાં મીં બહમનશાહ અને બાતુ સુના કેવો ગેરલાલ લેશે અને તે બેદરકારીને પોતાનું વેર લેવાનું કેવું તીક્ષ્ણ હથિયાર બનાવશે તો કદાપી તે બંને જણા પોતાના વિચાર ફેરવવાને લલચાત. પણ આ તો ભવિષ્યનાં ભીતરમાં કુદકે મારવાસમાન વાત હતી, જે શક્તી આદમજાતે હજીસુધી મેળવી નથી. બહમનશાહ શેઠે અને બાતુ સુનાએ માફીપત્ર લખી આપ્યાથી વાત કોર્ટની દેવડીએ ચઢતાં ચઢકી, પણ ગામની જીલ્લીએ ચઢતાં તે ચઢકી નહિ. ઘરેઘર અને ઓફીસેઓફીસ, દરિયે કાનોરે, બેન્ડસ્ટેડ ઉપર અને રેન્ડલ પોઇન્ટ ઉપર આનેઆજ વાત થતી. લગભગ બે ત્રણ મહિના સુધી બાતુ સુનાએ અને બહમનશાહ શેઠે હવાખાવાનાં સ્થળો ઉપર અને બહાર મેળાવડામાં જવાનું બંધ કીધું. માફીપત્રમાં

જેકે ખરશેદખાઇએ અને મીલીએ પોતાના લાભો સાચવ્યા હતા નહિ, છતાં ખરશેદખાઇ તો એક સ્ત્રીજ હતી અને તે માફીપત્રનો જે તેણી છુટથી ઉપયોગ કરત નહિ તો તેણી ફીરેસ્તા સમાન થઇ પડત. કાનાસૌરીવાળાં, તારી-મારી કરવાવાળાં, આખાંનો આટો કરવાવાળાં, ભાગાંનો ભુકા કરવાવાળાં, નજીઆઇ, કુકીઆઇ અને પીલીઆઇ અને વહાણુ ભાંજીને પાટલો ધડવા વાળાં અને ‘મજે તો વાટમાં નહિ તો ઘેરએઠાં’ એવા બેહરામશાહ અને દારાખશાહઓની કાંઇ કાંઇ બહાને એ ત્રણુ અઠવાડિયાં સુધી ખરશેદખાઇ-ને ત્યાં ધમાલ પડી. વાતપરથી વાત કહાડી તેઓ માફીપત્રની વાત ઉપર આવતાં અને તે જોઇ લીધાં પછી તેમાં પચીશ પચાશ ટકા વધારી તેના બહુજ રસકસભરેલા હેવાલો બાહુર પાડતાં. એક નાલેસી મોંઢેથી જેટલી પ્રસરે છે, તેની નાં પણુ ઝડપથી કોઇપણુ ખબરનો ફેલાવો હુંડખીલથી અથવા પત્રોદારે થઇ શકતો નથી. માફીપત્ર ગયા પછી બહમનશાહ શેઠે માનેલી માચી કુકાદાઝ મારફતે ચઢાવી એટલુંજ નહિ પણુ રાજો ભરવાનો પૈસા કુકાદાઝને આપી તેની ઘટતી વ્યવસ્થા કુકાદાઝનેજ ધર કરવાનું તેવણુને ફરમાવ્યું. બાનુ સુના જે બાણુ તે બહમનશાહ શેઠને ભોંય ભારી પડે માટે રાજ માંહેલી સઘળી બાણુસો કુકાદાઝને પચી ગઇ. દાતે નામ હમે, પાતે નામ હમેને ધર્માતુ કાનુન આ મોબેદગદાને આ બાબતમાં બરાબર ફળ્યો.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

ભવિષ્યના પડઘા—વટલાવવાની શરૂઆત—

જોખમદાર કોણુ—માખાપ કે ‘કૌન્વેન્ટ’?

“અરે બાપ, ખાઇ કદર અમારી,
અટકાવો ‘કૌન્વેન્ટ’ ને કરતાં ખોહારી;
થઇ ખેરખાહ ખુદ, ખાનાખરાખી,
થવા ના દેવો બાપ તમો એવી ભારી.”

ગયાં પ્રકરણમાં દર્શાવેલા બનાવોનું એક બીજું પરીણામ એ આવ્યું કે બહમનશાહ શેઠને ત્યાંથી ખરશેદબાઈનો પગદંડો સખરદખર ગયો. મી० બહમનશાહે અને બાનુ સુનાએ આજ ને કાલ શેતાન ડાખે ક્યો હોતો, પણ હવે ખરશેદબાઈ અને પોતાની બે બેટીઓ ઉપર પોતાને મન-લાવતું વેર લેવાને તેઓને અટકાવનાર કોણ હતું? આ વેર તો જન્મ-સુધીનું વસ્યું હતું. બહમનશાહ શેઠે સોગંદ લીધા કે મરતાં પણ ખરશેદ-બાઈનું અને મીલીનું તેવણ મ્હોં જોશે નહિ. બાનુ સુનાએ માત્ર બાહિરના દેખાવને ખાતર બહમનશાહ શેઠને આ વિચારથી પાછા હટવાને અને આવા સોગંદ નહિ લેવાને સુચવ્યું. પણ ખરૂં જોતાં તો જેવું દહીંને જોઈતું હતું તેવું જ વૈદે ફરમાવ્યું. અંદરખાનેથી તેણી ખુશી થઈ કે પંચાત થઈ તો થઈ, લોકમોઢે ચઢ્યાં તો ચઢ્યાં, પાંચ હજાર રૂપિયાની ધાર ધધરાવી તો ધધરાવી, પણ ત્રણ જણની કાશળ તો સદાની પતી. હવે બાકી રહ્યાં બે જણ તે વચલી બેટીઓ રોલી અને પોલી હતાં. આજ ને કાલ તો એ બે જણની પણ કાશળ અર્ધી તો પતી ચુકી હતી. તેઓ તો હાલ 'કૉનવેન્ટ' માં હતાં. કોઈ કોઈ વાર તેઓ સ્કુલના નીયમ પ્રમાણે બહમનશાહ શેઠ અને બાનુ સુના ઉપર કાગળો લખતાં હતાં. આ કાગળો અલખતાં છોકરીઓના લખ્યા પછી 'કૉનવેન્ટ સ્કુલ' ની વડી શીક્ષકના વાંચ્યા પછી પોસ્ટ કરવામાં આવતાં હતાં. એટલે દેખાઈતી રીતે તો એ કાગળો ખુશીલયાં અને સંતોષકારક હતાં. 'કૉનવેન્ટ' માં ગયા પછી રોલીની તબિયતમાં બહુ ઈર્ષાડો થયો હતો, અને પોલી ધણાક દિવસ સુધી શોકાતુર અને અનમની રહી પણ રફતેરફતે તેઓ પોતાની સજતને તાબે થયાં હોય એમ તેઓનાં કાગળ ઉપરથી દીસતું હતું. આ કાગળો સાદી અને સરલ ધ'ગ્રેજી ભાષામાં છોકરીઓ લખતી હતી. કોઈપણ ચતુર વાંચનાર કહી શકે કે તેની લખાણબાજી માંહે 'કૉનવેન્ટ' ની હેડ-મીસ્ટ્રેસનો હાથ હોવો જોઈએ. છોકરીઓનાં કાગળનો જ-વાળ બાનુ સુના ધ'ગ્રેજીમાં જ્યારે પોતાનાં ધ્યાનમાં આવે ત્યારે અને તેવી રીતે વાલતાં. પહેલો કાગળ જે 'કૉનવેન્ટ'ની હેડ-મીસ્ટ્રેસ તરફથી આવ્યો તે નીચે પ્રમાણે હતો:-

‘ધી કૉનવેન્ટ.’

‘કૉનવેન્ટ સ્ટ્રીટ, પુણા,

તા૦ —————

વહાલા સાહેબ તથા બાનુ,

“ધસુ પ્રભુના આશીશ તમો ઉપર હોજો! તમારાં બન્ને વહાલાં બાળકો જેઓ અમારી સંભાળમાં આવ્યા પછી અમારાં પોતાનાં બાળક સમાન અમને વહાલાં થયાં છે તેઓ અત્રે આવ્યા પછી અલગતાં આ ક્ષાની દુનિયાંની મોહ જાળમાંથી વીખુટાં પડ્યાને લીધે થોડા દિવસ શોકાતુર અને બેચેન રહ્યાં હતાં, પણ તે તારણહારની સર્વેથી અદ્ભુત શક્તી, જેણે બીજાંઓનાં સુખને માટે પોતાનો વહાલો પ્રાણ અર્પણ કર્યો હતો, તેની કૃપાથી એ વહાલાં બચ્યાંઓ હાલ તનની અને મગ્નની પુર શાંતી ભોગવે છે. એઓ પોતાનો અભ્યાસ પુર ઉત્સાહથી કરવા લાગ્યાં છે. એઓ વખતોવખતની બંદગીમાં અમારી સાથે જોડાતાં નહિ હોવાથી ધર્મ સંબંધી એઓનાં દીલમાં વ્યાપી રહેલો અંધકાર દુર કરવાને અમો હાલ તો અશક્ત છીએ. પણ જેમ જેમ ધસુ ક્રાઇસ્ટના ઉપદેશનાં કીરણોની રોશની એઓનાં મગ્ન ઉપર પડતી જશે તેમ તેમ એ અંધકાર દુર થતો જશે. પ્રભુ! એઓને ખરું ખોટું શું છે તે સમજવાની શક્તી જલદીથી બક્ષે અને બેહસ્તનો જે એકલોજ માર્ગ છે તે તરફ ધસુ ક્રાઇસ્ટ એઓને જલદીથી દોરવે. ‘હોલી બાઇબલ’ નું શીક્ષણ બચ્યાંઓની કેળવણી માંહે ધણોજ ઉમદા ભાગ ભજવે છે, અને ભવિષ્યમાં તેઓને સાચાં, પ્રમાણીક અને ઉમદા નીતિરીતિવાળાં બનાવે છે. એ બચ્યાંઓ ‘બાઇબલ’ નું શીક્ષણ લેવાને તમારી પરવાનગી વગર ના પાડે છે. અલગતાં આવાં એક સ્તુતીપાત્ર શીક્ષણ માટે તમોને કાંઇ વાધો તો હોયજ નહિ, માટે મેહરબાની કરી વળતા પોસ્ટથી તમારો ‘હા’ નો જવાબ અમોને લખી મોકળજો.

હું છું, તમારી અતિ વિશ્વાસુ,

અર્સલા.”

બીજો કાગળ મી० બહમનશાહની બન્ને પુત્રીઓ તરફથી નીચે પ્રમાણે આવ્યો હતો:—

‘ધી કૌનવેન્ડ.’

કૌનવેન્ડ સ્ટ્રીટ, પુણા,

તા૦—

વહાલાં માતાજી તથા પીતાજી,

“અમો બન્ને અત્રે આવ્યા પછી થોડા દીવસ લગારએએન અને અસુખી રહ્યાં હતાં, પણ હાલ ઇશ્વરકૃપાથી તદન સંતોષી અને સુખી છીએ. મંધર અર્સલા અને સીસ્ટર બેપટીસ્ટા અમારાં સુખસગવડને વાસ્તે અને અમારાં મનની ખીલવણીને માટે પોતાથી બનતું કરે છે. ખરેખર, હવે અમો પોતાને ઘણાં લાગ્યશાળી સમજીએ છીએ કે જે ધણીએ મનુષ્યજાતીનાં સુખને વાસ્તે પોતાની દેહનો ત્યાગ કર્યો હતો તેણે અમારાં પગલાં અત્રે દોરવ્યાં. મંધર અર્સલાએ ગયા ક્રીસ્ટમાસ કે ઉપર અમેને અકેક બહુજ શૈનકદાર અને સુંદર ડાયરીની ભેટ કરી છે. અ ડાયરીમાં નવાં વરસનું એક ફેલેન્ડર સમાવેલું છે; તે માંહે વળી પવિત્ર ‘બાઇબલ’ માંહેલા ઉપદેશોના ટુકડા પણ અસરકારક ઉતારાઓ કરેલા છે. મોહરીઆં ઉપર ક્રાઇસ્ટની સખી બેસાડેલી છે. મંધર અર્સલા અમેને ‘બાઇબલ’ નું શીક્ષણ લેવા કહે છે. એના કાયદા વીશે અમોએ અમારી ખાતરી કીધી છે, અને માત્ર હવે તમારી પરવાનગીની ખોટી છે. તે તારણહાર તમો માતપીતાજીને પોતાની પનાહમાં રાખો અને ખોટાંમાંથી અરાંને જીદું, પાહવાનું શીખવીને તમોને બેહસ્તના માર્ગ તરફ દોરવો.

લી૦ તમારી વહાલી બેટીઓ,

રેલી અને પાલી.

“તા૦ ૬૦—મંધર અર્સલા અને સીસ્ટર બેપટીસ્ટા આ કાગળ વાંચ્યા પછી અમેને ઓરડામાં એકલાં મુકી ગયાં તેટલાંમાં અમે આ તાજે કલમ તેઓની ગેરહાજરીમાં લખી કાઢી છે. અમો અત્રે આવ્યા પછી બીજે દીવસે અમારા ઓરડામાં કુસ્તી કરતાં હતાં તેવામાં સીસ્ટર બેપટીસ્ટા ત્યાં આવી લાગી અને અમુને પુછ્યું કે ‘તમે લોક એ શું બબડોય ? અને આ તમારા હાથમાં રસી જેવું શું છે ?’ અમોએ કહ્યું કે ‘અમો બંદગી કરીએય અને અમારા હાથમાં તો કુસ્તી છે.’ તેણીએ અમુને પુછ્યું કે ‘એ બંદગીનો ભાવાર્થ તમો મને ઇંગ્રેજમાં કહી સંભળાવશો ?’ અમોએ ના પાડવાથી તેણી ધણી અજબ થઇ અને પછી કુસ્તી બાંધવાની

મતલબ પુછી. તે પણ ન્યારે અમો સમજાવી શક્યાં નહિ, ત્યારે તેણી હસી અને પછી ખીસ્ટી ધર્મની જીલ્દી વીશે અમોને કેટલીક વાતો કહી સંભળાવી. બચુ'એ સીસ્ટર બેપ્ટીસ્ટા તો ન્યારે અમો કુસ્તી કરીએય ચારેજ અમોને આવીને હાથ લગાડેય. તમો બાવાજી તો કહેતા હતા કે કુસ્તી કરતી વખતે દુરવંદને અડકવું નહિ જોઈએ, પણ હવે તો દુરવંદનાંજ ધરમાં અમોને મોકલ્યાં એટલે અલખતાં એ બાબતમાં તમારો વિચાર અત્યાર અગાઉનો બદલાયલો હોવો જોઈએ.

“આલો, હવે સીસ્ટર બેપ્ટીસ્ટાનાં પગલાં સંભળાયય તેથી આ કાગળ ખીડી દઇએ છીએ. એ તાજેકલમને વીશે તમારાં ભવિષ્યનાં કાગળમાં કાંઈપણ ધસારો કરશે નહિજી, નહિ તો અમોને સખ્ત ‘પેનન્સ’ કરવી પડશે.”

ઉપલાં બે કાગળો એક સાંજે ન્યારે મીં બહમનશાહ પોતાનાં કુશાદે મકાનના આગળા હાલમાં પોતાની ધરશોભિત બાયડી સાથે બેઠા હતા ત્યારે ટપાળના એક સિપાઇએ તેઓના હાથમાં લાવી મેલ્યાં.

આ વેળા ધણીધણિયાણી વચ્ચે તુરતનું સળગેલું હતું, અને તેનું લડકું હતું તો પુરું હોલવાઇ પણ ચુક્યું ન હતું, તેટલામાટે મીં બહમનશાહે તુરતવેળા તો તે કાગળોને ટેબલ ઉપર પટકીયાં. હવડાં હવડાં ન્યારે તેવણનો પીતો ઉછલી આવતો હતો, ત્યારે તેવણ બાતુ સુનાને “સુના” અને કાંઈ વેળા તો વળી “સુનઇ” નાં તોછડાં નામથી બોલાવતા હતા. આ સમય પણ તેવોજ હતો. “જો સુનઇ, હું તુંને સાફ કહેઉંય” મીં બહમનશાહ પુર જોશથી બોલ્યા. “જો તું એમ ધરી ધરી મારી ધારણાની વચ્ચે આવશે તો તાહરું કીધું તું જાણે. માહરી છેલ્લી બેહસ્તન ગુજરી તહારે મેં બાધા લીધીતી કે તેની બીજાં વરસની બાજ ઉપર હું કાંઈ ગરીબનાં બચ્ચાંને મફત સદરો પેહરાવી આપશ અને તેમ હું કરવાનો ને ફર કરવાનો.”

“ઓ વાય બહમનશાહ, તમે તો છેક હવે ફાસ્ટ જવોય. તમે તો મારી બધી શરતો ઉપર પાણી ફેરવવા માગોય. તમે ન્યારે મને પરચુવાના કાલાવાલા કરતાં તારે તમારું એજ મોતું ઉતું કે? ત્યારે તો ‘ડીયર’ ને ‘ડારલીંગ’ સુના વગર બોલતાં તો નહિ ને હવે તો સુનઇપર વાત આવીય. પણ જો તમે સીધાપાધરા ચાલશે નહિ તો એજ સુનઇ તમોને તમારી ફરજ શીખવશે, સમજ્યા ?”

અહમનશાહ શેઠ આથી લગાર થંડા પડ્યા. એ થંડા પડવાનાં બીજાં પણ એ મુસ્તકીમ કારણે હતાં. એક તો એ કે બાનુ સુના દુક વખતમાં તેઓને એક કીમતી ભેટ આપવાનાં હતાં. એ ભેટથી કદાપી અહમનશાહ શેઠની બહુ લાંબા વખતની મુરદબર આવે. એ ભેટ શું હતી તે આપણે આગળ ચાલતાં જોઈશું. બીજું કારણ એ હતું કે થોડા દીવસ થયા મીં અહમનશાહે પોતાનાજ જેવા પ્રવીણ અને લાયક ગૃહસ્થોની સાથે આપણી શેઠર સમાજમાં એક લીધી હતી. એ એક માટે તેઓની લાયકાત કેવા પ્રકારની હતી તે તો આપણે જોઈ સુકયા છીએ. પણ જ્યારે બીજા ધણાક એવી લાયકાતવાળા ગૃહસ્થો એ શેઠરી સમાજમાં ઘુસી જાય ત્યારે મીં અહમનશાહ તેમ કરે તેમાં નવાઈ શી ? સવાલ તો માત્ર રૂપણનો અને આંખે પરદા ફરી વળેલા કર ભરનારાઓની ઉંચી મનશકતીનો હતો. શેઠર સમાજમાં એકવાર ખીરાબ્યા કે બાનુ સુનાની અને તેણીના પીત્રાઈ રતન રસ્તમક્રામની મદદની તેવણને ધણી જરૂર થઈ પડી. આજ કારણને લીધે બાનુ સુનાની પતાવટથી તેવણે રતનને પોતાનાં ધરમાં આવતો જતો કીધો હતો. અહમનશાહ કાંઈપણ લાંબી ટેંટું કરે કે રતન બાનુ સુનાની મદદે ઓસ્તવાર ખડો રહેતો અને મીં અહમનશાહને ખખડાવી કાઢતો. આથી બાનુ સુનાને નવું લોહી આવ્યું હતું.

“પણ અહમનશાહ,” બાનુ સુનાએ બોલવાનું ચાલુ કીધું. “એ સદરે પહેરાવવાની સદલાહ તમને કાણે આપી ? પેલા ‘છડીઅટ’ કુકાદારએ કે ? ને એ કામને વાસ્તે અલખતાં એને કાંઈ પોતાના મામા કાકાના છોકરાને ઉભો કીધો હોશે. આજે તો ધરમનાં ઓઠાં હુકલ એવા હાંગ-સાંગ ધણા ચાલી રહયાય. આપરા ધનજીની નજી મને તે દહારે કેહતી’ની કે કેટલાક લકંગા પારસીઓ પોતાનાં બચ્ચાંને કાંઈ ધર્માતુ બેહદીનને પૈસે સદરે પેહરાવેય ને બીજે દહારે તેજ બચ્ચાંનો સદરે કરતી કારી નાખીને તેને પાછું ઝલણું પેહરાવી દેય, ને વરી પાછાં સરઅવસરે બીજાં ધર્માતુ બેહદીનો આગળ તેજ બચ્ચાંને સદરે પહેરાવવા હાજર કરેય, સમજ્યા ? જરા અકકલ નહિ હોય તો બીજાંની લખએ. અકકલની જ્યારે બોદાયજીએ વહેંચણી કીધી ત્યારે તમે કીયાં સુપરાંતલે ઢંકાઈ રહયા’તા ? એવકુદે હોય નહિ તો ધુતારાઓ ભુખે મરે.”

“ઓ ડીયર આઇ સી, સુના, પણ એ કુકાદાડ તો મને કહેતો’તે કે એનો ભત્રીજો તો ઘણો આખરદાર માણસ છે, પણ ગરીબીમાં આવી પડ્યોય ને એનાં બચ્ચાંને સદરો પેહરાવવા જેટલી એની જોગવાઈ નથી.”

જે બિના મીં બહમનશાહ ઢાંકવા માગતા હતા તેજ બિના તેવણનાં ચંચળ બાતુએ એક લહેજમાં આ ‘મ્યુનિસિપલ કાઉન્સીલર’ નાં નાદર ભેજામાંથી સફાઈથી ખેંચી કાઢી.

“ત્યારે હું ધારતી’તી તેમજ એ વાત છે. એ કુકાદાડનું કારસ્તાન છે. ને વરી બહમનશાહ, કેટલી મેહનતે મેં તમારી ‘ઓ ડીયર આઇ સી’ બોલવાની ટેવ છોરાવેલી તેજ બોલો આજે તમે પાછા બોલ્યા. જો તમેને સદરો પેહરાવવોજ હોય તો હું ખબર કાઢીને કાંઈ ખરેખર હાજતમંદ ને આખરદાર માણસનું બચ્ચું મારા રતન પાસે તમને શોધાવી આપશ.”

“ઓ ડીયર આઇ સી, અરે ‘એક્સક્યુઝ મી’ બાતુ - સુના, વરી માહરાથી એ બોલો બોલાઈ ગીયા.” અત્રે રતન જે ધણીધણિયાણીના જોયા વગર ઓરડામાં દાખલ થયો હતો અને આ ટપાટપી સાંભળતો હતો, તે પોતાનાં મનસે ‘ઓહ પ્રુલ’ બબડતો હવે તેઓની નજર આગળ જાહેર થયો.

મકરણ ૨૮ મું.

કેળવાયલી મતરાઈના સુધરેલા પ્રપંચ-આપસી તે લાપશ્ચિ
પરાઈ તે ખુસકી.

“દુઃખે હું તમારાં દુઃખી છું બેટીઓ,
દુઃખી છું ‘કૉનવેન્ટ’ ની એ ચાલથી નહારી;
નથી અમને અફસોસ તમે બન્નેના ગયાતો,
જો દેવો ના તમે દીનને વીસારી.”

રતન બાતુ સુનાને ‘સુના’ કરીનેજ બોલાવતો હતો અને કાંઈ કાંઈ વેળા તેને લાડથી ‘કાઝી’ કેહતો. તેની નજર પેલાં કાગળ ઉપર

જતાં તે બોલી ઉઠ્યો કે આ તો પુણનો છાપ છે. એ રોલીનાં ને પોલીનાં કાગળો હોવાં જોઈયે. તે કાગળો બોલવામાં આવ્યાં, અને રતને તે મોટેથી વાંચ્યાં. તકરારનાં બજારમાં આ ઉપરથી પાછી તેજ થઈ. મીં બહમનશાહના ઘણા અણુગમા વચ્ચે અને બાનુ સુનાની હોબતોલથી રોલી અને પોલીને ‘કૌનવેન્ટ’માં મોકળવામાં આવ્યાં હતાં. બહમનશાહ શેકને તે વિચાર પેહલાંથીજ પસંદ હતો નહિ. પણ બાનુ સુનાને પરણવાની પહેલી જુમમાં તેવણુ કાંઈપણ કરવાને તત્પર હતા. એકવાર છોકરીઓ ‘કૌનવેન્ટ’ માં ગયા પછી તેઓ જોઈયે તો ખીસ્તી થઈ જાય અને ખીસ્તી ભરથારેને પરણી જાય તેની બાનુ સુનાને થોડીજ દરકાર હતી. કદાચ તેણી તેમ ઇચ્છતી પણ હોય, કારણ તેમ થાય તો આ બે પીડાઓ તેણીના માર્ગમાંથી સદાની દુર થાય.

“કેમ બહમનશાહ, વરી કાગળ વાંચીને તમને શું ભુત ભરાયો? બરથુ’ એવું ધ્રુવડ જેવું કોહું કરવાનું હજુર તમે છોરતા નહિ? તમારે બદલે કોઈ હોય તો આય કાગળે વાંચીને કેવું ખુશી થાય.” બાનુ સુના બોલ્યાં.

“આય કાગળેમાં તુંને ખુશી થવા જેવું શું લાગેય સુના? એ કૌનવેન્ટ કૌનવેન્ટ પર મને તો પેહલેથીજ ભરેસો હતો નહિ. એ લોકો તો બસ વટલાવવાની ધુંધમાંજ સદા લીન થયલાં હોયય. જોની, એ લોકોનાં કાગળે એ બાબતની કેવી ગવાહી પુરેય.”

“ઓહ હમ્મગ, મીં બહમનશાહ,” રતન રસ્તમદરામ અંતે વચમાં પુરાયો. “એ તો એ લોકની કાગળ લખવાની એવીજ હબ હોય. એપરથી એમ માની લેવું કે આખરી છોકરીઓને એ લોકો વટલાવશે. એવો ખ્યાલ તો કાણેલાં ભેજમાંથી નીકરે.”

“એ બધું ત્હાઈં ડહાપણ રેહવા દે રતન. આય કસ્તીની બાબતમાં છોકરીઓ શું લખેય તે વાંચ્યું કેની? તમે લોકો ગમે તે કરો, પણ હું તો મારી છોકરીઓને મારી પાસે પાછી બોલાવી લેવશ.”

“ઇમપોસીબલ, બહમનશાહ,” બાનુ સુના બોલ્યાં. “એ છોકરીઓને. તો તમે નસીબવંત સમજવી જોઈએ કે એ લોકોને આવી સરસ રકુલમાં કેળવણી લેવાની આવી ઉમદા તક મળીય. તમે જો એ લોકોને

તેરાવી લેશો તો એ લોકનાં દુઃખનેતની ગરજ તમે સારશો. ને માહરેથી હમણું પોરયાંતોરયાંની જાળળ થાય નહિ.”

“હું ધાઈંચ, મીં બહમનશાહ, મારી ‘કાઝી’નું કેહવું તદન ‘રીઝને-બલ’ છે.”

“પણ તાહરે શું હું છતાં છોકરાંએ છોકરાં વગરનો થાઉં કે ? મારી બે છોકરીઓને તમે લોકોએ ‘કૉનવેન્ટ’માં મોકલાવી દીધી ને એને તેની કુછને ત્યાં મોકલાવી દીધી, ને પોતાની છોકરીને પોતાની પીત્રાઈને ત્યાં મોકલાવી દીધી. એ કેછ રીતનો ધનસાફ ? દીનુનેબી ‘કૉનવેન્ટ’ માં કાંય નહિ મોકલાવી ? તેમ કરતે તો હું તમે લોકને ખરાં માનતે.”

“મારી જરે દીનુની સંભાલ લેવાનું માથે લીધું તે શું શુનેહગારી કીધી કે ? જર ગમે તેવી મેહનતુ હોય તેથી શું પારકાં પોરીયાંની વેઠબી એ માથે લે કે ? જો જર નહિ હોતે તો હું દીનુનેબી ‘કૉનવેન્ટ’ માં મોકલતે.”

“પણ તાહરે તમે લોકો શું એમ કેહવા માગોચ કે મધર અર્સલા જેમ માંગેચ તેમ એ લોકોને ‘બાઈબલ’ શીખવવાની આપણે છુટ આપીએ ? ” મીં બહમનશાહે સવાલ કીધો.

“અલબત્ત આપો.” બાનુ સુના બોલ્યાં.

“બાઈ બોલ મીન્સ હુ ઇટ.” રતન વચમાં પુરાયો. “તમે ‘બાઈબલ’ વાંચી નથી તેથી તમે એ વાંચવાના કાયદા શું બોલો ? (સ્વગત) ગંધા કીયા બુજે જાકરનકી બાત ? (મોટેથી) ‘બાઈબલ’ વાંચવાથી એ છોકરીઓનાં જ્ઞાનમાં ઘણો વધારો થશે, અને એ લોકો છટાદાર ઇંગ્લીશ બોલતાં શીખશે.”

આ સઘળી તકરાર ઉપરથી, અને મુખ્ય કરીને રતને વચમાં માયું મારવાથી, વાત વધારે રસપર ચડી અને બહમનશાહ શેઠ વધુ ગરમ થયા ‘તેટલાં રતને તેવણને યાદ આપી કે બાનુ સુનાની તે વખતની ચોકસ નાબુક રચીતીમાં આવી જાતની ઉસ્કેરણી તેણીની તનદુરસ્તી ઉપર ઘણી માફી અસર કરશે. બહમનશાહ શેઠ આ ઉપરથી ચૂપ થઈ ગયા. રતનના આ ચમત્કારીકે શબ્દોએ તેઓ ઉપર વીજળી પેડે અસર કીધી.”

રખેને તેઓની લાંબા વખતની ધારેલી મુરાદ બર ન આવે, રખેને તેઓનાંજ કાંઈ અવિચારી કામથી તે સંભવીત બનાવ કાંઈ અસંભવીત રૂપ પકડે, એ ધાર્તીજ તેઓને ચૂપ કરવાને બસ હતી. આ તકનો લાલ લઈ રતને તુરત બાનુ સુનાના ફરમાવ્યાથી છોકરીઓ ઉપર અને મધર અર્સલા ઉપર તેઓના પત્રોના જવાબ લખી વાળ્યા; જે જવાબો એવા કળેવળેલ બાપાચણ હતા કે તે અત્રે તપકાવી લેવાની લાલચ અટકાવી શકાતી નથી.

વીલા સુના, નેપીઅન સી રેહ,

મુંબઈ, તા૦—

વહાલાં મધર અર્સલા,

“મને તથા મારા ભરથારને તમારાં આહુ માસની તા૦— નાં કાગળની પછોંચ સ્વીકારતાં ઘણી ખુશાલી ઉપજે છે. વહાલી બેટીઓ રોલી અને પોલી તમે તરફ આવ્યા પછી લગાર બેચેન હતાં, પણ હાલ પુર તનદુરસ્તી અને ખુશીમાં છે તે જાણી અમે બન્ને ઘણાં આનંદ પામ્યાં છીએ. એ લોકોનાં તનની અને મનની કેળવણીને માટે તમે જે કાળજી બતાવો છો, તે માટે અમે બન્ને તમારાં ઘણાં આભારી થયાં છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે જે નેક નેમ અને ઉલટથી તમે એ કામ હાલ બજાવો છો તેજ નેમ અને ઉલટ શેવટ સુધી જળવી રાખશો.

“બાઇબલ અને બંદગી વીશે તમે જે ઇશારા કરો છો તે વીશે જાણવું એ જે મારા ઘણી ધર્મની બાબતમાં લગાર ચીવટ લાગણી ધરાવે છે. તેઓ એવું વિચારે છે કે બાઇબલ વાંચ્યાથી, અને તમારી સાથે બંદગીમાં જોડાયાથી, એ બચ્ચાંઓની પોતાના ધર્મ-પરની આસ્થા કામગીરી થશે; પણ મેં એવણને સમજાવ્યું છે કે એઓની એ ચીંતા બિનપાયાદાર છે, કારણ બાઇબલ તો ખ્રીસ્તી ધર્મનું જ્ઞાન સંપાદન કરવા માટેજ કાંઈ શીખાડવામાં આવતી નથી, પણ તે શીખ્યાથી તેના અભ્યાસીઓનાં ઇંગ્રેજ જ્ઞાનમાં સંગીન વધારો થાય છે. અત્રે ઇંગ્રેજ બંદગી તો ખુદાની બંદગીનું માત્ર એક બીજું સ્વરૂપ છે. કાઇ-પણ ભાષામાં બંદગી કરે તો તે ઇશ્વર સાંભળે છે. મારા ભરથારના એવા વિચાર જાણ્યા પછી તમે બનતાં સુધી કાઇપણ રીતે એ અમારાં

વહાલાં બચ્ચાંઓની સ્વધર્મની લાગણીને અલવદ્ધ આવવા દેશો નહિ, એવી સમજવતથી મારા ધણીએ પોતાનો વાંધો ખેંચી લીધો છે, અને તમે તેમ જણાવવાની મને દરમાશ કરી છે. અમે બન્નેની ધણી ધણી દુવા સલામ અમારાં બચ્ચાંઓને કહી; તમે લલાં બાનુ પણ કબુલ કરજો.”

હું છું,

તમારી અતિ વિશ્વાસુ,

બાનુ સુના બહુમનશાહ બખ્તાવર.

વીલા સુના, નેપીઅન સી રેહ,

મુંબઈ, તા—

વહાલી બેટીઓ રેલી અને પોલી,

“તમારા પપાને તથા મને તમારો કાગળ ચાલુ મહિનાની તા—નો પહોંતો છે. તેજ તારીખનો મધર અર્સલા તરફનો એક કાગળ પણ મને મળ્યો છે. એ કાગળ વાંચી અમે બન્ને ઘણાં ખુશી થયાં છીએ. લલાં મધર અર્સલા જેવાં એક બાનુના હાથ હેઠલ તમે બન્નેને જે ઉમદા કેળવણીનાં ફળ ચાખવાની તક મળી છે તે માટે તમે બન્નેએ પોતાને ભાગ્યવંત સમજવાં જોઈએ. આટલી દુક મુદતમાં જે રવેશે તમે ઇંગ્રેજીમાં કાગળ લખ્યો છે તે માટે તમારી ‘ટીચર્સ’ને તથા તમને ઘણી શાળાશી ઘટે છે. તમારા પપા લખાવે છે કે, બાઈબલ શીખવાની બાબતમાં અને ‘ટીચર્સ’ ની સાથે બંધગી કરવાની બાબતમાં તમેએ કાંઈપણ વાંધો લેવો નહિ; પણ ખુશીથી એ લોકો કહુ તેમ કરવું. અલબત્ત તમે તમારા ઓરડામાં હો ત્યારે બેલા-શક આપણી રીત પ્રમાણે લણીને કુસ્તી કરજો. પપાની અને મારી તેમજ મહારા કઝીન રતનની ઘણી ઘણી દુવા કબુલ કરજો.”

હું છું, તમારી માતાજી,

બાનુ સુના.”

ઉપલાં બન્ને કાગળો બાનુ સુનાએ મીં બહુમનશાહના હાથમાં આપ્યાં, જે તેઓએ વાંચી તેણીને પાછાં આપ્યાં. બહુમનશાહ શેઠ તે એમજ સમજ્યા કે આ કાગળો લખાઈ ચુક્યાં છે, એટલે જેમ લખાયાં હતાં

તેમજ પોસ્ટ થશે. તેઓના આ વિચારમાં તેઓએ ગોતું ખાધું હતું. ખીજે દીને સહવાર સુધી તે કાગળો પોસ્ટ થયાં નહિ, અને જ્યારે થયાં ત્યારે તે માંહે એ તાજે કલમો પેહલી મેડમ અર્સલાનાં કાગળમાં અને ખીજી છોકરીઓના કાગળમાં ઉમેરાઈ હતી તે નીચે પ્રમાણે હતી:—

“તા ૧૦ ક ૦ નંબર ૧—હું તથા મારા ધણી આશા રાખીએ છીએ કે અમારી બેટીઓનાં સઘળાં કાગળો તમારી માયાળુ દેખરેખ હેઠલજ લખાશે, અને લખાયા પછી તુરતાતુરત પોસ્ટ કરવામાં આવશે. આમ જો ન થાય તો કાગળો ધાર્યા મેલે નખાય નહિ અને ગેરવલે જાય એ બની શકવાનું છે.”

તાજે કલમ નંબર ૨ બાનુ સુનાએ છોકરીઓ ઉપર લખેલાં ઇંગ્રેજી કાગળમાં લખી હતી, પણ તફાવટ એટલોજ હતો કે જ્યારે તે કાગળ ઇંગ્રેજીમાં લખ્યો હતો ત્યારે આ તાજે કલમ ગુજરાતીમાં હતી.

“તા ૧૦ ક ૦—તમારા બાવાજી લખાવે છે કે મધર અર્સલાની જાણ વગર તમોએ ગુજરાતીમાં તાજે કલમ લખી છે તે એ લલાં બાનુને ગેર-ઈનસાફ કરવા સમાન છે, એટલુંજ નહિ પણ તે એક હિયકારી અને ખાનગી ફરિયાદ છે. આ પહેલીજ વાર તમોએ એવું કીધેલું હોવાથી મધર અર્સલા ઉપર એ વીશે અમોએ કાંઈ લખ્યું નથી, પણ તમારા પપા લખાવે છે કે ફરીથી તમોએ એ પ્રમાણે કરવું નહિ. એમ ચીખાં થવાનું કંઈ કારણ નથી; એવાં કાંગળાંકુંગળાં કરવાનું છોડી દેવો તો સારું.”

ઉપલી એ તાજેકલમોની મતબલ એટલી તો ખુલ્લી છે કે વાંચનારને તે વીશે સમજવવાની કોશેશ કરવી એ ન્યુકાસ્ટલ શેહરમાં કોલસા લઈ જવાસમાન ગણાય.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

માટે ઘેરની ધામધુમ—બુચો કે બુચી ?

“સખીઓ સ્તુતી ગાવો સોહરાબની સંગીતથી,
પુત્ર પહેલવાન પરમ પ્રિય પ્રીતથી.
સુંદર સીકલ બાનુ સુના ને બહમનશાહ તણી,
નર્યો અવતર્યો રસ્તમ ખીન્ને શીર-મણી;
જુઓ મસ્ત અંગ હસતું મુખ ચીતથી.”

વાંચક વર્ગ પોતાના અનુભવ ઉપરથી સમજી શકશે કે એક વાર્તા-નવેશને ચોક્કસ પાત્રોના બાબમાં બનતા અમુક બનાવો દર્શાવવાને જેટલો વખત લાગે છે તેટલો વખત તે બનાવો બનતાં લાગતો નથી—બલકે બહુ ઓછો લાગે છે. લખતાં લેખકમાં હું કહી ગયો છું કે એક વાર્તાનવેશની સ્થિતિ એક સફર કરતી ત્રેનના મુકાનીઓ સમાન છે. આ મુકાનીઓ જેમ ત્રેનને ચોક્કસ સ્ટેશનો ઉપર ઉભી રાખી જુના પેસેનજરોને ઉતારી પાડી, નવા પેસેનજરોને ઉપાડી લે છે; તેજ પ્રમાણે એક વાર્તાનવેશને પોતાની વાર્તા શેવટ સુધી તબક્કે તબક્કે દોરવી લઈ જવા અગાઉ ચોક્કસ પાત્રો કે જે ત્રેનના પેસેનજરો સમાન હોય છે તેઓને પડતાં મેલી ખીજાને હાથમાં લઈ તે ક્રિયા શેવટ સુધી તેને ચાલુ રાખવી પડે છે. ગયાં પ્રકરણમાં દર્શાવેલા બનાવો મીં બહમનશાહનાં કુટુંબમાં ડૉં તેહમુરેસ્પના દીકરા ગુસીના જન્મ આગમજ બન્યા હતા. એ સંધળા બનાવોના કરતાં એક વધુ અગત્યનો બનાવ ગુસીના જન્મના દીવસેજ બનવા પામ્યો હતો. આ બનાવ વિશે આગળાં પ્રકરણોમાં હું ઇશારો કરી ગયો છું. વાંચનાર જાણે છે તેમ મીં બહમનશાહની એક સૌથી મોટી મુરાદ એક વારસ બેટો મેળવવાની હતી. વળી આ મુરાદ બર આવવાનો વખત હવે આવી પહોંચ્યો હતો. સાદા બોલોમાં બોલીએ તો બાનુ સુના નાજુક સ્થિતિમાં હતાં, અને એજ કારણને લીધે જ્યારે પણ મીં બહમનશાહ અને તેણીની વચ્ચે ઝગડો ઉઠતો ત્યારે રખે કાંઈ “નવનું દોઢ” થાય કરી મીં બહમનશાહ કજીઆનું મ્હેં કાળું કરતા હતા અને બાનુ સુનાને

શરણે જતા હતા. જે દિવસે બાનુ ગુલચેહરે ગુસીનો જન્મ આપ્યો તેજ દિવસની રાત્રે એટલે ગુસીના જન્મની પાંચ છ કલાક પછી બાનુ સુનાએ પણ ‘વીલા સુના’માં એક બેટાનો જન્મ આપ્યો. ‘વીલા સુના’ માંહેની આ વેળાની ગડબડ અને દોડધામ તાલેવંત મિનારમાં બનેલા તેવાજ બનાવથી કાંઈ જુદોજ ચીતાર રજુ કરતી હતી. બાનુ સુના આ વેળા હતાં તે કરતાં વધુ નાજુક દેખાવાની કાશેશ કરતાં અને પોતાની આસપાસ થતી ખોટી ધામધુમ અને ધમચકરી અને આતુર પરોણાની ગીરદી ઉપર નજરચૂક કરતાં હતાં. જાણે ખોદાયજીએ ઉપરથી નાખી દીધાં હોય તેમ અથવા ભોંયમાંથી કુટી નિકળ્યાં હોય તેમ બાનુ સુના અને બહમનશાહ શેઠ તથા તેવણની ત્રણે બેહસ્તનો તરફની મામીસાસુની દીકરી, કુવણસાસુની બહેન, મામાની નજી, માસીની નજી વગેરે વગેરે પરોણાઓથી અંગલો લરાઈ ગયો હતો. ધરના કારોબારની કામચલાઉ લગામ બાનુ સુનાના માનીતા પીત્રાઈ તરીકેના પોતાના અધીકારની રૂએ રતન રસ્તમફરામે પોતાના હાથમાં લીધી હતી. બહમનશાહ શેઠ તે આતુરતા અને ખુશીના વમળમાં એવા તો વીંટલાઈ ગયા હતા કે તેઓ કાંઈપણ ચોકસ નેમ વગર આમથીતેમ ખાલી દોડધામ કરતા હતા. વખત કસાકસીતો હતો. જો બેટો અવતરે તો કુટુંબમંડળમાં નધારેલો મોટો ફેરફાર થઈ જાય. લાઈના બેટા જાંચુની જગા નવા બુચાજી લે. જો બેટી અવતરે તો મામલો વળી કાંઈ નવુંજ રૂપ પકડે; પણ બેટાના જન્મ જેટલી ઉથલપાથલ તે મામલો કરી શકે નહિ; બહમનશાહ શેઠ તેને કાંઈ મોજેજાસમાન ગણે નહિ. પણ માત્ર બીજી બેહસ્તનોની માફક બાનુ સુનાએ કરી બતાવ્યું છે, એટલેકે જીવતી બલાઓની પછવાડે એક નવી બલા તેણી ધસડી લાવી છે, એમ તેવણ સમજે. દૈવજોગે આ તો એક બેટો હતો તેથી તે રાત્રીની ધુમચકરીનું બ્યાન કરવું મુશ્કેલ છે.

રાતનાં સઘળાં મોડેથી ખાણા ઉપર બેઠાં ત્યારે બાટલીઓના બુચ ઉપર બુચ હડવા માંડ્યા. બહમનશાહ શેઠ, બાનુ સુના, અને બુચાજીની સલામતી ઉપર સલામતી લેવાઈ. જાંચુ અને તેનો બાપ એટલે મીઠા બહમનશાહના લાઈ હોરમજશાહ જેઓ ત્યાં હાજર હતા તેઓને પરોણાઓ “નો કાઠાં” કરતાં હતાં. તેઓ તો ડંધાઈ એક ખુણામાંજ બેસી રહ્યા હતા. રતન રસ્તમફરામ પણ તેઓની કાંઈપણ નોટિસ લેતો

હતો નહિ. આનુ સુનાના પોતાના ઓરડામાં પણ ધમચકરી કમતી હતી નહિ. જન્યા પછી તેણી પુર તનદુરસ્તીમાં હતી, અને પોતાનાં આળકને ધવાડવાને શક્તીવાન હતી, છતાં તેણીએ નાનુકાઈનો દેખાવ કરી, ડોક્ટરની સખત લલામણની વીરૂધ્ધ જઈ, તેમ કરવાની ના પાડી. કોલાઈપુષ્પો અને સોલીપુષ્પો તેણીનાં મતને મળતી થઈ અને પરીણામમાં સહવાર પડે તે અગાઉ ધવાડનારી આયાની સ્થાપના કરવામાં આવી. ઉલાઈ જતાં કુદરતી દુધ જળને માર્ગ તો આપવો જોઈએ તેથી આટલીરૂપી કાચનાં આળકોની મદદથી તે પ્રવાહીનો ધર માંહેલી કોલાઈપુષ્પોએ રસ્તો કાઢ્યો. કુદરતી પરીણામ આથી કાંઈ અટક્યું નહિ. આનુ સુનાને તાવનું જોર થયું, જેણે ગંભીર રૂપ પકડ્યું, અને એક વેળા તો મોતનાં આરણ નજદીક આ તાવે તેણીને લઈ જઈ મેળી, પણ તેણીનો આંધો મજબુત હતો તેથી તાવ સામે ટકકર છલીને તેણીએ તેને મારી હડાવી.

પ્રિય વાંચનાર, આ નવા બુચાછને સોહરાય નામ આપવામાં આવ્યું. તેનું જન્મચરીત્ર ગુસીના જન્મચરીત્રની લગોલગ શરૂ થાય છે. જેમ ગુસીને તેમ આ નવાં પાત્રને આપણે આવતાં પ્રકરણોમાં ઇનસાફ આપવો પડશે. સોહરાયના જન્મવાથી જાહંગીરનાં ભવિષ્યમાં પણ અસાધારણ ફેરફાર થઈ ગયો હતો, તે પણ આપણે આવતાં પ્રકરણોમાં જોઈશું.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

એકપુરા બેટાની આળકેળવણી—જુઓ આ નસુના તરફ અને જુઓ પેલા તરફ.

આખા એકપુર બાળક સમજી જગાવી મુકવાને બદલે તેને ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી આપવામાં રોકાયલાં હતાં, ત્યારે બીજા હાથ ઉપર નાનો સૌહાર્ય પણ મોટો થવા લાગ્યો, પણ તેને કાંઈ બીજા પ્રકારની કેળવણી મળવા માંડી. જેમ નાની દીનુની સંભાળનો મુખ્ય બોલે શરૂઆતમાં આપનાં ખલાં ઉપર આવી પડ્યો હતો, તેમ સૌહાર્યની સંભાળનું કામ તે બે ત્રણ વરસનો થયો ત્યાંસુધી તેને માટે રોકેલી એક ખાસ પોર્ટુગીઝ નર્સને માથે આવી પડ્યો હતો. આ નર્સના હાથ હેઠલ એક મોટી અને એક નાની એમ બે આયાઓ રોકવામાં આવી હતી. આ નર્સ બહુ હુશિયાર હતી, પણ તેણીનું નાક તેણીની જ્ઞાતવાળા બીજા આસામીઓનાં નાકની પેઠે અવાર ને અવાર સુકાતું હતું, જેને ભીંજવેલું રાખવા તેણી 'સ્ટ્રોંગ' પાણીનો છુપો ઉપયોગ કરતી હતી. બાનુ સુના આ બીના બાળતી હતી, પણ પોતે બચ્ચાંની સંભાળ લેવાનાં કામથી કંટાળતી હોવાથી તે નર્સને તેનું સુજ્યું કરવા દેતી હતી. આથી બચારે સૌહાર્ય એક વરસનો થયો ત્યારે તે સુકાતો ચાલ્યો અને ઘણો લાંબો વિચાર કર્યા પછી ડાકટરે એવાં અનુમાનપર આવ્યા કે કાંઈપણ ટૂંકી વસ્તુ આ નર્સ પોતાની સગવડ માટે તે બાળકને આપતી હશે. આથી નર્સને દુર કરવામાં આવી.

બાનુ સુના દીનપ્રતીદીન મોજશોખમાં વધારે રોકાવા લાગી. બહમનશાહ શેઠની ડાઝી પરવા તેણી કરતી નહિ, અને નાટકોમાં અને પાર્ટીઓમાં બચારે પણ પુરૂષની સૌખ્યતમાં જવું પડે ત્યારે રતન રસ્તમદરામ તેણીને 'એસ્કોર્ટ' કરતો. સૌહાર્યને લાડ લડાવવામાં બીજા બહમનશાહ કાંઈ કયાસ રાખતા નહિ. ચાર પાંચ વરસનો થયો ત્યારે ઘરમાં આવતા એકાદ બે ઓલ્યા પંરોણાઓને પુછ્યાં બાંધવામાં, ટપલા મારવામાં, ટાંચણી ભોકવામાં અને તેઓની ઠેકડી કરવામાં તે ઘણો દુશળ થયો. આમ બચારે તે કરતો ત્યારે બહમનશાહ શેઠ ઘણા ખુશ થતા, દીકરાની હુશિયારીપર હસ્તા એટલુંજ નહિ પણ આમ કરવામાં તેને છુપું ઉત્તેજન આપતા. જ વરસની ઉંમરે તેને શીખવાનું શરૂ કરાવવામાં આવ્યું. તે માટે એક ખાસ શિક્ષક રોકવામાં આવ્યો. પણ કોઈવાર પેટમાં દુઃખવાનું, કોઈવાર માથું દુખવાનું, તો કોઈવાર બાહિર જવાનું બહાનુ કાઢી સૌહાર્ય આ શિક્ષકને થાપ આપતો. સાંજને છેડે બહમનશાહ તેને પોતા સાથે ફરવા લઈ જતા, અને મોરીનસની દુકાન, પંચેટીની

દુકાન વગેરેની મુલાકાત લઈ, મીઠાં મીઠાંને તેને જમાડી, ખર્ચાણુ ચળ-
કતી આપ્યાપાપ્યા અપાવી ઘરે પાછા ફરતા. નવ દહાડાની નવાઈ પુરી
થયા પછી એટલેકે બાતુ સુના સાથનાં નવાં લગ્ન જુનાં થયા પછી
બહમનશાહ શેઠ અગાઉની માફક બાલને વખતોવખત 'કલર' કરવા.
તરફ બેઠકાર રહેતા. આથી જ્યારે વચમાં વચમાં સફેદ બાલો દેખાવ
દેતા ત્યારે સોહરાબને તે બાલો દુ'ખી કાઢવાનાં કામમાં તેઓ
લગાડતા. દરેક આવા દુ'ખી કાઢેલા બાલને તેઓ તેને પાવલો,
આઠ આના ને કોઈ વખત તો રૂપીયો પણ આપતા. બહમનશાહ શેઠના
પગ દાબે તો રૂપીયો એક, કોઈ વેળા બરડો દાબે તો રૂપીયો એક, ગીત ગાય
તો બે, ગીલી લગાડે તો એક. આ પ્રમાણે નાનો સોહરાબ બચપણથીજ
તવંગરીનાં પહેલાં મીઠાં પણ પાછલથી કડવાં ફળ ચાખવા લાગ્યો.
બહમનશાહ શેઠ સમજતા હતા કે આ સઘળાં પૈસા તે એક ઑકસમાં
એકઠા કરતો હતો. પણ તેવણને થોડીજ ખબર હતી કે તે તો આપા
અને નોકરો તેની પાસેથી પુસલાવીને કાઢી લેતાં. સોહરાબને વળી બચ-
પણથી ફાંકડો બનાવવાની ટેવ પાડવામાં આવી હતી. ઘણાખરો તેને
રંગબેરંગી મખમલના 'સુટ' માં સજ કરવામાં આવતો. બાલ કાપવા
માટે તેને સદા સેલુનમાં લઈ જવામાં આવતો. કોઈ જો તેને 'શેકલેન્ડ'
કરવા આવે તો તેની તરફ તે પોતાની પીઠ ફેરવતો. એકાદ સાંજે જો
આધરૂકીમ ખવાડવામાં ન આવે તો તે તુફાન જગાડતો. બાતુ સુના જો
ચહાત તો આ સઘળું અટકાવી શકત, પણ તેણી તેમ કરવાની ઝાઝી
દરકાર કરતી નહિ. સોહરાબને બેસી ફરવા માટે એક ટકુ અને એક
ખાસ નાની ગાડી આપવામાં આવી હતી. આ સઘળાંથી આ બાળકનું
મન શીખવા લાગુવાનાં કરતાં શરૂઆતથીજ મોજશોખ ઉડાવવામાં
રોકાણું. તે પૈસાને કાંકરા ગણતો અને તેમજ વરતતો. આઠ વરસની
ઉમરે તેને રૂકલમાં સુકવામાં આવ્યો, ત્યાં તેના પોતાના
વર્ગના નાના સોબતીઓ ઉપરાંત ઉપલા વર્ગના કેટલાક મતલબિયા
નિશાળિયાઓ તેને છુટથી પૈસા ઉડાવતો જોઈ તેની સાથે દોરતી બાંધતા.
નાના છોકરાઓ મોટી ઉમરના છોકરાઓની દોરતી માનસમાન માની
લે છે, અને તેઓ કહે તેમ કરવાને સદા તૈયાર થાય છે. આ માંહેલા
કેટલાકો ઘરેથી પૈસા માંગી લાવવા તેને ઉસ્કેરતા અને પારકે પૈસે
ઉભાણી કરતા. સોહરાબના કલાસના માર્ટરને ખાસ લવાજમ આપી

‘પ્રાઈવેટ ટ્યુશન’ આપવાને રોકવામાં આવ્યો હતો. પણ રખે ‘ટ્યુશન’ છુટી જાય તેની ખીકથી તે સોહરાબને શીખવવાને બદલે તેને પંપાલ-વાની વધુ સંભાળ રાખતો. જ્યારે સોહરાબ નવ વરસની ઉંમરે પહોંચ્યો, ત્યારે તેને અસાધારણ ધામધુમથી આપણી પાક દીનમાં લેવામાં આવ્યો. તે વેળા બહમનશાહ શેઠે ખર્ચાલુ ખાણીપીણીમાં છુટથી પૈસાનો ધુમાડો કર્યો. અત્યારસુધી બાનુ સુનાએ યુરોપ તરફની મુસાફરી મુલતવી રાખી હતી તેનાં કારણો માંહે સોહરાબનો જન્મ, તેની અને પોતાની માંદગી અને રતન રસ્તમફરામ તરફનું ખેંચાણ વગેરે હતાં. બહમનશાહ શેઠ બ્રહ્મ લઘ બેઠા હતા કે રતનને જો તેણી સાથે લેવા માંગશે તો વિલાયત જવાને તેવણુ સાફ ના પાડશે. પણ જ્યારે સોહરાબ નવ વર્ષનો થયો ત્યારે તેને વિલાયતની કેળવણી આપ્યાથી તે કેવો સરસ છોકરો નિવડશે, અને રતન રસ્તમફરામ આગળ એ વાર વિલાયત જઈ આવેલો હોવાથી ત્યાંની મુસાફરીમાં તે તેઓનો કેવો ઉપયોગી રાહબર થઈ પડશે, એવા એવા ખ્યાલો બહમનશાહ શેઠનાં મનમાં ઠસાવી બાનુ સુનાએ બહમન-શાહ શેઠને સમજાવ્યા કે રતન રસ્તમફરામને તેઓએ પોતા સાથે વિલા-યત લઈ જવો. આખરે આ નાનકડું કુટુંબમંડળ એક રણીયામણ દીવસે દોસ્તઆસનાવોની ધમાલ અને ભલી દુવા વચ્ચે વિલાયત ઉપડી ગયું.

નાનો જાંહગીર આ સઘળા અરસામાં તેના બાપ સાથેજ વસતો હતો. તે હવે વધુ વાર નાનો રહેલો હતો નહિ. તે હવે ઉંમરે પહોંચ્યો હતો. જાંહગીર જેમ ઉંમરે વધતો ગયો તેમ તે પોતાના અભ્યાસ ઉપર વધુ ધ્યાન રાખવા લાગ્યો. બાનુ સુનાએ પોતાને ત્યાં બેટાનો જન્મ થયા પછી એક બે વેળા બહમનશાહ શેઠને નાની દીનુ સાથે થયલું તેનું કારણ તોડી નાખવાની સુચના કરીધી. પણ બહમનશાહ શેઠ તેથી એવા તો છેડાઈ પડ્યા કે બાનુ સુનાએ ફરી એ સુચના કરવાની હિમત કરી નહિ. વળી તેણી વિચારતી હતી કે વખતનું કામ વખત કર્યો જશે. કદાપી દીનુ પોતે પોતાની મરજીથી તે કારણ તોડી નાખે, અને તેમ ન થાય તો જાંહગીર કાંઈ તદ્દન નાખી દેવા જેવો છોકરો હતો નહિ. તેથી ઉલટું તે એક કુળદીપક જવાન નિકળવાની સર્વ આશાએ આપતો હતો. તેણે યુનિવર્સિટીનો ઉંચો અભ્યાસ કરીધો હતો અને એક ધીકતી ‘ગ્રેડટીસ’ વાળો પ્લીડર તે બન્યો હતો. આ પદ્ધતિએ તે

પહેંચ્યો તેટલા વારતે તે કાંઈ પોતાનું નાનપણમાં થયેલું દીન્યાનુ સાથનું વસ્તાણું ભુલી ગયો હતો નહિ. તે તેણીને વારંવાર મળવા જતો. પહેલાં પહેલાં તો તેને જર્યાનુ ને દીન્યાનુ ઠીક આવકાર દેતાં, પણ પાછલથી તે આવકાર રફતેરફતે થઈ જતો ચાલ્યો. આનું કારણ જર્યાનુ તરફથી દીનુને મળેલી કેળવણીને મોટે ભાગે આભારી હતું, તે આપણે આગળ ચાલતાં જોઈશું.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

શું આપણા માંહે ‘મદર્ની’ ઓરત હસ્તી ધરાવતી નથી?—
‘મદર્ની’ જર્યાનુની ‘મદર્ની’ ચેલી.

“હું, પુરૂષ હડીલા બેકામ અહંકારી,
હું! હું! હું! દે છોડી ગુમાની ભારી;
છાલકાં મનને છાજે ભૂષણ તકોબરી તારી.”

આપણા આ વાર્તારૂપી અગ્નીરથે આપણા ધણાક પાત્ર-પેસન-જરોને ઠેકાણે ઠેકાણેથી ઉપાડી લઈ તેઓનાં ધારેલાં સ્ટેશનપર તેઓને ઉતારી પાડ્યાં છે, જ્યાં હાલતુરત તેઓને રહેવા દઈ બે અગત્યનાં પાત્ર દીન્યાનુ અને તેણીની વાલી જર્યાનુ જાલેજર જાલનેવાળાને આપણી ત્રેનમાં આપણે ઉપાડી લઈશું. આ જર્યાનુ એક અજબ પ્રકારની સ્ત્રી હતી. તેણી કિંચી, ધકિં વરણુની પણ ઘટમદાર અને તીખા સ્વભાવની હતી. અઢાર વરસની ઉંમરે તેણીનાં લગ્ન તેણીના પુછના દોકરા જાલેજર જાલનેવાળા સાથે થયાં હતાં. આ જાલેજર શાંત સ્વભાવનો, શરમાલ અને એકાંતવાસ શોધવાવાળો આસામી હતો. જર તેને ખીલકુલ ચહાતી હતી નહિ. તેણી મુળમાં તો કોઈપણ પુરૂષ સાથે પરણવાને ધીકારતી હતી, અને તેના બાપની જીદથી જ જાલેજર સાથે પરણી હતી. આવી રીતનાં હોળ્મતોથી થયેલાં લગ્નથી જાલેજર ગમે તેવો શાંત સ્વભાવનો હોવા છતાં આ તેમનો પરણેલો સંસાર સુખી નિવડ્યો નહિ, અને જેમ

જેમ દીવસો લખાતા ગયા તેમ તેમ આ વરવહુ વચ્ચેનો અંતર વધતો ગયો. આનો છેડો એ આવ્યો કે એક સહવારે જાહેજર પોતાની અંગત મતા પોતા સાથે લઈ કોઈને પણ ચેતાવ્યા વીના ખરમા જતી એક સ્ટીમર ઉપર ચઢી બેઠો. તે દીવસ પછી તેનું શું થયું તેની જરને કાંઈપણ ખબર પડી નહિ. કોઈ કહેતા કે તે ઓસ્ટ્રેલિયા ગયો હતો, તો કોઈ અમેરિકા અને જર્મનીનું નામ લેતા અને એટલા સુધી ઉમેરતા હતા કે જાહેજર તો ત્યાં પરણીને કુટુંબ કળીલાવાળો થઈ ગયો હતો. પણ જરને તેની થોડીજ દરકાર હતી. તેણી તો તેનું ધચ્છતીજ હતી. તેણી એક એવા પ્રકારની સ્ત્રી હતી કે જે ઓરતને ‘મર્દાની’ ઓરત કહી શકાય અને જેનો એક નવોજ વર્ગ હાલ વિલાયતમાં ઉભો થયો છે અને આપણાં માંહે ધીમે પણ મજબુતાઈથી ઉભો થતો જાય છે.

લંડનમાં પ્રગટ થતાં ‘વર્લ્ડ એન્ડ વાહીટ’ નામનાં પત્રમાં લેડી પાયલેટ ગ્રેવીલ નામે જાણીતી લેખક કહેછે તેમ “આજકાલ મર્દ અને ઓરત જોડે એક ત્રીજી જાતીનો જીવડો ઉત્પન્ન થયો છે જેને પુરૂષ બનેલી સ્ત્રી અથવા ખરાબર બોલ્યે તો મર્દાની ઓરત કહી શકાય. આ એક નવીનવાઈ છે. સ્ત્રીની નાજીકીનો ગુણ હવે મરતો ચાલ્યો છે અને ઓરતજાતની એક નવી પ્રજા ઉભી થતી જાય છે જે આ નાજીકીને ધીકારતી જાય છે અને ખરાબમાં ખરાબ જાતના મર્દની નકલ કરતી ચાલી છે. આ નવી ક્રીસમનો જીવડે મર્દ અને લગ્ન એ બન્નેનો તીરસ્કાર કરનારો છે. આ એક લડવૈયે જીવડો છે, જે પોતાની કેળવણી ઉપર મુસ્તાક છે, પોતાનાં જ્ઞાન માટે મગર છે, અને જે કહે છે કે અમને અમારું છુટાપણ જોઈયે છે. અત્યારસુધી ઓરતજાત સુલેહશાંતીની પુતળી ગણાતી હતી. દુનિયાથી કંટાળેલો બેજાર થયેલો મર્દ મોહબત અને આશાયસને માટે જેના તરફ નજર કરતો હતો તે આજતકકે ઓરત હતી. પણ આજે જમાનો એવો આવ્યો છે કે જ્યારે દુનિયાથી કંટાળો ખાતાર ઓરત થઈ પડી છે.

“એક ઓરતનું દીલ જે એકવાર માન, મોહબત અને મજબુત મંદીર લેખાતું હતું, જ્યાં એક નાસ્તીક વડીક દોરવાતો અને ખેંચાતો હતો, તે હવે સખ્ત અને ખરતલ બનતું ચાલ્યું છે. આજે નાજીક,

નમ્ર, નીતિમાન સ્ત્રી કેન્ને એક ફરેસ્તો છે તેને ઉપર મિસાલનાં મંદીરમાં પૂજવા ગમતું નથી. તેને તો પોતાનો હક જોઈએ છે. તે તો હરીશાઈમાં ખડી ઉભી થવાનિકળી છે, તે તો મર્દની બાજુમાં નહિ, પણ તે મર્દની સામે તેના મદદગાર નહિ પણ તેના શત્રુ દાખલ, તેના રક્ષક ફરેસ્તા તરીકે નહિ પણ તેના કાતેલ હમનખર્દ તરીકે આવી ઉભી છે! આ મોટામાં મોટો ગળખ છે. આ કાંઈ હાસ્યજનક નાટક નથી તો જોકે હાવભાવ તો સઘળા નાટકીજ જણાય છે. જ્યારે સ્ત્રી ચાલી ચલાવીને કેદમાં જવા જેવાં કામો કરે, સુલેહ જળવવાની કબૂલાત આપવા ના પાડે, સંસારસુખ લેવાદેવાનું જણે નહિ, આપ મેટા કે ભાઈ ભથારની દરકાર વિના એધડક મર્દોની ભયકાકચડીમાં ઘુસવામાં એમલાહજો સમજે નહિ, બાળકના જન્મ કે વહાલની દરકાર કરે નહિ, મોહબતની જળ કે જંજળને હસી કહારે અને બસ ‘વેર અને કીનો’ એજ મુદ્રાલેખ પોતાના વાવટા ઉપર કાતરીને મર્દની મુકાબેલ ઉભી રહેવામાં હક સમજે, ત્યારે કળિયુગની આખરી આવેલી કેમ કહી શકાય?”

જર્યાનુને ઉપર દર્શાવેલા ઉભા થયેલા સ્ત્રીઓના નવા વર્ગમાં આપણે કાંઈપણ આંચકી વગર મેલી શકીએ. તેણીને એકપણ બચ્ચું થયું હતું નહિ. ધણાઓ એમ વિચારે છે કે આવા પ્રકારની સ્ત્રીને પેટે બચ્ચું આવતરે તો તેણીનો મર્દની ખવાસ દુર થઈ જાય; સ્ત્રીજાતીના હાવભાવ અને નમ્રતા તેણીનામાં ઉત્પન્ન થાય. જ્યારે બીજા કેટલાકો એમ કહે છે કે આવી સ્ત્રી તો વાંજણી રહેલીજ સારી; કારણ જો તેણી માતા થાય તો તેણી પોતાનાં બચ્ચાંને તેમાં મુખ્ય કરીને જો બાળકી આવતરે તો તેને રખડાવી મારે અથવા પોતાના જેવીજ બેદરકાર અને કડવાસવાળી બનાવે. જર્યાનુ પાસે પોતાની બાપીકી દોલત હતી જે બીનાએ તેણીના ધણી તરફની તેણીની બેદરકારીમાં વધારો કર્યો હતો. ધણીના નાસી જવાથી દુનિયાંને તેણી એમ સમજાવતી હતી કે સઘળા પુરૂષોને અને તેમાં સાથે લાગા પોતાના ધણીને ધીકારવામાં તેણી વાજબી હતી. ધણીના નાસી જવા પછી તેણી એકલી વૉર્ડન રોડ ઉપર આવેલો પોતાનો બંગલો, જેનું નામ તેણીએ ‘ફ્રીડમ વીલા’ આપ્યું હતું, તેમાં તેણી રહેતી હતી. વાંચનાર પુછશે કે આવી એક સ્ત્રીએ દીનુને ઉછેરવાની જંજળ પોતાને માથે શું કરવા ઉપાડી

લીધી ? આનો ખુલાસો સહેલ છે. એક તો એ કે જરખાનુ પુરૂષ મંડળમાં તો શું પણ સ્ત્રી મંડળમાં વડીલ આઝી બેળાતી હતી નહિ. સારો દીવસ તેણી વિદાયત, અમેરિકા જેવા દેશોમાં સ્ત્રીઓએ પોતાનું છુટાપણું મેળવવાને શું શું પ્રયત્નો કર્યા હતા અને કરતાં રહ્યાં છે તેનાં ચોપડી ચોપાનિયાં વાંચતી; પણ આ સઘળું છતાં ‘ફ્રીડમ વીલા’માં એકલી છોવાથી તેણીને ભારે ડંટાળો લાગતો. આથી તેણીએ વિચાર કીધો કે નાની દીનુને જે પોતાની પાસે રાખે તો તેની સંગતમાં તેણીને મોહવાઈ જાય, એટલુંજ નહિ પણ પોતાના વિચિત્ર પ્રકારનાં સ્ત્રીનાં છુટાપણાને લગતા વિચારો તેણીનાં મનમાં તેણી પેવશ કરી શકે. વળી જાંહગીરની સાથે પરણનાં તેણીને તેણી અટકાવી શકે, અને જ્યારે પોતે મરણ પામે ત્યારે તેણીને પોતાની માલમિલકતની જાળવણીનું સાધન બનાવે. આ તેણીની મનઃબમાં ધાર્યા કરતાં તેણીએ વધુ ફત્તેહ મેળવી અને જાંહગીરને જે થકા આવકાર મળવા લાગ્યો તેનું કારણ પણ આજ હતું. જાંહગીર તો વખતના વહેવા સાથે દીનુની તરફ વધુ ખેંચાતો રહ્યો, કારણ તેણી હવે એક નવજુવાન અને શોભીતી સુંદરીમાં બદલાઈ ગઈ હતી. જ્યારે પણ તેણી જરખાનુ સાથે ખુલ્લી ગાડીમાં ફરવા જતી ત્યારે જુવાનિયાઓની નજર પોતા તરફ ખેંચતી. દીનુની સખી જાંહગીરે કાંઈ પ્રકારથી મેળવી હતી તે તે સદા પોતાની ઘડિયાળની સાંકળીમાં લઈ ફરતો હતો. હવે તે કમાતો થયો હતો, અને પોતાના કાકાની મદદ વગર તે પોતાનું શુજરાન કરવાને એટલુંજ નહિ પણ જે તે પરણે તો પોતાની સ્ત્રી અને બચ્ચાનું શુજરાન કરવાને પુરતો શક્તીવાન થયો હતો. તેણે ઘણીવાર વિચાર કર્યો કે તે હવે દીનુને તેણીની અદરાયલી હાલતની યાદ આપે અને તેણીને જલદી પરણી જાય. જ્યારે પણ તેણીની આગળ તે આ વાત છેડતો ત્યારે તેણી તે સદાઈથી ઉઠાવી દેતી. મીઠા બહમનશાહને ખાનુ મુના તો વિદાયત હતાં ને જરખાનુ તો તેને ખીલકુલ કાઠું આપતી હતી નહિ, એટલુંજ નહિ પણ એક બે વખત તો તેણી ઇશારો પણ કરી ચુકી હતી કે હવે તેણે વધુ વાર તે મકાનમાં તકલીફ લેવી નહિ. આથી તે ઘણો મુઝાયો. પણ તે હિંમતવાળો હતો અને તેણે પોતાનાં મનમાં ઠરાવ કીધો કે તે મકાન તે સદાનું તજી જાય તે અગાઉ એકવાર તે દીનુને તેણીની કબુલાતની યાદ આપી પોતા સાથે પરણવાને સમજાવશે.

હંવારી જાંહગીની સ્ત્રી હિમાયતી—અદરાયલા
ભરથાર ઉપર અણગમી.

“વાત ન વળે તારી તાણ ને તુંદીથી;
માગ નમનતાઈથી, ચાહી માશી, અભીમાન ઉતારી.”

જાંહગીર એકવાર એક ચોકસ હરાવ ઉપર આવતો કે તેને અમલમાં મુકવામાં દીલ કરતો નહિ. તેણે એકવાર વિચાર કીધો કે દીનુ સાથે તડ ને ફડ કરી દેવું એટલે બીજે દિને તે દીનુને મળવા ‘ફ્રીડમ વીલા’ મઠે ગયો. આજે રવિવાર હતો એટલે તેને અવકાશ હતો, અને વળી સારે નસીબે મેડમ જર્યાનુ શોપીંગે સીધારેલાં હતાં. એક નોકરે ખખર કીધી કે મિસ દીનબાનુ લાયબ્રેરીમાં હતાં અને તેણીએ કેલવાડ્યું હતું કે તેણી મીંડ જાંહગીરને માત્ર ૦૧ કલાકજ મળી શકશે અને એજ શરતે તેવણે અંદર આવવું. જાંહગીર આ સંદેશાની કાંઈપણ દરકાર કર્યા વગર અને પોતે દીનુને હકદાર અદરાયલો ધણી હતો તે બીના ધ્યાનમાં રાખી લાયબ્રેરી તરફ ધસ્યો. મિસ દીનબાનુ એક ‘રીક-લાઈનીંગ ચેર’માં અટકેલી પડ્યાં હતાં. તેણીએ એક ફકકડ આધગ્લાસ લગાડ્યો હતો અને એક ચોપડી વાંચવામાં રોકાયેલાં હતાં. જાંહગીરને જોતાં વાર તેણી સહેજ ઉઠી ખડી બેઠી ચોપડી પાસેનાં સ્ટેડપર મેળી જાંહગીરને “કમ ઇન મીંડ જાંહગીર” કરી આવકાર દીધો, અને તેણે ‘શેકલ્ડ-ડ’ કરવા માટે લખાવેલો હાથ જાણે પોતે જોયો નહિ હોય તેમ પાસેની એક ખુરશી ઉપર બેસવાની નીશાની કીધી. જાંહગીર છેલ્લો દીનુને ચાર પાંચ મહિના ઉપર મળ્યો હતો. તેણી સીધી સરોવર જેવી ઉંચી અને આગળ કરતાં વધુ ટેકાવદાર દીસતી હતી. એક બાળક તરીકે આપણે જ્યારે આ દીનબાનુને ટ્રાંટરોડ ઉપરની કંટ્રાક્ટર બીલ્ડીંગમાં જોઈ હતી તે વેળાના તેણીના સ્વભાવનું કાંઈક વર્ણન હું આપી ગયો છું. હાલની છોકરીવન વયનો તેણીને સ્વભાવ તેણીની અને જાંહગીરની વચ્ચેની વાતચીત ઉપરથીજ અચુક રીતે માલુમ પડી આવશે.

“વેલ મીઠા જાંઘીર” તેણી બોલી. “આજે ‘સનડે’ જેવે દહાડે ‘અલી મોનીંગ’માં તમે હયાં આયાય તેનું કંઈ ખાસ કારણ હોશે. સહવારના તો હું હંમેશાં લાયબ્રેરીમાં રોકાયેલી રહેતી ને દીલગીર છું કે તમોને ઘણો વખત આપી શકશ નહિ.”

જાંઘીર જરા તડખાયો. તેણે પોતાનાં નામ આગળનો “મીઠા” બોલ બીલકુલ ગમ્યો નહિ. તેણે પોતાની ‘સનડે’ કાઢી થડે પેટે પાસેની ખુરશીપર મેલી, પોતાના હાથમાંની લાકડી પણ ત્યાં ગોઠવી અને પછી પગ ઉપર પગ ટેકવી બોલ્યો.

“રીઅલી દીનખાનુ, હું તમો જેવાં એક રોકાણવાલાં ખાનુને એમ રોકવા માટે ઘણાજ દલગીર છઉં. ઘણા દહાડા થયા મેં તમને ‘વીઝીટ’ આપી’તી નહિ તેથી મેં ધાર્યું કે ચાલો આજે જઈ. વલી મને એમખી લાગું કે મને જોઈને તમે નાખુશ તો થશોજ નહિ. કેમ, જરખાનુ કેમ છે ? ઘેરમાં છે કે ? અને તમારી પોતાની તખી-યત કેમ છે ? ”

“થેંક યુ, મીઠા જાંઘીર, હું તો તદન વેલ છઉં. જરખાનુ શોપીંગે ગીયાંય. કાંઈ ન્યુઝ ? ” દીનુએ પુછ્યું.

“ન્યુઝ તમેજ નથી સાંભળી દીનખાનુ ? હમણા તો બધી કલબે કલબ ને ઘેરેઘેર પેલી હોમાવરનની હમલીની વાત ચાલી રહીય. એને ધનજીશાહ ધનાપટેલના ભીખુ સાથનું એનું ‘એનગેજમેન્ટ’ તોડી નાખ્યું તેથી બધાં એને ટુંપી ખાયય.” જાંઘીર બોલ્યો.

“એમ કે તારે ? આપ સાહેબખી તેમાં લાગ લેવાય કે ? તમે એ ખીચારીને મ્હોંને આયું બોલતા હોશો.”

“નહિ દીનુ, હું કાંઈ તેમ કરતો નથી, પણ એટલું તો હું જાણુંય કે કોઈખી મુસ્તકીમ કારણ જણાવ્યા વગર હમલીએ પોતાની પ્રોમીસને ભંગ કરવો નહિ હતો.”

“પણ તમે કેમ જાણ્યું કે એની પાસે કંઈ મુસ્તકીમ કારણ નહિ હોશે ? એની પાસે જે કારણ હોય તે કાંઈ ‘પબ્લીક પ્રોપર્ટી’ નહિ કહેવાય, ને તે જાહેરમાં મુકવાને એ કાંઈ બંધાયેલી નથી.”

“ તે ગમે તે હોય દીનબાનુ, પણ એક વખતે પરણવાનો ફાલ આપીને એ પ્રમાણે ફરી જવું એ એક વેલ ખીલેલ ગર્લને વાસતે સાફ કહેવાય નહિ. આજકાલ તો આપરી છોકરીઓમાં એ પવન ફાટી નીકરીયોય. ગીયા છ મહીનામાં નહિ તોખી એવા તરન દાખલા બન્યા હોશે. આપરી છોકરીઓ તો બસ એમજ સમજવા લાગીય કે અમને માટીડાઓની દરકાર શું છે. ”

“અરે વાહ રે લાલાજી,” દીનબાનુ બોલી. “ત્યારે તમે માટીડાજીઓ બધા સતનો કાંટા પહેરીનેજ ફરતા દેખું. તમારા લોકોનું સત તો કલબમાં પાંચશો ખરચવા ને બૈરીને કહેવું કે પચાશ રૂપરડીમાં ઘેર ચલાવ ! માટીડાજીઓ ગમે તેમ કરે, પણ બૈરાંએ તો સદા નીમકહલાલ, ખીન-સ્વાર્થી અને ધીરજવાંતાં રહેવું. તેઓએ સદા પોતાની સૃજતને તાબે થવું અને પેટમાં આગના સોહલા ઉડતા હોય તોખી વરજી ધરમાં આવે ત્યારે હસતો મુખડો રાખવો અને કાઠપણુ રીતે તેવણને નારાજ કરવા નહિ. ગરીબ ખીચારા વરજી બે ઘડી કલબમાં થાકેલા જીવને આરામ આપી આવે ને રાતના બે વાગતે બારણું ઠોકે ત્યારે બૈરી થતીએ વરી ફફડવાનું કેવું ! જરા ઉઠીને બારણું ઉઘાડ્યું તો શું કંઈ તખીયતનું નખખોદ વરી જાય કે ? ને વરી રાતને વખતે ફફડાત તે કેવો કરવો ? બૈરી થતીની દાહ દુખતી હોય કે માથું પકરયું હોય તો તેમાં મુન્નકો શું છે ? તેની તો ફરજ છે કે હંમેશાં હસતું રહેવું ને ધણીને હસતો રાખવો. ‘હસતાં ઘેર વસતાં.’ આય વીશમી સદીની શરૂઆતમાં તમે માટીડાજીઓ હજુર બૈરાંઓને પાલેલાં જનાવર સરખાં સમજો. જો છોકરીઓ બધી એકમતે ઉચારે કે માટીડાજીઓ બધા વાંદર કે પક્ષીઓથો વધુ નથી તો હું કેવી ખુશી થાઉં. વાંદરા વાંદરીઓ એકસરખાજ કાયદાઓને આધીન છે અને પક્ષીઓમાં નરો પોતાની માદાઓને માળા આંધવાના અને બચ્ચાંને દાણો ખવાડવાનાં કામમાં મદદ કરેજ એટલુંજ નહિ પણ ન્યારે માદા કામમાં રોકાયલી હોય ત્યારે નર તેણીને ખુશ રાખવા ગાનતાન કરેજ, સમજ્યા મારા માનસઘ નરજી ? ત્યાંસુધી માટીડાઓ એમ વિચારશે કે નીમકહલાલી, ખીનસ્વાર્થી-પણ, સ્વભોગ, પતિવ્રતાપણ, સત્યતા, કરકસર વગેરે ગુણો સ્ત્રીઓમાંજ જોઈએ ને માટીડામાં નહિ, ત્યાંસુધી લગનનું બંધારણ નિષ્ફળ

નિવરશે. લગ્નની એકમાં વરઘૈરીના ગુણદોષની થાપણ એકસરખી નહિ હોય તો તે એક સહજમાં કરરભૂસ થઈ જાય. ટુકમાં બોલું તો એક પુરૂષમાં એક સ્ત્રી કરતાં દ્રઢતાનો અંશ વધારે હોવો જોઈએ; જ્યારે એક સ્ત્રીની સઘળી ચાલચલણમાં મધુરતા વધારે જોઈએ. એકસ ગુણો સ્ત્રીઓ કરતાં મરદોમાં અને બીજા એકસ ગુણો મરદો કરતાં સ્ત્રીઓમાં વધારે ખીલેલા હોવા જોઈએ. પણ કરકસર, ધીરજ, નીમકહલાલી, સ્વભોગ, પતિવ્રતાપણું, સત્યતાએવા એવા ગુણો તો બન્નેમાં સરખાજ હોવા જોઈએ. અરે તમે ડાહ્યા કાગરાઓ, તમે ઐરાંઓને નબલાં સમજો અને તમારી માલમિલકતની સંભાળને ખાતર કાયદાઓ બાંધો, પણ તમારી સ્ત્રી-જાતીનાં મનની ખીલવણી વારતે ને ઇજતના બચાવને માટે તમે એ શું કીધું અને કરોય ? હું હિંમતથી કેહું કે કાંઈજ નહિ. તમે માટીડાઓ અમે ઐરાંઓને નબલાં કેહો અને હમે જ્યારે સીધે મારગેથી આડાં ફાટીએ ત્યારે તમે હમારી ઉપર ઇપકાનો વરસાદ વરસાવો. પણ જ્યારે તમે પોતે તેવીજ રીતે આડા ફાટો ત્યારે વાત સહજમાં પટાવી દેવો કે એમાં શું છે. ગમે તેમ હોય હું તો માટીડો છેઉં, માણસ સદા ભૂલ કરતું આવેલું છે, વગેરે વગેરે. પતિવ્રતાપણુનો ગુણ તમે સ્ત્રીમાં વખાણુતા આવ્યા છો પણ તમારામાંનો એકાદ પુરૂષ જ્યારે બલજબરીથી એક સ્ત્રીને આડે મારગે દોરવે ત્યારે તમે તેને ન્યાતબહાર મુકતા નથી. પણ તેથી ઉલટું જાણે કાંઈ બન્યુંજ નહિ હોય તેમ તેને આબરૂજત આપો છો ને તેને તમારી મંડળીમાં છુટથી ભેલાવા દો છો અને કાંઈ કાંઈ વેળા તો તેનાં સારાં નસીબ માટે તમે તેને મુખારકબાદી આપો છો. વારંવાર તમે ફરીઆદ કરો છો કે અમે બધરાંઓ ધણાં ખરચાણુ છીએ, પોશાકનાં ધણાં શોખીન છીએ, મોજાં મારવામાં જીવ ધાલી રાખીએ છીએ, અને સદા તમારા પસીનાનો પૈસો ઉડાવવાને તત્પર રહીએ છીએ. જે છોકરીઓને તેઓની માતાઓએ શ્યાણી, સાદી, નમાની, ઘેરરાખુ, કરકસરવાલી અને ઉદ્યોગી બનાવી હોય તેઓને તમે પસંદ કરતા નથી. તમે તો ધપ ધપીઓને પસંદ કરો અને જે સૌથી સુંદર વસ્ત્રાલંકાર સજતી હોય તેને નમોય. તમે ગુલાબની સુગંધ લેવો અને ચંબેલીના સુગંધને ધીકકારો. ‘ઉલટો ચોર કોટવાલને દંડે’ એ કહેતી તમારા બાળમાં સદા ખરી પડે છે. માટીડાઓ ગમે તે કરે તે સ્ત્રીઓએ શાંતપણુ

સહન કરવું એ તમારા કાયદા અને રીવાજનું સાદું અને સુતરું તાત્પર્ય છે. તે કાયદાઓ સૌથી શ્રેષ્ઠ ગણાય કે જે લગ્નની બાબતમાં બૈરાં અને માટીડાઓનાં શીરપર એકસરખી જોખમદારી નાખે. ત્યાંસુધી એમ થાય નહિ ત્યાંસુધી મારા વિચાર પ્રમાણે છોકરીઓએ કદીખી પરણવું જોઈએ નહિ.”

આ લાંબુલય જેવું ને ઝમકદાર લાપણુ સાંભળી જાંહગીર તો દંગ થઈ ગયો. તે વિચારવા લાગ્યો કે શું આજ પેલી નાની દીનું જે બ્યારે બાળક હતી ત્યારે તેની પોતાની ઉપર હદ વિનાનું વહાલ દેખાડતી હતી અને તેની સાથે ભારે ઉત્સાહથી અને મમતાથી રમતગમતમાં જોડાતી હતી. દશ બાર વરસના અરસામાં આ કેટલો અજબ જેવો ફેરફાર ! એ ફેરફાર શું ચોપડીઓએ તેણીની માંહે કર્યો હશે ? અથવા શું હાલની પારસી સ્ત્રીકેળવણીની કસુરને એ આભારી હશે ? ગમે તે હો, પણ દીનબાનુના સ્વભાવમાં હવે મોટો ફેરફાર તો થયો હતો અને તેણીને સમજાવી લેવાનું કામ હવે તેના ધારવા કરતાં વધુ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. આ સઘળા વિચારો તેનાં મનમાંથી વીજળીવેગે પસાર થઈ ગયા.

“દીનબાનુ, દીનું, એ હું આય શું સાંભર્યું ? તમે તો મારી આગળ હમે માટીડાઓની ખામીઓનું એટલું તો લંબાણુ ટીપણું રજુ કરીધું કે તમારી દરેકે દરેક પોઈન્ટનો હું જે જવાબ વાલવા એસું તો સાંજ પડતાંખી તેનો છેડો નહિ આવે. પણ દીનું તમે ભુલી જવોય કે જે ધણી આગળ તમે આ લંબાણુ ભાશણુ કરીધું તે ધણી આજ-કાલના શોખીન અને રંગીલા કુંવારાઓની ઉપમા હેઠે આવી જતો નથી. તેઓની સફમાં ખીરાજવાને તે રાજ નથી અને તે જન્મ સુધી કુંવારો રહેવા ઇચ્છતો નથી; પણ પરણ્યા પછી તે એક નમુનેદાર ભરથાર થઈ પડવાની આશા રાખેય. મેં તમોને હમણા દીનું કરીને બોલાવ્યાં ત્યારે મેં જોઈ લીધું કે તમે તમારાંનેણુ ગુસ્સાથી ફેરવ્યાં. તમે વીસરી જાવોય કે તમને દીનું કરીને બોલાવવાનો મને પુરતો હક છે. તે હક મેં આજે નહિ પણ વરસો અગાઉ મેળવેલો છે. તમે આ પણ ભુલી જવોય કે જે ભાશણુ મારી આગળ તમે આજે કરીધું તેની વરસો અગાઉ તમારાં માબાપે મને આપેલી કબુલાતમાંથી તમે કાંઈ મુક્ત થઈ શકવાનાં નથી. તમે તો

મારાં અદરાયલાં મોહરદાર છો, અને આજે અત્રે આવવાની મારી મત-લખ માટીડાઓની રેહણીકરણી વીશે ભાશણ સાંભળવાની નહિ, પણ આપણાં લગ્નનો દીવસ નકડી કરવાની છે.”

ઉપલા ખેલોએ દીનબાનુના ચહેરામાં ચિત્રવિચિત્ર ફેરફારો કીધા. એકે પણ જેટલા સમયમાં તે ચહેરો ઘડીમાં લાલ તો ઘડીમાં ફીકાફ્ય જેવો થઈ જતો. તેણી બહુ ઉરકેરાયલી હાલતમાં ખેલી:—

“ખરેખર, મીં નાંહગીર, તમારું આય ખોલવું જેટલું અજબ જેવું તેટલુંજ રમુજ છે. હા-હા-હા. હવે કાંહ જાઉં? તમે તો મને જખરી થથરાવી નાખી! ‘ડીઅર મી’! તમે માટીડાઓ આટલાબધા ચપળ હોવાય ને અમે બધરાંઓને દંગ કરી નાખવાને આટલીબધી શક્તી ધરાવાય એ તો કેથું આજેજ મેં જાણ્યું. ખરેખર, જો હું તમારી ‘વીઝીટ’નું ખરું કારણ જાણતે તો હું તમને લખી વાલતે કે મેહરબાની કરી તમે અત્રે પધારવાની તકલીફ લેવીજ નહિ. હું-હું-હું.” વળી તેણી પાછી હસી. “હાઉ ‘ફની.’ મને તો જાણે એમ લાગેય કે હું આજે એક ‘એકસાઇટીંગ ટ્રામા’ જેવા આવીય. શું તમે મારા અદરાયલા ભરથાર છેઓ? મીં નાંહગીર, તમેને પ્લીડર કોણે બનાવ્યા? તમે જેવા એક કાયદાશાસ્ત્રી આ વીશમી સદીની શરૂઆતમાં શું એમ કહેવા માગોય કે જેને તમે અદરાવાનું કહેાય તેવીજ કંઈક ‘સેરીમની’ આપણા બેઉ વચ્ચે દશ બાર વરસ અગાઉ થઈ હોય, જે આપણે પોતે નહિ પણ આપણાં માબાપોએ કીધી હોય, અને જે ‘સેરીમની’ થઈ જ્યારે મારી ઉમર આંઠ અને તમારી અગીઆરની હતી; તે ‘સેરીમની’ નાં બંધારણથી આપણી સમજમાં આવ્યા પછી આપણે બન્ને ચાલવાને બંધાએલાં છીએ? તમારી સાદી સમજ તમને શું કહેય? રીવાજ, ધર્મ કે કાયદો એ સઘળાં આ બાબદમાં મારી વીરધ જતાં હોય અને મને જો શુળીપર ચઢાવવામાં આવે તો તે ઉપરથી પણ તમારી સાથે પરણવાને હું ના પાડું! આવી બેહુદી ‘પ્રોપોઝલ’ મારી આગળ લાયા તે અગાઉ તમારે બે વાર વિચાર કરવો હતો. એ ‘પ્રોપોઝલ’થી તમે માટીડાઓ વીશે જે વિચારો હું બાંધી ચુકીય તે વિચારો વધુ મજબુત થયાય. ચાલો, હવે મહેરબાની કરી આપણી આય ‘ઇનટરવ્યુ’ નો અંત લાવો તો સારું.”

“દીનુ, દીનુ, તું ભુલ કરેય. મને જે બધું કહેવાનું છે તેમાંનું અરધુંબી હું બોલી રહ્યો નથી; જોકે આપણને અદરાયાને આટલો લાંબો વીલંબ થઈ ગયોય છતાં તહારી તરફનું બચપણનું માહરૂં વહાલ જરાપણ ઓછું થયું નથી. તું જો એમ ધારતી હોય કે આય તહારાં લાંબાં ભાણણથી તહારી ઉપરથી હું સદાનો હાથ ઉઠાવશ તો તેમાં તહારી મોટી ભુલ છે. પણ મને એટલું પુછવાની રજા આપશે દીનુ, કે તું શું જીવતાં સુધી કુંવારી રહેવા માંગેય ? અલબત્ત તહારી હમણાંની હાલતમાં તો તું તેમ કરી શકે; પણ ધાર કે તું પૈસાટકાની જે સગવર હાલ ભોગવેય અને ગુજરાનનાં જે જે સાધનો હાલમાં તહારી પાસ છે તે તહારી કને મોબુદ નહિ હોતે તો તું કુંવારી રહેવાનું પસંદ કરતે કે ?”

“અલબત્ત ! એક નહિ ને લાખ વખત. ગરીબીમાં પણ હું કુંવારી રહેતે અને હાલ માતબરીમાં પણ જો માહરૂં ચાલી શકતું હોય તો માહરી બધી બેહુનપણીઓને તેમ કરવાને હું ફરજ પાડું. માહરી પાસે જો પુરતા પછસા હોય તો હું કુંવારી છોડરીઓનું એક સંસ્થાન વસાઈ, ત્યાં તે લોકોને વાસ્તે એક જુદીજ કાલેજ. સ્ત્રીશિક્ષકોના હાથ હેઠલ સ્થાપું અને બેતીવાડી અને ઉદ્યોગહુન્નરનાં સધળાં સાધનો સ્ત્રીઓની બાંહેધરી અને સહાયતા હેઠલ પુરાં પાડું. તે લોકોને ત્રણ વરસ સુધી કાલેજમાંથી બહાર પગ મુકવાને, કોઈપણ પુરૂષ સાથે વાત કરવાનો અને તેઓનાં કોઈપણ સગાંવહાલાંઓ સાથે કોઈપણ રીતનો સંદેશો ચલાવવા દેઉં નહિ. કાલેજમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી વસાવેલાં સંસ્થાનમાંજ રહી ધંધો ચલાવવાના તેઓને સપત આપું. તે લોકોની એક વોલન્ટીઅર કોર ઉભી કરું, તેની સરદારી હું લેઉં ને જરૂરીઆતને વખતે સ્વરક્ષણ કરવાનો હુન્નર તેઓને શીખવું. ખેરાં દરજીઓ, ખેરાં ગાંધી, ખેરાં ડૉક્ટર, ખેરાં દુકાનદાર, ખેરાં મોચી, અને દુકમાં જ્યાં જુવો ત્યાં ખેરાં અને ખેરાંઓનીજ બલીહારી ! ઠેકાણે ઠેકાણે ‘વૉરનીંગ બોર્ડ’ ઉભાં કરું કે કોઈપણ પુરૂષે જીવને જોખમે અમારાં સંસ્થાનમાં પગ મુકવો. ‘નોવેલ આઇડ્યા!’ કેમ ખરું કેની ? શું ધાર્યું સીં જાહેરી ?”

“ ‘નોવેલ આપડયા’ તો ખરે દીનુ, પણ મને લાગેય કે સ્ત્રી સંસ્થાનને વાસ્તે તમે જે બધાં જોઈતાં સાધનો માહરી આગળ વીસ્તારીને કેહી ગીયાં તેમાં જે એક મુખ્ય સાધન જોઈએ તેજ તમે વીસરી ગીયાંય. તમારી જે રજા હોય બાનુ, તો હું તે સાધન તમને કેહું.”

“ થેંક યુ. વલી તે સાધન શું છે ? ”

“ તે સાધન સ્ત્રીઓને પુરવાની અને સ્ત્રીઓનાજ હાથ તલે ચાલતી એક દીવાનશાળા છે. મને તો લાગેય કે આ સાધનનું પ્રમાણ તમારે ઘણું મોટું રાખવું પડશે; કારણ સંસ્થાન ઉંઘાડતાં વાર ઘણું મોટે દરજ્જે નાણુક પંથનીઓને એ સાધનનો લાભ તમારે આપવો પડશે. દીનબાનુ, આ સાધનનું વડ-પણુ તમે પોતેજ લેવો તો સાફ. ને વળી જે કબસની વખતે તમને તે માંહે પુરાવું પડે તો તમારી બદલી તેની સરદારી તમારાં વાલી જરબાનુના કરતાં કોઈખી વધારે લાયક હાથમાં જઈ શકે નહિ. બેઅબ્બી થતી હોય તો સેવક માફ માગેય.”

જાંઘીરના આ બોલોથી દીનબાનુને ચટકો તો ઘણો લાગ્યો, પણ તેણીએ મોટું ઠાવકું રાખ્યું અને બોલી “ થેંક યુ. મીં જાંઘીર, તમારી આ ઉપયોગી દરખાસ્ત માટે હું ખચીત તમારી ઘણી આભારી થઈશ. પણ સારાં નસીબે હમારાં નવાં સંસ્થાનમાં તમે વીનવેલાં સાધનની કાંઈખી જરૂર પડશે નહિ; કારણ દીવાના પુરખોની ભુમીથી અને તેઓના ચેનચાલાઓથી સ્ત્રીઓ જે હજારો માંડલ દુર જઈ અળગ રહે તેટલું પછી દીવાનાપણુનો પવન તેઓમાં પુકેજ ક્યાંથી અને દીવાનશાળાની જરૂર ક્યાંથી રહે ? ”

“ દીનુ ” આ બોલીને જાંઘીર જરા અચક્યો. તેણીની હબ એવી હતી કે તેણીને વહાલથી અથવા ‘ તું તાં ’ થી બોલાવવાનો વખત હજી આવી પહોંચ્યો હતો કે નહિ તે જાંઘીર સમજી શક્યો નહિ. તેણે હજી તેણીની સાથે દીનબાનુના એલકાબથી અને ‘ તમે હમે ’ થી વાતચીત કરવામાં જ સલામતી જોઈ. વાત હમણાં પુર રસ ઉપર ચઢી હતી, અને એક ચપળ કાયદા-શાસ્ત્રીની નજરે તેણે જોઈ ‘ લીધું ’ કે સ્ત્રી તરીકેની તેણીની કામગીરીને બાહુર આણવાનો અને તેણીનાં નાણુક મનને ‘ ફાઈનલ અપીલ ’ અથવા ‘ એપેલ ’ કરવાનો વખત હજી દુર હતો; ખરું જોતાં તો તેની પોતાની.

હાલની ઉસ્કેરાયલી હાલતમાં તેવી ‘અપીલ’ કરવાને તે પોતેજ અશક્ત હતો તેથી તેણે આગળ ચલાવ્યું.

“દીનજાનુ, માફ કરજો, પણ મને તો લાગેય કે આવા વાહીઆત વિચારો તમારાં ભેજાંમાં જો લાંબો વખત રમી રહેશે તો સંસ્થાન વસાવ્યા અગાઉ કોલાણીની અથવા નવપાડાની મુલાકાત તમારે લેવી પરશે. મરદોને વાસ્તે તમારાં નાકમાં એટલી સુગ કેમ ખેસી ગેમ્ય તે હું સમજી શકતો નથી. પાંચ આંગલાં કાંઈ સરખાં હોતાં નથી. ગામ ત્યાં ઢેરવારો તો હોય. જેમ બધાં ખૈરાં સારાં હોતાં નથી તેમ બધા પુરૂષો નકારા હોતા નથી. હું તો એક પ્રમાણીક લાગણીનો, પ્રમાણીક નીષ્ટાવાલો, અને સાચો ગ્રહસ્થ છું. એકજ સ્ત્રીને મારો હાથ સપુરદ કરવાનો અને તેને જીંદગી સુધી સુખદુઃખમાં વલગી રહેવાનો મેં નીશ્ચય કીધો છે. દશ બાર વરસ અગાઉ આપણાં માખાપોએ આપણને અદરાવ્યાં હતાં અને હાલ આપણે પરણવાની વયે પહોંચ્યાં છીએ ત્યારે આપણાં માખાપે લીધેલાં પગલાંથી મને જરાપણુ શરમાવાનું અથવા પરતાવાનું કારણ મળ્યું નથી. હું કાંઈ એક ભમતો ભમરો નથી. જો તમે પરણવાને ના પાડશો તો ખીજે ઠંડાણે મારી નજર દોડાવવાને બદલે તમારા એ તુંડીભર્યાં તોરને કેમ તોરવા તેનો અભ્યાસ હું તે તોર તુટતાં તલક કરતો રહીશ ”

“ભમતા ભમરા ! જન્મ સુધી વલગી રહેવું ! હા-હા-હા ! એ બધું કેવું ‘ફની’ લાગેય. આખાદ નાટકમાં સાંભળીએય તેવું ! મને તો તમારા એ ખોલવાથી પેલી રોઝ, લીલી, અને વાયોલેટની વાત યાદ આવેય. વલી તમે બધા માડીડાજીઓ ભમતા ભમરા નહિ તો શું છો ? એક નહિ ને લાખ વખત, બાપેદાદે, સાત પાણીએ ધોયેલા પહેલા નંબરના ભમાતુ. જે જુદી જુદી કડીઓથી સંસાર બંધારણની સાંકલ બનેલી છે તે સાંકલ માંહેલી સૌથી ભયભીત કડી તે મરદ છે. તમારા માંના ઘણાઓ સોહામણા, મલતાવડા, પતામણા, અને હાજરજવાખી હોયય. તેઓમાંના કેટલાક ખુશાલ અને દીલ ખેહલાવનારી અથવા દીલ ઉસ્કેરનારી વાતો કરવાવાલા હોયય, તો કેટલાકો વલી કવીરાજ અથવા અંધકર્તા થવાનું રોળ ધાલેય. એવો એકાદ રમતાપંચી રમી ગુલાબનાં પુલ આગળ જ્યારે જાયય ત્યારે તેને કેહેય કે ‘અર

ગુલ, તું સોહામણું છે અને હું તુંને અતી વહાલથી ચાહું છું. મને લાગેય કે તારી સેવામાં હું મારી આખી જીંદગી અર્પણ કરી શકું. જો તું મને વલતાં વહાલથી ચહાય તો એક આખી સદીના સત્યવાદી અને પ્રમાણીક વહાલથી હું તને ચાહીને અને વળગી રહીને તહારાં તે વહાલનો ખદલો વાલી આપું !’ ગુલે શકમંદ રીતે જવાબ દીધો કે ‘તહારા જેવા રમતાપંચીની લલાંસ ઉપર કેટલો ભરસો મેલવો તે હું સારી રવેશે નાહું છું.’ રમતાપંચીએ જવાબ વાલ્યો કે ‘અમે પંચી પંચીઓમાંથી ધણો ફેર રેહ્ય. હું નાહુંય કે અમારામાંના ધણાઓએ તહારા જેવી સુંદરીઓને થાપ આપીય, પણ તે માંહેલો હું નથી. ખરું છે કે મને એક ભમાતુ ભમરા તરીકે પાંખો છે; પણ તે પાંખો તો મને સદા તહારી કને ખેંચી લાવશે. હું તો એકજ ‘ગુલ’ને પસંદ કરવાવાલો છું. ખીન્ન પંચીઓ જેવો થાપ-આજ હું નથી. હું કસમ લેઉં છું કે જો તું મહાઈ ખોલવું સાંભળશે નહિ તો હું મરી જઈશ અને તેવાં મૃત્યુમાં પણ સંતોષ માની લઈશ.’ તે ગુલાબનું ગુલ આથી ખુશ થઈ ગીયું. તેણે વિચાર્યું કે આ પંચી મને કેટલોખધો ચાહેય. ખીન્ન પંચીઓની થાપખાજનો દોશ એને શીર મેલવો વાજખી ગણાય નહિ. આમ કહી તે ગુલાબનાં ગુલે પોતાનો સૌથી ખુશખોદાર સોહાડમ કાઢવા માંડ્યો, અને પોતાનું તનમન પંચી રૂમીને અર્પણ કીધું. પંચીએ લેવાય તેટલી સુંગધ પોતાના શ્વાસમાં લીધી, ચુસાય તેટલો રસ ચુસ્યો અને પછી ગુલને તજ દઈ ચાલવા માંડ્યું. ગુલેગુલાબે સવાલ કીધો કે ‘તું કયાં જાયય ?’ પંચીએ જવાબ દીધો કે ‘કયાં જાયય પુછાય ? ભાઈખંધ ગુલો જેઓ તહારા હરીફ છે તેઓને મળવા હું જાઉંય.’

“ ‘પણ તેં સોગંદ લીધા હતા કે તું મને સત્યવાદી નીવડશે’ ગુલેગુલાબે કહ્યું.

“ ‘તે તો હું નાહુંય મહારાં વહાલાં ગુલાબ’ પંચીએ કહ્યું. ‘તે તો માત્ર ભમાતુ ભમરાના રમતાપંચી કસમ હતા. તેની ઉપર તેં કેટલો આધાર રાખવો તે તહારે નાણવું હતું.’ ત્યાર-પછી તે એક સુંદર લીલીનાં ફુલ આગલ ગયો. આ અરસામાં એક કદ-રૂપા તીકે આવી ગુલાબને ડાંખ માર્યો. તેણે મદદને માટે

પંચીને હાંકે મારી, પણ આ હાંકેનો કાંઈપણ જવાબ વાલવાના તેણે મગરૂરીથી અખાડા કર્યા; કારણ તેને મનસે ગુલાબ ભુતકાળનું અને લીલી વર્તમાનકાળનું પુલ હતું. તેનામાં જેટલી સત્યતાની લાગણીનો તેટલોજ આભારી લાગણીનો ટોટો હતો.

“રમતાપંચી રૂમી સારી રવેશે જાણતો હતો કે લીલીની સાથે તેને જુદીજ રીતે વર્તવું પડશે, અને તેમ કરતાં ખુશામતખેરી ભાશાનો મોટો જથ્થો તેને ખાલી કરવો પડશે. તેણીની આગળ પહોંચતાં વાર તે ખોલ્યો ‘અરે સુંદર લીલી, પેલું ગુલેગુલાબ તો એમજ ધારે છે કે સઘલાં પુલોમાં તેની પોતાની સુંદરતા શ્રેષ્ઠ છે. તે એવકુદ્દ એમ વિચારે છે કે તે પુલોની રાણી છે. તે ખુબસૂરત છે તે ખરી વાત છે, પણ તહારી ખુબસૂરતી આગળ તેણીની ખુબસૂરતી પાણી ભરે છે. તેણીનામાં સુગંધ છે, પણ તે સુગંધ તહારાં બદનમાંથી નીકળતા ખુશનુમા અને દીલપ-ઝીર ખુશમો આગળ સદંતર બેમાલુમ થઈ જાય છે. તહારાં સુંદર સરોવર જેવાં શરીર આગળ તેણીની આકૃતિ શું ખીસાદમાં છે? એ આકૃતિ તો માત્ર એક ફીકા કાળીના દડા જેવી છે. તહારી દુધ જેવી ચોખ્ખી સફેદ ચામડીની સાથે શું કાંઈપણ પુલની ચામડી હરીફાઈ કરી શકશે? હું ખરું કેહુંચ વહાલાં લીલીબાનુ કે તમારી નેડી આખી દુનીયામાં મળવી મુશ્કેલ છે.’ તે એવકુદ્દ લીલી રમતાપંચીની વાત કાંઈક ખુશાલીથી અને ધ્યાનથી સાંભળે છે. રમતાપંચીએ તે નેયુ-અને આગલ પગલાં ભરવા માંડીયાં. ખરડાયલા પગ તે ગાલીચા વેર લાવીયો અને લીલી સાથે પ્યારની વાતો કરવા લાગ્યો. લીલીએ એક નીસાસો નાખ્યો અને ખોલી:-

“અરે રમતાપંચી, તું જો એક ભમતો ભમરો નહિ હોતો તો તું જે કેહુંચ તે સઘણું નહિ તો તે માહેણું અરધું પણ હું ખરું માનતો.’ ભમરો લગાર જીરુસાથી ખોલ્યો ‘ત્યારે તો તમે મને ઓલખતાંજ નથી. હું આકારમાં ભમરો છું, પણ એક ભમરાનાં હૈયાં જેવું માહડું હૈયું નથી. હું તુને અંતઃકરણથી આહું છું. તું જો તહારો પ્યાર મને આપે તો હું તને નીમકહરામ કેમ થાઉં? તું શું સઘણાં પુલોમાં સૌથી વધુ સુંદર નથી? ત્યારે ખીજાં કાંઈ પણ પુલને હું તહારાં કરતાં વધારે પસંદ કેમ કરી શકું? ખચીત

નહિ. મહારી આખી જીંદગી સુધી લીલી અને લીલી વગર ખીજું કોઈ-પણ મને ભાવવાનું નથી.' લીલી આથી પ્રુલણજી બની. અને તેણીએ રમતાપંચીને ગલે લગાડ્યો. 'અરે મહારા વહાલા, શું તું મને સર્વ કાળ ચહારો નહિ? હું તો હવે સદાકાળ તહારી થઈ ચુકી છું, કે જેમ તું મહારા વહાલા પંચી મહારો પોતાનો થઈ રહ્યો છે.' 'ખરું કેહું તો મહારી વહાલી લીલી' પંચી બોલ્યો. 'તું સુંદર તો છે, પણ તાહરો સુગંધ એટલો તો જોરમંદ છે કે તે કોઈ કોઈ વેળા કંટાળાસમાન થઈ પડે છે અને ઘણાકોને તેથી ફરજયાત દુર નહાસવું પડે છે. જ્યારે હું એ બાબતનો વિચાર કરું છું ત્યારે મહારું મગજ ભ્રમીત થાય છે, પણ હું વિચારું છું કે આખર કરે પણ ગુલેગુલાબ તહારા કરતાં વધુ ખેંચાણકારક છે. ચાલ, હવે વેક, ડાહી થા, ને મને જવા દે. હું તો આખર કરે પણ ભમતો ભમરો છું. તહારી કને સઘળો વખત પડી રહેવાનું મને પાલવે નહિ. મહારે ખીજાં પ્રુલોની મુલાકાત લેવી જોઈએ. જેવો ઇશ્વરે મને પેદા કર્યો તેવો મહારે નીવડવું જોઈએ. મહારા કુદરતી સ્વભાવની સામે હું કેમ થઈ શકું? છેલ્લી સલામ.'

“આમ કહીને રમતાપંચી ખીજણ વાયોલેટ જે વેલાઓની માંહ શર-માળપણે ભરાઈને એકું હતું તેની આગળ ઉડી ગયો. તેના મીઠા ખુશબો ઉપરથી તે ક્યાં છુપાયું હતું તે તેણે પારખી કાઢ્યું. ‘મીઠાં સર્વોપરી વાયોલેટ! હું તુંને કેટલુંબધું ચાહુંય. ખીજાં પ્રુલો સુંદર હશે, પણ તેટલાંમાંજ તેઓની ખુખીનો અંત આવે છે. તું તો વહી નમ્ર અને શરમાલ છે, અને તહારા સુગંધની હરીફાઈ કોઈપણ પ્રુલ કરી શકે નહિ. હું ગુલે-ગુલાબની અને લીલીની ઘણું તો વખાણ કરું, તેઓની સુંદરતાનો કોઈ કોઈ વેળા વિચાર કરું, પણ મહારું જીગર કેમે કરી તેઓને અર્પણ કરી શકું નહિ. માત્ર તેં અને તેંજ મહારા જીગરમાં હંમેશગીનું ઘર કીધું છે. જો તું મને તહારો પ્યાર આપે અને મહારી સાથે પરણે, કારણ પરણ્યા વગરના પ્યારમાં હું માનતો નથી તો આપણે બન્ને જણ સાથે આ સુંદર વેલાઓની શીતળ જાંયા તજે સુખી અને નિર્મળ જીંદગી ગુજરીએ. નવ નવાલામાં પડીએ નહિ ને નવ ધીક ખાઈએ નહિ.’ વાયોલેટ બાપડાંએ જવાબ દીધો કે ‘ખચીત, તમો કેહોય તેમ થાય તો મને તે ઘણું પ્રસંદ પડે. પણ હું તો એક શરમાલ અને નમ્ર ચીજ છું.’

અને તમે તો લપકાદાર ચક્રચક્રીત રોનક ધરાવો છો. મને ધણાઓએ એડવી છે, મેં સાંભરીયું છે કે ભમતા ભમરાઓ સદા બિન-ભરોસેદાર હોય છે.’

“‘શીવ, શીવ,’ રમતાપંચી બોલ્યો. ‘આ કેવું દુઃખભર્યું છે ! મહારી આવી ગીબત કાણે કરી હશે ? એ સાંભળીને માહરં તો હાકાડું જ ફાટી જાય છે. તમારું શરમાલપણું જેને તમે આટલું બધું ઉતારી પાડો છો તેનેથીજ મહારં દીલ તમારી તરફ દોરવાયું છે. બાગમાંનાં કાષ્ઠાથી પુલ તરફ સેહજ પાણી નજર દેંડ્યા વગર એકાગ્રચીતે સેવક તમારી હજુરમાં હાજર થયો છે. મને જે જોઈએ છે તે તમારાં જીગર જેવું નાનુક પ્રમાણીક જીગર છે કે જે સર્વકાળ મહારં થઈ રહે.’ ત્યારપછી તેણે વાયોલેટને સદાકાળ ચલાવાના કસમ લીધા, અને કહ્યું કે કેટલીક મુશ્કેલીઓ જે તેને નડતી હતી તે દુર થવે તે તેણીની સાથે ક્ષમના ગાંઠથી જોડાશે. ગરીબ ખીચાર વાયોલેટ ! તે ભમતા ભમરાની વાતથી ભમાઈ ગયું. તેણીએ તેને ચલાવાની અને તેની થઈ રહેવાની કથુલાત આપી. લાંબો વખત ગયો નહિ કે રમતાપંચી વાયોલેટને પણ તણ ગયો. જ્યારે તે જવા નીકરીયો ત્યારે તેણીની આંખો આંજીથી ભરાઈ આવી અને તે બોલી. ‘શું ખરેખર તમે મને તણ જશો ? મને શું હાં આ ખીજનું સઘળાં પુલકાળાદીની તાનાબની અને હકામશકેરીનાં બાણની સામે એકલે હાથે લડવાને તમે મને મુકી જશો ? ખચીત તમે તેમ નહિ કરશો. મહારં નમ્ર પણ પ્રમાણીક હૈયું મેં તમોને સદાતું અર્પણ કર્યું છે, અને હવે તમારા વગર મને ચાલે તેમ પણ નથી. મહારી સર્વથી કીમતીમાં કીમતી ચીજ મેં તમોને આપી દીધી છે. શું તે લઈને તમો ચાલતા થશો અને ફરી તમે આવશોજ નહિ ? તમે શું એટલાબધા ધાતકી છો ? ધાતકીપણની એ તો હદ થઈ ! હું નથી ધારતી કે દુનિયાં એટલી બધી દયાહીન હોય. મને કહોની કે તમે પાછા આવશો ?’

“‘ખચીત, મહારી વહાલી, હું ધણોજ દીલગીર છું ને મને તમારું બહુ લાગે છે. પણ પાછું તો મહારાથી ફરાયજ નહિ. તું જાણે છે વહાલી કે હું એક અહરંથ આસામી છું અને દુનિયાંમાં મહારો ટેક જાળવીને મહારા દરબજાને છાજતી રીતે રહેવું જોઈએ. ખચીત એ

‘સઘળું’ તું સમજતી તો હોવીજ જોઈએ. તું કહે છે કે તું મહારી ઉપર ઘેલીદીવાની બની ગઈય. એ સઘળું તો ખરું, પણ તું જો મહારી હાલતમાં પોતાને મુકાયલી જોય તો આજે હું જેમ વર્તું છું તેમજ તું પણ વર્તે. ચાલ, હવે છેલ્લી સલામ. હું હવે જઈ છું. જેમ બને તેમ જલદી મને વીસરી જાણે.’ ગરીબ બાપડાં વાયોલેટ્ટે આથી આપઘાત કર્યો. તે આપઘાતનો હોવાલ બીજે દીવસના છાપામાં લમતા લમરાજીએ વાંચ્યો. પણ તેણે એકપણ નીસાસો નાખ્યો નહિ, એક નાની જેવી હાથ પણ મારી નહિ અથવા એક જીજી મઠ જેવું આંસુ પણ પાડ્યું નહિ. ”

ઉપલું દ્રષ્ટાંત પુરું કર્યા પછી દીનબાનુ બોલ્યાં:—

“સાંભરીયું મહારા જાંઘીર શેક ? તમે રંગીલા-છખીલા માટીડા-જીઓ ને પેલા લમતા લમરા વચ્ચે શું ફેર છે ? તમે બધા સ્ત્રીજાતી-ઓના સામાન્ય દુશ્મનસમાન છો, છતાં જે ધીરજથી તમે રોઝ, લીલી, ને વાયોલેટની વાત સાંભરીય તે ધીરજને વાસ્તે હું તમને ‘ક્રામ્પ્લીમેન્ટ’ આપુંચ. એ ‘ક્રામ્પ્લીમેન્ટ’ તમે લોકો પેલા લમતા લમરાઓ જેઓ સ્ત્રીજાતીનો શીકાર કરવાને સદા લમતા રહે છે તેઓને આપો છો તેના કરતાં તદ્દન જુદીજ છે. ખરું કેની ? એ લમતા લમરાઓને વાસ્તે તો તમે લોકો કહેવોચ કે જ્યાંજ્યાં તેઓ પગ મુકેચ ત્યાં ફતેહ ને ફતેહજ થાયચ. ગરીબ બાપડીઓને ઠગવામાં તેઓ મોટા ઠગબહાદુર ગણાય છે. મોટી મોટી મંડળીઓમાં પણ તેઓ પોતાની ખુનરેજનાં બી આમતેમ વાવે છે; પર્યું મેં કદીબી સાંભરીયું નથી કે એવા લમતા લમરાઓને તમે શેડીઆળાહુદુરો તમારી કલબમાંથી અથવા મંડળીમાંથી દુર કરો છો.”

“પણ, દીનબાનુ, તમે હમણાં મને કેહી ગીયાં કે સ્ત્રીઓનું સંસ્થાન જ્યારે તમે વસાવો સારે ત્યાં કોઈપણ પુરૂશને તેના જીવના જોખમે દાખલ થવું એવાં ‘નોટીસ બોર્ડો’ મારશે. સારે ખરેખર કોઈ પુરૂશ ત્યાં દાખલ થાય તો તમે તેને શું કરો ? ધારો કે હુંજ તમારો હકદાર અદરાયલો ધણી ત્યાં મહારા પોતાના લેખાશમાં અથવા કળાધથી સ્ત્રીવિશે દાખલ થઈ અને તેમ કરતાં પકડાઈ જઈ તો પછી તમે તેવા કેસમાં કેવી રીતે વર્તો ? ” જાંઘીરે પુછ્યું.

“ઇનટીડ મીં જાંહગીર, તમે આવો સાદો સવાલ મને પુછાય તેથી મહારાથી હસ્યા વિના રહેવાતું નથી. એ સવાલજ દેખાડેય કે તમારા લોકોની સમજશક્તીનો રખશ કેટલી હદસુધી દોડી શકેય. વલી ત્યારે સ્ત્રીજનતાનું એક ખાસ સંસ્થાનજ સ્થાપીએ, અને તેનો કારોબાર અને બંધારણ સંગીન અને નવીજ ઢબ ઉપર રચીએ, ત્યારે કોઇપણ બાબદમાં જો કોઇપણ સ્ત્રી કે પુરુશ, કહો કે સંસ્થાનનું કે તેની હદબહારનું હોય, તેની સાથે એકસરખી રીતે અમારે વર્તવું પડે. તમે જો અમારે કાયદો તોડીને અમારાં સંસ્થાનમાં દાખલ થાવો તો તેવા બીજા ગુન્હેગારોની માફક તમને ત્રણ લાકરે લટકવું પડે અથવા તમારું માથું અમારી સ્ત્રી જલ્લાદને સ્વાધીન કરવું પડે.” આ સાંભળીને જાંહગીરથી એક નાનો જેવો પુકાર માર્યા વગર રહેવાયું નહિ.

“આપરે, દીનબાનુ, શું ખરેખર તમે દીનબાનુ છો કે હું તમારા ઝોળા સાથે વાત કરું છું ? શું જરબાનુની કેળવણી અને ચોપડીઓનાં વાંચણે તમારાંમાં આટલોખંધો ફેરફાર કીધો છે ? શું સ્ત્રીકેળવણીમાં આવી રીતનું અતેજ થાય છે ? જો એમજ હોય તો ધુળ પડજો એવી કેળવણી ઉપર ! સ્ત્રીઓને શું ખોદાએજીએ મરદોનાં જેવાંજ પેદા કર્યાં છે ? શું આ દુનીયામાં તેઓની ફરજો અને રહેણીકરણી એક પુરુશની ફરજ અને રહેણીકરણી કરતાં જુદીજ રીતનાં નીમી આપેલાં નથી ? મને તો લાગેય દીનબાનુ કે તમે શું કેહેવાય તેનું તમોને મુદલ લાન નથી.”

“જાંહગીરજી શેઠ, તમે એટલા તપી ના જાવો. તમે જ્યારે અહિંયાં પેહેલા આવ્યા ત્યારે આપણી મુલાકાત આટલી લંબાશે એમ મેં સ્વપ્ને પણ ધાર્યું હતું નહિ અને તેને હું લંબાવા દેતે પણ નહિ. હાલની તકરાર મને એટલી તો ‘ઇનટરેસ્ટીંગ’ લાગેય કે મને તેનો છેડો લાવ્યા વગર છોડી દેવા ગમતી નથી. તમારા છેલ્લા ખોલો ઉપરથી તમે એમ ધારતા દીસો છો કે ખોદાતાલાએ તમુ લોકને અમારા કરતાં વધારે કિંચ પ્રકારના પેદા કીધા છે. પણ એમ જો તમે સમજતા હોવ તો તમાં તમારી મોટી ભુલ છે. જ્યારે તે દાવરે દાદગરે આ દુનીયા પેહેલી પેદા કીધી ત્યારે તે માત્ર પ્રવાહી રોશણીના ઝળકાટસમાન હતી. રક્તેરક્તે તેનાં મધ્યખીંડમાં મોજાંખી આકારમાં તારાઓ પેદા થયા. આ તારા-

ઓએ સૂર્યની આસપાસ ફરીને ગ્રહો પેદા કીધા. ત્યારપછી રાક્ષસની પેદાયશ થઇ, અને રાક્ષસની પુઠે મનુષ્યજાતીની વૃદ્ધિ થઇ. આ માણસાઇ પેદાયશ પોતાનાં બદન ઉપર પેહેલાં તો લાજ ઢાંકવા કાળે ડીખાં વટી છુદણાં પાડતાં હતાં, અને પછી ચામડાં ઓઢવા લાગાં. શરૂઆતમાં તેઓ જંગલી હતાં અને નળળાં ઉપર જોરેમંદ સદા ફાવી જતા હતા. સાદા બોલમાં કેહું તો ‘મારે તેની તલવાર’ સરખો જમાનો હતો. હાલ પણ હલકી વરણનાં અને જંગલી લોકોમાં એવોજ મામલો જોવામાં આવેચ. જે સ્ત્રીઓ હવે પછી રીવાજના ધાતકી દેવની સત્તાનો અનાદર કરી, તેની એડીને તોડી નાખી, સ્ત્રીઓની સામેના પુરુષજાતીના અલાવને અને દાબદબાણને તથા તેઓ ઉપરના અધતીત આંકાશને કચડી નાખશે તે સ્ત્રીઓ ખરેખર પોતાની બેહનપણીઓના મોટામાં મોટા આભારને પાત્ર થશે. જે સ્ત્રીઓ એવું દેખારશે કે મરદ અને ઓરતને બનાવનાર એક જોદા સીવાય તેઓનાં કરતાં બીજું કાંઈ સર્વોપરી નથી તેઓ પોતાની બેહનપણીઓનો અખુટ ચાહ ખેંચી લેશે. આંકાશનાં બંધારણને તોડી નાખવાનાં કામનો પાયો નખાઇ ચુક્યા પછી પોતાની ચટ્ટીની ધમારત-બોધવાનાં કામનો જોખમ તે પાયો નાખનાર બેહનપણીઓનાં શીર ઉપર રહેશે. કેટલાકે કહે છે કે સ્ત્રીઓનાં ભેજાંમાં મરદોનાં ભેજાં જેટલું બુઝું સમાયલું હોતું નથી. પાંચડીની અકકલ ક્યાં અને શીરબાનાની અકકલ ક્યાં? પણ એમ તો જાંઘીર હું ધણા માટીડાઓને બોલખુંચ કે જેઓનાં માથાં ધણાં નાનાં હોયચ અને તેમાંનાં બુસાંની કાટાઇ તેઓનાં હરીમધરીમ જેવાં બદનોથી વલી રહે છે. ભેજું એક એવી ચીજ છે કે જે વાપર્યાથી અને કસિયાથી આપણાં બદનની માફક તે ખીલે છે. હું તો એમ કેહું છું કે બૈરાંઓના તથા માટીડાઓનાં ભેજાંની શકતી એકસરખી હોય છે. તફાવત એટલોજ છે કે મરદો પહેલાં મેદાન પડ્યા. તેઓએ પોતાનું તન અને મન સ્ત્રીઓનાં કરતાં વેહેલું કસવા માડ્યું તેથી તનની તેમજ મનની લડાઇમાં તેઓએ સ્ત્રીઓ કરતાં અત્યાર અગાઉ ધણો સારો દેખાવ રજુ કર્યો. આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓએ મરદોની બરોબરી કરવામાં ધણો વખત ખોઇ દીધો, પણ તેથી કાંઈ એમ ફરતું નથી કે તેઓ તેવી હરીફાઇ કરવાને અને તેઓનાં બરોબરીયાં થવાને નાલાયક છે. તનમનની ખીલવણીમાં સ્ત્રીઓ પગલ પડી તે છતાં આગળા જમા-

નાની સ્ત્રીઓનાં બદનો મરદો કરતાં વધુ સેહુલાઈથી ઉછરી આવતાં અને તેઓ વધુ લાંબી છાંદગી ગુજરતાં. મહાન પુરુષો વખતોવખત આ દુનિયાંની સપાટી ઉપર મોટી સંખ્યામાં ઉગી નીકરીયા. પણ તેથી કાંઈ એમ દરતું નથી કે મહાન સ્ત્રીઓ દુનિયાંમાં પેદા પડીજ નથી. નહિ, તેથી ઉત્પત્તિ વખતોવખત સ્ત્રી લગ્નવધવાઓ, સ્ત્રી રાજકર્તાઓ, સ્ત્રી ડૉક્ટરો, સ્ત્રી વકતાઓ, સ્ત્રી મુસાફરો, સ્ત્રી ગ્રંથકર્તાઓ, સ્ત્રી વાર્તાનવેશો, સ્ત્રી સુધારકો કેટલીક એવી થઈ ગઈ છે કે જેઓએ પોતાના જમાનાના મરદોને હરીફાઈમાં ટકર મારી હતી. હવે જમાનો એવો આવતો જાયય કે દુનિયાંની દરેક ખાનગી તથા જાહેર બાબતોમાં સ્ત્રી માથું મરદ માથાંની સફમાં ઉભું રહીને બાથોબાથ અને ખબેખભું કામ કરશે. રાજદારી મંડળોમાં એક સ્ત્રી માથું તો એક મરદ માથું, ધરસંસારમાં એક સ્ત્રી અને એક મરદ, દુનિયાંનાં ગુચવાડાભરેલાં કામકાજોમાં મરદ તથા સ્ત્રી, પરાપકારી કામોમાં સ્ત્રી તથા પુરુષ, વીઘાહુન્નરો અને ગુપ્ત બાબતોની શોધ કરવામાં સ્ત્રી મરદોનો કીમતી મદદગાર થઈ પરવાની. ગાયનવીણાનો હુન્નર, ચીતારાનો હુન્નર, ટીકાકારોનો હુન્નર, કોતરકામનો હુન્નર, એ સઘળા હુન્નરોને ખીલવવામાં મરદના જેટલોજ ઉપયોગી લાગ સ્ત્રીજતી લજવશે.” ઉપલું લાપણુ કરતી વેળા દીનબાનુનો ચહેરો ઉસ્કેરાઈને લાલ થઈ આવ્યો હતો. જાંઘીરે જોયું કે વખત વહેતો આવ્યો હતો અને જે ઘડી જાય છે તેમાં જરબાનુ આવી પહોંચશે, માટે હવે ‘ફાઈનલ અપીલ’ નો વખત આવી પહોંચ્યો હતો તેથી તે બોલ્યો.

“દીનુ, દીનુ, જે વખતે આજ લગલગ બાર વરસ અગાઉ આપણે સાથે રમતાં હતાં, બાગમાં સાથે ટુલ તોડતાં હતાં, જમીનપર દડા ફેંકતાં હતાં, હવામાં પતંગ છોડતાં હતાં, એકએકનાં ગલાંમાં દોરી નાખીને અથવા ઝલકાંની કેર પકડીને ઘોળદાવ રમતાં હતાં, માય-દોકરો અને વરણછરીનો દ્રારસ લજવતાં હતાં, તે શું તું બુલી ગેઈ ? એક વખતે જ્યારે પેલી નાપાક ‘નાઈફાઈડ ફ્રીવર’ મારી ઉપર ગલબો ટાંધો હતો અને હું સાંજે થવા આવ્યો ત્યારે તું મારી આગળ બેસીને મારાં ગલાંમાં હાથ નાખી મને પાના, દામ, અને શેતરંજ બેલવાને લલચાવતી હતી. મારી પાસે નાનાં નાનાં મધુર ગીતો ગાતી અને રમુછ

વાર્તાઓ તું વાંચતી હતી તેથી શું તું લુલી ગઈ? બાવાજી અને બહમનકાકા અને ડૉક્ટર તે વખતે તુંને મારી પાસેથી ખીસાડી મુકવાની ફાકટમાં કોશેશ કરતા હતા ત્યારે તું તે ઉડતા તાવની જરાપણ દરકાર કરતી'તી નહિ. બગદાદનો ખલીફ, અલાદીનનું ચમત્કારીક ફાણુસ, શાહનામાની મુંદરીઓ, એ બધી વાર્તાઓ કલાકો સુધી થાક ચઢવા છતાં મારી આગળ કાણુ વાંચતુ હતું? તુંજ કેની દીનુ? જે દીનુ ઉડતા રોગથી ડરી નહિ તેજ દીનુનાં નાકમાં પોતાના જાંહગીરને માટે આજે કેવી ગંધ ગંધય; જોઈ તે જાંહગીર તો કાઢખી રીતે તહારે માટે નાલાયક થયો નથી, પણ દરેક પ્રકારે તુંને સુખી કરવાને શક્તિવાન થયોય. તે વખતે તું મેરીને કે બીજી કાઢખી છાકરીને મારી સાથે રમવા દેતી'તી નહિ, અને જો હું તેમ કરું તો તું રીસાઈ જતી'તી, અને હવે કેટલો ફેરફાર? હવે તો તેજ દીનુ મને પોતાની હાજરીમાંથી કંઈ પણ સદનો હાંકી કાઢશે તે પણ હું ખાતરીથી કેહી શકતો નથી. આ દુનીયામાં મરદ અને ઓરતને પોતાનો સંસાર સુખી કરવાને માટે અકેકની મદદની, સદલાહની તથા આધારની મોટી જરૂર છે. એમ છતાં દીનુ તું જો મહારી સાથે પરણશે તો તું કાંઈ મહારા ઉપર આભાર કર નાર નથી. તેમ કીધાથી તું માત્ર તહારો આપેલો કાલ પાલશે, તહારાં માખાપની નોક જળવશે, અને તહારી ફરજ અદા કરશે." દીનુએ અગાઉની માફક હસવાની કોશેશ કીધી, પણ તે હસવાનું જેવું પેદા થયું તેવુંજ તે તેણીના હોઠો ઉપર મરી ગયું પણ તેથી કાંઈ તેણી બોલતાં અચકાઈ નહિ.

"જાંહગીર, જાંહગીર, એ તમે બધું બોલ્યા તે ખરું, પણ તમે લુલી જવોય કે બાળવસ્થામાંથી નીકલીને હું સ્ત્રી અવતારે પહોંચી છું. હવે તો હું મોટી બધરી થઈય, માહરી સમજમાં આવીય, ઉમરની અને દહારે-વારેની થઈય અને મારી મનશક્તીનો ને અકલનો મારી મરજી પ્રમાણે ઉપયોગ કરવાને હું મુંબત્યાર થઈય. દીનુબાનુ કાંઈ જુચી દીનુ નથી, અને જુચી દીનુનાં કાર્યોની તે જવાબદાર નથી. માયદીકરાં રમવાના, ઘોડાઢાવ રમવાના અને એવાં બીજાં જાનપુતરાંના નાચ કેરવાના દહારા હવે વહી ગયા છે. મીં જાંહગીર, હું તમને તો શું પણ બીજી કાંઈપણ મરદને, ચહાવું શું તે સમજતીજ નથી. લક્ષ્મી ઝુસરીમાં હું

કોઈપણ દીન જોડનાર નથી. મરદની તોફ મહારે ગલે હું ઓલવનાર નથી. હું તો કુંવારી રહી આ છાંદગીની લડત એકલે હાથે છેલ્લે સુધી લડીશ. હવે એ બધી ગેઈગુજરી તમે ભુલી જાવો તો સારું, નહિ તો જે દીવાનશાળામાં તમે મને પુરવા માગતા હતા તેમાં તમેજ પુરાવો તો હું અજબ થઈશ નહિ. ચાલો, હવે સાહેબજી. પેલાં જર્યાનુ આવતાં હોશે ને આય 'વાઈસી વરસા' હું વાંચતી'તી ને તેમાંથી જે રમુજ હું મેળવતી'તી અને તમે માટીડાજીઓની અક્કલ ઉપર હું આક્રીન કરતી'તી તેમાં તમે લંગાણુ પાડ્યું. એ બધાનો હવે છોડો આવવો જોઈએ. 'એકસકયુઝ મી, પ્લીઝ આઈ એમ સો તાયડ' એમ કહી તેણીએ પાસે પડેલો 'કોલ બેલ' વગ્ગડ્યો અને બોલી "બોય, મીં જાંહગીરની સામકલ સલામત છે કે? તે કાંઈ છે તે એવણુને દેખાડ."

જાંહગીર તો એવો ખસિયાણો પડ્યો કે ગુપચુપ પોતાની હેટ ને લાકડી લઈ સાહેબજી કરી બોયની પજવાડે ચાલુ મુક્યું.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

છાંદગીની છંકકર અને તેનો ડંખ—સ્ટ્રીઓ શું તે
શહનશીખતાથી ખમતી નથી?

“ખુદાવંદ, ખાલીંદ, પરવરદીગાર,
અરજ સુણ અમારી, ઓ રહમાન યાર.
મુસીબત અમારાં, તું સરપરથી ટાલ,
જફાથી ખચાવી, કર અમને નીહાલ.”

પ્રિય વાંચનાર, આપણા વાર્તાંત્રી અગ્નીરથે વધુ દુરનાં સ્ટેશન ઉપર જઈ જાંહગીરને, જર્યાનુને, અને દીનુને હાલ તો પોતાના 'કંપાર્ટ-મેન્ટ'માંથી રૂખસદ આપી છે. તેઓને હાલ ત્યાંજ મેળી આપણે

ખરશેદ્યાઇ, મેરી અને મીલી, જેઓને આપણે લાંબો વખત થયો આપણી ત્રેનમાંથી ઉતારી પાડ્યાં છે તેઓને પાછાં એ ત્રેનમાં ઉપાડી લઇશું. રેલવે ત્રેનના 'પેસનજરો' પોતપોતાનાં ગળવાં મુઆફેક પહેલા, બીજા કે ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરે છે. જ્યારે પુટીઆંતુ' જોર વીશેષ હોય ત્યારે પહેલો વર્ગ, તેઓ ઓછાં થવે બીજો, અને વધુ ઘટ્યાં કે ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરે છે. આપણી વાર્તાફી ત્રેન અને તેના 'પેસનજરો' અથવા પાત્રોના બાબમાં એજ પ્રમાણે બનતું આવે છે. આપણે જ્યારે ખરશેદ્યાઇ, મેરી અને મીલીને આગળ દીઠાં હતાં ત્યારે તેઓ 'સેકન્ડ ક્લાસ પેસનજર' હતાં. ત્યારપછી તેઓની હાલતમાં મોટો ફેરફાર થઇ ગયો છે. તેઓનાં પુટીઆં હવે ખુટી ગયાં છે. બાનુ સુનાની પુલવણીથી બહમનશાહ શેઠે ખરશેદ્યાઇનો લવાજમ બંધ કરી નાખ્યો છે, એટલુંજ નહિ પણ બાનુ સુનાના સમજાવ્યાથી છોકરીઓની શુધ ઠેકાણે લાવવાને બહાને મેરી અને મીલીને તેઓનાં ગુજરાણ અર્થે કાંઇપણ આપવાનું બહમનશાહ શેઠે સખરદબર અખાડા કીધું છે. એક વેળા ગ્રાંટરૌડવાળા સુખવાસી લત્તા ઉપર આવેલા એક કુશાદે બંગલામાં વસ્તી આ બે બાળકીઓ હાલ ખરશેદ્યાઇ સાથ ચીરાબજારમાં આવેલાં ગંધીલાં મકાનમાં ૩૧૦) નાં મારીક ભાડાંવાળા એક માળ ઉપર વસ્તી હતી. મરકી, તાવ અને બીજા ઉપદ્રવવાળા આ જમાનામાં આ બાપડી બાળકીઓની હાલત કેવી દયાજનક થઇ પડી હતી તે વિચારી લેવું સહેલ છે. શરૂઆતમાં મેરી અને મીલીને તાવની બીમારી લાગુ પડી અને આ બન્ને બાળકીઓને સારું કરવામાં અને તેઓને હવા ફેરફાર કરવાને અર્થે ચોકસ હવાખાવાનાં સ્થળ ઉપર લઇ જવામાં ખરશેદ્યાઇએ પોતાની જીવ વગરની નાની પુંછતી ધણી ખરાબી કરી. આ વેળા તેણીને પોતાની વાજબી મગરૂરી ખીસાંમાં મેળવી પડી, અને દોસ્તઆસ્તાઓની સારી સમજાવતથી તેણીએ બહમનશાહ શેઠને એક બે વાર પોતાનું લવાજમ પાછું ચાલુ કરવાની અરજ કરી. આ અરજનાં શીરનામા ઉપર ખરશેદ્યાઇના અક્ષર હોવાથી અને તેટલાજ મારફતે મોકળેલી હોવાથી તે બહમનશાહ શેઠના હાથમાં જવ પામીજ નહિ. બાનુ સુનાએ તે વાંચી તેનાં ચીરીએચીરીયાં કરી કચરાની ટોપળીને સ્વાધીન કર્યાં; તેટલુંજ નહિ પણ ખરશેદ્યાઇ તો કાણુ જાણે ક્યાંથી પૈસા લાવે છે, છોકરીઓ સાથે નાટકમાં જાય છે, માથે-

રાન ને મહાપ્રજેશ્વર હવાખાવા જાય છે, અનેએવી એવી ખીજી ગણત વાતો અહમનશાહ શેઠને સમજાવી તેવણની કોઇ કોઇ વાર ઉભરાઇ આવતી દયાળુ લાગણીને જન્મ લેતાં વાર તેણી કચડી નાખતી. વાત એટલેસુધી વધી કે ખરશેદખાઇની પુંજીમાંથી ઉપજતું રૂપિયા પચ્ચીશ ત્રીશનું વ્યાજ હવે જોતાંજોતાં હવામાં ઉડી જતું હતું અને જો વખતસર મદદ નહિ મળે તો ભુખમરાનો ડરામણો દેવ જે તેઓની સામે ડોળા ધુરડી જોતો હતો તેના તેઓ ભોગ થઇ પડે. મીલી તો ખીચારી રોગીષ્ટ હોવાથી કોઇપણ જાતનું ભારે મહેનતનું કામ તેણી કરી શકે એવી હતીજ નહિ. અહમનશાહ શેઠની સઘળી નબળાઇઓ અને તેવણની કેળવણી જોતાં તેવણે મીલીને કાંઇ અભણ રાખી હતી નહિ, પણ તેથી ઉલટું પોતાને ભણેલામાં ખપાવવાની તેવણની હોંશ એટલી તો મોટી હતી કે તે હોંશ પર લાવવાના એક જરૂરના ભાગ તરીકે તેવણે મીલીને ઠીક કેળવણી આપી હતી. તે ભરીચુંદી અને વેતરીકાતરી જાણતી હતી, અને ઇંગ્રેજ છડાં ધોરણ સુધી શીખી હતી. નાની મેરીની કેળવણી મીલીએ આપીકું ધર છોડ્યા પછી પોતાના હાથમાં રાખી હતી. હાલ મેરી એક સ્કુલમાં ઇંગ્રેજ અભ્યાસ કરતી હતી. મીલીને મળેલી કેળવણીને ઉપયોગમાં આણવાનો અને તેનાં સારાં ફળો આપવાનો તેણીને માટે આજ પ્રસંગ હતો, અને તેણીએ તેમ કરવાને પોતાનાં મનસે નીશ્ચય કીધો; પણ આ તેણીનો નીશ્ચય અમલમાં કેમ મેલવો તેનાં વમાસણમાં તેણી હતી તેવામાં એકાદ બે તેણીની સહીઓએ તેણીનું ધ્યાન ગિરગામ ધનજી સ્ટ્રીટ મધે આવેલા ગરીબ પારસી બાઇઓના 'વર્ક-કલાસ' તરફ ખેંચ્યું. આ 'વર્ક-કલાસ' માં ખરશેદખાઇ અને મીલી કેમ દાખલ થયાં, અને તેઓએ લીધેલાં એ પગલાંથી તેઓને આડકતરા કેટલાખધા ફાયદાઓ હાંસલ થયા, તે આપણે આગળ ચાલતાં દર્શાવીશું. મારી ઘણીક બેહનપણીઓ જેઓ આ બહુજ ઉપયોગી ખાતાંની ઉત્પત્તિ, તવારીખ અને તેણે ગરીબ પારસી બાળકો અને બાઇઓને કીધેલા અગણીત ફાયદાઓ જાણવાથી બેનસીબ રહી હોય તેઓને મીલી અને ખરશેદખાઇના અનુભવ ઉપરથી ઘણું જાણવાનું અને શીખવાનું મળશે, એટલુંજ નહિ પણ તે પુણ્યવાન કામમાં જો બને તો સહાય થવાને ઘણી નહિ તો થોડીક લલચાશે.

પારસી સ્ત્રીઓના વર્ક-કલાસોના સ્થાપકોને અર્પણ.

રચનાર.—આ કીતાબનો અદના કર્તા.

(લાવણી.)

બહુ કીર્તી મેળવી સારી, ખેલ વર્ક-કલાસની કહાડી,
કેળવણી પ્રસાદ પંથરાવે, સ્તુતી ખરેખર તેની થાયે.
ગુજરાણુ સાધન સધાવે, રે પ્રીતી પાત્ર ગણાયે.—બહુ
જે ગરીબ દુઃખે દાઝે, કન્યા કેરી, સહાયે ધાયે, કામરક્ષી
તેજ ગણાયે;

બાળક માબાપ, સહાઈ અમાપ, દુવા દઈ આપ, વધાવી
લે છે.—ખેલ

વેતરવું ત્યાં શીખાડે, ગુરુણુ કળા દેખાડે, જ્ઞાન યંત્ર
તણુંજ અપાવે;

કન્યા સર્વ ત્યાં ધાઈ, ઉઘમે કમાઈ, સુખે રોટી ખાઈ,
આળસ તણ દે છે, વર્ક-કલાસની જય પોકારી.—બહુ

પ્રકરણ ૩૪ મું.

ખરશેદબાઈ અને મીલીનો ઉત્સાહ—જે પોતાને સહાય થાય છે
તેને ઇશ્વર સહાય થાય છે.

“ધડી છે ઝુરી આય, તેથી બચાવ,
દુઃખીને પરવર, તું દુઃખથી ન દુખાવ.
સુણી અર્જ અમારી, તું હીંમત આપ,
વિપત્તી અમારી, તું આસાન કાપ.”

આપણે આગળ જોઈ ગયા કે ખરશેદબાઈને તથા મીલીને ગિરગામ
મઘે આવેલા ‘વર્ક-કલાસ’ માં જોડવાને તેણીની ચોકસ રહેલીઓએ
આગ્રહ કર્યો તે ઉપરથી વાંચનારે એમ સમજી લેવું નહિ કે આ
આગ્રહ થતાં વારજ આ બાઈઓએ આ ઉપયોગી ખાતાંના લાભ
લીધો. જેમ ઘણાંક એવાં પ્રબળ ઉપયોગી, કામ ઉપયોગી, અને કાર્યકં
સાધક ખાતાંઓમાં બને છે તેમ આ પુણ્યવાન ખાતાંને પણ નાહક

વગોવનારાંઓનો કાંઈ ટોટો નથી. કેટલાંકો ખીનવાકેફગારીથી, કેટલાંકો માત્ર વગોવવાની મતલબથી, ત્યારે વળી કેટલાંક આળસુઓ અને હરામ-હાડકાંવાળાંઓ જેઓ હાડકાં રગડીને રોટલો પેદા કરવાને ધીમ્મરતાં હોય તેઓ પોતાની મતલબ સાચવવા માટે આ ખાતાંનો લાભ લેવા ઇચ્છનારી બાઈઓનાં મન તરેહવારરીતે આકુળવ્યાકુળ કરી મુકે છે. ઘણાંકો એમ સમજે છે કે આ ‘વર્ક-કલાસ’ એક ધર્મશાળા અથવા સદાવૃત્ત કે પંચાયતને હસ્તક ચાલતું મુફતમાં રોટલા જમાડનાઈ અથવા મુફત સાલ્યાણું આપનાઈ ખાતું છે; સારે વળી કેટલાંકો એમ ધારે છે કે શીવવા, ગુંથવા, ભરવા અથવા વેતરવા કાતરવાનું અથવા એવોજ ખીન્ને કાંઈ હુન્નર જાણ્યા વગર માત્ર સાં પગ મેલતાં વારજ અને કાંઈપણ ઉઘોગ કર્યા વિના તેઓના ખોલામાં ઘરબેઠાં અથવા માગતાં વાર પંદર અથવા વીશ રૂપિયાનું માસીક લવાજમ ચાલ્યું આવશે. નાની શરૂઆત કરવાને ખીન્નઓ જે કામ કરતાં હોય તે ચપળ આંખે જોઈ લઈને રફતેરફતે પાયરી દર પાયરી આગળ વધવાને ઘણીક બાઈઓ નાપસંદ કરે છે. કેટલીકો ‘વર્ક-કલાસ’ માં હાજર થવાને વખત ફાજલ પાડી શકતી હોવા છતાં પોતાને ઘરે બેસીને કામ કરવાને ઇચ્છે છે, અને જ્યારે તેઓની માગણી મુજબ ‘વર્ક-કલાસ’ ના કરતાંકરવતાંઓ વર્તતાં નથી સારે તેની ધીંગ કાઢવામાં તેઓ કાંઈપણ કચાસ રાખતાં નથી. આવી આવી ખીનપાયાદાર અફવાઓની ખરશેદબાઈ અને મીલીએ તેઓનાં સારાં નસીબે દરકાર કરી નહિ. તેઓએ જાતી અનુલવથી આ ‘વર્ક-કલાસ’ ના ગુણુદોષ વીશે પોતાની ખાતરી કરી લેવા ચાહી. મીલીની ખીમ્મર હાલત વીશે સાંના કારોબારીઓએ પોતાની ખાતરી કીધા પછી તેણીને ‘વર્ક-કલાસ’માં નિયમીત હાજરી આપવાની ફરજમાંથી ખુશીથી મુક્ત કીધી. જ્યારે તેણીથી ‘વર્ક-કલાસ’ માં નહિ જવાય ત્યારે તેણીને ખરતું શીવવા ભરવાનું કામ તે પોતાને ઘરે લઈ જઈને કરતી. મીલી ખરાખર નીમી આપેલા વખતે ‘વર્ક-કલાસ’ માં હાજર થતી, અને પોતે જાતે ચપળ હોવાથી ત્યાંનું રકમ રકમનું અને કીસમ કીસમનું કામ જ મહીનાની દુક મુદતમાં તેણી શીખી ગઈ. મહીને દહાડે તેણી સહેલાઈથી ઓઝામાં ઓઝા રૂપિયા પચીશનું લવાજમ પાડવા લાગી. જો આ બન્ને બાઈઓને વેળાસર આ ‘વર્ક-કલાસ’ ની હૈયાતી વીશે ખબર મળી ન હતે અથવા ખબર મળ્યા પછી ભમાતુઓના ભમાવ્યાથી તેઓએ તેનો લાભ લેવાને અખાડ

કીધા હતે તો તેઓની કેવી માઠી દશા થતે તે આપણે સહુલાઈથી કહી શકીએ. તેથી ઉલટું આ ‘વર્ક-કલાસ’ માં જોડાયાથી તેઓ જે આવક કરતાં હતાં તે તથા ખરશેદખાઈની નાનકડી અંગત આવકમાંથી તેઓ પોતાનું ગુજરાન આખરફરકારે કરવા લાગ્યાં અને તક મળવે પોતાના જેવી મુશ્કેલીમાં આવી પડેલી બીજા બાઈઓને આ પુણ્યવાન ખાતાંથી થતા ફાયદાઓ તેઓ સમજાવવા લાગ્યાં.

પ્રકરણ ૩૫ મું.

માસ્ટર ગુસી ઉપર એક ઉડતી નજર-તેની કેળવણી આગળ કેમ વધે છે ?

“ખીલી ગુલાખી કળી, નવરંગ સાથે મળી,
ખુશઓ બહેકે લલી;
ખુબ ડોલે-ખુશ બોલે-મુખ બોલે.
બસ, શીરીન જખાને સહી-સુકન કૈ કહી,
રમતમાં રહી, રીઝાવે માળી !”

ખરશેદખાઈને અને મીલીને અત્રે થોડો વખત પડતાં મેળી આપણને આપણી નજર પાછી ડાં તેહમુરરૂપના તાલેવંત મિનાર તરફ ફેરવવી પડે છે. છેલ્લાં આપણે જ્યારે તેવણને દીકા હતા ત્યારે નાના ગુસીને સુદેહ પહેરાવી તેને ‘રુકુલ’ માં મોકળવાનો ઠરાવ થઈ ચુક્યો હતો. તે ઠરાવ ડાં તેહમુરરૂપના હંમેશના નીચમ મુજબ અમલમાં પણ મેલાઈ ચુક્યો હતો. ગુસીનાં મનને ખીલવવામાંજ ડાં તેહમુરરૂપ કાંઈ સંતોષ માની લેતા નહિ અથવા ખીજ બોલોમાં બોલીએ તો તેના તનની કેળવણીના ભોગે તેનું મન તેઓ ખીલવતા નહિ. તેઓ ગુસીને વારંવાર કહેતા કે તું ચોપડીઓ ઉપર હકુમત મેળવ, પણ તેઓને તહારી ઉપર તેમ કરવા દેતો ના. તું જીવવાને વાસ્તે અભ્યાસ કરજે, પણ માત્ર અભ્યાસ કરવાને માટે જીવતો ના. વળી તેવણ તેને યાદ આપતા કે એક કુટુંબમાં રાત્રીનો દીવો બાળવાવાળો એકજ અભ્યાસી કીડો પુરતો છે. આવા કીડાઓ જે એકજ કુટુંબમાં એક કરતાં વધુ

જન્મ પામે તો તે કુટુંબોનો સદંતર નાશ થાય. વીલાલયનાં મંદીરમાં સરસ્વતી માતાના એક પૂજારી તરીકે જે ગુલામી ખતથી હું બંધાઈ ચુક્યો છું તેવાં ખતથી હું તુંને કદીપણ બંધાવા દેઈશ નહિ. આવો બોધ દઈ તેઓ બેસી રહ્યા નહિ, પણ ગુસ્સાને સદા ‘સ્વીમીંગ બાથ’ માં, ‘અમનેશ્યમ’ માં અને ‘ક્રિકેટ’ નાં મેદાનમાં જવાને તેઓ ઉત્કેરતા. ગુસ્સાએ પોતાની નિશાળ્યા તરીકેની જીંદગી કોટ મધેની ‘જૉન કોનન્ટ હાઇ સ્કુલ’ માં શરૂ કરી હતી. હાલ તેના પુર બહારમાં મુંબઈ ‘યુનિવર્સિટી’ ના એક એલએલ. બી. તરીકે તે આપણી સામે રજુ થાય છે. તે એક સાદો, નમાનો, અને સમજી જવાન હતો. બાપીકી દોલતથી તે કુદરતે બન્યો હતો નહિ. આઘતાંપર કોઈતું મારવાની તેને ટેવ પડી હતી નહિ. ફાશીન અને ફીશ્યારીમાં અને શકમંદ કલબ અને ‘બીલીયર્ડ’ નાં વ્યસનમાં તે ફસેલો હતો નહિ. તેને તેનાં કામમાં શેઠાયલો રહેવા દઈ આપણે હવે બીજાં પાત્રો તરફ નજર ફેંકીશું.

પ્રકરણ ૩૬ મું.

બે બોહવાયલાં ઘેટાં—વિનાશ કાળે વિપ્રિત બુદ્ધી.

“કળભુગની બાજી—ના દેખીયા રાજી—મુજ દીલ
ગયું દાઝી,

આધાધુંધી કોટવાલ. ને કાણો છે કાઝી,
બાધ ગધેડો મસ્ત બને ને દુબલો છે ગાજી;
રાસ્ત કહે તે રવડે—મતલબ પાર. કરે પાજી,
આંખ છતે અંધા-થઈ કહેશે ભુલ્યાંને હાજી.”

“મીઠા બહમનશાહ બેજનજી બખ્તાવર અને તેવણનાં બખ્તાવર બાતુ તથા જવાંમદ રતન રસ્તમફરામ અને મોસ્તર મોહરામ બખ્તાવર યુરોપ વગેરેની સફરે સીધાયાં તેને આજ લાંબી મુદત થઈ ગઈ છે. તેઓનાં આ પ્રદેશગમવમાં તેઓએ માત્ર વિલાયતનીજ નહિ પણ ઘણાંક બહુતાં

શહેરે જેવાંકે ઇટલી, પેરિસ, જર્મની, રોમ, વગેરેની મુલાકાત લીધી. આ મુસાફરી દરમિયાન ઘણાંકા રતન રસ્તમફરામને બાનુ સુનાના ઘણી તરીકે, સોહરાબ બખ્તાવરને તેણીના ભાઈ તરીકે, અને મી૦ બહમનશાહને તેણીના બાપ તરીકે માની લેતાં હતાં. એનું કારણ એ હતું કે બાનુ સુના પુખ્ત વયે પહોંચ્યા છતાં ઉપર દર્શાવેલાં શહેરોની આસુદગી આપનારી હવાના પ્રતાપથી દીનપ્રતીદીન નવબુવાન બનતાં જતાં. તેણીના ગાળો ઉપર રતાશ દીસતો હતો અને તેણી હંમેશના કરતાં વધુ ખેંચાણકારક બની હતી. રતન રસ્તમફરામ જે આપણે આગળ જોઈ ગયા તેમ બાનુ સુનાથી ઉમરે નાનો હતો તે પણ ઉપલાં કારણોને લીધે અને પારકે પૈસે મોજ ઉડાવતો હોવાથી ફરખે બન્યો હતો. માર્સ્ટર સોહરાબ વહી ગયલાં વરસોના અરસામાં ખાસ્સો વધીને વછેરા સરખો બન્યો હતો. તેનાં બે મુખ્ય કામોમાં પહેલું બીનકમાણીના પૈસા છુટથી રસ્તે લગાડવાનું, અને બીજું મુદતનું ખાઈને મસ્તાન બનવાનું હતું. વિલાયત પહોંચ્યા પછી બાનુ સુનાએ અને રતને તેને લાંબી એક પાઠશાળામાં મુક્યો. પણ ટુંક મુદતમાં તરેહવાર બહાનાઓથી તેણે તે તજ દીધી. જ્યારે હાલીમવાલી શહેરમાં ફરવા નીકળતી ત્યારે હરોલમાં રતન રસ્તમફરામ અને બાનુ સુના અને તેઓની પછવાડે બહમનશાહ શેક અને સોહરાબ નજરે પડતા. બહમનશાહ શેક એવું કહેતાહતા કે “મુસાફરી જેટલું માણસને શીખવે છે, અને અનુભવી બનાવે છે, તેટલું પાઠશાળા કરી શકે નહિ. મારો સોહરાબ તો મુસાફરીથી એવો કઢેલ થશે કે તેહમુરરૂપના ગુસીને તો શું પણ લલાલલાઓને ટકર મારશે. એ તો મારો દીકરો હીરો છે, હીરો!” આણી ગમ આ બળકતો હીરો પોતાની ટોળકીને વારંવાર થાપ આપી ખાનગી જુગારખાનાં, શરતોનાં મેદાનો, ડેન્સીંગ રૂમો અને સ્મોકીંગ રૂમોમાં વખત ગુજારતો. ઘણીક વેળા બળતું ઘર માથે લેતાં અને ટંગો કરતાં લોકોને છોડવવા જતાં તે પોતે ફરી પડતો. એક બે વાર જોઈએ તે કરતાં વધુ નીશા કરવાથી તેને આખી રાત ચાવડીમાં ચાંચડ મારવા પડ્યા હતા. એક બે વાર હોટેલમાં જમી રહીને પૈસા આપ્યા વીના ચાલી જવાથી તેમે સારી જેવી રકમનો દંડ ભરવો પડ્યો હતો. એક વેળા રેલવેમાં, એક વેળા ‘ઓપેરામાં’ અને એક વેળા ત્રામમાં ધાંધલ કરવાના વાંકે માટે તેને નાના દંડોની શીક્ષા થઈ હતી. પેરીસમાં તે એક શકમંદ આબરૂની

જીવાન અળખા સાથે પ્યારમાં પડ્યો, અને તેણીની સાથે છુપાછુપ પરણી જવાની અણીપર હતો, જેમ કરતાં તેને એક વગવાળા પારસી ગૃહસ્થે બાનુ સુનાને વેળાસરની ચેતવણી આપી બચાવી લીધો.

વાંચનારને યાદ આપવાની જરૂર નથી કે મી० ગુસ્તાસ્પ તેહમુરસ્પ તાલેવંત અને મી० સોહરાય બખ્તાવર એકજ ઉમરના હતા અને બંન્નારે સોહરાય વિલાયતમાં ધ્રુમ મચાવતો હતો ત્યારે ગુસ્તાસ્પ ઉર્ફે ગુસ્તી મુ'બઇ 'યુનિવર્સિટી'ના 'ગ્રેજ્યુએટ' થઇ ચુક્યો હતો. બંન્નારે એક હાથ ઉપર બીનવિલાયતી ગુસ્તી ધરને આંગણે રહી છતે પૈસે પાણુ થોડે ખર્ચે સોહરાયના જેવો એકપુરો હોવા છતાં શીખીભણીને શ્યાણો ને સમજી થયો હતો, ત્યારે બીજા હાથ ઉપર મોટા પૈસાના ભોગે દુરદરાજ મુલકમાં શીખવા અને અનુભવ મેળવવા ગયલો વિલાયતી સોહરાય ખુદ પોતાનાં માઆપની નજર આગળ એકે મસ્ત સાંઠ સરીખો ને તેઓને માથે પડેલો, મંડળીને નકામો અને નજદીકનાં ભવિષ્યમાં ખાનદાનને કલંક લગાડવાનાં ચીન્હ દેખાડનારો માતેલો સાંઠ નિવડ્યો. બાનુ સુના વિલાયતમાં પોતાનાં મનની મુરદ બર લાવ્યાં. તેવણે રૂપિયા ચાર લાખની નાદર રકમ એકતડાકે 'સેંટ બારથોલોમ્યો હૉસ્પિટલ' નાં 'નર્સીંગ' ફંડને માટે કાઢી આપી. 'ફીસ્ટલ પેલેસ' માં તેવણે શહેનશાહબાનુની મુલાકાત લીધી ત્યારે ખરાં મોતીથી મઢી લીધેલી પોતાના હાથથી બનાવેલી અને પોતાનાં કુટુંબની જખીઓ જડેલી હીંદી બનાવટની એક ટોપી શહેનશાહબાનુને તેણીએ ભેટ આપી. આ ટોપીની સઘળી ખુબી તેનાં મોતીની કીમતમાં સમાઇ ગઇ હતી. તેની કારીગીરીમાં કાંઇ નવાઇ જેવું હતું નહિ. બહમનશાહ શેઠની મુર્તીએ તેના ખેંચાણનું નખખોદ વાલ્યું હતું. આમ છતાં બાનુ સુનાએ મુબઇના ઘણાંક દેશી વર્તમાનપત્રોમાં આ ટોપીની જાબજ તારીફનાં બાકાં પુઠાવવાની તાકીદભરેલી સંભાળ રાખી હતી. શહેનશાહબાનુની હાજરીમાં બાનુ સુનાએ અને રતન રસ્તમદરામે 'કાર્ટ કર્ટસી' કરી. વાંચનાર જાણે છે તેમ આ 'કાર્ટ કર્ટસી' બજાવવાનું કામ સાધારણ લોકો—તેમાં મુખ્યકરી દેશીઓ—માટે કાંઇ સહેલ હોતું નથી. તેમાં ચોકસ તકાવતે બંને પગોને આગળ પાછલ રાખી, તેઓને ચોકસ વળાણ આપી, ચોકસ હંદે વાલી પોતાના હાથો વટી ચોકસ ઢપે એક બહુજ શુશોભીત.

નમન કરવું પડે છે. આ ‘કાર્ટ કર્ટસી’ ની ખાતુ સુના અને રતન રસ્તમદરામે ઘણાક દીવસો સુધી ‘પ્રેક્ટીસ’ કરી હતી, અને તેમાં તેઓએ શહેનશાહખાતુની હાજરીમાં સારો દેખાવ કર્યો. બહમનશાહ શેઠને ઘણા દીવસની તાલીમ આપ્યા છતાં શહેનશાહખાતુની હાજરીમાં ન્યારે સિક્કો બજવી દેખાડવાની વેળા આવી ત્યારે તેવણે પોતાનો એક પગ બહુજ કઢંગી રીતે વાલી લેવાથી ખાતુ સુનાએ તેવણને પોતાના જમણા હાથની ઠેસ મારી ચેતવણી આપતાં તેવણ પોતાનું માનીતું વાક્ય “ઓ ડીયર આઇ સી” એટલાં તો જોરથી બોલી પડ્યા કે શહેનશાહખાતુને પોતાનું હસવું દાખવા માટે પોતાના રૂમાલની પનાહ શોધવી પડી. કમનસીબે ‘કર્ટસી’ પુરી થયા કેડે પોતાના પગપર ખડા થતાં વાર મીઠ બહમનશાહનો ડાબો પગ કઢંગી રીતે મોરચાપલો માણુમ પડ્યો, અને તેવણે તરેહવાર વાંકાંટીકાં ડાબાં કરી પોતાના દાંતો વટી હોઠ કરડ્યા જે દેખાવ રાજવંશી નજર આગળ છુપ્યો રહ્યો નહિ, અને ફરી એકવાર રાજવંશી મુખ ઉપર પ્રસંગોપાત હસવાનું ફરી વળ્યું. બહમનશાહ શેઠને આ અકસ્માતથી કેટલાક દીવસ ખીજાનું સહેવું પડ્યું. તેવણે એક ‘પેઇંગ હૉસ્પિટલ’ માં રાખવામાં આવ્યા અને લાડુતી ‘નર્સો’ ની દયા ઉપર તેમને રહેવું પડ્યું. બહમનશાહનો આ પગ સાંજે થયા પછી બહમનશાહ એન્ડ કંપની રોમ સીધારી. ‘વેટીકન પેલેસ’ માં લાગેવગે પવિત્ર પોપની મુલાકાતનું તેમને માન મળ્યું. ‘કાર્ટ કર્ટસી’ ની ત્યાં જરૂર ન હોવાથી માત્ર ગુંટણમંડયે પડી આ પવિત્ર ગુરૂ મહારાજના આશીર્વાદ તેઓએ મેળવ્યા. આ મહાન ધર્મગુરૂની મુલાકાતના બહુ રસીલા હેવાલો ટુંક મુદતમાં મુબઇનાં વર્તમાનપત્રોમાં ઘણાક મરીમસાલા સાથે પ્રગટ થયા. તેથી કુટુંબી મગફરી મોટાઇની ટોચ ઉપર બે પગથીયાં વધુ ચઢી. પેરિસનાં એક પ્રદર્શનમાં આ પ્રખ્યાત કુટુંબે હાજરી આપ્યા પછી તેઓ મુબઇ આવવાને નિકળ્યાં.

બંદર ઉપર ઉતરતાં, જાપાની ભાષામાં બોલ્યે તો, તેઓને આવકાર દેવાને દોસ્તઆરનાવાની એક મોટી દુકાન ત્યાં ભેગી મળી હતી, જેઓએ તેઓને પુલોથી વધાવી લીધાં. આ ક્રિયા

ખતમ થતાં પાધરૂં ઘર જવાને બદલે બહમનશાહ શેઠે અને બાનુ સુના વિલાયતી કેળવણી પામેલા પોતાના સપુતને એકાદ બે ધપધપિયા મિત્રો અને એકાદ બે ચલેબલચલેબલ સગાંઓને ત્યાં મેલાપ કરાવા લાઈ ગયાં. અલબત્તા આ અગત્યના મેલાપમાંથી પડી ભાગેલી પાદશાહ-તોને અને રૂઠાંકુઠાંઓને ગમે એવા અતલગના ખેશી હોવા છતાં બાકાત રાખવામાં આવ્યાં હતાં. આ આમદની બીજે દીવસથી સપુત સોહલીબાને સંસારી સાંકળમાં જોડવાને મમા-પપાના પ્રતીનીધીઓની ધમાલ અને ધધુખરી પડી, પણ ન જણાયલાં કારણોને લીધે સપુતે તે સાંકળની જીકડમાં જોડાવાની ના પાડી. ધપધપિયાંઓ સાથે મેળાપ કર્યા પછી ઘર પોંહય-તાંને વાર તેઓ માટે શું સનાનાના સમાચાર ખોટી થતા હતા તેની તેઓને થોડીજ ખબર હતી. આ સમાચાર કાંઈજ નહિ પણ એક રોજાંદા પત્રમાં પ્રગટ થયેલો નીચલો ફકરો હતો, જે બહમનશાહ શેઠે ‘વીલા સુના’ માં પહોંચ્યા પછી બીજે દીને વાંચ્યો.

[‘પુણા ઓબઝર્વર.’]

પુણા, તા. —

‘પુણાના પારસીઓમાં મોટો ખલલલાટ—જે જીવાન પારસી બાનુઓનું ખ્રીસ્તી ધર્મમાં વટલી જવું.’

પારસી ખ્રીસ્તી લગ્ન.

“આજ રાત્રીએ અમો યંત્રમાં જતા હતા તેવામાં અગત્યના સમાચાર તરીકે અમેને નીચલી ખબર તાકીદે પહોંચાડવામાં આવી હતી:—

“અમારાં વાંચકોને ખબર છે કે લગભગ બે વરસની મુદત ઉપર અત્રેની ‘કૉનવેન્ટ સ્કુલ’ મધે મુંબઈનાં એક પારસી કુટુંબની બે જીવાન બાળકીઓ ‘બોર્ડર્સ’ તરીકે દાખલ થઈ હતી. આ જીવાન બાળકીઓ જેણીનાં નામ ‘ફેશન’ને ખાતર રેલી અને પોલી રાખવામાં આવ્યાં છે, પણ જેણીનાં ખરાં નામ રતનબાઈ અને પીરોજબાઈ છે, તેઓ મુંબઈના શેરદલાલ મીં બહમનશાહ બેજનજી તખ્તાવર ઉર્ફે બકરાકાપુનાં બેટી થાય છે. આ બાળકીઓને ‘કૉનવેન્ટ સ્કુલ’ માં મુકી મીં બહમનશાહ પોતાનાં મોહરદાર અને પોતાના એકપુરા બેટા તથા એક ઘણા જાની મીત્ર સાથે પોતાના બેટાની કેળવણીના લાભાર્થે અને પોતાની તખ્તીયતના સુધારા અર્થે વિલાયત

સીધારયા હતા જ્યાંથી તેઓ બે ચાર દીવસમાં મુંબઈ પાછા ફરે એવી વડી છે. મીં બહમનશાહના આ એકપુરા બેટા અમારા સાંભળવા મુજબ વિલાયતની એક નામાંકીત પાઠશાળામાં રહી ‘કમરશીયલ’ બાબતોમાં મોટો અનુભવ મેળવી મુંબઈમાં એક મોટી ‘કમરશીયલ’ પેઢી સ્થાપનાર છે. અમારાં વાંચકોને યાદ હશે કે મીં બહમનશાહની બેટીઓ રોલી અને પોલીએ બે વરસની વાત ઉપર ‘કૉનવેન્ટ સ્કુલ’ ના ઇનામના મેળાવડામાં ‘બાઈબલ’ ના અભ્યાસમાં સર્વથી સરસ દેખાવ કરવા માટે મોટાં ઇનામો મેળવ્યાં હતાં; જે બનાવે મીં બહમનશાહનાં કુટુંબમાં તેમજ અત્રેનાં બીજાં પારસી કુટુંબોમાં કાંઈક ખુશાલી ફેલાવી હતી, તેમજ વળી બીજા હાથ ઉપર એ બાબતે પારસી મંડળોમાં પારસી છોડીએને ‘કૉનવેન્ટ સ્કુલ’ માં ‘બોર્ડર’ નરીકે રાખી તેઓ પાસે ફરજયાત ‘બાઈબલ’ નો અભ્યાસ કરાવવાની બાબત વીશે ભારે ચકચાર ઉત્પન્ન કરી હતી. પારસીભાઈઓની હમેશની રીતિ મુજબ આ બાબત જેટલી ઉતાવળે ચંચેરાઈ આવી તેટલી સહેજમાં તે થંડી પડી ગઈ. અમુને મળેલા તાકીદના સમાચાર મુજબ ઉપર વીસ્તારેલી બે બાળકીઓ રતનબાઈ અને પીરોજબાઈ ગઈ કાલે પુણાનાં ‘રોમન કૅથોલીક ચર્ચ’માં ‘એપટીઝમ’ લઈ ખ્રીસ્તી ધર્મમાં વટલી ગઈ છે, અને અમો પાછા યંત્રમાં જઈએ તે અગાઉ બે ખ્રીસ્તી જુવાનીયાઓ સાથે તેઓ એજ દેવળમાં લગ્નના ગાંઠથી સદાનાં જોડાવાનાં છે. આ જુવાનીયાઓનાં નામ આવતી કાલે અમારાં વાંચકો સનમુખ ધરવાને અમો શક્તીવાન થઈશું, અને અમારી કબુલાત મુજબ એ બાબતની વધુ વીગતો પ્રજ્ઞ સનમુખ અમો રજુ કરીશું.”

‘પુણા ઓબઝર્વર’ નો ઉપલો હેવાલ તુરતાતુરત મુંબઈના દેશી તથા ઇંગ્લેન્ડ જાપાએ પ્રગટ કર્યો, અને બીજે દીવસના અંકમાં એક અગત્યની બાબત તરીકે તે ઉપર નવીન નવીન આર્ટીકલો પાયાદાર તેમ નાપાયાદાર, વજનદાર તેમ બીનવજનદાર, તીખી તેમ થંડી, રસીલી તેમ રસ વગરની, લોકલાગણી થંડી પાડનારી તેમજ ઉસ્કેરનારી પ્રગટ થઈ. ધરેધર ચર્ચા ચાલી. કેટલાંકો બોલતાં કે હવે બસ, છોકરીઓને ‘કૉનવેન્ટ સ્કુલ’ માં મોકલ્યેજ નહિ; કેટલાંક કહેતાં કે ‘પ્રીવિ કાઉન્સીલ’ ને અપીલ કરી ‘કૉનવેન્ટ સ્કુલો’ જડમુળથી ઉખેડી નાખિયે;

અંધારણ અને ચોકસ કાયદાકાનુન ઉપર ચાલતી ખરેખરી ‘સ્કુલ’ તથા ‘કોલેજ’ હતી જ્યાં બહુમનશાહ શેઠ તો શું પણ તેઓથી ઘણે ચઢતે દરજ્જેના પુરૂષોને પણ રજા વગર દાખલ થવા દેવામાં આવતા નથી. બહુમનશાહ શેઠ રડતાકુટતા ઘર આવ્યા. જે ઠેકાણેથી તેઓ દીલાસાની આશા રાખતા હતા ત્યાં છુપી ખુશાલી વ્યાપી રહી હતી. બાનુ સુના બાહુરથી દીલગીર દેખાતી હતી, અને ઘોલાયલાં દુધ ઉપર રડવામાં જે નીર્થક સાર સમાયલો છે તેનો ભાવાર્થ બહુમનશાહ શેઠને સમજાવતી, પણ અંદરખાનેથી તો જે બન્યું તેને તેણીએ એક આવકારદાયક બનાવ માની લીધો. આ સઘળો વખત માસ્ટર સોહલી તે આપણા રમતાપંચી રમી પોતાની પુલકાદી વચ્ચે ભમતા ભમરા પેઠે ખુશખુશાલ ભમ્યા કરતો હતો. બહેનો ખ્રીસ્ટી થઈ અને ખ્રીસ્ટી વરસે વરી તેને બદલે મુસલમાન કે હિંદુ સાથે હોત અથવા પારસીસે વરી હોત તો તેને મનસે સરખું જ હતું. તેનો મુદ્રાલેખ તો “સબ સબકી સંભાલ્યો મેં મેરી ફેરતા હું” હતો.

પ્રકરણ ૩૮ મું.

બહુમનશાહ શેઠનો “હીરો” દીકરો—ખોટા અને ખરા હીરાની કસોટી.

“ગણે છે સહુ મને જુઓ લખખોપતી સમાન,
ગમે છે કુળ લોકને શીરીન મુજ જબાન !
જાણતાં નથીજ કે બંદો ધુપાવશે લોખાન,
એખી સાચ, એખી સાચ, એખી સાચ છે !”

“અલ્લો બાહગીર, કેમ છે ? એ એવું વસણાયલી દાર જેવું મોંતું લઈને કાંઈથી આવ્યો ? ‘અપોન માઈ વડ !’ હમણા જો મારી પાસે મારો ‘કેમેરા’ હોત તો સેવક તહારો ‘સ્નેપ-શોટ’ લઈ લેતે. વરી શું જો ? દીનુએ થાણેની ઝાડનો કાંઈ સરપાવબરપાવ તો આપ્યો નથી ? એ બધી રાંડયાંઓની ખટપટ તું છોરી દે—મહારી કાંની નફકરો થઈને ફરશે તો પેટ ભરીને જમશે. બાકી એમ રાત દહારો હાથઅકસોસ કરશે તો સીધો ચોપાટી પહોંચી જશે.”

“રીઝલી, પણ ન્યારે તું પૅરિસ ઉતો ત્યારે પેલી કાઠ પોટી સાથે ખ્યારમાં પરચોતો તેનું કેમ ? કેજે જો સર મનચેરએ તહારા બાવાને વખતસરની ચેતવણી આપી નહિ હોતે તો તું તો કેદારનો ગલે તોડે ઓલવી દેતે.”

“અરે ચાર, તોડે તે કેમ ઓલવતે ? એતો ન્યાંસુધી સીસામંડ ઉતારવાનું હોય ત્યાંસુધી પરણવાની વાત. સૈવક કંઈ એવો કાચો નહિ ઉતો કે એક ‘કામન બેલેટ કેનસર’ સાથે પરણી જતે. વાત રસપર ચઢતે તો પૅરિસની પુતળી પૅરિસમાં ને તમારો આય સુંદર પુતળો મુંબઈમાં નવો જુનો થઈ જતે.”

પ્રિય વાંચનાર, ઉપલી વાતચીત ‘વીલા સુના’ મઘે એ યુવાન પુરૂષો વચ્ચે બહુમનશાહ શેઠના પુણેથી પાછા ફર્યા પછીના એક દીવસે ચાલી રહી હતી. આ જવાનો કાઠજ નહિ પણ મીંઠ જાંઠગીર હોરમજશાહ પ્લીડર અને મીંઠ સોદરાબ બહુમનશાહ બખ્તાવર હતા.

“સોહલી, તાહરાં પપા-મમા ક્યાં છે ? રતઈ ને પીરોજના સંબંધના પેલા બનાવથી એ બીચારાંઓને તો ઘણું લાગતું હોશે. ‘આઈ એમ સો વેરી વેરી સોરી.’ તહારા પપાનાં ઘડપણના વખતમાં એ ઘા એવણને વાસ્તે બહુ જથ્થું છે. ખોદાતાલા એવણને એ ખમવાની શક્તી આપો!”

“સોરી ને ખલીર ! બેસી રેહની હવે. એવો શ્યાણો સીકંદર તું કેદારનો થઈ ગીયો ? આપરે નાલ્લા ઉતા તાહરે પેલી ગઝલ ગાતાંતા તે વીસરી ગીયો કે ?—

• ‘અગર અમને દીલ શનમકુ દીયા, ફેર કીસીકુ ક્યા ?

ઇસ્લામી છોરકે કુફર લીયા, ફેર કીસીકુ ક્યા ?’

“એ ઢાંખરાએ તો બહું ‘ટી પોટ’માં તોફાન કરી મેલ્યું. ‘રેસ’ નો ટાઇમ આયોચ ને સૈવક ઢાંખરાને વેતરવાનો ઉતો તેટલાં આએ બધો ગડબડગોટો થઈ ગીયો. એ તો તાપે પડેલો છે ને એ તરન દહારા વેર લવતો’તો બકતો’તોળી, પણ હમણા તો જરા દીક છે. અરે, પણ એ તું નહાસેચ કાંઈ ? ઉભો તો રેહ. ઢાંખરો કાંઈ આજનો આજ તાકો ધરી કરતો નથી કે તું એટલો ઉતાવલમાં પરચોચ. તેમ હોતે તો હું તુંને ક્યારનો જામો પીછારી લેવા પાછો મોકલતે. મહારો તો કંઈ તુંને આવે નહિ.”

“સોહલી, સોહલી, એ શું તું તહારા પપાને વારતે બોલેય કે? જે પીતાજીએ તુંને પાળીપોશી લાડમાં મોટો કીધો તેને આવાં કુવચન ઉચરવા માટે તુંને શરમાવું જોઈએ. પણ તહારાં માયજી કેમ છે?”

“અરે વરી માયજીને શું કુતરાએ કરડ્યાં? એવણુ તો ખાસાં ઘોત્તાંધાત્તાં થઈ, એહલમેલ કરી, રતન રસ્તમફરામ સાથે નાટક, ‘ઓપેરા,’ ‘પાર્ટી’ વગેરે કરતાં ફરેય. એ તે બૈરાં! ‘રીઅલી!’ ખરું કેહુંય કે સેવક જે કોઈખી દહારો લગ્નની ઝુસરીમાં સદાતું જોરાવાતું મન કરે તો મમા સુના જેવી બૈરી ખચીત પસંદ કરે. રતછ ને પીરોજ વટલી ને પરણી ગીયાં તે એ મહારી મમાને મનસે તો થંડા પાણીએ કાસલ ગેઇ. ખોદા ખેર કરે, કેવું ‘લકી’ કે હું એનો સાવકો દીકરો નથી, નહિ તો મહારોખી કંઈ એવોજ રસ્તો થતો.”

“પણુ સોહલી, મેરીને ને મીલીને તું કોઈ દહારો ખરશેદબાઈને તાંહ મળવા ગીયો”તો કે? આખર કરે તોપણુ એ લોકો તહારી એહન થાય.”

“ખરું કેહુંય દોસ્ત, જુહું શું કામ બોલું, કે હું એ લોકોને મળવા તો નહિ જવાનો ઉતો, પણ હાંખરો સીક થઈ ગીયો ને ખીસાં ખાલી થઈ ગીયાં ને હાંખરીએ પુટયાં આપવાની ના પારી ત્યારે એક કામ ને દો કાજ. સેવક ચીંગામીંગા થઈને મેરી ને મીલીને મળવા ગીયા. એા મારા હાંખરાના રહા ખરકીમાં તો એવો વાસ એવો વાસ કે સેવકનાં ગરાંમાં આતરડાં આયાં. તહારી પેલી ‘અબ્સ’ ગ્રાઇમા ઇન ઇનડીઝ’ શું ઘોરેય? એ ખરશેદ રેહ્યેય તે ઘેરમાં એક વરસમાં ચાર ‘પ્લેગ’ના ‘કેસ’ થયા. એ લોકો ‘પ્લેગ’ નાં કારણો ખુણેખોચરે શોધવા નીકડેય ને જહાં તે ભરાઈ બેહુંય તહાંજ જોવાની દરકાર કરતા નથી. એ લોકોની જુની પુરાણી બાવાઆદમના વખતની ગટરો નવેસરથી બાંધવાનું તો ઠેકાણે રહ્યું, પણ પુરેપુરી વખતસર તેને સાફખી કરાવી મરતા નથી. પણ હવે ધુર નાખ એ વાતપર! કરકાબાલુસ થયા કે ખરશેદબાઈને ઘેર સેવક ગીયા તો ખરા, પણ તાંહ જઈને ગભરાવા લાગા. જે મરકીબાઈ મહારાં આ સુંદર બદનપર મોહી પરે તો સુંબઈ નગરીને મહારા જેવા કીમતી નરનો શોક કરવો પરે. મીલી તો ખીચારી ઇઝીયેરમાં લેટેલી ઉતી. મેરી તરતનીજ બહારથી આવી. સાફ થયું કે હાંખરી

રાંધણીમાં રોકાયેલી હતી. આપરે તો જરાક દેખાદેખીથી મેરીને ને મીલીને ગળે લગાડીયાં. રતન ને પીરોજની વાત નીકલતાં એ ચાર આંસુની ગરજ પરશે એમ સેવક બાણુતો’તો, એટલે ખરકીમાં સામેજ દોરાબદાઈ કરસીઆમાં આવાં ધજતતું પાણી લઈ છાંટતા’તા તેમાં તરત રોમાલ કહારી જરા બોરી દીધો ને પાટલુનનાં ગળવામાં સેરવી દીધો. મીલી ખીચારી દરદર રડવા લાગી, ને ‘મહારી રતન,’ ‘મહારી પીરોજ’ કરવા લાગી કે સેવકે તક જોઈને આવાં ધજતમાયની સાથે પેલો ગળવામાંથી રોમાલ કહારીને બગલગીરી કાઢી ને પાછો રોમાલ સેરવી દીધો. મીલી ખીચારી ભોલવાઈને બોલી ‘તું શું કરવા રહેય લાઈ, તું અમારો માય જાણ્યો નથી તે છતાં તુંને એ સાવકી બેઠોતું એટલુંબધું લાગેય તેથી મહાઈં હૈયું કેવું ભરાઈ આવેય. જીવતો રેહજે ને ઘણું સુખ જોજે. પણ બાવા દીટ્યાર તરકાંની વખતે ઘેરમાંથી બહાર પરચો હોસે તે ભુખો થયો હોસે એમ કહી પીંજરામાંથી પાસેથી આવેલી મેજ ખીસકીટ, જોલી વગેરેનું સંગ્રહસ્થાન કાઢરી મેલ્યું ને ગરમાગરમ ચાહે લાવી મેલી. તરીયાંતું તહાઈં કરી સેવક જવા ઉઠ્યા ને જતાં જતાં બાણુ પાકીટની યાદ આવી ગેઈ હોય તેમ ગળવામાં હાથ નાખ્યો. ‘અરે તહારી ! પાકીટ કાંઈ ગુમ થઈ ગેઈ ? જોઈ, અંદરનાં ગળવામાં તો નથી ? હલ્લો, ત્યાંખી નથી ! દ્રામવેમાં મહારી પાસે એક મીયાંભઈ બેઠેલા હતા તેવજો મને ટિકીટના પૈસા આપતાં જોયોતો ને પાકીટ ગળવામાં મુકતાંખી જોયોતો. તેજ ‘રાસકલે’ એ સેરવી લીધી હોસે. પણ હવે શું કંઈ ? પપાના જરૂરનાં કામને વાસ્તે ઝવેરચંદને તાંહ મને આજે રૂપીયા ભરવાના હતા. ઓછામાં ઓછા પંદર વીશ રૂપ્યાખી હોતે તો હમણું ચલાવી લેતે.’

“પણ, લેતી ભઈ, હમણાજ હું વર્ક-કલાસમાંથી મહારા વર્કના રૂપીયા વીશ લાવીય. તું હમણા તે લે ને પછી તહારે ગમે તાહરે મને પાછા આપી જોજે.” સેવકને તો એવુંજ જોઈતું’તું એટલે જરા ખેંચતાંજ કરી નોટ ગળવામાં ફેસવી ધાપધુપમાં ચાલતા થયા. સાઈં થયું કે ઢાંખરી આવી પોંહિંચી નહિ, નહિ તો બધો તરાપો ડુખી જતે. પણ ‘જીસ મુલસે આયા ઇસ મુલસે ગયા.’ સાંજના કલબમાં ગીયો, તે પેલા માપલાના હીરજીએ એક બે ‘નેપ’ ના દાવમાં નોટ ચાવી લીધી !”

“પણ તાહરે સોહલી, ખીચારી મીલીના સકમાઈના પૈસા તું પાછા વાલસે કે ? એ ખીચારીને તે વગર કેવી અગવર પરતી હોસે ?” બાંહગીરે પુછ્યું.

“પણ પાછા વાલું કીયા ચુલ્હારામાંથી? કમાઈનો કાથડોખી તેવોજ પરયો કેની! એ તો અવારનવાર વરી એહન બાધને વેતરીએ નહિ તો પછી અમારા જેવાઓનું કામ કેમ ચાલે? માટીડા થયા તે જરા કંઠણ જીવ રાખવો જોઈએ. એવું મીન જેવું દીલ રાખીએ તો પીધલી જઈએ. પેલી કેહવત છે તે તું જાણતો નથી, કે ‘ઐરૂં’, કુતરૂં ને અખરોટનું ઝાડ જેમ વધુ ઝટકે તેમ કારજ થાય.”

પ્રિય વાંચનાર, જાંહગીર ઈંચેઈંચ એક ગૃહસ્થ હતો. તેને આ અકકલહીણ પીત્રાઈનાં દયાહીણ કૃત્યથી ધણું લાગી આવ્યું. તેણે જોઈ લીધું કે ખીચારી મીલી પોતાના સકમાઈના પૈસા કદીપણ પાછા મેળવનાર નથી. આ વીશ રૂપીયા તો તેણીને મનસે ત્રણ આંકડાની રકમ-સમાન હોવા જોઈએ. તેણે પેલી ફાર્સી કેહવત યાદ કરી કે “સુલેહ-ભયું જુહું ફીતનો જગાડનારાં સાચાં કરતાં બહેતર છે” તેથી ઘરે જઈને તેણે વીશ રૂપીયાની એક નોટ નીચલી લાઈનો લખી એક વિશ્વાસુ માણસ સાથે મીલી ઉપર રવાના કરી:-

વહાલી બેહન મીલી,

“આ સાથે લાઈ સોહલીએ તમો ઉપર મોકલવા આપેલી રૂપીયા વીશની નોટ બીહું છું તે તપાસી લેજો ને પહોંચ લખી આપજો.

લી૦ દુવાગીર, લાઈ,
જાંહગીર હોરમજશાહ.”

પ્રકરણ ૩૯ મું.

સોહલીબાની કેળવણીના સંગીન પુરાવા—જેને જોઈતું હતું સીંગ અને પુછ, તેને આટ્યું દાઢી ને મુછ.

“ખાઈ પી આ જંજળમાંથી આખર પરવારો,
મજા જોઈ લેવો, અંતે રડશે રવારો!
રે હાથ છુટે ચાલુ રાખો ગજવાંપર મારો,
એખી સાચું, એખી સાચું, સાચું છે યારો!”

આઠ દશ દિવસ પછી મીં બહમનશાહનું કુટુંબ નાસ્તા ઉપરથી તુરતનું ફારેગ થયું હતું ત્યારે નોકરે આવી બહમનશાહના હાથમાં એક કાર્ડ મુક્યો. આ કાર્ડ ઉપર “ ગુસ્તાસ્પ તેહમુરસ્પ તાલેવંત” કરી લખેલું હતું. આ નામ વાંચી બાનુ સુના જરા ચોંકી. આ તો તેણીના આગળા દેરનો દીકરો ગુસી હતો. લાંબો વખત થયો તેણીએ તેને અથવા તેના બાપને જોયા હતા નહિ. ગુસીની તારીફમાં તેણીએ ઘણું સાંભળ્યું હતું. જ્યારે તેણી એકલી પડતી ત્યારે તેણી વિચાર કરતી હતી કે એકવાર તેણી ડાં તેહમુરસ્પને ખરાં દીલથી પસંદ કરતી હતી, અને તેને બદલે તેના ભાઈ સાથે પરણવામાં તેણીએ મોટી ભૂલ કરી હતી. આમ વીચારવામાં તેણી કેવળ ખરી હતી, કારણ પૈસાનું મોં ન જોતાં અંતઃકરણની લાગણીપુર્વક તેણી તેહમુરસ્પને વરી હોત તો તેણીની પાછલી છાંદગીમાં જે શોકાતુર બનાવો બન્યા તે બનવા પામતજ નહિ. ડાં તેહમુરસ્પનાં ભાઈનાં મરણ પછી જ્યારે બાનુ સુના રંગાઈ અને તેણીના બાપે તેણીનો હાથ ડાં તેહમુરસ્પને આપવા માગ્યો ત્યારે તેવણે તે લેવા ના પાડી. બાનુ સુનાને આ વીશે ઘણો ફેરુર હતો, છતાં તેણી અંતઃકરણથી માનતી હતી કે ડાં તેહમુરસ્પે તેણીનો હાથ ના પાડવામાં પોતાનું ખરું સુખ સાચવ્યું હતું. તેણી આ પણ જોઈ શકી કે જે સ્ત્રી સાથે તેઓ પરણ્યા હતા તે સ્ત્રી જેકે તેણીના પોતાના જેવી સંસારી બાબતોમાં આગળ વધેલી, ધામધુમવાળી અને ધપધપી હતી નહિ, તોપણ તેણી ધરરાખુ, શ્યાણી, સમજુ અને દરેક રીતે ડાં તેહમુરસ્પ જેવા એક આસામીની બાયડી થવાને લાયક હતી. ગુસી અંદર આવ્યા કેડે થોડોક વખત અરસપરસ ખેરઆફ્રીયત પુછવામાં અને સાધારણ વાદવિવાદમાં નીકળી ગયો. તે ઘરે જવાને ઉઠતો હતો તેવામાં માસ્ટર સોહરાબ ઓરડામાં દાખલ થયા. લાંબો વખત થયો તેઓ ન મળેલા હોવા છતાં તેઓએ એકમેકને તુરતજ ઓળખ્યા અને સોહરાબે ખુશ પાડી.

“અલ્લો ગુસી, ‘ઓહ્લ ફેલો’ કેમ છે ?” અને આમ બોલતાંજ તેણે ગુસીના બરડા ઉપર, કાંઈપણ વધુ ‘સેરીમની’ વગર, જોરથી એક જાપટ મારી જેથી ગુસી લગાર હેરત રહ્યો. બાનુ સુનાએ જાપટનો અવાજ સાંભળી ઉંહુંહુંહું ના ત્રણ હુંકારા પુર્યા અને બોલ્યાં કે “ સોહલી, એ

“મેન્સ” કે ? ઘણું દહાડે મળ્યા તેથી મી० ગુસીને એવો આવકાર આપેય કે ? ” બહમનશાહ શેઠ અત્રે વચમાં પુરાયા. “ સુના, એ લોકો ફ્રેન્ડસ છે ને ઘણું વખતે મળ્યા તેથી જરા મહારો ‘ડીયર બોય’ એની સાથે લાર કરેય. હું ને મહારો ‘ઓલ્ડ ફ્રેન્ડ’ દોલીબા નાટલા ઉતા તાહરે એમજ કરતાંતા. એમાં હું કાંઈ ખોટું જોતો નથી.”

ગુસી કાંઈ બોલવા જતો હતો તેવામાં સોહરાબે પોતાની વેલાતી ‘મેન્સ’ના વધુ પુરાવા તરીકે પોતાનો રોકોડી ‘સાઇક્લ’ અને ‘મોટર સોઇલ્ડ’ હાથ તેના મોં ઉપર દાખ્યો. “અરે, મરવા દેની! એ ઢાંખરા ઢાંખરી સાથે તું પીંજવા એસશે તો સહવારેની સાંજ પરશે તોથી છુટકો થશે નહિ” અને પછી શેઠ બાવા તરફ ફરી શ્યાણુ સલુકાંઈથી બોલ્યો. “અરે, મરી રેહ્યોની ! તમારા દોલીબાને ધરીધરી દાર દોધીમાં કાંઈ નાંખોય ! ‘અવાસ બરી ગીયા ને કાયલા રહી ગીયા.’ જરા જરામાં ‘હું ને મહારો હીજે, ને વચમાં નહિ કાંઈ તીજે’ તેમાંની તમે જાત કરોય.”

બહમનશાહ શેઠે એકવાર પાછો પોતાનાં “ઓ ડીયર આઇ સી”માં આશ્રો લીધો ને સોહરાબે ચલાવ્યું. “ગુસી, ‘ઓલ્ડ બોય’ તું હમણાં કાંઈથી ભુલો પરયો ? તહારી ‘મોટર’ કાંઈ છે ? જોઈ ‘શોફર’ બાસ્તાઈ છે કે ‘વાહીટ વોશ ?’ વોટસ ધી ‘પે’ ? મહારા જોનને તો હું છેક બરમીંગહામથી મારી સાથે લાયોય. તદન “અપ-ટુ-ડેટ રમાર્ટ લીટલ ફેલો” છે. એ એના ‘નાઇસ કટ કોટ’ અને ‘ટ્રીમ હેટ’માં સજ થાયય તહારે તહારા કરતાંથી વધારે ‘બ્રાઇટ’ લાગેય. તાહરા બાપના સમ ! આવતી કાલે પુણે આવવાનો છે કે ? સેવક તો આજની ‘એક્સપ્રેસ’ માં જશે. મહારા ‘જોન બુલ’ ને ‘મે’ આય વખતે ઉતાર્યોય; ૨-૧૦ નો ભાવ રાખ્યોય. તું એનીપર થોડીક લેશે કેની ? કેટલા હબરની લેશે ? તહારો ઢાંખરો તો ગબ્બર છે. ‘બ્રાઇટ સાઇડ’ મહારા ‘જોન બુલ’ આગળ પાણી ભરેય. એના મેં પાંચ હબર રૂપીયા આપ્યાતા. ‘બાઇ ધ બાઇ,’ તું જય તેની અગાઉ મહારી નવી ‘બાઇક’ જોતો જજે. તદન ‘સ્પેશીયલ બ્રાન્ડ’ની છે ને ‘લાઇટ એઝ એ ફેધર’ છે. બપોર પછી તું આપરે તાંહ આવશે તો આપરે સાથે જમીને પછી ‘એક્સપ્રેસ’ માં જશું. કેમ આવશે

કેની ‘ઓલ્ડ બોય’ ?” આમ બોલી સોહરાબે વળી એક વધુ જાપટનો જાપ ગુસીની પીઠ ઉપર બેસાડ્યો. ગુસીએ આ વેળા પોતાના ડોળા લગાર ફેરવ્યા અને પછી બોલ્યો.

“મીં સોહરાબ, વાત કરવાનો બધો હક તમે ‘રીઝર્વ’ કરી લીધોય અને મને બોલવાનો તમે તાઇમ આપતાજ નથી ત્યારે હું બોલું કેમ? તમે હમણા મહારા પપાના સંબંધમાં જે બોલો વાપર્યા તે ઘણા વાંધાભર્યા છે અને તેની સામે હું ‘પ્રોટેસ્ટ’ ઉઠાવું. મહારા પપાના સંબંધમાં એવા બોલો બોલવાની અથવા સાંભળવાની મને ખીલકુલ ‘હેબીટ’ નથી. ખીલું કોઈ બોલ્યું હોતે તો હું તેનો સ્વાદ તેને ચખાડતે.”

“ઓ ઇઝ ઇટ!” તેમ જો હોય ‘ઓલ્ડ બોય’ તો પેલા કેલેચ તેમ તમે તમારી દુકાન ભુલ્યાય. સેવકળી એક ‘બ્રોકસર’ છે, ને કુસ્તી માંખી કાંઈ ખાંડ્યો જાય એવો નથી. જરા જોવની આય મહારા ગોટલું.” આમ બોલી સોહરાબે પોતાના જમણા હાથનાં ખમીસની બાંહે ચહાવી પોતાની બાબુ ખુલ્લી કીધી. બાબુ સુનાએ વાત વધી પડે કરીને ફેરવી તોલવાની કોશિશ કીધી. “મીં ગુસી, તમે એવું બોલવાનું ‘માઇન્ડ’ ના કરો. એ તો વેલાત જઈ આવ્યોય તે એમજ સમજેય કે અહીંયાંખી તેવાંજ ‘ફ્રીડમ’થી એ લોકો સાથે વર્તી શકશે.”

“બાબુ સુના” ગુસી બોલ્યો. “જોકે હું પોતે વેલાત ગીયો નથી, પણ અહીંયાંના ઘણાક ઇંગ્લે સાથે હું ભેળાયોય અને તેઓની રીતભાત કાંઈ ઉલટીજ રીતની મેં જોઈય. તમારા દીકરાની ‘મેનર્સ’ ને તમે ‘ગુડ સોસાયટી મેનર્સ’ ની ઉપમા તો આપી શકોજ નહિ એમ મને દલગીરી સાથે કેહવું પડેય.”

“ચાલ, હવે માંડીવારની ! એ બધી ‘મેનર્સ’ ને ફેનર્સની વાત ચુહલામાં નાખ! તું હવે પુણે આવશે કે નહિ તે મને કેહની?” સોહરાબે પુછ્યું.

“નહિ, મીં સોહરાબ, ‘રેસીંગ’ ના ચેપી રોગની રસી મેં મહારા બદનમાં દાખલ કરાવી નથી, ને કોઈ દહાડે કરાવીશખી નહિ. મહારા ‘લો ટર્મસ’ મને ભરવાની છે અને મળહને ખાતરખી હું પુણે આવી શકું નહિ.”

“પણ તાહરે તુંખી શું ‘લોયર’ થવા નીકરીયોય કે? તહારા ઢાંખરા, અરે! ‘બેંગ ટેન થાઉઝન્ડ પારડન્સ’ પપા પાસે શું ખોટ છે કે વરી એ મોતનાં ફાંફાં મારેય? મહારા ઢાંખરા જેવા દશને તો વેચાતા લે તેટલા એની પાસે પૈસા છે. તહારી જગાપર હું હોઉં તો ખાઈ-પીને અમનચમન કર્યા કરું.”

“ને સાથે કેહની સોહલી, કે પપા—મમાને નહાન નહવરાંઉ.” બાતુ સુના બોલ્યાં. “તહાઈં જે ચાલતું હોતે તો તું તો કે’દહારનો તેમ કરતે.”

“પણ તારે મહારાં ‘વેરી ડીયર મમા,’ તમે આપરા ‘ઓલ્ડ ગવરનર’ ને ચાર લાખ રૂપીયાની રૂમડી પેલી વેલાતી ઇસ્પીટાલનાં ફાંડમાં આપવા મુકાવી તે એ ‘ડીયર ઓલ્ડ બોય’ ને નહાન નહવરાવવા જેવુંજ થયું, કેમ ખરું કેની?” સોહરાબે પુછ્યું.

બહમનશાહ શેફને પોતાવું ગયલું નાણું હૈડે ધાઈ આવ્યું તેથી તેવણુ બોલ્યા—“બુચો ખરુંજ કેહ્ય સુના, એ ચાર લાખ રૂપીયા તો ચાર કરોડને ઠેકાણે આપુને કામ આવતે. મહાઈં તો હજીખી મત છે કે એ રકમ આપરે પાણીમાં નાખી દીધી. જે સખાવત કરવી હતી તો તે ઘેરને આંગણેજ થવી હતી.”

“વરી તમે તમાઈં ડહાપણુ ચલાવ્યું કે બહમનશાહ, એ રૂપીયા તમને હમણા તો ખખરેય, પણ બ્યારે ખાનબહાદુર ગોરબહાદુર બનશે તાહરે કેહેવું હસઘ હસઘ જવાશે.”

“ઓ ડીયર આઈ સી સુના,” કરી બહમનશાહે ફરી એકવાર શેતાન ડાબો કીધો. અત્રે ગુસ્તીએ પુછ્યું—“મીં સોહરાબ, તમે વેલાત હતા ત્યારે અમે બધાં તો એમજ સમજતાંતાં કે તમે ત્યાંથી ઉંચી ડીગ્રી મેળવી આવશો. તમે અહીંયાં શું કરવા માંગોય? કેાઈ ‘લાઈન’ તો તમે લીધી હોશેજ.”

“અરે ચાર, ‘લાઈન લાઈન’ શું કરેય? લાઈન તો સેવક એવી લેતે એવી લેતે કે તું જેયાજ કરતે! પણ શું કરું નસીબદેવીએ ચારી આપી નહિ. તમે ‘લોયર્જો’ જે પૈસા જપન વરસે નહિ ઉલા કરે તે હમે જપન કલાકમાં ઉલા કરીએ. પણ તું ‘લોયર’ થઈને કરવા શું માગેય ગુસ્તી? તુંખી શું મહારા ઢાંખરાની કાંની કાંઈ ‘કારપોરેશન’

બારપોરેશનમાં ધુસવા માંગેય કે ? ને એ નખખોદ ગીયા બોતેર ડાહ્યા
ઓમાં તોતેરમે ઉમેરાઈ કાંટાનું કટેસર કરવા માંગેય કે ? ”

“કદાચ જાઉંબી તેમાં મોટી નવાઈ શું છે ? તમે જો તેમ કરવા
માગો સોહલી તો તે સમાજમાં ખીરાજી ઘણું પ્રજાઉપયોગી કામ તમેબી
અનવી શકો. ”

“અરે યાર,” સોહલી બોલ્યો. “હું તો ઘણુંબી કરવા માગુંચ, પણ
તે મહારાથી થાયચજ કાંઈ ? જો આપણી ધચ્છાઓપર આપરે સ્વારી
કરી શકતા હોતે તો બધા પારેસ્વારો પણ ઘોરેસ્વાર થઈ જતે. એબી
આપરી કમઅખતીની વાત છે કેની યાર કે નસીબદેવીને આપરે
દોરવી શકતા નથી ! નહિ તો સેવક તો કંઈ કંઈ નવું જીનું કરી નાખતે.”

“અચીત ! તે વરી કેમ ? ”

“કેમ પુછેચ ? સાંભળ, અચે દોસ્તે અઝીઝ. તાહરે નસીબદેવીની
ચારીથી વીસ ને તીસની વચ્ચે હું એક ઘણીજ ખુઅસૂરત નાઝનીન
થતે. તીસ ને ચાલીસની વચ્ચે હું એક નામચીન ચીતારો બનતે. ચાલીસ
ને પચાસની વચ્ચે એક વિદ્વાન અંથકર્તા થતે. ત્યારપછીના એક દાયકામાં
ઈંગ્લંડનો વડો પ્રધાન અથવા યુનાઈટેડ સ્ટેટસનો પ્રેસીડન્ટ થતે.
સહાઈ ને સીત્તેરની વચ્ચે સેવક પરદુઃખલંબન, સખીવજુદ, અન્નદાતા
બનતે. સીત્તેર ને હુંસીની વચ્ચે અને ત્યારપછી મરતાં મુઘી ‘કાર્ડીનલ’
કે ‘પોપ’ થઈ રહેતે ! કેમ કંઈ ઉતરેચ ધ્યાનમાં ? ”

સપુતના આ બોલોથી ગુસી તથા તેનાં માબાપ બેઅખત્યાર હસ્યાં
અને થોડીક મિનિટ ઉપર તેના બાંહે ચહડાવ્યાથી મામલાએ જે ગંભીર
રૂપ પકડવાનો ભાસ દેખાડ્યો હતો તે હવે તદ્દન ફેરવાઈ ગયો.

પ્રકરણ ૪૦ મું.

કાયદાનાં મેદાનમાં સ્ત્રી તથા પુરૂષ હૃદયનબદ્ધ—શું મદદ જ
કાયદો જાણે છે અને સ્ત્રીઓ જાણતી નથી ?

“બખ્તાબાજીએ ચારી આ વખતે નહિ દીધી,
તો તેનો શું મુન્નકો છે લાઇ.
કાલે ઇચ્છા સૌ મારી આપોઆપે સીધી,
પુરી પાકું ઇલાજેથી કાંઈ.”

આગળાં પ્રકરણમાં દર્શાવેલી વાતચીત ચાલતી હતી ત્યારે માસ્ટર-
ગુસ્તી જે તે દિવસનાં “જામે જમશેદ”ની નકલ પોતાના હાથમાં લઈ તેનાં
પાના ફેરવી તે ઉપર નજર ફેંકતો હતો તે પોકારી ઉઠ્યો—“અલ્લો,
આય શું ? આય તો ઘણું ‘ઇન્ટરેસ્ટીંગ’ છે.” સઘળાંઓએ કાન ઉંચા
કરતાં ગુસ્તીએ તે વાંચ્યું—

એક પારસી બાઈને સામકલનો ગંભિર અકસ્માત.

તેમાંથી તેણીનું સૈહેજ બચી જવું.

એક પારસી જવાને દુબાડેલી બહાદુરી.

“ગઈ કાલે સાંજે વૉર્ડન રોડ ઉપર ‘સ્કેનડલ પોઇન્ટ’ નજદીક
પાંચ વાગતાંને શુમારે ભારે ગભરાટ મચી રહ્યો હતો. એક જુવાન
પારસી બાઈ નામે દીનબાનુ, જેવણુ આપણા જાણીતા
શેરદલાલ મીં બહમનશાહ બેજનજી બખ્તાવરનાં એટી થાય છે,
તેવણુ પોતાની સામકલ ઉપર સ્વાર થઈ ‘સ્કેનડલ પોઇન્ટ’ નજદીકથી
પોતાના ‘ફ્રીડમ વીલા’ બંગલામાં વળવા જતાં હતાં ત્યારે તેવણુ એક
બોબ ગૃહસ્થની ‘મોટર’ની અડફટમાં આવી ગયાં હતાં અને ‘મોટર’-
ના ચાક તેઓ ઉપર ફરી બચ તે આગમજ એક પારસી જવાન જેઓ
નજદીકમાંથી પસાર થતા હતા તેઓએ જો સમયસુચકતા વાપરી દીન-
બાનુને ઝડપમાં ખેંચી લીધાં ન હોતે તો એક ઘણો ગંભિર અકસ્માત
થવા પામતે. આ જવાન ગૃહસ્થ કોઈજ નહિ પણ મીં બહમનશાહના

ભાઈના બેટા મીં જાહગીર હોરમજશાહ પ્લીડર હતા; જેઓની મદદથી બાઈ દીનબાનુને તેઓના નજદીકના અંગલામાં ખસેડવામાં આવ્યાં જ્યાં અમારા સાંભળવા મેલે તેઓ હાલ સારી સ્થિતિમાં છે. અમે આ જીવાન બાઈને અને તેણીના બહાદુર અચાવનારને અંતઃકરણથી મુબારક-બાદી આપીએ છીએ.”

“ડીયર મી, ડીયર મી,” બહમનશાહ શેઠ બોલી ઉઠ્યા. “સુના, આપરે તો કંઈ એ વીશે જાણતાંબી નથી. એ દુકતીએ આપુને કાંઈ કેહવરાવ્યુંંબી નહિ. હમણા હમણા એને આપુને તદ્દન ઓવારનીવાર કરી મુકયાંચ. મહારી તો બીલકુલ ‘નોટીસ’ જ લેતી નથી.”

“બહમનશાહ,” બાનુ સુનાએ તકાળે કીધો. “સુનાં જેવી છોકરી સેહેજમાં બચી ગેઈ તેથી ખુશી થવાને બદલે તમે તમારા પેટનાં બળત્રા કહારવા બેઠાંચ. તમારી કોઈ આગલી બેહસ્તનને પેટની છોકરી હોતે તો તમુને કેવું ચચરી આવતે? ને તમારા પેલા સપેહસાલારને તેરી તેની પાસે ફરેસ્તા કરાવવા નીકલતે ને કંઈ કંઈ ધુતમધાતમ કરાવતે.”

અત્રે સોહરાબે ગુસીને ઠેસ મારીને તેનાં કાનમાં કહ્યું. “વરી પાછી એ ડાંખરી મહારા ‘ઓલ્ડ ગવરનર’ પર ‘ગનફાયર’ કરેચ. જયારેબી એને તક મળેચ ત્યારે એ એમ કરવાને ચુકતી નથી.” અને પછી મોટેથી બોલ્યો. “જાહગીરે રાસકલેબી ઠીક બનવી. આજે કેટલા કેટલા મહીના થયા એને મહારી દીનુની પુઠ પકડીચ. ઢાંખરા ઢાંખરીએ નાન-પણુમાં છાંનપુતલાંને નાચ કરી એ લોકોને અદરાવી દીધાંતાં તે તું જાણેચ કે ગુસી? જાહગીર તો દીનુને કેહેચ કે માયબાપે કીધું તે તેંજ કીધું ને તુંને હવે મહારી સાથે પરણવુંજ જોઈએ. પણ દીનુ જેતું નામ ! તે કંઈ એને દાદ આપે? એ રાસકલ જાહગીરે પેલા બોગ સાથે મલી જઈ ખામખા તો કંઈ તાગરો રચ્યો નહિ હોય? હવે તે એ ‘હીરો’ થયો, એટલે કદાચને દીનુ એને પસંદ કરેબી.”

સોહરાબનું આ ભાષણ હજી તો પુરૂં થયું નહિ તેવામાં જે ધણી વીશે આ વાતચીત ચાલતી હતી તેજ ત્યાં આવી ચઢ્યો. આવતાં વાર તેણે ગઈ કાલના અકસ્માતનો હેવાલ લંબાણથી કહી સંભળાવ્યો અને જણાવ્યું કે દીનબાનુ જોકે તે અકસ્માતથી બહુ બીધાં હતાં, છતાં હાલ

ખુશાલ હતાં. કુદરતી રીતે આવો સરસ સંજોગ જોઇ જાંહગીરે વાત છેડી. “ મીં બહમનશાહ, આપરા સગા અને દોસ્ત મીં ગુસી આજે અહીંયાં છે તેટલાંજ આપરે બે બોલ દીતુ સાથે થએલાં મહારાં બચપણનાં કારજ વીશે બોલીએ તો સારું. એ બાબદમાં હવે આપરે કંઇથી નકી ઠરાવ ઉપર આવવું જોઇએ. ”

જાંહગીરતું આ બોલવું પુરું થવે મીં બહમનશાહે જ્યારે હમેશની માફક “ જો ડીયર આઇસી ” માં સંતોષ માની લીધો ત્યારે બાતુ સુના તો જીજીણી પડ્યાં. “ જાંહગીર, તું તો હમેશની માફક વરી પાછો એજ રૂદનપાતલો કહારી બેઠો. બરથું પીજી પીજીને રૂ થયો તોખી હજીર પીજીયાજ કરેય. તહારા જેવાને દીતુ જેવી એક છોકરીને સમજાવી લેતાં વાર શું ? પાનપર ચુનો લગારતાં તું તેમ કરી શકે. કદાચને આય આપરા મીં ગુસી તુંને એ કામમાં મદદ આપશે. કેમ ખરું કેની મીં ગુસી ? ”

“ ગુસીએ તો પોતાની કીમતી મદદ એ બાબદમાં મને આપવા અત્યાર અગાઉતું કયુલ કીધુંય. એ વીશે હું બોલું તે અગાઉ મને કહ્યા વગર ચાલતું નથી, બાતુ સુના, કે તમે પોતે ચાહવો તો એ બાબદમાં દીતુની સુધ ઠેકાણે લાવી શકો. તમારી ને કાકાજીની તો એ ફરજ છે. જોકે કાકાજી તો પોતાની સઘળી મરજી છતાં મને મદદ કરવા અશક્ત છે. દીતુ જો સહેલેસુજે સમજશે નહિ તો મને નાચારીએ કાર્ટનો આશરો શોધવો પરશે અને તમને તેથી નાહકની હિરાનગતીમાં ઉતરવું પરશે. ”

“ અરે વહારે જાંહગીર શેઠ, ” બાતુ સુના બોલ્યાં. “ વાત તો ખરી, પણ મનમાં નહિ ઠરી. પેલી કેહવત છે કે ‘ વાર તહારા હરામીને, નહિ તો ખાઉં તાહરા ગરીબને. ’ તેમાંની તમે વાત કરોય. દીતુ જેવી એક પોરીને તમે સમજાવી લઇ શકતા નથી તો લવિષમાં તમે તેને પરણીને સુંખના શું ગાંસરા બાંધશો ? તમને અદરાચ્યાં ત્યારે હમને થોડીજ ખબર હતી કે એ છોકરી પાછલથી ફરી બેસશે. પણ હવે તમે આય સોલીસીટર સાહેબને વચમાં નાખ્યાય તે એવણુ પોતાની વકીલાત ચલાવી એ બાબદનો હું ધારૂંય કે તમારા લાલમાં સુકાદો લાવશે. ”

ખાનુ સુનાના ઉપલાં બોલવામાં, ગુસીને અને જાંહગીરને લાગ્યું કે, કાંઈક થેકડીનો અંશ સમાયલો હતો. પણ તે વીશે તેઓએ કાંઈપણ ટીકા કરવાનું દરસ્ત ધાયું નહિ.

“ખાનુ મુના,” ગુસીએ ચલાવ્યું. “તમારી તરફનાં મારાં સવળાં માન જનાં આ આખદમાં મને લાગેય કે ખીચારા જાંહગીર તરફ જેવી લાગણી તમારે ધરાવવી જોઈએ તેવી તમો ધરાવતાં નથી. હું કશુંક દરૂંચ કે જ્યારે અચપણમાં તમોએ એ લોકને અદરાવ્યાં ત્યારે દોનુ પાછલથી આવી હડીલી ધશે તેની તમોને ખબર હતી નહિ. પણ એ હડીલાઈ, કેજે દીનખાનુની કેળવણીનું પરીણામ છે, તે કેળવણીને માટે તેણી કાણને આભારી છે અને તે કેળવણીનો પાયો કાણે નાખ્યો હતો? અચપણથીજ તમે તેણીને મરદો તરફ તીરસ્કાર ધરાવનાર, સંસારી રાહરસમને ધીકકારનાર, લગનના ઉંચ ‘આછડ્યા’ને હસી કાઢનાર, અછ-રાંઓને પુરૂશ સમાન લેખવનાર અને માની લેનાર, સ્ત્રીજાતીની પવીત્ર ફરજોને પગતલે કચડી નાખનાર, દુકમાં કહું તો સંસારસુખના કદા સુદૃઢ તે તમારી નામાંકીત પીત્રાઈ જરખાનુ જલેજર જલનેવાલાંને તમે તેને સોંપી દીધી. જે ફરજ તમોએ પોતે અદા કરવી હતી તેનો જુમ્મો તમે ખીજાને શીર ઝાળવી દીધો. એમ કરીને જે ડાળી ઉપર આ કુમલું ફળ ઉગતું હતું તે ડાળીને તમે એકતડકે તમારે હાથે કાપી નાખી. પરીણામમાં ફળ તેના ઉમદા ગુણો સાથ તેના પુર બહારમાં ખીલી શક્યું નહિ. તે માંહેલો મીઠાસદાર માવો કરમાઈ ગયો—તેમાંનો વહેતો રસનો ઝરો સુકાઈ ગયો.”

“હીઅર, હીઅર,” સોહરાએ પાસે પડેલો એક કીમતી પંખાનો કચકરાંનો હાથો સંજેમરમરની મેજ ઉપર થોકતાં કહ્યું. “વેલડન મીં લેકચરર, ડીક બજવી. એકજ ‘પોઈટ’ હું સમજી શકતો નથી. તમે આટલીબધી જખાનદરાજી ચલાવોચ તો તમો પોતેજ એ મહારી બહેનને સમજવી કાંચ નથી લેતા? એને તો બા મને ખાતરી આપીચ કે સચ્યાઈ એની તરફ છે, અને એનો ‘કેસ’ તદ્દન મજબુત છે, ને વલી મને સોગંદ આપીયાચ કે માહરે એનીજ તરફેણમાં રહેવું. ખરું ખોટું અલ્લાને ખબર ! તે તપાસવાનું કામ કંઈ સેવકનું નથી. સેવક તો એટલુંજ જાણેય કે આય બે ‘ઓહ ફેગીસો’ને ખીચારી મહારી બહેનને

અફરી નાખવાનો કંઈ હક ઉતો નહિ, અને જાંહગીર હવે ગમે તેવો હોય, છતાં જે કાલ દીનુએ પોતે આપેલો નહિ તે કાલ પાલવાને એ તેને કેમ ફરજ પાડી શકે? જો વાત અહીં અટકશે નહિ તો લડાઈ જગશે અને દીનુના ‘કમાન્ડર ઇન ચીફ’ તરીકે સેવક તેણીની તરફથી મેદાન પડશે. સંભાળજો ! જાંહગીર શેઠ, તમારી હુશીયારીમાં રહેજો. તમારાં હાડકાંની સલામતી જો તમે ચહાતા હોવ તો તેમ કરજો. કારટફેરટનો ઇનસાફ ચુકવે તે અગાઉ સેવક તમારાં હાડકાંનો ઇનસાફ કરશે. પછી પાંચ પચીસનો દંડ થાય તો ગવરનરની પાકીટને કાંઈ તલચું છે ?” આમ બોલતાંજ સોહરાબે વળી પેલો કચકરાંનો પંખો કાંઈ વીશેષ જોરથી તે સંજેમરમરની મેજ ઉપર ઠોક્યો જેથી તેના દુકડેદુકડા થઈ ગયા, અને પછી એવા વીકાળ ચહેરે તેણે જાંહગીર તરફ જોયું કે જાણે હમણાંજ તે તેના પણુ દુકડેદુકડા કરી નાખવા ઇચ્છતો હોય. શેઠ બાવા અત્રે વચ્ચે પુરાયા.

“ડીયર મી, ડીયર મી, સોહલી, તું ન્યારે ગુસ્સે થાયેચ ત્યારે નરે જાણે મહારો દોલી. એવી વખતે તું એવો ‘હેન્ડસમ’ લાગેચ કે જાણે બે ધરી તહારા ચહેરા સાંબે જોયાજ કરીયે. પણ ખીરાદર ગુસી, તમે દીનુની મુલાકાત તો લીધી હોશેજ. તમારી સાથે એને શું વાત-ચીત થઈ ?”

“હા, દીનબાનુને હું ગીયે બુધવારે મળ્યો હતો. સત માનજો, કે જાણાંદરાજીની બાબદમાં એવણનાં જેવાં બાઈ મેં આજસુધી કાઢખી જોયાં નથી. જુદા જુદા બાબદો ઉપર જે છટાદાર રીતે એવણુ વીવેચન કરે છે તે ખુલ્લું દેખાડી આપેચ કે એવણે તે બાબદોનો ઉંડો અભ્યાસ કરેલો હોવો જોઈએ. એ વીવેચન કરતી વેળા તેવણુ એક સ્ત્રી છે તે વાત તેવણુ ખીલકુલ ભુલી જતાં જણાય છે. ખરું બોલું તો તેવણુ તે વાત ભુલી જવાની મીનીટ મીનીટ ગોયા પોતે પોતાનેજ ફરજ પાડેચ. હું ઇચ્છું છું, બાનુ સુના, કે તમે દીનબાનુને બદલે સોહલીલાઈને બાઈ જરબાનુના હાથમાં સોંપ્યા હોતે. જે ખીના દીનબાનુના બાબમાં તેણીનાં લવિષ્યનાં સુખનો નાશ કરનાર મુળસમાન થઈ પડીય, તે ખીના સોહરાબના બાબમાં તેની કીર્તીનું બી વાવી એને

હમણાના કરતાં કંઈ ઉલતીજ રીતનો આસામી બનાવી દેતો. માફ કરજે, ખીરાદર સોહરાબ, કંઈ બેઅદબી થતી હોય તો.”

“અરે હવે મરી રહેની ગુસી ! તું ઘણો શ્યાણો છે તે જાણ્યું. જે વાત કરવાની છે તેજ ભોંસની ! જાંહગીરને પરણવાને દીનબાનુને સમજાવવામાં તું કંતેહ પામ્યો કે ? તેમ જો નહિ થયું હોય તો તહારી વકીલાતી લતરાજ શું કામની ?” સોહરાબે તાહુકો પુર્યો અને પછી ગુસીએ ચલાવ્યું.

“હમારી મુલાકાતની શરૂઆતમાંજ દીનબાનુની જીલલીનો ઘોડો તેની લગામના બંધ તોડી નાદો તે કલાકના ખાસા વીસ માઇલની ઝડપે દોડવા લાગો, ને ઘણો વખત સુધી કાબુમાં આવી શક્યો નહિ. આ વેળા તેણીને કોઈ એક મુલાખીત વક્તા તરીકે માની લે. રાજદ્વારી બાબદો, રશિયન બંબેડા, ખ્રીટીશ પ્રધાન મંડળ, માણસાઈ મનશકતી, પુરાણું સાહીલ, માણસના બદનતું બંધારણ, પશુ, પક્ષી, જમીન, ઝાડો-થી નદી, નાળાં ને પહાડો, નીતીરીતી, રહેણીકરણી, રસાયનવિદ્યા, યાંત્રીક અને વીજળીક બળ, વહાડકાપ, પુલકળાદી, વગેરે બાબદોનાં મેદાનમાં જીલલીના ઘોડાની પુકે હું એકાગ્રહ ચીતથી દોડ્યો. છેલ્લે એક વીશાળ ખેતરમાં આખી રાત નીરાંતે ચરેલો ઘોડો જેમ મરત થઈને સહવારના માણસના લયથી ખેતરની વાડ કુદાવી નહાસવા માગે તેમ હું નહાસવાનો ચત્ત કરતો હતો તેવામાં દીનબાનુ પોતેજ, જાંહગીર, તહારી વાત ઉપર આવ્યાં. ભેજાં ઉપરનો એ બધો ભાર જો એ બાઇનું માથું કોઈ દીન ચસકાવી મુકે તો હું અજબ થવશ નહિ. બધરાંઓ ગમે એટલી પટપટ કરે ને ગમે એટલું ભાડુતી ભંડોળ પોતાનાં ભેજાંમાં ભરે, પણ તેઓ પોતાની તર્કશકતી કોઈપણ દીવસે ખીલવી શકવાનાં નથી અને ‘શોધક’નાં લીસ્ટમાં પોતાનું નામ નોંધાવી શકનાર નથી. શોધક તો સદા પુરૂષોમાંથીજ પેદા થવાનો.”

“ગુસી, તેં મહારે સાઈ એટલીબધી તકલીફ ઉઠાવી તે વારુતે હું તહારો ઘણો ઉપકારી થયોય. હું માહરી દીનુના સંબંધમાં કોઈ કોઈ વાર કારનો મારીયો લગાર સખત ભાશા વાપર્ય, પણ કોઈ બીજું તેમ કરેચ તો મને જરાબી તે ગમતું નથી. એક બગલું બગલાંનીજ ભાશા

બડબડશે—એક કથુતર કથુતરી ખોલીમાં પોતાના ગોઠીયાને પોતાનાં દીલના ઉભરા કેહી સંભળાવશે. પણ હું એક ગરૂડ પક્ષીની માફક એક ગરૂડ પક્ષી-નેજ આ ધરતી ઉપર વળગી રહીશ. મહારી દીન્યાનુને તું મહારી આંખો લદને જોશે તો તેનામાં જે ઉમદા ગુણો છુપીયા છે તે તું સહેલાઈથી પીછાણી શકશે. ખુદ તેણીની ખામીઓ જે ગુસી તેં દરશાવી છે, તેમાં પણ એક શાહજાદીના ગુણદોશની માફક ઉમદા ખુબીઓ સમાયલી છે. ઘણાક બહુખોલા બાયલાઓના કરતાં દીનુ વધારે ઉદાર લાગણીઓ ધરાવેચ. તેણી એવું વિચારેચ કે દરેક સ્ત્રી માત્ર તેણીનો પોતાનો પડ-છાયો છે; અને તેટલા વાસ્તે પોતાની ખામીઓ છુપાવવાને બદલે તેણી એક તાજના આકારમાં પોતાનાં શીર ઉપર તે ખામીઓને લઈ ફેરે છે. પણ ચાલ, હવે તહારી વાત મેહુરબાની કરીને આગળ ચલાવ.”

“હું કહેતોતો” ગુસીએ ચલાવ્યું. “કે દીન્યાનુએ તાહરી વાત છેદી. મને કહેજે ‘કેમ તમારા પેલા ‘હાર્ટફ્રેન્ડ’ આજકાલ તમુને મલ્યાતા કે ?’ મેં જરાક અજાણપણાંનું ડોળ કીધાથી તેવણ બોલ્યાં કે ‘બેહેલા શું થાઓચ. હું તમારા દોસ્ત જાહંગીર વીશે બોલુંચ. એનું કાતરું દીનપરદીન ધરતું જાએચ. એને એકજ જાતનો ધખારો બેસી ગીઓચ. એ તો કેહ્ય કેહ્ય તે એમજ કેહ્ય કે હું એને નાનપણથી બંધાયલી છેઉં ને તેટલા વાસ્તે એ મહારી ઉપરથી હાથ ઉઠાવી શકતો નથી. મેં એને કહ્યું કે આપરા વચ્ચે કાંઈ સાતાંખત થયું હોય તો તે મને બતાવ. બાકી કેાઈપણ માટીડો માત્ર પોતાની આંગળીના ઇશારાથી મને કે ખીજ કેાઈપણ બાધને દોરવી શકશે નહિ. એ ખીચાગની મને ઘણી દયા આવેચ. મેં તો મહારી જીંદગાનીનો નીચમ નકકી કીધોચ. તે નીચમ દુકમાં એટલોજ છે કે મહારે કેાઈપણ મરદને હાથ વેચાવું નહિ પણ સદા આપચખત્યાર રહેવું અને મહારી બેહનપણીઓને તે પ્રમાણે ચાલતાં શીખવવું. મહારા આ વિચાર તરફ અત્યારમુધીમાં મહારી ઘણી સહીમોતીઓને મેં દોરવીચ, ને ખોદા કરશે તો અમારી સંખ્યામાં રોજબરોજ ઉમરો થતો જશે.’

“પણ, દીન્યાનુ, મેં કહ્યું. ‘ધારો કે પાંચ પચ્ચીસ તમારા જેવા વિચારની સ્ત્રીઓની એક ટોળકી થયા પછી ખોદા ન કરે ને તમારામાંની બે ચાર મુખ્ય બાધ-ઓની કળ થઈ તો પછી જુના વિચારવાલી બાધઓ આગલી હરોલમાં ધસી

આવે અને પોતાનાં અસલી વિચારો ફતેહમંદીથી તમારી ટોળકીમાંની બાળકીઓનાં મનપર ઠસાવી તમારાં નીજીવ કાર્યો ઉપર સદાનું પાણી ફેરવે તો પછી તમારી ફતેહ ક્યાં તકી રહેવાની ?' આથી બાઇસાહેબનો મિનસ બરખેલાફ થયો. તેવણુ બોલ્યાં. 'તમે તો કંઈ જાંહગીર તરફથી 'શ્રીફ' લઈ આવેલા દીસોચ. એક ડોળધાલુ કરતાં તેનો હીમાયતી ચાર-ચાસની વધુ ડોળધાલુ હોય છે, ને તે પોતાને બહુ કઠંગા આકારમાં પોતાના સાંભલનારાંઓ આગળ રજુ કરે છે, તે વાત તમે ભુલી જતા દીસો છો.'

'મેં કહ્યું કે 'દીનબાનુ, સુધારાના પવને તમારાં માથાંમાંથી તમારી બચગીના વખતની યાદ તદન ભુસાવી દીધી છે. જાંહગીર તમારી બચગીનો અને તમારી મનપતીજનો સાથી ઉતો. હમોને બધાંને બાળુ કરી તમે સદા તેની સોડ સાંધતાં હતાં. જાંયુનાં વહાલાં નામથી તમે તેને સદા બોલાવતાં. 'ધસપ ફેબલ' માંની વાતો એ તમારી આગળ હમેશાં વાંચતો હતો. પાનાના દાવમાં અને બીજી રમતમાં એને તમારો હમેશાં તમે બીટલુ બનાવતા'તાં. તમે સીક પરતા'તાં તો જાંયુને હાથે દવાપાણી લેતાં, એક દહાડો તેને નહિ જોતાં તો બીજાંઓ સાથે ચીથરાં ફરતાં. તમારી એ પસંદગી કાઢબી રીતે અણુધટતી હતી નહિ અને જે ધણી ઉપર તે ઉતરી હતી તે તે વેળા તે પસંદગીને ધ'એધ'ચ લાયક હતો, તેટલુંજ નહિ, પણ હજી જેવોને તેવો લાયક રહ્યો છે. તમારી પસંદગી તેવીજ ઓસ્તવાર રેહી નથી તેનું કારણ શું ? કારણ એજ કે જાંહગીરની કમનસીબી કહો કે તમારી, પણ એકાદ કમનસીબ ચોઘડીએ તમારાં માતાજીએ તમુને જરબાનુની સંભાળમાં સોંપ્યાં. જરબાનુ કે જેવણે પોતાની નાલાયક ચાલથી પોતાના ધણીને પોતાથી સદાનો દુર કીધો, અને જેણે તમુને તમારાં માથાંમાં બધાજ માટીડાઓ સ્ત્રીજાતીનાં માન અને ચાહને પાત્ર હોતા નથી, એવો ધખારો બેસાડી દીધોચ. આથી તમારી મતી બદલાઈચ. તમારા બાલેસ અને ઉદાર જુરસાઓ જે તમારા તેવાજ બાલેસ બચગીના મીત્ર તરફ દોરતા હતા તેઓએ હવે બીજીજ ગંમ હેરચું લીધુંચ. જરબાનુએ તેઓની દાનયોરી કીધીચ. રફતેરફતે તમારી સઘળી જુરસાદાર અને ઉદાર માણસાઈ લાગણીઓને જરબાનુના ઝેરી

પ્રતાપે મંદ કરી નાખી તેથી તમેજે જાંહગીરને ચાહવાનું બંધ કરી નાખ્યું. હવે ખીજા હાથ ઉપર જાંહગીરને આવી કોઇ ફનાકારી સોખત નહિ મળ્યાથી તેના બચગીના જુસ્સાએ અને લાગણીએ અને તમારી તરફનો તેનો ચાહ જેવાંને તેવાં રહ્યાં હોય—અદેકે વધારે જુસ્સાદાર બન્યાં હોય, અને તેવી અખંડ લાગણીઓ સાથે તે તમારાં જેવાં એક જુલાં પડેલાં ઘેટાંને તેની અસલી શીતળ છાંયા તલે તેનાં અસલ વતનમાં પાછું દોરવી જવા ઇચ્છતો હોય તો તેમાં તેનો વાંક કોણ કાઢી શકશે ? તમારાં આ કાર્યથી તમારાં અમર સુખની વચ્ચે તમે પોતે આડાં આવે છો, એટલુંજ નહિ, પણ ખીજાનાં ઉત્તમ સુખનો તમો ભંગ કરો છો.’ આ ઉપરથી દીનબાનુ લગાર છેરાયાં અને તણકામાંને તણકામાં બોલ્યાં. ‘મીં ગુસી, તમે એક ‘જેન્ટલમેન’ છેવો અને તમારા દોસ્તદાર તરફની તમારી લડત તમોને ધણી માનભરી છે. પણ તમારા જેવા એક શીખેલા ભણેલા માણસ ચાલીચલાવીને અહીં વેર મને અપમાન કરવા આવ્યા હો તો ખચીત તે તમારી કેળવણીને ધણું ઝાંખ લગાડનારું છે. તમારી સખત ભાશાથી તમે જો એમ ધારતા હો કે તમારા ફ્રેંડનો કેસ તમે કોઇખી રીતે સુધાર્યો હોય તો તેમાં તમારી ભુલ છે. મીં જાંહગીરને તમે ખુલ્લેખુલ્લું કહેવો કે તેવણ કે ખીજા કોઇપણ પુરૂષ જ્ઞાતીનો આસામી મહારા ઉપર જે જાતની સત્તા તેવણ મેળવવા માગે છે તેવી સર્વોપરી સત્તા કોઇપણ દીવસ મેળવી શકશે નહિ. આ મહારો ઠેરાવ એક કીલ્લાસમાન તમે જાણવો, અને કોઇપણ આસામી તે કીલ્લાનો એક પથ્થર પણ ખીસાડી શકનાર નથી. મીં જાંહગીરને ગમે તો કોર્ટનાં બારણાં તેવણને વાસ્તે ઉઘાડાં છે. કોર્ટ પણ મને શું કરવાની છે ? એકબારગી જો હું એવણને નાની વયમાં પરણી પણ ચુકી હતે તો ચાલતા આવેલા રીવાજ મુજબ કોર્ટ મને એને ઘેર જવાની ફરજ પાડતે અને તેમ કરવાની જો હું ના પાડતે તો કદાચને મને એકાદ અડવાડિયાનું સાદું કેદખાનું ભોગવવું પડતે. પણ મને તો વરસો અગાઉ બ્યારે હું સ્ત્રીવેશમાં આવેલી ન હતી, એટલુંજ નહિ, પણ મહારા લાલનું અને ગેરલાલનું શું છે તે સમજવાને પણ અશક્ય હતી ત્યારે મહારાં એક અણસમજી માતાએ અને એક કહેવાતા ધનધનધોરી પીતાજીએ મને તમારા વહાલા અને પ્યારા દોસ્ત

સાથે અદરાવી દીધી હતી. જાંહગીર તમારા કહેવા પ્રમાણે ઉમરે પહેલે-
ચવા સાથે એક લાયક આસામી નીવડયોય તે તો માત્ર એક સંજોગ છે.
એ સંજોગ કોઈપણ રીતે મને જાંહગીર સાથે પરણવાને મહારી મરજી
વીરૂધ્ધ કરજી પાડી શકે નહિ. અત્યારસુધી તમે માટીડાઓ અમો ખૈરાં-
ઓને તમારા પગનાં ખાસડાં મીસાલ સમજતા હતા, અને તમારી મરજીમાં
આવે તેમ જીવું થતાં તેને ફેંકી દેતા હતા. ધાતકી ચીનાઓ પોતાની સ્ત્રીઓની
સુંદરતા શોભાવવાને બહાને તેઓના નાજુક પગોને લોખંડી બુટરૂપી બેડીમાં
જકડી નાખે છે, કેટલાક જંગલી મુલકોમાં હોવાન્યત ખાસીયતવાલા ભરથારોને,
પરણુતી વેદા, રીતમાં તેઓની ગરીબ બાઈઓ અકેકી ચામડાંની આપટની
ભેટ કરે છે, જે પાછલથી તે આપડીઓના પોતાનાજ બરડાની ખબર
લેવાને માટે તેઓના કુર ભરથારો વાપરે છે. બીજા કેટલાક મુલકોમાં
બહાદુર ઇંગ્રેજ સરકારની નજરચૂક કરી ધાતકી સતીનો રીવાજ હજી
ચાલુ છે. સુધરેલા દેશોમાં વટીક તરેહવાર આકારમાં સ્ત્રી ઉપર ધાતકી-
પણું ગુજરે છે, અને ઘણી બાબદોમાં—તેમાં મુખ્ય કરી રાજદ્વારી-
બાબદોમાં—તેઓના વાજબી હકો મરદોને હાથ લુટાય છે. સ્ત્રીઓને મત
આપવાનો હક મળતો નથી. જુવો, એ વાસ્તે હમારી વીલાયતી બેહનપણીઓ
કેવી બાકોબાક લડે છે. તમે મુબઈના મરઘાણાઓ નહિ હમોને તમારી
શેહર સમાજમાં સમાજાઓ બનાવતા, નહિ વીધાલયનાં મહાન
મંદીરની સભાઓમાં કે અદાલતની દેવડીઓમાં ખડે પગે ઉભાં રહી
પુરૂશો સાથે અમને લડવા દેતાં, કે નહિ પેલી તમારી ખખડીવખડી ગયલી
બુદ્ધિ પારસી પંચાયતમાં હમોને દાખલ કરી તેમાં નવું
લોખાં આમેજ કરતા. તમારી મેટ્રીમોન્યલ કોર્ટમાં તમે હમોને ‘ઉલી-
ગેટો’ બનાવતા નથી તેમાં તમે મોટી થાપ ખાવો છો, કારણ સ્ત્રી ‘ઉલી-
ગેટો’ એવા ચુકાદા આપે કે જેથી જોડાં બંધાએજ નહિ અને મેટ્રી-
મોન્યલ કોર્ટની જરૂર રફતેરફતે બીનજરૂરી થઈ પડે. ખરું જોતાં
તો હમે તમારાં શરની કાલાહસમાન છીએ. મહારા મહે-
રબાન વકીલ સાહેબ, તમે કાયદાકાનુનમાં ઘણા લાહેરમાહેર હોસો
તો તમારી કમીની તે બાબદમાં તમારી આગળ નહિ તો તમારી હરોલમાં
તો ઓસ્તવાર ઉભી રહી શકશે. ‘બાઈ ધ બાઈ’ જે તમને અડચણ નહિ
હોય તો જરા તમારી સેવકીની ‘લા લાઈએરી’ પર આ ઘેર છોડી
જવા અગાઉ નજર ફેંકવાની કૃપા કરશો ? પણ બેઅબી માફ છે, મીન

ગુસી, ગુસી ને ગુસ્સો ધણું મળતા આવેય. વાસ્તે તમે ગુસ્સો ના કરતા, પણ તમારા નાંહગીર તમને આટલાખધા ગમેય તો એકાદ બે કાયદાની કલમોને તમારી બાહોશીનું પાણી પાછ મરડીમચડીને તમેજ એવણને પરણી જઈ નહિ શકો ?' સત માનજો, બહમનશાહ શેઠ, ખર્ચ કેહુંય બાતુ સુના, 'બીલીવ મી' નાંહગીર એન્ડ સોહલી, ગુસીએ વધાર્યું. "આય તમારી દીનબાતુની જબાંદરાણી મને તો ગોયા ભોંયજ ભારી પરી ગેઇ. એક પળ મેં ઇચ્છ્યું કે ધરતીમાતા પોતાનું પેટ પહોણું કરી મહારો તેમાં સમાવેશ કરી દેય. હવે તો ત્યાંથી વંજો માપી જવા સીવાય બીજો કંઈ ઇલાજ હતો નહિ. પણ દીનબાતુના તાનાબનીભરેલા સખુનોનો જો કંઈપણ જવાબ વાલ્યા વગર હું ત્યાંથી ચાલી જઈ તો હું મહારાં વહાલાં અને સખત માતપીતાણએ આપેલી અને મેં લીધેલી કેળવણીને કલંક લગાડું, એટલુંજ નહિ પણ તહારા જેવા એક જની દોસ્તને એવકા થયેલો ગણાઉં. હજુર તો શું જવાબ વાળવો તેનાં વમાસણમાં હું ઉતો તેટલાં જરબાતુ ભારી દાદમાદ સાથે ઓરડામાં દાખલ થયાં. હું તો જાણે એક 'પોસ્ટમેન' કે 'બટલર' હોઉં તેમ તેવણે માહરી કંઈપણ 'નોટીસ' લીધી નહિ અને સીધાં ને સીધાં દીનબાતુ આગળ જઈ તે દીવસની રૂતુ, 'ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા'ની 'લીડર,' 'એડીટર' માં આવેલાં ચોકસ લખાણો વગેરે બાબદો ઉપર પુછપરછ કરવા માડી. જાણે મને હજી કંઈ વધુ શીક્ષા કરવા માગતાં હોય તેમ દીનબાતુ આખી પાંચ મીનીટ સુધી માહરી હાજરી ભુલી ગીયાં. એ પાંચ મીનીટને છોટે તેવણે મહારી સામે જોઇ સવાલ કીધો. 'અલ્લો મીં ગુસી, 'એકસકયુઝ મી' હું તો સમજી કે તમે ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં ગુમ થઇ ગીયા હોસો.' મેં કહ્યું 'હા મીસ દીનબાતુ, હું ત્યારનો ગયો હોત પણ હું જેવા ઇચ્છતોતો કે જે ઘરમાં કહેવાતાં કેળવાયલાં બધરાંઓ વસે છે તે ઘરમાં વટીકે તુંદઇ, તેજડાઇ, ગેરસલુકાઇ, વગેરે વગેરેના દૈત્યોનું પ્રબળ કેટલું પસરી રહેલું હોય છે. અમે માટીડાઓ ઉપર જો તમે આજ તમારાં ઓજારોની મદદથી શ્રેષ્ઠ મેળવવા માંગતાં હો તો જેટલાં જલદી તમે એ ઓજારોને તમારાં ઘરમાંની સૌથી હિંચી અલગાઇ ઉપર મેલી છાંડો તેટલું તમારા બાબમાં વધારે લાલકારક થશે. મહારા દોસ્ત નાંહગીરને પરણવાની ના પાડી આડકતરી રીતે તમે તેનો સૌથી ઉત્તમમાં ઉત્તમ લાલ સાચવો છો. એમ મેં આપની મુલાકાત

દરમિયાન એક આઈના મીસાલ 'ખુલ્લું જોઈ લીધું' છે. જ્યારે એક ધણીનું વજન તેની ધણિયાણી કરતાં કમતી હોયય, એટલે જ્યારે ધણી સોરટયાં જોવા હોયય, ત્યારે માટેલી ધણિયાણી-પોતાનાં માસના લોચાંથી તેનો ખંગ વાલી આપેય અને ધણી ધણિયાણીના બહારના તોલમાપને સમતોલ કરેય. પણ આ બીના તો સીધ થયેલી છે દીનબાનુ કે—

‘મરદ લડે તલવારસે, સ્ત્રી લડે સુધ સુધયાસે;
મરદ કસે કમ્મર, જ્યાં સ્ત્રી ખાય તમ્મર.
મરદ લડે અક્કલસે, સ્ત્રી લડે જરી ચુલ્યાસે;
મરદ કરે સરદારી, સ્ત્રી કરે તાબેદારી;
ઉલટું સુલટું એમાં કરો, મ્હોંડે માથે ધુલ લરો.’

(રચનાર—મ. મ. બ.)

“એટલું કહી બીબા કાંઈપણ જવાબની રાહ જોયા વગર હું ત્યાંથી બહાર નીકલી પડ્યો.”

આ સાંભળી બહમનશાહ શેઠ બોલ્યા. “‘ડીયર મી, ડીયર મી,’ સુના, એ પોરી તો તુંનેબી વીસરાવે તેવી નીકલી દેખું; પણ પેલી કહેતી છેતી કે ‘ઝાડ તેવાં ફળ,’ ‘બાપ તેવા બેટા અને વડ તેવા ટેટા.’ જો હું એમ જાણુતે કે તાહરી આય દુકતી તુંને વીસરાવે તેવી નીકરશે તો મહારા રાંક દીકરા જાંહગીર સાથે હું એને અદરાવતેજ નહ. બાપરે ! સાઈં છે કે એ દુકતી આય ઘેરમાં નથી, નહિ તો તમે એ જણુ વચ્ચે હું કેદારનો પહોંતો થઈ જતે. ડીયર મી ! ડીયર મી !”

“કેમ બહમનશાહ વરી છેક ફાતા કે ?” બાનુ સુના બોલ્યાં.. “કાંઈ બહારનાની સામે તમુને અપમાન થાય કરી હું બોલતી નથી ત્યારે તમે તો વરી છેકજ ‘ફાસ્ટ’ જવોય. કહેવત બધી તમુંનેજ આવડેય કે ? દુકતી ને પોરી બોલનારા તમે કાણુ ? તમારી પેલી દુકતીઓની કાંતી મહારી દીકરી કંઈ અમસો ધરમ છોરીને વટલી ગેઈ નથી ને પરજતવાલા સાથે પરણી તો નથી ગેઈ સમજ્યા. ફરીથી જ્યારે બીબા પર પથરા ફેંકા ત્યારે તમે કાચનાં ઘેરમાં રહેવોય તેની યાદ રાખજો. ”

“ વેલડન ઝોલડ લેડી, ’ અરે મમા. ” સપુતે કહ્યું. “ ગુસી, તુંને કંઈ ખબર કે? ” વાંકો વલી આસ્તેથી તેણે ગુસીના કાનમાં કુંક મારી “ ‘ એ મહારી ઢાંખરીને ‘ ઝોલડ લેડી ’ કેહુંય ત્યારે એ ઘણી છરાયય તથી મેં ફેરવી તોલ્યું. ’ એ ‘ ઝોલડ દેડ ’ ને મમા તમે અવાર ને અવાર થાંસોય તે ઘણું સાઈ કરોય. વલી જાંહગીરને દીકરા કહેવાવાલા એવણુ કોણુ ? એવણુનો દીકરો ખોંતેર હાથ અને બત્રીસ દાંતવાળો હું પોતે જંગી સોહરાબ ખીન બહમન ખીન બેજન બખ્તાવર એવણુની સાંખે જીવતોબગતો ઉભેલો છેઉં ને એવણુની જનાખમાં સદા પોતાને રણુ કઈ છું ” એમ કહી તેણે બહમનશાહ શેઠનાં બુઢાં હાડ ઉપર બજી પોતાના બોલોને કાંઈ સંગીન રૂપ આપવા માંગતો હોય તેમ પોતાના રઠોડી હાથવટી એક બપટ મારી તેથી તેવણુ બેવડ વલી ગયા. કેવો ‘ ડયુટીપુલ ’ દીકરો ! આજના સુધરેલા જમાનાની એ કેવી સુંદર અને શોભાયમાન પેદાયશ ! બેહેકેલાં વાળનાં એ કેવા પડખા ! સડેલા પારસી ‘ સંસારનું ’ એ કેવું સ્વરૂપ ! પણ ન્યાં બહમનશાહ શેઠના પોતાનાજ તાંકા અવલમાં ઢીલા, ન્યાં તેવણુનાંજ પાણી મુવેલાં, ત્યાં તેવણુ આપડા ગળે ગાંઠ ને મોંહડે હુચો કરવા સીવાય ખીભું શું કરી શકે ? ગુસીએ અત્રે જોયું કે કામ બગડતું હતું, અને હવે જવાનો વખત થયો હતો, વાસ્તે તેણે સઘળાંઓ સાથે સલામ આલેકુમ કરી જાંહગીરનો હાથ પોતાના હાથમાં સેરવી બાહરે આલવા માડ્યું. બાહરે પુગા પછી તે બોલ્યો “ હું જોઉંય દોસ્ત કે તું ઘણો નાસીપાસ થઈ ગયો લાગેય. પણ હીંમત રાખ, કદીખી હારી ખાતો ના. મહારી જો સદલાહ માને તો કોર્ટ દરબારનો વિચાર કરતોજ ના. આખર કરે પણ બધરાં તે બધરાંજ. કાઢખી દહાડો તેઓ માટીડાની બરોબરી કરી શકવાનાં નથી. મહારા વહાલા પપાના બોલોમાં બોલું તો ‘ મરદ શીકારી છે, ઝોરત તેનો શીકાર છે. આપણે પુરૂશો તેઓની સુંદર સુશોભીત કાન્તી અને તેઓના હાવભાવને લીધે તેઓનો શીકાર કર્યે છીએ. આપણા હાથપર હારી ખાતાં તેઓ આપણને ધીક્કારવાને બદલે ઉલટાં ચલાવા શીખે છે, અને આપણે તેઓપર સર્વોપરી થઈએ છીએ. જે કાર્યો સ્ત્રીઓ કદીપણ કરવાની હીંમત કરી શકે નહિ તે કાર્યોમાં આપણે જીવવાન્યે ત્યારે તેઓના સૌથી

માનીતાં ગુલના પમરાત કરતાં આપણા તે કાર્યોનો પમરાત તેઓને વધુ મોહ પમાડે છે. જે પુરૂશ શેહાદીના ગાંઠથી સદાનો જોડાવા માંગતો હોય તેણે કદબુદ્ધાધનો પવિત્ર ઝુંડો પોતાના હાથમાં ઉઘાવી લઈ લગ્નના બળ્લરમાં શરણાઈના શરોદ સાથે તુટી પડી સઉથી ઉત્તમ સ્ત્રી તેના હાથમાં આવે ત્યાંસુધી તેઓની ફેજ ઉપર તેણે હલ્લો કરવો અને પછી મનમાનતી સ્ત્રીને જીતવી. આથી જે ચહેરાને તમે પાછલથી માયાથી પસવારવા ઇચ્છતા હો તે તમારા હલ્લાથી કાંઈક વાર ચમચમી આવશે! પણ તે ચમચમાત પાછલથી ખુશખખતીનો રંગ પકડશે.”

“વહાલા ગુસી, કોર્ટે તો મહારે ચઢવુંજ નથી. તહારા વહાલા પપાના બોલોને હું સદા ધ્યાનમાં રાખશ. લોહી રેડીને નહિ પણ વહાલ અને પતાવટથી હું મહારી દીનુને જીતવાની કોશેશ કરશ. તેણીની કુબાલે હું સદા દોડતો રહીશ, અને શબ્દરૂપી જંગ હંમેશ મચાવી આખરે હું તેની ઉપર ફતેહ મેળવીશ.”

પ્રકરણ ૪૧ મું.

દુખીનાં દુખની મોટાંને સુગ—સુધરેલાં ખેરાંઓ શું

ધસરા ઉતારતાં નથી ?

“ શીર દુખા બીબીકા,
તો શોર સારે શેહેર.
કલેજ પકા દાસીકા,
તો કબ કીસીકા મહેર ? ”

કહેતી છે કે દુનિયાનો અર્ધાઅર્ધ ભાગ તેનો બીજો અર્ધ ભાગ કેવી રીતે જીવેગી ગુજરે છે તેથી કેવળ બીનવાકેફ છે. માલેતુબ્બર, સુખની શોધમાં ફરનારા, દુખનો પડછાયો પોતાની નજરેથી સદા દુર રાખવા ઇચ્છનારા, ગરીબીમાંથી તવંગીરી ખેલનારા, લક્ષ્મીના ભોગ

ભોગવનારા બહુમનશાહ શેઠ અને બાનુ સુના પોતાના અતલગના ખેશીઓ ખરશેદબાઈ, મેરી અને મીલી જેઓ ગરીબાઈના ગારમાં કુખીને કંગાળ્યતનાં કડવાં ફળ હમણાં ચાખતાં હતાં તેઓની તરફ કદીપણ નજર ફેંકતાં હતાં નહિ. બાનુ સુનાની હાજરીમાં બહુમનશાહ શેઠ તેઓનું નામ ઉચારવાને પણ હિમત કરતા હતા નહિ તેઓનો એકનો એક સાહુકાર સપુત બીચારી મીલી પાસે વેશધારી કારણો બતાવી જે દીવસે રૂપિયા વીસની નોટ ઝોકાવી આપ્યો હતો તે દીવસ પછી ત્યાં પગ મેળવાની તેણે હિમત કરી હતી નહિ. ખરશેદબાઈ હમણાં હમણાં રૂમેટીઝમના મરજથી અવાર ને અવાર પટકાઈ પડતાં હતાં, અને મીલીની તખીયત દીનપ્રતીદીન વધુ લઘુતી ચાલતી હતી. જ્યારે મેરી સ્કુલમાં જતી ત્યારે આ બંને પુછ ભત્રીજી સામસામી બીજાંને પડી પોતાના ચીરા બજારના બંધારા ઓરડાંમાં એકમેકને રીઝવવાને અને વખત ગાળવાને નબળા કોશેશો કરતાં. કોઈ વાર મીલી તો કોઈ વાર ખરશેદબાઈ વાંચણ કરતાં. આ કંગાળ મકાનમાંથી સદાનું નીકળવાને અને તેમ નહિ બને તો થોડા દીવસ પણ તખીયતના સુધારાને અર્થે હવા ફેરફાર કરવા જવાને તેઓના તખીએ તેઓને સખત ભલામણ કરી હતી, પણ તેમ થાયજ ક્યાંથી ? બાહુરગામ તો તેઓથી જવાયજ નહિ, અને જે ગણત્રીનાં બે હવાખાવાનાં સ્થળો પારસીઓ માંડે મુબંધમાં હસતી ભોગવે છે, તેઓનો લાલ લેનારાંઓ ઉપર પણ ભાડાંનો કર વેરો પડ્યાથી, અને જે ભાગ ઉપર એ કર લાગુ નહિ પડતો હોય તેઓ ઉપર વીશેષ દરોડો પડતો હોવાથી, આવાં બીચારાં ગરીબોની દાદ તો ક્યાંથીજ લાગે ? જ્યાં પચ્ચીસ પચાસ અરજીઓ સદાની પડેલી ત્યાં એકાદ આવી ગરીબ બાઈ-બાવરીની અરજીની, માટીડા માણસની હાજરી વગર, દાદજ કોણ લેય ? વળી ચીરા બજારનું ઘર સદાનું ખાલી તે કેમ થાય ? કંઈક ગરીબો આવાં કંગાળ મકાનોમાં વસે છે, અને તેઓને સુખવાસી મકાનોની જરૂર છે, પણ તેઓની દાદ લેનાર છેજ કોણ ? પારસી શેઠિયાઓ અને તવંગરો હૈડે હાથ દધ માની લે છે કે મીં ભરઝબાન અને ધી ઝોરાસ્ત્રીયન એસોસીયેશન હસ્તક બંધાયલી અને હવે પછી બંધાનારી આલીઓએ પારસી ગરીબોની આ અગત્યની હાજત ટાળી છે અને હવે

પછી ટાળશે. આમ વિચારવામાં તેઓ કેવી મોટી ભૂલ કરે છે, તે દર્શાવવાની આ જગા નથી.

એક કંકડતી થંડીની મરયાંમાર સહવારે દશ વાગતાંને શુભારે આપણે ખરશેદ્યાઇના ચીરા બજારપર આવેલા ગરીબડા ઓરડામાં નજર કર્યે. આ ઓરડો ગરીબડો પણ કંગાળ તો નજ હતો. તેની ઉમંગી, નાનકડી, ગરીબ પણ ભણેલી, કામના બોબ તલે કચડાઇ ગયલી પણ કરતીકારવતી શેઠાણી અને 'ચીક્ર' અધીકારી માણેક ઉર્ફે મીલી પોતાની સઘળી રોકાણો છતાં તે ગરીબડા ઓરડાને સ્વચ્છ રાખવાને કાશેશ કરતી, પણ જ્યાં ઘર પુરાણું ખખડીવખડી ગયલું, જ્યાં બીજા ધમારતોની વચ્ચે તે સંકોચાઇ ગયલું, જ્યાં સઘળી ગંધકી અને નજસાત વરસો સુધી તેની પાછલની સાંકડી સેડીમાં પચીપચીને પેવસ થયલી, જ્યાં ઢગલાબંધ વસ્તુઓ અને નજસ ચીજો આસપાસની આસીબાઇ ને કાલીબાઇઓને હાથે ગલીમાં અને દરશણમાં ફેંકાય, જ્યાં હવાઉજસ આવબવ કરવાને પુરતાં સાધનોની કોતાહ ત્યાં સ્વચ્છતા અને આરોગ્યતા તે કેવી રીતે જલવાય ? ખરશેદ્યાઇ અને મીલીની માંદગીને લીધે બીચારી મેરીને સ્કુલમાંથી ગેરહાજર રહેવું પડતું. જ્યારે મીલી વર્ક-કલાસમાંથી ગેરહાજર રહેતી ત્યારે પોતાનું કામ ઘેર લાવતી અને મોટી રાત સુધી ઉમંગી દીવો બાળતી. જ્યારે આમ તે રાતના પોતાનાં કામ સાથે એકલી પડતી ત્યારે તે મનમાં અંદેશો કરતી કે, એ બારે હકતાલા! જો આ વર્ક-કલાસમાં જવાનું હોયપણ તે મને સુજ પાડ્યું ન હતે તો આ મહારી નાની બહેન અને પુછનું શું થતે ! ખોદાતાલા ! એ વર્ક-કલાસોના સ્થાપકોને તનદુરસ્તી બક્ષી પોતાનાં કામમાં સદા ઓસ્તવાર રાખો ! સ્ત્રી જરતોસ્તી મંડળના એકાદ બે સલાસદોએ આ નાનકડાં દુખી ધરની મુલાકાત લઇ જોઇતી દવાદાર પુરી પાડી હતી. આવા કેટલાબધા વર્ક-કલાસોની પારસીઓને જરૂર છે તે આ દાખલા ઉપરથી સહેલાઇથી સમજશે. સ્ત્રી જરતોસ્તી મંડળને દર સાલ પોતાનું કામ ચાલુ રાખવાને પૈસા માટે હાથ ઓરવા પડે છે. પણ તે હાજતોને કોણ પુગી વળે છે ? આજે જ્યારે આપણે તે ઓરડામાં નજર કર્યે સ્ત્રીએ ત્યારે બાપડી મીલી વધુ બીમારીને લીધે બીજાને પડી છે. તેણીને ઘણા દીવસ સુધી ભારે વેદના થઇ હતી, પણ હાલ તેણી એ વેદના-

માંથી તદ્દન મુક્ત થઈ હતી. ખરશેદખાં અને મેરી એને સારી નીશાણી ધારતાં હતાં. પણ ડૉં દારાખશાહ, જેઓ તુરતના વીદાય થયા હતા અને જેઓ વધુ બાળકાર હતા, તેઓએ તેઓને ચેતાવ્યાં હતાં કે મીલીનો આ છુટકારો દુગારો હતો. તે તો માત્ર આવતાં તુફાનની ‘સીગનલ’ હતી. મોતના ડરામણ! પંખમાં તેણી સપડાઈ ચુકી હતી. આવાં બાળકો કદાચ જ ત્રીસ વરસની ઉંમર જોય છે. જે થોડી ધણી શક્તી તેણીનામાં હતી તે આ કંગાળ ધરની દળીદ્ર હાલતે છીનવી લીધી હતી. આપણે ઉપર જોઈ ગયા તેમ ડૉં દારાખશાહ તુરતના જ વીદાય થયા હતા. તેઓ સાંજના પાછા આવવા કહી ગયા હતા. આ ડૉં દારાખશાહ કોઈ જ નહિ પણ ડૉં તેહમુસ્સુ તાલેવંતના પેલા અંગત મીત્ર અને સાથી હતા. તેઓ છેલ્લો એક મહીનો થયો ગરીબ મીલીની પોતાની દીકરી પેઠે સારવાર કરતા હતા. કાંઈપણ ફી લેવાને તેઓએ ધસીને ના પાડી હતી. કેટલાંક કીમતી ‘ટોનીકસો’ પછવાડેથી ‘બીલ’ કરવા કહી તેઓએ મુફત પુરાં પાડ્યાં હતાં. આવા ભલા ડોક્ટરોની મુખ્ય કરીને પારસીઓની હાલની સ્થિતિમાં તેઓને કેટલી બધી જરૂર છે. પણ અફસોસની વાત છે, કે એવા તખીઓ પારસીઓમાં માત્ર આંગણી પર ગણાય તેટલા છે. ડૉં દારાખશાહે મીલીને હવાખાવા લઈ જવાનો સઘળો બંદોબસ્ત કરીધો હતો, પણ હવે ધણું મોડું થયું હતું. તેવણના બોલોમાં બોલીએ તો આ નિર્દોષ પશુ અત્યારસુધીમાં તો તેણીના જેવાં અશો નિર્દોષિને પેલી જેહાનની કુલવાડીમાં અર્ધે રસ્તે જઈ મળ્યું હતું.

ડૉં દારાખશાહની અગાઉ મીલીની સારવાર મીસ આલીબાઈ આદરજી અવાસ્યા એલ. એમ. એન્ડ એસ. ઇત્યાદી ઇત્યાદી કરતાં હતાં. આ બાઈ મીલીનાં ઘરથી થોડેજ દુર રહેતાં હતાં. તેઓ તેણીનાં દુરનાં ખેશી થતાં હતાં, છતાં તેઓ ધરખમ ફી ચાર્જ કરનાં હતાં. ટ્રાન્સેમાં આવી ‘વીક્ટોરિયા હાયર’ નો મોટો કાપ મુકતાં હતાં. દર ‘વીઝીટ’ ‘પ્રીસક્રીપશન’ બદલતાં હતાં. સહવારની ગોળી, બપોરનું ‘મીક્ષચર’ ને સાંજનો ‘પાઉડર’ આ ત્રણ વાણાની પહોરામણી દરેકે તેઓ બીચારી મીલીને પેહોરાવતાં. આ ‘પ્રીસક્રીપશનો’ એક જાણીતા વીલાયતી ‘કેમીસ્ટ’ ને ત્યાંથી ‘ડીસપેન્સ’ કરવાનો મીસ.

આલીબાઇનો ખાસ હુકમ હતો. તે ઉપરાંત શકતીને માટે એકાદ બે 'વાઇન', એકાદ બે 'પેટ'ટ પુડસ', જેલી વગેરે તેઓ ફરમાવતાં. જે કીમતી જાણસોમાં થોડી ખપી નહિ ખપી એટલામાં તેઓ દર બીજી 'વીઝીટ' ફેરફાર કરાવતાં. ડૉ. દારાબશાહની અને સ્ત્રી જરતોસ્તી મંડળની વેળા-સરની મદદ જો નહિ મળી હતે તો બીચારી મીલી અને ખરશેદબાઇ-નું 'કેટલું' વધારે ટાલકું ધસાઇ જત તે સહેલાઇથી સમજી શકાશે. વાંચનાર પુછશે કે શું તખીબો આવા પણ હોય છે અને તે પણ વળી બાતુ તખીબો ? હા, લાઇ, હોય છે. જેમ સઘળા માટીડાઓ ફીરેસ્તા હોતા નથી તેમ સઘળા બાતુઓ પણ હોતી નથી. અપવાદ તો જેમ સાધારણ સ્ત્રીપુરૂષોમાં હોય છે તેમ તખીબી સ્ત્રીપુરૂષોમાં પણ હોય છે. સ્ત્રી તખીબોને પુરૂષોની સાથે સાથે રહી પોતાનો ધંધો શીખવો પડે છે તેથી આ કુદરતી છે કે વખતના વહેવા સાથે તેઓમાંની ઘણી નહિ તો થોડી પોતાના કેટલાક પુરૂષ ધંધાદારી લાઇ બંધોની માફક કઠણ હેડાંની, દયાહીણ, કઠોર, અને લોભી થાય છે. આ બાબતમાં જો કાંઇ બેઅદબી અથવા અતિષયોકતી આ કથોર કલ-મડી કરતી હોય તો મહારી નાબુક બેહનપણીઓની તે ક્ષમા ચાહે છે. વાંચનાર પુછશે કે તેહમતન દીલના તેહમુરુપ તાલેવંત અને તેમનાં ઉદાર ધણિયાણી ગુલચેહર શું આ દુખી કુટુંબની વીપત્તીઓથી વાકેફ ન હતાં ? ખરેખર તેઓ હતાં, એટલુંજ નહિ પણ દશ બાર વેળા મુલાકાતે પણ આવ્યાં હતાં અને લાયકીથી મદદને લાઇ લંબાવા ચાહ્યો હતો, પણ મીલીએ તેવીજ લાયકી પણ દ્રઢતાથી તે મદદ સ્વીકારવાની ના પાડી હતી. તે છતાં પણ જ્યારે ડૉ. મીસ આલીબાઇ આદરજી અવાસ્યાની કાતરે ગંભીર ગાપચાં મુકવા માંડ્યાં ત્યારે નાચારીએ મીલીએ ગુલચેહર પાસે થોડાક રૂપીયા ઉછીકી લીધા હતા. ડૉ. તેહમુરુપના સમજાવ્યાથી મેરીએ મીલીની માંદગીની ખબર મી. બહમનશાહેને અને બાતુ સુનાને એક પત્ર મારફતે પહોંચાડી હતી; જે પત્ર નીચે પ્રમાણે હતો:-

આંદનઆઇનું ઘર,
ચીરાબજાર, તાં—

મેહરબાન વહાલા પીતાજી બહમનશાહ તથા

માતાજી સુનાબાન,

“જત આશા છે કે તમે બન્ને જણ તથા વહાલા ભાઈ સોહ-
રાબ પુર તંદરોસ્તીમાં હશેજી.

“આ લખી તમે માતપીતાજીને જણાવવાની હું મહારી ફરજ
સમજું છું કે મહારી અતી વહાલી બહેન મીલી, જેણી તમે પુરતાં
વાકેફ છેઓ તેમ સદાની દુખી છે, તેણીની તબીયતમાં હાલ ઘણો
બગાડો થયો છે, ને ડૉં દરાબશાહે તેણીની જીવવાની આશા છોડી
છે. એ ખીચારી તમેને છેલ્લી વાર જોવાને ઘણી ઇતેબાર છે, માટે
આશા છે કે વગર ઢીલે તમે તેણીની એ મુરાદ પાર પાડશેજી.

લીં હું છું, તમારી દુવાગીર બેટી,

મેરી.”

ઉપલો કાગળ બહમનશાહ શેઠને ત્યાં હાથોહાથ પુગાડવામાં
આવ્યો. બાનુ સુના સદા તપાસ રાખતાં હતાં કે મેરી, મીલી
અથવા અરશેદઆઇનો કોઇપણ કાગળ બનતાં સુધી
બહમનશાહ શેઠના હાથમાં જવા પામે નહિ. કમનસીબે આ કાગળ પણ
બાનુ સુનાના હાથમાંજ પહોંચી ગયો અને બહમનશાહે મીલીનાં મરણ પછીજ
તે જોયો. એ કાગળનો જવાબ મેરીને આજ રોજે જયારે આપણે તેણીના
ઔરડામાં ડોક્યું કર્યું છીએ ત્યારે મળ્યો તે આપણે હેઠલ ટાંકીશું:—

વીલા સુના,

નેખીઅન સી રોડ,

તાં—

બેહન મેહરબાન,

“તમારું કાગળ અમોને મળ્યું છે. તમારી બહેન સીક છે તે
હયાં અમે પણ કયાં પાધરાં છીએ ! મહારી તબીયત ઘણી નાદરસ્ત
આલેચ ને જરાજરામાં જીવ ઝુમાઇ જાયચ. ડોક્ટરે ગોસનો ખોરાક

કમી કરવા કહ્યોય ને વાઘન પણ ઓછો લેવા કહ્યોય. ‘એકસર-સાધઝ’ ની પણ ઘણી લલામણ કાઢીય તેથી કલણ વેર અવાર-નવાર ચાલતી જઈય, પણ ગારી પછવાડેજ રાખુંય ને જરાખી થાક લાગેય કે ખેસી જઈય. મહારૂં લીલી પુડલખીખીચારૂં મહારી પુઠે દોડતાં થાકી જાયય તેથી મહારો છવ ધણો ખરી જાયય, ને તેથીખી અવારનવાર-ગાડીમાં ખેસી જઈય. તમારા બાવા હમણા સુતેલા છે, તેઓને છેડવાને હું કશું કરણુ જોતી નથી; વાસ્તે જવાળ હું મહારે હાથે લખી આપુંય. એવણની લખવાની ટેબલ ઉપર મેં તમારી ચીટ્ટી મુકીય. તે એવણ ઉઠતાં વાર વાંચશે. જે રીતે અને જે સંજોગો વચ્ચે મરડાત સમેત તમે હમારૂં ઘર છોડી ગયાં છો તે જોતાં તમારા બાવા મહારા ધાર્યા કરતાં વધારે બેવકુફ હોય તોજ તમારી ઓસરીએ ચહડે. વળી તમારૂં બરુદું કંગાળ ઘેર ગીચ વસ્તીમાં આવેલું છે. પરમ દહાડે મેં મહારી ગાડીમાંથી ‘બેન્ડ સ્ટેંડ’ પર જતાં ડોકયું કરીને જોયું તો તમારાં બારણાંપર ઓછામાં ઓછા આઠ દશ ‘પ્લેગ’નાં ચકરડાં પાડેલાં જોયાં. તમે શું એમ ધારોય કે તમારા છવ જેવોજ હમારો છવખી સસ્તો છે કે હમે તેને ગજવામાં લઇને ફર્યેય ? વળી તમારા જેવાં વર્ક-ફર્ક-કલાસમાં જનારાંઓનાં ઘેર આગળ ગાડી થોલાવતાં બરુદું મહારૂં તો મોત થઇ જાય; ને પેલી તમારી ઢાંખરી ખરશેદતું તો મોહતું જોતાંજ મને કંપારી છુતેય. એ કેવી છે ? આગળ ઉતી તેવી વાંદરાની બહેન જેવીજ છે કે ? હવે જ્યારે ગરજ પરી ત્યારે વહાલા માતાજી પીતાજીને ચાદ કાઢ્યાં કે ? આય ચીટ્ટી એ ઢાંખરીને ફેલેજે કે આંખ ફેરીને વાંચે.

લાં બાવુ સુના.”

પ્રિય વાંચનાર, તમે આ કાગળ વાંચી કાંઈપણ અતિપયોક્તી થયલી સમજશો તો તેમાં તમે મોટી ભૂલ કરશો. એવીજ અથવા એ કરતાં ચાર ચાસની વધુ કડક ચીટ્ટીઓ પારસી બાઈબાવરીઓ અને આસીબાયલા પુરૂષો આજકાલ લખે છે અને લખાવે છે. જ્યારે એકાદ દુટુંખી વડાનાં મરણથી તેના અતલગના ખેશીઓ મુશ્કેલીમાં આવી પડે છે, અને જોકે ખીજાંઓની મદદ મેળવવાની તેઓ કાંઈપણ આશા રાખતાં નથી; તેમ છતાં જેઓ તેવી મદદ આપવાને શક્તીવાન હોય, અને જેઓની તે મદદ આપવાની ફર્જ હોય, તેઓની જ્યારે

મરણ નથી હોતી ત્યારે તેઓ વખતોવખત છીતાંબહાના કાઠીને તે ફર્જમાંથી પોતાને મુક્ત કરે છે. આ છીતાંબહાના શું હોય છે? કાંઈજ નહિ પણ ગરીબ દુઃખીનો કહેવાતો કફોડો સ્વભાવ, તેની આગળી પાછલી વર્તણૂક, તેની કહેવાતી બેઅદબી, તેનો અસંતોષ, તેની ખર્ચાલુ હાજતો, વગેરે, વગેરે, જે સઘળાંમાં સમ્યાદનો અંશ જવળેજ હોય છે. તેઓનાં છીતાંબહાના તેઓ મરનારનાં પાંથરણા ઉપર તુફાન કરીને, યા તો આપણે જોઈ ગયાં તેમ, પત્ર આકારે બાહિર પાડે છે. બાનુ સુનાએ મેરીનું કાગળ એવી રીતે બહમનશાહ શેઠની મેજ ઉપર એક પુરાણાં ચોપાનિયામાં ઠેસવી મુક્યું હતું કે તે તેવણની નજરે પડ્યુંજ નહિ, અને જ્યારે પડ્યું ત્યારે એકસ કરવૈયા અને કારસાળ હાથોની મદદથીજ તેમ થયું.

મકરણ ૪૨ મું.

એક નિર્દોષ કુલનું કવજતનું કરમાવું-તેણે કીધેલી આગાહી.

“નાપેકાર, નાપેકાર, ધીક તહારે આ અવતાર,
તહારાં ફંદ, પાપી છંદ, છુપ્યાં નહિ છનહાર.
ઓ બદકાર, રે મફાર, તેં દુઃખી કીધાં હકદાર,
તે થવે, લે હવે, લ્યાંનતના પેગ્ગર.”

બાનુ સુનાનું કાગળ જ્યારે મેરીને તેણીના ઝોરડામાં પહોંચ્યાવામાં આવ્યું ત્યારે તેણી એક નાના ‘સ્ટેડ’ ઉપર મીલીના પલંગ આગળ બેઠેલી હતી. તેણીનો ડાબો હાથ મીલીનાં બદન આસપાસ લંબાયેલો હતો અને તેણીનો જમણો હાથ મીલીના એક હાથમાં પકડાયેલો હતો. તેણીએ પોતાના હાથો છુટા કરી તે કાગળ મનમાંજ વાંચ્યો, અને તેણીની ગમે એવી દ્રાશેશ છતાં તેણીની આંખમાંથી જળવૃષ્ટીની ધારા ચાલી. મીલીને તેણીએ એટલુંજ કહ્યું કે તે કાગળ બાનુ સુનાનો હતો અને ધીરેથી તેણી તે વાંચશે. એમ કહી ખરશેદબાઈ જેઓ નજદીકમાંની એક ખુરસી પર બેસી મીલી

નું માથું પસવાડતાં ગુપચુપ આંખપાણી કરતાં હતાં તેવણુને તે કાગળ પાસ કાઢે. ખરશેદબાઈએ તે વાંચીને પોતાના પગ તળે કચડી નાખ્યો. મેરીનાં આંબુઓ મીલીની આંખોથી છુપ્યાં રહ્યાં નહિ. તે આંબુઓ નીરખી બાનુ સુનાની ચીટીનો ભાવાર્થ શું હતો તે આ ચંચળ બાળા તુરત સમજી ગઈ.

“મેરી ડીયર,” તેણી બોલી. “હિમત રાખ; ભોંયના પરીયાં કાંઈ સદા તેમ પરી રહેતાં નથી. નસીબનું ચક્ર સદા ફરતું રહેય. ‘આજે જેની ચઢતી, કાલે તેની પડતી.’ વહાલી બેહેન, હું તો હવે જાઉંય. જોકે તમે વહાલાંઓને છોડી જતાં મને ધણું લાગેય તે છતાં હું એક વાતે ખુશી છઉં કે મહારા ગીયાથી તમારે માથેની એક નકામી જંજળ ઓછી થશે. તું મને બોલતી અટકાવ ના બેહેન. જોકે થોડી મીનીટ અગાઉ હું તદ્દન સુસ્ત પડેલી હતી અને એમ ધારતી’તી કે મહારી જીભલી હવે સદાની ખેંચાઈ ગેઈય. તે છતાં હું હમણાં બોલુંય તે નક્કી નક્કી બોધાયજી મને બોલાવેય. વહાલી બેહેન, તહારાંમાં ખત છે, કેળવણી છે અક્કલ ને હુશિયારી છે; તું સદાચરણમાં ચાલનારી છે, અને સુશ્કેલીઓ સામે ટક્કર ભીડનારી છે તો ખુદા તુંને સહાય થશે અને તહારે જય થશે. મને એમ લાગેય કે એક દાહરો એવો આવવાનો છે કે બ્યારે તું અદરખ પરણી ઘેરીતીબારીતી થઈ હીરા જેવો હરથાર મેળવી ગાડી ઘેરે ફરશે અને ત્યારે જે લોકો તુંને હમણા ધીકારેય તે લોકોજ તહારી સોર સાંધતાં આવશે. તેમ બ્યારે થાય ત્યારે તું હંકારી થતી ના, કારણ—

‘હંકારની કરતી છે સદા ગીરફતાર,
બદીથી ચકચુર આકેળત બોહાર.’

બ્યારે તું સુખીસુખ્યારી થાય ત્યારે હું એટલુંજ માગી લેઉંય કે આપરાં આ વહાલાં ને કદરદાન પુછને સદા તહારી પનાહ તલે રાખજે ને એવણુની આંગળીને પણુ દુઃખ થવા દેતી ના. વલી તહારાં સુખમાં તહારી આ દુઃખી બેહેનના આજે કહેલા સખુનોને તું યાદ કરજે. જે ‘વર્ક-કલાસે’ આપુને આજકાલ આટલાંબધાં નીભાવી લીધાંય તેને વલતી મદદ આપવાને તું તહારી ફરજ સમજજે. તહારી ચઢતીના વખતમાં તહારી ગરીબ બેહેનપણીઓને તું જોય તહારે તહારી પોતાની હાલત

યાદ કરજો. તાલેવંત કુટુંબના આસામીઓ તરફ તું હમેશાં માન અને આભારની લાગણીથી જોજો. ગુસ્તીની દોસ્તીને તું ધીકારતી ના. કોઈપણ દહારો એ દોસ્તી સંગીન રૂપ પકરશે. વહાલી બેહન, હું નહિ ધારતી કે બાવાજી મહારા મુવા અગાઉ મને મલવાં આવે, પણ તું તેવણુનો વાંક કઢતી નાં; કારણ, હું નહિ ધારતી કે બાનુ સુનાએ આપરી ચીટ્ટી તેવણુના હાથમાં જવા દીધી હોય. તહારી લાગણીઓ ઉપર તું તેઓ આવે તારે મજબુત કાબુ રાખજો, અને મહારાં પાંચરણા ઉપર ગંભીર સુપકીદી જલવી રાખજો. મહારી પાયદસ્ત કાઢ્યા પછી આય કંગાળ ખરકીમાં તમે લોક ભોંય ઉપર બેસી રેહી તમારા કીમતી જીવોને જોખમમાં નાખતાં ના; પણ સાંજ પડતાં તમે સંધુ ઉંચકી નાખી માલ ઉપર જાઓ. બાનુ સુના આપરી કાંઈપણ દરકાર કરતાં નથી, છતાં લોકલાગે એવણુ મોંહ પરવા આવશે. એ બાઈ જેટલી પોતાના કાકાટઉઆ, મેના, ચલ્લી, મરઘાં, બટકાં અને કુતરાંની જતન કરેચ ને તેઓની તેવણુને જેટલી દરકાર છે, તેનો એક સોમો લાગળી તેવણુને આપરા વાસ્તે કાલજ નથી; છતાં તું તેવણુને અપમાન કરતી ના. હવે મને બેજ બોલ કેલેવાય, વહાલી બેહન, કે તું ને વહાલાં પુછ ખરશેદ મહારાં મોત પછી મતલબી મોબેદોના ભોગ થઈ પડતાં ના, અને બીનઅર્થના દાલી ખર્ચમાં તણાઈ જતાં ના. માત્ર જોષતા ચાર દીવસના દરાંનપાણી કરાવજો. જ્યારે બને તહારે નાહીધોષ, સુખડ લોખાન મુકી, બંદગીન પાંચ બોલ બોલી મને યાદ કરશો તો હું ખુદાઈ દરવાહમાંથી ખુશીથી તેનો જવાબ વાલીશ.”

અત્રે ખરશેદબાઈ અને મેરી કુસકેકુસકે રડતાં તેણીને ભેટી પડ્યાં. તેજ પળે બારણા ઉપર ગાડી થોલવાનો અવાજ આવ્યો ને ધીમા પગલાંએ ડૉં તેહમુરુપ, ડૉં દારાબશાહ, ગુલચેહર અને ગુસ્તી ઝોરડામાં દાખલ થયાં. કેવું સવખતનું આવવું ! ગમે એવી મુશ્કેલીમાં પણ જેઓ પોતાને સહાય થાય છે તેઓને ધ્રુવર સહાય થાય છે. ડૉં દારાબશાહે દર્દી પાસે તુરત જઈ તેની નાડી પોતાના હાથમાં લીધી. પછી તેવણુ બાબુ જઈ મેરીને અને ખરશેદબાઈને ચેતવણી આપી કે હવે તે નિર્દોષ જીવ આ ફાની જોહાનમાં માત્ર કલાક બે કલાકનો પરાણો હતો. તેણીની જીભ હવે ખેંચાઈ ગઈ હતી, પણ બીજી કોઈપણ જાતની વેદના તેણી ખમતી હતી નહિ, એમ ડૉં દારાબશાહે

તેઓને ખાતરી આપી અને ઉમેયું કે વેદનાનો વખત કેવારનો વહી ગયો છે. જેટલું વધુ તેણીએ ખમ્યું હતું તેટલી વધુ શાંતિથી તેણી આ જેહાનમાંથી કુચ કરી જશે. સાંજના પાંચ વાગતાંમાં તો સધળું ખલાસ થયું.

પ્રકરણ ૪૩ મું.

આવ્યાં ખેસવા ને રહ્યાં વઢવા—હેતાણુ માતપિતાનું
ઉલાહ ગયલું હેત.

“ રાય મરોડે રંકની નરડી, ન્યાય તેનો નહિ હોય,
વાતો કરે જે દમમાંજ કરડી, તેને નમે સૌ તોય;
કરે શું કાંઈ તે તાણે, અન્નણ્યો શું તે પીછાણે ? ”

“ તમે સાંભળોની સંત સુન્નાણુ, કળબુગ આયો રે,
તમે દેખો પાંથરણાના ધંગ, કળબુગ આયો રે. ”

ખીજી સહવારનાં વર્તમાનપત્રોમાં માત્ર નીચલી ટુંક નોંધ લેવાઈ હતી:—

“ માણિક્યાઈ, તે બહમનશાહ બેજનજી
બખ્તાવરનાં બેટી ગઈ કાલે ગુજ્યાં છે; તેમની
પાયદસ્ત આજ રોજ સહવારના આઠ કલાકે
(મુંબઈ ટાઈમે) કહાડવામાં આવશે.

કંઠાણું:—ચીરાબજાર, ચાંદનચાઈનાં ધરમાં. ”

ખરેજ કેવી ધટીત અને સાદી નોંધ ! મૃત્યુકની નોંધ ચોકસ જાપાવાળાઓ કાંઈપણ દામ લીધા વીના જાપેછે તેનો આ દાખલામાં ગેરલાભ લેવામાં આવ્યો ન હતો. ફલાણુની બેટી, ફલાણુની બેહેન, ફલાણુની ભોજાઈ, ચીનાની માસીની દીકરી, અમકાની વહુ, ધમકાની ભાણેજ, એવી એવી બિનજરૂરિયાતી વીગતોનો બોલો આપડા જાપાવાળાઓની

કીમતી કટારો ઉપર નહિ નાખવાને આ દાખલામાં લાગતાંવળગતાંઓએ ખાસ સંભાળ રાખી હતી. વળી ઠાલી ફિશ્યારીને આધીન થઇને મોટી મિજલસ મેળવવાની મતલબથી જેમ કેટલાંકો આજનાં ગુજરાતને ખીજે દીને સાંજરે કાઢે છે તેમ નહિ કરતાં સહવારનાજ પાયદરત કાઢવાને ઠરાવ રાખ્યો હતો કે જેથી આપડાં જીવતાંઓને ફેકટનું વેઠવું પડે નહિ. મીલીના ફરમાવ્યા મુજબ પાંચરણા ઉપર સહવારના પાંચ વાગતા સુધી ગંભીર સુપકીદી રાખવામાં આવી, જે સુપકીદી શેઠ આવાજની પંધરામણીથી તુટી. પાંચ વાગતાને શુમારે તેવણ પોતાના સન્નત સપુત સાથે આવી પહોંચ્યા. આવતાંને વાર તેવણે પોતાનાં મનનું સમતોળપણું વિચિત્ર રીતે ખોલી દીધું. જે બેટીને તેઓએ આજ લાંબો વખત થયો એવારનીવાર કરી નાખેલી, જે મરે છે કે જીવે છે તેની મહિતાઓ સુધી તેઓએ દરકાર કીધેલી નહિ, જે નિર્દોષ આળકીનું જીવતાંજીવત મોં જોવાને તેઓએ ના પાડેલી, તેનાં મરણ બાદ આ વૃધ વયના લખપતિ શેઠિયાએ ખોટીખરી અને ડોળધાલુ લાગણીથી ગોખ્યાઈ મચાવી મુક્યું. ડાં તેહમુરરપે તેવણના કાનમાં કહ્યું કે મરનારની ખાસ ફરમાશ હતી કે તેણીનાં પાંચરણા ઉપર તુફાન કરવું નહિ અને બંને એટલાં ઓછાં આંતુ ખેરવવાં; પણ આ એતવણીને તેઓએ મચક આપ્યું નહિ. આવતાં વાર તેવણ બાનુઓની એકક વચ્ચે લાંબા થઇ ફસડાઇ પડ્યા, પોતાનું શીરતાજ ભોંય ઉપર પટકી નાખ્યું, ડગલાનાં બટનો તોડી નાખ્યાં અને ભેળમભેળ લાપામાં પોતાનો ઉલરો બાહરે પાડ્યો.

“ગજબ થયો ! ગજબ થયો ! સુન્ના જેવું બેમુજબ બચ્યું હાથથી ગીયું. દાહારાના દહારા માદું પડ્યું તો કોઇએ ખબર વટીક પુગાડી નહિ. દુકતી ને બેહેન થતી આરાં થયાં તાહરેજ કેની ? હમુને કેહવારતે તો આય કંગાળ કોઠરીમાં હું એને એક ધરીખી રેહેવા દેતે નહિ. એ લોકને મનસે તો સાવકી માય મરી ગેઇતી, પણ હું આપ થતોખી મરી ગીયોતો કે ? એવી સન્નત બેટી મને ક્યારે મલશે ? દીકરી, તું મને લેતી કાંપ નહિ ગેઇ” વગેરે, વગેરે.

આ પારસી શેઠિયાના બોલ ટાંકવાની મારી નેમ ધણીક વેળા પારસી આસીબાલઓ પોતાનો વાંક છુપાવવાને અને પોતે દીલના કાળા હોવા છતાં બાહરથી ઘોળા દેખાવાને પાંચરણાં

ઉપર વટીક ઢોંગ કરવાને ચુકતા નથી તે દેખાડવાની છે. બે પ્રસંગે પારસી સ્ત્રી-પુરૂષો ધણાજ જુદા જુદા સંજોગો વચ્ચે પોતાનાં મગજનું સમતોલપણું ખોડી દઇ એકે ગંભીર પ્રસંગને હાસ્યરસ અને ફાર્સનું રૂપ આપે છે. આ બે પ્રસંગો લંચેના આશીર્વાદનો અને પાયદસ્ત કાઢવાના હોય છે. એ બન્ને પ્રસંગો ઉપર જે ગંભીરતા અને ચૂપકીદી જાળવી રાખવી જોઈએ તેનું બહુજ ઘાતકીપણે ખૂત કરવામાં આવે છે.

આ પૈસાદાર પણ બેચકલી, ઢોંગી, ચોઠીવાર પરણી ચુકેલા અને એક આપમતલખી ઓરતની પ્રસલવણીથી પોતાની પેટની પુત્રી-ઓને દૂર કીધેલી તેવા પિતાને ડૉં તેહમુરરૂપ અને ડૉં દારાખશાહની ભેગી સમજવતથી જેમ તેમ બાહરે કાઢી સજાત સપુતની પાસે આગળી હરોલમાં માનની ખુરસી ઉપર ખીરાજમાન કરવામાં આવ્યા તેટલાંમાં વળી નવું તુફાન જગ્યું. એક લખકાદાર બે ઘોડાની લેડો જે “ત્રીંગ ત્રીંગ” અને “બાલુ જવો, બાલુ જવો” ના અવાજને વચ્ચે ત્યાં આવી ઉભી તે થોભતાંવાર કાળા પોપાકમાં સજાત થયેલી દેખાઈતી મધ્યમ વયની એક દરસાદાર બાનુ પચ્ચીશ વર્ષની કુમારીકાની નાન્દેઅદથી બાહરે કુદી પડી. તેણીની પછવાડે એક રંગાયલી સાડી આવેલી, બોખી, પણ કદાવર બાઇ લગભગ તેવીજ ઝડપે ઉતરી. આ રંગાયલાં બાઇ સાથે આશરે ચાલીશ વર્ષની મરોડદાર દેખાવની કાળા સોહવાસણ પોશાકમાં સજાત થયેલી એક બીજી બાઇ ઉતરી. આ નવાં આવનારાંઓમાં અલખતાં વાંચનારે જોઈ લીધું હશે કે નંબર એક બાનુ સુના, તે નામના ઉડાવનાર બહમનશાહ બેજનજી બખ્તાવરનાં કાયદાપુર્વક નેમાઈ ચુકેલાં ચોડાં પણોતાં પરણેતર હતાં. આ પાંચરણાની ગંભીર મિજલસમાં ભંગાણુ પાડવાના બહુજ વખાણુવાલાયક અને ઉમદા હેતુથી તેવણે ત્યાં કદમખોસી ફરમાવી હતી! તેવણુના પોતાના ધારવા મુજબ તેવણુ ખુદ ચાલીચલાવીને ઉંઘાડી આંખે દુશ્મનની ળાવણીમાં તેલખું જગાડવા જતાં હતાં, માટે પોતાનાં સ્વમાન અને બચાવને ખાતર પોતાની બે અંગત સખી-ઓ પહેલી સાડ વર્ષની બહમનબાઇ વિધવા અને બીજી ચાલીશ વર્ષની સોહવાસણ ચાંદનબાઇ ચટલાને તેવણુ સાથે લેતાં આવ્યાં હતાં. વાહ, કેવી દુરઅદેશી! આ બન્ને સખીઓ પડતીપર પચાસ, આખાંનો આટો ને ભાંગાંનો ભુકા કેમ કરવો, આગમાં તેલ કેમ નામવું

ક્રીમતી કટારે ઉપર નહિ નાખવાને આ દાખલામાં લાગતાંવળગતાંઓએ ખાસ સંભાળ રાખી હતી. વળી ઠાલી ફિસ્તારીને આધીન થઇને મોટી મિજલસ મેળવવાની મતલબથી જેમ કેટલાંકો આજનાં ગુજરાતને ખીજે દીને સાંજરે કાઢે છે તેમ નહિ કરતાં સહવારનાજ પાયદસ્ત કાઢવાનો ઠરાવ રાખ્યો હતો કે જેથી આપડાં જીવતાંઓને ફેકટનું વેઠવું પડે નહિ. મીલીના ફરમાવ્યા મુજબ પાંચરણા ઉપર સહવારના પાંચ વાગતા સુધી ગંભીર ચુપકાદી રાખવામાં આવી, જે ચુપકાદી શેઠ આવાજની પધરામણીથી તુટી. પાંચ વાગતાને શુમારે તેવણ પોતાના સન્નત સપુત સાથે આવી પહોંચ્યા. આવતાંને વાર તેવણે પોતાનાં મનનું સમતોળપણું વિચિત્ર રીતે ખોલી દીધું. જે બેટીને તેઓએ આજ લાંબો વખત થયો આવારનીવાર કરી નાખેલી, જે મરે છે કે જીવે છે તેની મહિનાઓ સુધી તેઓએ દરકાર કીધેલી નહિ, જે નિર્દોષ બાળકીનું જીવતાંજીવત મોં જોવાને તેઓએ ના પાડેલી, તેનાં મરણ બાદ આ વૃધ વયના લખ-પતિ શેઠિયાએ ખોટીખરી અને ડોળધાલુ લાગ-ણીથી ગોખ્યાઈ મચાવી મુકયું. ડાંઠ તેહમુસ્સપે તેવણના કાનમાં કહયું કે મરનારની ખાસ ફરમાશ હતી કે તેણીનાં પાંચરણા ઉપર તુફાન કરવું નહિ અને બંને એટલાં ઓછાં આંજી ખેરવવાં; પણ આ ચેતવણીને તેઓએ મચક આપ્યું નહિ. આવતાં વાર તેવણ આતુઓની એક વચ્ચે લાંબા થઇ ફસડાઇ પડ્યા, પોતાનું શીરતાજ ભોંય ઉપર પટકી નાખ્યું, ડગલાનાં બટનો તોડી નાખ્યાં અને ભેળમભેળ લાપામાં પોતાનો ઉભરો બાહર પાડ્યો.

“ગજબ થયો ! ગજબ થયો ! સુત્રા જેવું બેમુંજ બચ્યું હાથથી ગીયું. દાહારાના દહારા માદું પડ્યું તો કોઈએ ખબર વટીક પુગાડી નહિ. દુકતી ને બેહેન થતી આરાં થયાં તાહરેજ કેની ? હમુને કેહવારતે તો આય કંગાળ કોઠરીમાં હું એને એક ધરીખી રેહુવા દેતે નહિ. એ લોકને મનસે તો સાવકી માય મરી ગેઇતી, પણ હું આપ થતોખી મરી ગીયોતો કે ? એવી સન્નત બેટી મને ક્યારે મલશે ? દીકરી, તું મને લેતી કાંય નહિ ગેઇ” વગેરે, વગેરે.

આ પારસી શેઠિયાના બોલ ટાંકવાની મારી તેમ ધણીક વેળા પારસી આસીબાયલાઓ પોતાનો વાંક છુપાવવાને અને પોતે દીલના કાળા હોવા છતાં બાહરથી ઘોળા દેખાવાને પાંચરણાં

ઉપર વટીક ઢોંગ કરવાને ચુકતા નથી તે દેખાડવાની છે. બે પ્રસંગે પારસી સ્ત્રી-પુરુષો ઘણાજ જુદા જુદા સંજોગો વચ્ચે પોતાનાં મગ્ગનું સમતોલપણું ખોલી દઈ એક ગંભીર પ્રસંગને હાસ્યરસ અને ફાર્સનું રૂપ આપે છે. આ બે પ્રસંગો લક્ષ્મીના આશીર્વાદનો અને પાયદસ્ત કાઢવાના હોય છે. એ બન્ને પ્રસંગો ઉપર જે ગંભીરતા અને ચૂપડીદી જાળવી રાખવી જોઈએ તેનું બહુજ ઘાતકીપણું ખૂત કરવામાં આવે છે.

આ પૈસાદાર પણ બેઅકલી, ઢોંગી, ચોઠીવાર પરણી ચુકેલા અને એક આપમતંત્રળી ઓરતની પ્રુસલવણીથી પોતાની પેટની પુત્રી-ઓને દૂર કીધેલી તેવા પિતાને ડૉં તેહમુરરૂપ અને ડૉં દારાબશાહની ભેગી સમજાવતથી જેમ તેમ બાહિર કાઢી સજાત સપુતની પાસે આગળી હરોલમાં માનની ખુરસી ઉપર ખીરાજમાન કરવામાં આવ્યા તેટલાંમાં વળી નવું તુફાન જાગ્યું. એક લપકાદાર બે ઘોડાની લેંડો જે “ત્રીંગ ત્રીંગ” અને “બાજુ જવો, બાજુ જવો” ના અવાજો વચ્ચે ત્યાં આવી ઉભી તે થોલતાંવાર કાળા પોપાકમાં સજા થયેલી દેખાઈતી મધ્યમ વયની એક દસસાદાર બાતુ પચ્ચીશ વર્ષની કુમારીકાની નાજોઅદાથી બાહિર કુદી પડી. તેણીની પછવાડે એક રંડાયલી સાડી આવેલી, બોખી, પણ કદાવર બાઈ લગલગ તેવીજ ઝડપે ઉતરી. આ રંડાયલાં બાઈ સાથે આશરે ચાલીશ વર્ષની મરોડદાર દેખાવની કાળા સોહવાસણ પોશાકમાં સજા થયેલી એક બીજી બાઈ ઉતરી. આ નવાં આવનારાંઓમાં અલખતાં વાંચનારે જોઈ લીધું હશે કે નંબર એક બાતુ સુના, તે નામના ઉઠાવનાર બહમનશાહ બેજનજી બખ્તાવરનાં કાયદાપુર્વક નેમાઈ ચુકેલાં ચોઠાં પણોતાં પરણેતર હતાં. આ પાંચરણાની ગંભીર મિજલસમાં લંગાણુ પાડવાના બહુજ વખાણુવાલાયક અને ઉમદા હેતુથી તેવણે ત્યાં કદમખોસી કરમાવી હતી! તેવણુના પોતાના ધારવા મુજબ તેવણુ ખુદ ચાલીચલાવીને ઉંઘાડી આંખે દુશ્મનની જાવણીમાં તેલખું જગાડવા જતાં હતાં, સાટે પોતાનાં સ્વમાન અને બચાવને ખાતર પોતાની બે અંગત સખી-ઓ પહેલી સહ વર્ષની બહમનબાઈ વિધવા અને બીજી ચાલીશ વર્ષની સોહવાસણુ ચાંદનબાઈ ચલ્લાને તેવણુ સાથે લેતાં આવ્યાં હતાં. વાહ, કેવી દુરઅદેશી! આ બન્ને સખીઓ પડતીપર પચાસ, આખાંનો આટો ને લાંગાંનો ભુકો કેમ કરવો, આગમાં તેલ કેમ નામવું

અને સુલેહસંપન્નનો ભંગ કેમ કરવો તેની ખાસ તરખીયત ધરાવતી હતી. આનવાં આવનારને જોઈ મેરી તો ખીચારી ફીકકીફ્ય પડી ગઈ, પણ ખરશેદખાઈનાં તો ભીંગજ ફરી ગયાં. ગુલચેહર જેવળુ આ બંનેની વચમાં બેઠેલાં હતાં તેવળુ ખરશેદખાઈને શાંત થવાની ચેતવણી આપી અને સૌગંદ આપ્યા કે ગમે તે થાય પણ મરનારની લાગણી ધ્યાનમાં રાખી એક બોલ પણ બોલવો નહિ. મેરીનો હાથ વહાલથી તેણીએ પોતાના હાથમાં લીધો, અને તેણીને પોતાની નજદીક ખેંચી બહુ ધીરજ આપી. આ સઘળી યુક્તિઓ છતાં, ઇંગ્લેન્ડમાં કહેતી છે તેમ, ‘ધી ફાયત હું ગોન ફૌર્ય’ દુશ્મનનો ધસારો શરૂ થઈ ચુક્યો હતો. બેઠક લેતાંવાર વડા અમલદારે ‘રાઇટ મીલીટરી ફેશન’માં ‘ગનફાયર’ બોલી.

“ઓ વાય રે વાય, મરેરે મરેરે, આયબી કંઈ કોતક જોયાં કે ? જીવતાં સાથે તો મુવાં કોતક પારે, પણ મુવાં પાછલખી સંતાપ કરાવે. આખો ઉભો દહારો નીકરી ગીયો તહારે મુવાંએ અરધી રાતે ખબર ડીધી. દુરના કરતાં મરે ને તે લોકનું સર સંદાસમાં જાય તે હીરા જેવી છોકરીને અમસાં માયબાપથી જુદી ડીધી. બાપ ખીચારો ધરપણની લાકરી થવા ને ધરપણ સાચવવા ખોદાય રાખે શ્યાણ સૌગતની બૈયર લાયો તે શું કંઈ એ મુઠ બેહુન થતીનો બાપ માર્યો કે ? સાવડી માય તે શું અમસી માય નહિ કેહેવાય કે ?” હલ્લો આટલો આગળ વધ્યા પછી અમલદાર નંબર બે ચાંદનખાઈ તેમાં જોડાઈ. “ઓ, હા રે માય, તમે એક લાખ રૂપીયાની વાત બોલ્યાં. હીરા જેવી બૈયર ધાન ખાવા આવી તે ધાનમાં મુવાંએએ ધુર ભેરી. બધા જીવતા જીવ દુકતીઓને કહારી આપીયા તોખી દુકતીઓને ઓછું પરચું. મુઠ બોલતાંખી લાજ લાગેય ને ભોંયમાં ઢંકઈ જવાનું મન થાયય તે બે દુકતીઓ અમસો ધર્મ તજીને વટલી ગેઈ ને એક બાપનાં નામને એબ લગારીને લાડતી દરજન થઈ.” અત્રે લડાઈખાતાંના વડા પ્રધાને મુખ્ય કમાન્ડ પોતાના હાથમાં લેવાનો વખત આવેલો ધાર્યો તેથી તેવળુ બોલ્યાં. “અરે, માય, આપડું તો બધું ડીધેલું પાણીમાં ગીયું જો. ખીચારાં મહારાં એકપુરાં બચ્યાંને પારકે હાથ સોંપીયું ને મરઘીની માફક બટકનાં બચ્યાંને પાંખમાં લીધાં તે કંઈ મરઘીના થાય ? તે તો માય બટકનાજ. દુકતીઓ ઘેરનું ઘેર છોરી ગેઈ ને સુના

જેવો માટીડો સાવજ છુતારો બની ગીયો. ઘેર બધું વેરાન થઇ ગીયું ને ખાવાપીવાનુંથી કોઇને સુજતું નહિ.”

“હા રે માય,” અમલદાર નંબર ‘વન’ બોલી. “દહારો વાંકો આવે તાહરે બધુંજ વાંકું થાય. કોણ જાણે ઓસરીએ ચહરયાં તાહરે કોણ મુવું સાંજુ થયુંતું. લોકની જીભને કંઈ તારું છે ? દીકરીની દીકરી ગેઇ ને મોંહને આયું મુવાં વગોવસે.” અત્રે પાંચ-રણાપર આવેલી એક પડોશણ બાઇએ બોલવાની હિંમત કીધી કે—“માય સુનાબાઇ, મરી જીવે હવે મોખેદો ઘેણે સારવા આવશે તે જરા અમસા જીવને તહારો પારો ને મુંગા બેસો.” પણ બંદુકોનો ગણગણાત અને લડાઇનો આતશ ઘેણેસારણાની શરૂઆત સુધી ચાલુ રહ્યો. તે ક્રિયા બંધ થતાં ગર્જના પાછી ચાલુ થઇ. ખરશેદબાઇ પાયદસ્ત કાઢ્યા પછી બોલ્યા કે—“આવી કમજતો હોય નહિ તો લોકોનાં ઘેર ભાગે નહિ.” આ બોલો તેવણ બહમનબાઇ અને ચાંદનબાઇ વિશે બોલ્યાં હતાં, પણ બાનુ સુના જેને છટકી જવાનું બહાનુ જોઇતું તેણે તે બોલો પોતાને લાગુ પડેલા જાહેર કીધા, અને ગાળોનો અને તાનાજનીનો જોશબંધ વરસાદ તેણીએ વરસાવ્યો. ત્યારબાદ ઠસસામાં ને ઠસસામાં ઉઠીને જાણે કેવી-એક નીશોસ થઇ ગઇ હોય તેમ પોતાના સખત સપુત જે કાળા કોટમાં ખામુખા સજ્જ થઇ આવેલો હોવાથી પાયદસ્તે ન જતાં ઓટલે બેસી રહ્યો હતો તેની બગલમાં હાથ લઇ જેવાં આવ્યાં હતાં તેવાં ચાર્ટમાં સ્વાર થઇ બંગલે સીધાર્યાં. આ વીદાયગીરી પાયદસ્ત કાઢ્યા પછી અર્ધા કલાકમાં થઇ હતી. આ મહાન બાનુની પોતાની દીકરી પડેની લાગણી કેવા ઉમદા પ્રકારની હતી તે ઓટલાં ઉપરથી જણાશે કે ગાડી ગોવીંદજી વસનજીની દુકાન આગળ પહોંચતાં વાર તેવણે મીઠાઇની એક ધરખમ ટોપલી તેમાં મુકાવી દીધી, અને પછી ધરે જઇ હાથમોહકું સફા કરી તે સ્વાદીષ્ટ મીઠાંતોને સપુત અને સખીઓ ભેગો પુરતો ઇનસાફ આપ્યો. સખીઓએ આવો દાવ ફરી નહિ આવશે કરી ચાર દહાડા ત્યાંજ ધામો નાખ્યો. બહમનશાહ શેઠ પાયદસ્તેથી બહારોબાહર બંગલે આવ્યા. તેવણ પાછલથી બે ચાર વાર મેરીને મળી આવ્યા અને બાનુ સુનાને તેમ કરવા સમજાવી, પણ તે એકની બે થઇ નહિ. ‘કમજત’ બોલ જે તેણીએ પોતાને લાગુ પાડી દીધો હતો તેનાં ઓઠાં તળે તેણીએ આશ્રો લીધો. ચાર દીવસનો ઘટતો ખર્ચ ખરશેદબાઇએ પોતાની ગીરોથી

કીધો. મીલીની ધચ્છા મુજબ તે ધણો અંદાજસરનો હતો. માસીસો વીતાં ડાં તેહમુરરપની ભારે ઓજરખાહીથી ખરશેદખાઇ અને મેરી તેવણને ત્યાં થોડો વખત જઇ રહ્યાં. તેઓને હાલ પડતાં મેલી આ વાર્તારથને તેના કાગજી ભાગે ઉપર આપણે આગળ વધવા દઇશું.

પ્રકરણ ૪૪ મું.

હૈડાંનો ડંખ—ધર્મના ધકેલાથી શું તે રૂબાય છે ?

“સમજ મન સમજીને લાગે સુધરવા,
કુડાં કપટ કરે છે શું કરવા ?
સમજ મન સમજીને લાગે સુધરવા.”

આપણામાં સાધારણ રીતે બોલાય છે કે જે માણસપર પડે અને તે છતાં તે નહિ સુધરે તો તે પથર અથવા ગર્ધગાસમાન લેખાવો જોઇયે. જો આ કહેતી ખરી હોય તો બહુમનશાહ શેઠને કયા વર્ગમાં મુકવા તે હું વાંચનારની મુનસફી ઉપર સોંપું છું. તેમ કરતાં મને કહેવું જોઇયે કે નવ દીવસની નવાઇ વહી ગયા પછી તેવણની આંખો ખુલવા માંડી હતી. ઉતાવળે પરણી તેઓ પુરસુદે પસ્તાવા લાગ્યા હતા; જોકે કપાળે ચોટેલા કાન કાપી નાખવાને તેઓ દેખાઇતી રીતે અશક્ત હતા. હવડાં હવડાં તેવણને પોતાનાં દુર થયલાં છોકરાંઓની યાદ આવતાં તેઓ મનમાં ભારે સંતાપ કરતા. મીલીનાં મરણથી આ સંતાપ ધણો વધ્યો હતો. તેવણ ગમે એવું મનમાંથી કાઢી નાખવા ધચ્છતા હતા, છતાં તેવણનું હૈયું કહેતું હતું કે તેનાં મોતનું કારણ કોઇજ નહિ પણ તેઓ પોતે હતા. સોહરાબનાં ભવિષ્યનો તેવણ વિચાર કરતા ભારે તેઓનાં રૂવેરૂવાં કમકમતાં. તેઓના બાલ તેઓનાં માથા ઉપર ખડા થતા એમ કહીએ તો ચાલે. એ બાલને કાળો કદપ લગાડવાનું પણ હવે કોઇ કોઇ વેળા તેવણ પોતાની ગીરદેશીમાં ભુલી જતા. બાનુ સુના જબાનદરાઝીના ચાબૂક

લગાવતી સારેજ તેવણુ ધોળાંનું કાળું પાછું કરતા. વરવહુ વચ્ચે હવે વારંવાર કંકાશ થતો હતો. રતન રસ્તમફરામ આ આગમાં તેલ પુરતો હતો. આ ધણીની સંગતમાં અને તેનીજ સહલાહ અને બાહેધરી હેઠલ આનુ સુના પોતાનો ધણોખરો વખત પસાર કરતી. કેટલાંબધાં પારસી ઘરોમાં આજકાલ આ મામલો સાધારણ થઈ પડ્યો છે. એ મામલા તરફ જ્યારે કેટલાક આવલા ધણીઓનું ધ્યાન ખીજતો ખેંચે છે સારે તે ધ્યાન ખેંચનારાઓના તેઓ કત્તાદુશ્મન થઈ પડે છે, અને નફેમે દો જુત્યાંની કેહતી પ્રમાણે તે બાપડાઓને પોતાનાં ઘરમાં આવતા અટકાવે છે. આવા ધણાક મામલાઓમાં મુખ્ય દોષ ભરથારને પોતાને શીર ચોંટે છે. ધણાક મામલાઓમાં તેની આંખો ધણી મોડી ઉંઘડે છે. કોઈ કોઈમાં તો ઉંઘડ્યા અગાઉ તે બાપડો તાકો ધડી કરે છે ! સુધારાના પવનમાં કેટલાક સાહેબો તો પોતાની વહાલી બાનુઓને ફરજયાત બાહરગામ જતી વેળા પોતાના અંગત મિત્રોની ખાસ સંભાળ તલે સોંપી જાય છે જાણે સ્ત્રી ખેશીઓ સંભાળ લેવાને જડતીજ નહિ હોય ! આવા વિશ્વાસમાં સોંપાયલી આ બાનુઓ પાછલથી તે વિશ્વાસનો ધાત કરનારાઓની અંગત મતા થઈ પડે છે, તે આ બોહડ કલમડીએ ધણાક દાખલાઓમાં અનુભવેલું છે.

આજે જ્યારે આપણે બહમનશાહ શેઠ તરફ નજર ફેંકીએ છીએ ત્યારે તેઓ પોતાનાં કુશાદે અયવાનમાં પોતાનાં નેકનામ મોહરદાર બાપજી-સાહેબ બાનુ સુના, તેવણના મિત્ર રતન રસ્તમફરામ, સજાત સપુત સોહલીયા, અને પંથકી-કુકાદાર સાથે ખીરાજેલા છે. મીલી, જેણીને હવેથી આપણુ બેહસ્તનશીન માણેકનાં પારસી નામથી ઓળખીશું, તેણીનું આજે દશમું છે. જીવતાંઓ રઝલીરવડીને પોતાનાં પેટનો ખાડો પુરે, અન્નવસ્ત્ર વાસ્તે તહારે મહારે ઘેર હાથ ઓળે, પોતાનાં બચ્ચાંઓની કેળવણીને માટે વળખાં મારે અને જ્યારે અફઝાઈ-જકાઈને ઠેકાણે પડે ત્યારે ધણાકો બાહરથી મરનારનાં રૂહની શાંતિને વાસ્તે, પણ ખરી રીતે જોતાં મરનાર તરફ પોતે જે બેદરકારી બતાવી હોય તેના પશ્ચાતાપ તરીકે, ભાડુતી ભણતરગણતરના મોટા ખર્ચમાં ઉતરે છે. આ સઘળું રેહેલું ઘી ખીચડીમાંજ ધોળાય છે, કારણ ગળ્યું ગળ્યું ધરમાં ગળાય છે અને વધ્યું સધ્યું પંથકીને ભરાય છે. આ સંસારી સભા એવાજ એક પારસી સંસારી નાટકની યોજના રચવા.

આજ ભેગી મળી હતી. બહુમનશાહ શેકનો મીઠાજી આજે વીશેષ ખર-
ખેલાઈ થયેલો હતો. નામવર સોહરાજનાં મોં તરફ જોતાં ખુલ્લું દીસ્તું
હતું કે આજ ભાઈના પણ મીઠાજી ગયા છે. બાઈજીસાહેબ અને
ધરના હીતેચ્છુ રતન રસ્તમશ્રામ એકમેકના કાન કરડતાં હતાં. પંથકી
કુકાદાર દશ દહાડાનાં ભણતરગણતરનો આંકડો લાગ્યા હતા. આ ભણ-
તરને ખરશેદબાઈએ કરાવેલી ક્રિયાકામ સાથે કાંઈપણ લાગતું વળગતું
હતું નહિ.

“બાઈજીનું કેહેવું એવું શે, શાએબ, કે આખાં ઉલાં વરશનું
શંકું ક્રિયાકામ મારેજ તાંહ કરાવવું. તમારી નેક નઝરમાં જોતેમ નહિ
આવે તો અમારી પાશેજ પારાખાઉની અગ્યારી શે તાંહ કરાવવું. મારી નઝાઈ
શોખખી થાઈને દરાંન કરશે ને જોઈતીઝાઈતી તકદુર રાખશે.”

આ દરખાસ્ત રજુ કરવામાં કુકાદારની નજર સ્વલાલનાં શુભ કાર્ય
તરફ ખેંચાયેલી હતી. પારાખાઉની અગ્યારી અને કુકાદારનું ધર શેઠજીનાં
મકાનથી ત્રણ માઈલને છેટે આવેલાં હોવાથી કાંઈ દેખે પણ નહિ ને
દાંડે પણ નહિ, અને દાંડે નામ હમે, પાંડે નામ હમે, થરાંટે નામ
હમેનો કાયદો સખ્તાઈથી અમલમાં મુકી શકાય. પણ શેઠજી તો
છછણી પડ્યા.

“અરે, જાંહન્નમમાં નાખ તહારી નજીને ને તહારી બાઈજી થતી
નેખી । કંઈ મોંહનામાંથી બોલાસે. એને લીધે તો સુન્નાં જેવું બચ્ચું
હાથમાંથી ગીયું.”

“જોયું કે રતન, હાંખરો વરી આરો ફાટેય તે. બચ્ચાંને હરકારી કહા-
રનાર તો પોતે. જયારે જોશમાં આયા ત્યારે તો ધર્યા ધરાયા નહિ. બેહેન-
ખર ધસિયા ને પોલિસ દરખાસ્ત થઈ, ને ઉલટો ચોર ફાટવાલને દંડવ
આવેચ.” બાઈજીએ ‘પ્રોટેસ્ટ’ કીધો.

“એ દોહરડાહયા રતનને તું જરાજરામાં વચમાં કાંહ પુરેય?
છોકરીને ઘેરમાંથી મેં કાહરી કે તે પોતાની મેરે ગેઈ. મેં કાહરીખી
હોય તો મેં કાંઈ તુંને એમ નહિ કેહયું તું કે તું મહારી દીકરીઓનાં
કાગજો આવે તે દાખી રાખજે. આય કાગજ દાખી રાખનાર કોણ
તુંજ કેની?”

“પણ મેં તો ખુલ્લેખુલ્લું તમારી નજર પરે તેમ પેલી ટેબલ પર એ કાગળ મુક્યું”તું. તમને તે દેખાયું નહિ તેમાં મહારો શું વાંક? તમારા ભેસયાનો પાવર કમતી થયો હોસે; આજે સાંજે કાટમાં જાએ તાહરે ડાંઠ દસ્તુરને દેખારતા આવજો. ને વરી આય તમે બધો ફીતે આખાં વરસનો મહારાં ઘેરમાં જગારવા માંગોય તે હું કંઈ તેમ થવા દેવાની નથી. કુકાદાડ કેલેય તે પ્રમાણેજ કરવું પરશે. મહારો જીવ જરાજરામાં જીમઈ જાયય તેમાં વરી એવણુના ખુલખુલી શરોદથી તો મને એવો કંટાલો આવેય કે જાણે જીવ પર કઈ.”

ધણીજીએ મોખેદ બાદશાહની બાયડીને જાહનમમાં મોકળવા માગી ત્યારે ધણિયાણીએ તેવણનાં પવિત્ર લાણુતરને ખુલખુલી શરોદની ઉપમા આપી. સુધારાના શિખરે પોહચેલી એક કામમાં ધર્મ અને નીતિનું શિક્ષણ કેવા પ્રકારનું મળે છે તેનો આ કેવો ઉમદા નમુનો! ઘણેક દેકાણે મોખેદ બાદશાહો પવિત્ર જશનની ક્રિયામાંથી ફારેગ થતાં વાર તેઓના ખેહદીન કુલોને જમતી વેળા હાથમાં બાટલી લઈ દારૂ પીરસવા મંડી જાય છે. ક્રિયાકામને ખાતર મોખેદ બાદશાહ ખેતવાડીથી કાટમાં જાય તો પાછા ફરવા અગાઉ કાટમાં રહેતી શેફાણીની ભોંજનને ત્યાં ચીટ્ટી પુગાડતાં આવવાનું અથવા ખખર પુછતા આવવાનું કામ તેઓને સોંપવામાં આવે છે. જમી રહ્યા પછી મોખેદ બાદશાહોને ફરી અને બીજી કુટો કાપી ચાવીઠોઈ ફરી ખેહદાનોના મોંહડાં મીઠાં કરતાં આ વૃક્ષ આંખોએ નજરેનજર નિહાળ્યું છે. લગ્નનાં નોતરાં પહેાંચાડવામાં મોખેદ, ગાહાખ્યારની ખેમહલાજ બાંગ પોકારવામાં મોખેદ, ઐરાંઓથી ભરેલી તેડાં કરવાની થીસોઈસ લેડોના ‘કાચ બોટસ’ ઉપર ‘દ્રાઈવર’ની પાસે ચઢી ખેસનાર પણ મોખેદ, મોખેદ અને મોખેદજ. કામની ખેહતરીનો અને મોખેદોની હાલત સુધારવાનો આથી વધુ સરસ માર્ગ તે બીજો કયો હોય? જીમાઈ જતા ધર્મને સજીવન કરવાનો એથી વધુ અસરકારક અને એજમતી દારૂ બીજો કયો હોય?

“મીઠું બહમનશાહ, તમોને તમારાં ‘વાઈફ’ની તબિયતનો વિચાર કરવોજ પરશે. તેમ કરવાની તમારી ફરજ છે. તમે જો તેમ નહિ કરશો ને હયાંજ બધું લાણુવાગણુવાનું કરશો તો બાનુ મુનાને તેટલો વખત મહારે ત્યાં આવી રહેવાની ફરજ

પરશે; ને તેમ કરવાને હું એવણુને બાંધજત અને ખુશી સાથે ધજન કરૂં.” ઘેરના વિશ્વાસુ અને પુરાણા મિત્ર રતન રતમદરામ બહાદુરે ઘરના ઘણીના પરમસુખનો તાણો પુર્યો.

“હું નહિ સમજી શકતી રતન કે તહારા વગર આય ઘેરમાં મહાઈ શું થતે ? તમે જો નહિ સમજશો બહમનશાહ તો હું જરૂર રતનને ઘેર જઈ રહેવશ.” શેઠાણીએ સેસ ભરી.

સખત સપુત જે આ સઘળો વખત પોતાનાજ કાંઈ વિચારમાં મુગ્ધ મરડતો અને પોતાના હોઠ કરડતો એક કોરે બેઠો હતો અને જે પોતાની મતલબની કાંઈ વાત કરવાનો હતો તે અત્રે બોલી હુક્યો.

“‘કનકાઉંડ ઇટ.’ આય બધું પીજન સાંભરતાં સાંભરતાં મહાઈ તો ભેળાંનું દહીં થઈ ગીયું. જ્યારે ઢાંખરો દરીયામાં નાખવા કહેલ્ય ત્યારે ઢાંખરી પહારપર ફેંકવા માગેલ્ય. ને વરી આય દોહરડાહયો અધ્યા-રડો પોતાનુંજ બેચેચ, ને રતન વરી તું તહારી મતલબ સારવા માંગેલ્ય. ‘હાઉ ફની !’ એ તો પેલી બે બિલાડી ને વાંદરવાલી વાત થઈ. વાંદરો તો રોટલી ખાઈ ગીયો, પણ રતન તું તો આખી ને આખી મહારી મમાનેજ હાઉ કરવા માંગેલ્ય. ચાલો, ગવરનર, જો તમે એ ‘કેસ’ મહારી મુનસરી ઉપર છોરો તો તમોને ‘આબલાઈજ’ કરવા હું વાંદરાનો ભાગ ભજવવાને પાંચ મીનીટ તૈયાર થવશ.”

બહમનશાહ શેઠ અત્રે કાંઈ બોલવા જતા હતા, પણ સપુતે તેમ કરતાં તેવણુને અટકાવ્યા. “જરા મુંગા મરી રહેવાની ! હું કહેલુંય તે સાંભલો. આય આપરા ‘કંપાઉન્ડ’ ને નાકે પેલી નાટલી બંગલી છે તેમાંના પેલા બાવાઆદમને વખતના ખખરીવખરી ગેયલા પેટીપેટારાઓ ખાલી કરીને ગોડાઉનમાં નાખો ને તાંહ આય અધિયારડાને અને એની નજીને લાવી રાખો. એ લોકો તાંહ પોતાનું ઓગરમડોગરમ કર્યા કરશે. પણ તે એક શરતે કે નજી પોતાનાં નાટલાં ચ્યાંઈમિયાંઈને એટલા દહારા આય બંગલામાં આવવા દેય નહિ, નહિ તો એ નખોદ ગીયું મહાઈ માથું ખાઈ જશે. ને જોરે આઈસ, તહારાં ગરાંમાંની કંઈ ખુચ મારજે, કે મેમસાબનુંખી માથું દુઃખી નહિ આવે. કેમ, કેવો ન્યાય કીધો ? ચાલો, ફરતાં ફરતાં થોડી દેવો.” આ સુંદર ભાષણ પુરું થતાં તેણે બહમનશાહ શેઠના બરડા સાથે, અને પછી કુકાદાડની પીઠ સાથે,

પોતાની મજબુત હથેલીની ઝોળખ કરાવી. બાવાજીનાં આ છકેલ છેલ્લે-છખીલાના ભેગમાં અક્કલ અને હુશિયારીનાં તથા ધીમા હાસ્ય રસનાં ખીજ તો રોપાયલાં હતાં. આ ખીજને જો બરાબર પાણી પાછને ઉછેરવામાં આવ્યાં હોત તો તેમાંથી એક ધણાજ સ્વાદીષ્ટ ફળનો છોડવો ઉગી નિકળત. પણ કમનસીબે આ બીજોના ખેતીકારોએ તેની ખેતી કરવામાં ગફલતી કર્યાથી તે ખેતી નિષ્ફળ ગઈ હતી. ગમે તે હો, પણ આ છકેલ વાંદરના ચુકાદાથી તો ચોતરફ સંતોષ વ્યાપી રહ્યો. માત્ર રતનનેજ ગળે તે ઝાઝો ઉતર્યો નહિ. કુકાદાએ પોતાને થયેલું અપમાન મતલબને ખાતર ખીસામાં સેરવી દીધું. બંગલી ખાલી કરવાનો ફરાવ કરવામાં આવ્યો, અને એક બે દિવસમાં તો કુકાદા અને તેની નામચીન ધણિયાણીએ આખાં ઉભાં વર્ષ સુધી પોતાનાં ચાંઉમિયાંઉં સાથે ત્યાં પડાવ નાખ્યો.

પ્રકરણ ૪૫ મું.

માબેદ બાદશાહની મુઝવણ—બાયડીને છેડી એટલે ભૂતજી છેડાયા.

“કેવા રમતા પંચી આયા,
આ પણ છપન લખખણ લાયા.
પતાઉં, સતાઉં, ફસાઉં, પુસલાઉં, એ મારી વાત,
હું ધર પકડ અકડ કકડાવી મારું લાત.”

પંથકી કુકાદા અને તેવણના મુરખીજ બહમનશાહ એકજ દીવસે જન્મેલા હતા તેથી જેમ મીં બહમનશાહ તેમ મીં કુકાદા અર્ધી સદી વટાવી ગયા હતા. જૈરી પરણવાના બાળમાં તો મીં બહમનશાહને પણ કુકાદાએ મારી હડાવ્યા હતા. એ પાંતીમાં તેવણે તો અવધીજ કરી હતી. તેવણે તો પંચક પસાર કીધું હતું. જૈરાંઓની કેહતી પ્રમાણે ચોદીએ તેવણનાં ધરમાં ચોક પુર્યા નહતા. નવાજ ઉર્દૂ નજી તેવણની પાંચમી કુરાઈ હતી. કુકાદાની ચાર કુરાઈઓ હક થયા

પંછી તેઓએ પડોશણ કુંવરની વીર વર્ષની સાવકી બેટી નજી સાથે લગભગ પચાસ વર્ષની પાકટ ઉમરે લગ્ન કર્યાં. નજી થોડુંક ગુજરાતી ભણેલી, સૌહાર્મણી, ચપલ અને સાવધ હતી. તેણીની સાવકી માતા કુંવરના જીવન છતાં તેણી હમેશાં ખુશાલ રહેતી, અને કાંઈપણ તક મળતાં કુંવરને તેણીના જીવમાતનો બદલો વ્યાજસીકે વાલી આપતી. તેણીની આંખો સદા ચળકતી અને ઠાવકી દીસતી. રમુજનું તત્વ તેઓ માંહે રમી રહ્યું હતું. કુંવરે કુકાદાને કાંઈપણ રીત આપવાને બદલે તેની પાસે સામા રૂપિયા પાંચસો રોકડ લઈને નજીને તેની સાથે વસાવી હતી. નજીને પરણીને ઘર લાવતાં જ કુકાદાએ જોઈ લીધું કે જે મરઘાઈ દોર તેવણ પોતાની પહેલી ચાર કુકડીઓ ઉપર ચલાવતા હતા તે દોર આ નવી કુરાઈ સેહલાઈથી સાંખી જાય એવી હતી નહિ. જેમ પોતાની સાવકી માતાને તેમ પોતાના ઘણીને નજી તક મળતાં જીવન મરાવતી હતી. બહમનશાહ શેઠની બંગલીમાં આ લોક આવી રહ્યાં ત્યારે નજીના હાથમાં આઠ મહિનાનો એક બુચો હતો. બંગલીમાં કુકાદા આવી વસ્યા પંછી સપુત તેવણને જીવન મરાવા કાંઈ ને કાંઈ યુક્તિ રચતો, અને તેનાં એ તુફાનમાં કુરાઈ નજી કુકાદાની જાણ વગર તેને મદદ કરતી. કાંઈ વેળા કુકાદા મોડેથી આવતા ત્યારે સપુત પોતાના કેળવાયેલા તોમીને તેવણની પાછલ છોડી મેળતો, તો કાંઈ વેળા નજી સુષ્ક ગયા પંછી બંગલીનાં બારણાને તે બાહરથી તાળું મારી આવતો. ઠાવકી નજી જાણે કશાંમાં હોય નહિ તેમ પોતાનું અંજણપણું દેખાડતી, અને સપુત પોતાની સાથે આવી લઈ ગયેલા હોવાથી બાપડા કુકાદાને બારી કુદાની બંગલીમાં પેસવું પડતું. પાછલી રાતના સપુત કાંઈ ન જાણે તેમ તાળું પાછું કાઢી લઈ બારણાનો અડગરો ધીમેથી ઉઘાડી નાખતો. અને ચાર વાગતે નજી ચોકચાંદન કરવા ઉઠતી ત્યારે કાંઈપણ હરકત વગર તે ઉઘડી જતું ! કુકાદા સોજાં ઉપર કહેતા કે “હું મંલઈના દશ વાગે બંગલીમાં આવ્યો તારે આંનનાં તારું હતું,” પણ કુરાઈ તેવણને કહેતી કે તેવણે જાંટાની બાહારમાં તાળું દીધું હશે, અને તેની શાહદતમાં તોમીના પ્રતાપે ચીરાઈ ગયેલી ડગલી અને પાંચજમા તેણી કુકાદાને દેખાડતી. તોમી કુતરાએ તે ચીરી નાખ્યા હતા, એમ માનવાને તેણી સાફ ના પાડતી. તેણી કહેતી કે “તમે તો અગીયારીમાં પેલા મુવા બેઝનદાઈ કે દારાબદાઈ સાથે હાથોહાથ થાઈ ગયા હોશો.

એમ કેઇ તમારી માય મમઇ રોઝ તમારા લેંગા ને ડગલી રકુ કરતી બેશે.” કુકાદાઝ અગ્યારીમાં સીધારેલા હોય ત્યારે સપુત બાજરોજગારના મેવા ઉપર અને સુગંધી બેવડા ઉપર ખુશાલ હાથ મારતો. કુકાદાઝ નજીને પુછતા ત્યારે તેણી કાનપર હાથ મેલતી અને જણાવતી કે “એ મુઘ અંગલીમાં કાઢ ભૂત-મામાનો શારો શે.” બાદશાહે પેહલાં તો આ વાત માનવાને ના પાડી, પણ એક દિવસે જ્યારે તેવણ અગાઉની માફક દશ વાગતાને શુમારે નજી મુઘ ગયા પછી અંગલીમાં પાછા ફર્યા ત્યારે તેવણે સુફેદ લાંબી દાઢી-વાળા એક આકારને બહુ ગંભીરાઇથી અંગલીના પોખાલ વરંડા ઉપર ધીમે પગલે આમથીતેમ ફરતાં દીડો. આ આકાર પગથી તે માથાં સુધી સુફેદ લેખાશમાં સજ્જ થયો હતો. તેના હાથમાં મોટા દાણાની હારડી ધરેલી હતી જે તે એવાદતમાં મશગુલ હોય તેમ પોતાના હાથમાં ધીમેથી ફેરવતો હતો. કુકાદાઝની તેની ઉપર નજર પડતાં ગુપચુપ તે આકાર ત્યાંથી ગુમ થઇ ગયો. બાદશાહની હવે ખાતરી થઇ કે અંગલીમાં ચારો હોવો જોઇયે. તેવણ પરસેવો પરસેવો થઇ ગયા, જમીન ઉપર પોતાના પગ જોરથી બે ત્રણવાર ધસડ્યા, અને “નાપાક શેતાનપર લેયાનત! હારીમનતું મોઁઁ કાઁ” મન સાથ બડબડી બે ચાર વાર જોરથી ટચાકડી ફેરી. ત્યારપછી તેવણ બારણા તરફ ધસ્યા, પણ પોતાની અજાયબી વચ્ચે તેવણે જોયું કે આડ દીવસ ઉપર જેમ બન્યું હતું તેમ તે બારણાંને બાહિરથી કાઢએ તાળું મારેલું હતું. હવે તેવણના ગભરાટનો પાર રહ્યો નહિ. તે ગભરાટ એટલો વધી ગયો હતો કે પડોશની બારીતું ઉઘાડું શતર કાઢએ માંહેથી બંધ કરી દીધું તે પણ તેવણે દીધું નહિ. તેવણે બે ચાર વખત તાળું થોડ્યું અને “નઝાઇ, નઝાઇ,” કરી જીમ પણ પાડી, પણ કાંઇપણ જવાબ તેવણને મળ્યો નહિ. એક બે વખત તેવણને લાગ્યું કે નજી સુતી હતી તે ઓરડામાંથી કાઢતો હસવાનો સાહદ આવતો હતો. તેજ વેળા તેવણને યાદ આવ્યું કે જે ઘરમાં આવો ચારો હોય છે ત્યાં અવારનવાર એવા સાહદો નીકળે છે. હવે તેવણ બારી તરફ ધસ્યા અને તે ગગડાવી પાડી. નજી આ ગગડાટથી તુરતનીજ જાગી ઉઠી હોય તેમ આંખ ઓળતી ઓળતી ઉઠી અને બારી ઉઘાડવાને બદલે કુકાદાઝ બાહિરથી સાંભળે તેમ મોટેથી બડબડવા લાગી. “મરેરે, મરેરે! આય

શા ફેરતા. એ તો મુવું રોઝતું થાઈ લાગું. હવે કાં અંઉ ? કાણને કેઉ ? મુવા એવા વર તો કોઈનાભી નહીં હોશે ને કોઈના થાશેભી નહીં. એ મુવા વર કે પીપરા ? એવા વર કરતાં તો થુવરભી લલા. શાકતા થાઈને આવે ને તોફાન મશાવે.”

“લે, હવે ઉંધારેશ કે નહીં. એકે કલાક થાયો ઝીવ ઝીકાતુંશ. અમોલી અમોલી ઉંધાર, નહીં તો ટોટો પીશી નાખાશ ને શોટલો ધરીને બાર કારાશ. શવારના તો તારો રોટલો કીધો, પણ હજુ લાઝ આવતી નથી ” પંથકીએ દહવારો કીધો.

“પણ, લેવોની, મેં તો અંદરની ખીલી ઉંધારીશ. તમેઝ બારથી બાનું પકરી રહ્યાશ. ” કુરાઈ બોલી.

“મને તો લાગેશ કે એ તુંઝ આય શેતાનઝાદાં તારાંને બારથી મારી બારીમાંથી અંદર આતી ઓશે. એ ખંડછ હું શોધી નહીં કાઝું તો હું મોબેદ બશ્શો નહીં.” આમ કહી કુરાઈએ ઉંધાડેલી બારીમાંથી ફફડતા ચટકતા પંથકી માંહે પેઢા. તેવણને થોડીજ ખબર હતી કે તે સહવારના કુરાઈ ઉપર હાથચાલાકી કીધાથી સપુત સાથે મળી તેણીએ આ તાગડો રચ્યો હતો. બીજે દહાડેનાં લણતરને માટે આણેલી મેજ ઉપર સપુતે તે રાત્રે અચ્છો હાથ માર્યો હતો. કુકાદાંરના આવવાનો વખત થતાં સુફેદ સાંઈના લેબાશમાં તે વરંડા ઉપર ફરતો રહ્યો હતો. જે હસવાના સાહદ કુકાદાંરને કાને પડ્યા હતા, તે નજીકના અને સપુતના હતા. કુકાદાંર ને નજીક વચ્ચેની ટપાટપી સપુત છુપાઈને સાંભળતો હતો.

પ્રકરણ ૪૬ મું.

ભૂતનો ચારો કે ધુતમધાતમનો ધખારો—પાખંડી નજીના
પ્રપંચી પરાક્રમો.

“ચાલો ચાલો ચતુર ચેલા, મુંડું હું તમને પહેલા,
ભોળા જનોને જઇ, ભરમાવો સિદ્ધ થઇ.
માતાજી ખરાં બતાવીએ, અંત્રિક્ષથી ઉતર્યા ઠરાવીએ,
તો તો રંગ રે, મચાવો જંગ રે, દુનિયા થાય દંગ રે.
દેવી આવ્યાં ભુમી મઇ.”

“શારો (ચારો) શે. ખદાના બંદા ઓવ તો માનજો મુરંબીઝી કે
શારો શે. કાંઈખી થાવું જોઈયે. શારો શે ને ફર શે. એ બંગલામાં
મારાથી તો વશાય નહીં. કંઈ શેતાન ચોંધ્યું થાઇ આવે તો નાહકનો
હું મોખેદ બશો ને માફ બશું માર્યાં આઈએ.”

“પણ, કુકાદાર, સહવારના પહોરમાં એ બધો ગભરાટ છે શું ?
ચારો ચારો શું બકોચ ? જરા ધીરા પરીને કંઈ સમજાવશો ?”

“શું સમજાવે ? કાણુને સમજાવે ? કાણુ સમજાવે ? મેં સમ-
જાવ્યું તો ખરું કે શારો શે. આપરો ધોરાવારો મહમદ ફેલુશ કે બે
વરશની વાતપર પાશેના તબેલામાં એના બાપનું ખુન થાયું તું ને તે
અહીંયાં ભમતો ફરેશ.”

“વારું, પણ તે વાતને તમારા આય ગભરાટ સાથે શું
સંબંધ છે ?”

“એ આય કોઈ મનીષ શે ? રોઝ રાતના બાત્રાને બારથી
તારાં મરાયશ, કોઈ બાત્રા ખખરાવેશ, શવાંરના ઊંધારી આવશ, મેઝ
ગુમ થાયશ, શોખખા દારૂ શોરાયશ, વરંધાપર પાહરો ભરાયશ ને તોખી
આય પારશી પુશેશ કે શાં છે ને ગભરાટ શાનો શે ? હવે ધ્યાનમાં
હિતરેશ કે ?”

“ તમે સમજતા નહિ બહમનશાહ. એ તો કેદા કુકાદાડને ભૂતે ઘેરીયાય. પણ મમ્મ મરે ! એવણુ આટલા દાહરા તો કંઈ બોલ્યા નહિ? જરાજરા કરતાં બંગલીમાં એવણુને રહ્યાને બે મહીના થવા આયા તે રેહીરેહીને મુઠો ભૂત હમણાંજ કાંઈથી પુટી નીકરીયો? પેલે વરસે એ બંગલીમાં પાલનજી લેનટીન રેહી ગીયા, ને ગીયે વરસે એદલજી અવાર્યા રેહી ગીયા, તે લોકોને તો ભૂત નર્યો નહિ ? કાલે તમારી નજમ્મ મહારી પાસે આવી ગેઈ તે તો કંઈ એ વીશે બોલી નહિ? જાવો, જાવો, કંઈ સપનોબપનો જોઈ ઉઠ્યા હોશો. ”

“ બાઈજી, તમે એમાં નહીં સમજો. એ આઝના તમે શુધ-રેલાંઓ તો એવી વાતને હશીઝ કારવાના. ઝુબોની, આય હમણા હું બીજી મેઝ લેવા બઝારમાં ઝાડિંશ. પાશલી રાતના ઝોટલાપર નીરંગ લઈ શુવાના ઝોરડમાં હું પાશો આયો. ને બુશકલાનું માનું ઝોવા ઝોરીની કુરતીન અલગી કીધી તો ઝોઝઝા ! અંદર તો બુશોબી નહીં ને બુશીબી નહીં. નીશે ડોકું કડંશ તો ભાંયપર ગોદરીપર બુશો. નઝીને પુશતાં એ તો શશનીઝ પરી ને કેઝે ઝુબો, તમે શારો નહીં માનતાતાની ? પરમ દારે એના કોઈ બાલ કાપી ગીયું તારેબી તમે મનેઝ ગરે પરતાંતા. ને પશી નઝાઈએ તમે માટીડાઓ આવા ને તમે માટીડાઓ તેવા કરી મને શો શેશ ભરી ને શાલપામરી ઝોધારી. બંદો તો શશેકા ત્રીન પાઈ કરી અહીંયાં શતકી આયો. ”

“ એ કંઈ રાતના તમે ટકોરોબકોરો લેવોય કે ? માયજી, એવણુને ‘ એપસમ સોલ્ટ ’નો એક ‘ ડોઝ ’ આપો. ” અત્યારસુધી જે વાતચીત મુરબીજી બહમનશાહ, બાઈજી બાનુ સુના અને પંથકી કુકાદાડ વચ્ચે ચાલતી હતી તે માંહે હવે પાટવીકુંવર સોહલીબા વચ્ચે પુરાયા. આટલો વખત તો જાણે તેવણુ કશાંમાં હોય નહિ તેમ ચુપ બેસી રહ્યા હતા.

“ અરે, તમેબી શું વગર શમઝે વશ્શે પુરાવોશ શોરાબઝી. અમોલા અમોલા બેશી રેહોવા. તમે એમાં નહીં શમઝો. તમારું કામ કલમના ગોદા મારવાનું. ” પંથકી બોલી ઉઠ્યા.

“ પણ, કુકાદાડ, એનો ધલાજ શું ? કદાચ તમે કહેવોય તેમ ભૂતનો ચારોબી હોય. મહાર જો માનો તો એકુ વેલાતી રોજો નહિ તો

એક ધુરધાનીનો રોળે એ બંગલીમાં ભરો. આપરો મહમદખી મને એમજ કહેતોતો પપા, મને એ રોળે જોવા ધણો ગમેય. કુકાદારને તમે કહેવો કે પેલી કોઈ ધરાની બાઈ જે એવા રોળ ભરેય તેની સાથે મલીને એનો બંદોબસ્ત કરે.” સપુતે દરબસ્ત મુકી.

“હવે કેવા સ્થાણ ! મકુંજે લાખ રૂપીયાની હવે શોરાળગી શેઠ તમે વાત બોલીયા. મનેખી ગેઢ રાતે આગતાં આગતાં એઝ વીશાર શુઝયો. મકુંજે મારાથી શત્તુ શુવાઈ ગીયુંતું ને હું બીહીને કંઈ ખુમ પારી ઉઠ્યો. મને લાગું કે મારા કાનમાં કોઈ ‘રોઝો ભરો, રોઝો ભરો’ કહેતું હોય. શોકીને ઉઠ્યો તો પાસેની ખુરશીપર મારાં માથાં આગર બેશી નઝાઈ ખુશાને ધવરાવતી ‘તી.”

“પણ એ પોતે તો તમારા કાનમાં બોલી નહિ હોય કે કુકાદાર? એને રોળે ખાવા ગમતો હોસે. એ તમારી નજીખી બરી પાખંડી છે. વન ચહરે ને વાદલ ઉતરે તેમાંની છે. પણ, જુવો, તમારી મરજી છે ને મહારા સોહલીનેખી ગમેય તો એ રોળે ભરવાનો તમે બંદોબસ્ત કરો.” બહમનશાહ શેઠ બોલ્યા.

“સોહલી તો નાદાન છે, બહમનશાહ, ને કુકાદાર તો ચરી ગીયાય. પણ તમે કાંય સાથે તણાવોય ને તમારાં વરસ વેચોય. એવી બાબદમાં રોળફોળ કોણ ભરતું હોશે? તમુને ગમે તો ફરેસ્તા કરાવો કે આપરાં પાક ભણતરની રૂએ કાંઈખી નાપાકી હોય તે દુર થાય; નેકે હું એવી વાત માનતી નથી.” બાનુ સુના બોલ્યાં.

“બાઈઝીનું કહેવાનુંખી વાઝખી શે. તારે તો ફરેસ્તાખી કરાવો તો શાઈ શાએય.” મોબેદ બાદશાહ બોલ્યા. ન્યારે પણ કાંઈ અંગત સ્વાર્થ સાંધવાનો અથવા કંઈ અંગત લાલની વાત હોય ત્યારે કેટલ બધા બાદશાહો આ પ્રમાણે દહીંમાં ને દુધમાં ઘોઘાયા કરે છે.

“ઓ રીયર આઈ સી” સુના, તુંને ફરેસ્તા ગમેય તો આપરે તે લોકોને તેરસું, ચરે તે કરાવસું, ને સોહલીનો રોળેખી ભરાવશું.” બહમનશાહ શેઠ બોલ્યા.

“ને ધુતારાઓનું તરયાનું તાહરું કરસું! ફરો તમારું માથું ને કહારો રાતું. બરી બધી ઘેલા ધાંચીનીજ વસ્તી છે.” આમ બોલી એ હાથે કુકાદાર તરફ કકડા મોરી, ખુરસી જકાતી, મોટે ખાંચરેના

આપજીસાહેબ અંગલાના માંહેલા ખંડમાં વીદાય થયાં, અને મોએદ બાદશાહે નળબજાર તરફ હેરથું લીધું.

પ્રકરણ ૪૭ મું.

મોએદ બાદશાહની બાદશાહી-તેવણના પેટ ઉપર સપુતે મુકેલી લાત.

“કાળાં મેઢાં કોરે વાગે, મોર લીબાશ લીધા કૈ કાગે,
તેજતો સૈજમાં કાગે, સહુ જન્ને બહુ પ્યારાં લાગે.”

ખીજે દિને સાંજના છતો શુમાર થયલો છે. કુકાદાડ કોટમાં કાંઈ કામે ગયા હતા ત્યાંથી સતુમનો વખત થઈ જવાથી ભારે ધાંધલમાં અંગલી મધે પાછા ફર્યા. તેવણ એટલા ધાંધલમાં આવ્યા હતા કે પાછલે બારણેથી સપુત સોહલીબા અને તેના બે મિત્રોને સટકી જતાં તેઓએ જોયા નહિ. તેઓએ પોતાની ડગલી એક ખીલા ઉપર ઓળવી અને પછી એટલા ઉપર જઈ હાથપગ પાક કરી ખુમ મારી, “હોરી આવ નઝાઈ.” નજી કશાંમાં હોય નહિ તેમ “ઝી ઝી આવીઝી” કરીને આવી.

“ઝાતો અંગલામાં ઝાઈ પેલા કાવશદાડને કેહે કે શતુમનો ખુમશેા લઈ આવે. આજે આવાડ થઈ ગીયુંશ ને બાઈઝી દાવારો કરશે. શતાન-ડરડ શ વાગી ગીયાશ.”

“ઓ વાય, આય શાં બેણુકોતકે ! શતુમ તો કોઈ રશતમદાડ મોએદ લણીખી ગીયા; બે વખત કંઈ શતુમ લણાતુખી હોશે ?”

“શું બકેશ ? શતુમ લણી ગીયો ? કાણુ લણી ગીયો ? કોરે લણી ગીયો ? કાણુના કેવાથી લણી ગીયો ? મને ખડું કેહે, નહીં તો હું બધું શત્તાનું ઉધું કરી નાખાશ.”

“એ તમે શું બકેશ, કુકાદાડ ?” નજી બોલી. “બરાબર શારાશાર વાંગે કોઈ મોએદ આયા ને મને કેજે ‘ઝી મને તમારા ધણી કુકાદાડએ

મોકલ્યોશ. એનાનને કાટમાં આજે મોરૂં થાશે તેથી શત્રુમ લણવા મને ક્રમાવ્યુંશ. ” ”

“ વારૂં, ને પશી ? ”

“ પશી શું વરી ? પશી ને ભીખાની બશી. તમેઝ તેને મોકલીયો ને તમેઝ અનઝાણી અમ્મા થાવોશ ” નજ્દએ તાહુકા પુર્યો.

“ ઝોરે, એ ડાકણ, અનઝાણી અમ્મા કાણુને કેલેશ ? તું અમ્મા, તારી માય અમ્મા, તારી મમાઈ અમ્મા, તારો બાપ અમ્મા, તારો બપાવો અમ્મા. તારૂં માંતું શંભાલજે, નહીં તો પીખી નાખાશ. ” એમ કહી કુકાદાર નજ્દનાં દીલ ઉપર ધર્યા. તેણીએ આ ઉપરથી જાણી-જોધને છુમરાણુ મચાવ્યું, જે છુમરાણુથી જાણે અકસ્માતિક બન્યું હોય તેમ સપુત સોહલીયા પોતાના બે સત્રુમખાઉ મિત્રો દોલી મરઘી ને બેહલુ બકરી સાથ ત્યાં દોડી આવ્યા.

“ એ શું છે, કુકાદાર ? એટલા ઉસ્કેરાઈ શાંતા ગીયાય ? બાઈ માણસપર એમ હાથ કેમ ઉંચકોય ? તમે ધરમના ઉપાધ્યા થયા તે તમેને તો અમારા જેવા નાદાનોને સારો ધડો શીખવવો જોઈએ. ” સપુતે ડહાપણુ ડોલ્યું.

આ વેળાસરના દેખાવથી કુકાદારએ નજ્દને જતી મેળી, અને પોતાના હાથમાં ધરેલો જોડો પગમાં પાછો પહેર્યો. તેવણુ તે ફેસાદનું કારણ સપુતને સમજાવતાં તેણુ ગવાહી પુરી કે તેણુ અને તેના બે મિત્રોએ બરાબર સાડાચાર વાગતે એક મોખેદજાદાને તે બંગલીમાં દાખલ થતાં અને સત્રુમ લણતાં દીઠો હતો, અને લણતર પુરૂં થતાં તે બાણુને સપુતે અને તેના બે મિત્રોએ ધનસાફ આપ્યો હતો. સપુતે પછી ઉમેર્યું. “ જુવો કુકાદાર, મને તો લાગેય કે આય બંગલીમાં ભૂતનો ચારોજ છે, ને તેનો ધંધાજ તમે જેમ વહેલો કરો તેમ સારૂં. ”

કુકાદાર આ વાત અંદરખાતેથી માનતા હતા, પણ નજ્દને માહત કરવા બાહરથી તે નહિ માનવાનું રોજ ધાલતા હતા. “ અરે ઝવોરે ઝી, ” તેવણુ બોલ્યા, “ શારો શું ને વાત શું ? એ તો બધાં આય કાલાનાં કારસ્તાન શે. બાકી ભૂત શું ને પલીદ શું ? એ બધાંને હું કાશાંને કાશાં બાઈ ઝાંઉં તેવો શઉં. લેવની, એમ તો તે દારે બંદો

ઝરા મોરો આયો તારે કોઇ ભૂત ઝેવાને મેં કરતો ઝોયો કે શલાંગ મારીને તેની હુંબાલે ધસ્યો. પણ નાપાક કેકે અંધારામાં ગુમ થાઇ ગીયો. બંદાના હાથમાં આયો ઝોતે તો શેર શેવ ખાઇ આયો ઝોતે તોભી જીવતો ઝાવા પામતે નહીં.”

“એમ કે ? તારે મુઠ કંકરતી ગરમીમાં તમે હું ના કેઉંશ તોભી બધાં બાત્રાંબારી વાશીને કાંચ શુવોશ ? ” નજીએ ધણીજીને ચમતો તોડ્યો. કુકાદાઝ તેણીની તરફ ધસવા જતા હતા, પણ આપણી નામીચી ત્રગડીએ તેવણને તેમ કરતાં અટકાવ્યા. એ ત્રગડીના વીદાય થયા પછી વરવહુ વચ્ચે પાછી ઝપાઝપી ચાલી. પરિણામમાં વહુજીએ વર ઉપર વ્યાજસીકકે વેર લેવાનો દરાવ કીધો અને તે રાત ગુપચુપ પસાર થઇ.

પ્રકરણ ૪૮ મું.

કુકાદાઝનું ખીલતું નસીબ—હતી ભવાંની તેને વાહી.

“ધર્મની ધજા ચઢાવીએ, ભાવિકે જણુ ભક્ત
બનાવીએ.

ધનનો થાય ઢગ, આવી પુજે મારા પગ.
બસ, ધ્યાન ધરે ધીર થઇ.”

રાત અંધારી છે. બાર વાગતાંનો શુમાર છે. નજી પોતાનાં ખીજાનામાં જગતી કાંઇ વિચારમાં પડેલી છે. કુકાદાઝ ધરાધર ઘોરે છે તેટલાંમાં તે ઝોરડાનાં બારણા ઉપર કોઇના ધીમેથી ટકોરા મારવાનો અવાજ સંભળાયો. આ અવાજથી કુકાદાઝ ચમકી ઉઠ્યા. તેવણ હિંમતથી ચુપ પડી રહ્યા, પણ તે ટકોરાનો અવાજ તો ચાલુજ રહ્યો. હવે તેઓ ગભરાયા, અને ડઘાયલે અવાજે ધીમેથી બોલ્યા.

“નઝાઇ, મકુંએ નઝાઇ, ઝાગેશ કે ?”—

નજીક તો બાળે ભર ઉંઘમાં હોય તેમ ગુપચુપ પડી રહી. આથી કુકાદાઝ ખીજવાયા અને વધુ મોટેથી બોલ્યા. “ગોલામ બચ્ચી, એમ શુનીએહરી શાએ થાઈ ગેઈ? શાંભરતી નથી બાન્નું થોડાયશ તે?”

નજીએ હવે બગી ઉઠવાના હોંગ કીધા. “ઓ વાય, આયલી કાઈ માટીકો શે? બચું શવારના તો ગોંતાવાનો કરાર નહીં, પણ રાતનાલી તેમજ. ખીલારી ખભેઈ કરતી ઓશે તેમાં ગોખ્યારાં શાંના કરોશ?”

“તું તો ઘેલી થાઈશ. ખીલારી કંઈ એમ ટકોરા મારતી ઓશે? ઝોતી નથી આય મીનીઝનમાંથી પેલો તેદારવારોઝ શફેદ આકાર પશાર થાતો દેખાયશ તે. હાતમાં હડીખી તેઝ શે, માથાંપર ફેટોખી તેઝ શે, ને દારીખી તેઝ શે; શેહુરોનો કલ્લો તો નરો નરો અને આપરો મહમદ ઘોરાવારનોઝ.”

“પણ, મારી કેઈ બલ્લો! મુઘ દારી ને શેહુરોખી કંઈ બદલાતાં ઓશે? કાલે શાંઝે તો કે’તાતા કે એ આકાર તમારા હાતમાં આવતે. તો શીરી નાખતે. એ બધી મરદાંનગી હવે આજે કાંઈ હવામાં ભુશાઈ ગેઈ? ઝાવો ગમે તો ઉઠો ને ઝાવો કાણુ શે તે?”

પેલો ફરતો આકાર હવે બારણા લણી પાછો આવી કીસમકીસમના ટકોરા તે ઉપર લગાવા લાગ્યો. તેના હાલવાચાલવાનો ખીજો કાંઈ પણ અવાજ તેઓને કાને આવતો હતો નહિ. કુકાદાઝ હવે ગભરાયા. તેવણુ આરતેથી ઉઠ્યા, ઝોરડામાંનો દીવો વધુ ધીમે કીધો, અને નજીકના ખીજાના આગળ નજી તેણીને ઘડીમાં કાલાવાલા કરવા લાગ્યા, તો ઘડીમાં દમ ભરાવા લાગ્યા. નજી પણ હવે ખીજાનામાં ઉડીને બેઠી હતી. કુકાદાઝએ દીવો ધીમે કીધો તે ઠીકજ થયું, કારણુ તેમ જો નહિ કરત તો નજીથી હસાઈ જવાત અને તેણીએ રચેલી સઘળી બાજ એકતડાકે નાશ પામત.

“ઝોરે નઝાઈ, મારી માય કઈ, મારી દીકરી કઈ, ઝરા તું પશવારેને બાન્નેથી બાહાર ઝાઈને ખંખાર કરશે ને પેલા પુટ્યામાંથી ઝરા નીરંગ છાંટશે ને લોખાન ધુપાવશે તો એ શાંઈબાવા ગુપચુપ ઝાતા રેહશે. કેહશે કે એ લોકો અસ્તરીઓને ધઝા કરતા નથી. મેં કાલે શાંઝે ધરપશ કીધી કેની તેથી એ ખીટયો ઓશે.”

નજી તો એકની એ થઈ નહિ. પંથકી આથી ઉરકેરાયા, અને થોડથપડાકે કીધી, જેનો અવાજ બાહર જતાં ભૂતમામા બાણે છેડાયા હોય તેમ ટકોરાથી બારણું ગગડાવી મેલ્યું. પછી તે ટકોરા એકદમ શાંત થઈ ગયા, અને એક ઘાડો ગંભીર અવાજ મધ્યરાત્રીની શાંતિમાં નીચલી લિટિઓ ધીમા પણ ખુલ્લા અને ગુસ્સાભરેલા અવાજે લલ કાર્યો જે સાંભળી કુકાદાડ તો થરથર કાંપવા લાગ્યા અને નજી આગળ ગુંઠણમંડયે પડ્યા. દીવો મોટો હોત તો તેવણુ જોઈ શકત કે નજી પોતાનું હસવું દાખવાને પોતાની જાલ અને હોડ કરડી મજબુત કોશેશ કરતી હતી:—

સાંધ્યાવાની અખયાત.

(રાહ—“ અરે ઓ પરી તું સખઝ બેહયા. ”)

અરે ઓ—કુકાદાડ તું—મુખદ બેહયા,
મારી સાંબે—તું જદદ—આવ બેવકા.
શરમ છે—તારી જાત—ઓ—ખુ—ચાદપર,
ગુજરેછ—શેતમ તું—અખળા જાતપર.
ગાલેખ તું જપર—હયા શું—આવતી નથી ?
લડવા કાજ—મરદ તું જને—મળતો નથી ?
મરદાનગી—હોય જો—તું જમાં કખી,
તૈયાર થા—લડવા મુજ સાથ—અખ ઘડી.

(મે. મ. બ.)

ઉપલી અખયાતો પુરી થતાં બારણા ઉઘડેલાં નહિ જોઈને ભૂત-મામાએ બાણે તે ભાંગી નાખવા માગતો હોય તેમ તે ઉપર પાછો ‘ગુજરો શરૂ કીધો. પોતાના ગભરાટમાં મુખદ કુકાદાડ જેઓએ ઉપલી અખયાતો ધ્યાનથી સાંભળી હતી તેઓએ પોતે આગળે દહાડે નજીને કહી વાત તેઓ પોતેજ ભૂલી ગયા કે મામા તો ગમે એવાં બંધ બારણાંમાંથી પણ ગુપચુપ પસાર થઈ શકે છે.

મોખેદ બાદશાહ બોલ્યા. “ નજી, જો મારી અરઝ કબુલ કર. તારો ગુલામ થાઈને રહેવાશ. કંઈલી કરીને તું એને શમઝાવીને અહીંથી કાર.”

હવે જાણે નજીક લગાર થંડી પડી હોય તેમ હિંદી, અને બારણાં આગળ જઈ મોટેથી બોલી. “ શાંખબાવા, અમારા વરઝી બોત દલગીર શે. માફ કરો ને મીઠો ગારો મુકો. અમારા વરઝી હવે ડાહ્યા હોયગા ને તમકુ અપમાન નહીં કરેગા ને અમકુ હોરાન નહીં કરેગા ને રોઝા ભરેગા ને ફરેસ્તા કરેગા.” બાપડી નજી મહામુશ્કેલીથી આ બોલી નીશોસ થઈ ગઈ, કારણ પોતાનું હસવું દબાવવાની કોશિશ કરતાં તેણી ગુંગલાઈ મરતી હતી.

“ અય પાકન્દ બાતુ,” શાંખ બોલ્યા. “ તુંને ઉરદુ ભાશામાં બોલવાની કંઈ જરૂર નથી, કારણ હમે મામાઓ આગળ ઉત્તર, દક્ષિણ, પુર્વ, પશ્ચીમની સઘળી ઝબાનો ખુલ્લી છે. આય તારા અહોરમન ભરથારને આજે હું એની સરકશીનો સ્વાદ ચખારવા આયો તોપણ તારી આબુછુ ધ્યાનમાં લઈ હું એને ચોકસ શરતોએ માફ કરૂંચ. [વધુ મોટેથી] અય અહોરમન ખસલતના આદમ, બદબખ્તે બદબખ્ત, તુંને મારી શરતો કબુલ મંજુર છે ? ”

“ શાંખ બાવાઝી, તમો ફરમાવો તેમ શાલવાને બંદો તૈયાર શે.” કુકાદાઝએ ધુજતે સાહે જવાબ વાલ્યો.

“ કાન દઈ સુણુ લારે, ને એ શરતોથી કોઈપણ રોજ જરાપણ ઉલટો ચાલશે તો તેજ ધડી મારો ગેળી હાથ તુંને હલાક કરશે. આય પાકન્દ બાતુને તારે હવે કોઈપણ દીન હોરાન પરીશાન કરવી નહિ. એનાં કુલે ફરમાનો તારે સદા બજા લાવવાં, કારણ એની ઉપર અમારી પનાહ છે. હમે શાંખઓને શીરેસ્તા કરવાની તમારી રૂઢી પસંદ નથી, વાસ્તે તે કરાવવાથી તું પરેહજ રહેજે. તેને બદલે એ ડગલ ચરબદાર મરઘી, એક જીવતો બકરો, ને રૂપીયા પાંચ આય બંગલામાં વસ્તા મહમદખેટાને મારી ઉપર કુરબાન કરવાને કાલના કાલ તું આપજે. ને પેલું ગંધીલું ગંધ મારતું ગઉમુત, જેને તમો પારસીઓ નીરંગ કહેહો છો, તે લેવા અને છાંતવાથી સદા બાઝ આવજે. તેને અહીંથી ફેંકી દેજે અને કોઈપણ નતનું ફેફી પીણું આય બંગલીમાં તું વસે ત્યાંમુધી તું નોશ કરતો ના, પણ તે વસ્તુ તારી બાયડી મારફતે ખેરાત કરજે. હવે હું તુંને મારી છેલ્લી શરત સમજાઉંચ. તે શરતજે તું ઇમાનદારીથી બજા લાવજે તો તુંને અને બીજા લોકોને મોટો ફાયદો હાંસલ થશે. [ફાયદાની વાત

સાંભળી બીધેલા કુકાદારએ પોતાના કાન ઉંચા કરીધા અને “કબુલ શે, કબુલ શે,” કરી ખુમ પાડી. બાહુરથી કાઢતો હસવાનો ધીમે સાદ આવતો હતો તે પણ તેવણ સમજી શક્યા નહિ.] ત્યારે સાંભળ, અયે માનવી, દેખતી આંખે તું આંધળો છે. પાસેનો ઓરડો જે વરંડાની પાસે આવેલો છે, ને જેને તમે લોક જમવાનો ઓરડો કહેાવ્ય, ત્યાં ધનનો ચર દાટેલો છે. [કુકાદાર અત્રે છલાંગ મારી ઉભા થયા અને “આપઝી” કરી ખુમ પાડી પોતાના બન્ને હાથો જાણે ધન છુપાવતા હોય તેમ છાતીસે લગાડ્યા.] એ ચર ખાવાની મેજની બરાબર નીચે વચ્ચોવચમાં ત્રણ પુટની નીચાઈએ ડાટેલો છે. એ ચર તું મેળવશે, પણ તે એક શરતે કે તે માંહેલું અર્ધુ અર્ધ અવેરાત તારે ફરફરીમાં ખેરાત કરવું ને બાકીના અધમિથી અર્ધો ભાગ આ નવાઝ બાતુને સ્વાધીન કરવો. ”

“પણ, શાંધખાવાઝી, એ હું કારે ને કેવી રીતે મેલવાશ ? ” બાદશાહે ઉલટથી સવાલ કરીધો.

“ ખામેશ, અય બેસબર હેમક ! ઉતાવળા સો આવરા, ધીરા સો વીરા. આવતી કાલે સહવારથી તારે તારા પાયજામા ગુણુવેર ચડાવી ખુલ્લે માથે ને ખુલ્લે પગે આખો દીવસ ઘેરમાંજ રહેવું. સતુમવાલા ઓરડામાં તારે બીલકુલ પગ મેળવો નહિ, પણ આગલા વરંડાપર બેસી રહેવું. કાઢ કંધબી તું ને પુછે તો લેતો તારે માત્ર ઇશારતથીજ જવાબ આપવો. આખો દીવસ તારે કંધ ખાવું નહિ, પણ રોજે પાલવો અને હાથમાં હારડી લઈ મોનાબતમાં મશબુલ થવું. સાંજે સાત વાગતે તારે ગુપચુપ બુકબાચક ખાઈ સુઈ જવું. પછી મંઘરાતે પોણાબાર વાગતે બરાબર તારે બીદાર થવું. તારા સુવાના ઓરડામાં માલી કુશનાતું બદયાન, ઘોતર ને લાલ ટોપી તું ને મલશે તેમાં તારે સજ થવું. આઝે નેકબદ બાતુને તારે બાબમાંથી બિદાર કરવી નહિ, પણ હાથમાં માલીની કાડલી, પાવદો અને રોશન ચેરાગ લઈ તારે જમવાના ઓરડામાં જવું ને બરાબર બાર વાગતે ગુપચુપ બંધબારણે ને બંધબારીએ એ પુટ પહેલો ને ત્રણ પુટ ઉંડો ખાડો ખોદવાતું કામ તારે શરૂ કરવું. ચર મળતાં વાર બીજે દહાડે તે માંહેલા અવેરાતના એ સરખા ભાગ તું કરજે. તારી જીંદગીના જોખમે આ મારી શરતો તું બજા લાવજે ”

“સાંઘ્યાવાઝી, ” કુકાદાડએ પુછ્યું. “ શતાનડરડ બાર વાગે કે મંલઈ ટેમ બાર વાગે કામ શરૂ કરે ? ”

“ મુંબઈ તાઈમ ” સાંઘ્યાવાઝે જવાબ વાલ્યો, અને આટલું જોલી તે આકાર કાંઈપણ અવાજ કર્યા વગર ત્યાંથી ગુમ થઈ ગયો. નજીક જે આ સઘળો વખત પાસેના ઓરડામાં ભરાઈ ભૂતમામાની વાત સાંભળતી અને પોતાનાં દાખી રાખેલાં હસવાને રાહત આપતી હતી તેણી કાવકું મોંહ રાખી સુવાના ઓરડામાં પાછી ફરી. ચડેલ કુકાદાડ ધનની આશામાં “ઓ મારી નજાઈ, ઓ મારી નજાઈ,” કરી તેણીને બેટી પડ્યા. “હવે તો હું અને રાજો ને તું અંને રાંની. કાણુની મકદુર શે કે આપરી વશશે આવે ? ”

“ઓ વાચ, કુકાદાડ, એમ શરી શાને ગીયા ? તારના તો ધુજતા’તા ને હમણા આટલુંબધું ઝોર તમારાજ દીલમાં કાંઈથી ભરાઈ ગીયું ? શાલો, હવે મામા તો શીધાર્યા. મુંગા મુંગા થોંતાઈ ઝાઝો. હુબ્બી શુધ ઝાઝિંશ.” આ પ્રમાણે આ રાત્રીનો નાટક તુરતવેળા તો ખતમ થયો. પેલી ગમ ભુતમામા એટલે આપણા સપુત સોહલીયા પોતાના બે મિત્રો દોલી મરઘી અને બેહલુ બકરી સાથે હસવાના ભાવ પાડતા મોટા બંગલા તરફ વીદાય થયા. લુચ્ચો કાવસદાડ મિડાઈવાળો જેના પેટમાં કુકાદાડને માટે ટાઢક હતી અને જે તેવણના અથાણાંમીડાંમાં સદા ફરતો હતો, તે પણ તેઓ સાથ સટકી ગયો. તે સોહલીયાના વિશ્વાસમાં હતો. આવતી કાલે તેજ માલી કુશનાતું બદિયાન, ઘોતર, ટોપી ને કુહાડી નજીકને કુકાદાડના ઓરડામાં મુકવા છુપાછુપ લાવી આપનાર હતો. નજીક તેવણને કહેવાની હતી કે તે ચીજો ગેબી જોરથી ત્યાં અચાનક આવી પડી હતી. મોટા બંગલા તરફ જતાં જતાં સપુતે પોતાના ગાલો માંહેથી બેઆખી ગોળ સોપારી કહાડી કાવસદાડનાં દીલપર ફેંકી. આ સોપારીઓ પોતાનો સાદ બદલવા તેણે પોતાના ગાલોમાં રાખી હતી.

પ્રકરણ ૪૯ મું.

એખાદત આ વફાદારી—દીનઆધનની ક્રિયા કે દૈવતની, પૂજન

“કરી કરીમ તું કરમ મુજપે, દાદ લે અએ દાતાર !

કર-કર કમ કીસમતનો કમ, અએ ફરદેગાર !”

ખીજે દીને સહવારે પોતાના હમેશના રામેતા મુજબ કુકાદાર ચાર વાગતાંમાં ઉઠ્યા. સુખનાં અને દ્રવ્યનાં સ્વપ્ના જોતાં તેવણુ આખી રાત ખીજાને જાગતા પડી રહ્યા હતા; છતાં કાંઈ અજબ ઉલટથી તેવણુ આજે રંગીલા મોજલા ઉઠ્યા હતા. આવતા ચોવીસ કલાકની હાડમારીનો તેવણુને જો સેજપણુ ખ્યાલ હતો તો તેવણુ આવા રંગીલા દેખાતેજ નહિ. ખીજી ગમ નજી પણુ ઉલટભર ઉડી હતી, પણુ તેણીની ઉલટ કાંઈ જુદાજ પ્રકારની હતી. સુખનાં અને દ્રવ્યનાં સ્વપ્નાને બદલે હસવાના ભાવતાલ તેણીએ ઉંઘમાં કહાડ્યા હતા. કુકાદાર મોંહકું હાથ ધોઈ પાંચ વાગતાંમાં નળ બજારે સીધાર્યા. નજીના ઉઠવાની વાત જોયા વગર તેવણુ પોતાને હાથે આતશ રોશન કરી ચાપાણી કરી લીધું હતું, કારણ સાંઘ્યાવાના ફરમાવ્યા મુજબ બજારેથી આવ્યા પછી તેવણુ “રોજો” શરૂ કરવાના હતા. નળ બજારમાંથી તેવણુ એક ડબ્બા ચરખદાર મરઘી અને એક ફર્મે બકરો ખરીદી લાવ્યા. રાનજીની અગ્યારીમાંના જીણાદાર મોખેદને તે દીવસનું બગેર-સાંજનું સતુમ પોતાને બદલે ભણવાને તેઓ ઇજન કરતા આવ્યા. સાંઘ્યાવાનાં માનમાં પુલની તોરણો, જલ્લી, નારિયળ, શાકર વગેરે બંગલીમાં બાંધવા અને કંપાઉ-ડના કુવાને ચઢાવવા તેવણુ લેતા આવ્યા. કુવાની દેવાલના ગોખલામાં તેવણુ પોતાને હાથે સહવારથી ઘીનો ચરોગ રોશન કીધો. પેલી મરઘીઓ અને બકરો છુપાછુપ તેવણુ મહમદ ઘોડવાળાને પોતાના વિશ્વાસમાં લઈ તેનું કારણ સમજાવી સપુર્દ કીધાં, અને સાંઘ્યાવાના ફરમાવ્યા મુજબ રૂપીયા પાંચની ચલણી નોટ તેવણુ ઉપર દુરખાન કરવા મહમદને આપી. મહમદને તો અલબત્તાં આ નવાજેશની બજાર સપુર્તે

અગાઉથી પહોંચાડી હતી, માટે તે કાંઈ અજબ થયો નહિ. મરઘી, બકરો અને પેલા પાંચ રૂપીયાની કુરખાની તે પોતાના નાના શેઠ આવતે રવિવારે પોતાના મિત્રો સાથે ફેતન ગાડીમાં ‘વૉલેશ’ ઘોડો ફટકાવતા ચીમોડની વાડીમાં જાય ત્યારે કરનાર હતો.

“જોરે કુરાઈ,” બાદશાહ બોલ્યા. “આજે હું શાંઘખાવાઝીના ફરમાવ્યા મુજબ આખો દારો એવાદતમાં મશબુલ થાવાનો શેઠ, વાસ્તે મને શેરતી ના તું અંણે. બપોરના ને શાંઝના ઝીણાદાડ સતુમ લણવા આવશે. મારી નઝરે કંઈથી બાધખોરાકી પારતી રખે. શાંઝને શેરે હું છુકબાશક બાધ લેવાશ. બાવાઝીના ઓઠમથી ઝરાખી ઉલતી ચાલશે તો તારું કાઢેલું તું અંણે.” આમ બોલી મોખેદ બાદશાહ હાથમાં મોટી હારડી લઈ, ગુઠણવેર પાયજમા ચહડાવી, ઉંઘાડે પગે ને ઉંઘાડે માથે સદરાભેર આગળા વરંડા ઉપર સેતરંજ ખીછાવી બંદગીમાં મશગુલ થયા. તેવણની આવતા ચોવીસ કલાકની બદબગતીની શરૂઆત અત્રે થઈ ચુકી હતી. તેવણને થોડીજ બખર હતી કે તેવણની મોહરદાર નજી, નાના શેઠ સોહલીબા, કાવસદાડ મીઠાધવાળા, અને મહમદ ઘોડાવાળો તેવણની આ હીલચાલ બારીકાથી તપાસતાં હતાં; એટલુંજ નહિ પણ આવતા ચોવીસ કલાકની મળહતું ‘પ્રોગ્રેમ’ તેઓ રચતાં હતાં.

મકરણ ૫૦ મું.

કુકાદાડની કાહણી—લોલને થાલ નથી.

“તોફાની દરીયે નાવ તમારું ગોથાં ખાય રે,
મસ્તાની દરીયે નાવ તમારું ગોથાં ખાય રે;
કુકાદાડ કડકે નાવ તમારું ગોથાં ખાય રે.”

સહવારના નવનો શુમાર થયો છે. બાતુ સુના, બહમનશાહ અને રતન રસ્તમફરામ સપુતના દોસ્તદારો દોલુ મરઘી અને બેહલુ બકરી સાથે નાસ્તાની મેજ ઉપર ગોઠવાઈ ચુક્યાં હતાં.

“લે, ચાલની સોહલી, તહારનો કાંઈ ગીયોતો ? બરી એ તે કંઈ ‘ઍટીક્ટ’ કહેવાય ? હમે બધાં તહારનાં કાગરેડારે તહારી વાત જોઈ-એચ.” બાઈસાહેબે દહવારો કીધો.

સપુત જે હાંફતોહાંફતો, સ્નાનના સમાચાર લાવ્યો હોય, અને ક્યાંકથી આવ્યો હોય તેવું ડાળ કરી ત્યાં ધસી આવ્યો હતો, તેણે જવાબ વાલ્યો “અરે નાસ્તો ગીયો જહાંનમમાં ને તમુ લોકોનેબી શું કેહું. કોઈની દાહરી બરે ને કોઈને તાપણું થાય તેમાંની વાત તમો લોકો તો કરોચ.”

“પણ, છે શું સોહલી દીકરા, કંઈ સમજાવશે ?” શેઠ બાવાજીએ સવાલ કીધો.

“સમજાવે શું તમારું કપાલ ! કુકાદારનું માથું ખસી ગીયુંચ. એ બીચારો કહેતો’તો કે એ બંગલીમાં ભુતનો ચારો છે ને ફર છે ત્યારે તમે લોકોએ એ વાત માનવા ના પાડી. હવે આવીને આંખ ખોલીને જોવો. નજી તો તહારની બીચારી રરીરરીને અર્ધી થાયચ.”

આ સાંભળી તેઓ સઘળાં એકચવાળે બોલી ઉઠ્યાં—“હું, શું કુકાદાર ઘેલા થયાચ ? બંને નહિ—હોય નહિ. એવણુ તો તુંને બનાવતા હોસે.” સપુતે હુજત લીધાથી તેઓ સઘળાં ગલરાટમાં એકતણકે ઉઠી ઉભાં થયાં. નાસ્તો નાસ્તાને ઠેકાણે રહી ગયો, અને સપુત સોહલીબાની સરદારી હુલ્લ એકામતી અને એકાજતીથી તેઓ બંગલીપર હલ્લો લઈ ગયાં. જતાંવાર તેઓ શું જોય છે ? જમીન ઉપર એક નાની શેતરંજી ખીછાવેલી હતી, જે ઉપર ચુંડણુવેરના ઉંઘાડે પગે અને બોડે માથે કુકાદાર પંથકી સર અને આંખો નીચે ઝાંકાવી, આણી ગમ પેલી ગમ જોયા વગર, ધીમે સાદે બંદગીમાં મશગુલ થયલા ઉભા હતા. પોતાના થાકેલા પગને રાહત આપવા કોઈ વાર બેઠે પગે તેવણુ ચુંડણુમંડયે પડતા, તો કોઈ વાર પાછા ખડા થતા. તેવણુથી થોડેક પગલે દુર નજી બાણે દુખના દરિયાવમાં કુબી ગઈ હોય તેમ રૂમાલવટી આંખો અને નાક નુંછતી પોતાનું સર બેઠે હાથમાં ઝુંકાવી દઈ બેઠી હતી. રડવાનો દેખાવ કરવા અર્ધો ઓસ કોલેન વોટર સાથે વીસ ઓસ પાણી મેળવી તેના ફટકા તેણીએ પોતાનાં મોં ઉપર માર્યા હતા, અને કોઈ દીવસ છીંક-ણીની અડાસે નહિ જતી હોવા છતાં કુકાદારની જલ્લદ છીંકણીની બે

ઝેહનદાર ચમટીઓના શરૂકા તેણીએ ભર્યા હતા, જેથી તેણીનું નાક અને આંખ લાલચોળ થઈ આવ્યાં હતાં. સપુતની સરદારી હેઠલ ધસી આવતી ટોળાને તેણીએ જોઈ ન હોય તેમ તેણી મોટે સાદે બડબડવા લાગી.

“ મરે સુન્ના ઝેવો ધણી એક પલમાં કઠીર ઝેવો થાઈ ગીયો. કાણુ ઝાંણુતુંતું કે બર્યા હશતારમતા દુશમેનના શેતા ઝીવને આવો શંતાપ થાશે ? સુન્ના માહાર ઝેવો ધણી તે અમશી મમાઈ બપાઈના દોરા આઝે એમ બારેશ. માય રે માય ! હવે કાં ઝાંઉં ? શું કઈ ? કાણુને કેઉં ? મારા પેટની વરાર કાણુ આગર કાઈ ? ”

સધજો રચેલો રંગ બાણુતી હોવા છતાં નજી આ તેલખું શું કામ પાડતી હતી તે કુકાદાડ સમજી શક્યા નહિ. ચુપકીદી એખિયાર કરવાના સોગંદ લીધેલા હોવાથી તેવણુ કાંઈપણુ સવાલ તેણીને કરી શક્યા નહિ. સાંધ્યાવાનાં પરાક્રમનો આ પણ એક ભાગ તો ન હોય ? દેખઈતી દીલગીરીના આકારમાં આવતી ખુશાલીનાં હરખનાં આંબુઓ નજી વરસાવતી તો ન હોય ? ગમે તે હો, પણ બોલવાનો પ્રસંગ હાલ હતો નહિ.

સપુત હવે એકામતીથી બધાંની ખાતરી કરવા કુકાદાડ સનમુખ આવ્યો. ગભરાટમાં ને ગભરાટમાં બહમનશાહ શેઠે મહમદ ઘોડાવાળાને ઘોડાવી ગોવાબ્યા તળાવની પડોશમાં રહેતા ડાં કામાને બોલાવી મંગાવ્યા. તેવણુ પણ સપુતની જોડેજોડ છેક રજી નજીક ચાલી ગયા. રખે તેઓ રજી ઉપર પગ મેલે કરી કુકાદાડએ હાથના અને મોંહડાંના તરેહવાર ચાળા કરી તેઓને તેમ કરતા અટકાવ્યા.

“ બાવા ડાકતરઝી, બધી ઓવરાઈ ઝાઉં ને બધા ઝી ભરૂં તે કંઈભી કરીને બોલતીના ઝી ભરાયા ધણીને શાઝા કરશે તો ધણુ શુખી થાશે ને દુધે નાજો ને પુતે વ્યાશે. ” આમ બોલી નજીએ પોતાનું ઍકટીંગ ડાં કામાજીને ઓવરણુ લઈ પોતાના બન્ને હાથો કપાળસે લગાડી કરર કરી કડાકા ફેાડી સમાપ્ત કીધું.

“ કુકાદાડ, એ શું ફજેતો ? આય માથે તોપીબી નહિ મલે ને ભણુવા શાના ઉભાય ને આય લેંગાના પાયબ શુંઠણુવેર શાના ચહરાવી દીધાય ?

એમ 'નીલ-ડાઉન' તમે કેદારે થતા' તા ? એમ ભોંયપર સુધ જઈને પગે કેદારે પરતાતા ? એમ તો હોરાજીઓ નીમાજ પઢતા હોય તાહરે કરે."

જવાબમાં કુકાદારએ ડોળા આસમાનસે લગાડી હાથના ઇશારાથી તેઓને દૂર જવા ફરમાવ્યું. ડૉં કામાએ નાડી તપાસવા લંબાવેલો હાથ તેવણે જીકાતી કહાડયો. બહુમનશાહ શેઠ હવે ત્રાયલ લેવા નજ-દીકે આવ્યા. રતન રસ્તમફરામ, દોલુ મરઘી, બેહલુ બકરી અને રહાસલા કાવસદાર મીઠાધવાળાએ પણ ત્રાયલ લીધી ! પણ સઘળું ફેકટ ! કુકાદાર તો એકના બે થાય નહિ. પીસેલા દાંત્યાંસે બાજમાં ને બાજમાં બોલીને તેઓએ તે સઘળાંઓને દુરનાં દુર રાખ્યાં.

ડૉં કામાએ મત આપ્યું કે લતના ચારાની ચાલુ દેહશ્તે કુકાદારનાં મન ઉપર માઠી અસર કરી હતી, અને જો ચોવીસ કલાકમાં મામલો સુધરે નહિ તો ડૉં મેયરને લાવી કદાચ તેવણની ફસ બોલવી પડશે અને તેવણને બન્ને કપાળે બ્લીસ્તર લગાડવાં પડશે. ઘણીક વેળા સમજી માટીડાઓની સમજશક્તી કરતાં એક સ્ત્રીની ચેતનશક્તી વધુ ક્રીમતી અને ઝડપી કામ બજાવે છે. ડૉં કામા વીદાય થયા પછી બાનુ સુનાએ મત આપ્યું કે કુકાદાર ખરેખર દીવાના થયા હોય એમ તેણી માની શકતી ન હતી. તેણીએ કહ્યું કે તેમ માનવાને હજી તેણી થાલશે. સંપુતને અને તેના દોસ્તોને તેમજ નજીકને તેણી પીછાણતી હતી, અને તેણીને મજબુત શક હતો કે આ સઘળો તાગડો હતો અને તે તાગડો એ ચોકડીનો ઘડેલો હતો. પણ તે તાગડો એટલો રમુજ હતો કે તેણીને તે ભાંજી પાડવા ગમ્યો નહિ અને પોતાને ઉપજોલો શક હાલતુરત તો તેણીએ પોતાનાં મનમાં રાખ્યો.

પ્રકરણ ૫૧ મું.

કુકાદાડની કુહાડીએ ખીગાડેલો ઘાણુ—નવનું દોઢ અને
આદાંની સુંઠ.

“અરે નાદાન, અરે બેધ્યાન, જરા તો માન, જરા તો માન,
ન ખો તું જાન, ન હો હયરાન, જરા તો માન, જરા તો માન.”

સાંજના સાતને શુભારે કુકાદાડ બંદગીમાંથી ફારેગ થયા. સેહજ-
સાજ ખાઈપીને પોતાના ઓરડાનું બારણું ઢાંકી તેઓ ગુપચુપ ખીજાને
ગયા. ખરેખર, તેઓ એટલા થાકી ગયા હતા કે એક બે પળમાં તો
ભર ઉંઘમાં પડ્યા. રાતને છેડે તેઓ ઉઠીને કાંઈ નવુંજીવું કરશે એવો
ગભરાટ નજીકએ દેખાડ્યાથી ડાહ્યા કાગડા કાવસદાડએ પોતાનું ખીજાનું
બંગલીના વરંડા ઉપર નાખી તે રાત્રી ત્યાંજ ગુજરવાનો પોતાનો ફરાવ
બહાર કીધો. સઘળાંઓની હાજરીમાં સપુતે તેને તાકીદ કીધી કે રાત
ગમે એવી મોડી થાય તોપણ જો જરૂર પડે તો તેણે તેઓને જગાડવાં.
ફરાવેલે વખતે કુકાદાડ ઉઠી ખડા થયા. નજીક અને કાવસદાડએ
તેમનાં માથાં આગળ સંભાળથી મુકેલાં કુશના માલીનો અંગરખો,
ઘોતર અને લાલ ટોપી તેઓએ ઝટ સજી લીધાં. ખુદ નજીક
પણ સઘળું જાણતી હોવા છતાં કુકાદાડના
એણેરામાં થયેલો ફેરફાર જોઈ વીસમય પામી અને તેણીનાં મોંમાંથી
એક નાની ચીસ નીકળી પડી જે નકી કીધેલી સીગ્નલ સાંભળતાં
વાર કાવસદાડ મીઠાપવાળો મોટા બંગલા તરફ ખબર આપવા ધસ્યો.
નજીકને ગભરાયેલી જોઈ કુકાદાડ તેણીને દીલાસો આપવા પડ્યા. તેણે
તેણીને ખાતરી આપી કે તે સહવારે બ્યારે તેણી જગશે ત્યારે સર્વ
કાંઈ તેણીને મુબઈના એક સૌથી તવંગર આદમીની મોહરદાર તરીકે
ખીજાની લેશે, અને તે માટે સૌથી પેહલાં તેણે પોતે પોતાની આ
વહાલીને મુબારકબાદી ધરજશે. નજીકએ ઓવરણા લેવાનો દેખાવ કરી
ખરેખર તો કુકાદાડને કડકા મોર્ચા અને પોતાનાં મન સાથે “ધરી પરા”

કરી બડબડી. આમ પાંચ મિનિટ નીકળી ગયા પછી, નજીકને ચોટી રાખવા ફરમાવી, એક હાથમાં હરીકન લેમ્પ અને બીજા હાથમાં કુશના માલીનો કુહાડી-પાવડો ઉઠાવી લઇ આ બાદશાહ બાહદુર જંગનાં મેદાન તરફ ધસ્યા. ત્યાં જઈ તેઓએ જે એકજ બારણું ઉંઘાડું હતું તે બંધ કીધું અને બીજાં સઘળાં બારીબારણાં બંધ હોવા વિશે પોતાની ખાતરી કીધી. પેલી ગમ બંગલા માંહેલાં સઘળાં આસામીઓ જમવાના ઓરડાની બાહુરના વરંડા ઉપર આવી ઉભાં હતાં. તેઓએ શતરમાંથી જોયું તો એક પુરૂષ, જેને તેઓએ કુશનો માલી માની લીધો તે, એકલે હાથે ઓરડા માંહેલી ખાવાની મેજના ફૂડકાં ઉઠાવી લઇ બાજુ કરતો હતો. તેઓએ ધાર્યું કે કુશનો માલી પોતાનો ચેહરો છુપાવવા દાઢી બાંધી બંગલામાં ચોરી કરવા પેહો હશે. સખુત પણ તેઓને શક નહિ જાય માટે એક બે મિનિટ તેઓનાં મતને મળતો થયો, પણ પાછલથી જાણે તેણે ઓરડા માંહેલા આસામીનો ચેહરો પીછા-ચેા હોય તેમ “એ તો કુકાદાડ છે” કરી તેઓના કાનમાં કહ્યું. કાવસ-દાડ, બેહલુ બકરી અને દોલુ મરઘીએ આ અનુમાનને ટેકો આપ્યો. ડાં કામા જેઓને મારતી ગાડીએ બહમનશાહ શેઠે બોલાવી મંગાવ્યા હતા તેઓ આ પળે આવી પહોંચ્યા અને ધારેલા દર્દીનાં કાર્યો બારીકીથી તપાસવા લાગ્યા. મેજે ખીસાડ્યા પછી કુકાદાડએ ટાંગેલાં લેમ્પની નીચે ચાક વટી એક કુડાળું પાડી લેમ્પને કુહાડી લાગે નહિ તેની સંભાળ રાખી ત્યાં બોદકામ કરવા માંડ્યું. ઠાકલાક સુધી આમ બોદ્યા પછી તેઓ જરા આશાયસ લેવા થોભ્યા. બીજા ઠાકલાકમાં તો તેઓ લગભગ ત્રણ પુટની ઉંડાઈએ ગયા, પણ તેઓની નાસીપાસી વચ્ચે તેઓને પેલો ધનનો ચર હજી નજરે પડ્યો નહિ. કાંઈપણ દિવસ આવું કામ કરેલું ન હોવાથી અને ગયા અઢાર કલાકની હાડમારી પછી તેઓ થાકથી આજેઝ થયા. પોતાની પાસે છુપાવેલા એક પુટ વટી કુકાદાડએ તે ખાડાની ઉંડાઈ સંભાળથી માપી તો તે ત્રણ પુટ ઉપરની જણાઈ. કદાચને સાંધાવાએ ચાર કે પાંચ શીટ તેઓને કહ્યા હોય. નીરાશીએ હવે આ લાનભુલા શખ્સ ઉપર ગલ્લો કીધો, અને તેણે એક ઉપર એક અરબ કુહાડી વટી જમીન ઉપર બેદરકારપણે લગાવવા માંડ્યો. આમ કરતાં ઉપર ટાંગેલા અસલી ફાશીનના ધરખમ લેમ્પની હાજરી તે ભૂલી ગયો. એકાએક ઉંચા કીધેલા હાથે તે કમબખ્ત કુહાડીને તે લેમ્પ સાથે

મજબુત પીછાન કરાવી. એક પળમાં તે સુંદર ચીજના પુરચેપુરચા થઇ જમીનપર તે એક ધડાકાસમેત તુટી પડી. તેજ પળે બાહુર ઉભેલાંઓએ એક બીજો ધડાકો સાંભળ્યો અને ગરીબ બીચારા કુકાદાઈને જમીન ઉપર બેસાન થઇ પડેલા તેઓએ દીઠા. પડતાં વાર તેનાં આંગમાં ભાંગેલાં લેમ્પના કેટલાક ટુકડાઓ ખુંચાઇ ગયા, અને તેમાંથી લોહી વેહવા માંડ્યું. આ તો હસવાનું ખસ્યું થયું—રંગમાં ભંગ થયો. જેઓએ ખોટાં ડોળ તળે આ આફત ઉભી કીધી હતી, અને બાહુરથી ખોટા ગભરાટ બતાવ્યો હતો, તેઓનો તે ગભરાટ હવે ખરા ગભરાટમાં બદલાઇ ગયો. એકીવખતે બાહુર ઉભેલાં સઘળાંઓ જમવાના ઓરડામાં ધસી ગયાં. અધુરાંમાં પુરં! નજીકનો નાનો બુચો જે આ ગડબડથી જાગી ઉઠ્યો હતો તે જાણે આ ટાંકણાની અગત્યતા સામેત કરવા માંગતો હોય તેમ તેણે જાણે ગોખ્યાઈ મચાવ્યું. કુકાદાઈને માલી-મશાલની મદદથી ઉંચકીને બીજાને લઇ જવામાં આવ્યા. તેવણનાં બદનમાં ખુંચેલા કાચો ડાં કામાએ સંભાળથી કહાડી, વેહતું લોહી બંધ કરી, તે ઉપર મલમપતો કીધો. દર્દીનાં બીજાના આગળથી તે રાત્રે કોઇપણ ખીસ્યું નહિ. પાછલી રાત પડતાં કુકાદાઈ શુધ્ધીમાં આવ્યા, પણ તે શુધ્ધી દગાબાજ હતી. સહવાર પડતાં તો તેવણને સખત તાવ લાગ્યું પડ્યો, જેને પાછલથી ડૉક્ટરોએ ભેજાના તાવ તરીકે જાહેર કીધો.

ભણતરગણતરની આ બંગલી હવે એક હોસ્પીટલમાં બદલાઇ ગઇ. સપુત, નજીક, કાવસદાઈ, દોહુ મરઘી, અને બેહલુ બકરી, જેઓને તેઓનાં હૈડાં ડંખતાં હતાં, અને જેઓએ બાપડા કુકાદાઈનું લગભગ ખૂન કીધું હતું, તેઓ તે ડંખતાં હૈયાંને શાંત કરવા હવે ખડેપગે કુકાદાઈની સારવાર કરવા પડ્યાં. નજીક હવે ઉદાસ રહેવા લાગી. અવાર ને અવાર તેણી પોતાના સાથીઓને મનમાં સેસ ભરવા લાગી. પોતાના ધણીને સાજો કરવા હવે ખરેખર તેણી ડૉક્ટરોને કાલાવાલા કરવા લાગી. તેને જીવાડવા હવે તેણીએ પોતાના જ આપવા માગ્યા. ખોદ-સાહેબ પાસે હવે ખરી દુઆ તેણી ચાહવા લાગી. થોડોક વખત તો બિલાડી કાથળામાંથી બાહુર આવી નહિ, પણ કુકાદાઈના બકવા ઉપરથી ખરો ભેદ આખરે ડૉક્ટરને જાહેર થયો, જે ઉપરથી તેઓ ચોક્કસ અનુમાન ઉપર આવ્યા. ચતુર બાનુ સુનાએ

આ અનુમાનને ટેકો આપવાથી ડૉઠ કામાએ નજીકને એકાંતમાં બોલાવી ખરી વાતનો તેણીની પાસે એકરાર કરાવ્યો. તેવણે તેણીની ખાતરી કીધી કે સંજોગો જોતાં તેણીએ પોતાને એક વિધવા માની લેવી. પણ ના. તેણીનું અખત બુલંદ હતું, અને કુકાદાડના આવરદા લાંબા હતા, તેથી તેવણુ સાબ થયા. તુફાની નજીકએ હવે પોતાની તુફાની સગત તજી દીધી. તેણી હવે શાણસલુકની થઈ અને બહમન-શાહ શેઠના પ્રતાપથી પોતાના ધણી સાથે ત્રણ મહિના જાંહબોડી હવાખાવા ગઈ, જે દરમિયાન બંગલી અને ભણુતરનો ચાર્જ રાનજીની અગ્યારીવાળા મોખેદ ઝીણાદાડએ લીધો. કુકાદાડ જ્યારે રજા ઉપરથી પાછા ફર્યા ત્યારે પોતાના એકાંતો એખિયાર ઝીણાદાડ મોખેદ પાસેથી તેવણે તપાસી લીધો. તેવણનાં મનમાં પેવરા થયલા ધખારાથી તેવણે પેહલાં તો તેમ કરવાની ના પાડી, પણ લાગતાંવળગતાંએને માફી અક્ષવાની કબુલાત લઈ સપુત 'કીંગ એવીડન્સ' થયો. એ 'એવીડન્સ' ની સાંકળ જેમ જેમ છુટતી ગઈ અને તેનાં વળાં ખુલ્લાં થતાં ગયાં તેમ તેમ કુકાદાડનો પીતો ઉછળતો ગયો. તેવણનો એહરો લાલચોળ થયો અને છેલ્લે પોતે આપેલી કબુલાત એક કોરે મેલી તેવણે પોતાની હકદાર બાયડીને ઘેરબાહર કરવા માગી. આણીગમ સપુત કાંઈ ખાંડ્યો નય એવો ન હતો. કુકાદાડને તેણે વળતી ધમકી આપી કે નહીં જો તેવણે બાહર કહાડી તો તે ધરમાંથી તેવણે પોતાનો પગ સદનો ગયલો માની લેવો. ગમે તે કરે, પણ શેઠનો દીકરો. ચાલતી રોજીપર કાંઈ લાત મરાય ? બાદશાહ આ ઉપરથી થંડા પડ્યા, અને આ પ્રમાણે આ રમુજી કીરસાનો અંત આવ્યો.

પ્રેકરણ પર મું.

સપુત અને રતનની રંગીલી બાજી—તેઓએ લીધેલું શીખું
નહાન.

“ દીલે—હું—છેઉં—દુલ્હો જવાનીનો બહાર,
એળી સાય, એળી સાય, એળી સાય છે !

અરે જુવો કાંઠાં પણ મલેજ ધીરનાર,
ઝેખી સાય, ઝેખી સાય, ઝેખી સાય છે !
પચ્ચીસ ટકા સુધી વ્યાજની જીકર કરૂંય,
પીદર મરે, ડબલ મલે, વરી ભુસી મરૂંય !
રે ત્રીમત્રાક થઈ સાથે બનીયની ફરૂંય,
ઝેખી સાય, ઝેખી સાય, ઝેખી સાય છે !”

અંતઃકરણનો રાધ ધોઈ નાખવાતું કામકાજ આ પ્રમાણે સમાપ્ત થયા પછી બહમનશાહ શેઠનાં ધરની આ સંસારી સભાનાં સુચીપત્રક ઉપરતું નંબર બેવાળું કામકાજ હાથ ધરવામાં આવ્યું.

“ ‘ડીયર મી, ડીયર મી,’ તરત વાગવા આયા. હજુર તો મને મેહુલ્લાશાહ વકીલની ઑફીસમાં જવુંય. વેક સોહલી, તું રતન સાથે મલીને પેલી કંપની ઉભી કરવા માગેય તેની બધી વીગત મને કહે. વરી કાંઈ નવી પધસાની ધુરધાણી કરવા તો નીકરીયો નથી? જો દીકરા, હું બેલું તેનો ગુસ્સો કરતો ના. મારાં બધાં છોકરાંમાં તું પેહુલેથીજ લતખત ઉતો. નાહતપણુથીજ તહારા ચેનચારા મને તો કંઈ ફીક દીરતા’તા નહિ. મેં કમબખતે તુંને વખતસર વારવો ઉતો, પણ મેં તેમ નહિ કીધું તેમાં હું તહારો વાંક કહારતો નથી. તું પેહુલેથીજ તોફાની ઉતો ને તોફાનથી તહારાં કપરાંની ધુર કરતો’ તો, બેહુનેને મારતો’તો, તહારી માયને કોઈ વખત બાયકું જરતો’ તો, સૌથી અવ્વારો ખીજાને જતો’તો ને સૌથી અવ્વારો ઉતો’ તો. પ્રમાણીક લોકો ખીજાને જલદી જાયય ને ઉઘોગી લોકો વહેલા ઉકેય તે મેં તુંને શીખવીયું હોતે તો આજે તો તું તહારા પોતાના ઉઘોગથી ફેટલીબધી કમાઈ કરી શકતે. હવરાંહવરાં ન્યારે મહારી નજર ખુલવા માંડીય ને હું તહારી તરફ દીકરીકીકીને જોઉંય તાહરે મને વિચાર આવેય કે તહારી આમદ મહારે તાંહ કેમ થઈ હોશે? શું તુંને જન્મતાં વાર કોઈએ પાનણાંમાંથી બદલી કરી લીધો હોશે અથવા શું કોઈ આકાશી હુરીએ તુંને આસમાનપરથી મહારે તાંહ ટપકાવી દીધો હોશે યા તો શું ખોદાયજીએ તુંને માહરે તાંહ ભુલથી મોકલીયો હોશે? ખીજા ગમે તેના જેવો તું હોય, પણ મહારા જેવો તો ખચીતજ નથી. ભેલું કસવાને બદલે તે અંગ કસીને જોર વધારયુંય. પણ તે જોરનો

તું શું ઉપયોગ કરેય? નથી તેં કોઈ કસરતશાલાનું કે ‘સ્વીમીંગ બાથ’ તું વરપણ લીધું, કે નથી તું ‘વૉલન્ટીયર’ થયો. હમણું તો તું તહારાં જોરનો ઉપયોગ બધરાંઓનાં માથાંબાના ખેંચી કહારવામાં, તે લોકો શેકીત કરવા આવે તાહરે હાથ લચરીને તે લોકોને જીમ મરાવવામાં, તહારી માયનાં પેલાં ઘરડાં સગાં કોટી કરે તાહરે તેમને દાખી નાખવામાં ને હોંટલો ને સ્ટેશનોપર બબાની બહારમાં વેચતા કબજા ને બળતાં ઘેર ભારે લેવામાં કરેય. મહારી ખીચારી દુઃખી મીલી દુઃખથી તવાયલી ને ખાંપણવારી ઉતી તેની તું ટેકડી કરતો’તો, પણ તેનો ચેહરો કેવો મીઠો ઉતો તે હું કમળખત અને તું બેઉ ભુલી ગીયાતા, પણ ધોરાયલાં દુધપર વીલાપ કરવામાં કંઈ સાર નથી. હજુરખી જો તું સુધરવા માગતો હોય તો તુંને તેમ કરવાની તક આપવાને હું રાજી છેઉં.”

વાંચનાર ઉપલાં ભાષણ ઉપરથી એ સવાલ પુછશે કે બહમનશાહ શેઠ જેવા આસામીને એ હાપણ કેમ સુજ્યું અને સોહલીબા તે ગુપચુપ સાંભળી કેમ શક્યા? પહેલાનો ખુલાસો એ છે કે બહમનશાહ શેઠ કોઈખી વેળા તદ્દન એચકલી તો હતાજ નહિ. માત્ર ઉમરે પુગેલા ઘણા અફલમંદો મોટી ઉમરે નાની બાયડી પરણી બેવકુફોના લીસ્ટમાં સમાઈ જાય છે, તેમ તેઓ થયા હતા. વળી હમણું હમણું બનેલા બનાવોએ તેઓની આંખ ઉંધાડી હતી, તે તો આપણે જોઈ ગયા. જોકે દિલગીરીની વાત એ હતી કે મતલબિયા માણસો તેમાં મુખ્યકરીને રતન રસ્તમફરામ અને બાનુ સુના તેવણને સેહલાઈથી જ્યારે મતલબ આવે ત્યારે રમાડી લેતાં હતાં. ખીજનો જવાબ એ છે કે સોહલીને આજે મોટી મતલબ કહાડી લેવાની હતી, અને તેથી રતને તેને સમજવી રાખ્યો હતો કે “હાંખરો ગમે તે બોલે તે ગુપચુપ સાંભરીયા કરવું.”

આ તબક્કે આ રતન રસ્તમફરામની કાંઈક વધુ ઓળખ વાંચનાર સાથે કરાવવાની જરૂર છે. રસ્તમફરામ અટક શા ઉપરથી નીકળી હતી, તે પેહડીનો વડો કયે દેશથી પેહલો આવ્યો હતો, તેના વારસો પેહડી દર પેહડી શું ધંધો કરતા હતા, તે સઘળાંનું લંબાણ ટીપણું આપી હું તમોને કંટાળો ઉપજાવવા ઇચ્છતો નથી. વળી રસ્તમફરામની અટક બીજી ઘણીક અટકોની પેઠે આપણાં આંતરડાંને વળ ખવરાવે તેવી નથી

તે માટે તમેએ સંતોષ માની લેવો જોઈએ. એટલું જ કહેવું બસ થશે કે રતન એક આખરદાર કુટુંબનો નખીરો હતો. તે જાતે અંચળ, કાંધપણ શીખવ્યું હોય તે સહેલાઈથી શીખી જાય તેવો, જુસ્સાદાર, ઉમંગી અને સહાસીક હતો. કમનસીબે તેના આ ગુણોને સીધે માર્ગે દોરવ્યામાં ન આવ્યાથી પોતાના લાભોનો સૌથી મોટો દુસ્મન તે પોતેજ થઈ પડ્યો હતો. અત્યારસુધીમાં તે પોતાને એક અથંગ સટોળ્યો પુરવાર કરી ચુક્યો હતો. તેને જુદાં જુદાં સગાંઓ તરફથી ત્રણ નાની નાની દોલતોનો વારસો મળ્યો હતો, જેની મદદથી એક ચોથી મોટી દોલત ભેગી કરી લખોપતિ થવાના લોભે તેનું નખખોદ વાળ્યું હતું. તે પોતાને એક પરદુઃખલજનનમાં ખપાવતો હતો. પોતાનાં ચાલતાંચલણમાં તેણે ધણીક પરપોટા કંપનીઓ ઉભી કરી હતી. તેણે લાખો ઉંઘાં અને લાખો ચતાં કીધાં હતાં. કોઈ વેળા તે જોડીની ગાડીએ ફરતો, તો વળી કોઈ વેળા માગનારાઓની ણીકથી છુપાતો ફરતો. જ્યારે તે એક નવા સદાના પવનમાં સપડાતો અથવા એકાદ નવી પરપોટા કંપની ઉભી કરતો ત્યારે કદીપણ અંગત કમાની અર્થે તે તેમ કરે છે એમ તે સ્વીકારતો નહિ. કોઈ ને કોઈની દાઝ, કોઈને સુખી કરવાની નેમ, કોઈને દુઃખમાંથી ટાળવાનો ધરાદો, સદા તેને હૈંડે ધાઈ આવતાં. જ્યારે પણ આ યોજના માટે થાપ ખાતો ત્યારે તે બડબડતો કે “શું કર્યો! કુલે આદમજાત એવી બેવફા છે કે જેઓનું ભણું કરવા માગીયેચ તે લોકોજ આપરી ગરદન મારેચ ને આપરાં કામમાં આપું ને જોઈએ તેવી મદદ કરતાં નથી.” ત્રણ ચાર પારસી છુટાછેડાના મુકદ્દમાના સંબંધમાં તેણે સમજુતી કરાવવાની કોશેશ કરી હતી, પણ એક બે વેળા ધણિયાણી તરફથી અને એક બે વેળા ધણીની તરફથી સાક્ષી આપતાં તેણે એવો ગંભીર ઘોંટાળો કીધો કે માત્ર તેની ખુદ પોતાનીજ સાક્ષી ઉપરથી હકદારના હક ઉંઘા વળ્યા. હિંદુ, મુસલમાન હુદય વેળા પોલિસને મદદ આપવાની નેમથી તેણે પોલિસના બે પાંચ માણસોનો ધાણ કહાડ્યો હતો.

પોતાનીજ કામનું ભણું કરવામાં ન ધરાતાં તે પરકામનાં કામોમાં માથું મારતો. તે પોતાને પુનર્વીવાહના મોટા હિમાયતીમાં ખપાવતો. એક ચોકસ હિંદુ જાતીમાં કોઠીકાકીને તેણે એક પુનર્વીવાહ ગોઠવ્યો હતો, જેમાં બાયડી પાછલથી જણાયા પ્રમાણે બહુ હલકી જાતીની સ્ત્રી.

હોવાથી અને ભરથાર જોડે લગાર ઉંચ વર્ણનો હોવા છતાં ખૂનના આરોપમાં સંડોવાયલો હોવાથી પુનર્વીવાહની ત્રીજે દિવસે એકે જેલનો અને ખીલુએ પોતાની આધુનિકભેલનો આશ્રો લીધો. જ્યારે હિંદુ મહાજનો મરાઠ મરતાં, જૈનોમાં ટંટો થતો, આવકામાં અધડો ઉડતો અથવા ભાટિયાભાઈઓ યુધ્ધે ચઢતા ત્યારે આપણા આ પરદુઃખભંજન એક યા ખીલુ પક્ષની પડખે ઉસ્તવાર ઉભા રહેતા. બહમનશાહ શેઠનાં ઘરમાં તેઓનો પથીંગો બહુ કંતોકંત વખતે થયો હતો. તેમ જો નહિ થાત તો વગરભાડેનાં ઘરની કેવારની ફરી તેને મુલાકાત લેવી પડત. રતનશાહ શેઠ તો સામું એવું દેખાડતા હતા કે બહમનશાહ શેઠનાં ઘરમાં જો તેવણુ પગ નહિ મુકતે તો કેદારના તેઓ બાનુ સુનાથી છુટા પડતે અને એ ઘરનો ભાંગીને ભુકા થતે. લાંબો વખત થયો પૈસાની તંગીને લીધે તેઓ કાંઈપણ કુંપની ઉભી કરવાને અથવા સદોષજો ખેલવાને અશક્ત હતા. ખર્ચ બોલ્યે તો બાનુ સુના તેઓનું સંઘળું ચીત રોકેલું રાખતી અને ખીલું કાંઈપણ કરવાને તેને તક આપતી નહિ. આજ થોડા દિવસ થયા સદાની ઘેલજાએ તેને પાછો ઘેર્યો હતો. પોતાની બાળમાં સન્નત સપુતને તેણે ખીલુ બનાવ્યો, અને બહમનશાહ શેઠની ઉપર આ બંનેએ ઘેરો ધાલવાનો નીશ્રય કીધો. આવા પરાક્રમી સકરમી પુરૂષ સાથે પીજાન કરાવ્યાથી મારી નાણુક બેહનપણીઓનું હૈડું ઉપકારના ઉભરાથી ઉભાઈ જવું જ જોઈએ—કેમ ખર્ચ કેની ?

બહમનશાહ શેઠનું ભાપણુ પુરું થયા પછી રખે સોહલી કંઈ આટો બાફે કરી રતને સોહલીનો કેસ પોતાના હાથમાં લેવાનું દરસ્ત વિચાર્યું. “તમે કેહેવોચ બાવાજી તે બધું બોલેબોલ ખર્ચ છે.” તે બોલ્યો “એ સોહલી તો બેટીબાપ ખીલકુલ નાદાન ને ઉછાજલો છે; કોઈ ચીજમાં હરગીજ થઈ સમજતો નથી. પણ આપરે બધા કેવા હતા ? એ તો બોદા રખે દહારેવારેનો થશે ને ઈરાં કેહેચ તેમ વ્યાસે જનસે તાહરે બધું સમજશે. પણ મહારા મુરખી, હવે તમારે તો કાંઈ એવો ઉપાય કરવો જોઈએ કે જેથી એનું ધ્યાન ગોઠવાય ને એ સાથે સુકાબ્યાની કાંની નવનું દોહર કરતો નહિ ફરે. મહારાં મનમાં આજે કેટલું થયું એ વાત રમ્યા કરેચ ને મેં એક બે પ્લાન તમારી પસંદગી વારતે ગોઠવી રાખ્યાય. અલબત્તાં એમાં જરની જરૂર તો પરશે, પણ તે ખરચવાને તમે કાંઈ ના પાડવાના છોઓ ? એ

મહારા પ્લાનોથી આપરે એક કાંકરે બે પક્ષી મારશું. એક તો લોકાનું ભણું કરશું ને તેમ કરતાં આપણો પોતાનો લાભ સાચવશું. સોહલી તો મહારા પોતીકા ભાઈ સમાન છે, ને તમારું ને બાનુ સુનાનું તો મને એટલું તો લાગેય, એટલું તો લાગેય, કે જો મહારી પાસે પૈસા હોતે તો સત કરીને માનજો, મુરખીજી બહમનશાહ, કે હું શું કરતે ને શું નહિ કરતે તે તમે જોઈ લેતે.”

“પણ રતન, એ તહારા પ્લાનો:શું છે તે જરા મને કેહુ તો ખરો.” મુરખીસાહેબે સવાલ કીધો.

“મેહુરબાને મન, આજકાલ મુંબઈગરાઓને તેમાં મુખ્યકરીને આપરી કામને બેચીજની મોટી જરૂર છે. પેહેલું તો એક મોટા પાયા ઉપર ચાલતું ધરખમ, માટીકાઓને અને ઐરાંઓને બરતું, કપડાં વેતરવાનું અને શીવવાનું ખાતું. આપરા પુર્વજોના વખતમાં એ બાબેની આપરી જરૂરીઆત બહુજ કમતી હતી. આગલ તો આપરે આપરી ચામડી રંગી અથવા આપરાં ચોપગાં ભાઈબંધોનાં વસ્ત્રો તેઓનાં બદનપરથી કહાડી લઈ આપરા બદનપર લટકાવી દેતાંતા. વખતના વેહવા સાથ એ માંહે સુધારો થયો. અગાઉ જ્યારે ઐરાંઓ પોતાને હાથે સીવવા-સાંધવાનું કરતાંતાં ત્યારે દરજીઓખી સસતા હતા. હાલના કસાકસીના વખતમાં દરજી તે શેઠ ને શેઠ તે દરજી થઈ ગીયાય. વરી અધુરાંમાં પુરું ! એ ધંધો દરજીના બાપ સરજીઓના હાથમાં જઈ પરચોય જેઓ મોંઠ માગ્યાં દામ લેયય. એ. ફ્રેદુનની કંપની, ચાંદાભાઈની કુંપની, મેહતા બ્રધર્સ, ઇવાન્સ ફ્રેઝર, વાહીટવે લેડલો ને બીજાં ગુણુ ભરાય તેટલાં ખાતાંઓ ઉભાઈ જાયય. બીજા પુટકલ્યાઓ દર સાલ કિલયરન્સ સેલની ધંધુખર મચાવેય જેના તમારા જેવા દોહરડાણાઓ, અરે મહારા જેવા ઓલ્યાગપાંટો, ને મહારાં વહાલાં ને માનવ ત બહુન સુનાયાનું જેવી નાબુક પંથનીઓ ભોગ થઈ પડેય. હવે બંદાનો વિચાર એવો છે, મુરખી સાહેબ, કે આપરા પોતાના નહિ પણ લોકલાભને ખાતર આપરે આય બધી કંપનીઓને એકદમ બારણાં બંધ કરવાની ફરજ પારવી જોઈએ. એ મતલબ પાર પારવા, મુરખીજી, આપુને એક ‘ગ્રાંડ નેશનલ બેનીફાલેન્ટ કલોધીંગ કંપની’ સ્થાપવી જોઈએ. એ કંપનીનું મુખ્ય મથક ફોટ, ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ, મધે રાખવું જોઈએ અને બધા મુખ્ય રસ્તાઓ ઉપર તેની શાખાઓ

સ્થાપવી જોઈએ. એ કંપની સ્થાપવા માટે, મુરબી સાહેબ, કંઈ ઝાઝું નાણું જોઈશે નહિ. વરી ત્રણ હજારે રકમ આપશો તોપણ ચાલશે. પેહેલે હજારે રૂપિયા પચ્ચીસ હજાર, બીજે હજારે પંદર અને ત્રીજે હજારે દસ આપશો તો બસ થશે. જેનરલ સેક્રેટરી, ત્રેઝરર અને એજન્ટ તરીકે તમારો સેવક એક પૈની પણ હાંસલ વીના ફક્ત લોકલાગણીને આધીન થઈને કામ કરવાને ખુશી થશે. એક પૈને પણ, ખોદા સાહેબ છે, ગમે તે થશે તોખી મુરબી સાહેબ હું હાથ લગારસ નહિ. સોહલી 'જેનરલ બીઝનેસ મેનેજર' તરીકે કામ કરશે. ગામના બધાં દરજી દરજીઓને આપરે એકહાથ કરી લઈશું. પારસી સ્ત્રીઓના 'વર્ક-કલાસ' ને જોઈતું કામ પુરું પારી આપરે પુનઃ હાંસલ કરશું. યા પરવર, તહારી પનાહ ! યા દાદગર, તહારી મદદ" કરી રતનશાહ પાકબદ્દે હિરેમનનો ઓળો દુર કરવા ટચાકટચાક ત્રણ ચાર ટચાકડીઓ ફેાડી. ઉપલાં ભાષણ પછી બહમનશાહ શેઠ લગાર વિચારમાં બેઠા. તેવણને હુશિયાર કરવા અને સળગેલો આતશ રોશન રાખવા સોહલીએ ઉમેર્યું.

“રતન, એક ઘણી 'ઇમ્પોર્ટન્ટ' બીના તો તું વીસરી ગીયો. આપરી આય યોજનામાં આપરી પોતાની થાપણ ઉપરાંત બીજી કામ-પણ બાઇબાવરીઓ જે પોતાની માયાપુંજ કંઈ તેમાં રોકવા માંગશે તો આપરે ખુશીથી તેઓની અરજ સ્વીકારશું. શરૂઆતમાં દશથી બાર ટકા ને પાંચલથી ત્રીશથી ચાલીશ તો શું પણ પચાસ ટકા જેટલું બ્યાજ આપરે આપી શકશું; એમાં તો કંઈજ સંદેહ નથી.”

બાનુ સુના જેવણ દુરથી આ વાત સાંભળતાં હતાં જોકે બાહુરથી તેઓ એક ચોપાનિયું વાંચવામાં રોકાયલાં હતાં તેવણે અત્રે આ સઘળાં તકરારને પોતાની શાહદતથી વધુ વજનદાર બનાવવાને દરસ્ત વિચાર્યું. “વરી બાઇબાવરીઓખી આપુને કંઈ શોધવા જવી પરશે નહિ. બહમનશાહ, તમારી પેલી બેહસ્તનોના રૂપિયા હમણા સારાતરન ને ચાર ટકાનાં કંગાળ બ્યાજે નોટમાં રોકેલા છે તે રકમોને એકતી બમણી કરવામાં રતનને આય પ્લાન ઘણો કીમતી થઈ પરશે. એ બાબદમાં એનો અનુભવ ઘણો જાણીતો છે, ને એવી સુનેરી તક તમુને હાથમાંથી જવા દેવી જોઈએ નહિ.”

“પણ, વાઈ રતુ, [બહમનશાહ શેઠ બ્યારે લાહતમાં ઉતરતા ત્યારે રતનને રતુ કરી બોલાવતા. હમણા તેઓનો જીવ સખ્ખે જતો

હતો, માટે તેવણે તેજ બોલ પાછો વાપર્યો.] તારે પેલો બીજો પ્લાન શું છે ? ”

“ જીવોની, બહુમનશાહ શેઠ, એ બીજો પ્લાન તો ઘણો નજીવો છે. પણ એ જો પાર પરે, અને તેમાં કાંઈપણ સંદેહ નથી, તો આપરે પ્રોફેસર ગળજર જેવા શખ્સનાં પેટપર લાત મુકવાનું અદેખાઈ કરવા જેવું માન મેળવશું. મહારો વિચાર એક ‘ગ્રાંડ નેશનલ સ્ટીમ લૉન્ડ્રી ફેક્ટરી’ સ્થાપવાનો છે. તેથી ઘોભીઓ અને ઘોભણોને હાથ હાલ આપુને જે હલાકી ખમવી પરેય તેનો એકસપાટે નાશ થશે. કેમ મુરંબી સાહુબ, કંઈ ધ્યાનમાં ઉતરેય ? શરૂઆતમાં એ કામ વાસ્તે દશથી પંદર હજાર જેટલી રકમ બસ થશે. અલબત્ત, એ કામ વાસ્તે તમારો પરેલનો બોહલા વીસ્તારવાલો બગલો ને જમીન આપુને જોઈશે. એ કામને વાસ્તે અંગત દેખરેખની ધણી જરૂર છે, વાસ્તે બંગલાના ભાડતને કઠારી મને ત્યાં જઈ રહેવું પરશે. પરેલને નામે મને તો ફીક ચહરેય, પણ જ્યાં તમારો લાલ અને પ્રજાઉપયોગી કામ બજાવવાની હોંશ સામે આવી ઉભાં રહે તાહરે જાતી મુખસગવડનો ભોગ મને આપવોજ જોઈએ.” આમ કહી સ્વભોગની આ સુંદર મૂર્તિએ બાતુ સુના તરફ એક નમ્ર નજર ફેંકી, અને પછી આગળ ચલાવ્યું. “ એ બંગલાને લગતા તબેલાઓ અને ત્રણ ગોડાઉનોમાં આપરે ઘોભીઓને વસાવશું ને પેલાં મોટાં ગોડાઉનમાં ‘લૉન્ડ્રી વર્ક’ કરશું. એ બાબદની જાહેરાતો અને ‘વર્કિંગ પ્લાનો’ વગેરે મેં મહારે હાથે ઉપજાવી કઠારયાય જે હું આવતી કાલે મહારા વકીલ પાનાલાલ પુનમચંદ પતીઆલાવાલા સાથે તમારી આગલ રજુ કરશ. આપરી આ યોજનાઓ હાર પારી તમારી ને મહારી, અરે મહારી ને તમારી, અરે હુંબી શું બકુંચ મકુંજે પ્રજાની ને બાઈબાવરીઓની સદાની કાસર કઠારવામાં, અરે દલદર ફીતારવામાં, એ પાનાલાલાની મદદ બહુ કીમતી થઈ પરશે. હાલ એની ‘પ્રેક્ટીસ’માંથી એને એક મીનીટની પુરસદ મલતી નથી ને એને આપરી સાથે જોરાવા કહ્યું તાહરે એ મનમાં ઘણો મુઝાયો; પણ મહારી સાથે એને એટલો તો ધરોબરો છે કે મહારી કોઈપણ ‘રીકવેસ્ટ’ ના પારતાં એનું તો ગોયા નાકજ નીકલી પરે, તેટલા વાસ્તે એને આપરી સાથ જોરાવા હા પારીચ. હું એને હાલ કંઈ ઘણો ખગાર આપવા માગતો નથી. શરૂઆતમાં રૂપીયા ત્રણસો તે મહીને દીઠ રૂપીયા પચાસના વધારાથી વર-

સની આખેરીએ રૂપીયા આંકસો પચાસનો પગાર એને આપશું. વરી દર દીવાલીએ સારો નફો માલમ પરશે તો રૂપીયા પાંચસોની બોનસ આપશું. સરકારે પેલા ચુનીલાલ વીરધ મગનલાલના કેસમાં અંગત દ્વેશભાવને લીધે એની સનદ છીનવી લીધી'તી અને જોકે હાલ એ કોર્ટમાં હાજર થઈ શકતો નથી, તોપણ ભલા ભલા વકીલો અને શેઠિયાઓ સહલાહ માટે એનું ઘેર પુછતા આવેચ. આવા એક ઘણીની નોકરી મેળવવા માટે 'માછ ડીયર' બહમનશાહ શેઠ, તમારો કમીનો સેવક તમને અંતઃકરણથી મુખારકબાદી આપેચ. આવતે વરસ તો આપરી ધારેલી કંપનીના પ્રતાપે આખી મુબમમાં તો શું પણ આખાં હીંદુસ્તાનમાં, અરે આગલ વધીને કેહું તો ઇંગ્લંડ અને જર્મનીમાં વટીકે, તમે સૌથી સાહસીક સતોરીયા, અરે! વેપારી અને કારસાજી કરવૈયા ગણાશો. આમીન! સદ હાજર આમીન!"

આટલું જ જાણે બસ નહિ હોય તેમ 'સ્ટેજ ઇફેક્ટ પ્રોડ્યુસ' કરવાની મકસદથી રતુ ઉર્ફે રતન રસ્તમદરામ મીં બહમનશાહને બે હાથે જોરથી ભેટયો, અને તેની આંખના ઇશારાથી તાબેદાર સપુતે તેના સબત દાખલાની નકલ એવા ઉત્સાહથી કરી કે એકાદ બે મિનિટ આ ભાગ્યવંત આપના ડોળા આસમાનસે લાગ્યા.

ન્યારે તે ડોળા પાછા પોતાની જગ્યાએ આવ્યા ત્યારે આ ભાગ્યવંત પુરૂષે વધુ વિચાર બીજે દીવસે કરવાનો જાહેર કરી આ 'સેમી પ્રાઇવેટ સેમી પબ્લીક મીટીંગ' બીજા દીવસ ઉપર મુલતવી રાખી. આ બીજા દીવસની 'મીટીંગ'નું પરિણામ બહમનશાહ શેઠ ઉપર ઘેરે ઘાલનારાઓની પુર્ણ સંતોષ વચ્ચે તેઓની ફતેહમાં આવ્યું. બીજા પંદર દીવસના અરસામાં મદેહનજરો અને જાહેરખબરો બાહર પડી. આ મદેહનજરોમાં 'ખુલ્લેખુલ્લું દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે દરજીઓ અને દરજીઓ જેઓ પૃથ્વી ઉપર આખી મનૂષ્યજાતીની વસ્તીનો નવમો ભાગ રોકે છે તેઓ આપણી પાસે આપણાં પહેરણો અને વસ્ત્રાલંકારને માટે ખરાં દામ કરતાં નવગણી વધુ કીમત લે છે તેવા ધાનકી મનૂષ્યરૂપી દૈત્યોને દાખી દેવાજ આ કંપની તેના પરવરતાવનારાઓએ પગભેર કરી હતી. વળી વધુ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે આ કંપનીના પ્રતાપથી ચોખી બનાતનો તૈયાર ડગલો ત્રણ રૂપીયે, બનાતનું પાટલૂન બે રૂપીયે, ખાકી ડગલો

એક રૂપીયે, ખાકી પાટલૂન આઠ આને, ટુકો કોટ બાર આને, વગેરે વગેરે પેહરણો કદખી ન શકાય એવે સસ્તે લાવે ને દામે મળી શકશે. લોન્ડ્રીની મતલબ વીશે પણ એવાજ ધસારો કરવામાં આવ્યો હતો. દરજી અને દરજીણે બદલે ધોભી અને ધોભણોની ઉપર ધસારો કરવામાં આવ્યો હતો. આ સઘળી નાદર અને ઉદાર જાહેરખર્ચર છપાયા પછી રતન રસ્તમકરરામ, પાનાલાલ પુનમચંદ અને સપુત સોહલીયા પરેલના બહમનશાહ શેઠના 'ઇંગ્લેસ નેસ્ટ' નામવાળા બંગલામાં જ્યાં લોન્ડ્રી કાઢડવામાં આવી હતી ત્યાં જઈ રહ્યા. બંગલાનું 'ઇંગ્લેસ નેસ્ટ' નામ બહુજ બંધબેસતું હતું, કારણ તેમાં જઈ વસનારા ત્રણે નેકનામો ગરૂડ પક્ષીઓથી કોઇપણ રીતે ભખી ખાવાની ઓછી શક્તી ધરાવતા હતા નહિ. અલબત્તાં રતન અને સોહલીયા 'વીલા સુના'માં આવજ તો કરતા હતા. તેઓની દરેક આમદ વેળા બાતુ સુના જોતી કે તેઓના ચેહરા ઉસ્કેરાયલા અને રોશન-બાશદ દીસ્તા હતા. બાતુ કારણ તેઓ એમ બતાવતા હતા કે રાતના બારબાર એક એક વાગા વેર તેઓને ચોપડા તપાસવાનું, હીસાબો નક્કી કરવાનું વગેરે વગેરે કામ કરવું પડતું હતું; જ્યારે ખરો ભેદ તો મધુપાન અને સોટકાં ખાસામાં સમાયલો હતો. રાતના મોડીરાત સુધી આ ગરૂડ પક્ષીના માળામાં બાહુરનાં બીજાં પક્ષીઓ પોતાના જાતલાઇઓને ભેટવા આવી લોહી માસનો મુકતનો ભક્ષ કરતાં હતાં અને પોતાના માળામાં ખાનપાન સાથે રંગરાગ અને ગાનતાનનો મહિમા ઉજવતાં.

આ સઘળો વખત આ કંપનીના પિતા શેઠ બહમનશાહ બેજનજી બખ્તાવર કુંભકરણની નીંદમાં ઉંઘતા હતા. પોતાના ધણીઓને આમ રંગરાગમાં ચક્રચુર થયલા જોઇ ધોભીઓ અને ધોભણો જેઓ બચપણથીજ સર્દીના સમાગમમાં આવવાને લીધે મધુપાન સાથે ધાડો સંબંધ રાખતાં આવે છે તેઓ પણ રંગરાગમાં ચક્રચુર થતાં અને ગરૂડ પક્ષીનો આખો માળો પોતાના બુલબુલી શરોદથી ગજવી મુકતાં. જહ્ન મહિનાને છોડે સઘળું સાતડે સાત થઇ ગયું! જુગારના શક ઉપરથી માળા માહેલાં ગરૂડો ઉપર પોલિસે દરોડો પાડ્યો, અને આપણા ત્રણ મૂખ્ય ગરૂડ પક્ષીઓ સમયસૂચકતા વાપરી, પોલિસની નજરચૂક કરી, દુર દોખમા શોધવા ગયા. કોઇ કહેતું કે તેઓ દમણ ગયા છે, તો કોઇ પોન્ડીચરી, તો કોઇ ગોવા બતાવતું હતું. કંપનીનાં બારણાં બંધ થયાં અને માગનારાઓ તેની મતા ઉપર ટાંચ લાગ્યા.

અહમનશાહ શેઠે ધીરેલાં નાણા અને આઈઆવરીઓની અસક્રિયામતમાંથી પતાવટ કીધા પછી જે કાંઈ રહ્યું તે એક અખડીવખડી ગયલું ‘સ્ટીમ એન્જીન,’ એક ‘સિકન્ડહેન્ડ લોન્ડ્રી’ નાં હાડકાંપાંસલાં અને બનાત તથા ખાટી કેટ પાટલૂનોના થોડાક ઢગલા! પતાવટ થયા પછી જ્યારે પેલી નામચીન ત્રગડી મુઝાઈ પાછી ફરી ત્યારે કંપની ભાંગી પડવાનો સઘળો દોષ તેઓએ પોતાના જાતભાઈઓનાં અજ્ઞાનપણા, કાષ્ટપણુ જાતના ઉત્તમ સહાસની પીછાણુ કરવાની તેઓની બેદરકારી અને ખરીદેલા માલનાં નાણાં પગાર કરવાની બેપરવાઈને શીર ચોંટાડયો.

પ્રકરણ ૫૩ મું.

માતલાકડાંની માહકાણુ—જીવતાં હાડમારી, મરવે પાયમાલી.

“નેકી બદીની આ બજાર છે,
કાંટા પુલોની સાથ તૈયાર છે.
પામે અશોષ આફતો ઘણી,
લે તે કસોટી ભાષ તું ગણી.”

તાલેવંત મિનારના ખુશતુમા હાલમાં સાંજને છેડે ડાં ૦ તેહમુરુપ અને તેવણુતું કુટુંબ, જેમાં આપણે જાણીએ છીએ તેમ બે નવા ઉમેરા થયા હતા, તે ખુશ ગુફતેગોમાં રોકાયલું હતું. ખરશેદબાઈ અને મેરી પોતાને મકાન પાછાં જવાને જીદ લેતાં હતાં, પણ ગુલચેહર અને ગુસી પોતાના ખુશ મીજબજારી તે વીદાયગીરી લંબાવતાં હતાં. આનાં કારણુ અનેક હતાં. ડાં ૦ તેહમુરુપ એકાંતવાસને સદા પસંદ કરતા હતા. આમ છતાં જ્યારે કાષ્ટપણુ લાયક પેરણુ તેઓની પેરણુગત તળે આવતાં ત્યારે મેમાન તરીકે તેઓની ખાતરદારી કરવામાં અને તેઓની મુલાકાત અને એટલી લંબાવવામાં તેઓ કાંઈપણુ ક્યાશ રાખતા નહિ. ગુલચેહરને વળી ખરશેદબાઈ અને મેરી જેવાં પેરણુ કાંઈ હમેશ

મળતાં હતાં નહિ. ધનધાર જેવા મોટા જંગલમાં હમેશાં હું, બાવા ને મંગળદાસ હોય તો સોહવાય કેમ? મેરી ચંચળ અને ભણેલી તો હતીજ તે સાથે વળી સાવકી માતાની અને ગરીબાઈની નીશાળમાં બેઠાથી તેણીના નરમાશ અને સહનશીળપણના ગુણો ધણ વધ્યા હતા. બહમનશાહ શેઠની બેઠસ્તનોમાં મેરીની મા ખાનદાની અને રૂપાળાં હતાં, અને મેરી તે બેઠસ્તનો ગોચા આબેહુબ પડીએ હતો. આથી શ્યાણો ગુસી દેખાઈતી રીતે તેણીની તરફ ખેંચાય તેમાં અજબ થવા જેવું કંઈ નથી. હમણાના સડેલા પારસી સંસારમાં અર્ધ ફળવાયલી, ધામધુમી, ધપધપી ટચાક છોકરીઓનો ટોટોજ ક્યાં છે? વળી તેઓની સાથે ભેળાનારા ઇચમજી તેમજ શરમાળ, હુલ્લડ તેમજ શ્યાણા પૈસા દાર અને મધ્યમ વર્ગના જીવાનિયાઓ અને છેલ્લખીલાઓ ગુણો ભરાય એટલા મળી આવશે. આ બંને પક્ષોમાં સામાસામી ધરાંપરાં થાય છે. છોકરીઓ છોકરાઓ ઉપરથી અને છોકરાઓ છોકરીઓ ઉપરથી આવરાઈપોવરાઈ જાય છે. પ્યાના અને હારમોન્યમ ઉપર ગાનતાન થાય છે; નાટકોમાં જવાય છે, પણ આ સઘળું છતાં જ્યારે સામી પક્ષનો એકાદ શરમાળ જીવાનિયો નાજુક પંથનીઓનાં ટોળાંમાંથી એકાદ પંખેરાંને પોતાનું કરવા માગે છે ત્યારે તે જીવાનિયાનાં માખાપનાં પેટમાં કુતરાં બિલાડાં દોડે છે. શું આ વાતમાં કંઈપણ શક છે કે જ્યારે અગાઉના સાદા અને બિનફેળવાયલા જમાનામાં છોકરીનાં માખાપો જમાઈને ઘર નોતરી તેને દાર પાછ તેની લાયકાતની તપાસ કરતાં ત્યારે આ સુધરેલા જમાનામાં છોકરાનાં માખાપોને વહુજીની તપાસ બારીકાથી કરવી પડે છે અને તેણીને મજબુતમાં મજબુત બેવડો પાયા છતાં તેણીના ભીતરના ભંડારમાં અને બાતેનમાં સમાયલા ભેદભરમે તેઓ પામી શકતાં નથી? ગુસી તેમજ તેનાં માખાપ આ સઘળું જાણતાં હતાં. તેઓ ગુસીને માટે સાઈ જેવું ઘર શોધતાં હતાં, અને મેરી તેઓનાં ઘરમાં આવ્યા પછી તેણીની તપાસ કરવાને અને પોતાની ચોકસ કસોટી ઉપર તેણીને કસી જોવાને તેઓને જ્યારે તક મળી ત્યારે તે તક ગુમાવવાને અથવા તે તપાસને અધુરી જવા દેવાને તેઓને ઘણી આનાકાની થઈ.

“કાંય દીકરી મેરી, તેં બમનું આજે એનું લેસન શીખવ્યું કે? એનો ‘પ્રોગ્રેસ’ કેમ ચાલેય?” ડૉ. તેહમુરસે સવાલ કીધો.

આ બમનુ તે વીલરડોસાંની દીકરીનો દીકરો થતો હતો, અને તે હાલ ડૉ. તેહમુરરૂપને ત્યાં રહેતો હતો.

“હ, એનો પ્રોગેસ તો ઠીક ચાલેય. એ ચંચળખી છે ને પોતાનો પાઠ જલદીથી ગોખી લેય, પણ ઇંગ્રેજી જોડણીમાં એ ઘણો નબળો છે, તે સુધારવા ઘણી ધીરજ રાખવી પડેય.”

“ઇંગ્રેજી જોડણી વીશે દીકરી આપરે જેટલું બોલે તેટલું થોડું છે. એ ઘણીજ ગુચવણુભરી ને અર્થ વીનાની છે. દાખલા તરીકે ‘કેટ’ બોલ લેવો. એ ત્રણ અક્ષરનો બનેલો છે. ‘સી,’ ‘એ’ અને ‘ટી.’ આ ત્રણ અક્ષરના ઉચ્ચાર પ્રમાણે તો ‘કેટ’ નહિ પણ ‘સીએટી’ અથવા ‘કેએટી’ બોલ થાય. ‘કેટ’ તો તે થાયજ નહિ. બાળકોને ભણાવતી માતાઓ અને બાનુ શિક્ષકોની નામુરાદી અને નાસીપાસીતું કારણ એજ છે. એજ કારણથી તેઓ નાહિમત થઇ બાળકનાં શીક્ષણનું કામ ઘણી વેળા કઠોર હાથમાં મેલી દેય છે. ઇંગ્રેજી જોડણી પ્રમાણે થતા ઉચ્ચારો આપરી સાંભળવાની શક્તીને અપમાન કરનારા થઇ પડે છે. લિપિના આવા ભુલભરેલા પાયા ઉપર રચાયેલી આ ભાશા પોતાના અગણીત ભંડોળના ભંડારથી અને બીજા ઉત્તમ ગુણોથીજ સામાન્ય પ્રસંશા પામી છે. દીકરી, તું અલબત્ત જાણતી તો નહિજ છોશ કે હું ઘણો મોટો થયો ત્યાંસુધી એ જોડણીના ગુચવાડાભરેલા વમળમાં અને ભુલભુલામરીમાં ગોટાં ખાતો અને ભુલો પડતો હતો. હમણાખી આજેવખત થાપ ખાઉંય, પણ જ્યાં એ લિપિનું બધારણ શરૂઆતથીજ નાપાયાદાર ત્યાં તેના ગોખનારાઓનો વાંક કેમ કહરાય ? એક વધુ બેટંગી, દામાડોળ, બેજાનો ભૂકા કરનારી, જડબાંભાંગુ, આપણી અક્ષર અને સાચવતને આડે માર્ગે દોરવનારી જોડણી બીજી કાંઇપણ ભાશાએ મહારા ધાર્યા પ્રમાણે દુનિયામાં ઉત્પન્ન કીધી હશે નહિ. ઘણાંક ચંચળ ભેજાંઓએ આ લિપિમાં સુધારો કરવાની વખતોવખત કોશેશ કીધીય, પણ તેઓ જ્યાંના ત્યાં હજી રહી ગયાય, એ ઘણી દલગીરીની વાત છે, કારણ આજકાલ ઇંગ્રેજી કુદકે ને ભુલકે ઘણાંક દેશોની અને પ્રજાની સામાન્ય ભાશાં થઇ પડી છે. એસપેરેટો સાથે તે હરીફાઇમાં ઉતરી છે એમ કહવું ફાકટ જશે નહિ; પણ દીકરી, એ બમનુ આજે દેખાતો કેમ નથી ?” ડૉ. તેહમુરરૂપે સવાલ કીધો.

“એ ત્રણ દહાડા થયા એના જીવને કંઈ ગમતું નથી. માય-જીએ એને દવા આપવાની વેતરણ કીધી, પણ વીલરડોસાં એકનાં એ થતાં નથી. એવજી તો બમનુને કંઈ તાવીજ બાધ્યુંય. મેં એ વાતને હસી કહારી, પણ ગુલચેહરમાયે મને વારી. એવણુ કેહ્ય કે તમે એ બાબદ ઉપર કંઈ જુદીજ રીતે દરયાફત કરોય. વીલર તો કેહ્ય કે બે દાહારામાંજ તાવીજથી જીયાને ફેર છે.” સ્થાણી મેરીએ ઉત્તર વાળ્યો.

“એવી બાબદોમાં દીકરા કોઈ કોઈ વેળા આપણે બાહિરથી દેખી શક્યેય તેના કરતાં વધુ ભરમ સમાયલો હોય છે. ખુદ તાવીજ જે શક્તી ધરાવેય તેના કરતાં તેના બનાવનારાઓ અથવા આપવાવાલાએ બાળેવખતે બહુ વધુ પ્રમાણમાં શક્તીવાન હોયય. આ શક્તી તનની નહિ પણ મનની હોયય. એ તાવીજના બનાવનારાઓ દ્રઢતાથી વિચાર કરેય એટલુંજ નહિ પણ ધ્રુષ્ટેય કે આ તાવીજ કંઈ ઉપયોગી પરીણામ નીપજાવે, અને ઘણી વેળા તેમજ થાયય. ‘મેગનેટીઝમ’નું બંધા રણ પણ એજ ધોરણુપર રચાયલું છે. તેનામાં અને ધ્રુષ્ટામાં કાંઈ આજો ફેર નથી.”

“તેહમુરરુપ, વીલર તો બમનુને સદરો પહોરાવવાની ઉતાવલમાં પરીય, પણ બમનુનાં માબાપ એ બાબદમાં અપસઅપસમાં પીખાયય.” ગુલચેહર બોલ્યાં. “એનો બાપ કદમી છે, ને માય શેહનશાહી છે. એક કેહુજે કદમીના મોબેદ પાસે નવજોત કરાવ્યે ને બીજી કેહુજે શેહનશાહીના મોબેદ પાસે. તમે વીલરને બે બોલ કેહવો તો સાઈ.”

“ઘણી અફસોસની વાત છે ગુલાં, કે આપરો મુઠ્ઠીભર ટોળો બે તડમાં વેંહુંચાઈ ગીયોય. બેહુદીનો તો એ ગુચવાડાથી મુજબનેજ રેહ્ય ને પોતાનો ગમ વીસરવા બેઠે બાજુના પાક અને સપરમા દહારાઓ ઉપર ચાશની દરાનપર ને ગળ્યાં ગળ્યાં મીઠાંનોપર લાંબા લાંબા હાથો મારી પેટની પૂજ કરેય ત્યારે મોબેદવર્ગ તો વરી સાથે સાથે કંઈ કંઈ બહાને અપસઅપસમાં કપાધવેહરાઈ જાયય. વરી અધુરાંમાં પુરું ! ફસલી સાલ અને જુદીન ઝગડાથી ટોલામાં બે બીજાં મોટાં બાકારાં પરયાંય. જુદી જુદી મંડલીઓ જેવીકે રાહતુમાય સલા, જરથોસ્તી ધર્મ ઉપર એતે-કદ વધારનારી મંડળી, ગાથા સોસાયટી, ગાહાબ્યાર અને જંશનના ઉપાધ્યાઓ, થીઓસોફીસ્ટો અને અનફળશાકના ધધુખરીઓ ટોલાને આમથી

તેમ દોરવવાની કોશેશ કરેય. આથી આપરી હાલત પેલા જાણીતા ઘોળીના કુતરા જેવી થઈ ગેઈય. એ બધી ચારવણીઓનો હેતુ તો સારોજ હોયય, પણ સઘળીજ કંઈ ક્ષયદો કરી શકતી નથી. હું પોતે તો જ્યારે એ મંડળીઓનો ખ્યાલ કરું ત્યારે મને વીલરડોસાંની માખણની કુંપો યાદ આવેય. ડોસાં પાસે કુંપોપર જાપવાની નકસીના તરેહવાર ઘાતો પરેલા છે. કોઈ કોઈ દહારો એવણુ કુંપપર રાજરાણીનું તાજ પારેય, તો કોઈ દહારો વરી ચલ્લી કે ઘોરો પારેય. પટેલની ડેરીનાં માખણુ-પર એક જાતનો જાપ આવેય તો પાટકની ડેરીવાલાં માખણુપર બીજી જાતનો જાપ આવેય. કોઈ માખણુને સફેદ રાખેય, તો કોઈ તેને મોહ પમાડનારું બનાવવા તેમાં લુકી નાખી પીણુ બનાવેય. કોઈ પોતાનો ટેસ્ટ દેખારવા, તો કોઈ પોતાની અક્કલહુશિયારી દેખારવા એમ કરેય, પણ તેથી કંઈ માખણુનો સ્વાદ તો ફેરવાતો નથી. તેની કીમતની આંકણી તો આખવાથીજ થાયય. જે સમજીઓ છે તેઓ માખણુનાં ચીત્રો તરફ બીલકુલ નજર ફેંકતા નથી. તેઓ તો માખણુ જોતાં વાર તેને પાછું ઉપર લગારેય ને બ નામે ઇઝદ કરેય ને દર મહીને ડેરીવાલાનું બીલ ચુકવી આપેય. મેં કહ્યેલી મંડળીઓને અને શહેનશાહી ને કદમીનો અર્થબી સમજીઓ એવોજ ઉઠાવેય.”

“મમા, વીલર નવજોત ક્યાં કરવાનાં છે ? આપરે ત્યાંજ કરશે કેની ? કંઈ હાથ કાઢરવાના છે કે ? હવે તો એવણુ પાસે કીક જાંડો થયો હોશે. પપા, તમને કંઈ અરચણુ નહિ હોય તો ડોસાંજીનું ‘ફેરચુન’ કેટલું એકઠું થયુંય તે હમને કહેશે ? એ બધું તો તમારા હાથમાં છે કેની ?”

“દીકરા, ‘એકઝેક્ટ શીગર’ મને ખબર નથી, પણ હું ધારું કે જીથી સાતેક હજાર થયું હોશે. ડોસાડોસીને હું કહુંય કે એ રકમ છોકરાંઓ મોટાં થાય ત્યારે એ લોકને કેળવણી આપવા પાછલ ખરચજો. મહારી મરજી એવી છે કે મહારી તરફથી થોડોક ઉમેરો કરી એ લોકો ‘રીટાયર’ થાય ત્યારે એ લોકોને ગામ મોકલી અરધા પૈસા-માંથી ગામમાં સાફ જેવું ઘેરખાર ને ખેતર વસાવી એ લોકોને દુરિયામ કરી આપું. પણ ડોસાડોસી તો એકજ હક લેઈ બેઠાંય. ‘નારે બાપા, એમ કંઈ થાય કે ! તમે શું હમારાં રૂવાન રખારવા માગોય કે !

એ પૈસા તો હમારાં મોતલાકડાં છે. આપા, તમે એક સાંઝં જેવું વહીયાત કરી આપો ને મહારી પોરી થતીને માથે ફરજ લાખો કે આખાં ઉભાં વરસતો ખરચ કરવાને એ હાથ ખાંચે નહિ. બેહરાં વસાવે, શરેસ એસારે, નહાન આપે, નહાન્યા ખવરાવે, ખરહતુમ આપે, ને વરહો વરહ બાજ કરાવે, રોજનું હતુમ લણાવે, ને ચાલુ દરાન કરાવે. જો આપા હમારો એટલો બોલ રાખો. બધા જ આપાશ ને ઉપર બેઠી બેઠી દુવા દેવાશ. '

“બોલ દીકરા ગુસી, હવે તુંજ કેહું કે હું શું કરું ? આજકાલ આપરાં લોકોમાં ‘મોતલાકડાં’ શબ્દો કેટલા સાધારણ થઇ પરચાય. એજ શબ્દોને લીધે કેટલાબધા આસામીઓ આખી જીંદગી કંગાલ્યતમાં ગાળી નાખેચ. સુખશાંતી અને સગવરનો, તનદરોસ્તી અને મનદરોસ્તીનો, આરોગ્યતાનો, પેટનો ખાડો પુરવાનો, સ્ત્રી-છોકરાંનાં સુખનો, બાળકોની કેળવણીનો, એ સંધાનો તેઓ કેવો મોટો ભોગ આપેચ. જીવતાંજીવત તો શું પણ મુવા પછી પણ તેઓ પોતાનાં કુટુંબીઓને કંગાલ્યતમાં સખડાવેચ. ખરું જોતાં તો પોતાના નહિ પણ જીવતાંનાં રવાનો તેઓ રખડાવી જાયચ. જ્યાં પૈસા નહિ હોય તેઓ વીશે હું આ બોલતો નથી. હું તો જોઓ પાસે દશ પાંચની ગુંજસ હોય તેઓ માટે બોલુંચ. ધણા ગહયાકાગરાઓ દીકરીઓને પરણાવતી વખત, તેઓને કેલવણી આપતી વખત, ઘરનો ખરચ ચલાવતી વખત હાથ ખાંચેચ અને એમ “મોતલાકડાં” એકઠાં કરેચ અને પછી ગમે એવા કર્તુકી હોવા છતાં એમ સમજેચ કે સીધા ને સીધા બહેસ્તમાં પહોંચી જઇશું. જે ધણીઓએ મરઘાં શેરી, બકરાં શેરી, પીઠાંના મોહદલા, પોલ, ગરીબોની ચાલીઓ વગેરે સ્થલોમાં ગરીબાઇના ઓઠાં હેઠલ દળીદ્રતામાં દહાડા ગુજરેલા, જેઓએ પોતાની દીકરી અને બાઈની દેહ કામના બોજ હેઠલ અને વહીતરાંમાં કચડી નાખેલી, જેઓ સદા હાંડામાસ્ટર જેવી પાઘડી, ચુંઘની ડગલી, પેતાવા અને પાયજામામાં સજ્જ થઇ આમતેમ હાલ્યા કીધેલા તેઓનાં મરણ બાદ “મોતલાકડાં”ના આકારમાં અચાશી મોખેદોને બેઠો ખીચરો ખવડાવવાને માટે હજાર બે હજાર તો શું પણ પાંચ પાંચ સાત સાત હજારની રકમો વટીકે જાહેરમાં આવી ચુકીચ. પારસી ધરોની હાલની સંકડામણ જોતાં ધણુંખરું લણતરગણતર ધરમના સ્થલો ઉપર થાયચ, જેનું બાહનું

લઈને સુધરેલા મોખેદ બાદશાહો મેજના અને સતુમના ખુમચાઓ બેહદીનને ધરે પહોંચાડવાની સાફ ના પાડેય. તેઓ તો એમ કેહેય કે એ લોકો સુધરયા તે શું હમે નહિ સુધરયે કે? બધી મોઘવારી થઈ ગઈ તે અમોને પરવડે કેમ? ભણ્યેબી હમે ને ખાઈએબી હમે. ગુંજસવાલાઓને તો આની દરકાર રહેતી નથી. મરો તો ખીયારી બાઈ/બાવરીઓનો અને તેઓનાં બચ્ચાંઓનો થાયય. આ તો ધરનાં છોકરાં ધંટી ચાટે ને પાડોશીને આટો ભાવે તે માહેલી વાત થઈ. પેલા ‘મોતલાકરાં’ કહાડી જનારા ધણીઓ બેહેસ્તના એકાદ બાકરાંમાંથી આ વેળા પોતાનાં ખેશીઓનાં મનની હાલતને પોહોંચી શકે તો તે હાલતનો સુધારો કરવા તેઓ પોતાની મેલે બોદાયજી પાસે પોતાની બદલી બહુ ઉતરતી જગ્યાએ કરાવી લેય.

“મુકતાદના દીવસોમાં ધણીક અગ્યારીઓમાં અને આતશકહેલ-ઓમાં ધણીક ધરોના મુકતાદ અને લાલુતર એકઠાં થાયય. બેઠાંઓની તો ગોયા અલગાર લાગી રહેય. માત્ર અંજુમનના આતશબેહરામમાં બસોથી ત્રણસો બેઠાંઓની અલગાર લાગેલી, દીકરા, મેં મહારી નજરે-નજર બેઠય. આવી વખતે કોણના પૈસા હલાલ થાયય અને કોણના નથી થતા તે કેહેવું મુશ્કેલ છે. ધણીક ખીયારી બાઈ/બાવરીઓ તો પોતે જાતે સહવાર સાંજ મોખેદ બાદશાહો તેઓના ખરચેલા પૈસા બરાબર ગતિ પારેય કે નહિ તે નજરોનજર નીહાલવા દુર વેરથી ધસડાતી પછડાતી પાક રથલો ઉપર જાયય. આ તે ધરમ કે ધરમનું નામ? જ્યાં મોખેદ અને બેહદીનો વચ્ચે વિશ્વાસ વસે નહિ, જ્યાં મોખેદોનાં કામ ઉપર બેહદીનેને હાથમાં સોટી લઈ મેહેતાજી થઈ નીકલવું પડે, જ્યાં રૂવાનોને નામે બચ્ચાં છોકરાંની આંતરડીને ભોગે મોખેદ બાદશાહ-ઓને અને નાહન્યા બરસતુમવાલાઓને ઉજાણી કરાવવામાં આવે ત્યાં તેવા પ્રકારનું લાલુતરગાલુતર અને ક્રીયાકામ રૂવાનોને કેમ પહોંચી શકે અને પાક પરવરદેગારની પસંદગી તેની ઉપર કેમ ઉતરે? દીકરા, આજકાલ એવાં ધતીંગો ધરમને બહાને પારસીઓમાં અગણીત ઉલખ જાયય. વરી સાથે સાથે મામા અરબની અને મોથમાવલીઓના પૂંનરીઓની પારસીઓમાં કંઈ કોતાહ નથી. ખુદ મોખેદ બાદશાહોની ધણીક ગોરાણીઓ આવાં કાળાધોળાંમાં સંડોવાયલી હોયય તો પછી પાક મહજબનો ઉદય ક્યાંથી થાય?”

“તેહમુરરૂપ ડીયર, તમારું કહેવું તદ્દન ખરું છે. ઘણી વખતે તમે આપ પ્રમાણે બોલવાના જોશમાં આવોય ત્યારે હું વિચાર કરું કે તમે જાહેર તખ્તા ઉપર ટોળાંની હાજરીમાં તમારા એવા વિચારો અને ઉલ્લાસો બાહ્યર પાડી વેહેમો અને જૂતપરસ્તી તરફ યાહોમ ધસડાઈ જતા તમારા હમદીનોની આંખ કાંઈ ઉંઘાડતા નથી ?” ગુલ-એહરે સવાલ કીધો.

“ડીયર, એ બધું બોલવું સહેલ છે, પણ બળવવું મુશ્કેલ છે. આજકાલ તો પારસી સ્ત્રી-પુરુષોને તેમના મેહેતાશઓએ વરસમાં ચોકસ દહાડાઓ ઉપરજ વ્યાખ્યાનો અને ભાશાણો અને તે પણ ચોકસ મોહકે-થીજ સાંભળવાની ટેવ પાડીય. બાકીના દીવસો નો તેઓ ‘કિલયરંસ સેલ’ માં જવા, નાટકો ને કલબોમાં હાજરી આપવા, પુણીની ‘એક્સ-પ્રેસ ત્રેનો’ નો ચોકસ કારણો માટે ઉપયોગ કરવા, સેવડા બ્રાહ્મણો પૂજવા વગેરેમાં ગુન્નરેય. વરી જે ચોકસ દહાડાઓ જાહેર ભાશાણો માટે રાખવામાં આવેલા હોયય તે ચોકસ જાહેર વક્તાઓએ પોતાને માટે રીઝર્વ કીધેલા હોયય. તે દહાડાઓ ઉપર તેઓ જાહેર તખ્તો અવાર ને અવાર ચુંદાઈપીખાઈને કુંચો થઈ ગયલાં પોતાનાં કથનો માટે રોકી રાખેય. રકમરકમના અને કીસમકીસમના વક્તાઓ અને શ્રોતાજનો આજકાલ બોલે છે અને સાંભળે છે; જ્યાં એવા હકીમાન હકીમોથી આખું ગામ ઉભાઈ જાય ત્યાં મહારા જેવો નીમહકીમ તેઓને હડસેલીને પોતાની જગા આગળ કેમ કરી શકે? તેમ જો તે કરવા જાય તો તેને બીચારા ડોંઘાવાની માફક તરીપાર થવું પડે ને તેને કેહવામાં આવે કે—

‘રે સાંભળ મુબદ બેગાના,
આવી પડયો તું મુલકે અણુનના.
જ્યાં વસે છે જીવો તુંથી જુદા,
ભુલ્યો ભયથી તો હાલ જાણુ ભુંડા.
જો તું રહેશે અમસે હલીમલી,
સમજી શરતોને સૌ સંભાલી.
ગખી લગામમાં તહારી જીભલી,
જાણુ મુરાદ તું જીવની ફલી.
પણુ મરસે થતાં તું નાફરમાન,
હવે જવાબની કર તું જાણુ.’

કેમ હવે સમજી ગયું? મહારા જેવો તો ખુલ્લો પડેલોજ ભલો કેની? મહારા જેવો કંઈ તનપાંચ કરવા જાય તો તેની ઠેકડી થાય, ને જો કોઈ થોડાક તેને ધ્યાનથી સાંભળે તો એક કાને સાંભળી લઈ ખીજે કાનેથી તેઓ તે સાંભળેલું કાઢી નાખે. ચાલો, હવે કુસ્તીપાદ્યાય કરવાનો વખત થયો. તમારાં મન શાંત કરો—સૌ વખતનાં ગીત વખતે ગવાસે. વીલરનો જીવ મને રંજીત કરવો નથી, તેમજ તમુ લોકોને પણ મને નારાજ કરવાં નથી. દીકરી મેરી અને ખરશેદબાઈ આપરે ત્યાં છે તેટલાં આપરે બમનુની નવજોત આપરી સનમુખ અને આપરેજ ખરચે આયજ આપરા બંગલામાં કરાવીશું.”

પ્રકરણ ૫૪ મું.

ચાર લાખનો ચાંદ—‘વીલા સુના’ના પ્રતિનિધિઓ
પોતાની ફજ કેમ અદા કરે છે ?

“હારી બેસું હું કાંચ—જોઈએ સૌ જહાંનમ જાય,
પણ કાવાદાવાએ જોઈ હું લાગ;
જીતું એ મહારું કામ—રહેશે બંદાતું નામ,
નહિ તો દેજો મુજ ખેતાખોને આગ.”

ખીજે દિને સહવારે ઇંગ્રેજી નવાં સાલનો શુભ દીવસ હોવાથી આ સુખી સંસાર મંડળ હમેશ કરતાં લગાર વધુવાર નાસ્તાની મેજ આસપાસ રોકાઈ રહ્યું હતું. અલખતાં તે દિવસે સઘળાંઓની જીજ્ઞાસા નામદાર હિંદી સરકારે ચાંદપાન અને ખેતાખનાં માનથી કયા કયા લાગ્ય-શાળી પુરૂષોને નવાજ્યા હતા તે તરફ ખેંચાઈ હતી. તે દિવસના એક છાપામાં નીચલી ખબર તરફ તેઓતું ધ્યાન ખેંચાયું:—

“સી. આઈ. ઇ. નો માન પામેલો ખેતાખ આપણા જાણીતા શેહરી મી૦ બહમનશાહ બેજનજી બખ્તાવરને એનાયત કરવામાં આવ્યો છે. અમારાં વાંચકો જાણે છે તેમ માત્ર થોડાજ મહિનાની વાત

ઉપર આપણા એ માનવંત શેહરીને ખાન બહાદુરનો ખેતાળ નવાજેશ કરવામાં આવ્યો હતો. આટલી ટુંક મુદતમાં એકજ શખ્સ ઉપર આવી બેવડી સરકારી અને બાદશાહી પસંદગી ઉતરવાનો દાખલો કવચીતજ બને છે. ખચીત, ગયા દાયકામાં તો એવો દાખલો બન્યો હોય તેનો અમોને લાસ નથી. આવું બેવડું માન એક પારસી ગૃહસ્થને મળ્યું છે, તે માટે એક પારસી તરીકે અમોએ તેમજ હમકામ તરીકે સધળા પારસીઓએ ખુશી તો થવું જોઈયે. પણ અમોને દિલગીરી સાથે જણાવ્યા વીના ચાલતું નથી કે શેહ બહમનશાહ ઉપર આવી મેહરબાની ઉતરવાનું કાંઈપણ ખાસ કારણ અમો જાણતા નથી. એક બાહોશ દલાલ તરીકે મુંબઈનાં શેરબજારમાં એઓએ ઠીક નામ કહાડ્યું છે. ખાન બહાદુરનો ખેતાળ મળ્યાને થોડાજ દિવસ પછી મુંબઈ મધે સ્થાપેલી એઓની ‘ધી ગ્રાંડ નેશનલ બેનીવોલન્ટ કલોધીંગ કંપની’ શું ફેળે પોંદચી હતી તેનાં ઉંડાણમાં હાલ અમો ઉતરવા માંગતા નથી. તે સિવાય ખાન બહાદુર બહમનશાહ સી. આઈ. ઇ. એ ખુદ હિંદ સરજમીન ઉપર કાંઈપણ સહાસકર્મ કર્યું હોય તે અમો જાણતા નથી. આવાં કોઈક સહાસકર્મથી અમારો એકાદ વાંચક અમોને વાકેફ કરશે તો તે જાણવાને અમો ધણા ખુશી થઈશું. કાંઈક મુદત ઉપર શેહ બહમનશાહે પોતાની વિલાયતની મુસાફરી દરમિયાન રૂપિયા ચાર લાખની રકમ ત્યાંની એક જાણીતી હોસ્પિટલને કાઢી આપી હતી તે આ બેવડી નવાજેશનું મૂળ હોય. અમારા સાંભળવા મેળે ખાં બં બહમનશાહ સી. આઈ. ઇ. આ નવાજેશની ખુશાલીમાં પોતાના ‘વીલા સુના’માં પોતાના અંગત મિત્રોને એક ખાસ મેજબાની આપનાર છે, જે વિતાં બાદ તેવણનાં માનીતાં મોહરદાર બાતુ સુના એજ મુકામ ઉપર ‘એટ હોમ’નો એક મેળાવડો કરનાર છે. મતફેરની તો આ દુનિયાંજ છે, પણ અમો ખાં બં બહમનશાહ સી. આઈ. ઇ. ને અને તેવણનાં મોહરદારને આ ટાંકણે મુબારકબાદી ઇચ્છીએ છીએ.”

તાલેવંત મિનારનાં સુખી કુટુંબ વચ્ચે આ ખબર ઉપર સ્વાભાવીક રીતે વાદવીવાદ ચાલી. આવા એકાદ ધડાકાની તેઓ આશા રાખતાંજ હતાં. હજી તો આ વાદવીવાદ પુરી થઈ નહિ એટલાંમાં એક નોકરે આવી એક કાર્ડ તેઓના હાથમાં મુકયો, જે ઉપર મીં રતન રસ્તમક્રામ અને મીં સોહરાબ બી. બી. બંખતાવરનામો લખેલાં હતાં. આવી

વખતે આ બે પરાણાઓ જેઓએ અગાઉ કાંઈપણ વેળા તે ધરમાં પગ મુક્યો હતો નહિ તેઓ ત્યાં શું કરવા આવ્યા હશે તે વિશે તેઓ વિચારમાં પડ્યાં. આગળાં અએવાનમાં જતાં તેઓએ રતન રસ્તમફરામને પોતાના આઘવાસમાંથી અએવાનની આસપાસ નજર ફેંકી તેની ખારીક તપાસ કરવામાં રોકાયેલો દીઠો, જ્યારે સોહરાબ વરંડામાં મુકેલી એક સાંકડલનું આગળું ચક્કર ખુબ જોરથી ફેરવી તેની તપાસ લેતો જણાયો. ગુસીની ઉપર તેની નજર પડતાં આ જંગી પેહલવાને પુકાર કીધો. “આય બાઈક તહારી કે ગુસી ?” એ ક્યાં કાસમ બજારમાંથી ઉંચકી લાયો ? હું તો એના દોહરયાંના ચણાખી નહિ આપું. તહારા ગવરનર પાસે આટલીબધી દોલત છે તે શું પોતાની સાથે લઈ જવાનો છે કે ? ફેંકી દે એ ‘અગલી કનસર્ન’ને. ચાલ મહારી સાથે આવ, હું તુંને એક ‘ફાઈન અપ-ટુ-ડેટ રનર’ અપાઉં.” એમ કહી વળી એકવાર પાછી ગુસીના બરડા સાથે તેણે પોતાની રાઠોડી હથેલીની ઓળખાણ કરાવી.

“વેલ કમ સોહલી, તું લુલેચ. એ બાઈક મહારી નથી. એ તો હમારા કુકને કાંઈ મલવા આપુંય તેની છે. કાંઈ ચોરી નહિ જાય કરી અહીં મુકી ગીયો હોશે. ચાલ, અંદર તો આવ, પપા-મમા તુંને જોઈને ખુશી થશે.” આટલું બોલી તે જંગી પેહલવાનનો હાથ લઈ તે તેને હાલમાં દોરી ગયો.

આની ગમ બખતેખુલંદ નામના ઉદાવનાર રતન રસ્તમફરામ અહાદુર કાંઈક ઘણી જુદી રીતે ડાં તેહમુરરૂપ અને ગુલચેહરને નમતા હતા. તેઓને મળેલા આવકારના જવાબમાં તેવણ બોલતા સંલળાયા. “કેંક યુ, ઠેંક યુ, બાનુ ગુલચેહર અને ડાં તેહમુરરૂપ. તમારાં મુકામમાં મહારાં નાકેશ કદમ હું ખાસ ફરમાનથી લાયો છું. એ ફરમાન તમારા સેવકને ખાં બં બહમનશાહ બેજનજીબખતાવર સી. આઈ. ઇ. એટ-સટ્ટા, એટસટ્ટા અને તેવણનાં માનીતાં મોહરદાર બાનુ સુના તરફથી મને મલેલું છે. આ કદમખોશીનું કારણ તમો હમણું જાણશો, તેટલાં અએ મેહરબાને મન, સેવક તમને તમારા આવા માઆકુલ આવકાર માટે નમેચ.” આટલું બોલી મીં રસ્તમફરામ પેહલાં ગુલચેહરની તરફ અને પછી ડાં તેહમુરરૂપ તરફ ફરીને વાંકા વળીને નમ્યા. ગુસી તરફ નજર પડતાં તેની સાથે ‘શેકહેન્ડ’ કરી પોતાનું બોલવાનું પાછું ચાલુ કીધું.

“હું જોઉંચ, મેહુરખાન સાહેબ, કે સભ્યતા કેવી હોવી જોઈએ તે તમે ખરી રીતે જાણોચ ને પીછાણોચ. તમારા જેવા અસીલ ગ્રહસ્થો સભ્યતા દેખાડેચ અને ખીજાઓ પાસથી વગર માંગવે તે લેયચ.”

૩૦ તેહમુરુપ જેઓ બાજેવખતે સામા માણસની ખરી વળાણુ અને ચાલચલણ પીછાણી લેવામાં અને ધણીક વેળા તેનાજ પૈસામાં તેને ચુકાવી આપવામાં જાણીતા થયલા હતા, અને જેઓ વળી રતન રસ્તમદરામને સારી રવેશે પીછાણતા હતા તેઓએ થંડેપેટે જવાબ વાળ્યો. “હું તમારો ધણો ઉપકાર માનુંચ, મીં રતન. ખરી સભ્યતા વીશે તમે ટીકા કીધાચ તો મને જણાવવા દેવો કે તેના અને માયાના વચ્ચે કાંઈપણ તફાવત નથી. સાદા અને અલણુ માણસોમાં બંધેવી અને સાળાને ભાઈ કેહવાની, તેમજ ભાણુજી લત્રીજીને દીકરો કેહવાની ટેવ હોયચ. જ્યાં ધણાઓને ઝેર આપવું પડે ત્યાં હું ગોળ આપીને પતાઉંચ. બાપની ખૈરી કરતાં મા કેહેવું કેટલું મીઠું લાગેચ? મહારી માફક ખીજા ધણાઓનો એવોજ નીયમ હોયચ. સભ્યતા પણ કેટલાકો, મીં રસ્તમદરામ, ધણા અચુક આકારમાં દેખાડેચ. નાના પ્રકારના કુદરતી વીકારોમાં વટીક સભ્યતા દેખાડવાનો ચાલ પડી ગયલો હોયચ. કેટલાક શખ્સોને મેં જોયાચ જેઓ જ્યારે સામા ધણીને અવાચી ખાતાં, છીકતાં અથવા થાંસતાં જોયચ ત્યારે તેઓ પોતાના હાથવટી તચાકડી ફેડેચ અને તે અવાચી ખાતાં, છીકતાં અથવા થાંસતા ધણીને તેમજ તેની આસપાસનાઓને ભારે ઉત્સાહથી એક પછી એક તેઓ સલામ કરેચ; જાણે તેઓ એવું જણાવવા ઇચ્છતા હોય કે આ સધળા નાના પ્રકારના વીકારોથી પીડાતા ધણીઓની તનદરોસ્તી વીશે તેઓ વિશેષ કાળજી ધરાવે છે અને નાપાક શેતાનને તેઓથી સદા દુર રાખવા ઇચ્છે છે. તેઓ વલી એમ પણ ધારતા દીસેચ કે અવાચી ખાધાથી દોસ્ત કાવસનું જડણું લાંગી જશે, સેહેજ થાંસયાથી દોલુને ખહી થશે, ને છીંકયાથી જીભની માથાંની નેસ કદાચને તુટી જશે. સર્દી થઇ હોય નહિ થઇ હોય, છતાં આવા શખ્સો ખીજાઓની તપકીરની દાખડી તરફ પોતાનો હાથ સદા લંબાવે છે, એટલુંજ નહિ પણ તે માંહેલી છીંકણીથી છીંકાણું વટીક કરેચ. લાગ ફાવે એકાદ સુંદર દાખડી તેઓ ગતાવી પણ જાયચ.”

સાહેબ છે તે માત્ર દેખાડી આપે છે. જુવો, એ મહારો શરમાળ દીકરો મહારા આય બોલો સાંભલી પોતાનું માથું કેવું નમાવેય. એનું બોલવું તો માત્ર જુવાનીના ઉલટમંદ ઉછાળા અને હોંશભર આશાઓ કલ્પનાશક્તીની મદદથી કેટલાં ઉંચે ઉછલી શકેય તે દેખાડી આપેય, જ્યારે એની સાધારણ સમજશક્તી અને એનું વકીલાતપણું એની મદદે પાછાં ફરશે તાહરે તમારી દરખાસ્તને એ કાંઈ જુદાંજ રૂપમાં જોઈ લેશે.” અને તેમજ થયું.

“ ખરેખર, પપા, મહારાખી સુધલો કાંઈ ગીયોતો ? ” ગુસી બોલી ઉઠ્યો. “મીં રતન, તમે તો પેલા ઇંગ્રેજમાં કેલેય તેમ પરો-ણાઓની ગણતરી કરતાં મેજબાનનેજ વીસારી મેલ્યા. કલમો રોપતાંને વારજ કાંઈ ઉગી નીકળતી નથી. દર સો કલમે કેટલી કલમ મરશે અને કેટલી જાગશે, અને કેટલાં વરસમાં તેઓ મોટી થશે, અને કેટલાં વરસમાં તેઓ ફળ અને તાડી આપશે, અને તે સંધુ થતાં અને નાશ પામેલી કલમોની જગાએ નવી કલમો રોપતાં અને ઉછરતાં કેટલો ખરચ બેસે અને વખત નીકળી જાય તેનો તો તમે ખ્યાલજ કીધો નથી. વલી સઘળાંજ ઝાડો કાંઈ મીઠાં ફળ આપતાં નથી. કોઈ ખાટાં ફળ પેદા કરેય તો કોઈ ફળમાં સડો પેવસ થાયય.”

“હીયર, હીયર,” સોહરાય જંગીએ શોર ઉઠાવ્યો અને તેણે મારખલની ટેબલ ઉપર એવાં જોરથી પોતાનો હાથ અડાવ્યો કે ‘ફલા-વર વોઝ’માંના બે નકલી ‘ચેરીઝો’ તે સમેત ઉડી રતન રસ્તમફરામના કીમતી નાક સાથે આબાદ બાઝી પડ્યાં. આ ઉપરથી આપણા જંગીની ચશમોમાં જળ ધાઈ આવ્યું. લાંસુધી તે બેઅખત્યાર હસ્યો, અને પોતાનાં સુધારાનાં શિખરનો અચુક પુરાવો ડૉં તેહમુરરૂપનાં વિદ્વાન ભેળાં આગળ તેણે રજુ કીધો.

“ પણ, ચાલો, મીં રસ્તમફરામ, મેહરબાની કરીને તમારી આ મુલાકાતનાં માનનો ‘બાયસ’ હવે હમોને જણાવશો ? ”

“ ‘સર્ટન્લી, સર્ટન્લી, માઈ ડીયર સર’ તે વાત તો તદ્દન મેં ફરામોશજ કીધી. કદાચને તમે જાણતા હોશો, મુરખખી સાહેબ, કે આપરા માનવંત ખાન બહાદુર સાહેબ બખ્તેખુલંદ બહમનશાહ બેજનજી બખ્તાવરને આપરી માયાલુ સરકારે સી. આઈ. ઇ. નો ખેતાબ એનાયત કીધોય તેની ખુશાલીમાં તેવજુ જે જે ધામધુમો કરવાના છે તેની શુભ-શરઆત

તરીકે રોજ ૨૮ મો જમીયાદ માહ ૪ થો તીર શેહેનશાહી, માહ ૫ મો અમરદાદ કદમી સને ૧૨૭૬ યજદેજરદી, તાં ૧૦ મી જનેવારી ધસ્વી સને ૧૯૦૬ ને વાર શનેહને દીને પોતાના પનોતા ‘વીલા સુના’માં ધણાજ અતલગના દોસ્તઆસનાઓને એક ખાસ મેજબાની એઓ સાહેબ આપવાના છે તે મેજબાનીમાં જોડાવાને તમેને તથા તમારાં કુટુંબને ખાસ ધજન પોહોંચાડવાને શેઠ બહમનશાહ અને એવણનાં મોહરદાર બાતુ સુનાનાં ખાસ ફરમાશથી હું તથા આ મહારો જીવાન દોસ્ત અતરે હાજર થયા છીએ. બખ્તાવર અને તાલેવંત કુટુંબો વચ્ચેનો સદાનો સુલેહસંપન્નભરેલો વેહેવાર અને ખસુસ કરીને તમારાં માનવંત કુટુંબ સાથની બાતુ સુનાની આગલી સગાઈ ધ્યાનમાં લઈ ખાં બં બહમનશાહ અને બાતુ સુનાનાં મુખીઓ તરીકે તમારા આ બંને ખાકસારો તમને અરજ કરેય કે તમેએ એ આમંત્રણ મેહરબાનીની રાહ સ્વીકારવું.” આ છટાદાર અને અસરકારક ભાષણ એકવાર પાછું જંગી સોહરાબના ‘હીયર, હીયર’ વચ્ચે ખતમ થતાં સદાના દુરઅંદેશ ડૉં તેહમુરરૂપ તેનો જવાબ વાલે કરી ગુલચેહર અને ગુસી પોતાની હમેશની તખેહ મુજબ ખામોશ રહ્યાં.

“ મીં રસ્તમફરામ અને મીં સોહરાબ, હું અને મહાર કુટુંબ ખાં બં બહમનશાહ શેઠના અને બાતુ સુનાનાં માઆકુલ ધજન માટે તેઓનાં અને તે ધજન હમેને પોહોંચાડવા માટે તમે બંનેએ લીધેલી તકલીફ માટે તમારા ધણા આભારી થયાં છીએ. મીત્રાચારી અને સગાઈનો સવાલ બાબુ મુકતાં હમે એ તેહું ખુશીથી સ્વીકારતે. ક્રીના અને હસદને હમે હમારાં જીગરમાં કદીખી વાસો કરવા દેતાં નથી; પણ હમેને ધજન કરનારાંઓ ભુલી જતાં દીસેય કે હાલમાં હમારાં કુટુંબમાં સારી તોખમની બે આબરૂદાર અબલાઓ હમારાં પરોણા તરીકે વસેય. જેટલો વખત તેઓ આમ હમારી સાથે રહે તેટલો વખત હમે તેઓને હમારાં કુટુંબનાં મેમ્બરોસમાન લેખીએ છીએ. જો તેઓને પાછલ મેલી બહમનશાહ શેઠની મેજબાનીમાં હમે ભાગ લઈએ તો ખરી મેહમાનદારીનો હમે ભંગ કીધેલો કેહેવાય અને હમારાં ધરનો હમેશનો તરીકો જલવાય નહિ.”

ડૉં તેહમુરરૂપ કંઈ બે અબળાઓ વિશે બોલતા હતા, તેમજ તે બે અબળાઓ આ કુશાદે અએવાનમાં હાજર કાંય નહિ હતી તે તો

વાંચનાર કેવારનાં સમજી ગયાં હશે. એ એ અબળાઓ કોઈજ નહિ પણ ખરેખરે બાધ અને મેરી હતાં. તેઓ બન્ને આ ઘરમાં હાલ વસતાં હતાં તે વાતથી ‘વીલા સુના’ના રહેવાસીઓ વાકેફ હતાં. બહમનશાહ શેઠે તેઓને પણ ઇજન કરવાની જીદ લીધી હતી, જેની સામે પોતાની હમેશની સખ્તાઈથી સંગદીલ સુના સામે થઈ હતી. આથી બહમનશાહ શેઠ ઉસ્કેરાઈ ગયા હતા, અને એકવાર પાછો સુલેહનો ભંગ થવાનો સંભવ ઉભો થયો હતો. પણ બાનુ સુના જેણી અનીકની વેળાએ છુટ-છાટ કેમ મેળવવી તે બાણતી હતી તેણીએ તોડ કાઢ્યો કે બખ્તાવર કુટુંબની કીર્તિને કલંક નહિ લાગે તેટલા વાસ્તે પેહલાં તો નહિજ પણ પાછલથી જો જરૂર પડે તો રતને તે બન્ને અબળાઓને ઇજન કરવું. આ ફરમાન મુજબ રતને હાલ લગાવી માર્યું.

“‘ઝાફ ડોર્સ, ઝાફ ડોર્સ’ તેહમુરુપ શેઠ. હું ધાર્ય કે તમે નામદાર, ખરેખર બાધ અને મેહુરબાધ વીશે બોલોચ. હમે અહીંયાં આવ્યા તાહરે હમે એમ માનતા હતા કે અત્યાર અગાડિનાં એ બાધઓ પોતાને ઘરે પાછાં સીધાર્યાં હશે. પણ જો એઓ આજ ઘરમાં હોય તો મને ફરમાન મળેલું છે કે એ બન્ને વહાલાં બાનુઓને બાધજન ઇજન કરવું. જ તો બેટા સોહલી, એ લોકોને બહાર તેડી લાવ, ને જો આવવાની આનાકાની કરે તો તુંજ તેડું કરતો આવજે. કાંઈ નાદાનીયત કરતો ના. બેટીબાપ એ તો હમેશનો નાદાનજ રેહી ગીયોચ. એજ નાદાનીયતની મોહકાણથી માયદીકરાં વચ્ચે વાંધો ઉઠ્યો. બાકી સત માનજો તેહમુરુપ શેઠ, ખોદા શાહુદ છે બાનુ ગુલચેહર, કે સુનાબાનુ તો એક ફરેસ્તોજ છે. એવણુ બોલે તેટલોજ વાર, બાકી એવણુનું દીલ તો એટલું મોટું છે, એટલું મોટું છે, કે કે—

“કે આખા ને આખા હું ને તું અંદર સમાઈ જઈએ. સમાઈ કરની!” જંગી સોહરાબે ખતમ કીધું, અને પછી બેહુનને તથા કુદજીને ઇજન કરવા માંહેલા ખંડમાં તે ગયો.

“ખોદા ! એને સારી ખુદી બક્ષે ! માલિક ! એને પનાહમાં રાખે !” એ હાથ સાથે જોડી પાકબદ રસ્તમફરામે દુવા ગુજારી. “મેં હમણાંજ કેહ્યુંની, મુરબ્બી સાહેબ, કે એ બેટીબાપ ધણો નાદાન છે. ખોદા ! તહારી પનાહ ! દાદગર ! તહારો આશરો !”

“રતનશાહ શેઠ, બેઅદબી માફ છે, પણ હું તો ધારતો’તો કે એ તમારો નાદાન સોહલી તમારોજ એલો હોવાથી અને આજ નજદીક એક દાયકો થયો તમારીજ પાંખ તલે એ વસેલો હોવાથી તમે માગતે તેમ એનાં મનની વલાણુને તમે વલ ખવડાવતે.” ડૉ તેહમુરરૂપ બોલ્યા.

“અરે, શું કયેં સાહેબ ! માળાપો અને વાલીઓ તો ઘણુંબી કરે, પણ જ્યાં બચ્ચાંઓજ આડાં થાય, જ્યાં મુળ છોડમાંજ સડો પેટેલો ત્યાં તનદરોસ્ત ઝાડો ઉગી નીકલવાની આશાજ શી ? પણ હજુબી કાંઈ મોકું થયું નથી. એ તો બેટીબાપ નાદાન છે. દાહરેવારેતો થશે ને બે ચાર ચ્યાંઉમ્યાંઉ આવશે તાહરે પોતાની મેલે સુધરશે.”

આટલાંમાં તો લવિબ્યના આ ધારેલાં ચ્યાંઉમ્યાંઉઓનો બાપ ખોતેજ ત્યાં આવી ચઢ્યો અને ખળર લાવ્યો કે તેનાં પુછ અને બેહન અંદર રોકાયલાં હતાં તેઓએ તેને જણાવ્યું હતું કે સંજેગો ધ્યાનમાં લેતાં અને મીલીનાં મરણને હજી પુરેપુરું વર્ષ પણ થયલું નહિ હોવાથી તેઓ ધારેલી ‘પાર્ટી’માં હાજર થઈ શકશે નહિ, પણ તેઓનાં માનવંત મેજબાનોને તેમ કરવાનો તેઓ પોતે આગ્રહ કરશે. આ કબુલાત પુરતી ધારી આ બન્ને કાસદોએ ત્યાંથી રૂખસદ લીધી.

પ્રકરણ ૫૫ મું.

મેજબાનીનું મીશ્રણ-વક્તાબાણના બાણો—‘આમ’ લોકને બચાવતાં ‘ખાસ’ નો મરો.

“ફલકો ફેડું—ખલકો તોડું,
ખોડું પાતાલોખી, તારા નીચે લાઉં;
મૂછો ખોડું—હું જો છોડું
પીછો, તો મુજને ના કહેતા કોઈ હાઉ.”

તા. ૧૦ મી જાન્યુઆરી સને ૧૯૦૬ ની રણિયામણી રાત્રે ખા. ૦ બહમનશાહ બેજનજી બખ્તાવર સી. આઇ. ઇ. નો નેપ્થન સી રોડવાળો ‘વીલા સુના’ લલુકદાર રોશણીના ઝગઝગતા બહાર અને

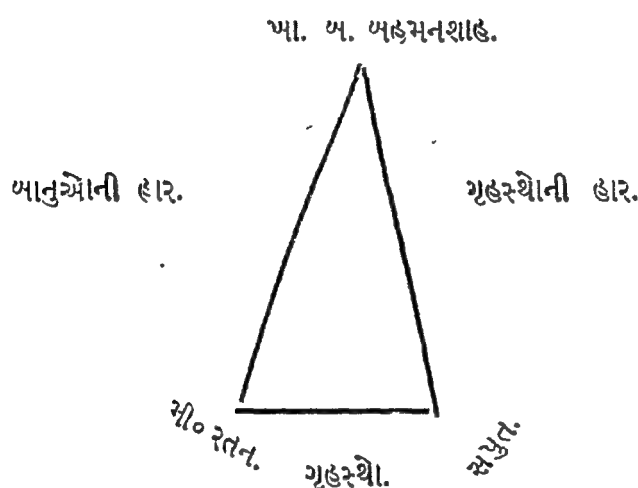
‘ફાર્થ’ લે‘ક્રેશાયર રેજીમેન્ટ બેંડ’ ના સુંદર શરોદથી હળમળી રહ્યો હતો. કંપાઉન્ડમાં એક સુશોભીત શામ્યાના ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો. જ્યાં એક ત્રીકોણાકાર મેજ ગોઠવવામાં આવી હતી. પરોણામંડળ માત્ર પારસી-જરતોસ્તીઓનું બનેલું હતું, જેમાં આશરે એક ડજન બાનુઓ હતી. સાંજના છ વાગતાંને શુમારે પરોણાઓની અલગાર લાગી રહી. ખાં બં બહમનશાહ આપણી શેહર સમાજના એક સમાજ હોવાથી, એ સમાજના સઘળા પારસી-જરતોસ્તી નીમાજીઓને તેમાં નોતરવામાં આવ્યા હતા. આ નીમાજીઓ મધે નીચલાઓ ખાસ ધ્યાન ખેંચતા હતા:—

- ખાં બં હીંગમારૂં ડફંસ્યા, જે. પી.
- ખાં સાં ટાવકામુકુ, દુચકામુકુ, જે. પી. (ઓનરરી મેજસ્ટ્રેટ).
- શેઠ બહુબોલા થોહુંકરા.
- શેઠ હાથકિંચકુ ડોકનમાઉ મતઆપુ.
- મીં ભાંગરાવાતુ કચુબરકાપુ.
- મીં તફરામચીમ યઝમખદે.
- ડાં કારાંમાય તાયલાં.
- મીં ગજલરૂં તસુકારૂં.
- ડાં હીંગડાંમારૂં ગાબડાંમારૂં (બેદાબેકાર).
- શેઠ સરનશીનતું બોતુંખાઉ (કચસર હિંદનો ચાંદ ધરાવનાર).
- શેઠ ખીજાંબજાઉ રીસેલરાઉ (સોલિસિટર).
- મીં વરસદહાડે વાધમારૂં (બૅરિસ્ટર એટ લો).
- શેઠ બારવરસે બાહુબોલુ, જે. પી.
- મીં ભરાતાફરૂં સંતાતાફરૂં, (ધી ઓનરેબલ).
- મીં મેહરજીભાઇ માખણ્યા (મસકાદાસ).

વગેરે, વગેરે.

ડાં તેહમુરરૂપ, ચુલચેહર અને ગુસી તથા ડાં દારાબશાહ, ખરશેદબાઇ તથા મેરીના ખાસ આગ્રહથી આવ્યાં હતાં. આ છેલ્લી બે બાનુઓ અગ્રણતાં ગેરહાજર હતી. બાનુ પરોણાઓ મધે મિસ મેહરબાનુ કાળાપેસી, બાઇ જરબાનુ બલેજર બલનેવાળા, મિસ દીનબાનુ તેહમતન દીલાવર તે બાનુ સુનાતાં “મર્દ બેટી,” મિસ આલાંમાય આઇચાઇ, નવા

પૈસાથી ઉગી નીકળેલાં મિશિસ પીલાંમાય પાહલનદાર હાડવૈદ, વગેરે હતાં. બહમનશાહ શેઠના ભાઈ હોરમજશાહ બકરાકાપુ તેમજ તેવણનો બેટા બાંહગીર તે દીનબાનુનો અદરાયલો ધણી પણ ખીરાજમાન થયા હતા. ત્રીકાણાકારમાં મેજને મથાળે ખા. બ. બહમનશાહ ખીરાજેલા હતા, જેવણના જમણા હાથ ઉપર બાનુઓની હાર લાગી હતી. તે હારને છેડે ગૃહસ્થોની બે હાર મેજની બાકીની બે બાજુએ બહમનશાહ શેઠના ડાબા હાથ સુધી લંબાઈ હતી. સામી સામ્રાજી હરોલનાં બે ખુણાંઓ રતન રસ્તમકરામ અને સપુત સોહલીબાએ નીચલી આકૃતિમાં દેખાડ્યા મુજબ રોકેલાં હતાં:—

ખા. બ. બહમનશાહેના જમણા અને ડાબા હાથની માનની બેઠકો ગુલચેહર અને ડાંઠ તેહમુરરપે રોકી હતી. ગુલચેહરની પાસે બાનુ સુના, તેઓની પાસે જરબાનુ બલનેવાળા અને નોતરેલાં બાનુઓ ખીરાજમાન થયાં હતાં. નામદાર શેઠનશાહ વગેરેની રાખેતાની સલામતીએ લેવાયા બાદ, શેઠ મેહરજીભાઈ માખણ્યા (મસકાદાસ)ની દરખાસ્ત ઉપરથી ખા. બ. ડીંગમાર ડકાંરયા જે. પી., તે સાંજના મેજબાનની સલામતી લેવા ઉડ્યા. તેવણ બોલ્યા—

“બાનુઓ અને ગૃહસ્થો, આપણા આજના માનવંત મેજબાન ખા. બ. બહમનશાહ બેજનજી અખ્તાવર સી. આઈ. ઇ., ‘ચુનિસિપલ કાઉન્સિલર’ ની સલામતી લેવાડવાનું કામ મારા અદના

હાથમાં મુકીને તમોએ મને મોટા આભાર તમે કયડી નાખ્યો છે. [સપુત સોહલીએ ટકોરો લગાર વધારે ઠોકેલો. હોવાથી 'રીમાર્ક' કીધો કે “દેવા કરીને સાજો થજો.”] એક ગમથી આ આભારની લાગણી અને ખીજી ગમથી આ માનવંત બાનુઓની હાજરીથી કમતરીન ઉપર એટલી તો ઉંડી અસર થવા પામી છે કે આ નાકેશ જીલ સખરદખર પોતાનું કામ કરવાને કાંચ ના પાડતી નથી, તે ખીના મારાં મનથી સદા એક ઉખ્યાણા સમાન રહી જશે. [સપુત બોલતો સંભળાયો:—“જીલ તો લકવો થાય તાહરે ખેંચાઈ જાય.”] બાનુઓ અને ગૃહસ્થો, શેઠ બહમનશાહ અને એવણનાં નામવર મોહરદારને આપણે કાંઈ આજ્ઞાલનાં ઓળખતાં નથી. એવણના ખોળામાં હું રમેલો. સાહેબો, એ અમુજ્ય જોડાનાં બેમુળ ગુણોથી તમો કયાં અજાણા છો? શેઠ બહમનશાહે પેહલેથીજ શેર અને નોટ બજારમાં પોતાની લાંબી પોંછોંચ, કુનેહ અને કારસાજીથી મોટી નામના મેળવી હતી. આખાં શેરબજાર તો શું, પણ આખી મુંબઈ નગરીને એવણ માથે લઈ ફરતા' તા, અરે, ‘આઈ ઍંગ ઍર પારડન’ આંગલીપર નચાવતા' તા. [એક અવાજ—“તુંનેખી પગપર નચાવેલો કેની ? ”] જે દિવસથી મેહરબાન બાનુઓ, બાનુ સુનાનાં બખ્તાવર પગલાં આ પનોતાં પગથીયાં ઉપર ચઢ્યાં તેજ દિવસથી તે પગલાં બહમનશાહ શેઠને માટે ગોચા બખ્તેશુલંદને ખેંચી લાવ્યાં હતાં, અને તેની જાણે એ નેકનામ ગૃહસ્થને બસારત થઈ હોય તેમ એવણે પોતાની ચાલતી આવેલી અટકે બ—બ—બ—ને બખ્તાવરમાં બદલી નાખી. [પેલોજ અવાજ—“બકરાકાપુ બકી મરની! શરમાયચ શાંનો ?”] સાહેબો, તમો જાણો છો તેમ આપણા માનવંત મેજબાન કદીપણ ખેતાબ અને કીર્તી શોધવા ગયા હતા નહિ. એ બન્નેજ એવણને શોધતાં આવ્યાં એમ આપણે નક્કી જાણીએ છીએ. સાહેબો, આપણા માનવંત મેજબાનની જરતોસ્તી ધર્મ તરફની જનકેશાની અને અશો જરતોસ્ત સાહેબ તરફની ચકીનદારી તેમજ પારસી-જરતોસ્તીઓ તરફનો એવણનો સખી દીલગુરદો કાણુને ખબર નથી? મજહબની મોતિબરી જાળવવામાં એવણ પોતાની મોતેબરી સમજતા આવ્યા છે. [પેલોજ અવાજ—“પેલો વેલાતની ઇસ્પીટાલનો દાખલો આપની ! ” આ છેલ્લા બોલો મીં ડીંગમારના કોને પડતાં તેવણ બોલ્યા] સાહેબો, આ મેજ ઉપર આપણાં બા. બ. સાહેબે

વિલાયતમાં કીધેલી સખાવત વિશે ઇશારો થયો છે તેને માટે હું એ ઇશારો કરનારનો જેટલો આભાર માનું તેટલો થોડો છે. ચર લાખ રૂપીયાની એક નાદર રકમ એક આપણી કામનો ધણી પરલોકનાં ભલાં માટે કહાડી આપે, એ ખીના આપણા પાક મજહબની કીર્તીમાં એક વધુ કળગીર શું ઉમેરતી નથી ? ખુદ હઝરત જરતોસ્ત સાહેબે આપણા લોકો ઉપર આખી દુનીયાનું સંકટ ટાળવાની કાશેશ કરવાની ફર્જ નાખી છે. [પેલોજ અવાજ—“હવે દુકું કરી મરની.”] આનુઓ અને ગૃહસ્થો, હવે આપણા ખા. બ. સાહેબની શેહરી સેવાઓ વિશે એ બોલ હું બોલીશ. શેહર સમાજનાં મંદીરના એક પવિત્ર બાવા તરીકે તે મંદીરને એવણુ આજ એક દાયકો થયો દીપાવતા આવ્યા છે. સાહેબો, એવણુ આજ બોલવાવાળા કોઈ દીવસ પણ હતા નહિ અને થશે પણ નહિ, પણ જે ખીજાઓ ધણું બોલીને બળવી શક્યા નથી તે એવણુ પોતાની ચુપ-કીદીથી બળવી શક્યા છે. [પેલોજ અવાજ—“દાખલો આપ, દાખલો આપ.”] સાહેબો, આપણા ખાનબહાદુરનાં બદનમાં કાંઈ ‘મેગનેટીક’ અસર છે. એક ‘કાઉન્સિલર’ કાંઈ આડુંફાટું બોલે તો એવણુ પોતાની જમણી આંખ બંધ કરે છે, એટલે તુરત તે બોલના ‘કાઉન્સિલર’ પોતાની ભુલ જોઈ લે છે. જો એક ‘કાઉન્સિલર’ કાંઈક ખોટી શાહદત ટાંકે છે તો તુરત એવણુ પોતાની ડાબી આંખ બંધ કરે છે અને સાથે સાથે પેલા નીમાણને, અરે ! સમાજને, બોલતો પણ બંધ કરે છે. કોઈ સમાજ સહરાગાત કરે છે ત્યારે એવણુ બંને આંખો જોરથી પળપળાવે છે. જો કોઈને બોલતો બેસી જવા એવણુ ફેરેવા ઇચ્છતા હોય તો એવણુ પોતાનું શીર આગળ ઝુકાવી દે છે. જ્યારે એક સમાજ બોલવા ઉઠવાને આનાકાની કરતો દેખાય છે ત્યારે એવણુ પોતાનું શર પાછલ ધલાવી દે છે, જેથી તુરત ઘટતી અસર થાય છે. એવણુની જ્યારે ઇચ્છા હોય છે કે સરનશીન સાહેબ કોઈ સલાસદને ચીમકી લગાવે તો એવણુ પોતાનો જમણો કાન ખુલ્લવે છે. જો કોઈને શાખારી આપવી હોય તો ડાબો કાન ખુલ્લવે છે. સાહેબો, આવા અસંખ્ય ગુણોવાળા ધણી ઉપર નામદાર સરકારની પ્રસંશનો છાપ છ મહિનાની દુક મુદતમાં એક એક કરતાં બે વાર પડે તો તેવી માયાળુ સરકારને બદનામી આપવાની કોણ હિમત કરશે ? [પેલોજ અવાજ—“તહારો બાપ !”]

સાહેબો, ખોદાતાલા આપણા એ માનવંત ખાનખહાદુરને આપણા શીર ઉપર હબર સાલ છ'દેગાની ઉમરદરાછ અક્ષે અને એવણુ આપણી આગળ, અરે ! આપણે એવણુની આગળ-થઈ જઈએ. [પેલોજ અવાજ, “તું ને તહારો આપજ થાવોની.” અત્રે એકાદ બે ગૃહસ્થો ટચાકડી ફેડતા અને એકાદ બે બાઈઓ જમીન ઉપર પગ ધસડતી સંભળાઈ અને મીંડીંગમાઈની જીલ લગાર ફરખો લેતી જણાઈ.] સાહેબો, આપણા ખા. બ. સાહેબની કીર્તીવંત કારકીર્દી ખતમ થતાં એવણુનું નામ ધ્રુપસારણાની કીયામાં લેવામાં આવશે એવી સેવકે પુરતી આશા રાખે છે. હવે બાનુઓ અને ગૃહસ્થો, ત-ત-તમારો હું ધણો આભાર માનું છું અને મીંડીંગમાઈની બ-બ-બ-બ-બ-પર સલામતી લેવા હું તમને ફરમાશ કરું છું.” અને મીંડીંગમાઈ પોતાની ખુરશીમાં ડપ દઈને દઈન થયા. આ મુલાખીત લાપણુને છેડે સઘળાં પંરોણાં ઓએ ઉભાં થઈ હીપ, હીપ, હુરરે અને ‘શ્રી ચીયર્જ’ ફેર મીંડીંગમાઈની સ અહમનશાહ’ના અવાજથી તે દહાડાના મેજખાનેને વધાવી લીધાં. આ પછી રતન રસ્તમફરામે ‘વી આર ઓલ જૉલી ગુડ ફ્રેન્ડોઝ’ ના જણીતા શરોદની શરૂઆત કીધાથી સઘળાંઓએ તે શરોદ ઉપાડી લીધો.

ખા. બ. અહમનશાહે મીંડીંગમાઈનાં લાપણુનો દુકમાં જવાખ વાલ્ય પછી તેવણુના ભાઈના ખેટા જાહગીરે દરખાસ્ત મુકી કે “આ સાંજના માનવંત પંરોણા માંહેલાએકે મીંડીંગમાઈ તાલેવંત, પીએચ. ડી. જેવણુ પોતાની એ માનવંત પદવીની રૂએ ડૉક્ટરનો એલકાખ પામ્યા હતા તેવણુની સલામતી સઘળાંઓએ લેવી. એ ડૉક્ટર સાહેબ અને તેવણુનાં લાયકીવાળાં મોહરદારે પોતાની લાયકી, એક માર્ગીપણું, કામેલ્યત, વગેરેથી સઘળાંઓનાં દીલ જીતી લીધાં છે. આજ રાત્રે તેઓ પોતાની ઉમદા કેળવણીનાં બજે આ મેજ ઉપર એક ઓલમા તો શું પણ એક વડા દસ્તુરજી તરીકે ખીરાજમાન થયા છે, અને તેઓ પોતાનાં પનોતાં પગલાં અહીંથી પાછાં લઈ જાય તે અગાઉ આ મેજ આસપાસ લેગાં થયલાં મંડળનાં લેજઓને પોતાનાં કામેલ મજાના થોડાંકે કીમતી ગાહરોથી તૃપ્ત કરશે.”

જાહગીરના બોલી રહેવા પછી ડૉ. તેહમુરરૂપ વલતો જવાખ આપવા ઉઠવા જતા હતા તેવામાં રતન રસ્તમફરામે પોતાની ખુરશીપરથી જુસ્સાભર ઉઠી કાંઈપણ ‘સેરીમની’ વગર ધુન્નરો કીધો. “બાનુઓ અને ગૃહસ્થો, હું જાહગીરભાઈનાં મતને બોલેબોલ

મળતો થાઉં છું. આપણા નામાંકીત ટોળાએ આજકાલ ધણા લાણેલા વિદ્વાનો અને ઓલમાઓ પેદા કીધા છે, જેમાં ડૉ૦ તેહમુરરૂપ એક તુરાસમાન છે. સરકાર નામદાર એવા તુરાઓને માનચાંદ તો બક્ષતી નથી, પણ વળી તેઓને રાજકારોબારમાં ભાગ લેવા દેવામાં અને તેઓને મોટા ઓધ્ધાઓ આપવાની પણ બખીલાઈ કરે છે. અધુરાંમાં પુરૂં, શમ્સ-ઉલ-ઓલમાનો ખેતાબ પણ આપણી નામદાર સરકારે આપણા જર-તોશ્તી ઓલમાઓને આપવાનો બંધ કર્યો છે, એ આ વીશમી સદીની સરકારી રાજનીતિની કમાલ એવું છે. એ એવને જડમુળથી ઉખેડી નાખવાની આપણી આધન ફર્જ છે, એમ તમે બાનુઓ અને ગૃહસ્થો કબુલ કરશો. એનો તોડ કાઢવાનું કાંઈ મુશ્કેલ નથી. આપણે એક હુનરઉદોગો અને વિદ્વાનોને ઉત્તેજન આપનારી અને તેઓના હક સાચવનારી ‘એન્ટી ગવરમેન્ટ સ્વદેશી સોસાયટી’ તુરત ઉભી કરવી જોઈએ. એ મંડળીના સઘળા મેમ્બરોએ તેના કાયદાકાનુનોને સાચ્યા નીવડવા અને મંડળીની નેમ પાર પાડવા વંદીદાદ ઉપર સોગંદ લેવા જોઈએ અને મંડળીનાં ફંડમાં દર મહિને અમુક રકમ ભરવી જોઈએ કે જેથી સરકાર સાથે બાથોબાથ લડી શકાય અને ઘટતે ઠેકાણે ચાંદ, માન અને ઓધ્ધાની નવાજેશ કરવાની સરકાર માબાપને ફર્જ પાડી શકાય. બાનુઓને પણ આ મંડળીમાં દાખલ થવાની આપણે ખુશીથી છુટ મુકીશું. તમારો આ અદના સેવક તન, મન અને ધનથી એ મંડળીની સેવા બજાવવાને એક પાછની પણ હાંસલ વગર સદા તત્પર રહેશે.” ઘણાક ગૃહસ્થો તરફથી અત્રે ‘હીયર, હીયર’ ના, અને ‘કબુલ છે, કબુલ છે’ના અવાજો થયા, જે શાંત થયા પછી ડૉ૦ તેહમુરરૂપે શાંતીથી પણ બુલંદ અવાજે વીવેચન કીધું.

“મી૦ બહમનશાહ, બાનુઓ અને ગૃહસ્થો, આ મેળાવડામાં હું હાજર થયો ત્યારે આ ખાણાની મેજ ઉપર મને કાંઈપણ બોલવું પડશે એવો મને સંજોગ પણ ખ્યાલ આવ્યો હતો નહિ. તેમ જો થતે તો હું કદાચ મારી અદના હાજરી અત્રે આપવાને અચકાતે. એ ખીના મહારા સ્વભાવનો વિચાર કરતાં તમોને સ્વાભાવીક લાગશે. હાલ બ્યારે મને બોલવાની ખાસ દરમાશ થઈ છે ત્યારે તે દરમાશ એક ફર્જ તરીકે નહિ પણ મોટી ખુશાલીથી હું ઉપાડી લેઉં છું.”

“શરૂઆતમાં બાનુઓ અને ગૃહસ્થો, હું મીંડરતન રસ્તમકરામે માન-
ચાંદના બાળમાં મારે માટે કીધેલા ચોકસ ઇશારા વીશે બોલીશ.
માનચાંદ કોણને આપવાં અને કોણને નહિ, તે શા કારણને માટે
આપવાં અને શા કારણને માટે નહિ આપવાં તે કામ અત્યારસુધી
નામદાર સરકારના હાથમાં રહેલું છે અને તેમજ તે સદા રહેવું જોઈએ.
તેજ પ્રમાણે વળી સરકાર જે શખ્સોને માનચાંદ આપવા માગે તે
લેવાં કે નહિ તે કામ તે શખ્સોનું પોતાનું છે. પ્રજા એમ ધારતી હોય
કે અમુક શખ્સોને માનચાંદ ધટે છે, પણ સરકાર જો તેથી ઉલટો
વિચાર ધરાવતી હોય તો બીજાઓએ તેમાં માથું ખોસવું અથવા સર-
કારને તેનો વિચાર બદલવાની ફર્જ પાડવાની કોશિશ કરવી એ મારા અદના
વિચાર મુજબ ધણું નામનાસેબ છે. મારે પોતાને માટે મને કેહવાની
જરૂર નથી કે હું માનચાંદનો બીલકુલ ભુખ્યો નથી. આમ જ્યારે હું
બોલું છું ત્યારે હું આપણા મેજબાન ખાંડ બંડ બહમનશાહ અથવા
તેવણના જેવા બીજા ગૃહસ્થો જેઓ નામદાર સરકારની નજરમાં માન-
ચાંદને લાયક ઠરી તે પામી ચુક્યા હોય તેઓને ઉતારી પાડવા ઇચ્છતો
નથી. [અત્રે ડૉ. તેહમુરસ્પના છેલ્લા બોલોથી કેટલાકોના ચેહરા ઉપર
તેવણના પેહલા બોલોથી જે ગુસ્સાનો ચીલ્લો ચઢ્યો હતો તે ઉતરી
ગયો.] મારી જીંદગીમાં મેં માત્ર એકજ જાતના માનચાંદની દરકાર
કરી છે તે ‘યુનિવર્સિટી ઓનર્સ’ અને ‘મૅડલ’ છે. આવા બે ત્રણ
મૅડલોને સદા હું મારાં વાસ્કુતની નીચે મારા સુદ્રેહ ઉપર લટકાવેલા
રાખું છું. તેઓ એટલા કીમતી છે કે તેઓને મારી છાતી ઉપર જાહે-
રમાં લટકાવ્યાથી તેઓની કીમતમાં સેહુજ પણ વધારો થાય તે માન-
વાને હું સાફ ના પાડું છું. [અત્રે ખા. બ. બહમનશાહ અને બીજા
બે ત્રણ ગૃહસ્થો જેઓ પોતાના ચાંદો છાતીએ લટકાવી આવ્યા હતા
તેઓએ ડૉ. તેહમુરસ્પને માટે ઇચ્છ્યું કે તેઓ ત્યાં આવવાને બદલે
આફ્રિકાનાં જંગલમાં અથવા ઉત્તર ધ્રુવ તરફ ગયા હોત.] બાનુઓ અને
ગૃહસ્થો, મારા જીવાન મિત્ર મીંડ સોહરાબ બખ્તાવાર મારા છેલ્લા
બોલો વીશે શક લઈ જતા દીસે છે, તેટલા વાસ્તે મેહરબાન બાનુઓ
તમારી પરવાનગીથી હું મારા ડગલા અને વાસ્કુતનાં બટન છુટાં કરી
એક પણ સુદ્રેહ ઉપર લટકાવેલા મારા આ ચાંદો તમો સન્મુખ હું
ધરીશ. [આ ક્રિયા પુરી થતાં ડૉ. તેહમુરસ્પે આગળ ચલાવ્યું.]

“હવે મીં રતનની દરખાસ્ત વીશે હું કહીશ, કે ઓલમાઓ અને વિદ્વાનોના હક સાચવવા એક કંપની સ્થાપવી એ ખ્યાલને હું બેઠંગો, કવખતનો અને હસવાસરખો ગણું છું. મીં રતને સુચવેલી મંડળીના કરતાં હું આ અને આપણા ટોળામાં ઉભાઈ જતાં ખીન્ન અસંખ્ય હંબગોને દાખી દેવા માટે એક ‘ઝેરાસ્ત્રીયન એન્ટી-હંબગ સોસાયટી’ સ્થાપવાની મજબૂત સીકારશ કરી શકું. [રતન રસ્તમકરામનો એહરો જોકે દારૂથી લાલ થયો હતો, છતાં તે ડાં તેહમુરરૂપના છેલ્લા બોલોથી જરૂદ મારી ગયો. પણ સપુત સોહલીના આ વેળાએ ઉઠાવેલા “હીયર, હીયર” અને “કાઠાંભોપ”ના પુકારથી સારાં ભાગ્યે તે ફીકાશ ઘણી બાનુઓના દીકામાં આવ્યો નહિ. ડાં તેહમુરરૂપે લંબાવ્યું.] તમે પુછશો બાનુઓ અને ગૃહસ્થો, કે મારા જેવો એક ખુણે પડેલો જીવડો માનવ્યાંદની દરકાર કેમ નહિ કરે ? તેના જવાબમાં હું કહીશ કે માન અથવા ‘ઝોનર’ શું ચીજ છે તે દરેક આદમજનને સમજવાનું બહુ અવશ્યનું છે. આપણે સઘળાં આપણી જીંદગી શરૂ કરતી વેળા એવું વિચારી લઈએ છીએ કે આગળ કાંઈપણ ક્રીસખીઓએ નહિ ઉઠાવેલી અને દુનીયાંના ઉત્તમમાં ઉત્તમ ક્રીસખીઓની કીર્તીને આંખ લાગે તેવી જીલંદ કીર્તીવાન ઇમારત મરતાં અગાઉ આપણે આપણી આસપાસ ઉઠાવીશું. પણ જયારે મરવાનો વખત આવી લાગે છે ત્યારે આપણે જોઈએ છીએ કે આપણે માત્ર મટોડાંનો એક દર બાંધી શક્યા છીએ. આ દરમાં આપણે કેટલાંક નીજીવ પ્રાણીઓની માફક સલામતી શોધીએ છીએ. આમ કહી હું તમે ઉપર એમ ઠસાવવા માંગતો નથી કે હું પોતે જીંદગીની આશાઓથી હાથ ધોયલો અથવા નામુરાદ થયેલો એક આસામી છું. તેમ તો હું નથીજ, પણ જો એકબાગી હું હોઉં તોપણ મેં ચાખેલા કડવાસનો ખાલો ખીન્નઓને હું કદી ચખાડું નહિ અથવા તેઓને નામુરાદ થવાને કે મારી નામુરાદીમાં ભાગ લેવાને વટીક લલચાઉં નહિ. મારી જીંદગીમાં મેં એકજ નીયમ ઉપર ચાલવાને બાધા લીધી છે. તે નીયમ અને તે બે.લ સ્વમાન અથવા ‘ઝોનર’ છે. ઘણાકોના નીયમ આથી ઉલટાજ હોય છે. તેઓ પોતાની નીમી આપેલી જીંદગીમાં અમુક ચીજ કરવાનો અથવા અમુક રીતે ચાલવાનો યત્ન કરે છે, પણ ખરેખર તો તેઓ લલંતેજ માર્ગે દોરવાઈ જાય છે, અને શેવટ સુધી તેને વળગી રહે છે. આવાં લોકો

ચાર તબક્કામાંથી પસાર થાય છે. તબક્કો પહેલો—૪૫૨ે સરજેલાં સુખસગવડથી સંતોષ ન પામતાં હાથમાંનું પક્ષી છોડી દઇ ઝાડીમાંના પક્ષીની શોધમાં સદા જંગલ ઉડાવતાં રહેવું. તબક્કો બીજો—પોતાની મુશ્કેલીમાં ફતેહ નહિ પામવાથી હાર્યો જુગારી બમણો રમે તેમ તે માટે હાથઅફસોસ કરવો અને શોર ઉઠાવવો. તબક્કો ત્રીજો—હાર નક્કી થવાથી સુસ્તી અને ગાફેલીને શરણુ થઇ પોતાની કાશેશ સુધારવાને બદલે તેને મંદ કરવી. તબક્કો ચોથો—નફતાઇ અને બેપરવાઇ અથવા જેને સાધારણ કેહતીમાં પુરુનો છેડો માથે મુકવો કહે છે તે. જેઓ આ જીજ્ઞાસમાં હારી ખાય છે તેઓ એમ વિચારે છે કે તેઓનાં જેવાં કમનસીબ આ દુનીયામાં બીજાં કાંઈ નથી; જ્યારે ખરેખર તો તેઓ-એ એમ માની લેવું જોઈએ છે કે એ તો હાથનાં કીધાં હેડે વાગે છે. બાજી માંડી તો તેવું પરિણામ નિષ્ફળતામાં આવે તો તે પણ સેહેવવું જોઈએ. [બાનુ સુના અત્રે કાંઈ વિચિત્ર રીતે ગુસ્સાભરેલા દેખાવથી ડાંઠે તેહમુરરૂપ તરફ નીહાળતાં દીસ્યાં. તેવણે એમ માની લીધેલું લાગે છે કે ડાંઠે તેહમુરરૂપ આ ઇશારા બાનુ સુનાને કાંઈ ખાસ મતલબથી અથવા ભવિષ્યની એક આગાહી તરીકે લાગુ પાડવા ઇચ્છતા હતા.] બાનુઓ અને ગૃહસ્થો, મને ભય છે કે તમે તેમાં મુખ્ય કરી મારી કેટલીક નાજુક બેહનપણીઓ મારાં આ લંબાણ પીંજરાથી કંટાળી ગયાં હશે. તેમ હોય તો હું મારા એ કંતિલા રૂને છેલ્લી ટાંચ મારીશ. [“નહિ, નહિ—ચલાવો, ચલાવો; તમારું બોલવું ધણું બરહક છે; અમોને ધણું પસંદ આવે છે” એવા અવાજે ઘણુંક ઠેકાણેથી સંભળાયા, જેમાં જાંહગીર અને મર્દ-સ્ત્રી દીનબાનુના અવાજો મુખ્ય હતા. ડાંઠે તેહમુરરૂપે આવી જોશભર લાગણીના જવાબમાં પોતાનું શર નમાવ્યું ને પછી ચલાવ્યું.] હવે હું સ્વમાન અથવા ‘ઓનર’ વીશે બે બોલ બોલીશ. બોદાતાલાએ નદી નાળાં અને પહાડો પેદા કીધા, પણ તેણે કાંઈ બાગ બગીચાઓ બનાવ્યા નહિ. તે તો આદમજનને કહ્યો કે પોતાનાં ખસાંના જોરે, કહ્યો કે પોતાનાં જ્ઞાનબળથી, કહ્યો કે તેનાં શરીરનાં રચેલાં ચોક્કસ બંધારણને સમજે અથવા કહ્યો કે પોતાનું સુખ સાંધવાને અર્થે બનાવ્યા. બોદાતાલા માણસજનને બચ્યાં તરીકે જંગલી બીનઅકલી હાલતમાં પેદા કરે છે, પણ તે હાલતમાંથી પોતાને સુધડાઇ અને મોટા-ઇની હાલતમાં લાવનાર તો માણસ પોતે છે. ગોયા આદમ, બોદાએ

તેને એકવાર પેદા કીધા પછી, પોતે પોતાને પાછો પેદા કરે છે. તમે, પુછશો, બાનુઓ અને ગૃહસ્થો, કે તે વળી કેમ ? હું કહું છું કે બીજાં કશાંને આધારે નહિ પણ સ્વમાન જેને ઇંગ્લેન્ડે ‘સેલ્ફ રીસપેક્ટ’ અથવા ‘ઝોનર’ કહે છે તેનેજ આધારે આદમબળત પોતે પોતાને પાછું પેદા કરે છે. તેની પેહલી નીચા બીજા કાંઈ સાથ હરીફાઈ કરી તેની ઉપર શ્રેષ્ઠ મેળવવાની હોય છે. તેનો પેહલો જુસ્સો બીજાઓએ મેળવેલાં માન કરતાં વધુ ચઢ્યાતું માન મેળવવાનો હોય છે. સુધરેલા જમાનાની આગળનાં માણસો અને અર્ધસુધરેલા દેશોમાં સુધારાની રાહ ઉપર આવતાં લોકો જંગલી હોવાથી અને જંગલી માણસોથી બીહતા હતા તેટલા વાસ્તે તેઓને એક ચોકસ ગુણ બીલવવાની જરૂર પડી, જે ગુણ “હિમત” હતી. આજ કારણથી જંગલીઓ અને અર્ધસુધરેલા આસામીઓ “હિમત”નો ગુણ વખાણવા લાગ્યા અને તેને માન આપવા લાગ્યા. તેઓ પોતે મારેલાં જનવરોનાં ચામડાં અને જાતલાઈઓનાં મુરડાંની ખોપડીથી પોતાનાં બદન શણગારવા લાગ્યા, કારણ તે તેઓની “હિમત” અને મરદાનગી દેખાડી આપતાં હતાં. રફતેરફતે આ જંગલીઓ અને અર્ધસુધરેલાઓ એમ સમજવા લાગ્યા કે જ્યાંસુધી તેઓ એક બીજાને ગુણ કે જે “સચ્ચાઈ” છે તેને બીલવે નહિ ત્યાંસુધી તેઓ અપસઅપસમાં સુલેહસંપન્ન અને સલામતીથી વસી શકે નહિ. એ પ્રમાણે તેઓ સ્વમાનના પહેલા ભાગને “હિમત” તરીકે અને બીજા ભાગને “સચ્ચાઈ” તરીકે પીછાણવા લાગ્યા. સચ્ચાઈનો ગુણ ઓખિયાર કીધા પછી માણસોને ઇનસાફ અને કાયદાની જરૂર જણાઈ, તેટલા વાસ્તે તેઓએ હિમતવાન અને સાચ્યા નરોને ઇનસાફ ચુકવવાતું અને લવાદીતું કામ સોંપવા માંડ્યું. આ પ્રમાણે “સત્તા” અને “કાયદો” જન્મ પામ્યાં અને તે ધરાવનારા આદમીઓ માન પામવા લાગ્યા, એટલુંજ નહિ પણ જેઓ તે ધરાવતા ન હતા તેઓ તે માન મેળવવાલાયક થવાની સચ્ચાઈ અને હિમતથી કાશેશ કરવા લાગ્યા. જેટલી ઇચ્છા જીવતાંજીવત તેટલીજ મુવા પછી માન મેળવવા તેઓ ધરાવા લાગ્યા. જે જંગલીઓ અને અર્ધસુધરેલા લોકો સઉથી વધારે સીંહો અને દુશ્મનોને મારતા તેઓ એમ વિચારતા કે આવતી દુનિયામાં ખોદાતાલા તેઓને સૌથી મોટી શેકારગાહની બક્ષેશ કરશે અને સૌથી લપકાદાર સુકરા ઉપર

તેઓને ખીરાજમાન કરશે. “હિમત,” “સચ્ચાઈ,” “ઇનસાફ,” “કાયદા” માંથી “ધર્મ” ની પેદાયશ થઇ. ત્યારપછી મંડળીઓનું બંધારણ થયું; અને જુદે જુદે ઠેકાણે અર્ધસુધરેલા લોકોએ ગામડાં વસાવ્યાં અને મિલકતો સ્થાપી. જેની પાસે ખીજાં કરતાં વધુ તેની સત્તા વધુ ગણાવા લાગી. “સત્તા” “માન” ગણાવા લાગ્યું. માણસો આ પ્રમાણે તે સત્તા મેળવી આપનાર “સાધન” એટલે મિલકતને માટે ઇનતેઝાર બનવા લાગ્યાં. મિલકત મેળવવાની મતલબથી તેઓએ જમીન ખેડવા માંડી, મજાબ બાંધવા માંડ્યા, અકેક સાથે પૈસા અને માલ અદલબદલ કરવા લાગ્યા જેથી વેપારની સ્થાપના થઇ અને સુધારો ચાલુ થયો. એટલાં ઉપરથી હું કહું છું, સાહેબો, કે માણસાઇ હાલતના સઘળા સુધારાનું મુળ “સ્વમાન” અથવા “સેલ્ફ રીસપેક્ટ” અથવા “ઓનર” માં સમાઇ ગયલું છે. જે માણસ એ માનનાં દેખછતાં ચીનહો જે “વખાણ” અને “ઇનામ” છે, અને જે સારાં તેમજ નકારાં માણસો મેળવી શકે છે તેની દરકાર કરતો નથી તે માત્ર સ્વમાનનોજ લુખ્યો હોય છે અને તે સ્વમાન ખોડી દઇ પોતાનાં મનમાં પોતેજ હલકો નહિ પડે તેની તે સદા ચીંતા રાખતો રહે છે, તમારો આધીન સેવક પણ આજ સ્વમાનનો લુખ્યો છે, અને તેને જાળવવાની તે કીર્તારની અક્ષેશથી અને તમે જેવાં મેહરબાન બાનુઓ અને ગૃહસ્થોની દિલસોજીથી તે સદા કેશેશ કરતો રહેશે. હું મારી એક લેઈ તે અગાઉ હું આશા રાખું છું, બાનુઓ અને ગૃહસ્થો, કે હું જે કાંઈ બોલ્યો છું તે માત્ર મારા અંગત વિચારોને ખાલેસ અનુમાન તરીકે તમે માની લેશો.”

આટલું બોલી છુરીકાંટાના ખડખડાટ અને તાલીઓના ગડગડાટ વચ્ચે ડાં તેહમુરરૂપ તાલેવંતે પોતાની એક પાછી લીધી. તે પછી જાંહગીરે ઉઠી તેઓનાં આ ટુંક પણ છટાદાર વીવેચન માટે આપણા આ ઓલમાનો ઉપકાર માન્યો. એ વીવેચન પુરું થતાં મીં બહુબોલા થોડુંકરાએ એક ગુજરાતી રોજાંદા છાપાના બંધ પડવા વીશે ચોક્કસ ટીકા કરી દીલગીરી સાથે જણાવ્યું કે તે પત્ર એક ચોક્કસ વર્ગની સદા તરફેણ કરતું હતું અને તેના હકો જાળવતું હતું. તેનાં ડફન થવાથી તે વર્ગને ભારે ખોટ ગઇ હતી. મીં રતન રસ્તમદ્રામ જે સદા આવી તકનો લાભ લેવા તત્પર રહેતો હતો તેણે આ તક ઉપર પણ તકાપ મારી.

“સાહેબો, આજે મુંબઈમાં જો કોઈપણ વર્ગ એવો હોય કે જેની હાલત કબસ, કઢંગી, આગળ વધીને કહું તો દયાનનક થઈ પડી હોય તો તે આપણા ‘મ્યુનિસિપલ કાઉન્સીલરો,’ નામના ગવર્નરની ‘કાઉન્સીલ’ ના મેમ્બરો, મીલમાલિકો, ધરધણીઓ, મીલકતદારો મોટા મોટા શેરદલાલો, શરાફી, થાપણવાળાઓ વગેરે છે. સાહેબો, હું, કહી ગયો તે સઘળાં ગૃહસ્થોની હાલત બાહેરથી કોઈની પણ નજરે અદેખાઈ કરવાસમાન ગણાય, પણ બાતેનમાં તેઓની મુશ્કેલીઓ અને જાનલેયતો શું શું છે તેનો જાણનાર તો તે પાક પરવરદેગાર સિવાય બીજો કોઈ નથી. [પેલોજ અવાજ—“તું ને ઢાંખરો કાંઈ મરી ગીયા?”] એ માનવંત ગૃહસ્થોને પોતાની પદવીની જાળવણીને માટે, જાત પરજાતનાં ભલાંને વાસ્તે, પોતાનાં તન, મન અને ધનનો, પોતાની ઉંઘ અને ભુખનો કેવો ભોગ આપવો પડે છે અને તેનો ‘આમ’ લોકો કેવો પાર વાળે છે તે તો સાહેબો તમોને પુરતું રોશન છે. રૂના લાલો પડી જાય છે, શેરનાં બજાર મંદ થઈ જાય છે, સદામાં હાર ખાવી પડે છે, મિલોના થોપલાં બંધ પડે છે, મજુરો હડતાલ પાડે છે, છતાં એ બીચારાઓને તો એ લોકોની પદવી માફક રહીને લોકોનું કલ્યાણ કરતા રહેવું પડે છે અને ‘શેરહોલડરો’ને ‘ડીવીડંડ’ આપવું પડે છે. અરે, સાહેબો, એ નફા આમ લોકોને પોતાનું લોહી પાછું પોખવા પડે છે એમ કહું તો ચાલે. પદવી જાળવવા માટે અને દેહતું રક્ષણ કરવા માટે એઓને વાડીબંગલે વસવું પડે છે, ગાડીઘોડા અને ‘મોટર’ રાખવી પડે છે, દુધાળાં ઢોરો પાળવાં પડે છે, બગીચા અને વાડીઓ વસાવવી પડે છે, ‘પ્લેગ’ના ટાઇમમાં પણ મીલોની અને બજારોની વારંવાર મુલાકાત લેવી પડે છે, કંકડતી ગરમી અને થંડીમાં કોરપોરેશનની બેઠકોમાં હાજર થવું પડે છે, તેની ચુટણી વેળા દોડધામ કરવી પડે છે, અવારનવાર સરકાર અને ‘પ્રેસીડંટ’ સાથે વીઝોહું લેવું પડે છે, તેઓને ગાળો ભાંડવી પડે છે, અને આમ કરતાં જ્યારે બીચારાઓ ખહી તથા હાંફણ અને બીજા દુષ્ટ રોગોના ભોગ થઈ પડે છે ત્યારે પોતાની તબિયતના સુધારા અર્થે તેઓને વારંવાર માથેરાન, મહાબજેશ્વર, એટલુંજ નહિ પણ વિલાયત, ચીન અને જાપાન વગેરે મુલાકાતો પનાહ શોધવી પડે છે. વળી પોતાના છોકરાંઓની કળવણી માટે અને તે લોકોનાં ભવીષ્યનાં પોપણને માટે એ લોકોને ભારે ખર્ચમાં ઉતરવું પડે છે. કેટલીક વખત તો ઘરે

અને મિલકતો મારજેળ પણ મુકવાં પડે છે. એમ છતાં પણ સાહુકારો અને કર ભરનારાઓ, મીલમળુરો અને શેરહોલડરો, બંદરીઆઓ અને બળરીઆઓ તો એઓનો પીછો છોડતા નથી. હવે, સાહેબ, તમો કબૂલ કરશો કે એ સઘળા ગૃહસ્થોની તરફથી લડવાને અને તેઓના હકોની જાળવણી કરવા માટે એક સ્વતંત્ર જાપો ઉભો કરવાની કેટલીબધી જરૂર છે ? આ કામ તમો સાહેબોની એકામતીથી સેહલાઇથી ઉભું કરી શકાશે. સત માનજો સાહેબો ! જાપો, જાપો, અને જાપોજ તમારા જીવની જોત સમાન છે તેજ તમુને પાર ઉતારશે, વાસ્તે સ્થાપો જલદીથી ‘ધી ઇન્ડિ-પેન્ડન્ટ સીટી ઓફ બોમ્બે એરીસ્ટોક્રેટીક વીકલી જર્નલ.’ એ જો નહિ સ્થાપો તો એમ માનજો કે તમે જીવતાંજીવત મુવા, કુખ્યા, તમારું સ-સ-સ-થયું અને તંમારી હસ્તી નાણુદ થઇ ગઇ. આ પેપરનું સુકાન તમોએ એક પટેલ, કટેલ, અનુભવી, કસાયલા, જમાના બાધેલ આસામીને સોંપવું જોઇયે. [પેલોજ અવાજ—“કેહની કે તાહરા જેવો; શરમાયચ શાંતો ?” હસાહસ.]

મી० મેહરજીભાઇ માખણ્યા બોલ્યા કે, “સાહેબો, મી० રતન રસ્તમફરામે બહુજ અસરકારક રીતે આપણી હાલત આપણાં આગળ દર્શાવી છે. તેવણે આપણો ‘રનપ શાટ’ લીધો છે—ગોયા આપણી ખરી હાલતની જખી પાડીને આપણા હાથમાં મેલી દીધી છે. એમ છતાં થોડીક ખીના એવણુ લુલી ગયા છે તે જણાવવાની પરવાનગી માગું છું. ‘આમ’ લોકજ આપણને લૂટે છે, આપણું લોહી પીએ છે, એટલાંમાંજ કાંઇ પત્યું નથી. આપણને આપણા ઘોડાવાળાઓ લૂટે છે, તેઓ ઘોડાના ચણા ચોરે છે, આપણા ‘શાફરો’ દારૂ પીઇ આપણી ‘મોટરો’નો ખુરદો કરે છે, અને આપણા કીમતી જીવ જોખમમાં લાવી નાખે છે. માલીઓ આપ્રુસની કેરી અને બગીચાની તરકારી ચોરે છે, મસાલ ‘કેરોસીન ઓઇલ’ તફાવે છે, ‘બોય’ બજારમાંથી ચાંસ મારે છે, ‘કુક’ ભોજણમાંથી હાઉ કરે છે, રામોસી રાતનો પગાર ખાઇને આપણોજ માલ કોઇ વેળા લૂટાવે છે, ઘોલીઓ આપણાં કપડાંઓનો ઘાણુ કાઢી નાખે છે, ડોક્ટરો ને વકીલો આપણને ઉભા ને ઉભા વેતરે છે, હજમો કોઇ કોઇ વેળા આપણી દાઢીઓ ઉપર ચપકા મેજે છે, કંત્રાક્ટરો અને ઇજનેરો આપણને લૂટે છે, ‘મ્યુનિસિપલ’ વરૂઓ આપણું ચામડું કાઢે છે, ‘કારપોરેશન’માં અને ‘કાઉન્સીલ’માં

આપણે જીવ જીકાતી નાખીએ છીએ, છતાં આપણી પાસે કરો લેવામાં આવે છે. ધણુક જાપાવાળાઓ અદેખાઈના માર્યા આપણાં કીમતી ભાષણોને તકરારો પ્રગટ કરતા નથી. વળી આ સઘળું જાણે થોડું હોય તેમ આપણને દુકાળ ફંડ, યાદગારીનું ફંડ, સંકટ-નીવારણ ફંડ, મ્યુઝીઅમ ફંડ, દોખમાં ફંડ, અગ્યારી ફંડ, વગેરેમાં નાણાં કાઢી આપવાં પડે છે. હું મીંડ રસ્તમફરામને બોલેબોલ મળતો થાઉં છું, અને ‘પ્રોપોઝ’ કરું છું, કે આપણે સઘળાઓએ આવતા ભૃષ્ટતવારે સાંજના પાંચ વાગતે કોટ, હોર્નબી રોડ, માખણ્યા હાઉસ મધે, ચોથે માળે મારી ‘ઓફીસ’માં એ બાબત ઉપર વધારે તકરાર ચલાવવા અને એક જાપો સ્થાપવાની નેમથી ભેગા મળવું.” [કબુલ, કબુલ છે—‘એગ્રીડ, એગ્રીડ’ના અવાજો.]

આ પછી આ કીમતી સલા, વાજખી બોલ્યે તો મેજખાનીના મેમ્બરો, થોડુંક હસીબોલી ગાનતાન કરી પોતપોતાને ધર વીદાય થયા જેમાં ડૉં તેહમુરરૂપ અને ગુલચેહર સર્વથી પેહલાં હતાં. જાંહગીર કંપાઉન્ડની બાહુર તેઓને વળાવવા ગયો જે વેળાએ ડૉં તેહમુરરૂપે તેના ઉદાસ અને નખાઈ ગયલા ચેહરા વિશે ટીકા કીધા અને થોડા દીવસ તેને પોતાને ત્યાં આવી રેહવા ઓજરખાહીથી ઇજન કીધું, જે ઇજન જાંહગીરે કાંઈપણ આનાકાની વગર ઉપાડી લીધું.

મકરણ પદ મું.

‘જરનાલીસ્ટીક’ જાહેલીયત—ડીંગમારૂઓને ડાંગ.

“દહેશ્તથી છીએ અબાણ—હમે પોતે જો શહેતાન,
જેવા છીએ શરા—સૌ વાતે બસ પૂરા
ચોરોના છીએ સરદાર—મકારોના મકાર,
નહાસે ભુતોખી હમથી કાશો દુર.”

દરાવેલે દિવસે શેઠ મેહરજીભાઈ માખણ્યા (મસકાદાસ)ની ‘ઓફીસ’ માં ધારેલી સલા મળી, અને ત્યાંની ત્યાંજ એક કંપની સ્થાપવામાં

આવી, જેના મુરખીઓ તરીકે ખા. બ. બહમનશાહ અને મીં
મેહરજીભાઈ માખણ્યા નેમાયા. આ કંપની જે ‘બખ્તાવર, માખણ્યા
એન્ડ કંપની’ને નામે પાછલથી જાણીતી થઈ હતી તેણે પેલો ડફ્ટન થયલો
છાપો જે પેલા ચોકસ વર્ગના હક સાચવવાને જાણીતો થયો હતો તેના
સઘળા હકદારાકા અસકયામત વગેરે ખરીદી લીધાં. એક મહિનાની
ટુક મુદતમાં તો ‘નંબર ફેક્ટી’ન, માખણ્યા હાઉસ, હોર્નબી રોડ’ મધે ‘ધી
ઇન્ડીપેન્ડન્ટ સીટી ઓફ ઓમ્મે એરીસ્ટોક્રેટીક વીકલી જરનલ’ની
લપકાબંધ ‘ઓફીસ’ અને છાપખાતું પુર ફાકમાફ સાથે ઉંઘાડવામાં
આવ્યાં. તેના ‘એડીટર’ અને ‘મેનેજર’ તરીકે રતન રસ્તમદરામની
નેમણુંક થઈ, અને ‘સબ-એડીટર’ તરીકે વિલાયતમાં લાંબો અતુલવ
મેળવી કેળવાઈને કંદ થઈ આવેલા મીં સોહરાબ બહમનશાહ બખ્તા-
વરની નેમણુંક કરવામાં આવી. આ જગપ્રસીધ ‘જરનલ’ને મથાળે
આપણી શેહર સમાજનો મુદ્રાલેખ “અરબ્સ-પ્રાઇમા-ઇન-ઇન્ડીઝ”
મેળવામાં આવ્યો હતો. તેના પેહલા અંકમાં તે વખતના ‘કારપોરેશન’ના
પ્રમુખની તથા ખાં બં બહમનશાહ અને તેવણનાં ધણિયાણીની,
શેઠ મેહરજીભાઈ માખણ્યા મસકાદસની અને આ સાહસીક
પત્રના ‘એડીટર’ અને ‘સબ-એડીટર’ની તસ્વીરો આપવામાં
આવી હતી. પાછલા અંકમાં સીલસીલાબંધ જુદા જુદા
મેમ્બરોની છબીઓ લેવામાં આવી હતી. આ પત્રનું મૂખ્ય
કામ ‘ચલેજવબલેજવ’ સાહેબોના અને તેની બાહરના ચોકસ
બાંગીઓની બાંગ પોકારવાનું અને તેઓનાં બાકાં કુંકવાનું થઈ પડ્યું.
તે ઉપરાંત સંસારી અને સરકારી સવાલો મધે આ પત્રે માથું ઘાટ્યું
અને તે સવાલો ઉપર ચુનોચેરા એવા પ્રકારની કરવા માંડી કે તે ઉપર
નામદાર સરકારનું ધ્યાન ખેંચાયું અને કાયદાની ચુંગાલમાં સપડાતું
આ મહાવારી પત્ર સેહજે બચી ગયું. ખાનગી ગીબત અને હસદનાં
લખાણોથી ત્રણ ત્રણ ‘લાયબલ’ ના ‘કેસો’ ઉભા થયા, જેથી આ
‘બખ્તાવર કંપની’ ને ભારે જેહમત અને ખર્ચમાં ઉતરવું પડ્યું,
અને ‘એડીટર’ અને ‘સબ-એડીટર’ ને ત્રણ મહિનાનાં સાદાં કેદખાનાં-
ની અને રૂપિયા એક હજારના દંડની શીક્ષા ખમવી પડી. ભારે તુક-
સાનીમાં છાપો ઉતરયાથી કંપનીએ તેનું ‘ગુડવીલ’ બહુ નીર્જીવ દામે
વેચી નાખ્યું. સાદાં કેદખાનાંમાં પુરાયાથી આપણા આ જે રમતાપચીઓ

કાંઈ સુકાઈસોહરાઈ ગયા નહિ. તેઓ તો માત્ર નામદાર સરકારને ખર્ચે વગરભાડાની હવેલીમાં હવાફેરફાર કરવા ગયા હતા. તેઓનીજ માફક પોતાના ખેવદા ભાઈભાડું અને જાતભાઈઓને હાથે હલાક થયલા થોડાક કાચીના સાહુકારોની સાથે આ વગરભાડાનાં ઘરમાં, ખોદાતાલા ખાનુ સુનાને સલામત રાખે તેવળુના પૈસાથી ચોપટ, ડામ, ખીઝીક વગેરે ખેલવામાં અને ખપોરે ખીર અને રાત્રે ખખો ઠોકવામાં અને જાતજાનનાં મિષ્ટાંનો ખાવામાં અને જાનતાન કરવામાં તેઓ વખત ગુજારતા.

મકરણ પૃથ મું.

એક કાર્યસાધક કેતાખખાનું—સુધારાની પગથી ઉપર પહેલું પગલું.

“ અખળા જાતી કમળ લાતી નાર ગણાતી
નખળી નહી,
અખળા જાતી શર મદમાતી સદગુણમાં
ઉભાતી રહી.

ડાં તેહમુરરખે દીધેલાં નોતરાંની રૂએ જાંહગીર તેઓને ત્યાં આવી રહ્યા પછી તેની માંદગીએ ગંભીર રૂપ લીધું. તેને ‘પ્રેન શ્રીવર’ લાગુ પડી અને તેની હાલત ચીંતાતુર થઈ પડી તે એટલી હદસુધી કે ડાં દારાખશાહને એકાદ ખે ધંત્રેજ તખીખો સાથે મસલત કરવી પડી. ડોક્ટરોનો અભીપ્રાય એવો હતો કે આ ‘પ્રેન શ્રીવર’નો કાંઈપણ સખખ હોવો નોંધયે. જાંહગીરનાં મન ઉપર કોઈ ચોક્કસ વાત અથવા ખનાવ લાંખો વખત સુધી જડધાલી, બેઠેલો હોવો નોંધયે, અને કોઈ ચોક્કસ જાતની નામુરાદીએ તેનાં મનમાં ધર કાઢેલું હોવું નોંધયે. એ વિચારને અનુસરીને ત્રણ ડોક્ટરોએ કરાવ કાઢે કે જાંહગીર જે લવારો કરતો હતો તે લવારાખકારા ઉપર ડાં દારાખશાહે પુરતું લક્ષ આપી તેનો સાર ઉપજવવાની કાશેશ કરવી, અને ત્યારકેડે જાંહગીરનાં ઉસ્કેરાયલાં મનનું સમાધાન કરવાને ખનતા ઉપાયો ચોજવા. આ ઉપરથી જ્યારે પણ જાંહગીર લવારો

કરતો ત્યારે ડૉં દારાબશાહ તેની પાસેજ રહેતા. જાંહંગીર કોઈવાર ડૉં દારાબશાહને સહેજ પીછાણવાનાં ચી-હ દેખાડતો તો વળી ઘણીવાર તે તેવણને દીનુ તરીકે માની લેતો.

ડૉં દારાબશાહે આ ઉપરથી સાર ખેંચ્યો કે જાંહંગીરની 'પ્રેમ ફીવર' નું કારણ દીનુ હતી. એ સાર ખેંચ્યા પછી ઉપાય યોજવા નેધયે જે ઉપર ડૉં તેહમુરુપ સાથ બહુ બારીક વિચાર ચલાવી તેઓ એવાં અનુમાન ઉપર આવ્યા કે કાંઈપણ કીમતે અને જેહમતે દીનુનું દીલ પીગળાવવું અને તેણીને કાંઈ નહિ તો જાંહંગીર સારો થાય ત્યાંસુધી તેના ચાહુ સમાગમમાં લાવવી. આ ઠરાવ બજા લાવવો તે સુદૈદ દેવ સાથે તકર જીલવાસમાન હતું. વળી જરબાનુનો પણ વિચાર કરવાનો હતો. એકબારગી દીનુ પીગળે, પણ જરબાનુને પીગળાવવી ને હવા સાથે લગાઈ કરવી તે સરખુંજ હતું.

આ પ્રકરણ વાંચતાં હું મારી નાજુક બેહનપણીઓનાં કપાળ ઉપર હસવાનો ચીલ્લો ચઢેલો જોઉ છું. “કેમ લાલાજી, તમેજે તો અમેને શરૂઆતમાં કહ્યું હતું કે પ્યારનાં તાણેલાંથી આ તમારી કથાને તમે નીરાળી રાખશો ને અહીંયાં તો ફરીફરીને કેહજે ક્યાં તો જ્યાંનાં ત્યાં. આખરે એજ લાકડું તમે પણ ગુસાવ્યું ખરું.”

ધીરી, ધીરી, બાનુઓ ! જાંહંગીર પોતાના સઘળા સદગુણો છતાં બહુ જીદી હતો. એક વેળા તેણે માની લીધું કે દીનુ તેને પરણવાને બંધાયેલી હતી, એટલે તે જીદને તે ચીવટાઈથી વળગી રહ્યો.

જ્યારે કાંઈપણ વિચિત્ર બનાવ અથવા ધડકધુનરા ઇંગ્રેજ સંસાર મંડળમાં અને છે ત્યારે તેઓ માની લે છે કે તે બનાવને તળીએ સ્ત્રી, સ્ત્રી અને સ્ત્રીજ છુપાયેલી હોવી નેધએ. “સૈનો રાહ તે વહુનો રાહ.” પારસીભાષાઓ માટે ક્યાં વળી આમ નથી ? જૈરાંઓનાં કૈતક તો રહ્યાં, પણ પુરૂષોનાં ખેનકૈતકોમાં અને ખેમાનોમાં તેમજ તેઓનાં ભેખનો, બદનનો અને ફેલીનો ભુકો કરવામાં સ્ત્રીજતીજ મૂખ્ય ભાગ ભજવે છે. આપણા જાંહંગીરનાં ભેખનો ભુકો કરનાર દીનબાનુ તેની આ માંદગીથી કેવળ અંનણ હતી. બીજે દિને સહવારે તેવણ ‘યંગ લેડીઝ

જરનલ' માં પોતાનું માથું ખોસી પોતાની 'કાંચી' ધીમે ધીમે 'સીપ' કરતાં હતાં, જ્યારે નજી જેને હવે નવાજખાનુનાં . મોઢું ભરાઈ જાય તેવાં નામથી દીનખાનુ ખોલાવતી હતી તે જીમ અને જેસી નામનાં તેણીનાં માનિતાં ચોપગાં વર-વહુ સાથે ગેલ કરતી હતી. આ વેળા ખોયે આવી ધ્યાન ખેંચવા ખારણા ઉપર ટકોરા મારી મેમસાબ આગળ એક સુંદર 'સાલ્વર' ધરી, જે ઉપર ખુદ્દાં લીલાં પરખીડાંમાં ખીડેલી એક ચીક્રી હતી. મેમસાબે તે પરખીડાં ઉપરનો 'મોટો' પીછાણુતાં કાંધક આતુરતાથી તે ઉપાડી લીધી અને તેજ 'સાલ્વર' ઉપરની એક નાનકડી 'પેપર નાઇફ' થી તે રૂકો પોતાની નજર સનમુખ ખુલ્લો કીધો.—

તાલેવંત મિનાર,

તેખન સી રોડ,

મુંબઇ, તા—

વહાલાં બેહન દીનખાનુ,

“લાંબી મુદત થઈ આપણે મલ્યાં નથી, તેમ જતાં હું ધારું છું કે મહારે હાથનો આ કાગળ તમોને મળવે તમો ખુશી તો થશોજ. મહારા તેહમુરરૂપને તમો પાંચ જ દીવસની વાત ઉપર 'ખુકસેલર' મીં તારાપોરવાળાની દુકાને મલ્યાં હતાં ત્યારે તમે તેહમુરરૂપની નવી 'લાઇપ્રેરી' જોવાની ઇતેજારી યતાવી હતી અને તેહમુરરૂપે તેમ કરવા દેવાની મોટી ખુશી દેખાડી હતી. આજે દશ વાગતાંને શુમારે તમો અમારે ત્યાંએ 'લાઇપ્રેરી' જોવા પધારશો અને બપોર તથા રાતનું ખાણું હમારી સાથેજ લેશો તો હું અને મહારા તેહમુરરૂપ તેમજ હમારો ચુસી ઘણું ખુશી થઈશું. રાત્રે તમારી ગાડી મંગાવવાની તકલીફ લેશો ના. આજનો દિવસ હમારી ગાડી તમારીજ સમજજો.

“મેહરબાન બેહન જરખાનુને તમારી ગેરહાજરીથી અસીકું લાગશે તે માટે હમારી તરફથી તેઓની માફી ચાહજો. તમોને કશી અડચણ નહિ હોય તો તમારી નાની 'કમ્પેનીયન' નાજા અને જીમ તથા જેસીને તમોને સોહવાવા માટે લેતાં આવજો.

“જવાબમાં એ લાઇન લખી આપવાની તકલીફ લેશો.”

હમારી ત્રણેની ધણી ધણી દુવાઓ સાથે,

હું છું,

તમારી દુવાગીર બેહન,

ગુલચેહર તેહમુરરૂપ તાલેવંત.”

કુલે મર્દનતને વાસ્તે દીનબાનુને સખત અણુગમે હતે।
તે તો આપણે જાણીએ છીએ, છતાં બાતેનમાં તેણી ડાં
તેહમુરરૂપને તેવણુની કાબેલ્યત માટે, અને તે કરતાં વધુ
તેવણુના આ ઉત્તમ ગુણોથી તેવણુ પોતે કેવા અંજાણા હતા તે માટે,
તેવણુને વખાણતી. ગુલચેહરને માટે પણ તેણી સારી લાગણી ધરાવતી.
એ ત્રણ વેળા સ્ત્રી તથા પુરૂષોની ફર્જ તથા હકમલાકા વીશે તેણી ડાં
તેહમુરરૂપ સાથે તકરારમાં ઉતરી હતી, જેમાં તેવણુ ધણીજ બાહોશાથી,
ખંતથી અને ધીરજથી આપણી આ મર્દ-સ્ત્રીને શીકરત આપી તેણીને
માર્ગે મોકળી હતી. ‘લાયબ્રેરી’ તો જોવી ને ફર જોવી, ને જો બની શકે તો
‘તાલેવંત મિનાર’વાળા થંડા શીક્ષાગ્રસ્તે એકવાર પાછા તકરારનાં વમળમાં
આજે ઉતારવા ને ફર ઉતારવા અને માહત કરવા. પણ મેહતાબ જરબાનુનું
કેમ ? તેવણુને કેમ સમજાવવાં ? તેવણુ સાથે ખેંચાઇ તો નહિ આવે ?

કેહ છે કે શેતાનને જોવા હોય તો માત્ર ડોક્યું કરવાનીજ વાર.
શેતાનની બેહન જરબાનુનો હજી તો દીનુ વિચાર કરે તેટલાંજ
નેકનામીનો આ લંડાર તેણીની પાછલ આવી ઉભો. “તાલેવંત
વાળાનો ‘મેસેનજર’ તહારે વાસ્તે ‘લેટર’ લાયોય કે ?
એ ચસકેલો શું કેહ્ય ? એ તો જમાને શીલસૂકમાં ખપેચ, પણ
જાહેરમાં તો કોઇ દહારો પોતાના બાયલા જતલાઇઓને સુધારવાનું
ખીડું ઝડકતો નથી. ભાણુના બધા કાચરા પેલી એની ચીખી બધરી ને
પોચા આગળજ એ સદા ખાલી કરેચ.” જવાબમાં દીનબાનુએ તાલે-
વંત મિનારવાળો કાગળ મોટાં બાઇના હાથમાં મેળ્યો, જે ઝટ વાંચી
લઇ તુચ્છકારથી દીનુ તરફ તેણીએ પાછો ફેંક્યો.

“ ‘છટ નોનસન્સ,’ દીનું, મને તો બધું ‘હંગ’ લાગેય. ‘લાઇ-
પ્રેરી’ જોવાનું તો બહાનું છે. એમ કરીને પોતાને ત્યાં તુંને પસરાવીને
તેરવા માંગેય. પેલો ડારલીંગ ગુસી તુંને ગમેય કેની? ‘કુયુ સી ધી ગેમ
નાહિ!’ ‘છટકું’ તો ઠીક માહેલું લાગેય, તપાસજે. એ લોકના ‘ઇમખુડન્સ’
ની કાંઈ હદ આવશે?”

કેટલીક તકરાર ચાલ્યા બાદ નીચલો ટુકો ને ટચ જવાબ ‘તાલે-
વંત મિનાર’માં ફરી વળ્યો:—

‘ક્રીડમ વીલા,’

વૉર્ડન રોડ,

તા૦—————

મહેરબાન બેહનજી,

“તમારો તા૦—————નો લખેલો કાગળ તમારા ‘મેસેનજર’
હોમને પહોંચાડ્યો છે. એ કાગળ તમોએ મને ‘એડ્ડેસ’ કરવો હતો. તમારા
ફીલસૂફ ધણીજીએ એ બાબદમાં તમોને ઘટતી સદલાહ નહિ આપી તે દેખાડે
છે કે આખા ‘મેલ ક્લાસ’ થી એવણુ કોઇપણ રીતે જુદા પડતા નથી.

“દીનખાનુ તમારે-ત્યાં માત્ર લાઇપ્રેરી જોવા બરાબર દશ વાગતે
આવશે, અને બાર વાગતે એની સાથે ખાણું લેવા હું મારે ત્યાં
તૈયાર રહીશ.

લા૦ તમારી ઓચીંતી માયા મહેરબાની

ટજે દબાઈ ગયલી,

જરખાનુ જી. જલનેવાળા.”

પ્રકરણ ૫૮ મું.

તિલસ્મિ તેહમુરસ્પ—મદાની ઓરતનાં કઠણ હૈયાંનું યીગળનું.

“અંદ્ર કાન્તિમાં વણુ ભાન્તિ કમળ વદની કામળ ખરી,
પણુ દીવની દ્રઢતામાં ચઢતી શક્તીવાન શરી નરી.”

સહવારના કલાક આંહને શુમારે ‘તાલેવંત મિનાર’માં જર્યાનુનું કાગળ મળતાં કાંધપણુ અન્યથા કે ખેદ ઉત્પન્ન થયો નહિ, કારણ આ નામચીન બાનુનો સ્વભાવ સર્વેને રોશન હતો. ડરાવ એવો થયો કે દીનુને ‘હાલ’માં આવકાર આપી થોડીક ગુફતેશુ પછી ગુલચેહરે તેણીને વરંડાને રસ્તે ‘લાઇપ્રેરી’માં લઇ જવી, જ્યાં ડાં ૦ તેહમુરસ્પ તેણીને આવકાર દેવાના હતા. આ ‘લાઇપ્રેરી’ને જે બારણાં હતાં, જે માંહેલું એક વરંડા ઉપર ઉંઘડતું હતું અને બીજું એક ‘એડ રૂમ’માં ઉંઘડતું હતું, કે જે ‘એડ રૂમ’માં બીમાર જાહગીરનું બીજાનું હતું. વધુ ડરાવ એવો કરવામાં આવ્યો હતો કે ‘લાઇપ્રેરી’ જોઇ રહ્યા પછી દીનુને ‘હાલ’માં પાછી લઇ જવી, પણ તે વરંડાને રસ્તે નહિ પણ ‘લાઇપ્રેરી’નાં બીજાં બારણાંમાંથી કે જે બારણાંમાંથી જાહગીરના ઓરડામાં થઇને ‘હાલ’માં જવાતું હતું.

બરાબર દશ વાગતે એક ‘રમાર્ટ વિક્ટોરિયા’ ‘તાલેવંત મિનાર’ના ‘પોર્ટીકો’માં આવી ઉભી જેમાંથી એક સોહામણા દેખાવતી જવાન બાનુ એક નાની સાદા દેખાવતી અને સાદાં પણ સુંદર કપડાંમાં સજ્જ થયેલી બુચીનો હાથ પોતાના હાથમાં મજબુત પકડી કુદી પડી. તેઓની પાછલ જે આસુદાં કુતરાઓએ બાહુર જીપલાવ્યું. જમીનપર પગ મેળતાં તેણીએ ‘કાચમેન’ ને હુકમ કીધો કે બરાબર પોણાબાર વાગતે ગાડી પાછી ત્યાં હાજર કરવી. વરંડામાં આ રોણુકદાર કંપનીને ગુલચેહર અને ગુસ્તીએ આવકાર આપ્યો. અરસપરસ ખેરઆશીયત પુછાયા પછી, અને દીનબાનુએ એક સુંદર ‘રીકલાઇનીંગ ચેર’માં બેઠક લીધા પછી, પેલાં જે ચોપગાં ફરમાવરદારો તેવણુના જમણા હાથ ઉપર જાણે તેવણુની

ચોક્કી કરતાં હોય તેમ, અને તેવણનો પડયો બોલ ઉંચકી લેવાને તૈયાર હોય તેમ, તેવણની તરફ ટગરટગર જોતાં બેઠાં. પેલી બુચી બાઇ જે વીલરડોસાંની બેઠનની દીકરી આલીની દીકરી નજી ઉર્ફે નવાજબાનુ હતી, તેણી મેમસાબના ડાબા હાથ ઉપર ઠાપીકીકી થઇ બેઠી હતી. થોડીક શુક્રનેશુ જે મોટે ભાગે દીનબાનુએ શુલચેહર સાથ ચલાવી તે ખલાસ થયા પછી આ ફરસાદાર પરોણાએ ‘લાઇપ્રેરી’ જોવાની ઇચ્છા દેખાડયાથી શુલચેહર દરાવ મુજબ બે બેપગાં અને બે ચોપગાં સઘળાં મળી બાર પગવાળાં ચાર પ્રાણીઓને વરંડાને માર્ગે ‘લાઇપ્રેરી રૂમ’માં દોરી ગયાં. ગુસીને ઢાઠું નહિ મળ્યાથી તે જાંહગીરવાળા ઓરડામાં સટકી ગયો. આશરે પોણા કલાક પછી એક નરમ પણ મજબુત હાથે જાંહગીરવાળા અને ‘લાઇપ્રેરી’વાળા ઓરડાઓ વચ્ચેનું બારણું ખોલ્યું, અને તેમાંથી ડાં તેહમુરરૂપ એક જુવાન બાઇ, એક બુચી, અને બે કુતરાં પોતા પાછલ લઇ જાંહગીરવાળા ઓરડામાં દાખલ થયા. તેમ કરવા અગાઉ તેઓએ પોતાની આંગલી પોતાનાં નાક ઉપર મેલી પેલી બે જુવાન બાઇઓને આસ્તે ચાલવાની ચેતવણી આપી.

એક ‘સીક બેડ’ ઉપર જાંહગીર ભારે તાસવીસ કરતો પડેલો હતો. એક બાજુએ તેના બાપ હોરમજશાહ એક હાથ ઉપર માથું ટેકવી ઉંડા વિચારમાં પડેલા હતા. જાંહગીરની માંદગીના આ ત્રણ ચાર દીવસમાં તેવણ સુકાઇને જીમલા જેવા થઇ ગયા હતા. તેવણની સુદેદ બરફ જેવી દાઢી અને લાંબા ‘આલ્ડ ફેશન’ બાલના ગુચ્છા ફેટલાક ફહાડાના હોરયા નહિ હોય તેમ આમનેમ વીખરાઇ પડ્યા હતા, અને તેવણના ડોળા ઇંતેજરી અને ઉજ્જગરાથી લાલચોળ થઇ આવ્યા હતા. જાંહગીરની તખીયત આજે વધારે બગડેલી હતી. ધારેલી લાંબી મુદતની લગાનક માંદગીના સૌથી ચીંતાતુર તત્ત્વજ્ઞામાંથી હાલ તે પસાર થતો હતો. આખી રાતના ઉજ્જગરા અને લવારા પછી હવડાંજ તે ધીમી પણ સળવળ થતી ઉંઘમાં પડેલો હતો. ગડબડયા ઉસ્કેરાયલા લવારાને બદલે હાલ તે ધીમે લવારો કરતો હતો. ગુસી તેના પગ આગળ ઉભો હતો. ડાં દારાબશાહ એક હાથમાં પોતાનું ઘડિયાળ પકડી બીજે હાથે બહુજ ચીંતાતુર ચેહરે જાંહગીરની નાડી તપાસતા હતા. વખતોવખત આપેલાં ફંવાપાણીનું અને તપાસેલાં ‘ટેમપરેચર’નું વીગતવાર ‘લીસ્ટ’ અને પેનસીલ

હાથમાં લઇ ડૉ. દારાબશાહનાં હુકમની રાહ જોતી મેરી ત્યાં ખડી હતી. માખીઓનો આ મોસમમાં આડપાનોને લીધે તેહમુરરૂપ શેઠના બંગલામાં ઉપ-
દ્રવ હોવાથી નરમ 'નેટ'નો એક ટુકડો જાંહગીરનાં મોં ઉપર નાખવામાં
આવ્યો હતો. આવી કટોકટ ને સટોસટની વખતે પેલો રાણકદાર 'ગૃપ'
'લાઇબ્રેરી' માંથી થઇને તે 'બેડ રૂમ' માં પેઠો. આ દેખાવ જોઇને દીન-
યાનુ ઉપર કાંઈપણ અસર થઇ નહિ એમ બોલવું તે ખુદ કુદરતી
કાયદાઓને અકુદરતી બતાવવાસમાન ગણાય. એક પળમાં આ શોકાતુર
ગૃપના શોકજનક ચેહરાઓ ઉપર તેણીએ એક ઝડપી નજર ફેંકી
તેઓને નીહાળી લીધાં. આમ છતાં તેણીને સહેજ પણ ખ્યાલ નહિ
ગયો કે તે ખીમાર પુરૂષ જાંહગીર હતો. હમેશના કરતાં લગાર વધુ
નરમાશથી તેણીએ ડૉ. તેહમુરરૂપને સવાલ કરવા જેટલી સમ્મતા
બતાવી. "એ કોણ સીક છે ડોક્ટર, મેહરબાની કરી મને જણાવશો?"
આ સવાલ પુછતાં તેણી ડૉ. દારાબશાહની લગોલગ દર્દીનાં ખીજાન
તુલીક આવી પહોંચી.

દીનુના આ સવાલથી સઘળાંઓની નજર તેણીની તરફ ખેંચાઇ,
પણ ડૉ. દારાબશાહે ડોક્ટરી ધીરજથી પોતાની નજર પોતાનાં
ઘડિયાળ તરફથી ખીસાડી નહિ. હોરમજશાહે પોતાના હાથપર ટેકવેલું
માથું ખીસાડી દીનુ તરફ જોયું અને તેને ઓળખતાં વાર તેવણનો
ચેહરો ગુસ્સાથી વિકાળ થઇ ગયો. ડૉ. તેહમુરરૂપ જવાબ આપે તે
અગાઉ તેવણ જુસ્સાથી બોલી ઉઠ્યા. "આવીખી કોઇ નક્ત છે ! હજુર
તો પુછેય કે એ કોણ ? જોતી નથી, ઓળખતી નથી, નહિ ઓળખતી
હોય તો આંખ ફેરીને જો. તાહરેજ લીધે એ પટકાઇ પર્યો, તુંજ
હૈયાંપુટીનો એ ભોગ થયો."

હોરમજશાહનો આ જુસ્સો જોઇ ડૉ. દારાબશાહ બોલ્યા. "ધીરા
થાવો, હોરમજશાહ શેઠ. આ જગા પંચાતી કરવાની નથી. તમે ભુલી
જાઓય કે એમ કીધાથી તો તમે તમારા દીકરાની તખીયતમાં ઓરખી
બગાડો કરશો. જુઓ. એ જાગતો થઇ ગયો હોય તેમ લાગેય"

ડૉ. દારાબશાહે વાપરેલા 'દીકરા' શબ્દથી દીનુનાં મન ઉપર
કાંઈ ચમત્કારીક અસર થયલી દીસી. "કોણ ? જાંહગીર !" તેણી બોલી.
"હોય નહિ, તમે લોકો મને ઠગોય."

ઠાં તેહમુરંસ્યે જોયું કે હવે વખત આવી પુર્યો હતો. જવાબ વાળવાને બદલે હલવેથી અને શાંતિથી તેવણે જાંહગીરનાં મોં ઉપર નાખેલો 'નેટ'નો ટુકડો ઉંચકી લીધો, અને પછી તુરત દીનુનાં મોં ઉપર થું અસર થાય છે તે જોવા પોતાની આંખો ઉંચકી અને તેણીના એકરા ઉપર ઠેરવી. દીલાવર કુટુંબથી ઉતરી આવેલી, બાતુ સુના જેવી મગરૂર ઓરતની આ તુંડ બેટીની સઘળી દીલાવરી અને મગરૂરી હવે એક પળમાં હવામાં ઉડી ગઈ. જે કામળ હૈયાને તેણીએ પગ નજે કચડી નાખી જરબાતુ જેવી કઠણ હૈડાંની ધૈરીની બેટીમાં જકડી લીધું હતું તે હૈડાંએ હવે મજબુત 'પ્રોટેસ્ટ' ઉઠાવ્યો. બેધ્યાનપણે પોતા તરફ ટીકતી જાંહગીરની 'મીનીંગલેસ' આંખોએ, તેના દબાઈ ગયેલા ગાલોએ, તેની ફીફી પડી ગયેલી ચામડીએ, અને તેના ઉજળાપુણી જેવા હોઠોએ દીનુનાં હૈડાંએ શરૂ થીવેલાં કામને સરંજામ ઉતાર્યું. આખર કરે પણ ઓરત! આ ગંભીર અને શોકાતુર સંજોગો વચ્ચે તેણીનું સઘળું નકલી મર્દપણું તેણીને તણ ગયું. ઓરત ખમીરે તેણીનાં અંતઃકરણમાં બળવો જગાડ્યો. સઘળું ઓરતપણું તેણીની છાતીમાં ધાઈ આવ્યું. તેણીએ હવે જોયું કે આ દર્દીને જાંહગીર તરીકે નહિ માની લેવામાં તેણીએ પોતે પોતાને જ ઠગી હતી. એ તો ખરેખર તેજ હતો. તેના કાન હતા, પણ તે સાંભળતો ન હતો. તે આંખો ખોલી જોતો હતો, પણ કાંઈને ખી પીછાણી શકતો ન હતો. એ તેજ જાંહગીર હતો કે જેણે પેલા 'મોટર'ના અકસ્માતમાંથી વખતસર તેણીને બચાવી લીધી હતી. આ સઘળા સામટા વિચારોની અસર તજે થોડીકે પળ તેણી દીગમુદ જેવી થઈ ગઈ. તેણીને લાગ્યું કે તેણીનું સઘળું કાવત તેણીને છોડી જતું હતું. તેણીએ પોતાનો થંડો હાથ બેધ્યાનપણે કાંઈ અદ્ભુતશક્તી તેણીને દોરવતી હોય તેમ જાંહગીરના ગરમ દેમાગ ઉપર ફેરવ્યો. બન્ને ચગોર ડોકટરોએ તે મગરૂર છોકરી ઉપર થયેલી અસર એક પળમાં જોઈ લીધી, અને બંને એટલો લાંબો વખત તે તકલી રાખવાને તેઓએ પોતાનાં મનમાં દરાવ લીધો. હોરમજશાહ શેઠ પાછા ઉસ્કેરાઈ નહિ બચ કરી ગુલચેહરે તેણીના પીતાસમાન આ જૈંદ ગૃહસ્થનો એક હાથ પોતાના હાથમાં લઈ બીજા હાથે તેવણનો બરડો પસવારતાં તેવણનાં કાનમાં કહ્યું. "બાવા, તમે મને તમારી દીકરી

તરીકે ગણતા હોવા તો ફક્ત માહરે ખાતર હમણા કાંઈ ખોલતા ના. ખોદાતાલા એમાંથી કાંઈ સાફ જ કરવાનો હોશે તેથીજ તે દીનુનાં પગલાં આપરે ત્યાં આજે લાયોચ.”

તાલેવંત કુટુંબે ગોઠવેલા દુરઅંદેશ ‘પ્લાન’થી હોરમ-જશાહ શેઠ માહીતગાર હતા નહિ. આ તબક્કે જાંહગીરે પાછો બકારો શરૂ કર્યો. “હું કહાં છેઉં ? અરે, એ તો પેલી શેહતાન જરખાનુનું ઘેર છે. અહીંથી મને લખ જાવ, લખ જાવ, નહિ તો એની એલી દીનુ મને મારી નાખશે. શું હું તુંને ગમતો નથી ? શું હું નાલાયક છેઉં ? લાયક કે નાલાયક, પણ તું મને અદરાયલી છે. મારશ કે અરશ, પણ તુંને નહિ પરણું તો હું પારસીબચ્ચો નહિ” આમ ખોલતાં તેણે જોશથી તેના કપાળ ઉપર ફરતો દીનુનો કોમળ હાથ પોતાના હાથમાં ઝાલી લીધો. “અરે, એ કોણનો હાથ ? દારાખશાહ તમારો કે ? નહિ, નહિ, એ તો પેલી નાતરસ દીનુનો હાથ છે. જુદી, ના કેહેય ?” એમ કહી તેણે જોરસમેત તે હાથ ઝડકાતી કહાડ્યો. “મહારી લોકેટ કહાં ગેઇ ? એજ શેહતાનજાદી તેખી ચોરી ગેઇ હોશે. લાવ માહરી લોકેટ.”

ડૉં તેહમુરરપે જોયું કે ઉપાય નંબર બે અજમાવવાનો હવે વખત આવ્યો હતો. તેવણે પાસે ઓરવેલાં જાંહગીરનાં વાસ્કુતનાં ખીસા માંથી તેની માનિતી લોકેટ ખેંચી કહાડી અને તે ખુલ્લી કરી જાણે લુલથી જાંહગીરના હાથમાં આપતાં દીનુના હાથમાં અપાઇ ગઇ હોય તેમ તેણીના હાથમાં તે મેલી દીધી. દીનુએ તે ઉપર નજર ફેંકી તો એક બાજુ જાંહગીરની માની અને બીજી બાજુ નાનપણમાં પડાવેલી તેણીનો પોતાની સખી તેણીએ જોઇ. થોડીક પળ તેણીએ તે સખીઓ ટગરટગર જોયા કરીધી, અને પછી ડૉં તેહમુરરપના હાથમાં ધીરેથી તે પાછી મેલી. ડૉં તેહમુરરપને લાગ્યું કે આ વેળા તે નાજુક હાથ ધુજતો હતો, અને તે સુંદર આંખોમાંથી એક એક આંસુ તેણીના સુવાલા ગાલો ઉપર ખરી પડ્યું હતું.

ડૉં દારાખશાહે જાંહગીરને પાછો બેચેન થતો જોઇ સઘળાંઓને બાહુર જવા ફરમાવ્યું. ગુલચેહર અને ગુસી સીવાય સઘળાં સામે બારણે હોલમાં પેડાં. બાર તો કેવારના વાગી ગયા હતા, અને દીનુની ગાડી આવી

ખોટી થતી હતી તેની પણ કામ હવે તેણીને રહી હતી નહિ. એ સારી અસર હતી, અને તેમાંથી તેણીને જાગૃત કરવાને કોઈએ દરૂસ્ત વિચાર્યું નહિ. બાહર આવ્યા પછી દીનુએ ડૉં તેહમુરરુપને જાંહગીરની તખીયત વીશે સવાલ કીધો, જેના જવાબમાં તેણે તેનાં ખરાં ગંભીર રૂપમાં તે તખીયતનો હેવાલ તેણીની આગળ રજુ કીધો. “તમારાં જેવાં એક શીખેલાં બાનુ જાણતાં તો હોવાં જોઈએ દીનબાનુ, કે ‘પ્રેન ફીવર’ થી પીડાતું માણસ મોતના પંજમાં સપડાયલું કેહેવાય. ડૉં માયર. અને ડૉં દારાબશાહ કેહેય કે જાંહગીરનો લવારો બંધ પડે નહિ ત્યાંસુધી કંઈથી ચોકસ મત આપી શકાય નહિ. આજે સાંજે સાત વાગતે ચાર ડૉક્ટરોની ‘કમીટી’ અહીંયાં મળનાર છે.”

“પણ એકાએક એવા ‘હૃદયી’ માણસને આવી ‘હૃદયી લોકલિટી’ માં ‘પ્રેન ફીવર’ થવાનું કંઈ કારણ એ લોકો કેહેતા હોશેની ?” દીનુએ સવાલ કીધો.

“ડૉક્ટરના કેહેવા પ્રમાણે એનાં મનની ઉસ્કેરાયલી હાલત જે મન-પરના ચોકસ બોળથી ઉત્પન્ન થયેલી છે તે ‘પ્રેન ફીવર’ નું ખરું કારણ છે.” ડૉં તેહમુરરુપે જવાબ વાલ્યો.

“પણ એવો તે શું બોલે એનાં મન ઉપર છે ? એ કંઈ ‘ડેટ’ ‘બેટ’માં તો નહિ ઉતે ? માફ કરજો, મને કંઈ એ સવાલ પુછવાનો હક નથી, પણ મહારાથી પુછાઈ ગયો.” દીનુ બોલી.

“જાંહગીર ‘ડેટ’ માં ! દીનબાનુ, જાંહગીર માણસ નથી, પણ એક ખવીસ છે એમ કહેવું જેટલું હું માનું તેટલુંજ તે કરજ કહે એ વાત તમે માનજો. જાંહગીરની નાદરૂસ્ત તખીયતનું કારણ પુછવાનો જેટલો હક તમેાને છે તેટલો ખીજ કોઈને નથી, અને તે કારણ જો હું તમારાથી છુપાઉં તો હું પહેલો ખુદાતાલાનો અને પછી તમારો ગુનેહગાર થાઉં. ડૉક્ટરોનું એવું મત છે, અને તેની સાથે આ ધરમાંનાં સઘળાં મળતાં થાયજ, કે જાંહગીરનાં ઉસ્કેરાયલાં મન અને તે ઉસ્કેરણીથી થયેલી માંદગીનું ખરું કારણ તમે દીનબાનુ પોતે જોવો તે તો તમે તમારી હંમેશની ચંચળાઈથી એના બકવા ઉપરથી જોઈ લીધું હોશે.” તેણીને અત્રે ચુપ થઈ ગયેલી જોઈ ડૉં તેહમુરરુપે વધુ ફટકા લગાવ્યો. “માફ કરજો, દીનબાનુ, પણ તમારા ‘શુ’ માં ઉભો રહેવાને હું તો બા

આજે ધુબુ અને લજવાઉં. જો ખોદા ન કરે ને જાંહગીરના જીવને કાંઈ હાણી પુગે તો તમે તેનું ખૂન કાઢેલું ગણાય.” ગુલચેહર જેવણ આ લાપણુ શુર થવા અગાઉનાં જાંહગીરના ઓરડામાંથી દીનુની પાસે આવી ઉભાં હતાં તેવણે વેળાસર ઝાં તોડમુરૂપના છેલ્લાં ખોલોએ દીનુની આંખમાંથી તાણી કાઢેલાં ખોર ખોર જેવાં આંસુઓ જોઈ તેણીને માવતરસમાન વહાલથી પોતાની ગોદમાં લીધી. મદાને મદા, તુંડછ અને મગરૂરી, તેહુંકરછ અને હુંકરછ, ગરૂરી અને ગુમાની, તમે હવે સખત ધાયલ થયાં છો. સ્ત્રીમર્યાદા, કામળતા અને સ્ત્રીજનતની નરમ લાગણી, દુકમાં કહીએ તો સધળી સ્ત્રી અને છુપાઈ રહેલાં સ્ત્રી-પણાએ મોડી, ધીમી પણ મજબુત, ફત્તેહ તમે ઉપર મેળવી છે. દીનબાનુનાં હૈડાંપર અને તેણીનાં કામળ મગજપર તમેએ મેળવેલો કાષુ ખોડી દેવાનો વખત હવે આવી લાગ્યો છે. સહુજ વખતમાં તેણી હવે તમે સધળાંને સદાની છેલ્લી સલામ કરે તો તેમાં અમે અજબ થઈશું નહિ.

ગુલચેહરે જ્યારે દીનુને વહાલથી પોતાને ગળે લગાડી ત્યારે તે કામળ હૈડાં વાયે ખીજાં કામળ હૈડાંએને વાયાં. નવાજ રસતી રસતી પીઠેથી બેઉ હાથે જોરથી પોતાની ધર્મમાતાને વળગી પડી. કેવો ઉત્તમ દેખાવ! ધાર્યા કરતાં કેવી ઉમદા અસર ! કેવું કુદરતીપણું ! ખ્રીસ્તી ધર્મગુરુઓએ, પારસી વટલેલોએ, બોલદીનવાળાઓએ, બ્રાહ્મણ શાસ્ત્રીઓએ, મહાન ગુરુજીઓએ કાઢેલા ચેલા અને શીખ્યો કરતાં આ કેવું ઉમદા પ્રકારનું, કેવું ખોદાપસંદ, ધર્મપસંદ, પેગામબરપસંદ, લોકપ્રિય, પુરૂષપ્રિય, અને સ્ત્રીપ્રિય કાર્ય હતું ? એ કાર્ય જેટલું વટલાવનારાઓને તેટલુંજ વટલનારને માનપુર્વક હતું.

“દીનુ, દીનુ, મહારી વહાલી દીકરી, હમે તો જાણુતાં તાંજ કે તું તો ખરીજ શ્યાણી છે. કંઈ નહિ માય, આપરે બધાં ઘેરનાંજ હૈયે, તું સુખેથી રડીને તહારો દીખો ખાલી કર.” ગુલચેહર તેના કાનમાં બોલ્યાં. દીનુના કાન ઉપર સાદો દીકરી બોલ આવી માતાતુલ્ય લાગણીથી બહુ લાંબે વખતે આવા હેતાળુ આકારમાં પડ્યો હતો. તેણીને એમ લાગ્યું કે તેણીનાં ખરાં કુટુંબપરીવાર મધે કાંઈ પરીધાંઓએ ઇન્ડર સલા માંહેલા પેલા નાનકડા શાહજાદા મુઆફક તેણીને ઉંઘતી ઉંઘકી લાવી મેલી હતી. તેણીએ ખેંચી રાખેલો દીખો હવે બેઅખત્યાર

છોડી દીધો, અને પોતાનું 'માથું' ગુલચેહરનાં ખભાં ઉપર નાખી દીધું. એક કવિની કવિતાઘશકતી અથવા એક ચિતારાની કલમને માન ખાતવા આ કેવો આછતો લાહવો હતો! કવિ અથવા ચિતારો તો ત્યાં હાજર નહિ હતા, પણ શીલસૂક્ર ડાં તેહમુરરુપે આ ઉપરથી એક કરતાં વધુ અનુમાન ખેંચ્યાં, જે અનુમાન તેવણે ખાનગીમાં પોતાનાં કુટુંબને કહી સાંભળાવ્યાં, અને જે પાછલથી બોલેબોલ ખરાં પડ્યાં.

પ્રકરણ પદ મું.

કોમળ હૈડાં ઉપર ફિલસૂફી અને વિદ્વતાનો ભેગો હલ્લો.

“ નારી નામે નરથી વડી,
ભારી કામે પગથી ખડી;
હારી ઉર નવ હિંમત કદી,
સારી ખ્યાતિ જગમાં જડી,
સદગુણ પ્રકાશની કીર્તીમાં નીશદીન
જાંદગી જાતી વડી.”

ગુલચેહરની ગોદમાંથી દીનુ છુટી થતાં જાણે અગાઉથી ‘પ્રધાન’ રચી રાખ્યો હોય તેમ ડાં દારાબશાહ ઓરડામાંથી બાહર આવ્યા. દીનુના ચેહરા ઉપરથી તેવણના ત્યાં આવ્યા અગાઉ શું બન્યું હતું તે તેવણ પામી ગયા અને બોલ્યા. “બેહન ગુલચેહર, હું ધારૂં કે આપરાં દીનામાય હવે આજે તો આખો દહાડો આપરેજ તાંહ રેહશે. જાંહગીરને સાજો કરવામાં એવણની મદદ આપુને ઘણી-કીમતી થઈ પરશે. જો કોઈપણ એનો જીવ બચાવી શકે તો તે એવણ છે. એવણજ તે માન ખાતી શકે, બાકી હમે ડાંકટરો તો હમારાથી બનવું કરીશું; પણ હમે કાંઈ એનામાં જીવ મુકવાના નથી.”

આ બોલો સાંભળી હોરમજશાહ શેઠ પોકારી ઉઠ્યા. “અરે, નહિ, નહિ; એમ બનશે નહિ. એ હૈયાંપુટીને હું અહીંયા રેહવા દેનાર

નથી. એનેથી તો મહારો દીકરો આય ફેજે પોહ્યાંચ્યો ને એ તો એને કંઈ દોહવીદોહવીને પાછ દેશે ને પહોતો કરશે.”

“ખામોશ! હોરમજશાહ, મહારા વહાલા લાખ, એ શું ફાવું ફાવું બકેય ” ડાંગ તેહમુરસ્યે કાંઈક ધમકીથી અને કાંઈક વહાલથી હોરમજશાહ શેઠને દબાવ્યા “એ મહારી ડાહી દીકરીનો કંઈ વાંક નથી.. વાંક તો એને નેકીની રાહ ઉપરથી ગુમરાહી ઉપર દોરવી જનારનો છે. ‘દીલાવર’વાલાંઓ સદા રેહમદીલ ઉતાં ને તેહમતન પોતેખી તેવણની સઘળી નબળાઈઓ છતાં કેટલાક ધણા ઉમદા ગુણો ધરાવતા હતા. એજ મહારી દીકરી તમેને દેખાડી આપશે કે એને વારતે એટલું ઉતાવલું મત બાંધવામાં તમે કેવી મોટી ભુલ કરોય.” પછી તેવણ દીનુ તરફ ફરીને બોલ્યા. “બેટા, હું ધારૂંય કે તું એસકાશે નહિ અને આ ઘરમાં તું ગમે ત્યાંસુધી રહી હીંમતથી તહારી ફરજ બજાવશે.”

બદલાઈ ગયલી દીનુએ પોતાની બદલાયલી હાલતનો હવે પુરાવો આપ્યો. હોરમજશાહ શેઠના બોલોથી તેણીને પગથી તે માથાંસુધી ઝાંઝ લાગી હતી. મર્દ ઓરતના એકસાઇ હકોનેા સઘળો ખ્યાલ હવે તેણીનાં મનમાંથી હવા મીસાલ ઉડી ગયો હતો. એમ તેણીનો રડમસ એહરો ખુલ્લું દેખાડી આપતો હતો. જાંહગીરનો મરણતોલ દેખાવ અને તેનો લવારો તેણીનું કામળ જીગર કાતરી ખાતાં હતાં. તેજ પ્રમાણે વળી હોરમજશાહ શેઠ કે જેવણ પોતાના બેટાનું મોત હવે નકકી માનતા હતા તેવણના નામુરાદ નખાઈ ગયલા એહરાએ તેણીનાં મન ઉપર ઉંડી અસર કરી હતી. તેણી હોરમજશાહ શેઠ આગળ ગઈ અને તેવણના બંને હાથો પોતાના બંને હાથોમાં લઈ કરગરીને બોલી.

“હ, મને માફ કરો. જે કાંઈ બન્યુંય તે નહિ બનવાનું નથી, તેને વારતે હું ધણી દલગીર છું. તમારા જાંહગીર સાથે મને બચપણમાં અદરાવવામાં આવી તેથી કંઈ હું એને પરણવાને બંધન નથી. મેં તો કુંવારી રહેવાના સોગંદ ખાધાંય; તેમ છતાં એક વખતે એને મને બચાવીતી, ને તમે બધાં કેહોય કે માહરે લીધે એ પટકઈ પરચોય તો મહારી ફરજ છે કે અહીંયાં એની આગળ રેહી મહારી જતી ખંત અને મેહનતથી એને હું એની ખીમારીમાંથી મોકલો કરૂં. અરે, ખોદા !

તમે શું મને એટલીબધી નાતરસ સમજાવે, શું હું એટલીબધી કરપીણ છઉં, કે હું એને કંઈ દોહવીદોહવીને પાછ દેવશ? ”

દીનુના ઉપલા બોલોથી હોરમજશાહ શેઠે તેણીના એહરા તરફ જોયું અને તે બોલોનું ખરાપણું તે માંહે વાંચી લીધું. તેવણું પોતાનું હૈડું તે બોલોથી ભરાઈ આવ્યું. તેવણું હિમત હારી ગયા, અને જવાબમાં તો માત્ર દીનુના કોમળ હાથો જે તેણીએ કાંઈપણ આનાકાની વગર આગળ કીધા તે તેવણે “જીવતી રહેજે દીકરી, ને ઘણું સુખ જોજે” બોલી પોતાની આંખમાં દાખ્યા.

તુરતવેળા આટલી ફતેહ બસ હતી એમ સમજી ડૉ. તેહમુરસ્પે અને શુલચેહરે દીનુને અને નવાજબાનુને તેઓને માટે આરાસતા કીધેલા ઓરડામાં લઈ જઈ, તેઓને સઘળી જોઈતી સગવડ આપી, મ્હોંડું હાથ ધોવરાવી ખાવાના સુકરા ઉપર ખીરાજમાન કીધાં. તે અગાઉ દીનુએ ઉતાવળે એક ટુક કાગળ જરખાનુ ઉપર લખી કહાડી ગાડીવાળાને આપી તે ગાડી પાછી પોતાને ઘેર રવાના કીધી. તે કાગળ નીચે પ્રમાણે હતો:—

તાલેવંત મિનાર,

નેપ્થન સી રોડ,

તાં—

વહાલાં જરખાનુ,

“અત્રે આવ્યા પછી મેં મહારા જાંહગીરને મરણતોલખીમારી ભોગવતો જોયાથી, કાંઈ નહિ તો એ સાજો થાય ત્યાંસુધી, એની આગળ રેહવાની હું ચોક્કસ કારણોને લીધે મહારી ફર્જ સમજું છું. એ ઉપરથી તમે એમ ના સમજતાં કે હું એને પરણી જવશ. કદીખી નહિ. તમારી સમજ પ્રમાણે જોઈતાં કપડાં પેલી મહારી સ્ટીલની ત્રંકમાં ‘પેક’ કરી મારીપર મોકલી આપજો. મહારી ‘ડાર્ક બ્લુક’ સાડી ને તેને ‘મેચ’ થતું ‘વેલવેટ બ્લાઉઝ’ જરૂર મોકલજો. નવાજ, જીમ અને જેસી મહારી સાથેજ રહેશે. અમથાં અમથાં ‘ફ્રેટ’ કરી તમારો જીવ બગાડતાં ના. હું ધારૂં કે તમેખી એક વખત જાંહગીરને જોવા આવો તો કીક દીસશે.

હમેશની તમારી,

દીનબાનુ.”

પ્રકરણ ૬૦ મું.

‘ફર્ન’નું અદા થયલું કર્ન—બેફાસીમાંથી બીદાર.

“નામે નાબુક, જેમે જેરાવર, જાતી જેબનવંતી,
કેળવણી જેવી મળે તેમ કમળા ખીલે કુળવંતી.”

ખાણું ખાધા પછી દીનબાનુની જીંદગાનીનો ખીજો સફે શરૂ થયો. તેણીએ હિંમત અને ઉત્સાહથી પોતાના દર્દીનો ચાર્જ લીધો, અને પોતાની ફર્નનું કર્ન અદા કરવાનું શરૂ કર્યું. તે રાત્રીની ડોક્ટરોની મળેલી ‘કમિટી’ મધે ડૉં દારાબશાહે દર્દીનાં લેન્ડપરના બોજનું કારણ દૂર કરવાને માટે ડૉં તેહમુરસ્પે રચેલી યોજના ફતેહમંદીથી પાર ઉતરવાની ખબર પોતાના લાઇબ્રેરીયર તબીબોને આપી ત્યારે તેઓ બહુ ખુશ થયા, અને દીનબાનુ પોતાની ફર્ન કેવી રીતે બજાવે છે તે જાતે જોઇ તેઓ બહુ સંતોષ પામ્યા. જાંહગીરનાં લવીખતે માટે હવે તેઓએ ખુશબખતીની આગાહી કરી, એટલુંજ નહિ પણ તેના આપ હોરમજશાહ આગળ તેને માટે આવકારદાયક લવિખ વર્ત્યું. ગુલચેહર અને મેરી જાંહગીરની માવજતમાં લાગ લેતાં હતાં, છતાં મોટે ભાગે દીનબાનુજ તેની આગળ રોકાઇ રહેતી. દીવસના એક બે કલાક તેણી ડૉં તેહમુરસ્પની લાઇબ્રેરી મધે ગાળતી.

જાંહગીરનો લવારો હજી ચાલુજ હતો. હકીકતમાં તે આપણ આગળ દર્શાવી ગયા તેવોજ હતો. તે કોઇ કોઇ વાર દીનુને વહાલથી યાદ કરતો અને જાણુ તેણીને જોળખતો હોય તેમ જુમમાં ને જુમમાં તેણીનો હાથ હેતથી પકડતો, તો વળી ઘણીક વાર તે તેણીને માટે ફાતુ’ફાતુ’ બકતો, અને તેણીને જરબાનુ સમજીને તેણીનો હાથ ઝંકતી કાઢતો. જાંહગીર તેણીને કેટલો પસંદ કરતો હતો તે વીશે આ બકવા ઉપરથી તેણીની ખાતરી થઇ હતી, અને કોઇ કોઇ વેળા તેણીની સઘળી કાશેશો છતાં તેણીનાથી રકાઇ જવાતું. ડોક્ટરોએ હજી જાંહગીરને ધાસ્તીમાંથી મોકળો થયેલો જાહેર કરી દીધો હતો નહિ તેથી દીનબાનુ નમમાં મુઝાતી. જાંહગીર જ્યારે બકવાદ કરતો અથવા ભારી નીંદમાં પડતો

ત્યારે તેણીના હાથમાંની વાંચવાની ચોપડી ધણીવાર એઅખત્યાર તેણીના ખોળામાં પડી જતી અને ટગરટગર તેની સામે તેણી ટીક્યા કરતી. કાંઈ વાર વહાલથી તેનું માથું તેણી પસવાડતી; તો વળી કાંઈ વેળા પોતાના હાથ ઉપર માથું ટેકવી તે સાંભળે થશે કે નહિ, તેણીને જશ મળશે કે અપજશ મળશે, પોતાની શુદ્ધીમાં આવતાં તે તેણીને જોઈને ખુશી થશે કે દીલગીર, તેણીની સાથે તે કેવી રીતે વર્તશે, એવા એવા વિચારોમાં તેણી ગરક જતી. કાંઈ કાંઈ વેળા આ વિચારો દુર કરવા માટે તેણી પડી ગયલી ચોપડી પાછી ઉંચકી વાંચવાની કોશેશ કરતી, તો વળી કાંઈ વેળા પીછીથી સામન સફા કરવા પડતી. કાંઈ વેળા તે વડી માખ ઉરાડતી, તો કાંઈ વેળા ‘વાઝ’માંનાં પુલ સંભાળથી પાછાં ગોઠવતી. તેણી વળી વિચારતી કે તેણીની હાલતમાં થયેલા આ ફેરફારો તેણીનાં મનની નબળાઈ માત્ર દેખાડી આપતા હતા, અને તેટલા વાસ્તે તેણી વારંવાર પોતાનાં મનમાં પોતાને ધીકારતી હતી. આ તો વહેતા જીવાન જીગરના કુદરતી કુદકા અને ઉછાળા હતા એ તો સર્વકાંઈ કબુલ કરશે. આ પ્રમાણે પંદર દીવસ વહી ગયા છતાં દુનીયાં તો દુનીયાંનું જ કામ કરતી ગઈ; પણ જાંહગીર તો એક બચ્ચાં મીસાલ નફકરો, તેનાં કામકાજથી અબાણ્યો, પોતાની નફીકરાઈમાં ગરકાવ રહ્યો.

દીનબાનુનાં તે ઘરમાં પગ મુક્યા પછી બરાબર સવસેત્તદિ મેર પાછલી રાતના જાંહગીરને નીંદ્રામાં કાંઈ બડબડતો સાંભળી તેને શાંત કરવા તેણી તેની નજદીક ગઈ. આ વેળા તેણીએ તેના ચેહરામાં કાંઈક આવકારદાયક ફેરફાર થયેલો જોયો. તે ચેહરો હમેશ કરતાં ઓછો ફીકકો દીસતો હતો, અને તેના હોથો ઉપર ધીમું હસવું ફરી વળ્યું હતું. તે જાણે સ્વપ્નો જોતો હોય એવો દેખાયો. એક કરતાં વધુવાર તેણે હેરફેર, ગુસ્સાથી અને વહાલથી, દીનુને યાદ કરી. આખરે તેણે દીનુનો હાથ ઓલી પોતાના હાથમાં મજબુત પકડ્યો, અને પછી પોતાની આંખો ધીમેથી ખોલી. તે આંખોના ફેરવાયેલા દેખાવ ઉપરથી તેણીએ જોઈ લીધું કે હવે તે શુદ્ધીમાં આવ્યો હતો. “કાણુ ? દીનુ ! નહિ હોય-એમ બનેજ નહિ. તું મને ઠગેય. તું કંઈ સેહલેસુજે ઠેકાણે આવે નહિ” તે બડબડ્યો.

“હા, હું દીનુ છઉં. જાંહગીર, તમે શાંત થાવો.”

“બરેબર ! શું હું સ્વપ્નો તો જોતો નથી ? તેમ હોય તો કેવો મધુર સ્વપ્નો ! ચલાવ, આગળ ચલાવ ! એ સ્વપ્નને પુરો થવા દે. પણ જો

મીસાલ તે ઓરડામાં તેણી આમતેમ ફેરા ખાવા લાગી. “હું જાઉં ને હમણાજ એતો ચોટલો પકરી અહીંયાં ખેંચી લાઉં; પણ નહિ. એખલી તો નહિ જાઉં. એના જેવીજ એની લ્યાંતતી માયને મહારી સાથે લેતી જાઉં. એક કરતાં બે લલાં. પણ થોલ જીવ, એ ઝડણુના તો એ પરક્રમ નહિ હોય? એનેજ એ દુકતીને બચપણમાં અદરાવી’તી. જાંઠગીરને આવો લાયક છોકરો જોઈ એ મહારી સાથે ફાંદો તો નહિ રમતી હોય? નહિ હોય, એમખી નહિ હોય. એ જીદીને તો પેલા રતને એવું હરખું લગારયુંય કે એની દુકતીનું સાફ થાય કે નરસું તેની એને લલ ફકર છે. હા, હા, હા!” તેણી હાથસે હાથ અડાડી બોલી. “આખ સી નાઉ.’ માહરૂંખી ભેજું તાહરનું ક્યાં ચરવા ગીયુંય? ‘લેટ મી થીંક કુલી.’ એ બધાં કારેસ્તાન પેલ કસરેવજ તેહમુરરખ ને એની પેલી ચીખી ગોલ ગોલ ડોલી જેવાં મોંહનાવાલી ખૈરીનાં છે. એ બધી કારસાજ એ બાજુગરો સીવાય ખીજે કાંઈ રચી શકે નહિ. બચ્યા તેહમુરરખ, ‘યુ ખીગ કુલ,’ તું આય વખતે તહારી બાજુ ચુકયોચ, તહારી દુકાન ભુલ્યોચ. એકસપાટામાં હું તુંને એ વીશે તહારી ખાતરી કરી નહિ આપું તો મહારૂં નામ ‘જરી ઝુવાઝ’ નહિ.” જે નામે લોકો તેણીની પીઠ પાછલ સાધારણ રીતે તેણીને પીછાણતાં હતાં, તેજ નામથી પોતે પોતાને પીછાણવાને તેણી લજવાઈ નહિ. પોતાનો છેલ્લો વાક્ય પુરો કરતાં તેણીએ એક સુંદર ચંગ ઉપર પોતાનો હાથ અડાડ્યો અને પેલોજ ‘ઓય’ પોતાનો ચમચમી આવેલો ગાલ પસવારતો મેમસાળતું ફરમાન માથે ઉઠાવવા ઓરડામાં દાખલ થયો. પણ આગળ જેવાજ એકાદ તમાચાની ધારતીથી તે બારણા આગળજ ઉભો રહ્યો. “સફેદ ટહુ, હીર કાચમેન, છોટા ઓહામ; દશ મીનીટમે હાજર.” મેમસાળનો આ દુકમ મળતાં બોયના પગમાં વીજળીનો ઝટકો લાગ્યો હોય તેમ તે ત્યાંથી ઉડી ગયો. ન કલાકમાં તો બે સુંદર પોનીથી બેઝાયલી તે ચાર ચાકની ગાડી ‘ફ્રીડમ વીલા’ ના ‘પોર્ટીકો’ માંથી તેના કીમતી બોલ સાથે ‘મુના વીલા’ તરફ ધરતી ચાલી.

પ્રકરણ ૬૨ મું.

મદાની ચોરતની કુખેશનો કુઠા—‘તાલેવંત બિનાર’ પર
ચઢાઇ.

“વેરી જજો બજો ને આગ લાગો તનમહી’,
જજે તાલેવંત ખાનદાન, જમતું આવી ખવાર કર,
હાર કર, જાર કર, મુદ્દ, દુશ્મનો,
જગથી જાય પાપ.”

જે દિવસે દીનખાનુનું ડાં ૦ તેહમુરરૂપને ત્યાં આવવું થયું તેજ દીને સાંજરે તેવણના બંગલામાં ડોકટરો જાહેરીરે માટે ‘કનસલ્ટ’ કરવા ભેગા મળ્યા હતા, તેજ દિને મિશિસ જરખાનું જ. જાલનેવાળા પેલા કાળા આદમીના કાળા ગાલની મજબુત ખબર લઇ, ‘પોતી ઓહામ’માં સ્વાર થઇ, પવન વેગે પુર ગુસ્સામાં ને જુસ્સામાં ‘વીલા સુના’ તરફ ઉડી ગયાં હતાં તે તો આપણે જાણે ગયાં. ખાનુ સુનાને તો તેણી પેહલાં કાઇ કાઇ વેળા અને હમણાં તો કવચીતજ મળતી, તેટલા વાસ્તે જ્યારે આ ચોકસ દિવસે જરખાનું બનીથનીને પુર જોશમાં ‘વીલા સુના’માં ધસી આવી, અને તે પણ વળી એખલીજ, ત્યારે ખાનુ સુનાની અબજખીનો પાર રહ્યો નહિ.

“સુની, તહારી દીકરી સર્પ છે.” ગુસ્સામાં હમેશ ખાનુ સુનાને તેણી સુની કરી કહેતી. “એને મને કરડીય, એને મને ડંખીય, જીવ-લેણ ડંખીય. એ ડંખનો ઉતાર તું નહિ કરશે તો હું તુંને ડંખશ. નાગણની કાની, ઝેરી વીચ્છુની કાની, અઝદાહની કાની તુંને ડંખશ. સમજ, ઓ ખેહરી, તહારા કાનમાં પરચું? તહારાં ધ્યાનમાં ઉતર્યું?” ઝોહાક જરીએ પોતાની ઝોહાકીનો પેહલો સદ્દા આ પ્રમાણે ખોલ્યો.

ખાનુ સુના ઉસ્તાદ હતી, જમાને ખાધેલ હતી, વરને દબરાવતી હતી, સપુત સોહલીખાને પણ કાઇ કાઇ વેળા હંફાવતી હતી, તેને વીલમાંથી બાકાત કરવા—કરાવવાની ધમકી આપતી, તે પણ જરી ઝોહાકની ઝોહાકીથી આજેજ આવી અને થોડીક પળ ચુપ બેસી રહી.

આ ચુપકીદીનો લાલ લઘ જરીએ ઝોહાકીનો બીજો સફેા ખોલ્યો. “ચાલ, તાહરી જીલલી સાએ સીવધ ગેધ. હજુર તો ડંખી નથી તેટલાંજ મરી તો નથી ગેધની ? તેમ ના કરતી, નહિ તો મહાઈં વેર વલશે નહિ. બેશુધ્ધ થઇ ગેધ હોય તો આય સુધ.” એમ કહી સોનેરી સાંકળાથી બાંધેલી એક ઝકઝકતી ‘સ્મેલીંગ સોલ્ટ’ની શીશી સુનાના નાકનાં શીક્રાંમાં જરાપણુ સેરીમની વગર તેણીએ દાખી દીધી. આ કાર્યથી સુના જેણી બેશુધ્ધ તો થઇજ ન હતી, પણ માત્ર દીગમુઢ બની હતી, તેણી અપકી ઉઠી

“એ થયુંય શું જરબધ, જરી ? તહાઈં લેજું કંધ ઘેર આગળ કપાટમાં લુલી આવીય કે ?” બહમનશાહ શેઠ, રતન અને સપુત સોહલીયા જેઓ આ-વેળા ઓરડામાં હાજર હતા તેઓ ઉપર આ દેખાવથી રકમરકમની અસર થઇ. બહમનશાહ શેઠ છેડાયલી ગોધણુ અને વાઘણુની આ લડાઇથી મુગી મળહ મેળવી મનમાં મગન થતા હતા. સપુત સોહલીયા ઝોહાકી જરની પોતાની ઝોહાકી માતા ઉપરની આ ફતેહ જોઇ “એડમીરેબલ ઉમન, ગો એટ ઇટ, ગો એટ ઇટ” કરી મનમાં બડબડતો હતો, બ્યારે રતન કાંઇક દયા, કાંઇક ખેબલત, કાંઇક અબ્યબી અને કાંઇક ગુસ્સાનાં ભેગાં મીશ્રણથી સુનાથી જરી તરફ અને જરીથી સુના તરફ જોતો રહ્યો. આખરે તેણે બાતુ સુના તરફની હમેશની ફીદાગીરી અને બનફેશાનીથી તેણીની તરફથી જંગનાં મેદાનમાં જીપલાવ્યું. “પણ, એ તોફાન છે શું ? કંધ બકશો તો ખરાં કેની ? બીચારાં બાતુ સુના ઉપર એવો ધુબરો લાવવાની મતલબ શું ? ” બાતુ સુનાએ રજુ કીધેલા પ્રોટેસ્ટ પછી રતને આ પ્રમાણે પોતાનો પ્રોટેસ્ટ રજીસ્ટર કીધો.

“અરે, બેસી રેહતી બાયલા ! તુંને કોણુ વચમાં બોલાવેય ? હમારી વચ્ચે પુરાવાની તુંને સત્તાજ છે શું ? વર થતો બોલતો નથી ને તું બોલવાવાલો કોણુ ? તુંને તો હું એક પળમાં ચાહું તો આય મહારી હડેલીપર મસલી નાખું.” જરી ઝોહાકે તરારો મુક્યો.

“એવ ઉમન, એવ ઉમન ! વેલ ડન, વેલ ડન ! રતન મને એવું થાયય કે જો આયજ મીનીટે તું અસરવાદ સારવાતું માથે લેય ને હાંખરોહાંખરી ગવાહી પુરે તો આય મહારી આંખની પુતળી સાથે હું દાણા પાઈં, અરે પરણું, અરે અસરવાદ છાટું.” આ બોલો જોડે

થોડેક છેટે ઓચરવામાં આવ્યા હતા, છતાં છુટાછવાયા તે હાજર રહેલાંઓને કાને પહોંચ્યા. સપુત પછી તુરત જરબાનુ આગળ જઈ બોલ્યો. “તમારો હાથ, બાનુ જર, સેવક તમને નમેચ. આજથી તમારો ગુલામ તમારી નોકરીમાં સદા હાજર રહેશે.” આ બોલો ખતમ થતાં માતપીતાને પગલે ચાલી, વીંડસર પેલેસની વાત યાદ કરી, તેણે બહુજ છટાથી એક ‘કાર્ટ કટ’ કરી જે સમેત કાંઈક અવાજ થયો, જે પાછલથી ગુંટણુ આગળથી ચીરાઈસાઈ ગયલાં સપુતનાં ટાઇટ તતરબંધ પાટલૂનનો માલુમ પડ્યો. વેળાસરનાં આ એકટીંગે સઘળાંનાં મોં ઉપરથી ગુસ્સાનું વાદળ ધણું નહિ તો થોડું વીખેડી નાખ્યું. સપુતની એક આસીયત એ હતી કે રતન રૂસ્તમદરામની માફક તે ગણત્રીબાજ, થંડેપેટનો કે શીનાદ્રોશ હતો નહિ. મનમાં આવેલું તે કહી દેતો અને નાકે આવેલું છીંછી દેતો. વર મરો કે કન્યા, તેની તેને સેહજબી દરકાર હતી નહિ. થંડી પડેલી જરીએ હવે ખુલાસામાં દીનુનો કાગળ તુચ્છકારથી બાનુ સુના તરફ ફેંક્યો. તે વાંચ્યા પછી તેણીની અજાયબીની હદજ ક્યાં હોય ! એક, બે તે ત્રણ ત્રણવાર તેણીએ પહેલાં મનમાં, પછી ધીમેથી અને પછી મોટીથી પોતાની ખાતરી કરવા તે વાંચ્યો. બીજાંઓને આથી તે વાંચવાની જરૂર રહી નહિ. અહમનશાહ શેકના ચેહરા ઉપર હસવું અને ખુશાલી પેહલાં કરતાં વધારે જોરથી હવે પ્રગટી નિકળ્યાં. બે હાથ જોડી હવે તેઓ મન સાથે કાંઈ બડબડયા જે ખુદાતાલાનો ઉપકાર માનવા મીસાલ દેખાયું.

“બેબી દીનુ, ‘માઈ ગોડ.’” સપુત હથેલીપર હથેલી ઠોકી બોલ્યો. “ઐ પોરીમાંબી આટલાં ફેંક છે ? વરી એ શું ઉંડાં પાણીમાં દોહવેચ ? પેલા છડીયતને એ પરણવા નથી માંગતી કરી હું તો આજકાલ તેનાં હારકાં દોડરાં કરવાના વમાસણમાં ઉતો, પણ વાત જોતો’તો કે કંઈ ફલુસ ગળવામાં આવે તો ઠીક, નહિ તો મેજાએટનું લેહણું ક્યાંથી ભરશ ? વગરભાડાંનાં ઘેરમાં મજૂરી સાથની હવાખાવી, તેથી વરી દોસ્ત રતન, તાહરી કંપની વગર તે કંઈ સેવકને પરવરે નહિ.”

“લે ચાલ સુની, તું તહારો ફેસ બદલી મહારી સાથે ચાલ મહારી ગાડી ખોટી થાયચ. હું મોંહનેમોંહનું જઈને એ દુકતીને પુછવા

માંગુચ ને પેલાં કરતુકીઓની જલમાંથી એને હું છોરવી લાવવા માંગુચ. આપરે એને એખલીનેજ પેહલાં મલથું.”

“એલ રાષ્ટ જરી, પણ આપરી સાથે એક માટીડો હોય તો કેમ ?” સુનીએ સવાલ કીધો.

“જાંહન્નમમાં નાખ તહારા માટીડાઓને ! તું કોણને લેવા માંગેય ? આય તહારા ‘ડેનડી’ને, કે પેલા તહારા ધનધનધોરીને.” આમ બોલતાં તેણીએ પોતાની આંગળી પેહલાં રતન તરફ અને પછી ખાંખાં બહમનશાહ તરફ ટાંકી અને બોલી. “મેં ભલા કે મેરા ભાઈ ? તો કેળે એક ઢેર ને દુસરા કસાઈ.”

“વહાલાં જર, અરે માનવંત જરબાનુ, સેવકની કંપનીનો તો તમુને કંઈ વાંધો નહિજ હોશે. પેલો ડયરદીન તેહમુરરુષ કે દુલદુલયો દારાબ કાંઈ તેંપેં કરે તો મહારી સેવા તમુને સુન્નાંમોહર જેવી થઈ પરશે.” એમ કહી ખમીશની બાંહે ચહડાવી સપુતે પોતાની બન્ને બાજુઓ જરબાનુની નજર સામે ખુલ્લી કીધી અને પોતાનાં કૌવતની જમીનગીરી તરીકે તે ઠોકી દેખાડી.

“‘યસ યુ મે કમ,’ પણ મહારી ગાડીમાં સાંબી ‘સીટ’ નથી. કાચમેનની પાસે બેસે તો તું આવ.” જરી ઝોહાકે તણકો કીધો. કદાચને તેણીએ એમ વિચાર્યું હોય કે કાચમેનની પાસે ખીરાજવા સપુત ના પાડશે, પણ તેણે તો આ માંગણી કાંઈપણ આંચકી વગર કચુલ રાખી. તે પોતાનું ફાટેલું પાટલૂન બદલી કબટમાંથી એક બ્રાંડિનો ડોઝ લગાવી ધવનીંગ કેપ અને શોર્ટ કોટમાં સજ થઈ હાથમાં જડી ડાંગ લઈ કાચ બેકસ ઉપર ચઢી બેઠો અને “ટ્રીંગ ટ્રીંગ, ઢીંગ ઢીંગ”ના અવાજો વચ્ચે થોડીક મિનિટમાં તો ‘તાલેવંત મિનાર’ના કુશાદે ‘પોચ’ માં તે ગાડી દાખલ થઈ.

પ્રકરણ ૬૩ મું.

જંગે જર—સવાપોહરની પાદશાહીને! ખેળલતલથો અંત.

“ માનો બાનુ દીન, જરા દીલથી હુજત તણ,
નહિ તો થશે ખવાર માન !
નહિ કર જીદ માન ! જરા માન દઇ ધ્યાન !
હકને તું છોડ નહિ તો તોડ આપ બન.”

“ આખા દહારાની હારમારી પછી જરાક મુંઝ ચોપરી લઇને ગોઠવાયાં ને ચાલો હવે ફર પર્યાં કરી મનમાં વમાર્યું તો બચું ખે આંગલનું નસીબ સાથેનું સાથે ! આપ હરવાયો લખનારખી અમુને ‘પોસ્ટ’થી ‘પીલર’ ને ‘પીલર’થી ‘પોસ્ટ’ વેર દોરાવેય. ‘ફ્રીડમ વીલા’ માંથી ‘વીલા સુના’ માં ને ‘વીલા સુના’ માંથી ‘તાલેવંત મિનાર’માં. જાણે હમેખી કંઈ પેલી એની જરી ને સુનીની કાની આઘતાંપરવારતાં હોઇએની ! બૂલા જાણે રે એવાં ખેણકોતકને !”

આવું કાંઈક બંડ મારી ‘આર્મ ચેર’માંથી મારી બન્ને બંધ આંખોએ હું વાંચનારી બાઇઓને ઉઠાવતાં જોઉં છું. ખમા, બાઇસાહેબ, ખમા ! જંગલની તો આ દુનિયાંજ છે. નવલકથા લખનારાઓનો તો એ તરીકોજ છે. જેહમતનું ફળ મીઠાંનો અગરયો વટીક પામે છે તો શું તમે નહિ પામશો ? ધીરજ રાખશો તો તેનું ફળ ચાખશો. ચાલો, વીલરડોસાંના બોલોમાં અમોલાં અમોલાં ભાખરી થાપવા પાછાં મંડી જવો. પહેલાં ગુલચેહરને અને પછી એક વેળાની તુમાખી પણ પાછલથી ધરરાખુ દીનુને તેણીએ રેટલી થાપતાં એમજ શીખચું હતું : “ ભાંગો ને થાપો, ભાંગો ને થાપો, ને ડબ્બસે ડબ્બસે ખાવો ” વીલરડોસાં કહેતાં.

જાંહગીરની માંદગીથી ‘તાલેવંત મિનાર’ માં પોતે રેહવાની છે તે ખબર જરબાનુને આપતાં અલખતાં દીનુ એમ તો સમજી નહિજ હતી કે જરબાનુ તે ખબરથી ચુપચાપ બેસી રેહશે. તેણી તેમજ ‘તાલેવંત મિનાર’ નાં વતનીઓ નંકી માનતાં હતાં કે જે વખત જાય છે તેમાં

તે લડાયક બાનુ લડાઈની સઘળી સામગ્રીઓ સાથે 'તાલે-વંત મિનાર' પર હલ્લો લાવશે. અંગાળા બોંબનો પણ કદાચ તેણી ઉપયોગ કરે ! દીનુની સમજાવતથી એવો ઠરાવ થયો હતો કે તેણીએ પોતેજ એકલે હાથે પેહલાં પોતાની લડાયક હમનબર્દ સામે થવું.

ડોક્ટરોની કમિટી ઉઠ્યાને અર્ધા કલાક થયો નહિ હશે તેવાંમાં એક ભપકાબંધ ઓહામ જેના બોક્સ ઉપર ક્રાચમેન ઉપરાંત એક ધરખમ દેખાવનો હાથમાં જાડી ડાંગ અને ખુલ્લી હવામાં ઉડતાં કોટનાં ફરકલાં-વાળો ગોવાનીસ બેઠેલો જણાતો હતો, તે 'તાલેવંત મિનાર'ના 'ગેટ'માં દાખલ થઈ. આ વેળા રાતના કલાક સાતનો અમલ થયો હતો. ગાડીમાંથી ઉતરેલી બે બાનુઓ અને પેલા દેખાઈતા ગોવાનીસ પુરૂષને, મળેલા હુકમ મુજબ, 'વીઝીટર્સ રૂમ'માં વીલરડોસાં લઈ ગયાં. તેઓએ દીનબાનુને મળવા માંગ્યાથી તેણી ત્યાં હાજર થઈ. પોતાની ડાંગ અને ટોપી જરૂરની વેળાએ કામ લાગે કરી પોતાની પાસે મેલી એક 'ઇઝીચેર'માં સપુત ફસડાઈ પડ્યો, અને વીલર-ડોસાં પાસે પીવાનું પાણી માગ્યું. વીલર લાયકીથી સોડા અને બરફ લાવી. સપુતે થંડીનું બહાનું કહાડી બરફ લેવા ના પાડી, જેથી પાસે ઉભેલા બોયે તુરત 'વિહિસ્ટ્રી'ની 'ડીકેન્ટર' પાસે ધરી. પાયો માલ પાદ-શાહનો કરી તુરત એક બમપર ભરી શાહજાદા સપુતે ક્રાચબોક્સપર વગર અડીંગવે જકડાઈ ગયલી કમરને રાહત આપવાને તે નોશ કીધો અને પછી વીલરે હાજર કીધેલી બીસ્કીટ ઉપર હાથ માર્યો. તેણે મનમાં વિચાર્યું કે આ વીલરડોસાં વિધવા હોતે તો નંબર એવાળી યોજના તરીકે તે તેણીની સાથે પણ દાણા પાડતે. નંબર એકવાળી યોજના તરીકે જરી જોહાક સાથે તે પરણવાનું મન કરી ચુક્યો હતો.

આ સઘળું જોતાંજોતાં બન્યું. જ્યારે આ 'સીન' ચાલતો હતો ત્યારે પેલી ગમ બાનુ હમનબર્દો જંગમાં ઉતરવા અગાઉ એકમેક સાથે ધુરંધુરકી કરતાં હતાં. જરબાનુની આંખમાંથી આતશના શોળા ઉડતા હતા. સુનાતાં મોં ઉપર પણ ચુસ્સાનું વાદળ ઘેરાઈ આવ્યું હતું. હજી તેઓ ઉભેલાંજ હતાં. દીનુ તેઓને ખુરશી 'ઓફર' કરે તે અગાઉ વીલરે તેઓને "મા બેહો, મરી જાઉં, બધી ઓવરાઈ જાઉં" કરી ખુરશીઓ આગળ કરી બેસાડ્યાં અને યુધ્ધ શરૂ થયું. કંજયાની કાળ-

બુદ્ધ જરી ઝોહાકે “આય તાહરીજ ચીટ્ટી કે ?” કરી દીતુનું લખેલું કાગળ તેણીનાં દીલ ઉપર ફેંક્યું. બાજીની શરૂઆતમાં જ જરબાનુ આ ખોટું સોટકું ચાલી હતી. દીનુ જોકે વર્ષો થયાં તેણીની સાથ વસ્તી હતી, છતાં તેણી ધણીક બાબતમાં જરબાનુથી તદ્દન આપઅખત્યાર હતી. જરબાનુના પૈસા છતાં સુના તરફથી તેણીને પુરતા પૈસા મળતા. કોઈ કોઈ વાર જ્યારે જરબાનુની ચાલથી તેણીને ખીજવાટ ઉપજતો ત્યારે તેણી પોતાનાં ભીંગ એવાં તો ફેરવતી અને એવી લાલ થઈ જતી કે જરબાનુ તો ડઘાઈ જતી! આ વેળા પણ તેમજ થયું. જરબાનુએ ચાલેલાં ખોટાં સોટકાં ઉપરથી આ ગુલબદન ‘કવીન’ કુદી ગઈ. એક પળ તે કાગળ તરફ નજર કરી તેની ખીંડરી વાળી તેણીએ તે પોતાના હમનબર્દ તરફ પુર જોરથી પાછી ફેંકી જે તેણીનાં નાક સાથે ઓળખાણ કરી નીચે પડી.

“હાજી, એ કાગળ મહાઈ લખેલું છે. કંઈ હોકમ ?” બન્ને હમનબર્દો આ વળતા હુમલાથી ચોંક્યાં. પવન કંઈ દીશાએ પુકંતો હતો તે તેઓએ જોઈ લીધું અને તેની સાથે સાથે હંકારવાને તેઓએ દરસ્ત વિચાર્યું. નાની હમનબર્દની આ લડાયક કારસાજીની યોગ્ય પીછાણ તરીકે તેણીના લાઈએ ધીમી તાલી પાડી. આ લડાઈ તે બહુ ખારીકીથી તપાસતો હતો, અને ઉલટમાં ને ઉલટમાં કોઈના પણ દીકા વગર તે ડીકેન્ટરનું તબ્યું લાવતો હતો. ‘હાઉસ ઓફ લૉડઝ બ્લિસ્કી’ જેમ જેમ તે નોશ કરતો ગયો તેમ તેમ તેને લાગ્યું કે પોતે ઉમરાવોની સલામાં ખીરાજી ત્યાંની તકરાર જતે સાંભળતો હતો.

“હોકમ તો હમે કરશું, પણ તે પરમાણે તું ચાલશે કે ?” આમ બોલી જરબાનુ એકદમ પોતાની મતલબ ઉપર આવી. ‘તું’ ‘ફ્રીડમ વીલા’-માંથી નીકળી તાહરે બાર વાગે પાછી આવવા કેહી ગેઈ’તી. બારના સારાબાર થયા, એક થયો, મહાઈ ‘ડીનર’ બધું ‘કાલ્ડ’ થઈ ગીયું, પણ બાઈ-સાહેબનું તો ટેકાણું જ નહિ. એટલાંબધાં તમે કેમ બદલઈ ગીયાં? જે હું બદ્દુકાતલ માનતી હોતિ તો એમજ બાણુતે કે કોઈએ તુંને બદ્દુ કીધું.”

“ડાં તેહમુરરપે એને ‘મેસમેરાઈઝ’ તો નહિ કીધી હોય ?” સપુતે તાહુકા પુર્યો.

“અમે કંઈ તહારાં કપરાં હયાં લાયાં નથી. એ બધી જાનલ કોણ કરે? તુંને જોઈયે તો તહારે હાથે આવીને તહારાં કપરાં લઈ જા; પણ અમારી ખાતરી છે કે એટલીબધી એવકુફ તું બનશે નહિ.” જરખાનુ બોલી. અત્રે થોડુંક ગંભીર ઍક્ટીંગ કરવાનું તેણીએ દરસ્ત વિચાર્યું. “મહારાજાની કેવું ‘ઇલ લક’ છે કે જેને ઘણી તરીકે ગણવા મને શીખવવામાં આવ્યું તું તે મને તણ ગીયો. ‘પ્રેન્ટસ’ બચપણમાં મરી ગીયાં. હાયઅફસોસમાં જેમ તેમ હું દહારા કાઢતી’તી ત્યારે જીવ મોટો કરવા તહારી જુસરી મેં માથે જોરી લીધી. તહારાં મનતી ને તનની કેલવણીને વાસ્તે મેં હારકાં રગરયાં ને હવે તુંબી ફરી બેઠી. ચાલ, હવે થયું તે થયું. ગારી તૈયાર છે. પેલી બુચકલી ચીખીનાં કપરાં બદલી નાખ ને અમારી સાથે ચાલ.” આ ઍક્ટીંગ કમ્પ્લીટ કરવા જરખાનુએ ખોટાંખરાં આંસુ તુછવા પોતાનો રૂમાલ આંખસે લગાડ્યો. આ જોઈ સોહલીબાએ “ડોન્ટ, ડોન્ટ,” કરી બુમ પાડીને પોતાનો ગમ વીસરાવવા ‘હાઉસ ઍફ લૉર્ડઝ’ની સાથે પાછી બગલગીરી કીધી. આ ઍક્ટીંગ ખાલી બેઠકા સામે લગુ બતાવવામાં આવ્યું હતું, કારણ તેની ધારેલી નેમ પાર પડી નહિ.

“જુઓ જરખાનુ, જુઓ ખાનુ સુના,” પોતાની માતાને દીનખાનુ હમેશાં આ પ્રમાણે જ બોલાવતી હતી. “હમણા જાહંગીર પાસેથી હું બીલકુલ ખસી શકું એમ નથી; એની જાહંગી જોખમમાં છે. ડોક્ટરો કેલેજ કે એની સીકનેસનું કારણ હજુ છેલ્લું અને હું જો ચાહું તો એને સાબો કરવામાં કીમતી મદદ આપી શકું. મહારાજા ‘ક્રાનશીયન્સ’ મને કેલેજ કે મહારે જાહંગીર સાબો થાય ત્યાંસુધી અહીંયાંજ રહેવું જોઈયે.” દીનુ બોલી.

“ઇનડીડ, ખચીત,” જરી જોહાક હવે છેડાઈ. “‘ક્રાનશીયન્સ’ જેવુંબી તમારાંમાં કાંઈ છે ખરું કે? બાઇસાહેબ, અત્યારસુધી એ કાંઈ લરાઈ બેઠુંતું ને એકદમ ને એકાએક એ કાંઈથી પુટી નીકરીયું? આય ઘેરમાં તો ‘મેસમેરીઝમ’ની સાથે ‘મીરેકલસ’ બી કરવામાં આવતાં દેખું. તમારાંમાં ‘ક્રાનશીયન્સ’ છે તેથીજ તમે મહારી તરફ આવાં નજણાં બનોચ, જેણે તમને પાલ્યાં, પોસ્યાં, શીખવ્યાં તેનોજ પગ પાળેલાં કુતરાં થઈને તમે કરડોચ. જાહંગીર ‘ઇનડીડ’! એ તમારો પોતાનોજ

નંહગીર ખરો કે ? એખી તમારાં 'કૌનશીયન્સની' માફકજ તમારા દીલમાં યુટી નીકરીયો હોશે. ખીચારો 'ફ્રીડમ વીલા'માં આવીને જોરા ફારતો'તો ત્યારે તો થાણેની ઝાડ ખાઈને હમેશાં પાછો જતો'તો. સીધીપાધરી તું અમારી સાથે નહિ આવશે તો તહારા મુશકાટાટ કરાને હમે લઈ જઈશું." આ છેલ્લો વાક્ય જરી ઝોહાક જાણે સપુતની કુમક ઉપર બોલ્યાં હોય તેમ તે પુરો કરતાં તેની સામે તેણીએ જોયું, પણ તેણે તો 'ડાઉટફુલ' 'ડાઉટફુલ' બોલી પોતાનું માથું શંકાશીલ હલાવ્યું. એકવાર પાછી જરબાતુ બોલું સોટકું ચાલી હતી, કારણ તેણીની આ રમતથી તો તેણીની એલી સખરદખર છેડાઈ પડી અને બાતુ સુના તરફ તેણી મોં કરી બોલી.

“ તમે એ જાણુ શું મને 'ઇનસાઈટ' કરવા આય જૈરીને અહીંયાં લાયાંય કે ? જેનાંમાં 'કૌનશીયન્સ' હોય તેનેજ 'કૌનશીયન્સ'ની વાત કરવી જાણે. એને પોતાનું 'કૌનશીયન્સ' પોતાનાં દીલમાંથી કહારીને લાંબો વખત થયો પોતાના ધણીની પછવાડે બહાર ઉરાડી નાખ્યુંય. મહાઈ 'કૌનશીયન્સ'ખી એને ગીરવી મુક્યું 'તું', પણ કટોકટ વખતે ગીરવીદાર પાસેથી મેં તેને છોરવ્યુંય. હવે તેને એ 'ડીસ્ટ્રોય' નહિ કરે તેની હું સંભાળ રાખશ. નંહગીરને હું સારો કરશ ને ફર કરશ, ને એ જૈરીની જીવનને જો મહારી મરજીમાં આવશે તો હું એને પરણીખી જવશ. મુશકાટાટ કરાવવાવાલીનું કાચું તો કાંઈ જોવો ! ” દીતુ જમીનપર પોતાનો પગ થોડો બોલી. “ મહારા મુશકા કાણુ ટાટ કરશે, સોહલી કે ? જોઈ, એની મકદુર હોય તો તેમ કરે. ” આમ બોલી પોતાની વાળેલી મુઠ્ઠી તેણીએ જોરથી મેજ ઉપર અકાડી જે સાંભળતાં વીલરડોસાં ઝોરડામાં ધસી આવ્યાં. દીતુ પાસે જઈ કાંઈપણ આંચકી વગર તેણીને તેવણે પોતાનાં પાસાંમાં દાખી અને બોલ્યાં. “ સુના મા, જરબધ બેહુન, એ તો સુનામોહર જેવી દીકરી છે. નકામો કુહરાપો એની દુશમેનના જીવને કાંચ કરાવોય ? અમરથો જીવ તમારી દુશમેનનોખી કાંચ બારોય ? અખઈ રેહ્યું આય ઘેરખી તમારુંજ છે. થોરા દહારા એ અહીં રેહશે તો અમારો ઉંખર કાંઈ ઘસઈ જવાનો. ”

“ સુપ રેહ, કાલા, તું કાણુ વચમાં બોલવાવાલી ? તુંને લોડીને કાણુ બોલાવેય ? ” જરી ઝોહાક છેડાઈ. વીલરડોસાંની આંખમાં આ બોલોથી પાણી ભરાઈ આવ્યું અને તેવણથી કાંઈ બોલાઈ શકાયું નહિ.

આપણે જોઈ ગયા છીએ કે સપુતનો એક સારો ગુણ એ હતો કે તે હમેશાં તડ ને ફડ બોલી દેનારો અને ચણાની બે ફાડ કરી આપનારો હતો. આ વેળા પણ તેણે તેમજ કીધું. નંબર ૨) વાળી યોજનાની બાનુએ રાતના સમયે તેનાં થાકેલાં તનને રાહત આપવા જોઈતી બાધ-ખોરાકી પુરી પાડી હતી તેથી તેની ઉપર ઉંડી અસર થવા પામી હતી. આ ઉમદા ખવાસ સાથે પેહલા નંબરની યોજનાવાળી બાનુએ હમણાજ ચલાવેલી જોહાકી સાથે તેણે મનમાં સરખામણી કીધી. આ સઘળા અસર “હાઉસ ઓફ લૉડ્ઝ” કીધેલી અસર સાથે ભેળાઈને તેની ઇઝીયેરમાંથી તેને બાહર કાઢ્યો અને તે વીલરડોસાં આગળ ગયો.

“યુ ઓલ્ડ ડાર્લીંગ, ડોન્ટ યુ ક્રાઇ” કરી એવાં જોરથી પેલી ભેગી અસર તણે તેવણને ક્રોતી કીધી કે “બાપજી, મરી ગેઈ! ક્રાઇ આવો” કરી તેવણે ખુમ પાડી. આ તેની સારી ખાસીયતની હમેશાં સારીજ અસર થતી, કારણ તેણે બજી બતાવેલા છેલ્લા ભાગથી તમાશા-ગીરોમાં હસવાની લાગણી ફેલાઈ. સોહલીને દીકરાસમાન સમજી વીલરડોસાં તેણે કીધેલી બગલગીરીથી જરાપણ ગુસ્સે થયાં નહિ. જેવી ઉછાછલી પણ ખાલેશ તે બગલગીરી હતી, તેવીજ તેવણે તે માની લીધી. ચોરડામાંની શેઠાણીઓને આમ રસપર ચઢેલી જોઈ ગાભરો થયેલો બોલ ગુસીને અને ડોં તેહમુરરૂપને તે ખબર આપવા દોડી ગયો. તે બાપડો તો એમજ સમજ્યો હતો કે સપુતે વીલર ઉપર ખૂંતી હુમલો કર્યો હતો, અને તેજ આકારમાં તેણે તે બીના ડોં તેહમુરરૂપ આગળ રજુ કીધી, જ્યાં વીલરની બૂમ અત્યાર આગમનની પુગી ચુકી હતી. આથી ગુસી, તેહમુરરૂપ અને ગુલચેહર આ કામચલાઉ નાટકશાળામાં ધસી આવ્યાં. વાંચનારે કદાચ એમ માની લીધું હશે કે આ નવાં આવનારાં-ઓને જોઈ જરબાનુ વધુ ઉસ્કેરાયાં હશે, પણ તેવું કાંઈ બન્યું નહિ. ડોં તેહમુરરૂપ અને તેવણનાં બાનુના દેખાવમાંજ કાંઈ એવું હતું કે સામા માણસોનાં દીલ તેઓ તુરત જીતી લેતાં. તેઓએ આપેલા આવકારના જવાબમાં બન્ને બાનુ પરોણાઓને ડોકું નમાવી જવાબ વાળવાની ક્રાઇ અદલતશક્તીએ ફર્જ પાડી હોય તેમ તેઓને ફર્જ પડી. સપુતે તો ‘ફ્રી હેન્ડ શેકહેન્ડ’ ના પ્રયોગો ‘ઓલ રાઉન્ડ’ કરી બતાવ્યા. “આઈ સે ગુસી, તહારી વીલર તો પકકા ‘બર્ન્ટ બ્રીક’ છે.”

અભાગણી પાંચ પંદર વરસ અગાઉ જન્મી હોતે તો ખચીત સેવક એને પોતાની મોહરદાર બનાવતે.” સપુત બોલ્યો.

“તેમ નહિ બનતે સોહલી” ગુસ્તીએ જવાબ વાલ્યો. “વીલરડોસાં તો એ મહીનાનાં ઉતાં તાહરેજ અદનાયાતાં ને એ વરસનાં થયાં તાહરે એવણુનાં લગન થયાંતાં.” આ તાહુકાઓથી તે ઓરડામાં પહેલાં કરતાં પણ વધારે સમાધાની ફેલાઈ.

“ગુલચેહર, મહારી દીતુને હમે હમારી સાથે લઈ જવા આયાંચ. એ કાંઈ નર્સ બનવાને સરખાયલી નથી, ને નર્સ તું કામ એને કોઈ દહારો કીધુંબી નથી તમે લોકોએ પારકાં બચ્ચાંને અહીંયાં રાખી મેલવામાં ઘણી મોટી ભુલ કીધીચ ને પોતાને કાયદાની ચુંગાલમાં લાવી મેલ્યાંચ. હું એની માતા તરીકે ને જરબાનુ એના વાલી તરીકે જો ચાહતે તો તમારી ઉપર ગેરકાયદે અને ખોટે બાહને પારકી છોકરીને સાંતી રાખવાના આરોપ માટે તુરત તમારી ઉપર વૉરંટ કાઢતે ; પણ તેમ કરવા અગાઉ મેં જરબાનુને એક ‘વર્ષલ અપીલ’ તમુને કરવાની સૂચના કીધી, જેનાં પરીણામમાં અમે અહીંયાં આયાંચ. ”

“બાનુ સુના,” ડૉ. તેહમુરરુપે જવાબ વાલ્યો. “તમારા સખુનો તુંદઈ અને અપમાનથી ભરપુર છે; પણ એક વેળા તમે મહારા બેહસ્તનશીન વહાલા લાઈને પરણેલાં હતાં તે વાત યાદ કરીને એ અપમાનની કંઈપણ નોટિસ લેવા હું ના પાડું છું. તમારાં સોબતી જો એકલાં અહીંયાં આયાં હતે, અને તેવણુ જો આ શબ્દો બોલ્યાં હતે, તો તેવણુને હું મહાઈં બારણું દેખાડી તેવણુપર મહારી પીઠ ફેરવતે. જરાક થોભો વચ્ચે પુરાશો નહિ, તમે બોલી રહ્યાંચ; મને મહાઈં બોલવાનું પુરું કરવા દેવ. દીનબાનુને અત્રે ગંભીર સંજોગો વચ્ચે અમોને ખોટે બહાને બોલાવવાની ફરજ પડી’તી. તે સંજોગો એ છે કે તમારા હાલના ખાલી’દનો ભત્રીજો બાંહગીર આ ઘરમાં હાલ ગંભીર બીમારી ભોગવેચ. તે બીમારીનું કારણ દીનબાનુ છે, અને તે તેણીજ ટાળી શકશે એવા એક નહિ પણ ચાર ચાર બાહોશ તબીબોએ ઉચારેલાં મતથીજ હમે તેણીને અહીંયાં બોલાવી, અને હમારી ખવિત્ર ફરજ પેલી પુરાતન ફાર્સી કેહતી

‘દરૂગે મસલત અમીઝ બેહ,
ઝે રાસ્તી ફેત્ને અંગીઝ.’

પ્રમાણે અદા કીધી. આય કેહેતીનો મીનીંગ એ થાયચ, બાનુ સુના, કે ‘કાંઈપણ પુણ્યવાન, સદ્લાહકારક, સુલેહસંપન્નભરેલું’ અથવા શાંતિ પાંથરનારું કામ સાંધવા કાળે બેલેલું ‘જુદું’ ફીતો પેદા કરનાર ‘સાચ્યાં’ કરતાં બેહતર હોય છે.’ આ છતાં પણ અમે સદંતર જુઠાંતો ઉપયોગ કીધો એમ તો તમે પણ કેહી શકશોજ નહિ.”

“સાત પાણીએ ઘેાયલું જુદું. ‘લાયપ્રેરી’નું નામ ને પોતાનું કામ.” જોહાક વચ્ચે પુરાઈ; પણ આ બોલવાની કાંઈપણ ‘નોટિસ’ લીધા વગર ડાં તેહમુરરૂપે આગળ ચલાવ્યું જેથી તેણીને ખુબ ઝટકો લાગ્યો.

“દીનબાનુએ થોડાક દીવસ અગાઉ મહારી સાથે થયલી મુલાકાતમાં મહારી અદના ‘લાયપ્રેરી’ જેવાની ખાહેશ દેખારી’તી. મેં એવણને અત્રે પધારવાનું ઇજાજ કીધું ને ફરાવ કીધો કે એવણના અદરાયલા ધણી જાંહગીરની હાલત એવણને નજરોનજર દેખારવી, ડોકટરોનું કેહેલું એવણને જાહેર કરવું, અને બાકીનું કામ પેહેલા તે બારેહકતાલા, જેની ઉપર આ કમીનાં કુટુંબના બાકી બંદાઓનો દરેક વીશ્વાસ છે, તેની ઉપર અને પછી દીનબાનુની સારી સમજ ઉપર સોંપવું. તે દાદગરની મદદથી એ સારી સમજ ફાવી નીકલીય. હવે તમે છવો ને તમારાં બેટી છે. એવણને કાંઈ હમે બાંધી રાખ્યાં નથી. એવણુ ચાહે તો આય પળે તમારી સાથે આવવાને મુખત્યાર છે.”

સપુતે અત્રે “હીયર, હીયર, વેલ ડન, ઓહ જેન્ટલમેન ! હુંગ છટ, યુ આર રાઇટ, હાંખરી ઇઝ એ કુલ” વગેરેના પુકારો કીધા.

“ઉસો સહી ને મુસો ગવાહી. કેહજે લાલખુજરોગકુ બોલાવ તે લાલખુજરોગે ઇનસાફ કીધો. સોહલી, તું આય દુકતીને ગલચીમાંથી પકરીને ગારીમાં નહિ નાખશે તો હું અહીંયાંજ મુરકું થઇને પરશ. હું તુંને કમાન્ડ કરૂંચ,” જોહાક પગ થોડાંતે બોલી, “કે હમણાજ એને તું બહાર કાઢાર.”

“કાન્ટ હુ છટ ! એમ નહિ બનશે હીયર જર. સેવક તમેને એટલાં ચાહેચ કે પોતાના આય પોલાદી હાથોમાં કુલની પાંખરી મીસાલ તમને ઉચકી લેઇ ગારીમાં મુકી આવશે, ને તે ‘ફિવર’ વાસ્તે સેવક તમારો સદાકાળ પકારી થશે. પણ હુંગ છટ. તમે કેહોચ તેમ હીયર

જર સેવકથી બનશે નહિ. દીનુ મહારાં કરતાં વરી છે, ઉમરે પુગેલી છે, ને ચાહે તેની સાથે ‘મૌરી’ થવા એને દરેક ‘રાષ્ટ’ છે. જ્યાંસુધી એ ‘મૌરેજ’ એને અલખામણું ઉતું ત્યાંસુધી હું જાંહગીરનાં હારકાં ભાંજવા એ કેહતે તો તૈયાર થતે. તમે મહારેથી વરાં છેવે, છતાં હું મહારી જાંદગી તમને અર્પણ કરવા અને તેમ કરતાં જે મને અટકાવે તેનું માથું ફેરી નાખવા તૈયાર છેઉં. ‘માધ ગોડ.’ પણ પેલો તમારો ધ-ધ-ધ-ધણી પાછો કુટી નીકલે તો કદાચ મામલો ફરીબી જાય. સાત વરસ તો હું ધાર્ય કે વહીબી ગીયાં. કેહેચ કે એટલી મુદત સુધી રીસાયલાં ધણી અથવા ધણીયાણીની ધનનસલ માલમ નહિ પરે તો એક અથવા બીજું પાછું પરણવાને મુખત્યાર છે. ‘હાઉ જોલી, કેપીટલ આપડયા !’ એમબી ને એમબી અહીંયાં વેર આયાંચ, ડીયર જર, તો એ બાબદમાં આય પ્રોફેસરસાહેબને ને આય વકીલસાહેબને ‘કનસલ્ટ’ કાંચ નહિ કરતાં ? આપરો ‘કેસ’ ઘણો મજબુત દીસેચ, હુંગ છટ, એક કામ ને દો કાજ. એકસે દો ભલા. ‘કમ ડીયર જર.’ ચુપ કમ થઇ ગીયાંચ ? તમારી ‘ફેવર’ માં વીલર ઉપરનો સધલો હકમવાકો ગુસીને હું છોરી આપુંચ. ‘હીયર ઇઝ ટુ’ વીલર એન્ડ ગુસી, દીનુ એન્ડ જાંહગીર, એન્ડ જર એન્ડ સોહલી. ‘શ્રી ચીયર્ઝ હીપ હીપ હુરરા’ ત્રા, લાલદલા, લાલદલા, લાલદલા.” આમ બોલી બાકીનો ઘિહરકી પોતાનાં ગલાસમાં ખાલી કરી તે કુશાદે ઓરડા-માં તે ‘ડેન્સ’ કરવા લાગ્યો, અને પીક ક્રીનની બીસ્કીટથી પોતાનાં બીચોબીચ ભરેલાં ગજવાં ખાલી કરવા લાગ્યો. ઝોહાકનું તો પાકીને પલેફર થઇ ગયું, પણ પોતાનો વધુ રકાસ થવાની બીકથી તેણી ચુપ રહી; જ્યારે બાકીનાં સઘળાંઓથી આ મહાભારત ભાપણ ખતમ થતાં હુસ્ના વગર રેહવાયું નહિ.

પ્રકરણ ૬૪ મું.

હાથોં જુગારી બમણું રમે—ઝોહાકે ફેંકેલો છેલ્લો પાસો.

“નીતીને દરીયે નાવ બદીની, જળ કપટ મહી હારે,
નહિ તારે, રસીલી, જખીલી, કપટમાં રાહત મન તજી નાખે.”

બન્ને બાનુ પરોણાઓએ જ્યારે જોયું કે બાજી હાથથી ગઈ હતી ત્યારે તેઓ ધરે પાછાં ફરવાની અકરવકરમાં પડ્યાં, પણ તેમ કરવા અગાઉ મુખ્ય હમનબદ્દે દુશ્મનો તરફ એક છેલ્લો હલ્લો કરી પોતાની તલવાર વટી તેઓને એક કારી ઝરખ લગાવવાનો કસદ કીધો. તેણી બોલી. “ ‘મીઠું તેહમુરુપ, નાહિ ઓર નેવર.’ આય દુકતી મહારે તાંહ. જો આવે તો હમણાજ આવે, નહિ તો એને મેં સદાની ઓવારનીવાર કીધેલી સમજજો. હમે એકબીજાંનું મુલે મોંહનું પણ જોશું નહિ. આવો ઉત્તમ ‘પ્લાન’ રચવા ને તેનું આપું પરીણામ લાવવા તમારે તમારો પોતાનોજ ઉપકાર માનવો જોઈયે. એ દુકતીનાં જે કંઈ કપરાં-ચપરાં છે તે હું તમારે તાંહ મોકલી આપશ. આજથી તમે એના ‘ગાર-ડયન’ થજો. એવી સરસ શાગીર્દ મેલવવા માટે હું તમોને મુબારકબાદી આપુંચ; પણ જો તમે એમ ધારતા હોવો કે મહારી કે મુનીની તરફથી એને એક દોહરયુંબી મલશે, ને તેવાં હરામનાં દોહરયાં પચાવી પારવાની તમે આશા રાખતા હોશો, તો તમે મુજમાં રોજી ખોલશો. તમારા જેવા પાક પરહેજગારની એવી નીષ્ટા તો હોયજ નહિ. એ દુકતીપર તમે એટલાબધા મોહી પરચાચ તો કદાચને તમે આય નવાજબાનુને અમારી સાથે પાછી ફરવા દેશો. એની ઉપર આય દુકતીનો કે તમારો કશો હક નથી. એ કાંઈ ઉમરમાંબી આવી નથી, ને એની માયે એને મને સોંપી દીધેલી હોવાથી એ મહારીજ સાથે રહેવી જોઈએ.” લડાઈનો બીજો સફે. ઝોહાકે આ પ્રમાણે ખોલયાથી સઘળાંઓ હવે નવાજની તરફ દીકીને જોવા લાગ્યાં. ઝોહાકના છેલ્લા ખોલથી દીનુએ નવાજનો હાથ મળ્યુંત પકડયો. નવાજ પણ જાણે તેણીના જાંચડા તળે રહેવા ઇચ્છતી હોય તેમ તેણીને વળગી પડી.

“મીસીસ બલનેવાલા, તમે ખુશી થાવો કે તમે એક બાઈ માણસ છોવો અને તમારા કમનસીબ ભરથારના વર્ગના નથી; નહિ તો તમારી એવી જીભલીને માટે તમુને વેડવું પડતે. તમે એમ સમજતાં દીસોય કે તમે માયાણુ અંગ્રેજ સરકારની પનાહ તલે વસ્તાં નથી, પણ મોઘલાઈ સલ્તનતમાં વસોય અને ગુલામગીરીનો ધંધો સેહલાઈથી ચલાવી શકો. નવાબની ઉમર નાહલી છે, અને ચોકસ સંજોગો વચ્ચે તેની માતાએ તેને તમારા સ્વાધીનમાં સોંપેલી હોવાથી કાંઈ ગોલામી ખત થયણું કરતું નથી.”

“ફીટ, ફીટ! છત, છતા! હું તમુને તમારી ધમકી પાર પારવાની ‘ચેલેન્જ’ કરૂંય. એની માયની મુડી માહરા હાથમાં છે. આય દુક્તીની મકદુર હોય તો એ એને મહારી સાથે આવતાં અટકાવે.” ઝોહાક પુકારી ઉઠી.

“મીસીસ બલનેવાલા,” ડૉ. તેહમુરુપ બોલ્યા. “તમારાં જેવાં બૈરાંઓને પુલખચ્યાંઓ સાથે શું કામ હોય તે હું સમજી શકતો નથી. તમારાં જેવી સ્ત્રીઓ તો વાંજણી રહેવાને સરખાયલી હોયય. છોકરાં જણવાનું કે તેઓને પાળવાનું તેઓ પસંદ કરતીજ નથી. પ્યાર અને કુદરત કેવાં બળવાન છે તે તમારા જેવી સ્ત્રીઓ સમજતીજ નથી. સીંહણ મુવાફક તેઓનાં પેટનાં બચ્યાંઓને પણ તેઓ ગુફામાં એકલાં છોરી આવે કુદરત ને પ્યારની પીછાણુ તો નજીની માય જેવી સ્ત્રીઓ કરી શકે. તમે તમારે માટે એકાંત જીદગી પસંદ કીધીય, અને સ્ત્રીઓના કેહેવાતા હકો માટે તમે બાકાં પુકાય, તો તેજ કામમાં તમે મશગુલ રહેલાં સારાં. આય બાળકીના નાંબુક હાથો તમારાં ગલાં આસપાસ વીટલાયાથી તમુને કે એને કંઈપણ ફાયદો થનાર નથી. જે હાથે તમુને ઉછેર્યાં તો ને જેને તમુને નાનપણમાં પોશ્યાં તો, જે વહાલી માવતરે તમુને પોતાનું દુધ પાયું તું તેની યાદને તમે વહાલી ગણતાં હોવો તો આજના જેવી ચાલ તમે ચલાવોજ નહિ. તમે લોકો માટી-ડાઓને બદનામ કરોય, પણ અહીંયાં તમે બૈરાં થઈને એક કરતાં બમે કામગીર અબલાઓ ઉપર જીલમ ગુજારવા માગોય.”

“તમે ગભરાવો ના; જેટલો એ બૈરીનો નવાજ ઉપર હક છે તેટલોજ મહારોખી છે” દીનુ બોલી. “નવાજ, તું મહારી સાથે રેહવા

માગેય કે ‘ક્રીડમ વીલા’માં જાયય ?” નવાજે જવાબમાં દીનુને વંદુ
 નેરથી વળગી અધીક નેરથી રડવા માંડ્યું. જરી ઝોહાકે આગળ ધસી
 આવી દીનુથી તેણીને છુટી કરવાની કોશેશ કરી. વાઘણ અને સીંહણ
 વચ્ચે લડાઈ જાગવાનો સંભવ નોંધ સપુત આગળ ધસી આવ્યો અને
 ધીમેથી પણ મજબુતાઈથી જરખાતુને તેણે બાબુ કરી. પછી તેણે
 પોતાની બાંહે ચઢાવી કાંઈ અજબ સફાઈથી નાની નવાજને પોતાના
 ડાબા હાથમાં રમકડાં સમાન ઉઠાવી લઈ, સીંપાહબચ્ચા સમાન નાટક-
 રૂપે એક પગ આગળ એક પગ પાછલ કરી, પોતાના જમણા હાથની-
 મુક્ટી હવામાં ઉરાડી બહુજ ગંભીર તેમજ હાસ્ય રસ ઢપે તે પોકાર્યો:

‘શું મકદુર, સોરાબની, સામે, કોઈ આવે:
 શું શમશીર, ખંજર, ચા ગુરમ, કોઈ ઉઠાવે.
 ધરાનથી પેગામનામુ લઈને જઈ છું:
 કેકાઉસે મને યાદ યાદ કરીધો છે;
 જાબુલસ્તાનમાં, મહારે સાર, કાસદ મોકલી દીધો છે.’ ”

છેલ્લી લિટિ બોલતાં દીનુ જાણે કેકાઉસશાહ તરફથી આવેલો-
 કાસદ હોય તેમ તેણે દીનુને ખભે પોતાનો હાથ નાખી નવાજને હજી
 પોતાનાજ હાથમાં રાખી જાણે તે શાહની દરબાર તરફ કુચ કરી જતો
 હોય તેમ બન્ને કામળાંગીઓને બહુજ સફાઈથી તે ઓરડા બાહર
 લઈ ગયો.

મકરણ ૬૫ મું.

સપુતે વાપડેલી સફાઈ—દાઢીવાળા ધાંધલ કીયા, ઓર
 મુઠવાલેકું પકડ લાયા.

“દુનીયા ખોટી ખોટી, સાચની સહેજ બનાવે ખોટી,
 જુઠો જર બિરીયાંન ખાય, તરમાલ હાળપર
 તાલમેલનો હાથ ફેરે,
 સાચો સાચ મરે, નહિ પામે સુકડીખી રોટી.”

છોડી આવેલા ચોરડા નજદીક પાછું ફરતાં સપુતે ‘વકીલની નોટિસ,’ ‘ફનેલી,’ ‘કાળું મોહું’ થશે, ‘હુબ્બી ખરી’ વગેરે વગેરે શબ્દો બોલતાં કોઈને સાંભળ્યું. તે અવાજ અલખતાં જેરી જોહાકનો હતો. દીનુને મુકી લાં પાછું ફરતાં ભાગ્યેજ એ ત્રણ મીનીટ-તેને લાગી હોય. શેતાન ડાબો કરવા તેણે ધરપચ કીધી. “આપના સમ, સારા નવ! હાંખરે તો ખાવાની વાટેવાટ જોતો હોશે ને આય બુલબુલો અહીંથી રીટતાંજ નથી. વીલર, થોડી બીસ્કીટ, ગુડ બાઇ ડો- તેહમુરુપ, ટટા ગુલચેહર, વીલર-ડોસાં સેવક તમુને નમેચ, એથી વધુ કરી શકતો નથી તેથી સેવક બેહદ દલગીર છે. [આ છેલ્લા બોલોમાં અલખતાં તેની મતલબ વીલર સાથે દાણા પાડવાની તેની અશક્યતા દેખાડવાની હતી.] કમ, કમ, ઓહ લેડીઝ” કરી જરીનો હાથ પોતાની જમણી બગલમાં અને ચુનીનો હાથ પોતાની ડાબી બગલમાં લઈ તે તેઓને ગાડી તરફ ધસડી ગયો. આ હીકજ થયું, કારણ હવે ત્યાંથી વટી જવાના વિચારમાંજ તે બન્ને જણીઓ હતી. અગાઉની માફક બેઠક લીધા પછી થંડી અને પવનને લીધે બન્ને બાઇ-ઓએ ગાડીના સામા ‘શટર્જી’ બંધ કીધાં જેથી તેઓ બોક્સ ઉપરનાં જોતાં અટક્યાં. આ તો સપુતની મતલબનુંજ થયું, જે આગળ ચાલતાં આપણે જોઈશું. ગાડી ઉપડ્યા પછી કાચમેનને ઠેસ મારી તેના હાથમાં એક ફારથું શેરવી તેણે ટટુઓની લગામનો કબ્જો લીધો. થંડી લેહુકીથી ‘હાઉસ ઓફ લૉર્ડઝ’ સપુતનાં મગજ ઉપર કાંઈક વધુ અસર કરવા માંડી હતી તેથી હોય, કે તેનાં પેટમાં પોપટી બોલતી હતી તે કારણથી હોય, પણ એ ત્રણ મીનીટમાં માંહ બેઠેલી બાનુઓને લાગ્યું કે તે નાની ‘પોનીશોઝ’ કાંઈ અસાધારણ ઝડપથી વીજળી વેગે જતી હતી. પોનીઓને ચાલૂક લેવાની ટેવ ન હોવા છતાં સોહલીબાએ કાચમેનની સઘળી મનાઈની પરવા ન કરતાં એકના કાનને અને બીજાની પીઠને ચાલૂક સાથે પીછાણ કરાવી. “તું જોતો ખરો દોસ્ત શંભુ,” તે બોલ્યો. “એ લોકને એમ લાર લરાવવો નહિ જોઈએ. તું મુંગોમુંગો બેસીને જોયા કર. એવાં તો કંઈક પોની મેં હાંકેલાં છે.” પોનીઓની ‘રૂપીડ’ તો વધતીજ ગઈ. કાચમેને પૈડાંને એક લગાડવાની કોશિશ કીધી, પણ કાંઈ ન જણાયલા સબબથી તે લાગુ થઈ શકી અને તે બનવરે હવે કાણુમાં રહી શક્યાં નહિ. એમાંથી એક

વધુ તોફાની પોતીએ ‘વીલા સુના’ના ‘ગેટ’માં વાંક લેતાંવાર સોહલીયાએ તેને નરમ કરવા ફરી લગાડેલા ચાખૂંતની અસરથી પોતાનો પાછલો પગ પોલમાં ધાલી દીધો, અને બીજાંએ લગામ પોતાની પુછડીમાં લઇ લીધી તેજ પળે એક ધડાકાસમેત ગાડી ઉંધી વલી ગઇ. બાનુએની ચીચ્યા-રીથી બહમનશાહ શેઠ, રતન, કુકાદાર, નજીબ અને નોકરનફરો ત્યાં દોડી આવ્યાં તે ચીચ્યારીમાં નજીબનાં ધાવતાં છોકરાંએ પોતાનો તીનો અવાજ ઉમેર્યાથી આસપાસનાંઓ પણ ત્યાં દોડી આવ્યાં, જેઓની મદદથી બાનુએને અંદર લઇ જવામાં આવી. પોતીઓ એવાં કઠંગી રીતે ગાડીમાં જકડાઇ ગયાં હતાં કે તેઓને છુટાં કરતાં તેઓનું કીમતી વિલાયતી હારનેસ કાપી નાખવું પડ્યું.

બીજે દીવસનાં વર્તમાનપત્રમાં ‘તાલેવંત મિનાર’ના રહીશોએ નીચે પ્રમાણે વાંચ્યું ત્યારે તેઓ ઘણા હેરત રહ્યાં:—

ઉંચ કુળની ખારસી બાનુએને ગંભિર અકસ્માત.

તેઓનું સેહજે બચી જયું.

‘વીલા સુના’માં ગલરાઇ.

[અમારા પ્રતિનિધિએ મેળવેલી ખાસ વીગત.]

“ ગઈ કાલે રાત્રે દશ વાગતાંને શુમારે વૉર્ડન રોડ ઉપર ‘ફ્રીડમ વીલા’વાળાં મિસીસ જરબાનુ બ. બલનેવાળાની જોડીની ગાડીને એક ગંભિર અકસ્માત થયો હતો, જેમાંથી તેવણ અને એક બીજાંબાનુ સેહજે બચી જવા પામ્યાં હતાં. એવું જણાય છે કે મિસીસ સુનાબાનુ બહમનશાહ બખ્તાવર અને મિસીસ જરબાનુ બ. બલનેવાળા છેલ્લાંની બે કીમતી ટટુઓથી જોડેલી એક ‘બ્રોડામ’માં ગઈ રાત્રે દશ વાગતાંને શુમારે ‘તાલેવંત મિનાર’માંથી મિસીસ બલનેવાળાનાં ‘ફ્રીડમ વીલા’ તરફ જવા ઉપડ્યાં હતાં. કાયઝાકસ ઉપર કાયમેન ઉપરાંત બાનુ સુનાના બેટા વિલાયતવાળા મીં સોહરાય બહમનશાહ બખ્તાવર બેટા હતા, જ્યારે પછવાડેની બેઠક ઉપર બે ચચરાક સંઘસો ઉભા હતા.

“ ‘તાલેવંત મિનાર’માંથી ઉપડ્યાની એ ત્રણ મિનિટ પછી ટટુઓ કાંઈ ન જણાયલા સખળથી જીવ લઈ નાસવા માંડ્યા હતા. મીંઝો સોહરાખ, જેઓનો ગાડીથોડા વીશેનો અનુભવ જાણીનો છે, અને જેઓ એક અથગ ‘રાઈડર’ હોવા ઉપરાંત એક ‘ક્રેક ગ્રીપ’ તરીકે જાણીતા થયલા છે, તેઓએ ભડકેલાં ટટુઓને રોકવાની જનતી કાશેશ કીધા જતાં ‘વીલા સુના’ જ્યાં બાનુ સુનાને ઉતારવાનાં હતાં તેનાં કંપાઉન્ડમાં દાખલ થતાં દરવાજાના થાંભલા સાથે ગાડી જોરથી અથડી અને એક ધડાકાસમેત તે ઉંધી વલી ગઈ. કાચમેન શંભુ સામેના દરવાજાના થાંભલા સાથે જોરથી અડકતમાં આવ્યાથી તેનાં માથાંની ખોપરી અને ગરદનનું હાડકું ભાગી ગયાં, જેની અસરથી તે બાપડાનું તત્કાળ મરણ નીપજ્યું હતું. પાછલ ઉભેલા સહસો કુદી પડીને સલામતીથી બચી જવા પામ્યા હતા. મીંઝો સોહરાખ સખત રીતે ઠપકાયા ઉપરાંત સારે નસીએ કાંઈપણ વધુ ઇજા પામ્યા નથી. ‘વીલા સુના’ ના આ રોશન ચેરાગની સલામતીને માટે અમે તેવણના યુઝર્ગ પીતાજીને અને તેવણને મુબારકબાદી આપીએ છીએ. માંહે બેઠેલી બાનુઓ જેઓએ જ્યારે ટટુઓ ગાડી લઈ નાસતાં હતાં ત્યારે અસાધારણ શાંતિ જાળવી રાખી હતી. તેઓ માંહેલાં બાનુ સુનાનો જમણો હાથ મોરચાયા ઉપરાંત ડાબી જંગને સેહજ ઇજા થઈ છે, પણ તેઓની હાલત વીશે ચીંતા રાખવા જેવું કાંઈ નથી. મિસીસ જલનેવાળાના એ આગળા દાંત પડી ગયાથી અને તેઓનાં મોઢાં ઉપર એકાદ એ સખત ચીરા અને ઘસાડા પડવાથી તે માંહેથી ઘણું લોહી ગયું હતું, અને તેઓ બેથુદ્ધ થઈ ગયાં હતાં. તેઓ હાલ ‘વીલા સુના’માં રહેલાં જણાવવામાં આવે છે. રાતોરાત ડોંઠા કામાએ આ સુઘળાંઓની સારવાર કરી હતી, જેઓના જણાવ્યા મુજબ જરબાનુનાં મોઢાં ઉપર આ ઇજાની પાછલથી કાંઈક ગંભીર નીશાનીઓ રહી જવાનો અને તેથી તેઓનો ચેહરો બેડોળ બનવાનો સંભવ છે. આ કમનસીબ બનાવની વધુ વીગત અમારા આજ સાંજના અંકમાં પ્રગટ થશે, જે ઉપર અમે અમારાં વાંચનારાંઓનું ધ્યાન ખેંચ્યે છીએ.”

ઉપલા હેવાલે ‘તાલેવંત મિનાર’ના રહીશોમાં તેમજ તેખન સી રોડ અને વોર્ડન રોડ જેવા લતાઓના રહેવાસીઓમાં બહુ ચકચાર ફેલાવી હતી. સોહલીબાનાં અંગત કુટુંબીઓ અને દોસ્તદોસ્તો તેમજ ‘તાલેવંત મિનાર’ના રહીશો—તેમાં મુખ્યકરી વીલરડોસાં, બોય કયતાન,

ગુલચેહર વગેરે જેઓ ‘હાઉસ ઓફ લૉર્ડઝ બ્હીસ્કી’ ની સોહલીયાઓ લીધેલી મજબુત ખખરથી વાકેફ હતાં તેઓ-આ ખીનાને કાંઈ જુદાજ આકારમાં દેખતાં હતાં, પણ તે ખીનાને તેના ખરા આકારમાં રજુ કરવાનું કામ કાંઈ તેઓનું હતું નહિ. જે એકજ બનાવે તેઓને દીલગીર કીધાં તે ગરીબ ખીયારા શંભુનું અકાળ મરણ હતું. તેને બે બાયડી અને આઠ છોકરાં હતાં, જે સઘળાંનું પંદર રૂપિયાના ટુક પગારમાંથી તે પોષણ કરતો હતો. તે દિવસના સાંજના છાપા મધે નીચલો ફકરો પ્રગટ થયો હતો:—

નેપ્થન સી રોડ ઉપર ગઇ રાત્રે બનેલા

ગંભિર અકસ્માતની વધુ વીગત.

જુરીએ ચલાવેલી ખારીક તપાસ અને

તેનું પરિણામ.

મી૦ સોહરાય બખ્તાવરે વાપડેલી સમયસૂચકતા

અને તેવણની બહાદુરી.

“નેપ્થન સી રોડ ઉપર ગઇ રાત્રે બનેલા ગંભિર અકસ્માત. વેળાએ મરણ પામેલા ક્રાયમેન શંભુની લાશ ઉપર આજ સહવારે કોરોનરે ‘વીલા સુના’ મધે જુરી ભરી હતી. મુખ્ય જખ્યાની બે સઘસો અને મી૦ સોહરાય બખ્તાવરની હતી. જરખાનુ અને બાનુસુના, જેઓ બંધ ગાડીએ બેઠેલાં હતાં, તેઓની જખ્યાની પણ લેવામાં આવી હતી. એ સઘળી જખ્યાનીનો સામટો સાર અમારા આજ સહવારના અંકમાં આપેલી વીગતોને લગભગ મળતો હતો.

“એવું જણાય છે કે મરનાર શંભુએ જરખાનુનાં કુટુંબમાં લગભગ વીશ વર્ષ સુધી નોકરી બજાવી હતી. તે સાધારણ સઘસ ઉપરથી જોડી હાંકનાર થયો હતો. તેને દારૂ પીવાની ટેવ હતી નહિ અને અકસ્માતની રાત્રે પણ તે પુર હુશિયારીમાં હતો. એક જુરરે કીધેલા ચોકસ સવાલો ઉપરથી ઘોડાવાળા રાધુએ ઇશારો કીધો કે ટટુએ

જેઓ હમેશાં ઘણી શાંત વર્તણુક દેખાડતાં હતાં તેઓ અકસ્માતની રાત્રે આબૂક લગાડવાથી ભડક્યાં હતાં. તેણે વધુ કહ્યું કે આબૂક લગાવનાર સોહલી શેઠ હતા, જેવણના હાથમાં તે વેળા ટટુની લગામ તેણે દીડી હતી, કારણ ટટુઓ ભડકતાં વાર તે ફેટલોક વખત તેઓની સાથે લગામ પકડી તેઓને અટકાવવાની ફાકટની કાશેશ કરતો પોતાના જીવને જોખમે દોડ્યો હતો. ઘોડવાળા વીથામે કોરોનરની તપાસમાં આ બિનાનો સમુળગો ઇન્કાર કીધો હતો, અને તેણે રાધુ ઘોડવાળા ઉપર પીધેલો હોવાનો આર્જ મુક્યો. મીં સોહરાએ રાધુની જગ્યાનીને સોગંદ ઉપર જુડી જાહેર કીધી. તેવણે વધુ જણાવ્યું કે ‘તાલેવંત મિનાર’માં તેઓની ‘વીઝીટ’ વેળા તે રાત્રે બનેલા ચોકસ બનાવો ઉપર તેઓનું ધ્યાન એટલું તો ગયલું હતું, અને તેના વિચારમાં તેઓ એવા તો લીન થયા હતા, કે ટટુઓ શા કારણથી ભડક્યાં તેનો તેઓને ખ્યાલ હતો નહિ. તેઓના અનુભવ ઉપરથી તેઓ કહેવાને શકતીવાન હતા કે શંભુએ તે રાત્રે નીશા કીધેલી હોવી જોઈએ, કારણ ઉંચી જાતનાં પેગુ પોનીઓ સેહજમાં ભડકતાં નથી. તેઓએ લગામ પોતાના હાથમાં લેવાની બહુ કાશેશ કરી, પણ શંભુએ તે આપવાની ના પાડી અને રખેને ટટુઓ વધારે ભડકે કરી તેઓએ તેમ કરવાની ઉજત લીધી નહિ. ઘોડવાળા રાધુએ શા કારણથી તેવણની સામે જગ્યાની આપી હતી તે તેવણ કહી શકતા હતા નહિ, પણ આટલું તો ચોકસ હતું કે અનીકને વખતે જો તેઓએ ટટુઓની લગામને જોંક આપી ‘વીલા સુના’ ના કંપાઉન્ડમાં વાલી દીધા ન હોત તો તેઓ ગાડી લઈ સામેની પથરની પાળ ઓળંગી ગાડી અને તેના ઉતારો સાથે દરિયામાં જઈ પડ્યાં હોત.

“જગ્યાની પુરી થવા પછી કોરોનરે તેનો સાર ટુકમાં જુરેને કહી સંભળાવ્યા પછી તેઓએ કાંઈ નહિ જણાવતાં કારણ અથવા કારણથી ભડકેલાં ટટુએ કીધેલી મસ્તી અને ઉંધી વાલેલી ગાડીથી કોચમેન શંભુનું મરણ અકસ્માતથી નિપજેલું જાહેર કીધું, અને મીં સોહરાએ બખ્તાવરને તેવણની સમયસૂચકતા માટે મુબારકબાદી આપી. મરનાર શંભુની લાશને ‘વીલા સુના’ માંથી બાળવા લઈ જતી વખતે ત્યાં ભેગાં મળેલાં તેનાં કુટુંબીઓએ કીધેલો વીઝાપ અમારા રીપોર્ટરના જણાવ્યા મુજબ કોઈનું પણ દીલ પીગળાવે એવો હતો. બેમાંના એક ટટુને.

પ્રાણુધાતક ઇન્ન થવાથી અને તે સદાનું રદ થવાથી તેની રીખતી હાલતમાંથી મોકળું કરવા કાળે આળે પરેલની વેટરિનરિ હોસ્પિટલ મધે તેને ગોળીથી ઠાર કરવામાં આવ્યું હતું. બીજો ટટુ સારો થાય એવી હાલતમાં છે. આ બનાવથી બાઇ જરબાનુને લગલગ રૂપિયા બારશોની નુકસાની ગયલી જણાવવામાં આવે છે, જે નીચે પ્રમાણે છે; પણ જેમાં અલબત્ત ગંરીબ બીચારા શંભુ કોચમેનના જીવની કીમત અમોઝે શમાવી નથી:—

રૂપિયા.

મરણ પામેલા ટટુની કીમત.	૫૦૦
બીજા ટટુને થયલી ઇન્નથી ગયલી ખોટ. ...	૨૫૦
આ ટટુની સારવારના આંકણી પ્રમાણે. ..	૫૦
હોર્નેસને થયલી નુકસાનીના.	૫૦
પ્રોહામને થયલી ભાંગટુટ દુસ્ત કરવાના આશરે...	૩૦૦

જુમલે ... ૧૧૫૦”

પ્રકરણ ૬૬ મું.

લાગણીનાં લગ્ન—જેહાનના જીતનારે મેળવેલી જીત.

“ સખી લાવો સુધડ વરમાળ,
વેક ચાલ, લેઇ ભરી એક થાળ,
હાથ ઝાલ સાથ કંકુ સંભાળ,
જાંહગીર આવ્યા.”—સખી.

જેહાંગીર હવે ‘ઇનવેલેસન્ટ’ થયો હતો. તેને હવે બાગમાં એસવાની અને સેહજ ટેકા લઇ ફરહર કરવાની છુટ મળી હતી. તેને સંભાળભરેલા ટેકાની જરૂર હતી, પણ સાથે સાથે વળી તેને મળતો ટેકો તો મનપસંદ અને નાજુક પણ હતો. તેના બેસી ગયલા

ગાલો અને આંખો, તેનો મોઠો બકબકારો અને ધીમે લવારો, કાઠ કાઠ વાર દીનુને તેને વહાલથી નામ લઈ બોલાવવું તો કાઠ કાઠવાર તેણીને ઉંઘમાં ને ઉંઘમાં કઠોર શબ્દો ઓચરવા, એ સઘળું તેણીનાં મનમાં અદેશો ઉત્પન્ન કરતું કે રખે તેવું માથું ખરી જાય. એ ધારતી, તે સાથે તેની અંગત સારવાર, તેના તવાઈ ગયલા હાથોનો પોતાના હાથ સાથેનો સમાગમ, એ સર્વેએ તેણીનામાં તેને માટે વહાલ અને હેત ઉત્પન્ન કર્યાં. તેણી હવે તેની આગળ મોમસમાન બની ગઈ હતી. આજની આ દીનુ તે કાંઈ ‘ફ્રીડમ વીલા’ની દીન્યાનુ નથી. તેણીનો તુમાખી તોર હવે તેણીને છોડી ગયો હતો. “સોબત તેવી અસર,” “જેવો સંગ તેવો ઢંગ” તે કેહતીઓ તેણીના બાળમાં આપણે ખરી પહેલી જોઈએ છીએ. હમણાજ તેણી જાંહગીરને ચલાવતી ચલાવતી ‘તાલેવંત મિનાર’ના બાગને છેડે દરિયાની થંડી લેહડીમાં એક સુંદર વેલાની ધટાના આરકાંની નીચે મેળેલા બાગત ઉપર આવી બેઠી હતી. હજી જાંહગીરે તેણીનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડી રાખ્યો હતો. તે છોડવાની તેણીએ જરાપણ કાશેશ કરી નહિ, કારણ જાંહગીરે હવે તેણીનાં મન ઉપર દેખાઈતી સત્તા મેળવી હતી. તેને ગુસ્સે કરવાને હવે તેણી ડરતી હોય અને તેને રાજી કરવાને ખતી હોય તેમ દીસતું હતું.

“કેમ, જાંહગીર, તમે થાકી તો નથી ગીયાની? લેવ, આય ‘પુટ સ્ટુલ’ હું લાવીય તેપર પગ લાંબા કરી ‘કમફર્ટ’ થી બેસો.” દહીં તામે થયો. આજે તે કાંઈ બોલવાની ઉલટમાં આવ્યો હતો. “પેલી મીસીસ કાંમા અમેરિકામાં બેઠીબેઠી હીંદના છુટકારા અને મોટાઈની તરેહવાર વાતો કરેય. હું આશા રાખુંય દીનુ, કે તું તેના જેવા વાહીયાત વિચારો ધરાવતી હોશે નહિ; તેમજ વરી મનમાં તે મનમાં તું મીસીસ કામાને ‘એડમાયર’ બી કરતી નહિ હોશે. તેમ જો હોય તો અથ ઘડી તહારા પગ આગળ પડી હું મરી જવાનું પસંદ કરું. દેશનું તારણ કરવા પેહલાં સંસારનું તારણ, માખાપનું તારણ, ભાઈબેહનનું તારણ, બચ્ચાનું તારણ અને છેલ્લું પણ કાઠખી રીતે ઓછાં પ્રમાણમાં નહિ તેવું પતિનું તારણ કરવું જોઈએ. એ તારણ ધરથી શરૂ થવું જોઈએ. સંસારસુખની બલવણીથી તે સંપાદન થવું જોઈએ. એ મીસીસ કામા જેવી એક તો શું પણ એક હજાર એવી

સ્ત્રીઓ તેમજ તહારી જરયાનુ જેવી બીજી એક હજાર સ્ત્રીઓ બંગાળીઓ સાથે જોડાઈ માનવંત બ્રિટિશ સલતનતને ઘોઠા પોહોંચાડવાની કોશેશ કરે તે અગાઉ તો તેઓને બંગાળી બની જઈ બંગાળીઓ સાથે પરણી ગયલી જોવાને હું ધણો ખુશી થવશ. એ મહાન સલતનતને તેઓ ઉંઘી વાળતાં તો રહ્યાં, પણ તેનાં માથાંના એક બાલને પણ તેઓ અલવલ લાવી શકવાનાં નથી. જો દીનુ, આપરી સામે આ એક સુંદર બાગ છે. પછવાડે મહાસાગરનો મોટો ફાંટો છે. ખોદાતાલા હજારો માઇલના એ દરીયાને તેમજ એની ઉપરના બળવાન બ્રિટિશ કાફલાને સલામત રાખો ! કારણ તે આપણું તેમજ મહાન બ્રિટનો જેઓ આપણા રાજકર્તા છે તેઓનું રક્ષણ કરે છે. તેઓ રાજ્યકર્તા અને આપણે રૈયત હોવા છતાં બંને એક મહાન ગ્રન્થસમાન છીએ. આપણુ હીંદીઓ મોટે ભાગે આપણી ફરજ સમજીએ છીએ. આપણા રાજ્યકર્તાઓમાં આપણને વિશ્વાસ છે, અને જે કાયદાકાનુનો હીંદીઓએ પોતે બંધાવ્યા છે અને અમલમાં મુકાવ્યા છે તેને તેઓ સદા માન આપે છે. એ કાયદાઓમાં નામદાર સરકાર આપણી અરજ ઉપરથી વારંવાર ઘટતા ફેરફારો કરે છે. તેમ જ્યારે તે નથી કરતી ત્યારે ધીરજ અને ખંતથી આપણે તેને તેમ કરવાની ફરજ પાડીએ છીએ, છતાં કોઈ કોઈવાર કોઈ ભડકેલાં ભેળાંમાં ભુલું ભરાઈ આવે છે. આ સામેના દરિયાના મોજાઓની માફક તે તુફાની બને છે, પોતાની ફરજ તે વીસરી જાય છે, એટલુંજ નહિ પણ દેશને અને સીપાહોને તેઓની ફરજ બળવતાં અટકાવવાની તે કોશેશ કરે છે. એક ભેળાંનો આવો પવન બીજાં હજારો ભેળાંઓને ભમભેરી મેળે છે. શાણાઓ પોતાનું શાણુપત ખોઈ બેસે છે. રાજકર્તાઓ ભડકી જઈને શંકાશીલ બને છે. નાના છોકરાઓ પોતાનું કામકાજ છોડી શીટ્ટરીઓ સાથે જોડાય છે. દેશહીતકારીમાં ખપવાનું તેઓ ડોળ ધાલે છે. સેંકડો વરસોની મેહનત પછી, ચક્રીનદારી પછી, વફાદારી પછી, ઉભો કીધેલો રાજ્યસ્તંભ તેઓ એક લેહજમાં જમીનદોસ્ત કરવાનાં ફાંફાં મારે છે. દીવાના પુરૂશો સાથે દીવાની સ્ત્રીઓ આ પ્રમાણે ભેળાયાથી વહી ગયલા જમાનાઓમાં ઘણાંક મહાન રાજ્યોનો પરાજય થયો છે. આવાં લોકો જ્યારે હુલ્લડ મચાવે છે, ઉથલપાથલ કરવાની ઇચ્છાઓ દેખાડે છે, મોટા મોટા ઓધાઓ અને

સ્વરાજ્ય મેળવવાનાં વળખાં મારે છે, અને સાથે સાથે વળી કુટુંબી કુલાઓ, સંસારી કુધારાઓ, ન્યાતબતના તકાવત, વગેરે વગેરે કુચાલોને પોતામાં ચાલુ રહેવા દે છે, ત્યારે સમજી સજનોથી બાળુ ઉભા રહી મુઝમાં હસ્યા વીના રહેવાતું નથી. હું ફરીને કેહુંય દીના, કે ખોદાતાલા આપરાં આય આવાંછજદમાયને સલામત રાખો ! તેનું પેટ એટલાંન્દીક મહાસાગર જેટલું મોટું કરો કે જેથી આપણી તરફના ઘેલાઓ અને અર્ધદેવાનીઓ ખુદ રાજકર્તાનાં વતનમાં જઈ કાળાં કરતુકો કરતાં અટકે !”

“પણ, માય રે ! જાંહગીર, તમારાં લાશણનાં જોરમાં ધીમે ધીમે મહારા હાથપરતું દયાણુ તમે વધારતાજ નાઓય. જીવોની, આય વીંટી માસમાં કેવી બેસી ગેમચ. ડાં દારાખશાહ કેહેય જાંહગીર કે તમારે આવી હાલતમાં બીલકુલ ઉસ્કેરાવું જોઈએ નહિ.” દાનુ બોલી.

“હું શું કરું દીનુ, મને માફ કર; પણ મને કોઈ કોઈ વખત જ્યારે વિચાર આવેય કે તુંબી પેલી તહારી અફલાતુન જરબાનુને પેલી મીસીસ કામાની માફક ઘણાક વાહીયાત વિચારો ધરાવતી આવીય, ત્યારે મહારું કલેજું કપાઈ જાયય ને મહારેથી ઉસ્કેરાઈ જયા વગર રહેવાતું નથી. પણ લાવ, જોઈં ડીયર તહારા હાથને કહાં લાગુંય ?” આમ કહી દીનુને નાજુક હાથ પાછો લઈ તેણે તે વાહલથી દાબ્યો અને બોલ્યો “લે ડીયર, ચાલ હવે એ હાથ સારો થઈ ગીયો. પણ પેલી તહારી અફલાતુન કોઈ દહારે અહીંયાં દેખાતી નથી, તેનું શું કારણ ? કંઈ વધેયુંય કે આય મહાસાગર ઓરંગી પેલી એની બેહનપણી મીસીસ કામાને એ જઈ તો નથી મલી ? યા ખોદા ! દીનુ, એમ થાય તો હું તો બેરાંઓની માફક આય આવાંછજદ માયને પુલ સાકર ચરાઉં.”

“વરી, વરી, જાંહગીર, ‘ટક કેર,’ તમે પાછા ઉસ્કેરાવોય. જા, આ, તમે એમ કરશે તો હું તમને એખલા મુકીને અંદર ચાલી જવશ.” ચાલી જવાને બદલે તો દીનુ સામી તેની વધુ નજદીક આવી અને પોતાના રૂમાલ વટી તેનું કપાલ નુછતાં બોલી. “જીઓ જાંશુ, વરી તમે નરવસ થઈ ગીયા. આય તમારાં કપાલપરથી બધું પાણી તપકેય. મને જરી સાથ વધેરાય તો તમે ખરેખર ખુશી થાવો કે ?

તેના બદલામાં મને શું આપશે ?” તેણીએ પુછ્યું. જવાબમાં જાહ-ગીર ખડો થઇ બેઠો; જાણે તેણીની આંખોમાંથી ખરું ખોટું શું છે તે તે શોધી કાઢવા માગતો હોય તેમ તેણીની સામે પોતાની દબાઇ ગયલી આંખો તેણે ટાંકી. “હું ખુશી થાઉં દીનુ એમ તું પુછેય ? અરે, ખુશી થવાનું તો એક બાળુ રહ્યું, પણ હું તો તહારી પૂજા કરું. બદલામાં તાહરો સદાનો ગોલામ થઇ રેહું. દુનિયાના સૌથી છેટેનાં ખુણામાં તહારી સાથે જઇ વસું. મહારી આખી જીંદગી તુંને અર્પણ કરું. પરમાર્થી કામો કરવામાં તહારી સાથે બેળાઇને વર્તું અને એમ કરીને મહારી જીંદગીની મૂખ્ય નેમ બર લાઉં. ચાલો, બાઇસાહેબ, તમારી આંખપરથી હું જોઉંય કે ખોદાતાલાએ આપણાં કુટુંબની લાજ રાખીય. એ જોહાકની જોહાકીમાંથી આખરે તમે છુટાં થયાંય એમ આય પરવાલાં જેવા હોય મને ખુલ્લું કહેય. પોણે ભાગે મહારી ફત્તેહ થઇય. કીલ્લાનો કબ્જો હવે તમે મુગાં મુગાં છારી દેવો. આખાં ને આખાં તમારો ઉદાર દુશ્મન કેળે તમારો ખરો દોસ્ત છે તેની શરણે તમે આવો, તેને પરણવાને કબુલ થાઓ ને તમારે હાથે તેનો જીવ ઉગારવાનું માન લેવો. ખોદાયજીને ત્યાં લખાયલું જોઈં તોરવાનાં ફ્રાક-ટનાં વલખાં મારો ના. તમારાં ખોટાં કાલજીદને તમે ફ્રેંકી દેવો ને તમારા ખરા આકારમાં તમે રજી થાવો. ચાલ, આજે આપરે-હાથસે હાથ મેલવી, આય દાદે દરિયાવને સાક્ષી રાખી, આય ગુમ થતા આફતાબની સાંખે જીંદગી સુધી એકમેકને વળગી રેહવાના અને સાચાં નીવરવાના સોગંદ લઇએ. લાવ, તહારી આય વીંટી મહારી આંગલીએ પહોરાવ ને મહારી વીંટી હું તહારી આંગલીપર પહોરાઉંય, કેમ કબુલ છે ?” જવાબમાં દીનુએ પોતાનું માથું જાહગીરનાં ખભાં ઉપર નાખી દીધું.

“જેવી તમારી મરજી. જાહગીર, આખર તમારી ફત્તેહ થઇય. કોણ જાણે હવરાંહવરાં મને શું થયુંય કે હું તમારી સાંખે થઇ શક-તીજ નથી. મહાખોખતાર જેમ આય મોજાઓને પોતા તરફ ખેંચેય તેમ તમે મને તમારી તરફ ખેંચી લીધીય. મને વધુ પુછો ના. બેસી ગયલી આંખો ને ડબાઇ ગયલાં ડાયાંઓને કાઈમી દહારો હું ચાહનારી ઉતી નહિ; પણ તેથી કંઈ હું તમારી ખૂતી થવશ નહિ. ચાલો, હવે ખુશી થાવો. લેવો આય મહારી ‘ગ્રોમીસ.’ આય કાકસાંઓને હવે પાછાં

ઉપસાવી દુલ દુલ જેવા થાવો. આય આંવાંખજદમાયના ઉછલતા મોજ-
ઓની સાંખે થવાનાં મેં કાંકાં માર્યાં ને તેમાં કુદરતી રીતે હું હારીય.
નદીનાં પાણીની સાથે હું ધસરાતી ધસરાતી આયજ મહારા વહાલા
દરીયાને આવી મલીય. ચાલો જાંચુ, ઘણું 'લેટ' થયું જો. પેલાં ગુલ-
ચેહર ને તેહમુરરૂપ જીમ મારશે. લેવો આય મહારી 'શૉલ' ઓઠી લેવો.
ચાલ જીન, ચાલ જેસી, આપરે અંદર જઈએ." હજી તો તેણી આમ
ખોલે છે તેટલાં ગુલચેહર અને ડાં તેહમુરરૂપ ત્યાં આવી ચઢ્યાં. ઉઠરો
કંઈ તર ખેઠો હતો તે ડાં તેહમુરરૂપની ચકાર આંખોએ એક લેહનમાં
જોઈ લીધું અને તેઓ સઘળાં બંગલા ભણી ગયાં.

પ્રકરણ ૬૭ મું.

સઘળું પીળું પીળું તે કાંઈ સૌનું નથી—ચળકતી
ચાઇચાઇનો કમનસીબ ભોગ.

“કાયા કાચો કુંલ છે, જીવ મુસાફર પાસ;
તહારો સાંલગી જાણજે, ન્યાંલગી શ્વાસોશ્વાસ.”

જેમ વગર ભેળસેળનું ઘી અને દુધ આપણને મળી શકતાં
નથી, તેમ વગર ભેળસેળનું કે નીચમીત સુખ પણ આ ક્ષણભંજુર
દુનિયામાં જવળેજ કાઢને જડતું હોય. બહમનશાહ શેઠ એવું તે શું
પૂછી આવ્યા હોય કે આ કાયદામાંથી તેઓ બાકાત રહે ? એક એક
કરતાં ચચાર બેટીઓથી છુટા પડ્યા પછી તે માંહેલી એક મરણ પામી,
બે પરધર્મમાં વટલી ગઈ અને પરબતવાળાઓને પરણી. જે એકપુરી
બેહનને ઘણાં વરસો સુધી તેવણે ચાહેલી તેની સાથ મીનાકેસો થયો.
એકપુરા બેટાનાં વીલક્ષણ અને વિચિત્ર ચીન્હો, સ્થાપેલી કંપનીઓનું
પરપોટા સમાન પુટી જવું, આ સઘળાંને દુનિયાંઈ ગીરદેશીના ફટકા
સમાન આપણે નહિ સમજ્યે, પેટની બેટીઓની છુપી હાય સમાન
નહિ લેખીયે, તો તેને આપણે ખીજી શું ઉપમા આપી શક્યે ? અધુ-

રાંમાં પુરું ! હાલ બહમનશાહ શેઠને બજાર મળી હતી કે તેઓની બેટી રોલીનો ખ્રિસ્તી ભરથાર જે તેણીનું પોશણ કરતો હતો તે દીલ્લી તરફ બનેલા એક રેલવેના અકસ્માતમાં મરણ પામ્યો હતો. આથી રોલી મુશ્કેલીમાં આવી પડી હતી. પોલીનો ભરથાર જે પેહુલાંથીજ છાકટો હતો તેણે દારૂની ઘેલછામાં પોતાનાં માથાંમાં ગોળી મારી આપઘાત કર્યો હતો. આ બંને છોડીએ આ બનાવથી એવી બેબાબરી બની ગઈ હતી કે તેઓને શું કરવું ને શું નહિ તે સુજ પડ્યું નહિ. જે ખ્રિસ્તી મીશને વટલવા અગાઉ ચળકતી ચામચામઓની લાલચથી અને લવિષ્યની મોટી મોટી આશાઓથી તેઓની આંખો આંજી નાખી હતી તેજ મીશને હવે તેઓને આશ્રો આપવાને ઇલાંખીલાં કીધાં. તેઓનું એક બહાનુ એ હતું કે મીશનની પેહલી ફર્જ નીરાધાર બાળકો અને કુંવારી છોકરીઓને હાર પાડવાની હતી. રોલી અને પોલી તો પરણી ચુકી હતી, અને હવે તેઓએ બંને તેમ પોતાનું ફેડી લેવું. મીશન કાંઈ ચક્રોકાળ તેઓનું તારણ કરવાને બંધાયલું હતું નહિ. ખ્રિસ્તી ધર્મ ઉપર તેઓની આસ્થા વધારવા, તેઓને વટલાવવા અને તેઓના લવિષ્યના ભરથારોને લલચાવા રોલીને એક સૌનાનું સુંદર 'લેડીઝ વૉચ' અને 'ચેન,' એક 'નેકલેસ,' એક બે હીરા અને માણેકજડીત વીંટીઓ 'ધઅર રીંગસ' વગેરેથી, અને પોલીને પણ તેવીજ જીનસોથી મીશને નવાજી હતી. તેઓની પોકેટ છલછલ રાખવાને તેઓએ સંભાળ લીધી હતી, પણ લગ્નની બીજેજ દીવસે મેડમ માર્યાએ, આ જીનસ તો દુરસ્ત કરવાની છે, પેલી પોલીશ કરવાની છે, ફલાણી નમુના તરીકે આપવાની છે, વગેરે બહાનાઓથી તેઓ પાસેથી સઘળી જીનસો પચાવી લીધી. બદલામાં તેઓના ફર ભરથારોએ તેઓ ઉપર ફગબાજીનું તોહમત મુકી હાથચાલાકી કીધી.

બીચારી રોલી (રતનબાઈ) અને પોલી (પીરોજબાઈ) ની હાલત પેલી વાર્તા માંહિલા બળીતા ઘોભીના કુતરાં જેવી હવે થઈ પડી હતી. તેઓએ બહમનશાહ શેઠને ઘણાંક કાગળો લખ્યાં, જે માત્ર એકાદ બે સીવાય સઘળાં તેઓની સ્ત્રી સત્તાધીકારીના હાથમાં જવા પામ્યાં હતાં. કંટાળીને રતનબાઈએ અને પીરોજબાઈએ મેરી ઉપર અને ડૉ. તેહમુર-રૂપ ઉપર કાગળો લખ્યાં. બહમનશાહ શેઠ પોતાની વટલેલ બેટીઓને પોતાનાં ઘરમાં લાવી રાખવાની દરખાસ્ત કીધી, જે દરખાસ્ત એક તર-

દેણુ અને બે વીરૂધ મતે ઉડી ગઇ. તરફેણુ મત સપુત સોહલીઆનું હતું. વીરૂધ મત સ્ત્રી સત્તાધીકારીનું અને તેણીએ પોસ્ટની મારફતે મેળવેલું તેણીના પ્રાથમ મીનીસ્ટર રતન રૂસ્તમકરામ બહાદુરનું હતું. સર્વેથી ચોંકાવનારી ખીના બાનુ સુનાની ધમકી હતી. તે એ હતી કે વટલેલ છોકરીઓ ઘરમાં આવ્યાની બરોબર એક કલાક, પાંચ મીનીટ અને ત્રીસ સેકન્ડમાં તેણી કંપાઉન્ડમાં આવેલા કુવાની ત્રણ ફીટની દીવાલ અને ત્રીસ ફુટનાં પાણી ઓળંગી પોતાનું મુકામ તેની ટળેતીએ કરશે અને આ પ્રમાણે બહમનશાહ શેઠની વૃદ્ધ ચશમો આગળથી તેણી સદાની શુભ થઇ જશે.

મેરીએ પોતાની બેઠનો તરફથી મળેલાં કાગળો ડાં તેહમુરુપને દેખાડ્યાં, જેથી તેઓની અને શુલચેહર તેમજ ગુસીની લાગણી તે લાનબુલી છોકરીઓ તરફ ખેંચાઇ. ડાં તેહમુરુપે જાહેર કીધું કે રતનબાઇ અને પીરોજબાઇ પોતાની ચાલનો ખરાં દીલથી પસ્તાવો કરી આપણા પાક મહજબનો પાછો આશ્રો લેવા ચાહતી હોય તો તેઓ બાબુશીથી અને બાહિમતથી તે કામ પાર ઉતારશે, એટલુંજ નહિ પણ તે બન્ને બેઠનોને પોતાનાં ઘરમાં આશ્રો આપશે. હજી તો ડાં તેહમુરુપ પોતાનો આ વિચાર પાર પાડવામાં રોકાયેલા હતા તેવામાં એક જરતોસ્તી ગૃહસ્થ તરફથી પોલી અથવા પીરોજબાઇનાં મરણની ખબર લખનોરથી તેઓને પોંછાંચાડવામાં આવી. તેણીની બતંગ હાલત જોઇ તે જરતોસ્તી ગૃહસ્થે તેણીને પોતાનાં ઘરમાં આશ્રો આપ્યો હતો, જેની ખબર રોલી અથવા રતનબાઇને પડવાથી દોહલી શેઠર કે જ્યાં તેણી વસ્તી હતી ત્યાંના એક જરતોસ્તીએ આપેલાં નાણાની મદદથી તેણી લખનોર પોતાની બેઠન આગળ ગઇ હતી. મરનાર પોલી ખ્રિસ્તી ધર્મમાં વટલેલી હતી એવી ખબર શ્રી લખનોરના મીશનરીઓને હોવાથી તેઓએ તેલણું પાડી તેણીની લાશનો કબ્જો મેળવવાનો દાવો કીધો, જેમાં તેઓ ફાવ્યા. તેઓની ઇચ્છા એ હતી કે ગરીબોને દાટવાની જગ્યામાં એક નાચારબેચારની લાશ તરીકે પોલીની લાશની વ્યવસ્થા કરવી, પણ પેલાજ ઉદાર દીલના જરતોસ્તીએ પોતાની કાથળીનું મોં પોહળું કરી ઘટતા બદોબસ્ત અને ટેક સાથે પોતાના લાગવગથી ‘ખ્રિસ્તી બેરીયલ ગ્રાઉન્ડ’ માં તે લાશને ડફનાવી. એક વટલેલ સ્ત્રીનું કીયાકામ આપણા ધર્મમાં થઇ શકે કે નહિ તે બાબતસર શ્રી લખનોરના તે જરતોસ્તી સાહેબે મુંબઇના ઓલ-

માઓનાં અને દસ્તુરોનાં મત મંગાવ્યાં જે હમેશના તરીકા મુજબ દહીંમાં અને દુધમાં પડ્યાં. તે જરતોસ્તીએ પોતાનાં અંતઃકરણને આધીન થઇ કેટલીક ટુંકે પણ જોઇતી ક્રીયાઓ પોતાનાં ઘરમાં પોતાના પંથકી મારફતે કરાવી જે ક્રીયાઓમાંથી અલખતાં રાહીને દુર રાખવામાં આવી હતી.

હાડમાડ થયલી રતનબાઇ પોતાની બેહનનાં મરણ બાદ એક મહીનો ઉપલાજ ગૃહસ્થ મીઠા ધનજીશાહ ધનાપટેલ અને તેવણનાં ધણિયાણીના આશ્રા હેઠલ રહી. દરરોજ તેણી ધનજીશાહ શેઠના બાગમાંથી તાજાં પુલો વીણી પોતાની બેહનની ઘેર ઉપર લઇ જઇ મેળતી. ત્યાં તેણી વટલેલ હોવા છતાં ઝંદ-અવસ્તા હાથમાં લઇ બંદગી કરતી. ચુકેલા માર્ગ ઉપરથી હવે તેણીની ઉપર પડેલી જફાઓએ તેણીને ખરે માર્ગે પાછી દોરવી હતી. પોતાની દુઃખી બેહનની ઘેર ઉપર તેણી વીલાપ કરતી અને આંજી ખેરવતી. શેઠ ધનજીશાહ ધનાપટેલે પોતાનાં કુટુંબનાં છોકરાંઓને શીક્ષણ આપવાને સારા પગારે તેણીની નેમણુક કરવા માગી, પણ રખેને તેણી પોતાના ખ્રિસ્તી વિચારો પોતાનાં બાળકોનાં મન ઉપર ઠસાવે એવી ધાસ્તીથી તેવણનાં ધણિયાણી બલામાંમાયે શેઠ ધનજીશાહને તેમ કરતાં અટકાવ્યા. આથી પોલીના માસીસાને બીજે દાવસે મેરીના લખ્યાથી હાડમાડ થયલી રાહી અથવા રતનબાઇ ડાં તેહમુરરુપને આશ્રા શોધતી મુંબઇ આવી પોહ્યાં.

પ્રકરણ ૬૮ મું

પશ્ચાતાપનાં પરિણામ—તાલેવંત મિનારમાં નવજોત.

“ નહિ જેવી ને તેવી નીત્ય કોઇની નલતી જોઇએ,
દશાના ઢંગ રૂતુના રંગ જેવા દેખી લઇએ.”

રતનબાઇ મુંબઇ આવી હતી કે તેણીનો ભૂત આવ્યો હતો! થોડાક વખત ઉપર ડાં તેહમુરરુપે તેણીને દીડી હતી જે વેળા તેણી તુરતનીજ ખ્રિસ્તી થઇ હતી. તે વેળા તેણી સીધી સરોવર જેવી, જોખનવંતી,

ખીલતી કુમારીકા હતી. ટુંક અંતરમાં તેણીનામાં કેવો મોટો ફેરફાર! હાલ તેણી નખાયલી, તવાયલી, દબાયલાં ડાયાં અને આંખોવાળી છુદીયા સમાન દીસતી હતી. મેરીએ તેમજ ડૉં તેહમુરરુપે કોમી ટોળાંમાંથી ભુલાં પડેલાં આ ઉછાછલાં ઘેટાંને દીલોબનીભર્યો આવકાર આપ્યો. તેણીનાં ખરાં દીલના પશ્ચાતાપથી તેઓને પરમસંતોષ હાંસલ થયો. તે પશ્ચાતાપના પુરાવા તરીકે રોલીએ માંગી લીધું કે હવે પછી તેણીને સઘળાંઓએ રતનખાઇ અથવા રતી કરી બોલાવવી. રોલી નામને અને તેણીનાં કામોને તેણી કહુતી કે તેણીએ પોતાની મરનાર દુઃખી બેહનની ઘેરમાં સદાનાં દફન કીધાં છે. વધુ પુરાવા તરીકે તેણીએ પોતાનું એબલગામનું ગવન કાઢી નાખી ગીરેહબાન વગરનેા એક સુદેહ અને ગંભીર રંગની સાડી પેહરી લીધાં. રતીના આવ્યાની પંદરમે દીવસે ડૉં તેહમુરરુપના કુશાદે હોલમાં એક નાની પણ દબદબાવાળી મજલિસની હાજરીમાં એક વગવાળા દસ્તુરે આ પારસી જુદદીન સ્ત્રીની ખીજ વારની નવજોત-ક્રિયા કરી. મજલિસમાં જે વગવાળા ગૃહસ્થો હાજર હતા, અને જેઓમાં ડૉં તેહમુરરુપ ઉપરાંત ખીજ એ ત્રણ ભણેલા ઓલમાઓ પણ નજરે પડતા હતા તેઓ ગોયા પોતાની હાજરીથી આ ક્રિયાને વાજખી રીતે વજનદાર બતાવતા હતા. ક્રિયા પુરી થવા પછી ડૉં તેહમુરરુપે એક પ્રસંગોપાત લાપણુ કયું, જે નીચે પ્રમાણે હતું :-

“દસ્તુરજી સાહેબ, બાનુઓ, અને ગૃહસ્થો,

“આજની આ મજલિસમાં હાજર થવાનું મારું અદનાં નોતરું કબુલી તમો અત્રે પધાર્યાં છો તે માટે હું તમો સઘળાંનો ધણો આભારી થયો છું. આજ રોજે તમોએ તેમજ આપણા માનવંત દસ્તુરજી સાહેબે એક લાનભૂલી પણ ખરા પશ્ચાતાપથી પીકાતી બાઇને આપણી કામમાં પાછી દાખલ કરી ઉત્તમ પ્રકારની હિમત બતાવી છે, અને એ બાઇનાં અંતઃકરણના આશીશ મેળવ્યા છે. તમોએ એક ખરું કામહીતકારીક, દેશહીતકારી અને દીનચુસ્ત કામ બળવ્યું છે. જે બાકીબંદો રસ્તાખેજને રોજે તે કરીમે કારસાજ પાસથી માફીની આશા રાખતો હોય તેને તે માફીને માટે પોતાની આસપાસનાઓને પોતાના રૂઝે તવાના, એટલે પોતાનાં ચાલતાંચલણમાં માફી બક્ષી લાયક થવું નેહયે. જુલો સાહેબો, આ રતનખાઇ જેણીને હું આજની કીયા પછી તમો મારાં માનવંત પરાણા-

ઓની સફમાંની ગણું છું, તેણીને હું મારી પોતાની તેમજ મારાં કુટુંબ તરફથી દરજ રાહ તર્ક કરી રાહ રસ્ત ફરી એખિયાર કરવા માટે દીલોઝનથી મુબારકબાદી આપું છું. બાનુઓ અને ગૃહસ્થો, આવાં કામો બળવતી વેળા આપણને જે ખાસ સંભાળ લેવાની જરૂર છે તે એ છે કે, જે મર્દ અથવા ઓરત ગુમરાહી ઉપરથી આપણી રસ્ત દીનમાં પાછો ફરવા ઇચ્છતો હોય તે કાંઈપણ મતલબ, કહો કે પૈસાની, કહો કે પરણવાની, કહો કે સુખશાંતિની કે એવી બીજી કાંઈપણ તેમથી આપણા ધર્મમાં પાછું આવવા માગે છે, કે ખરા પશ્ચાતાપથી? પશ્ચાતાપ, હાડમારી અથવા નીરાશીથી જન્મ પામ્યો હોય, તેથી તે કાંઈ ખોટો દરતો નથી. જુવો બાનુઓ અને ગૃહસ્થો, અમારી આ માનવંત પરોણી જેણીની આંખમાંથી ઓરઓર જેવાં આંસુઓ ટપકે છે, જેણીએ જીવ કરી આજની ક્રીયા વેળા માથુબાનુ બાંધી તે ઉપર શરમાળ શોડનો શેરો માર્યો છે, જેણીના ચેહરા ઉપર આજનાં ક્રીયાકામથી ઓરેહમંદ ખુશાલી અને નીર્મળ રોશનીનો પ્રકાશ પડે છે, એવી એક બાનુને શું તમે દસ્તુરજી સાહેબ, તમે મારા ભાઈબંધ ઓલમાઓ, તમે વકીલ બારીસ્ટરો, છાપાના પ્રતિનિધિઓ, આ બાઈને ખરા પશ્ચાતાપથી પીડાતી લેખતા નથી? શું તેને વાસ્તે તમે તેને મુબારકબાદી આપતા નથી? તમે શું તેથી ખુશી થતા નથી? તમારા ચેહરાપરથી હું જોઉં છું કે તમે તેમ કરો છો. શેવટે હું શેઠ ધનજીશાહ ધનાપટેલ અને તેજણનાં ધણીયાણી જાલાંમાય જેઓ શ્રી લખનોરથી આ મજલિસમાં શામેલ થવા ખાસ અત્રે પધાર્યાં છે તેઓનો તથા તમારો સઘળાનો ફરી ઉપકાર માનું છું.” અત્રે આ ભાપણ ખતમ થયું, અને રીફ્રેશમેંટ લીધા બાદ શેઠ ધનજીશાહ અને જાલાંમાય સિવાય બીજાં સઘળાંઓ કીબેરાઈ ગયાં હતાં.

આ શુભ નવજ્નેતમાં બખ્તાવર કુટુંબના પ્રતિનિધિ તરીકે બળ-જબ્બરીથી સપુત મોહલીબાએ કુટુંબની મરજી વીરૂધ્ધ હાજરી આપી હતી. આજના શુભ રોજે એકે લાંબા રેશમી સાહ્યા, પીછોટી અને ખીરાદર ચીનાઈના ઊંચી ચાલના દસ્તુરી ફેંટામાં સપુત કાંઈ અજબ ખીરાજી નીકળ્યા હતા. આ ખુશ બનાવની ખુશબખ્તીમાં તેવણે પોતાની વીખુટી પડેલી મુઠને થોડાકે દીવસ આગમનથી પાછી છુટથી ઉગવા દીધી હતી, અને આજે તેનાં ખુણ્યાઓને ટોમ હૉર કટરને હાથે ખાસ વળ

ખવરાવી મીયાંભાઇસહી આસમાનસે લગાડી દીધાં હતાં. વળી આ બનાવની ખાસ ખુશાલીમાં અને પોતાનાં કુટુંબની ગેરહાજરીનો જાણે ખંગ વાલવા ધ્રુષ્ટો હોય તેમ સધળાંઓની હાજરીમાં ક્રિયા પુરી થતાં તેણે બેહન રતી સાથે ભારે ઉત્સાહથી બગલગીરી કીધી. તેનામાં સૌ સાઈ, પણ પાણી ખાઈ હતું. આ માંહે જેટલો દોષ તેનો તે કરતાં ચારઆસની વધુ તેનાં માખાપનો કાઢી શકાય. ઘટતી તરખીયત હેઠલ સપુત સોહલીયા આ દુનીયાઇ તખ્તા ઉપર કાંઇ જુદોજ દેખાવ કરત.

બહમનશાહ શેઠ પણ મજલિસમાં હાજર થાત; પણ પીરોજબાઇનાં મરણથી તેવણને એક ખીજે જલમ જરબ લાગ્યો હતો જેથી અને બાનુ સુનાએ ઉઠાવેલાં બંદથી તેવણની તખીયત લગાર નાદરસ્ત હતી તેથી તેઓ પોતાની ધ્રુષ્ટા અમલમાં મેલી શક્યા નહિ. ખીજે દીને તેઓ છુપાછુપ ડાં તેહમુરૂપના બંગલામાં રતીની મુલાકાતે ગયા, જે દુઃખી અને લાગણીભરેલી હતી અને જેની ખબર ‘વીલા સુના’ માં થવા પામી હતી નહિ. આ વૃધ્ધ વયનો બાપ જેણે પોતાના કુદરતી જુરસાઓને તરાહતે દબાવથી અસારમુધી દબાવી રાખ્યા હતા તે પોતાની વીખુતી પડેલી બેટીને ભેટતાં આ વેળા પોકેપોક રડ્યો. બન્યું ન બન્યું થતું હોત તો તેઓ તેમ કરત. આ મુલાકાતની ખીજે દીને શેઠ ધનજીશાહ, જલમાંચ અને રતી શ્રી લખનોર પાછાં ઉપડી ગયાં. પાછલથી આવેલાં કાગળમાં શેઠ ધનજીશાહે જણાવ્યું હતું કે શ્રી લખનોર પાછાં ફર્યા પછી રતનબાઇ ખુશાલ દીસ્તી હતી, અને તેઓનાં બાળકોને કેળવણી આપવાનાં કામ ઉપર ઉમંગથી વળગી ગઇ હતી.

પીરોજબાઇનું મરણ બહમનશાહ શેઠને માટે એક કુદરતી કોપ સમાન હતું. તેવણની તખીયત આ ફટકાથી વધુ લઠ્ઠી. કુટુંબી મરણો અને પરપોટા કંપનીમાં હુખી ગયલાં નાણાંએ તેવણનાં મન ઉપર માઠી અસર કીધી હતી. એકાએક હવે કોઇ કોઇ વાર તેવણ એકલા એકલા પોતાનાં મન સાથે બડબડતા, પોતાની આંગળીપર ગણત્રીઓ કરતા, અને કોઇ કોઇવાર હસીને ખુરશીમાંથી ઉભા થતા તો વળી કોઇ વાર પોતાના હાથની મુઠ્ઠી વાલી હવામાં ગુમાવતા. ડોકટરોએ આ લઠ્ઠેલી તખીયતને લીધે તેઓને હવાખાવા જવાની ભલામણ કીધી.

પ્રકરણ ૬૯ મું.

ગુસીનાં સંસારસુખનો સંગીન પાયો—એક આવકારદાયક
આદરણી.

“ જીવો કેવું દિપેછ કપાલ,
રે નીહાલ, આજ થઇ હું નેહાલ,
પુલ લાલ એઉ હાથે ઓવાલ,
ગુસી આન્યા—સખી લાવો સુઘડ વરમાળ.”

ડાં તેહમુરરૂપના બંગલા મધે જ્યારે આપણે છેલ્લું ડોકયું કર્યું ત્યારે લાંબા વખતનું અદરાયણું એક જીવાન જોડું જેઓની કદખોદાદાં તુટી જવાની અણી ઉપર આવી હતી, તે જોડાને આપણે એક સમી સાંજના અરસપરસના કોલથી હમેશગી સુધી બંધાવાના સપત લેતું દીકું હતું. તેજ છાપડાં હોકલ એક ખીજું એવુંજ જીવાન જોડું વસ્તું હતું જેણે જોડે આવા સપત હજી લીધા હતા નહિ, છતાં એકમેક તરફ તેઓ લાંબા વખત અગાઉના તેવીજ ઉંડી લાગણીથી દોરવાતાં હતાં. આ જોડું કોઇજ નહિ પણ મેરી અને ગુસી હતાં. આજ રોજે આપણે તેઓ તરફ નજર ફેંકીયે જિયે ત્યારે તેઓ નીચલી વાતચીતમાં મશગુલ હતાં.

“ મેરી, તું તહારી પોતાની સાથે ઘણી ગુસ્સે થયલી દીસેચ, કારણકે તહારી ભવિષ્યની કારકીર્દી એટલેકે ચોપરીઓ, વેતરકામ, વર્ક—કલાસ, ભરતકામ વગેરે જે તે તહારે વાસ્તે તેમી આપેલાં ઉતાં તે કામોને બાજુ મેલી તું એક આલસુ દુનિયામાં દાખલ થઇચ. તે દુનિયાં તે હમારું આ નાકેશ ઘેર છે. તું એમ સમજેચ કે એક વાસણ મીસાલ તું હાલ માજીમંજાઇને અભરાઇ ઉપર પડેલી છે, પણ તેવું કાંઇજ નથી. તું પોતાને આ ઘેરમાં અભરાઇ ઉપર પડેલી સમજતી હોય તો આ ઘરમાંનાં ખીજાં પણ તેમજ પડેલાં

ગણાવાં જોઈએ. તું જો પોતાને આ દુનિયામાં દુઃખી સમજતી હોય તો તે બાળદમાં તું માત્ર એક શીખાઉ સમાન છે. દુખના દરિયાવમાં ઘડાઈને પ્રોફેસર થવાનું તહારાં નસીબમાં ખોદાયજીએ સરજેલું નહિ હોય તો તે માટે તહારે તેનો આભાર માનવો જોઈએ. જે માણસ સમજેય કે તે ખોદાયજી પાસે ઘણું થોડું માગેય તે ખરેખરી રીતે જોતાં ઘણું વધારે માગેય. ઘણીક બાઈઓ એમ સમજેય કે હમે મેટ્રીક થઈએ, બી. એ. થઈએ, એમ. એ. થઈએ, પછી શીક્ષક થઈએ, પછી વધુ અભ્યાસ કરીને લેખક બનીએ, લેખક બનીને ગ્રંથો રચીએ, પૈસા કમાઈએ, નામના મેળવીએ, અને આપઅખત્યાર બનીએ. જે બાઈઓ આવા વિચાર કરેય તેઓ ભુલી જાયય કે સઘળાંઓથીજ કંઈ લેખક થવાનું નથી, તેમજ સઘળા લેખકો કંઈ નામના અથવા પૈસા મેલવી શકતા નથી. ઘણા મહાન લેખકો ઘણી ગરીબ હાલતમાં મરણ પામ્યાય. કેટલાક પુસ્તક રચનારાઓ કરતાં પુસ્તક બાંધનારાઓ અને રજુ કરનારાઓ બાળેવખતે વધુ પૈસા કમાયય. ઘણાકો જોઓ હાલ પુસ્તક રચવાનાં ફોકટનાં ફાંફાં મારેય તેઓ જો તેઓને બાંધવાથી, રજુ કરવાથી અથવા તેઓ ઉપરની ધુર ઉરાડવાથી સંતોષ પામે તો ગ્રંથકાર દુનિયામાં કેટલો બધો આવકારદાયક ફેરફાર થઈ જાય. મેરી, તેં એક મધ્યમ વર્ગના પૈસાદાર માણસને ત્યાં જનમ લીધોતો, અને થોડોક વખત તહારાં નસીબમાં વેઠ કરવાનું અને દુઃખ ખમવાનું સરજાયલું હોશે, કેજે વેઠ અને દુઃખ તેં બહાદુરીથી સહન કરીધાં તો તેમ કરવામાં તેં વાજબી કરીધું, પણ હવે જો ઇશ્વરમ્મજા બદલાઈ હોય તો તેં તહારી વળણુ પણ બદલવી જોઈએ. તે જો તુંને સુખી કરવા માંગતો હોય તો તે સુખને તહારે થોડરે મારવું જોઈએ નહિ. તહારા સદગુણોને હું સદા પીછાણતો આવ્યોય. હમણા હમણા તું ઘણી ગંભીર બનતી જાયય, પણ તેમાં હું તહારો વાંક કહારતો નથી. તહારી વહાલી પીરોજનાં મોતથી તહારાં દુઃખમાં વધારો થયો, પણ તે તો હવે સુખી થઈ. રતનબી હવે સુખમાં છે. મીઠા ધનજીશાહ પોતાનાં છેલ્લાં કાગજમાં પપા ઉપર એની ઘણી તારીફ લખેય. એ ખરાં દીલથી પસતાયય ને હાલ એક નમુનેદાર જીંદગી ગુજારેય. એની તખીયતમાં ને દેખાવમાંથી ઘણો સુધારો થયોય. ધનજી-શાહ લખેય કે આજે આપરે એને જોઈએ તો ત્રણ મહિનાપર અહિંયાં આવી ગયલી રતન તરીકે એને પીછાન્યે નહિ. લખતોરના એક મધ્યમ

ઉમરના રંગયલા પારસી શેઠિયાનું ધ્યાન એની તરફ ઘણું ખેંચાયું. કાણુ જાણુ ખીજા છ મહિનામાં તહારી રતન મીસીસ એરચ કાઢીધાર થાય ”

“ એ તમે શું બોલોય ગુસી, એવી ‘કુઅલ બેકસ’ તમે કે’દારથી કરવા શીખ્યા ?” મેરીએ અણગમો બતાવ્યો.

“ એ કંઈ ‘બેકસ’ નથી મેરી, એ તો ‘પ્લેઝન્ટ રીએલીટી’ છે. તહારી ખાતરી નહિ થતી હોય તો મીઠું ધનુશાહનું આય ‘લેટર’ વાંચ.”

“ઓ ગુસી, મને માફ કરજો ! હું કેવી થેલી કે હું તમારા ‘વર્ડ’ પર શક લેઈ ગેઈ. ખોદા કરે ને તમારી વાંતી સવાની થાય ને મહારી રતન સુખી થાય.”

“આમીન !” ગુસી બોલ્યો. “પણ મેરી, જ્યારે તું મોટાં દીકથી દુરદરાજ વસતા એક અજાણ્યા આસામીને સુખી થયલો જોવા ઇચ્છેય ત્યારે મહારા જેવો એક કમીનો, જે તહારી આસપાસ આટલાબધા દાહડા થયા ભમ્યા કરેય, જે તહારી દોરતીનું માન ધરાવેય, તેનાં સુખની તું દરકાર કરતી નથી. કદાચ તું મને પસંદ નહિ કરતી હોશે, પણ મેં તો આજે તર ને ફર કહી દેવાનો ફેરાવજ કીધોય. હું આય મહારો કમીનો ‘હિન્ડ’ તુંને ‘ઓફર’ કંઈ ને તે કણુલ રાખવા હું તુંને આગ્રહ કરું.” આમ કહી ગુસીએ મેરીનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો.

“ગુસ્નારખ, ગુસી, તમે શું બોલોય તેનો તમે પુરતો ખ્યાલ કીધેલો લાગતો નથી. મહારા જેવી એક બાધ બાપથી તબ્બલી, વટલેલોના સગપણથી સંધાયલી, વર્ડ-કલાસની જુસરીમાં જોરાયલી, ગરીબાઈની કાળી તીલી જેને માથે ચોટેલી, ચીરા બજારનાં એક કંગાળ થેરમાં જેની બેહન કંગાળ્યતમાં મરણ પામેલી, તેવી એક બાધને તમારા જેવા શીખેલા, સુધરેલા, ધનવાન, કુળવાન, ગૃહસ્થ પોતાની સાથે જનમ સુધી જોડવા માગે એ મહારી સાધારણ સમજમાં ઉતરી શકતું નથી. સુધારાનાં શિખરપર તમે કેમ પોહયશો ? સુધરેલી પારસી દ્રામ તમારે વાસ્તે શું વિચારશે ? કલ્પોમાં તમારે વાસ્તે શું બોલાશે ? તમારાં મમા-પપા શું કેહશે ? એ બધાંનો તમે કંઈખી ખ્યાલ કીધેલો દીસ્તો નથી. વરી એ બધી વાતખી એક બાબુ સુક્યે તે છતાં એક ખીજા મોટી બાધ તમે વીસારી દીધીય તે ‘રીત’ છે. બાંધી મારે તોખી મહારી પાસેથી એક દોહરયુખી તમુને જરશે નહિ. રીત વગર તો

કોઈખી પારસી સપુત કે કપુત આજકાલ પરણતો નથી. જુવોની, પેલો. ડાં કાવસ કાંગાડ કેવો સોહામણો, શીખેલો ને ચખરાક છે. કેહ્ય કે પેલી ખાનગામવાલા ખુરશેદજીની ખોરશેદ સાથે તીશ હજાર રૂપીયાની થાપણુ સાથે અદરાયો. દશ હજાર અદરાવાને દહારે, દશ હજાર આદરણીને દહારે, ને દશ હજાર આશીરવાદ સારવાની એ કલાક અગાઉ.”

“બસ, બોલી રહ્યાં હવે? મેરીબઈ તમેખી મહારી અકલતું માપ ને કીમતનું તોલ આવી ઉંચી કીસમે કરી લીધું. હું જાણુંચ મેરી, કે તહારીપર પરેલાં દુઃખોએ તહારા ખવાસમાં કંઈ કડવાસનો અંશ આમેજ કીધોચ તેથીજ તું આવી રીતે મહારી ટકાર કરેચ. પણ તેથી કંઈ મહારી ધારણાથી હું પાછલ હડવાનો નથી. મમા-પપાનો વિચાર આય બાબદમાં અલખત મને પુછવો જોઈએ, અને તેમ મેં કીધુંચ. રીત જો મને જોઈતી હોતે તો મહારો હાથ હું તુંને ‘આફર’ કરતેજ નહિ; તેથી તહારી એ તકરારખી ભાંગી પરેચ. કાવસ કાંગાડની હું ખીલકુલ અદેખાઈ કરતો નથી. ખોરશેદ તો એને કેહ્ય કે ‘હું કંઈ તમારી પ્રેકટીસપ્રેકટીસની વાત જાણતી નથી. મહારી સાથે પરણવું હોય તો ખાનગામ આવીને તમુને વસવું. પરશે.’ ખાનગામમાં એ ખીચારો શું કરે? રૂ પકવે કે જીનીંગ ફેકટરી ચલાવે? વરી એને હમણાજ જાણ્યું કે ખોરશેદ કાંઈ એ ધારતોતો તેવી ‘હિન્ડસમ’ નથી. એ તો બધા ‘કલર’ ના પ્રતાપ છે. દશ હજાર રૂપીયા તો કાવસને મળી ચુકયાચ. એ રૂપીયા ‘ફારપ્રીટ’ થાય તો એ ખોરશેદને તેની ‘પ્રેમીસ’ માંથી મોકલી કરવાને તઈયાર છે. ચાલ મેરી, હવે મને સત ચકીનથી કેહ કે ખોરશેદ જેવી સ્ત્રી મહારી બધરી થવાને લાયક છે, કે તું? નેતું ડાં કાવસ કાંગાડ જેવા શખસને પસંદ કરે, કે મને?”

મેરીએ હલવેથી માત્ર ગુસ્તીજ સાંભળી શકે તેવા અવાજે કાંઈક જવાબ વાળ્યો, જે સાંભળ્યા પછી તેઓ વચ્ચે શાંતિ પંથરાઈ, અને તેઓ કાંઈ ખાનગી ગુફતેગુમાં રોકાયાં, જેમાં માથું મારવાનું કામ આપણું નથી. તેણીની બેહન મીલીએ મરતી વખતે કીધેલી આગાહીની આ પ્રસંગે તેણીને યાદ થતાં તેણીની આંખમાં આંજુ ભરાઈ આવ્યાં, જે ગુસ્તીએ વહાલથી નુછી નાખ્યાં. તે આંજુ ભરાઈ આવવાનું કારણ ગુસ્તીએ જ્યારે જાણ્યું ત્યારે તે ઘણો હિરત રહ્યો.

પ્રકરણ ૭૦ મું.

દીનની દરસ્તી કેમ કરશે ?—કેડે છોકરું અને
ગામમાં શોધવું.

“હુમતેની તો ચમચ હાથ લપ્—હુખતે ચિમટો ચ્હાપ રે;
હુવરેસ્તેનો ધંટ વળટો—પાંચો ગેહ ગુણ ગાપ રે.”

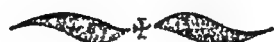
એવું કહેવામાં આવે છે કે જરતોસ્તી ધર્મનાં ફરમાન મુજબ ખુશાલી અને ગમીની ચોક્કસ ધર્મક્રિયાઓ જેવીકે આશીર્વાદ, નવજોત, ઘેહસારણું, વગેરે મુખ્ય વર્ગના આદમીઓ જેઓ નાવર થયા હોય, મુખ્યદી ધંધો કરતા હોય અથવા બરસનુમ ધરાવતા હોય તેઓજ કરી શકે. અસલ જમાનાથી ચાલતા આવેલા રિવાજની શાહદત આ ફત્વાને ટેકા આપે છે. આગળ વખતમાં જ્યારે સઘળું પટેલકટેલપણું મુખ્ય વર્ગમાંજ સમાયલું હતું, અને એક મુખ્ય દોસ્ત, ફીલસૂફ અને રેહ-બરની ગરજ સારતો હતો તેવા વખતમાં ધંધાદારી મુખ્યને હાથેજ થતી ઉપલી ક્રિયાઓ રવા ગણાય એ અકલપસંદ ગણાતું હોયું જોઈએ. હાલના ફેરવાયલા જમાનામાં જ્યારે જરતોસ્તી આલમે બેહદીન અને મુખ્ય વર્ગમાંથી કટેલ ઓલમાઓ અને આકેલ અને ફાઝેલ વિદ્વાનો ઉત્પન્ન કીધા છે, જેઓ મુખ્ય અથવા દસ્તુરીપદ ધરાવતા નથી, તેવા ઓલમાઓને હાથની કીધેલી અથવા પટેલી ક્રિયાઓ શું નારવા ગણાય ? શું તે ક્રિયાઓ એક બીનકેળવાયલા, અભણ, અજ્ઞાન, પોપટ મીસાલ વગર સમજવે મોંહડેથી બંદગી ભરડી જનાર ધંધાદારી મુખ્યને પટેલી અથવા કીધેલી ક્રિયા કરતાં વધારે ઉત્તમ પ્રકારની અને સ્વચ્છ ગણી શકાય નહિ ? દુરદેશાવરોમાં, દાખલા તરીકે વિલાયત કે જ્યાં સંખ્યા-બંધ જરતોસ્તીઓ હાલ વસે છે ત્યાં, બેહદીનભાઈઓ મરણ-ક્રિયાનાં ભણતર ભણે છે અને ઘેહ સારે છે. શું આવાં ક્રિયાકામો રવાનને પહોંચતાં નથી ? બીજાંઓ ગમે તે કહે, પણ ધી રેવરંડ ડૉ. તેહમુ-રૂપ તાલેવંત પીએચ. ડી. તેથી ઉલટાજ વિચારના હતા. તેઓ

દસ્તુરી ઓલાદથી ઉતરી આવેલા હતા નહિ, અથોરનાન હતા નહિ, છતાં પોતાને એક સાચા ધર્મગુરુ લેખે પીછાણતા હતા અને તે પ્રમાણે વર્તતા હતા. પોતાનાં ઘરમાં ધર્મની નાની નાની ક્રિયાઓ, જેવીકે સ્તુત્ત, આફ્રીનગાન, પતેત, તનદુરૂસ્તી વગેરે તેઓ પોતે પઢતા હતા. ભાકુતી બંદગી અને ખીનજરનાં ક્રિયાકામોને તથા ભણતરને તેઓ હસી કાઢતા હતા. શેહનશાહી અને કદીમ વચ્ચેના તફાવતને તેઓ પારસી ટાળાને એક હીણુ લગાડનારી ખીનાસમાન માનતા હતા, એટલુંજ નહિ પણ તેઓ એમ કહેતા હતા કે દીનદાર જરતોસ્તીઓ પોતપોતાના કદીમી કે શેહનશાહી એતેકાદ મુજબ રોજ માહની ગણત્રીને આધારે ભણતર-ક્રિયા વગેરેનાં અનેક કામો કરે છે અને કરાવે છે, તે ઉપર સેંકડો અને હજારો રૂપીયાના ખર્ચો કરે છે, ગુજરેલાંઓના રોજગાર ઉપર તેમજ મુકતાદને ટાંકણે અશો ફરોહરોની યાદમાં ભણતર-ક્રિયાઓ કરે છે અને કરાવે છે, ગાહામ્યારોના દીવસોમાં સેંકડો અને હજારો રૂપીયા જશને અને ન્યાતનાં જમણા વગેરે ઉપર ખર્ચો છે, તે સઘળું તેઓની દીનદારીને જેમ આપનારું છે એ ખરું છે; પણ શું એ બધી ભણતરક્રિયા, ખર્ચો વગેરે દીનને કાયદે રવા રહે તેમ થાય છે? ના—ખતીત નહિ. ડૉ. તેહમુરરૂપ કેહતા.

વિકાન ડૉ. તેહમુરરૂપના આવા વિચારો જોતાં, પ્રિય વાંચનાર, તમે અજબ થશો નહિ કે તેઓનું જે ચાલત તો ગુસીનાં અને જાહંગીરનાં લગ્નની ક્રિયા એક ખીજ એરવદની મદદથી તેઓ પોતે કરત. આ બન્ને લગ્નોની ક્રિયા ડૉ. તેહમુરરૂપના પોતાનાં મકાનમાં આઠ દીવસને અંતરે અંગત દોસ્તઆસનાઓની હાજરીમાં થઈ હતી. બન્ને લગ્નોની બે દીવસ આગમજ ચોકસ સ્કુલના ગરીબ બાળકોને અને ગરીબ જરતોસ્તી સ્ત્રી-પુરૂષોને “ઓલ્લેસ અને કામા બાગ” માં મેજબાની આપવામાં આવી હતી. બન્ને લગ્નોમાં શેઠ બહમનશાહ અને સપુત ઉપરાંત બાનુ સુનાએ પણ એક અપવાદલેખે હાજરી આપી હતી.

બાનુ સુના એક ગણત્રીયાજ સ્ત્રી હતી. જેવું કપડું તેવુંજ વેતરકામ અને તેવીજ સીલાઈ કરવાવાળી તેણી હતી. મેરી તે કંઈ આગળની મેરી હવે ગણાય નહિ. તેણીની સ્થિતિ અને ભવિષ્યમાં હવે મોટો ફેરફાર થઈ ગયો હતો તે જોતાં બાનુ સુનાએ પણ પોતાની વલાણમાં એક દુરઅંદેશ સોસાયટિ બાનુ

તરીકે ઘટતો ફેરફાર કરવાજ નોંધયે. ઘણીવાર એવી ડોલઘાણુ લલાઈ કર્યાથી ડોલઘાણુઓની આગળી ભુંડાઈ વીસરાઈ જાય છે, એટલુંજ નહિ પણ સામેવાળાં લલાં માણસ ઉલટાં ભુંડામાં ખપે છે. મીલીનાં મરણુ વેળા આનુ સુના સાથે જે એ હમનબદો હતી તે આ વેળા હાજર ન હતી, કારણુ તે વેળાની પાથરણા ઉપરની શ્રીસાદખોરી આનુ સુના તે આ લગ્ન વેળાની આનુ સુના હતી નહિ. આજ તો બધાં ધરાંપરાં હતાં, સારાંદરાં કરવાનાં હતાં, લલીલલાઈ લેવાની હતી, પરપહોરામણી કરી માન ખાતવાનું હતું, જી ભરાયા ડોલ તેહમુરરૂપ અને અખઈ રહ્યાં ગુલચેહરને ઓવરણા લેવાનાં હતાં, અને સાથે સાથે વળી પુરતાજી, જખાંદરાજી, અને દોડધામનો મહોત્સવ ઉજવવાનો હતો. બહમનશાહ શેઠે ગુસ્સીને અને જેહાંગીરને તથા મેરી અને દીનુને ક્રીમતી ભેટો કીધી. જે ગરીબ નમાખ મેરીને ન મળ્યું તે ડોલ તેહમુરરૂપની વહુ તરીકે તેણીને વગર સાગવે સેહલાઈથી પચ્યું. મજલિસનાં દેખતાંદેખત મેહરઆન માયાજી માતાજી આનુ સુના “દીકરી મેરી, દીકરી મેરી” વગર તેણીને ઓલાવતાં નહિ અને તેણીની ઉપર ઓધછપંથરછ જતાં. ખરશેદઆઈ તરફ પણ તેવણુ નમી ગયાં. દીનઆનુ જેણીનાં લગ્ન જાંહગીર સાથે આઠ દીવસ આગમજનાં થયાં હતાં, તે પણ લગ્નમાં હાજર હતી. જરઆનુ-ને ઇજન થયું હતું, પણ તેણીએ હાજર થવાને બદલે બહુજ અપમાન-ભરી ભાપામાં તીખાં ટમટમતાં કાગળો લખી તે ઇજન સ્વીકારવાને ના પાડી હતી. જેવી પરપહોરામણી મેરીને થઈ તેવીજ બહમનશાહ શેઠ તરફથી દીનુને કરવામાં આવી હતી. જાંહગીરનું હમણું ફીક ધીકતું હોવાથી તે દીનઆનુને લઈ ટુક મુદત માટે ચીન, જાપાન, વિલાયત વગેરેની મુસાફરીએ જનાર હતો, જે મુસાફરીમાં ગુસ્સી અને મેરી શામેલ થવાનાં હતાં. જાંહગીર અને દીનુ હોરમજશાહ શેઠ સાથે ચોપાટિપર આવેલા એક લપકાબંધ અંગલામાં વસતાં હતાં. જરઆનુને ખીજવવા આ અંગલાનું નામ જાંહગીરે ‘વેલેનટાઇન વીલા’ કરી રાખ્યું હતું.

પ્રકરણ ૭૧ મું.

મુંબઈથી દેવલાલી—ગ્રાંડ હૉટેલના ગ્રાંડીઓ.

“ખાનાં પીનાંને મોજે—બસ ખરચો એવરી પાઇ,
આફ્ટર ડેથ નન વીલ ટેલ યુ કે—જરા તો પીલે ભાઇ.
દુન્યાની એવરી પ્લેઝર—ચાખીને થાવો તૈયાર,
આલમાઇટીને ત્યાં નહિ તો શું—જવાબ દેશો ચાર?”

ચટપટયો ખટપટયો પારસી ખવાસ જખીને એક ઠેકાણે બેસતો નથી યા કોઇને તેમ કરવા દેતો નથી. મુઘરેલા જમાનાનું લોખંડી ચક્ર—અગ્નીરથ—સઘળાંને, તેમાં મુખ્યકરી ચટપટયાં પારસી સ્ત્રી—પુરુષોને—મોસમ કમોસમમાં, બાહને નબાહને—ઉત્તર, દક્ષીણ, પૂર્વ, પશ્ચીમ લાવલઇજા કરે છે. મારી કેટલીક નાજુક વાંચકોને હું અવાચી ખાતાં જોઈ છું. “બર્યા બધા સીન્સ મુંબઈમાં ને મુંબઈમાંજ ! મુવું એકજ વખત જરા લખનોરમાં ડોકયું કીધું, તેથી ઉડતું ઉડતું ! આય તો વરી પારસી સંસારી ચીત્ર ખરચુંચ તેમાં કંઈ રસ ગરે ને કટકા પરે તેવાં વલાંખી મલે નહિ, ને મુંબઈમાં ને મુંબઈમાં ફસી રેહવાનું.”

ચાલો, એમ ગુસ્સે ના થાવો, આખજો ને આખજો ! આપણે દેવલાલી જમએ ને ત્યાંનાં “ગ્રાંડ હૉટેલમાં” બે ઘડી નજર કર્યે. આ નાનકડાં હવાખાવાનાં સ્થળમાં તમને જવા તો ગમે છેની ? પારસી હૉટેલો, પારસી ક્ષય રોગની હૉસ્પિટલ, પારસી કોનવેલેસન્ટ હોમ, પારસી સનૅટૅર્યમ, પારસી હૉસ્પિટલ, પારસી બોર્ડીંગ સ્કૂલ, દોખમું, અને ટુકમાં સઘળું પારસી, પારસી ને પારસીજ ! આ નાનકડાં પારસી સંસ્થાનમાં ઉપરંદર્શવિલાં ખાતાંઓ ઉપરાંત ‘ગ્રાંડ હૉટેલ,’ જે દેવલાલીની નાકસમાન જગા ઉપર આવેલું છે, તે આજકાલ લાંનાં પારસી હૉટેલોનું પણ નાક કહો, દાંત કહો કે શીંગડાં કહો તે સમાન થઇ પડ્યું છે. હૉટેલની ઇમારત અને તેને લગતા બંગલાઓ હૉટેલનાં નામને અને તેનાં કામને દરેક રીતે જેબ આપે છે. હાલ ‘સીઝન છે, અને જ્યાં જુવો લાં રંગબેરંગી પારસી સારીઓ અને પારસી

શોર્ટ કોટ ને હોટની ધબ્બ ઉડી રહી છે. ‘ગ્રાન્ડ હોર્લ’ નો દરેક ઓરડો ચીકાર ભરાઈ ગયો છે. એ હોર્લને લગતા એક અલાહેદા બંગલામાં એક વૃદ્ધ ઉમરના ખવાઈચવાઈ ગયલા પારસી ગૃહસ્થ જેઓના ચેહરા ઉપર મોતના ડરામણા દેવે પોતાનો છાપ ખુલ્લો માર્યો હતો, અને જેઓની ઉગી નીકળેલી સુદૈદ દહાડી અને લાંબા વાલો હળમના અસ્ત્રા ને કાતર સાથે લાંબો વખત થયો સમાગમમાં આવ્યાં હતાં નહિ તેવા એક શખ્સ એક નરમ પણ સાદાં ખીજાના ઉપર સુધલા વગર પડેલા હતા. તેઓનો ચીંતાતુર ચેહરો હર પળે કોઈના આવવાની રાહ જોતો હતો. તેઓની પકોશમાં એક ખુર્સી ઉપર એક સાદા દેખાવની હાફ-કાસ્ત નર્સ બેઠેલી હતી. આ ખીમારના જીવને દેખાઈતી રીતે જરાપણ શાંતિ હતી નહિ. તેવણ તાસવીસ કર્યા કરતા હતા. નર્સ સાથની તેવણની ગુફતેશુ ઉપરથી ખુલ્લું માલુમ પડતું હતું કે તેવણનું ભેળું ચરવા ગયું હતું. ઘડીકમાં તેવણ હુશિયારીથી વાત કરતા હતા, તો વળી ઘડીકમાં ન સમજ પડે એવું બોલતા હતા, અને ઘડીકમાં બેધ્યાનપણે બડબડતા હતા. નર્સને તેવણ એક પણ નર્સ તરીકે ખીજાનતા, તો વળી ખીજી પણ તેણીને પોતાની બાયડી તરીકે અને ત્રીજી પણ દીકરી તરીકે માની લઈ, તેણીને ‘બાયડી’ અને બેટીનાં’ નામથી બોલાવતા. આ ખીમાર પુરૂષ કોણ હતા ? તેઓનાં બાયડી, બેટા બેટીઓ કોણ હતા ? તેઓ એકલા નર્સને આધારે કાં પડ્યા હતા ? દેખાઈતી રીતે સારી સ્થિતિમાં હોવા છતાં તેઓ આવી તજબલી હાલતમાં કેમ આવી પડ્યા હતા ? આ બધા સવાલના જવાબો મારી નાજીક બેહનપણીઓનો ગુંચવાડો મટાડવા હું ખુશીથી આપું છું.

આ ખીમાર ગૃહસ્થ કોઈજ નહિ પણ આપણા માનિતા ને બાણીતા મિત્ર ખાં બં બહમનશાહ બેજનજી બખ્તાવર સી. આઈ. ઇ. હતા. તેઓનાં બાયડી, તે મારી નાજીક બેહનપણીઓની સખી નેકીનાં કરનાર, ખુખીનાં ખોર્યાં, ભરથારનાં સુખમાં સુખ અને દુઃખમાં દુઃખ સમજનાર નેકનામ બાતુ સુના આપણા ઇશ્ટમિત્ર રતન રસ્તમદરામ એસ્કેવાયર અને હોર્લના કેટલાક છેલ્લખીલા અને રંગીલી-રસીલીઓ સાથે ભાહુતી ટાંગામાં લીના કેવઝની હવા ધોરવા ગયાં હતાં. તેઓના બેટા સપુત સોહલીબા હાલ મુંબઈમાં મધ્યમ ઉમરની પોતાની મા સમાન એક

ત્રીમત્રાક, આપમતત્રાખી, પોતાનો સ્વાર્થ સાંધનારી, પોતાને થયલાં માની-લીધેલાં અપમાન માટે ખીજાંએ ઉપર વેર લેવા ચાહનારી એક શીખેલી પણ જાહેલ સ્ત્રીની જાલમાં ફસી પડ્યા હતા. આ સ્ત્રી કોઈજ નહિ પણ મિસીસ જરખાનુ જાહેજર જાલનેવાળા હતી. તેણીના ધણીને ગુમ થઈ ગયાને વર્ષો વહી ગયાથી અને પોતાની પાછલ પોતાની કાંઈપણ ગંધનસલ તે મુકી ગયેલા ન હોવાથી જરખાનુએ હાઈ કોર્ટને અપીલ કરી પોતાનું છુટાપણું મેળવ્યું હતું. બહમનશાહ શેઠ તરફથી વેહતો પૈસાનો ઝરો બંધ થવાથી સપુત બહુ કઠંગી હાલતમાં આવી ગયો હતો. રતન રસ્તમફરામ જે હમણાંજ મુંબઈ પાછો ફર્યો હતો તે તેને કોહું આપતો નહિ, ને તેની પુલવણીથી બાનુ સુનાએ પણ સપુતને ખેરવ્યો હતો. આથી સપુત જરખાનુની જાલમાં વધુ અને વધુ સપડાતો ગયો. તે તેણી સાથે સાઈકલિંગ જતો, મોટરમાં મુસાફરી કરતો, લેકચરોમાં હાજરી આપતો, નાટકોમાં ખીરાજતો, અને તેણીની ખાંધ ઉપર હાથ મેલી સખી પણ પડાવી ચુક્યો હતો.

બેટીએ વિશે બોલતાં હું કહીશ કે મેરી અને દીનુ જેઓ પરણી ચુકી હતી તેઓ બહમનશાહ શેઠની ખીમારીએ ચીંતાતુર રૂપ પકડ્યા અગાઉ પોતાના ભરથારો સાથે લાંખી સફરે ગઈ હતી. ડૉક્ટર તેહમુરસ્પ માનતા હતા કે જીવાન છોકરાઓને કાચી ઉમરમાં વિલાયત, પેરિસ જેવાં શહેરોમાં એકલાઅતુલા મોકળવામાં પારસી માળાપો ગલિર ભૂલ કરે છે. જાંહગીર અને ગુસી છોકરવન વય હવે ઓળંગી ગયા હતા. તેઓ પરણીને પાહવરડા થયા હતા, અને તેઓની લાયક સ્ત્રીઓ સાથે હવે તેઓએ દુનિયાં જોઈ દુન્યવી અનુભવ મેળવવો જોઈએ એવો ડૉક્ટર તેહમુરસ્પનો વિચાર હતો.

બહમનશાહ શેઠની પેલી વટલેલ બેટી રતનખાંધ, જેણી પાછી પારસણ થઈ હતી અને શેઠ ધનછશાહ ધનાપટેલને ત્યાં લખનોર મધે રહેતી હતી, તેણીનાં સુધરેલાં લક્ષણો અને ઉત્તમ ગુણો જોઈ લખનોરના રંડાયલા શ્રીમંત શેઠિયા ઝેરચશાહ માણકશાહ કોહિયારે તેણીની સાથે “દાણા” પાડ્યા હતા. આ સુખી જોડું હાલ મુંબઈ આવ્યું હતું અને ડૉક્ટર તેહમુરસ્પની પરોણાગત તજે તેવણના બંગલામાં ઉતર્યું હતું. ગઈ

રાત્રેજ રતી પોતાના આપને મલવા દેવલાલી આવી હતી. ‘ગ્રાન્ડ હોટલ’ના બીજા મળલા ઉપર તેણીએ ઉતારો લીધો હતો. વર્ષો થયાં બાનુ સુનાએ રતીને જોઈ હતી નહિ. તેણીનાં પારસી લગ્ન વીશે તેણીએ સાંભળ્યું હતું, પણ તેણી મુંબઈ આવી છે અને દેવલાલી આવનાર છે એમ તેણી જાણતી હતી નહિ. રતી પણ હાલ બાનુ સુના અથવા શેઠ બહમનશાહ આગળ તેઓની બેટી તરીકે હાજર થવા માંગતી હતો નહિ. તેણીના આપની ખીમાર અને તબીબલી હાલત વીશે તેણીએ ડોક્ટર તેહમુરરૂપ તરફથી ઘણું સાંભળ્યું હતું, અને પોતાથી બની શકતું સઘળું કરવાને અને પોતાના મરણતોલ આપની બનતી સેવા બજાવવાને તેણીએ હામ ભીડી હતી. બાનુ સુના જો તેણીને બહમનશાહ શેઠની બેટી તરીકે પીછાને તો અદે-ખાધની મારી કદાચ તેણીને તેવણુ આગળ જવા દે નહિ એમ માની લધને તેણી હાલ બહમનશાહ શેઠની બેટી તરીકે નહિ પણ મિશિસ કોહિયાર તરીકે પોતાને ઓળખાવવા ઇચ્છતી હતી. ચીખાવલાં પારસી સ્ત્રી-પુરૂષો તેણીને એક આગળી વટલેલ તરીકે પીછાનતાં કેવા “કેરા” કહે અને તેણીને પજવે તે વિચારે પણ તેણીને ઉપર દર્શાવેલા ઠરાવ ઉપર આવવામાં મદદ કરી હતી.

હવે આપણે છેલ્લા સવાલોનો જવાબ આપીશું. બહમનશાહ શેઠ બીજા ધણાક માતબર શ્રીમંતો માફક જમાનાની ગીરદેશીમાં સપડાઈ ગયા હતા. તેવણુનાં ચેટકોએ તેવણુ ઉપર ગલબો કરી તેવણુનો નાશ કર્યો હતો. રતન રસ્તમદરામ અને બાનુ સુનાની મિત્રાચારી જે ઉપર ખુલ્લી આંખે તેવણુ અખાડા કર્યા હતા તે હવે તેવણુનાં દીલમાં આગના શોળા ઉઠાવતી હતી. પોતાની સ્ત્રીનો મિત્ર, કુટુંબનો ખેરખાહ, સુખદુઃખનો સાથી, પોતાની માનિતી કુંપનીઓનો સ્થાપક અને વહિવટદાર, આ તેવણુનો ગમતો અણગમતો મિત્ર હવે તેવણુની તરફ ઝાંખીને જોવાની પણ દરકાર કરતો ન હતો. આમ કાં ? આ ચિત્રવિચિત્ર જમાનામાં “આમ કાં” સવાલ જો માત્ર પારસી સંસારનાજ સંબંધમાં આપણે પૂછવા માગ્યે તો તેની હારમાળા એવી તો લંબાય કે આખાં ઉલાં વર્ષની “ધી પારસી” પત્રની “પુછપરછ કોલમ” તેથી લરાઈ જાય અને તેમ છતાં પણ તેનો છેડો આવે નહિ. બહમનશાહ શેઠનાં બદનમાં જે કાંઈ નીચવવા સરખું હતું તે આ જમાને ખાધેલ પુરૂષ રતને લગ-

લગ સઘળું નીચવી લીધું હતું. હવે આ ખાલી કાળબુદનો તેને કાંઈ ખપ હતો નહિ. હજી મીઠા બહમનશાહ પાસ પાંચપૈસા હતા, પણ તેવણની આગળી દોલત સાથે સરખાવતાં તે ઘઉંમાં કાંકડા સમાન હતા. આનું સુના ‘ધી ગ્રાન્ડ હોટેલ’ની અનેક મજાણોની મોજ ચાખવામાં, પીકનીક પાર્ટીઓ ઉભી કરવામાં, મોટર હંકારવામાં, ટાંગાઓ ડપકાવવામાં, મ્યુઝીકનો મીઠાસ ચાખવામાં, પીંગપોંગ, બેડમીન્ટન, લોન ટેનીસ વગેરે રમવામાં એવી તો ગુંટાઈ ગઈ હતી કે દહાડા જતે બહમનશાહ શેઠની જીંદગીની જુકીલી જોત જીમાઈ જતી હતી તે તેણી જોઈ શકી નહિ. આ બુઢા ખીમારને તેણીએ એક હાફ-કાસ્ત નર્સની ધંધાદારી, પૈસાકમાઉ, દયા ઉપર સોંપી દીધો હતો. ડૉક્ટર નર્સેરવાળા આ ખીમારની મુલાકાત લેતા અને ઘટતું ઓસડવેસડ કરતા. દર્દીનો આવતો અંત તેવણ પામી ગયા હતા. તેવણે જ ડૉક્ટર તેહમુરસ્પને બહમનશાહ શેઠના વેહવાઈ જાણી ચેતવણી આપી હતી, જેનાં પરિણામમાં રતી અત્રે આવી પુગી હતી. ડૉક્ટર તેહમુરસ્પ ઓફિસ રોકાણોને સખખે આવી શક્યા હતા નહિ, પણ તેવણે રતીને કબુલાત આપી હતી કે બનતી ઉતાવલે તેવણ ગુલચેહર, ખરશેદબાઈ અને એરચ કાહિયારને લઈ દેવલાલી આવશે.

પ્રકરણ ૭૨ મું.

હવાખાવાનાં સ્થળો-દર્દીની માવજત-ખીમારોનો ખીજવાત અને સાબંઓનો ચચડાત.

“દર્દ દીલ દર્દીનું દર્દીજ જાણે,
અનજાણ્યાં તો અદેશો આણે,—
પાણીમાં જેમ માહી તફે
તફે તેજ ઠેકાણે.
હાસ્યાંને મન તો હરવું આવે,
હી હી હસે તે ઠેકાણે.”

દેવલાલીનું રમણીક મથક ત્યાંની સુંદર આબોહવાને માટે બનણીતું છે. બહુમનશાહ શેઠ અતિ નાતવાનીથી પીડાતા હોવાથી ડૉક્ટરોની ભલામણ ઉપરથી તેવણને ત્યાં લઈ જવામાં આવ્યા હતા. એકનું નામ ને દશનું કામ ! દર એક નાતવાન બીમાર દીક્રા આઈ, દશ હરડતાંકરડતાં આસામીઓ આવાં હવાખાવાનાં સ્થળો ઉપર ઉભાઈ જતાં આપણે જોઈએ છીએ. તેઓ પુર ઉલટથી આવી જગાઓ ઉપર મળી આવતાં મોજશોખ અને રમતગમતનાં સાધનોનો લાભ લે છે. આવાં સ્થળો ઉપરના ડૉક્ટરો હમેશાં કેહેતા આવ્યા છે કે ખુદ દર્દીઓનાં કરતાં તેઓનાં સારવાર કરનારાંઓ તેઓનાં દીલમાં વધુ ચીંતા ઉત્પન્ન કરે છે. દર્દીઓ તો સાબ થાય કે ન થાય તેઓની હાલત તો તમો સેહેલાઈથી ચેતી બગો, પણ માવજત કરનારાંઓની હાલત અથવા મતલબથી તમો સેહેલાઈથી વાકેફ થઈ શકો નહિ. તેઓ દરેક ચીજ કરશે, પણ માત્ર દર્દીની ઘટતી માવજત કરવામાંજ પછાત પડશે. તેઓ માવજત કરશે નહિ અથવા કરે તો તેમાં અતેજ કરશે. શરૂઆત સરખી કરી તેનો આડો છેડો લાવશે. દર્દી જ્યારે સાજો થવા માંડશે ત્યારે અતિ આતુર માવજત કરનારાંઓની ઉલટ અને કાળજી એકાએક અને એકદમ મંદ થઈ જશે. દર્દીને જ્યારે શાંતિ જોઈતી હશે, અને ઉંઘ અથવા એકાંતવાસની જરૂર હશે, તેવા સમયે એકાએક સારવારની ઝુમમાં આવેલી કાલાઈ ધુધળો તે શાંતિ અને એકાંતવાસનો નાશ કરશે. આવાંઓ સાથે ભાંજગડ કરવી ફેકટ છે, કારણ તેઓ એમ જાણે છે કે જે તેઓ કરે છે તે બરહક, રાસ્ત વ દરસ્ત છે. તેઓ એમ ધારે છે કે દર્દીને સાબ કરવા માટે તેઓની હાજરી અવશ્યની છે, તેટલા વાસ્તે ડૉક્ટરોથી તેઓને પાણીચું અંપાતું નથી. દર્દી સાથે જે સ્થળ ઉપર તેઓ ગયાં હોય ત્યાંની સર્વે મોજ ભોગવ્યા છતાં, અને ત્યાંનાં હવાપાણીનો સર્વે લાભ લીધા છતાં, તેઓ દર્દીને એવું દેખાડે છે કે માત્ર ફર્જનાં માર્યાં તેઓ ત્યાં આવ્યાં છે. દર પળે તેઓ ત્યાંની સુખસગવડને હસી કાઢે છે. ત્યાંનાં હવાપાણી તેઓને સદતાં નહિ હોય એવો દેખાવ કરે છે અને કાંસકુસ ચલાવે છે; જ્યારે તેઓના માટેલા ચેહરા ઉલટીજ શાહદત પુરે છે. સ્વભોગ અને બિનહાંસલ્યતનો અદ્ભુત દેખાવ તેઓ દર્દી આગળ રજૂ કરે છે, અને દર્દી તેઓના ઉપકારમાં છે એવું હર

પળ તેનાં મન ઉપર ઠસાવે છે. દહીં જે તેઓને એમ કહ્યું કે તમારે ગામ સધાવી આવો, કે બેલાશક મુંબઈ જવો, તો તેઓ તેને નાતરસ, નીમકહરામની ઉપમા આપે છે. આ ખીદમતગારો અને નર્સો ધણીક વેળા પોતાના હાથ તળે મેલાયલા દહીંઓ તરફ બેદરકાર રહે છે, અને તેજ વેળા સન્ટર્ય મના કે હૉસ્પીટલના ખીન્ન ઓરડાઓમાં જઈ ભલતાની સારવારમાં મુશગુલ થઈ માન ખાતે છે યા ઇનામ મેલવે છે. પોતાના દહીંઓ તરફથી મળતો લવાજમ અને ખાણીપીણી તો તેઓને કપાળે ચોંટી ચુક્યાં છે એટલે તે ક્યાં જવાનાં છે એમ તેઓ વિચારે છે. વળી આવી ખીનગરજી અને ખીનસ્વાર્થી માવજતનાં વર્ણુન પોતાના ઓરડામાં પાછાં ફરતાં બહુ રસથી તેઓ પોતાના હાથ તલે મેલાયલાં દહીંઓ આગળ કરે છે, ત્યારે તે બાપડાં ડાચું વકાસી ગુપચુપ તે સાંભળી લે છે. પડોશણ સુનાબાઈનાં બદિયાન ઉપર બતન મુકાતાં અથવા પોતાને માટેના કોર્ન ફ્લોરમાંથી નળર ત્રીજવાળા બેહલુભાઈને વાસ્તે પ્રાઈમસ સ્ટોવ ઉપર કાંચ બનતાં તેઓ જીવે છે ત્યારે તેઓ મનમાં ને મનમાં બળી ખાક થઈ રહે છે. કેટલાક ચીરડાઉ દહીંઓ જેઓનાં ભેજાં ફીલસૂફી તરફ ઢળેલાં હોતાં નથી તેઓ પોતાનો ખીજવાત જાહેર કરે છે, પણ ખીન્ન કેટલાકો એમ વિચારે છે કે તેઓને ખીમારીને આધીન થઈ ખીન્નઓની દયા ઉપર પડવાનો કાંઈખી હક હોતો નથી, તેટલા વાસ્તે જે તેઓને મળે અને જેવી તેઓની સારવાર થાય તે કબુલ કરી, જે નહિ મળે અને જે જફા પડે તેને તેઓએ ગુપચુપ શરણ થવું જોઈયે. કેટલાક દહીંઓ વળી એમ પણ વિચારે છે કે હવાખાવાનાં સ્થળની ચાલુ ઠંડી લેહકી સારવાર કરનારાઓનાં ભેજાંમાં પેદૈશ થઈને તે ભેજાંનો ભૂકો કરી નાખે છે તેથી તે બાપડાંઓ કાંટાનું કતેસર કરી મેળે છે. આવા ફીલસૂફો જ્યારે બહુજ થોડા હોય છે, ત્યારે ખીન્ન કેહવાતા હુલ્લડખોરો સાંજને છોડે જ્યારે સારવાર કરનારાંઓ મજાહ મારવા ગયાં હોય ત્યારે હૉસ્પીટલના કે સન્ટર્ય મના ચોકમાં એકઠાં મળી એકબીજાં પાસ પોતાનું દુઃખ રહે છે.

‘ગ્રાન્ડ હૉટલ’માં જ્યારે આજે આપણે નજર કરીયે છીયે ત્યારે હૉટલના ચોકમાં કેટલાક દહીંઓ જેઓ બહમનશાહ શેઠ જેટલા ખીમાર હતા નહિ તેઓ એકઠા મળી પોતાનું દુઃખ રડતા હતા. મિસ તેહમીના

તોમતોમ જેણી હાંટલમાં તોમતોમની તેહમીને નામે બાણીતી થઇ હતી, તેણી બહુ દયાળુનક મોંહ કરી બોલી.

“મરેરે, હવે હું શું કરું? કાંઈ જાઉં ને કોણને કેહું? ડોક્ટર તો કેહી ગીયાય કે પેલી મારી સાવકી બેહન પીલીને આજ ને આજ મારે મુખપ પેક કરી દેવી જોઈએ. એ વલવલતી વાંદરી અહીં રહીને મારી સીકનેસમાં વધારો કરેય. જો હું એને પાણીચું લેવા નહિ કેહું તો ડોક્ટર પોતે એને મોહને ચહરીને તેમ કેહવા માગેય. એમ જો થાય તો પીલી એવો છવ છકાતશે કે આખું હાંટલ ગાછ રેહશે ને હું અહીંયાંજ પોંતી થઇ જવશ. એનાં કાતક જોતાંજોતાં હવે તો હું કંટાળી ગેઇય. એ છેરાયય તારે જાણે વીચ્છન વાહિ, ને કાષ્ઠી ધરેલી ધરાતી નથી ! હવે તો બા મારામાં એ સાવકાં સૌતરાંઓનું ખમવાની બીલકુલ શકતી નથી. કાષ્ઠ કાષ્ઠ વખત તો હું એને કલાકના કલાક સુધી જોતી નથી, ને મારાં મત્રધને એ લખેય કે એનો આખો દાહાડો મારી સારવારમાં અટવઇ જાયેય !”

“બેહન તેહમીના,” રસ્તમ આગો જે હમણા હમણા પોતાની બીમારીમાંથી સાજો થતો હતો તે બોલી ઉઠ્યો. “તમે તો મારાં કરતાં ઘણાં નસીબદાર કેહેવાવો. મારી ભોજખ શેહરૂ મારી સાથે આવેલી છે તે તો મને તોખાહની ટાલી પરાવેય. તમારી પીલી તો તમારીજ સાથે વીજણું લેય, પણ એ તો ઓરડેઓરડે ઉડતી ફરેય ને દર-રોજ એક યા બીજ સાથે અથરી પરેય, ને પછી મારી આગલ આવીને ફરિયાદ કરેય કે ‘ડોસીબધએ મને ગાલ દીધી ને પીરોજબધએ અપમાન કરીધું.’ રોજ મને જજ ને જુરી થવું પરેય ને પરિણામમાં તો બધાં કાહરાં-વેંગણાં એજ દોહવતી ફરેય એમ મલમ પરી આવેય. એ મારી ભોજખ થતીના એવાજ ધોસારાથી બીચારો મારો લખખી મારગે લાગ્યો. મેં ના કહ્યું તોખી મોંહસ કરીને મારી સાથે આવી ને ડોક્ટર જવા કેહેય તોખી હરગીજ થઇને ખીસ્તી નથી. હવે મને કેહેવો, બેહન તેહમીના, કે હું શું કરું? કરમને કુટું કે કૌતકને હસું?”

મિશિસ બેહરામશાહ બેહરામગોરે અત્રે પોતાનો નબજો અવાજ ઉઠાવ્યો. “હું લાંબા વખતની અતેસારથી પીડાતી ’તી તે હમણાજ જરા દટાર થઇને અહીં આવીય. મારી સાથે એક પારસણ બાધ ને મારી એક

દુરની સગી આવેલાં છે તે બે જણા આખો દહારો ખીઝીક ને દામ રમ્યા કરેચ ને સાંજના ટ્રીમટ્રાક થઈને જીવાનિયાઓ સાથે લેહર કરેચ ! પેલાં પારસી બાઈ તો મારી સાસુની ગરજ સારેચ. જરાક કંઈ કામ સોંપુ'ય તો બબડવાતો કરેચ. એવણ કેહેચ કે 'એવણ હમેશનાં દુઃખી છે.' ને મરતાંને માહરે મારવું નહિ જોઈયે. એમ છતાં એવણ જ્યારે 'કુંદવા' બેસેચ ત્યારે, આપરે, મારી તો છાતીજ બેસી જાયચ ! મારી હાજરીમાં તો હમેશ કાંસકુ'સ કરેચ ને મારા ઓરડામાંથી બાહાર પરતાંજ ખીજાંઓ સાથે ખીખીખાખા કરેચ ને બધા દાંત વેરી નાખેચ. પેલી મારી સગીખી એની સાથે મલી ગેઈચ. એ જહારે ખીઝીક ને દામ રમતી નથી તાહરે આરસીમાં મોહનું જોઈને આખો વખત શેંતાપાતલી પારેચ. લાલ ચણોતી જેવી છે ને થંડીની ફરિયાદ કરેચ; પણ વાસકુત તો ઝીનું જલ જેવું પેહરેચ ને અર્ધેઅર્ધે કલાકે, 'મરે મુ'ંઈ થંડી,' 'મરે મુ'ંઈ થંડી,' કરીને કબટ ઊગારીને મારા ઇનવેલીડ પોર્ટનું તરયું લાવેચ. બધે ને તરન તરન દહારે હું બાટલી કીયા ચુલામાંથી મંગાઉં? રાતના જરાક હું જેમ તેમ ઘોંટઈ હોંઠિ તાહરે નંબર દશવાલાં આલીબાઈને વાસ્તે ધપરધપર કેરોસીનના ચુહલા પર મારાં માથાં આગલજ કાંજ બનાવેચ જાણે આલીબાઈને કાંજ આપનારાં બધાં મરી ગીયાં હોય ને એજ એખલી મને દુઃખ દેખારવા જીવતી હોય !"

મીતેચેહર મુઠલાંફીરોજ જે પોતાના પીત્રાઈ ફ્રેદુન સાથે આવેલો હતો, અને જેને સખત માથું દુખવાતો જીરો રોગ ને નાતવાની લાચ પડેલાં હતાં, તેનું અત્રે ઉભાઈ આવ્યું. "અરે ચારો," તે બોલ્યો. "કેહજે આવ લાઈ હરખા, તો આપરે સહિ સરખા. તમે લોકો તમારૂં પીંજ્યા કરોચ ને મારૂં તો કાઈ સાંભરતુંખી નથી. આજે હું બધો લેવછલુટછ ગીયોચ ને જેમ તેમ ઉડીને બેસુંચ. ડોક્ટર મને 'એકઝરશન' કરવાની સાફ ના કેહેચ, પણ આજે મારો ફ્રેદુન તો કેહેચ કે મારે ખુબ 'વાક' લેવી જોઈએ, ને રોજ એક એક બધે માઇલ ચાલવું જોઈએ. હું જરા ચાલવા જાઉંચ તો મને તુરત ચકકર આવેચ, પણ એ તો એકેનો બે થતો નથી. કાકાજી પર કાગળ લખ્યું તો ત્યાંથીખી ઘોંડા. કાકાજી લખેચ કે મહારે ફ્રેદુનના કલાસર ચાલવું ને કંગલાંકુંગલાં કરવાનું છારી દેવું. એથી તો ફ્રેદુનનું સામું ચહરી વાગુંચ. આગમાંથી નીક-

લીને વનમાં આપેા તો તાંહથી આગની આગ ! એ લોકો તો મારા દલ્લાના જીવપર મને પુરો કરવાજ બેઠાય. મારા બાવાજીનાં વીલ પરમાણે મહારી જો કુવારી હાલતમાં કળ થાય તો મારા બધા પૈસા મારા કાકાજીને પચે. ફેદુન કોઇ કોઇ વખતે ડોક્ટરના ફેલેવાથી મારી આગલ વાંચેય, પણ તે વખતે એટલી તો અવાચી ખાયય ને એવાં તો વાંકાંટીકાં ડાચાં કરેય કે મનેજ એને મુગો રાખવાની ફરજ પડેય. મહારી કોઇ માય બેહેનથી મલે નહિ કે તેઓ આગલ હું મારાં પેટની વરાર કાહરું. બે વરસપર પરણવા નીકરીયો તાહરે એજ કાકા થતાએ ફાંચર મારી. ફેદુન આખો વખત પેલી બાનુ સુના, તે પેલા બહમનશાહ બખ્તાવરની બધરી, ને તેના પેલા ફાંકડા દોસ્તદારની સાથે ડમકતો ફરેય. એ દોસ્તદાર એક અથંગ સતોરીયો છે, ને મે ફેદુનને ઘણાથી સમજાવ્યો કે એની દોસ્તી ના કર, પણ એ સમજતો નથી. એ બાનુ સુનાનો વર મોતને કાંઠે આવેલો છે ને બીચારો એકલડોકલ જીયા કરેય, પણ એ બધરી થતીને તેનો સુધલો નથી. ફેદુન રાતના નવ નવ દશ દશ વાગે એ લોકો સાથે ભટકીને આવેય ને જેમ તેમ મારી આંખ લાગેલી હોયય તહારે આખા ઓરડામાં ધપરધપર કરીને મારી ઉંધ લેય. હું કાલાવાત્રા કરુંય તાહરે મને કેહેય કે, ‘તું તારે થોંતધ મરતી! તુંને કાણુ જાગવા કેહેય!’ હું અંદરથી બારણું બંધ કરુંય તો તે ઉંધાડવા મને ઉઠવું પરેય, ને ઉધાડું રાખુંય તો પવને પુંકાઇ જાઉંય.”

હજી તો મીનોએહરનાં મોહડાંમાંથી નિકળતા ઉપલા ઉદ્ગારો બંધ પડ્યા નહિ તેવામાં ફેદુન નામવર ત્યાં ધસી આવ્યો. “લે, ચાલની, ફરવા આવેય કેની? અહીંયાં બેસીને શું ગપાટા મારેય?” તેણે શોર કીધો. “એ આએ ગોદરાં જેવું શું આદ્યુંય? નખખોદ ગીયો તો નરો જાને ડનો દરો. આએ હું બધો પસીને ગરકાવ થઇ ગીયોય, ને ગામની થાંડી

તાહરા દોરા ખારીને અમે પાછા આપીયે તહારે અમારો જીવ કુહરવતી ના. ટેબલપર કાંજી ઢાંકેલી છે તે પીને મુંગીમુંગી ઘોંટાઈ જશે. અતેસારની ઉપર તો તુંને થંડીજ કાંજી પીવી જોઈએ.” આ સુધ્યાણી દલીલ રજુ કરી પછી તેણીએ ત્યાંથી વંજો લીધો.

પ્રકરણ ૭૩ મું.

‘કોહેલુ’ કોહરૂ’ અને રતી કોહિયાર—‘ગ્રાન્ડીઝો’નો ગુચવાડો.

“ આ જહાનમાં છે—કોઈ તો ભુડાં,
છે કોઈ નેકો—ખસલતે રૂડાં;
કોઈ અખીલો—કોઈ તો સખી,
કોઈ ભલાંને—નીચવે છે ભખી. ”

જે રાત્રે રતી દેવલાલી આવી તે રાત્રે ‘ટાબલ-ડી-હોટ’ એટલે હોટેલની સામાન્ય મેજ ઉપર બાતુ સુતા, રતન રસ્તમદરામ, મેદુન મુલ્લાંશીરોજ, પીલી તોમતોમ, પેચુઆ પાંઉચોર, હીલ્લાં હીરામાણક, ડૉક્ટર કાવસ કાંગારૂ ઉપરાંત ખીજાં એ ત્રણ હાજર હતાં. રતી પણ ચારામારા જેવા અને બાતુ સુતાને બરાબર પીછાનવા પોતાના ઓરડામાં ખાણું નહિ લેતાં ‘ટાબલ-ડી-હોટ’ ઉપર આવી બેઠી હતી. તેણી લગાર થાકેલી હતી, અને ચુંપચુંપ બેસી રેહવા ઇચ્છતી હતી. તેણીનાં જમણા હાથ ઉપર તેણીનાજ જેવા એક ગલિર પુરૂષ પેચુતન દસ્તુર ખીરાજેલા હતા. આ ગૃહસ્થ ઉમરે પુણેલા હતા અને દેખાવલા હતા. તેવણનાં કપાળ ઉપર ગલિરતાનો ચીટ્કો ચઢેલો હતો. તેવણ એવી ક્રીસમના આસામી હતા કે જેની ઢપ અને ચેહરા ઉપરથીજ ખીજાઓ ઘણું શીખી શકે. તેવણ સઘળાંથી અળગ રેહતા અને જવલેજ કોઈ સાથે બોલતા. ઘણોખરો સઘળો વખત કસરત અને વાંચવામાં તેઓ ગુજારતા. આમ છતાં તેઓ પોતાના ઓરડામાં ખાણું નહિ લેતાં જાહેર મેજ ઉપર રોજ ખીરાજતા, ખીજાંઓની હીલચાલ ઉપર તેવણ ખારીક નજર રાખતા, અને તેઓની વાતચીત ધ્યાનથી સાંભ-

ળતા, પણ પોતે તેમાં ખીલકુલ લાગ લેતા નહિ. બાનુ સુના વગેરે તેવણને આથી ‘કાહેલું’ કાઢે” કરી બોલાવતાં. “જેસેકુ વેસે માલે” તે કેહતી પ્રમાણે આજે પેસુતનની ગંભીરતામાં રતીની હાજરીએ ઉમેરો કીધો. ટેબલની સાધારણ વાતચીત પણ આ નવાં પંખેરાંની હાજરીથી બંધ પડી ગઇ. રતી કાણુ હતી, તે ક્યાંથી આવી હતી, કેટલા દહાડા રહેવાની હતી, માથુંબાનું બાંધવામાં તેણીની મતલબ શી હતી, પ્લેન જેકેટ તેણીએ કાં પેહેર્યું હતું, એ બધું જાણવાની બાનુ સુના તલપાપડ થઇ. પણ રતીની ગંભીરતાએ તેણીનું મોઢું સીવી લીધું. રતી ટગરટગર રતન રસ્તમક્રામ બાનુ સુના સાથ જે છુટથી વર્તતો હતો તે જોયા કરતી હતી, અને પછી પોતાના જૈફ બાપની યાદ પડતાં તેણી ઉંડા વિચારમાં ગરક જતી. ખાણાપર તો તેણીના હાથ ચાલતા હતાજ નહિ. પેસુતન દસ્તુર આ સઘળું ગુપચુપ જોયા કરતા હતા.

“મેહરબાની કરી એહન જરા પેલી સૌસની શીશી મારી આગલ કરશો ?” પેસુતને રતી તરફ જોઇ કહ્યું. આ અર્જથી રતી ચમકી ને એધ્યાનપણે સૌસની શીશી પેસુતન આગળ રજુ કીધી. પેસુતન કોઇ દિવસે પરાણાઓને આવી અર્જ કરે નહિ અને આજે પેહલીજ વાર તેમ કીધાથી ટેબલ ઉપરનાં સઘળાંઓ ચમક્યાં. તેઓએ અનુમાન કીધું કે આ બન્ને વચ્ચે અગાઉની દોસ્તી હોવી જોઇયે. ચુપકીદીની જંજીર હવે તુટી અને સઘળાંઓની જીભલીએ સામટી જીજ્ઞસા ઉઠાવી. તેઓ એકમેકના કાનમાં ગુસગુસ કરવા લાગ્યાં, પણ રતી તો જેમની તેમજ બેસી રહી—ખીજાંઓની હાજરીજ જાણે તેણી વીસરી ગઇ હતી. કાહેલાં કાહરાંએ એક વાર પાછી તેણીને જાગૃત કરવાની કોશિશ કીધી. તેવણ કાંઇ બોલ્યા જે ઉપરથી રતીએ તેવણને સવાલ કીધો: “જી, તમે શું માર્ગિય—રાઇ કે પાણી ?”

“માફ કરજે દીકરી, મને લાગેય કે તું જરાક બેહરી છે,” કાહેલાં કાહરાંએ થડેપેટે જવાબ આપ્યો. “મેં રાઇ કે પાણી માગ્યું નથી; મેં તો તુંને કહ્યું કે તું એમ ગુપચુપ બેસીને ખાતીપીતી નથી તેથી આય બધાં તાહરા ‘કારા’ કાહરેય.” આમ બોલી જાણે કશાંમાં હોય નહિ તેમ કાહેલાં કાહરાંએ પોતાની સુફેદ દાઢી પસવારવા માંડી.

“તમારો ઉપકાર થયોજી,” રતીએ ધીમેથી જવાબ વાલ્યો. “એ લોકોને ‘કારા’ કાહરવા દેવા. મારાં ખાસરાંનેખી તેની દરકાર નથી !”

“દીકરી, મારી ‘કુચુરીઝાંસીતી’ માફ કરજે, પણ આજે બધાં વચ્ચેની વચ્ચે તહારાં જેવાં એક ઘેટાંને એકલીઅતુલી આવી વસવાની મતલબ શું ?” કાહેલાં કાહરાંએ માયાથી સવાલ કીધો.

“હ, જે તમારી મતલબ તે મહારી મતલબ. ચેન્જ.” રતી બોલી.

“ચેન્જ ! તહારા દેખાવપરથી તો તાહરાં તનને ચેન્જની જરૂર દીસતી નથી. તહારાં મનને ચેન્જ જોઇતો હોશે. એમ જો હોય તો આજે બધાં કાહરડાંઓ તાહરાં લેન્ગને સુધારવાને બદલે ઉલટું ચસકાવી મુકશે. દીકરી, મારી સદ્લાહ માનજે ને એ લોકાથી બને તેટલી અળગ રહેજે, નહિ તો એ લોકો તુંને પુરી કરી મુકશે.”

“થેંક યુ, થેંક યુ, તમારી વાંસ્તીંગને વાસ્તે હું તમારો ધણો ઉપકાર માનુંચ પણ તમે ધારોચ તેટલી હું કંઈ હોસલા કે બાપલા વીનાની છઉં નહિ. મારી ઉપર ધણું વીતી ચુક્યુંચ અને હવે વધારે વીતવા હું દેવશ નહિ, તેમાં મુખ્યકરીને આવાં ઉલ્લુઓને હાથે તો હું વેચાવાની નથીજ.”

“તેમ છતાં મને લાગેચ દીકરી, કે અહીંયાં આવવામાં તહારી કાંઈ ચોક્કસ મતલબ છે. ચેન્જ તો માત્ર બાહતું છે. તુંને મારી મદદની કંઈખી જરૂર પડે તો અર્ધી રાતે અચકાયા વગર તે માંગજે. મહારા ઓરડાનું નંબર બાર છે.”

રતીએ એકવાર પાછો આ વૃદ્ધ ગૃહસ્થનો ઉપકાર માન્યો અને ખાણું પુરું થવે કાહેલાં કાહરાંની જબાં કાંઈ દહાડો નહિ ને આજે કેમ ઉપડી તેનો વિચાર કરતાં સઘળાં છુટાં પડ્યાં. રતીની અને તેની વચ્ચેની વાતચીતનો ભાવાર્થ કાંઈપણ સમજી શક્યું હતું નહિ, જોકે તેમ કરવાને બાનુ સુનાએ ખાસ વલખાં માર્યાં હતાં.

મકરણ ૭૪ મું.

દસ્તુરજીની 'દુરબીન' નજર—મિત્રાચારીનું મંડાણ.

“કાંઈ અશોધનો—વેસ તો કરે,
રાખી બદીની—દયાનત તો ખરે,
કાંઈ ગરીબો—નેક નેમમાં,
નિત્યે ખુદાની—રહેછ રહેમમાં”

ખીજે દિને સહવારે રતી સકાળેથી ઉડી હોટલની બાહર નીકળી રરતા ઉપર આમતેમ ફરવા લાગી. દુરથી તેણીએ બાતુ સુનાને રતન ફસ્તમકરામની બગલમાં હાથ લપ્પ બાહર આવતી દીડી. બાતુ સુનાએ દમામદાર ટ્રેસ કપોં હતો. માથાંપર એક સુંદર શૌલ બાંધી હતી અને બદન ઉપર એક કીમતી એવરકોટ નાખ્યો હતો, જે હુંફ નહિ પણ શોભાને માટે તેણીએ પેહરયો હોય એમ દીસતું હતું. તેઓની પછવાડે પીકી તોમતોમ ફ્રેદુન મુઢલાંશીરોજની બગલમાં હાથ લપ્પ ચાલતી હતી. પછવાડે પેસુબા પાંઉચોર ખીજ એક જુવાન અબલા સાથે હસ્તે હસ્તો ચાલ્યો આવતો હતો. તેઓ સઘળાં દરવાજા ઉપર એકઠાં થયાં.

“રતન,” બાતુ સુનાએ કહ્યું. “આએ તો પેલી કાલે આવેલી નવી પહરોણી દેખું. એ કાણુ હોશે ? કાંઈથી આવી હોશે ? અહીંયાં એબલી આવવામાં એની શું મતલબ હોશે ? ને એને પેલા કાહેલાં નકાહરાની સાથે કાહરની ઓલખાણુ હોશે ? મરે, હું એ બંધુ જાણુવાને એવી તલપાપડ થઈ કે આખી રાત મને ઉંઘળી આવી નહિ. એ જે જાણુને મેં જે વખત રાતે સપનામાં જોયાં. એ દુકતી લાગેય તો ફરસામાં, પણ ટ્રેસ કેવો ઓલ્ડ ફેશન કીધોય ! એ આપુને કાથું આપતી નથી તો હું એને હમણા તેમ કરવાની ફરજ પારશ. જો, એ આપરીજ તરફ આવેય.”

“અરે, મરવા દેની સુના, એ તો હોટલ પર્યું. ત્યાં લેલેગુરેવોખી આવે ને સાહુકારોખી આવે. કાંઈ વરે તણ

દીધેલી કે ઉઠાવગીર હોશે, નહિ તો કોઈ માસ્ટર કે નર્સ હોશે, ને તું કોયું આપશે તો પગે પીડા વરગશે ને ફીતશે નહિ. હું તે. આ તુંને એની સાથે યોલવાની 'એડવાઇઝ' નહિ કરતો." રતને જવાબ વાળ્યો. ફ્રેન્ડન, પીલી વગેરે તેનાં મતને મક્કતાં થયાં, પણ આનુ સુના પાછલ હડી નહિ. 'ક્યુરીઓસીટીનો' ગુણ દરેક સ્ત્રીજનતીમાં ખીલેલો હોય છે પણ આનુ સુનામાં તેનો અંશ વિશેષ હતો. રતી નજદીક આવતાં તેણીએ તેને થોભાડી.

"કેમ જી કાંઈ ચાહ્યાં ?" તેણીએ સવાલ કીધો. "તમે ઘણાં થાકેલાં દીશો. રાતે તમારા ઓરડામાં તમે જલદી રીટાયર થયાં તેથી મારેથી તમારી ખબર પુછાઇ નહિ. હમે તો બધાંએ બાર વાગા સુધી ઢીંગાણું કીધું. તમે એખલાં તો નહિજ આયાં હોવો. તમારી સાથે કોઈ હોવું તો જોઈએજ."

"હાજી, હું તદ્દન એખલીજ આવીય," રતીએ જવાબ વાલ્યો.

"પણ, ત્યારે તમે પેસુતન દસ્તુરને તો ઓલખતાં હોશોજ તેવણુ તમારી પાસેજ ગેઇ રાતે ટેબલ ઉપર ખીરાજેલા ઉતા. દુરદેશા-વરમાં આપરું કોઈ ઓલખીતું હોય તો અરીભીરીની ઢાલ થઇ પડે."

"તમારી ભૂલ છેજી મીઠ પેસુતનને મારા જનમમાં મેં કાલેજ જોયા."

"ખરેખર ! શું કહેવાય ! તાહરે તો તમે એક મોટી ફતેહ મેલ-વેલી હું સમજું. એ પેસુતન કોઇખી દહાડે કોઇની સાથે ખાણાપર વાત કરતા નથી. ખરું કેહું તો એવણુ અમુને ગનકારતાજ નથી. જ્યારે એવણુ વાંચતા નહિ હોયય ત્યારે નરા જાણે સુહના બેહરા. તમુને પ્રાઇ-વેટલી કેહઉંય કે હમે એ ઘરડાં ધુવરને 'કોહણું કોહરું' કેહીએય. એવણુનાં મોનામાં જીલ છે તે મેં કાલેજ જાણ્યું ! તમુને અરચન નહિ હોય તો એ મોજેજની વીગત મને કેહોશો ? તે જાણવાને હું ઘણી ખુશી થવશ."

"અલખત, હુંખી. એમજ ધારું. પણ, એ હમારી વાત પ્રાઇ-વેટ ઉતી," રતી બોલી. "ને તમે જેમ પેલાં કોહણાં કોહરાંની પીઠ પાછલની વાત હમણા મને કેહી દીધી તેમ મારાથી થઇ શકે નહિ."

પ્રકરણ ૭૪ મું.

દસ્તુરજીની ‘દુરળીન’ નજર—મિત્રાચારીનું મંડાણ.

“કાંઈ અશોધનો—વેસ-તો કરે,
રાખી બદીની—દયાનત તો ખરે,
કાંઈ ગરીબો—નેક નેમમાં,
નિત્યે ખુદાની—રહેછ રહેમમાં”

બીજે દિને સહવારે રતી સકાળેથી ઉડી હોટલની બાહર નીકળી રસ્તા ઉપર આમતેમ ફરવા લાગી. દુરથી તેણીએ બાનુ સુનાને રતન કસ્તમફરામની બગલમાં હાથ લપ યાહર આવતી દીડી. બાનુ સુનાએ દમામદાર ટ્રેસ કર્યો હતો. માથાંપર એક સુંદર શાલ બાંધી હતી અને બદન ઉપર એક કીમતી ઓવરકોટ નાખ્યો હતો, જે હુંફ નહિ પણ શોભાને માટે તેણીએ પેહરયો હોય એમ દીસતું હતું. તેઓની પછવાડે પીક્ષી તોમતોમ ફેદુન મુલ્લાંશીરોજની બગલમાં હાથ લપ ચાલતી હતી. પછવાડે પેસુબા પાંઉચોર બીજી એક જુવાન અબલા સાથે હસ્તે હસ્તો ચાલ્યો આવતો હતો. તેઓ સઘળાં દરવાજા ઉપર એકઠાં થયાં.

“રતન,” બાનુ સુનાએ કહ્યું. “આએ તો પેલી કાલે આવેલી નવી પહરોણી દેખું. એ કાણુ હોશે ? કાંઈથી આવી હોશે ? અહીંયાં એબલી આવવામાં એની શું મતલબ હોશે ? ને એને પેલા કાહેલાં કાહરની સાથે કાહરની ઓલખાણુ હોશે ? મરે, હું એ બંધુ જાણુવાને એવી તલપાપક થઈ કે આખી રાત મને ઉંઘળી આવી નહિ. એ જે જાણુને મેં જે વખત રતે સપનામાં જોયાં. એ દુકતી લાગેય તો કુસ્સામાં, પણ ટ્રેસ કેવો ઓલ્હ ફેશન કીધોય ! એ આપુને કાથું આપતી નથી તો હું એને હમણા તેમ કરવાની ફરજ પારશ. જો, એ આપરીજ તરફ આવેય.”

“અરે, મરવા દેની સુના, એ તો હોટલ પર્યું. ત્યાં લેલેગુરેવોખી આવે ને સાહુકારોખી આવે. કાંઈ વરે તજ

દીધેલી કે ઉઠાવગીર હોશે, નહિ તો કોઈ માસ્ટર કે નર્સ હોશે, ને તું કોયું આપશે તો પગે પીડા વરગશે ને ફીતશે નહિ. હું તે. આ તુંને એની સાથે બોલવાની 'એડવાઇઝ' નહિ કરતો." રતને જવાબ વાળ્યો. ફ્રેડન, પીલી વગેરે તેનાં મતને મલતાં થયાં, પણ આનુ સુના પાછલ હડી નહિ. 'ક્યુરીઓસીટીનો' ગુણ દરેક સ્ત્રીજાતીમાં ખીલેલો હોય છે પણ આનુ સુનામાં તેનો અંશ વિશેષ હતો. રતી નજદીક આવતાં તેણીએ તેને થોભાડી.

"કેમ છ કાંઈ ચાલ્યાં ?" તેણીએ સવાલ કીધો. "તમે ઘણાં થાકેલાં દીશો. રાતે તમારા ઓરડામાં તમે જલદી રીટાયર થયાં તેથી મારેથી તમારી ખબર પુછાઇ નહિ. હમે તો બધાંએ બાર વાગા સુધી ઢીંગાણું કીધું. તમે એખલાં તો નહિજ આયાં હોવો. તમારી સાથે કોઈ હોવું તો જોઈએજ."

"હાજી, હું તદન એખલીજ આવીય," રતીએ જવાબ વાલ્યો.

"પણ, ત્યારે તમે પેસુતન દસ્તુરને તો ઓલખતાં હોશોજ તેવણુ તમારી પાસેજ જેઠ રાતે ટેબલ ઉપર ખીરાજેલા ઉતા. દુરદેશ-વરમાં આપડું કોઈ ઓલખીતું હોય તો અરીભીરીની ઢાલ થઇ પડે."

"તમારી ભૂલ છેજી. મીં પેસુતનને મારા જનમમાં મેં કાલેજ નેયા."

"ખરેખર ! શું કહેવોય ! તાહરે તો તમે એક મોટી ફતેહ મેલ-વેલી હું સમજીય. એ પેસુતન કોઈખી દહાડે કોઈની સાથે ખાણાપર વાત કરતા નથી. ખરું કેહું તો એવણુ અમુને ગનકારતાજ નથી. જ્યારે એવણુ વાંચતા નહિ હોયય ત્યારે નરા જાણે સુહના બેહરા. તમુને પ્રાઇ-વેટલી કેહઉંય કે હમે એ ઘરડાં ધુવરને 'કોહુ' કોહર' કેહીએય. એવણુનાં મોનામાં જીલ છે તે મેં કાલેજ જાણ્યું ! તમુને અરચન નહિ હોય તો એ મોજેજની વીગત મને કેહુશો ? તે જાણવાને હું ઘણી ખુશી થવશ."

"અલખત, હુંખી. એમજ ધારંય. પણ, એ હમારી વાત પ્રાઇ-વેટ હતી," રતી બોલી. "ને તમે જેમ પેલા કોહુલાં કોહરાંની પીક પાછલની વાત હમણા મને કેહી દીધી તેમ મારાથી થઇ શકે નહિ."

થોડીક પળ બાનુ સુના આથી દયામ્ન ગમ્મ અને તેણીએ વાત ફેરવી નાખી, પણ બહમનશાહ શેક વિશે એક બોલ પણ તેણી બોલી નહિ. ત્યારપછી તેણીએ પાછો ચણો દાખી જેવા માંડ્યો. “તમારા હસમન્ડ તો હું ધારૂંય કે મુંબઈ હોશે?”

“હાજી,” રતીએ ટુકોટય જવાબ વાલ્યો.

“તમારાં પપા-મમાળી હોશે—સારી કાન્ની તો છેની?” બાનુ સુનાએ પુછ્યું.

“હાજી, બેઉ છે. માય તો ખુશાલ છે ને અમનચમન કરેય, પણ બાવા તો ખીચારા, બોદા પખોરી નાખે, તે ઘણા બેહાલ છે. તેવણુની વાત તો તેવણુનો જીવજ જાણે.”

આ બોલોથી બાનુ સુના લગાર ચમકી, પણ તે એક પળ વારજ; કારણ તેણીને ખરી ખીનાનો જરાપણ શક ગયો નહિ.

“તાહરે તમારાં સગાં માય નહિ હોશે?” તેણીએ પુછ્યું.

“જી, હા. તમારાં જેવાં પાકટ બુધ્ધીનાં માણસો સાવકાં—સુતરાંનું સમજતાં તો હોવાંજ નેમ્મએ.”

“તમારા બાવાજીને તમારા વગર ચાલતું તો નહિ હોશે? તેવણુ શું ધધો કરેય?”

“ધધો તો કંઈ આગલ કરતાતાજી, પણ હમણા તો ખીચારાથી ખાતલાપરથી ખીસાતું નથી તે ધધો શું કરતાતા! મારાં સાવકાં માયને મન તો એવણુ જીવેલાખી સરખા ને દુશમેન મુવેલાખી સરખા. બાવાજીનાખી શું ભોગ લાગા તે ધરડેધરપણુ જીવાન બધરી લાયા,” રતીએ થડેપેટે તાહુકો મુક્યો. બાનુ સુના જોકે રતીના તાનાની મતલબ સમજી નહિ, પણ સઘળાંઓની સામે તેણીને તો જાણે ભોંયજ લારી પડી ગમ્મ. તેણીએ તુરત પોતાનું નાજુક ઘડિયાળ ખીસામાંથી ખેંચી કાઢ્યું. “ઓ માઈ! સ્ટેન્ડર્ડ સાત થવા આયા. હુંખી તાહુકું કરવા ઉભી રેઉંય તાહરે કંઈ સમજતીજ નથી. ચાલો બેહેન, હવે અમે જમીશું. તમારું નામ શું જી?”

“જી, માઈ નામ મીશીસ કોહીયાર.”

આ જવાબ મળ્યા પછી બાનુ સુના ખીજાંઓ ભેગી પોતાના જીવને સુખ દેખાડવા નીકળી પડી. રતી હોટલના કંપાઉન્ડમાં વલતી હતી તેટલાં પેસુતન દસ્તુર તેણીને મુકાબેલ થયા. “માઈ કરજો બાનુ,”

તેવણુ નમ્યા. “હું તમારું નામ જાણતો નથી, પણ હું ધારૂં કે તમે રાત ‘કમર્ટ’માં પસાર કરીધી હશે?”

“થેંક યુ મીં પેસુતન, રાત તો મેં ફીક પસાર કરીધી. તમે ચમકાવ તેની મતલબ હું સમજી. તમે મારું નામ જાણતા નથી ને તમારું નામ મેં કાંઈથી જાણ્યું તેથી તમે અજબ થાઓચ. હમણાજ એ ખબર મને વગર માગવે મલીચ. પેલાં કાણુ ચાલ્યાં તે સાંભેથી જોયાં તમે? મારું નામ મીશીસ કાહીયાર છે. રાતના મેં બેકામપણે તમારી સાથે જરા ‘ફાલી’ વાત કરીધી તેથી હું ધારૂં કે તમે કંઈ ‘ઇનસાઈટ’ લીધું હોશે નહિ.”

“ખચીત નહિ મીશીસ, કાહીયાર. તમે મારાં બેટી જેવાં છેઓ. મેં તમને કંઈ ઉંડાં વમાસનમાં જોયાં તેથીજ મેં તમને વાતમાં રોકવાની હિમત કરીધી. આએ હાઉલ બધી વાતે ઘણું ચઢ્યાતું છે, પણ દરેક હાઉલના માલિકની માફક એનો ઉપરી કંઈ પોતાના દરેક પેસેનજરનાં પેટમાં પેસી શકતો નથી. જેમ બીજાં હાઉલમાં તેમ અંહીયાં પણ ચીત્રવીચીત્ર સ્ત્રીપુરૂષોનું પ્રદર્શન થાએચ, જેમાંનાં કેટલાંક ઝેરી સરપ સમાન હોયચ, અને તેઓ પોતાની ઝેરી ફેન સદા આસપાસ ફેંકતાં રહેચ. પેલી જે ટોલકી તરફ તમે હમણા મારું ધ્યાન ખેંચ્યું તે એવાંજ ઝેરી નાગ નાગનોની બનેલી છે. એમાંનો કોઈ ભાઈ પોતાની બેહનને, કોઈ બેહન પોતાના ભાઈને, કોઈ પીત્રાઈ પોતાના પીત્રાઈને, તો કોઈ બધરી પોતાના વરને દુખી કે સળગતી હાલતમાં મેલી લેહર કરવા નીકળી પડ્યાં હોશે ! એ લોકોને તમે કોહું આપશો નહિ તોખી એ લોકો માયું મારશે. જીવાન છોકરા છોકરીઓને એવાંઓની સંગતમાં હાઉલોમાં આવી પડેલાં જોઈ હું સદા દલગીર થાઉંચ. એવે ટેકાણે મતલબિયાઓ, કુવારા જીવાનિયાઓને પોતાના નહિ ઉંચકાતાં કે બદચાલનાં છોકરા છોકરીઓ પેહરાવી દેવાને ચુકતાં નથી. પેલી સામ્બી ટોલકીએ મને ‘કાહીલાં કાહરાં’ ની ઉપમા આપીચ. એ લોકો એમ સમજેચ કે એની મને ખબર નથી, પણ એ લોકોની દરેક હીલચાલપર હું નજર રાખુંચ. આએ હાઉલમાં મને આવ્યાને ત્રણ મહિના થયાચ તેટલાંમાં તો તનસો ખતનાં ખેમાણુ ને ખેણુકાતક બીજાં હાઉલોની માફક અહીંના કેટલાંક ઉતાડોઓમાંથી કેટલેક દરજ્જે હું જોઈ ચુક્યોચ. તમને કંઈખી અહીંના સંબંધમાં જાણવું હોય કે પુછપરછ કરવી હોય તો મને

બેલાસક પુછજો. અહીંયાં જે જે જગાઓ વીઝીટ કરવાલાયક છે તે હું તમને ખુશીથી દેખરાવશ. તમારા કરતાં વધુ ઉમરની મારી બેટીઓ છે. હવે હું તો જઈશ થયોય ને મારો એક પગ ઘોરમાં જઈ સુકાય તેથી મારેથી તમોને શરમાવાનું કંઈ નથી.”

“ફરીથી એકવાર હું તમારો ઉપકાર માનુંય, મીં પેસુતન, મેહુર-બાની કરી મને કેહુશો કે આય હોટલમાં ખાં બં બહમનશાહ બખ્તાવર નામના એક બુઝોર્ગ ગૃહસ્થ ઉતરેલા છે ? પેલી ટાલકીની વાત ઉપરથી મેં ગેઇ રાત્રે અજરતું સાંભર્યું કે તેઓ આજ હોટલમાં છે. તેવણુ મારા એક ખેરખાહ છે, અને તેવણુને ઘણું વરસ થયાં હું ઓલખુંય.”

“ખચીત, મીં બહમનશાહ હોટલને લગતા આગે પાસેના બંગ-લામાંજ ઉતરેલા છે. એ ખીચારા બુઢાજના જેવા કમનસીબ દુનિયામાં ઘોરાજ હોશે.”

“એવણુનાં ધણીઆણી અહીંયાંજ હોશે ને તેવણુ એ ખીચારાની સંભાલ રાખતાં હોશે ? ”

“હા, તેવણુ અહીંયાંજ છે, દીકરી; પણ એક બધરીના કરતાં એક દુશ્મેનની ગરજ વધારે સારેય. તેવણુનું નામ બાનુ સુના છે. જે બાઇ ગેઇ રાત્રે બહુ સીટકની સાડીમાં સજ્જ થઇ એક તરાહિત ધણી સાથે મીત્રાચારીથી વાત કરતાં તમારી સામે ટેબલ ઉપર બેઠાં હતાં, ને જેને તમે ટગટગર જોયા કરતાં હતાં, તેજ બાઇ એ બાનુ સુના અને તેજ બાઇ એ કમનસીબ બહમનશાહનાં ધણીઆણી છે.” આ બોલો બોલતી વેળા મીં પેસુતને મીશીસ કોહીયારનો એહરો ધારીને જોયો અને પછી વધાર્યું. “બેઅદબી માફ છે, મીશીસ કોહીયાર, પણ કાલે રાત્રે મને એવું લાગું કે જાણે તમે એ બાનુ સુનાને બરાબર પીછાનતાં હોવો અને તેની ચાલથી તમે વીસમય પામ્યાં હોવો. જો તમે શેઠ બહમનશાહને ઓલખતાં હોવ તો તમે બાનુ સુનાને પણ ઓલખવાં જોઈએ.”

“તમારી અટકલ ખરી છેજી, પણ મીં બહમનશાહને હું ઘણું વરસ થયાં મલી નથી, અને તેથી બતવાજોગ છે કે મારી છેલ્લી મુલાકાત પછી એવણુ બાનુ સુનાને પરણ્યા હોય.” સ્ત્રીએ ઉઠવ્યું, “પણ તમે એ મીં બહમનશાહની મુલાકાત લેવાય કે ? ”

“હા, હું તેમ કરું અને તેવણની આગલ જ્યારે તેવણ હુશિ-
ચારીમાં હોય ત્યારે કલાક અર્ધો કલાક કંઈ કંઈ વાંચું. પેલી
માજરી ખીલારી એ વાત જાણે, પણ એ મને અટકાવતી નથી, કારણ
એથી તો ઉલટી એને છુટી પાડય. તમે જો મીં બહમનશાહ આગલ
આવો તો હું તમને ખુશીથી લઈ જઈ.”

“તાહરે તો ઘણી મેહરબાની. એક કલાકમાં આપરે એવણ આગલ
જઈ.”

પ્રકરણ ૭૫ મું.

નાજીક જખાનના તિક્ષણ બાણો-માતાનાં ‘તીજખાં’ ઉપર
બેટીનું ‘દમદમતું.’

“જ્યારે બદકારો મને, દુખ દેવા છે તૈયાર;
કાણુ ત્યાર તમ વણુ મને, મદદ કરે દાદાર.
શયતાની ચુંગાલથી, માલિક મને બચાવ;
નેકાથી આ જહાનમાં, સુખથી સદા નિલાવ.”

ઘણીક વેળા એવું બને છે કે જ્યારે એક માણસની સાથે પીછાણ
કરવાને કે તેની સાથે થયલી પીછાણ ચાલુ રાખવાને આપણે ઇચ્છતા
નથી, ત્યારે સામી પક્ષ આપણી સાથે ઓળખ કરવાને કે એકવાર
થયલી ઓળખને દોસ્તીના રૂપમાં બદલી નાખવાને આતુર બને છે.
થંડાં પાણીનાં માટલાં જેવી પોતાની વળાણથી રતીએ હોટલમાં આવ્યા
પછી ત્યાંની પ્રજનો સામાન્ય અલુગમો ખેંચી લીધો હતો. ‘પ્રજ’
એલ અત્રે અર્થસુચક હું વાપડું છું, કારણ, સારા પાયાપર ચાલતું
એક હોટલ એક નાનકડાં રાજ્ય મિસાલ હોય છે. તેનો મેનેજર અથવા
ઉપરી તેના રાજ સમાન લેખાય છે, અને તેની આપેલા કાયદાકાનુનો
પ્રમાણ ચાલનારા ચઢતીઉતરતી પંકતીના નોકરો તેના વહિવટદાર
અથવા રાજ્યાધીકારી જેવા હોય છે. હોટલના ઉતાડો આ રાજ્યની

પ્રજા લેખી શકાય. ખરાબ વર્તણૂકને માટે, હોટેલનો કર એટલે ફી નહિ ભરવાને માટે, કે એવાજ બીજા વાંકને માટે મેનેજર એક ઉતારૂં યા પ્રજાને ખરતરફ કરી શકે. જેમ બીજાં ઉતારૂંઓને તેમજ બાનુ સુનાને રતીએ નોકોંથા કીધી હતી, તેમ છતાં બાનુ સુના કંઈ અજબ ખેંચાણથી તેણીની તરફ ખેંચાઈ હતી. નાસતો ખાધા પછી પેસુતન દંરતુર ખંખર લાવ્યા કે બહુમનશાહ શેઠ આખી રાતના ઉજાગરા પછી નીંદ્રાવશ થયા હતા, જે ઉપરથી બપોરનું ખાણું બલાસ થવે પેસુતને મીશીસ કોહિયારને તેઓ આગળ લઈ જવાનો ઠરાવ બહાર કીધો. આ ઠરાવ પસાર થતાંવાર હજી કરવા ગયલી ટોળી પાછી ફરી અને ભુખ્યાં વરૂંઓની પેઠે પેટપૂજા કરવા મંડી ગઈ. એ પૂજા માંહે 'પાત્રી' તરીકે કાંઈ અસંખ્ય જેલીની શીશીઓ, પાઉંની પેટીઓ, માખણ-મી જોટીઓ, સારડીનની ટીનો, ઇંડાના પોલાઓ અને બીજાં મીઠાંનો જોતાંજોતાંમાં ચટણી થઈ ગયાં. પારસીઓએ 'બાહિરગામ-જવુ' એટલે ખાધાપીધામાં અટેઈ, ચાલવાનું અટેઈ, 'લીખા ટમ્પાલ' નું અટેઈ, સાઈકલિંગનું અટેઈ, રાઈડીંગનું અટેઈ અને પાસા, પાના, જેમ્સ વગેરેનું અટેઈ સમજી લેવું. ઘરે પાછાં ફરવા અગાઉ માંદગી લાગુ પડે, અજરણુ યા બદલજમી થાય, માથું કે છાતી દુખે કીવાં વેર ખેંચાય કે પગ સુજી આવે તો હવાખાવાની જગા ખરાબ, હોટેલ ખરાબ, પાણી ખરાબ, રૂતુ ખરાબ, અને દુકામાં સઘળું ખરાબ, ખરાબ ને ખરાબજાં જો આમ થાય નહિ તો એવી જગાઓ ઉપર વસતા બાપડા ડોક્ટરો પણ ભુખે મરે !

પેટની પૂજા પુરી થતાં નાહીધોઈને પૂજારીઓ સઘળાં દીવાનખાનામાં ભેગાં મળ્યાં જ્યાં એક મેજ ઉપર મિશિસ કોહિયાર અને પેસુતન કાંઈ વાંચવામાં રોકાયેલાં હતાં. પૂજારીઓના આવ્યાથી ઢીંગાણું શરૂ થયું. કેટલાક એકમાર્ગી પેસેન્જરો શેત્રંજ, દામ, બીઝીક વગેરે રમવામાં વખત ગાલવા લાગ્યા. ઢીંગાણી ટોળીએ ખીખીખાખા કરવા અને જેઓ તેઓની સાથે ભેલાતાં ન હતાં તેઓના 'કારા' કાઢવા માંડ્યા. તરેહવાર માર્મીક ઇશારાઓ હવામાં ઉડવા લાગ્યા, જે બીજા એકમાર્ગી પેસેન્જરો ભેગા પેસુતન અને રતીની તરફ પણ ફેંકવામાં આવતા હતા. મૂખ્ય તુફાનીઓમાં પીલી તોમતોમ, ફ્રેફુન, પેસુખા વગેરે હતાં. બીજાંઓને થતી બલલની તેઓને થોડીજ દરકાર

હતી ! તેઓ તો બહુ ખાધપીધને ‘ન્યુસ-સીસ’ તરીકે પોતાને પુરવાર કરવાજ માગતાં હતાં. હોટલ તેઓનેજ માટે છે એમ તેઓ સમજતાં દેખાતાં હતાં.

સઘળાંઓને છોડી બાનુ સુના લોહચુંબક મિસાલ રતી આગળ ધસડાઈ આવી. સહવારના તેણી ચાંદ થઈ હતી, છતાં કપાયલા હોથ વડી મિયાંભાઈસહી તેણી ઘી ચાટવા માંગતી હતી.

“વેલ, મીશીસ કોહીયાર ” સુના બોલી. “કાક ઉતારી ? હુંપી તો છેઓ કેની ? સહવારના તો તમે હમારી પાર્ટીમાં ‘નેઇન’ થયાં નહિ, પણ હું ધારૂં કે સાંજના તમે એ ‘પ્લેઝર’ હમુને આપશો. ચાર વાગતે હમે ભગુરની દુઆશ સન્ટેર્યમ લેવા જવાનાં જઈએ ને પછી સર પી. મેહેતાના બંગલામાં પીકનીક કરી રાતના ડીનરની વખતે હોટલમાં પાછાં ફરશું.”

“હ, તમારી પાર્ટીમાંના કાઠને હું ઓલખતી નથી અને જો તેમ હોતે તોખી હું ચેકસ કારણોને લીધે તમારી પીકનીકમાં ‘નેઇન’ થઈ શકતે નહિ. હમણાજ મને મીં પેસુતન કેહેતા’ના કે તમારા ધણી સીક છે. તેમ હોય તો કદાચ આજે સાંજે પીકનીકમાં જવાનું તમેખી માંડી વાલશો.”

“યસ, મીશીસ કોહીયાર, મકુંજે તમારું પોતાનું નામ શું ? રતનબાઈ ! તાહરે મકુંજે, રતનબાઈ—આઈ મીન મીશીસ કોહીયાર,—અરે, હુંખી શું બકુંચ,—જીવોની મારા બમનું હમણા હમણા જરા માંદાજ ચાલ્યા કરેચ, પણ હરગીજ થઈને એવણ મને ફરવા મોકલ્યા વગર રહેતા નથી. એવણ તો બસ એમજ કેહેચ કે તું હવાખાવા આવીચ—કંઈ ઘેરમાં ગોંધઈ રહવા આવી નથી. એવણ તો હરવાયા કંઈક દહારાના એવાજ છે, તે છતાં એવણ તો કેહેચ કે ઘેરમાં એક માદાં પાપને બદલે એ થાએ તો ફીક નહિ. તું ફરવા નહિ જશે તો તુંખી માંદી પરશે. કેવું ‘આન્ડ સેન્ટીમેન્ટ’ ! કેવું ‘અનસેલફીશ,’ પણ તે છતાં મને કોઈ કોઈ વખત લાગેચ, રતનબાઈ, કે હું પોતે બહુ કેટલી ‘સેલફીશ’ હોઉંની. બર્યો ખાધાપીધાનો ને ફરવાફરવાનો શવ, તે કાંઈ ઘેરમાં ગોંધાઈખી રહવાય ? પણ, રતનબાઈ ! કેવું ઓહ ફેશન નેમ ! મારે તો મોનેખી નહિ ચહરતું. તમુને જો અરચણ નહિ હોય

તો હું તમને રતી અથવા રેલી કરી બોલાઉં. મારા બમનુની એક વટલેલ છોકરી હતી તેને હમે એમજ બોલાવતાં'તાં. કદાચને તમે તેને વારતે સાંભરીયું હોશે. 'સારી સાતસો ચુવા ખાકે ખીલ્લી હજકુ ચલી' તેમ એ છોકરી હવે પસતદા અસતદાને—અરે—રંડાને સુધરી ગેઇય, ને આપરી દીનમાં પાછી આવીય. ગેઇ કાલેજ મને કોઇએ કેહ્યું કે એ દુકતી તો લખનોરના કોઇ સધ્ધર ખીલ્લુ સાથે ફરીથી પરણી ગેઇય; પણ,—તમને શું છે,—રતનબાઇ, તમારે કંઈ જીવ ફરી આપોય કે ? ગરમી તો કંઈ પરતી નથી. આએ પછ-વારેની બારી ઉઘાડ ? તમારું મોહનું તપી આવેલું દીસેય.”

આ વેળા પણ પેસુતનનું “ખીનશોષ” ડહાપણ રતીની મદદે આવ્યું. તેવણે ઝટ ઉઠી પાસેના એક રેન્ડપર મુકેલા કુંભમાંથી થોડુંક પાણી એક તંબલરમાં નામી તે રતી આગળ હાજર કીધું જે પી તેણી શાંત થઇ અને બોલી:

“જી, તમે તમારા વરની એક દીકરી વીશે જે બોલોમાં ઇશારો કીધો તે હું નહિ ધારતી કે કોઇપણ સાવકી માતાના બાબમાં પણ લાજમ ગણાય. ગમે તે કરે, પણ તમારા વરની દીકરી તે તમારીજ દીકરી ગણાય. ધણીની આબરૂ તે ધણીઆણીની. એકની લૂટાઇ તો ખીજાની પણ લૂટાએલીજ સમજવી. એ ખીયારી રેલી વીશે મેં ધણું સાંભરીયુંય, અને તે ખુદ લખનોરના જાણીતા શેહરી મીં ધનજીશાહ ધનાપટેલને મોહનેથીજ. એ બાબતમાં કેટલી સચ્ચાઇ છે તે જાણવાનું કે શોધી કાઢવાનું કામ મારું નથી, પણ મીં ધનજીશાહ તો કેહતા'તા કે સાવકી માયનાં ફેલથી એ ખીયારી રેલીને તેની બેહન વટલી ગીયાં. જ્યારેખી મીં ધનજીશાહ એ વાત કરતા'તા ત્યારે મારી આંખમાં તો આંસુ ભગઇ આવતાં'તાં. બધું મારું દીલ ધણું નરમ છે. જીવોની, હમણાખી તેમજ થયુંય. તમે એ તમારી કમનસીબ દીકરીઓની ભૂલપર ધણી સખ્તાઇથી જોતાં દીસોય. માણસજાત સદા ભૂલ તો કરતુંજ આવ્યુંય. કોઇ એક જાતની ભૂલ કરેય, તો કોઇ ખીજી જાતની. જ્યારે કેટલાંક વટલી જઇને ધણી સારી જીંદગી ગુજારેય, ત્યારે ખીજાંએ નહિ વટલીને ખુદ પોતાના ધરમને અને પોતાની કામને પોતાની રેહણીકરણીથી ડાઘ લગારેય. જીવોની, રેવરંડ ધનજીભાઇ, રેવરંડ સોરાળજી, રેવરંડ માણુકજી વગેરે વટલી ગીયા, પણ શું પારસી કામ એમ કહેવાની હિમત કરશે કે

“ઘણાક પારસી-જરતોસ્તીઓ કરતાં તેઓ હજાર દરજ્જે બેહતર આસા-
મીઓ નહિ હતા અથવા છે ? એક માણસ ભુલ કરીને પસતાય અને
તેનો બે પશ્ચાતાપ ખરો હોય તો ખુદ ખુદ પોતે તે કબુલ રાખે
અને જે ઇનસાન તેમ નહિ કરે તે પોતે ખોદાશનાસ કહેવાયે નહિ અને
તે ખુદાને પુગી શકે નહિ. તમારી દીકરી રાલી ખરાં યજ્ઞનીયી પસતા-
ઈને પોતાના ધરમમાં પાછી આવીય તેથી હું તેને વારતે મોટું માન
ધરાઉં.”

“અને હું પણ તેમજ કરું.” મી. પેસુતને અત્રે જાણે સઘળી
વાતથી વાકેફ હોય તેમ અચુક પોતાનું મત જાહેર કરીને, અને આ
રીતે તેવણે વળી પાછો રતીને તેણીની મુશ્કેલીમાં હિમત અને ટેકા
આપ્યો. વગર માગવે હમેશાં અપાતું મત નીર્ણય થઈ પડે છે, પણ
જરૂરની વખતે બિનમાગવે મળેલું મત બહુ કીમતી થઈ પડે છે.

“બાનુ સુના, એ બીચારી રાલી તમારી દીકરી થાય તો તેને મેં
કોઈ દહારો બેઈ નથી, અને તેની સાવકી માય અને બાપ સાથે હું એકજ
જાપરાં હોઈ જાવી વસશ એમ મેં સપનેથી જાણ્યું હતું નહિ.
એઅદબી માફ છે, એકબાગી હું એ બીચારી તમારી કમનસીબ છોકરી
સાથે જગા ફેરવદલ કરું, પણ તમારી સાથે તેમ કરવાને તો હું ખચી-
તજ ના પાડું.” રતી બોલી.

“હું તમારાં મતને બોલેબોલ મળતો થાઉં.” પેસુતનબહાદુરે
મર્દાનગીથી ઝરખ લગાવ્યો. “કેવું અજબ જેવું છે કે તમારું ને આય
બાઈનું બેટીનું નામ એકસરખું છે, અને તે નામ ખુદ એવણનેજ
નાપસંદ છે ! હિરેરની તો દુનિયાંજ છે, ખરું કેની, બાનુ સુના ? ટેસ્ટ
અજબ ચીજ છે. કોઈને સપરચંદ બાવાનો શોખ હોય તો કોઈને
કચુબર વગર ચાલતું નથી. એ તો કાયેકાયેના વીચાર, બાઈસાહેબ.”

મિશિસ કોહિયાર સાથની વાતચીતથી બાનુ સુનાનો મીઝબ ઝગાર
ખરબેલાઈ થયો હતો, પણ કોઈ દીવસ નહિ ને આજેજ ખુદ એજ
વાતચીતે કોહિયાં કોહરાંને ચુકતેચુમાં ઉતારેલા હોવાથી બાનુ સુનાએ
મગરૂરીનો ને છુટકારાનો શ્વાસ ખેંચ્યો, કારણ એ વાતચીતથી તેણીએ
ગોચા પોતાના બીજા હમશરીકો ઉપર દુતેહ મેળવી હતી.

“ન્યારે તમે બહાર જવોય, બાનુ સુના, તાહરે તમારા બહમનશાહ તો એકલા પરતા હોશે. તેવણનો ટાઇમ કેમ પાસ થાયય ? ” રતીએ હવે વાત થંડી પાડી.

“તેવણની આગળ એક ટ્રેન્ડ નર્સ છે ને તે એવણ આગલ કંઈ કંઈ વાંચેય.”

“નર્સ તે નર્સજ. એક વખતે હું ‘સીરયસલી ઇલ’ ઉતી તાહરે મારી પાસેથી બાહરગામમાં એક નર્સ રાખી’તી. ન્યારેથી હું તેને વાંચવા કેહતી તાહરે તે ડાકણ ગરાંના ખખનાતનું બાહતુ કાઢરી તેમ કરવાના સદંતર અખારા કરતી. તમુને જો કંઈ અરચન નહિ હોય, બાનુ સુના, તો હું મીં બહમનશાહને જોવા આજે અપોરે જાઉં ? મીં પેસુતન મને ઇન્ટ્રોડ્યુસ કરશે.” આમ કેહતાં તેણીએ તે ધણી તરફ જોયું.

“બાખુશી.” પેસુતને પોતાની બરફ જેવી સુદેદ દાઢી પસવારતાં શર નમાવ્યું.

“તમે બેલાશક જાને. હું પોતે તમુને ઇન્ટ્રોડ્યુસ કરવા આવતે, પણ આજે મારા ફ્રેન્ડ મીં રતન સાથે ચેસની એક ગેમમાં ઉતરવાની મેં એને પ્રોમીસ આપીય તે માહરેથી તોરી શકાય તેમ નથી. જોકે તમારા ને મારા વીચાર ધણી બાબદમાં મલતા થતા નથી. મીશીસ કાહિયાર, તોખી હું ધારૂંય કે રફતેરફતે આપરે બે ગુડ ફ્રેન્ડસ થઈશું. ચાલો ટટા, પેલો રાસકલ રતન તાંહ ઉભો ઉભો ટગરટગર મારી વાત જુવેય. એ ધણો જલ્દી છે ને હસતાંહસતાં કલેજા ઉડાવી નાખેય.”

“એ તો બા ન્યુમોન્યા થવાનો સોદો. તાહરે તો હું એવણથી દુર રહેવામાંજ સલામતી સમજું.” પેસુતને કહ્યું, અને એ બેલો સાંભળી નફત બાનુ સુના ત્યાંથી હસતીહસતી ચાલી ગઈ.

પ્રકરણ '૭૬ મું.

પિતાપુત્રીનો મેલાપ—ભાડુતી માવજત વિરૂધ્ધ ઘરગતુ માવજત.

“અરે શું માનવતો અભીમાન-પલકમાં ટળી જશે રે,
ખરે જેમ પીપલ ઉપર પાન-પલકમાં ખરી જશે રે;
પલકમાં ખરી જશે રે—માટીમાં મલી જશે રે.”

અપોરતું ખાણું ખાધા પછી અધીરી અનેલી રતી મીં પેસુતનને લીધા વગર એકલીજ મીં બહમનશાહના ઓરડા આગળ આવી પોંહચી. તેણીએ ટકોરા મારવાથી નર્સે માંહિથી બારણું ઉઘાડ્યું. બહમનશાહ શેઠ બેધ્યાનપણે એકે સોફા ઉપર પડેલા હતા. નર્સના પુછવાથી રતીએ જવાબ વાલ્યો. “મને મીશીસ બહમનશાહે અહીંયાં મોકલીય. તેવણુ કેહેય કે મારે ગમે ત્યારે અહીંયાં આવવું અને મીં બહમનશાહનું મન રીઝવવું. હું એવણુ સાથે વાત કરું તો તેટલાં તમે તમારા ઓરડામાં જઈને ‘રેસ્ટ’ લેવો.” આ તો જેવું દર્દાને જોઈતું હતું તેવુંજ વેદે ફરમાવ્યું, અને નર્સ ત્યાંથી સટકી ગઈ. પોતાના બાપની હાલત જોઈ રતીની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. અને તેટલો વખત તેણી હજી મિશીસ કોહિયાર તરીકેજ ચાલુ રહેવા ઇચ્છતી હતી. બહમનશાહ શેઠ પોતાનાં બેધ્યાનપણાને લીધે અને તેણીમાં થયેલા ફેરફારને લીધે તેણીને ઓળખી શક્યા નહિ. હાલ વળી તેવણુનું મગજ લમટું હતું તે છતાં તેણીને જોઈને તેવણુના એકરા ઉપર વગર ઓળખવેજ કાંઈક ખુશાલીની લાગણી પંચરાઈ અને તેવણુ બડબડ્યા. “તમે કોણુ છોઓ ? ને અહિંયાં શું માગોય ? મારી આગલ આવવાનો કોઈનેખી હોકમ નથી. તમે જોતાં નહિ, બહાર પાટ્યું મારેલું છે તે—‘વગર રજાએ કોઈએ અંદર દાખલ થવું નહિ.’—પેલી મારી લેડી સુપીરયર સુના જોશે તો તમુને ભારી પરશે.”

“હું, હું આજે હોર્ટલની એકે ઉતાઈ છેઉં. માઈ નામ મિશીસ કોહિયાર છે. તમારાં ધણીઆણીએ મને અહીંયાં મોકલાવીય.” રતીએ

કેહયું, અને તેજ વેળા તેણીએ પોતાનો એક નરમ મુવાલો હાથ બહમ-
નશાહ શેઠનાં કપાળ ઉપર માથાથી મેળ્યો અને પોતાના બીજા હાથમાં
તેવણનો તવાયલો હાથ લીધો.

“તમે કોઈ નર્સ હોશો? તમારો પગાર શું ફેરવેલોય?” બહમન-
શાહ શેઠે પુછ્યું.

“નહિજ, હું કંઈ નર્સ નથી. હું તો મારી મરજીથી તમને જોવા
આવીય.”

“ઓ, તાહરે તો ઘણું સારું! હું તો જાણું કે તમેથી નર્સ
હોશો. એવી ભાણતી કંપનીથી હું તો હવે બેબર થયોય! વાંશીંગ
કુંપની, કલોધીંગ કુંપની, ઇનશ્યુરન્સ કુંપની, મેંગેનીઝ કુંપની, તફરા-
મચીમ કુંપની, હાઉસિંગ કુંપની અને હવે રહીસહી નર્સ કુંપનીથી
મેં કહારી;—કેમ તમને એ કુંપની ગમેય કેની? તમે તેમાં જોઈન થશો
કેની? પેલા નાપાક શેતાન રતનને એમાં આપરે દાખલ કરશું નહિ.
એ એહિરેમન તો મારી અછરીનેથી ગરી ગીયોય તેમ આખી ને આખી
નર્સોનેથી ગરી જશે. બધી અરજીઓ આપરે આપરી પાસે રાખશું.
આજથી તમે મારાં ચીફ સેક્રેટરિ, ટ્રેઝરર ને એજન્ટ છેઓ.”

“પપા—અરે, મીઠું બહમનશાહ, જા બા, એવું ફાટું ફાટું શું
અકોય? મેં તમને હમણાજ કેહયું કે હું કંઈ નર્સ નથી. હું તો તમારું
મન રીઝવવા અહીંયાં આવીય.”

“ઓ ડીયર આઈ સી! એમ છે? એક માણસ બીજાને પર્યો
હોય, ને તેની સારવારનો બધો આધાર પ્રુટયાં ઉપર આવીને અટકયો
હોય, તેની જીંદગીની દોરી ભાકુતી નર્સોના હાથમાં સોંપાઈ હોય, ત્યારે
તેને કેવી લાગણી થતી હોશે તે તો તમે સમજતાં હોશો. મારાં દીલમાં
શું થાયય તેનો જાણનાર તે પાક પરવરદેગાર છે. તે હવે મને જલદીથી બોલાવી
લે તો હું આપ્પમાં જાઉં.” આમ કહી બહમનશાહ શેઠે બેઅખત્યાર રડી પડ્યા.
આ રડવાથી તેવણના ઉકલેલા જીવને કાંઈક શાંતિ થઈ અને તેવણનું
ભમતું મગજ ઠંડાણે આવ્યું, પણ હજી તેવણ રતીને ઓળખી શક્યા
નહિ. તેણીની આંખમાં વલતાં આંખું જોઈ તેવણ બોલ્યા. “તમેથી
મારી માફક રરોય. શું તમેથી મારાં જેવાંજ અભાગ્યાં છેઓ? તમે

મારી દીકરી રતીને કેવાં મલતાં આવોય. આજે એ મારી દીકરી મારી આગલ હોતે તો મને કેટલો સધ્યારો મલતે; પણ એ ખીચારીનો વાંક શું? મેંજ કમખખતે એને મારી આગલથી દુર કીધી. બહુશત દોનખ બધું અહીંયાંજ છે હાથનાં કીધાં હમણા મને હૈડે વાગેય. ”

શું જવાબ આપવો તે સુજ નહિ પડ્યાથી ખીચારી રતીએ બહમનશાહ શેઠને સવાલ કીધો. “હું તમારી આગલ કંઈ વાંચું? તમુને તે ગમશે?”

“ખરેખર! મહારી આગલ વાંચવાના મહારી ખૈરીએ તમુને કેટલા પૈસા આપવા કહ્યાય? પણ તમે એટલાં દલગીર કંઈ દીસોય? શું તમારાં મરનાનીથી કેંઈ વાત જોયય કે?”

“જા બા, પપા, એમ ના બોલો. ” રતીએ જવાબ આપ્યો.

“તમે શું મારાં ધણીઆણીને ઓરખોય? તેવણુ તમુને ગમેય?”

“હા, હા, હું ઓરખુંય. તેવણુ ધણાં સોહામણાં ને ચાલાક છે.” રતીએ ગમવાનો સવાલ હવામાં ઉરાડ્યો.

“શું તેવણુ સોહામણાં છે? હા—ખચીત છે. જેટલી સોહામણી તેટલીજ હૈયાંપુટી. ડીયર મા, જેવી એ મને હમણા દીસેય તેવી પેહલાં કેમ નહિ દીસી? મારી આંખ શું મેં તે વખતે ગીરવી મુકીતી? પણ, તમે હવે મને ‘પપા’ કરી બોલાવ્યો તે શા ઉપરથી?”

“જુવો, મીં બહમનશાહ, તમે હમણાજ મને કહ્યું કે હું તમારી દીકરી રતી જેવી દેખાવુંય, તેથી તમુને ખુશી કરવા હું ‘પપા’ કરી બોલી. ચાલો, હવે તમારી આગલ હું શું વાંચું?”

“દીકરી, મને જે ગમેય તે મારી આગલ કોઈ વાંચતું નથી. ફરતમ પેહલવાન સફેદ દેવને વાસ્તે કેહતો ‘તો તેમ એ લોકને હું કેહુંય કે મને પહાડપર નાખો તાહરે એ લોકો મને દરિયામાં નાખેય ને દરિયામાં નાખવા કેહુંય તાહરે મને પહાડપર નાખેય. હું તો તુને કેહવશ કે મહારી આગલ ફલાણું વાંચ; પણ તે તુને વાંચવા ગમશેજ કેમ?”

“ચાલો, બાવાજી, આપરે શરત બકયે. તમે મને ત્રાઈ કરો—જુવો કોણુ જીતેય. કેમ છે કબુલ?”

“ચાલ, તાહરે દીકરી, આએ ‘બમે’ના સાતમા સદ્ગુણ શેર અંબરની ખબર, રૂના ભાવ, કાપડના ભાવ;—વાંચમા સદ્ગુણ વિલાયતના તાર;—બીજે દેકાણે હુંડીના ભાવ હુંડીયામણ વગેરે આવેચ તે વાંચ. પેલી ટુંકી બહિરખબરપરથી જરા નજર દોરાવજે, ને છે તે કરીને પેલી કંઈ ધુરલીપરાંની, અરે! શાહદી રામશનીની, કાલમખી એ લોકાએ કાહરીચની તેથી વાંચજે; ને ‘ધી પારસી’ની ‘ગુજપરજ કાલમ’ પર પુરો મુકતી ના. છુટાછેડાને કંઈ મુકદમે હોય તેથી વાંચજે. એક બોલખી છોરી દેતી ના. પેલી મારી બધરી થતીની કાની ને પેલી નાપાક નર્સની કાની તુંથી મને દગતી ના.”

આ ઉપરથી રતીને કાંઈક હસવું આવ્યું. તેણીની માયાભરેલી વર્તણૂકથી અને કૃતેહથી આ બુદ્ધિ બચ્ચાંને તેણીએ સેહજમાં રમાડી લીધું. ચોથી બેરી કરતાં, પગારદાર નર્સ કરતાં, આ પેટની પુત્રી નર્સ બહમનશાહ શેઠને કારગત લાગી. રતીનું વાંચન કાંઈક શાંતિથી તેવણે સાંભળ્યું. વાંચ્યા પછી તેણીએ ઉડીને બહમનશાહ શેઠને કાંઈ પાછ તેવણનાં મોંહ ઉપર પાણીનો હાથ ફેરવ્યો અને તેવણના હોથો નરમ રમાલથી નુછ્યા. પેસુતન દસ્તુર જેઓ કે’વારના ઝોરમાં ધીમે પગલે દાખલ થઈ ચુક્યા હતા તેઓ દુર ઉભા રહી આ સઘળું ગુપચુપ જોયા કરતા હતા. બહમનશાહ શેઠ વાંચન સાંભળતા જ્યારે દાકયા ત્યારે ઉત્તર હિંદુસ્તાનની પોતાની મુસાફરીનું કેટલુંક રસીલું બ્યાન રતીએ તેવણ આગળ કર્યું, અને પછી તેણી જવા ઉઠી. બે ત્રણ કલાકના આ અરસામાં બહમનશાહ શેઠમાં ચમત્કારીક ફેરફાર થઈ ગયો. “તમે જાવોય કે?” તેવણ બોલ્યા. “તમે કેહોય તેમ તમારું નામખી ‘રતનબાઈ’ છે તેમાંથી. ‘બાઈ’ કાહરી નાખો તો સારું, કારણ તમે ખરેખર એક એમણ. ‘રતન’ છેઓ; પણ મને સાચું કેહેવોની આ મહારી સારવાર કરવાના તમને કેટલા પૈસા મલવાના છે?”

“કંઈથી નહિ, બહમનશાહ શેઠ, તે બાબદમાં હું તમને ખાતરી આપુંચ, ને મહારો બોલ તો તમે ખરોજ માનશો.” એકાએક લાંબી દાઢીવાળા એક ગંભિર ગૃહસ્થે આગળ નિકળી આવી આ ગવાહી પુરી. આ ગૃહસ્થ કોઈજ નહિ પણ પેસુતન દસ્તુર હતા. “બેઅદખી માફ છે, પણ હું ત્યારનો અહીંયાં આયોચ અને આએ નેકગદ બાનુ જે

પાકીજેહ ફરજ અદા કરતાં હતાં તેમાં હરકત નહિ થાય કરી થોડોક વાર મેં ખામોશી અખત્યાર કીધી'તી. 'વખતસરની ખામોશી,' શાયર કેહી ગીયોય તેમ, 'કવખતના હજર પતપતારાથી બેહતર છે.' ચાલો, બેહન રતનબાઈ, હવે તો મેં તમારું નામ બાણ્યુ'ય. હવે તમે મુખેથી જરા આસાયશ લેવા સીધારો. બાવાજી આગલ—અરે, મીં બહમનશાહ આગલ—હું હમણા બેસુ'ય."

પોતાનાં આ ભાષણમાં રતીને લાગ્યું કે 'બાવાજી' શબ્દ પેમુતન દસ્તુરે કાંઈ અર્થસુચક રીતે વાપર્યો હતો. તેણીને 'વધુ લાગ્યું' કે આ શ્રીરેસ્તાઈ ખસલતનો ગંભિર પુરૂષ મખાદા તેણીની સઘળી હકીકતથી વાકેફ હોય, છતાં તે છુપાવતો હોય. ખરેખર તો તેમજ હતું, પણ એ વાકેફગારીનો સઘળો ભેદ આ ગંભિર પુરૂષને બે ત્રણ કલાક ઉપર મુખ્યથી મળેલા એક કાગળમાં સમાયલો હતો; જે કાગળ વાંચનારની બાજુ માટે આવતાં પ્રકરણમાં ખુલ્લો કીધો છે.

પ્રકરણ ૭૭ મું.

વિદ્વાન માસ્ટરનો ફીલસૂફ ભાષ—દસ્તુરી દાનેશમંદીના ઉમદા ગવહર.

“જે નેકાને સંભાલે—અહુરના નિયમપર ચાલે;
બહુ સવાખી કામ કરે—તેને તે બદલો વાળે.”

તાલેવંત મિનાર,

નેપ્થન સી રોડ,

મુખ્ય, તાં—

મારા પિતાસમાન વહાલા કાકાજી,

“તમારાં ગઈ કાલે મળેલાં કાગળ ઉપરથી હું તથા તેહમુરરૂપ બાણીને ઘણાંજ ખુશી જીએ કે તમે હાલ કરાંચીથી મુખ્ય પાછા ફર્યા છો, અને દેવલાલી રહેલા છો. આમુદતે પાછા ફર્યા પછી તમારાં ખેશીઓને મક્કલા-

વગર તમે અત્રે ઉતરતાં વાર દેવલાલી ચાલ્યા ગયા તે માટે અમે તમને કપકો આપશું, એમ ધારવામાં તમારી ભૂલ છે. તમારાં હોટેલમાં રહેતા અહમનશાહ અખ્તાવર તે અમારા વેહવાઇ છે, એ તમે એ ત્રણ દીવસ ઉપરજ નાણું તે સાંભળી અમે ઘણું હેરત છઇએ. એ ખીચારાની હાલત વીશે તમે લખોચ તે વાંચી અમે અચીત દીલગીર છઇએ.

“ હા—તમારી તક ખરી છે. એ મીશીસ કાહીયાર મીં અહમનશાહની બેટી રતનબાઇ છે. અમારાં વેહવાણુ બાનુ સુના રતનબાઇને પોતાના બાપની સારવાર કરતાં અટકાવે કરી એ ખીચારી હમણા તેવણુની દીકરી તરીકે જાહેર થવા માગતી નથી. અમારાં બચ્ચાંઓ ગુસી, મેરી, જહાંગીર, દીનુ સઘળાં હાલ પેરિસમાં છે. ગુસીનો છેલ્લો કાગળ, જેમાં તમને વહાલથી યાદ કીધા છે, તે તમેને વાંચવા આય સાથ ખીડું છું. આવતી ૧ લી તારીખે રતીના વર એરચને લઇ અમે સઘળાં તમે તરફ આવીશું.”

“ મહારા તેહમુરુષ કેહેચ કે તમારી ને એરચની રાસ હીક આવશે. રતીનો પ્લાન કેમ પાર પડેચ તે પુરસુદે લખજો.

અમારી ઘણી ઘણી દુવા બંદગી સાથે,

તમારી વહાલી ભત્રીજી,

ગુલચેહર તેહમુરુષ તાલેવંત.”

ગુલચેહરના કાકા મીં પેસુતન ઘણાં વર્ષ થયાં કરાંચીમાં વસ્તા હતા; જ્યાંના પારસી ખીરાદરોએ તેવણુની અકલ હુશિયારી, પાકી-જગી, ગંભિરતા, દેખાવ વગેરે ઉપરથી તેવણુને દસ્તુરનો એલકાબ આપ્યો હતો, જે એલકાબ જોકે તેવણુની ‘માસ્ટર’ અટકને મળતો આવતો હતો, છતાં વધુ માનપૂર્વક અને બંધબેસતો હતો. ઘણાં વર્ષ મુબઇથી દુર રહ્યા છતાં અત્રે બનતા સઘળા બનાવોથી તેવણુ પુરતા વાકેફ હતા. પોતાના ભાઇ મરનાર મીં મેહલાશાહ માસ્ટરની માફક તેવણુ એક અચંગ અબ્યાસી હતા. પોતાના દસ્તુરના એલકાબમાં અને પોતાની સુફેદ બરફ જેવી દાઢીમાં તેવણુ મોતેબરી અને મરતબો સંમજતા હતા. દસ્તુરના એલકાબ ઉપર એક અથોરનાનનેજે હક છે અને એહદીનને હોતો નથી એમ માનવાને તેઓ સાફ ના પાડતા. અવસ્તામાં એવું કાંઇ છેજ નહિ એમ તેઓ સમજવતા. તેઓ કેહતા કે અવસ્તાના

અભ્યાસ ઉપરથી કાંઈપણ કહી શકે કે તેનું ભણતર કાંઈ એકલા અથોરનાનનેજ માટે નથી. જાહેર આફ્રીનગાનમાં નામગરનની ટીપ એઅખત્યારપણે વધાર્યા જવાનાં અટ્ટેરોને તેઓ હેમાકતનું નામ આપતા. પારસી એહે કેલાં વાળને તેઓ નાપસંદ કરતા. દોસ્તોનો તરીકો તેઓ સારી રવેશે પીછાનતા અને ઉતાવળે દોસ્તોનો ગાંઠ બાંધી ઝડપે તેને ઢીલો કરવાને તેઓ ધીકારતા. ‘તનદોસ્તી’ને આદમજાતને એનાયત કીધેલા હકતાલા તરફનાં એક “ત્રસ્ટ” તરીકે માની લઈ તેઓ તેની જાળવણી કરતા. તેવણુ પચીશ વર્ષની ભરજવાન વયે વેપાર અર્થે કરાંચી ગયા હતા. ત્રીશ વર્ષની ઉમરે તેવણુ એક ગરીબ પણુ આબરુદાર કુટુંબની અતિ રૂપાલી સુંદરી સાથે શાહદીના ગાંઠથી જોડાયા હતા. આ સુંદરીનું નામ ગુલબાનુ હતું, જેને કરાંચીમાં સધળાંઓ ‘ગુલેગુલાબ’ કરી બોલાવતાં. એ વર્ષના દુક અરસામાં પોતાનાંજ જેવાં એક ગુલાબ બચ્ચાંને જન્મ આપી આ ગુલેગુલાબ પેલી જેહાનની ગુલાબી વાડીમાં સુવાવડની તાવથી કુચ કરી ગઈ. જન્મ, લગ્ન અને મરણ એક વારજ આવે છે એવું માનનારાઓમાં પેસુતન એક હતા. આજે તેવણુની ઉમર ૬૫ વર્ષની છે, છતાં તેવણુ બીજીવાર પરણ્યા નથી. દસ્તુર પેસુતન કરાંચીના એક જુના જમાનાના શેઠિયા હતા, તોપણ તેવણુ નવા અને જુના જમાનાને એકબીજાં સાથ જોડનારાં વળાં જેવા હતા. તેમને જેમ જુના જમાનાના લોકોનું ઘણું નાપસંદ હતું તેમ કેટલુંક પસંદ પણ હતું. તેઓ લગલગ નવા જમાનાના હતા. તોપણ નવી પ્રજાનાં કેટલાંક કામ તેમને રૂચતાં હતાં નહિ. તેઓ આજના ધંત્રેજોની નકલ કરનારા પારસીઓની કાળા રંગથી શોક બતાવવાની રીતનો તુચ્છકાર કરનારા હતા. કકડતી થંડીમાં પણ તેઓ સદા સુદેદ લેખાશ સજતા અને માથે સુદેદ શ્યાલનો ફેંતો બાંધતા. કરાંચીના પારસીઓને મરણ પાછલ કાળી બોર્ડરનાં કાગળો ને એન્વેલપો વાપરતાં તેઓ સદા અટકાવતા, અને પોતાની બેટીને કદીપણ કાળી સાડી પેહરવા દેતા નહિ. તેઓ કેહતા કે સુદેદ જેમ પવિત્રાધની નિશાની છે, તેમ સુદેદી ખુશી અને ગમી એ બન્નેની એકસરખી નિશાની છે. ઉંચ વર્ણના જુદદીનોને જરોતોસ્તી દીનમાં લેવાની હિમાયત તેઓ કરતા, એટલુંજ નહિ પણ જુદદીન સાથનાં પારસી લગ્નની પણ તેઓ તરફદારી કરતા. મી-

પેસુતન વળી મરનારની લાશને સેજદો કરવાનું કમુલ રાખતા ન હતા, અને તે પ્રમાણે પોતાનાં વીલમાં ફરમાવી ગયા હતા. આજે લાશને પગે પડવામાં મજલસિઓનો ધણો વખત ખરબાદ જાય છે, અને જેઓ હુગરવાડી સુધી લાશને અવલમંજલ પુગાડવા જનાર હોય તેઓ વડીક સેજદો કરવા જાય છે તે સામે મીં પેસુતનને ભારે અણગમો હતો. દીનની રાહ તેઓ ફેરેતા કે સેજદો, એટલે સલામ એક મુવેલી લાશને કરવામાં કોઇખી જરતોસ્તી વાજખી ગણાય નહિ, કારણકે શરીરમાંથી જાન ગયો કે લાશ કાઢવા માંડે છે, અને તેવી ખીગડતી લાશને નમન કરવું એ ધર્મથી ઉલટું છે. આ એક શીલસૂદ્દીની બાબત છે જેનીપર નુકતેચીની કરવા જેટલી ખારીકખીન કલમ આ લખનારની નથી.

આવી રીતના આપણા આ બેહદીન દસ્તુર પેસુતન હતા. જેમ ડૉં તેહમુરુપમાં તેમજ તેઓમાં ઉપર દર્શાવેલા વિચારો પહેલાના મરનાર સસરા અને ખીજના મરનાર ભાઈ તે મીં મેહલ્લાશાહ માસ્ટર વઉપરથી ઉતરી આવેલા હતા. તે મરનાર પ્રતિખીખોના અબે અવાહીરે ચાર અને ફીલસૂદ્દીની બાબતમાં એકમેકના પ્રતિઉતર હતા. બેહદીના દસ્તુર ડૉં તેહમુરુપના વિચારો તે ગોયા બેહદીન દસ્તુર પેસુતનના વિચારોનો પડખો હતો. તફાવત માત્ર એટલોજ હતો કે મીં પેસુતન ડૉં તેહમુરુપના જેવા એક સુભાષીત વક્તા હતા નહિ. તેઓ ધણે દરજ્જે વધુ ગંભીર અને બહુજ થોડું બોલનારા હતા. ગુપચુપ બેસી ખીજાઓની ચાલચલણ અને રેહણીકરણીનું ટોલમાપ ખીજાઓના જાણ્યા વીના તેઓ કરી લેતા. અજબ જેવી વાત એ હતી કે જ્યારે ડૉં તેહમુરુપના કીમતી ગવાહીરો જર્મન અને અમેરિકન વિદ્વાનોની તાલીમનું પરિણામ હતા, ત્યારે પેસુતન દસ્તુર એક ઓછા ઝળકટા મુલકના વધુ પુરાણો 'રશીશ' હોવા છતાં, અને વિલાયત, અમેરિકા કે જર્મની ન ગયલા હોવા છતાં, જરતોસ્તી ધર્મજ્ઞાનમાં લગભગ ડૉં તેહમુરુપના જેટલા ખબરદાર હતા. દેવલાલીની બોડીંગ સૂક્ષ્મતા યુઝર્ગ પ્રિનસિપલ દસ્તુર પેસુતનની મુલાકાતથી બહુ ખુશ થતા, અને પોતાની સ્કુલના ચેલાઓને બોધ દેવાને તેઓને આગ્રહ કરતા. ડૉં તેહમુરુપ જ્યારે દેવલાલી પધારે ત્યારે આ બન્ને બેધાઓનાં ભેજાં ભેજાં બળથી ફેટલીક ઉતમ મનની મેજબાનીનો મુકરો તેઓના ચેલા આગળ ખીજાવવાનો પ્રિનસિપલ ધરાદે રાખતા હતા.

પ્રકરણ ૭૮ મું.

‘ખોલવાયલું’ રતન પાછું જડે છે—રંગડાલાયાથી શું તેનો
ઝળકાટ ઝાંખો પડ્યો છે?

“નિયમ ખુદનો જાળવી, કરે સવાળી કામ ;

તે પામે દાદારથી, સર્વ સુખોતું ધામ”

જે દિવસે રતીએ તેણીના બાપની મુલાકાત લીધી તે દિવસે રાત્રે
હોટલની સામાન્ય ટેબલ ઉપર તેણી જમવા જતી હતી ત્યારે બારણાંમાં
તેણીને બાતુ સુના મળી.

“તમે મીઠા બહમનશાહ આગલ જઈ આયાં તે મેં જાણ્યું; તે
વાસ્તે તમારો ઘણો ઉપકાર થયોય, મીશીસ કોહીયાર” તેણી બોલી. “હું આશા
રાખું કે તમને કંટાલો આપ્યો હોશે નહિ. બહમનશાહ હમણા હમણા એવા
તો ચીરડી થઈ ગીયાય કે એવણને કાઢનીબી ગંધ મોવાતી નથી, તે છતાં
એવણ તમારી વીઝીટથી ઘણા ખુશ થયલા દીસતા’તા. ભચુરમાં હમે
લોકોએ ખુબ ધુમ મચાવી ! બલાઈન્ડ મેન્સ બક્ષમાં રતને ચાર વખત
મનેજ પકરી પારી. ફ્રેન્ડ કહેતો’તો કે એને પોતાની આંખપરનો પાટો
જરા સેરવેલો હતો, પણ તે વાત હું માનતી નથી. તમે આજે હમારી
સાથે ‘જોઈન’ થયાં નહિ તેથી હમે બધાં ઘણાં દલગીર થયાં. કાલે
હમે પાછાં તાંહજ જવાનાં છીએ તાહરે હું ‘વાઈ’ કે તમે આવશો.
અહીંયાં રહીને પેલાં કોહેલાં કોહરાનો કવરો મુરખો ખાયા કરવામાં તમને
શું મળહ મલેય ?”

“એ કવરા મુરખા કરતાં ગોલ ગોલ દોઢીનો સાવાદર હલવો
ઘણી ખરાબી કરેય તે તમે જાણતાં નહિ હોવાં જોઈએ, બાતુ સુના,
નહિ તો તમે એમ બોલોજ નહિ.”

બન્ને બાતુઓ આ જવાબથી ચમકી પાછલ ફરી જેતાં તેઓએ
પેસુતનને થંડેપેટે ઉંબરમાં ઉભેલા જોયા. ચાંદ પડેલી બાતુ સુના એક
બોલ પણ બોલ્યા વગર ટેબલ ઉપર સટકી ગઈ, જેની પછવાડે મીઠા

પેસુતન પણ રતી સાથે ગયા. આ પછીનાં એક અડવાડિયાં સુધી રતી અને મીઠા પેસુતન રોજ બહમનશાહ શેઠની મુલાકાતે જતાં. સાદી સમજવાળું કાંઈપણ આસામી કહી શકે કે તેવણના દહાડા ભરાઈ ચુક્યા હતાં. માત્ર બાનુ સુનાજ આ જોઈ કે સમજી શકતી હતી નહિ અથવા તેમ કરવાની કોશેશ કરતી હતી નહિ. તેણીનો સઘળો વખત 'દીંગાણાં કંપની'ને તેણીએ અર્પણ કર્યો હતો. દેવલાલીની આગોહવાએ તેણીનાં માથાંમાંથી માયા અને ફર્જની સઘળી લાગણીઓને હાંકી કહાડી હતી, અને જે ખાસ કારણ માટે તેણી દેવલાલી આવી હતી તે કારણ તેણીનાં મનમાંથી સદંતર ભુસાઈ ગયું હતું. જે થંડી બેપરવાઈથી અને સેહલાઈથી બાનુ સુના જેવી સ્ત્રીઓ આવી વખતે પોતાની ફર્જનો બોલો પારકે શીર સેરવી દે છે તે હસવા કરતાં ગુસ્સો વધારે ઉત્પન્ન કરે છે. જે વખત વિશે આપણે આ લખિયે છિયે તે વખતે આ હવાખાવાનાં સ્થળ ઉપરનાં બીજાં હોટલો અને મથકોમાં નજર કરવાની જો આપણને તક મળી હોત તો બાનુ સુના જેવાં સ્ત્રી-પુરૂષો આપણને અનેક મળી આવત. ઢેકાણે ઢેકાણે જેમ પુલપાનનાં, ખોરાકીની જીનસોનાં, ઘોડાનાં, કુતરાનાં પ્રદર્શનો ભરવામાં આવે છે તેમ દેવલાલી, માથેરાન, મહાબળેશ્વર કે લેનોલીમાં આવેલા દર્દીઓનું અને તેઓનાં માવજત કરનારાંઓનું એકાદ જાહેર પ્રદર્શન જો ભરવામાં આવે તો તે માંહેથી બહુ જાણવાનું અને શીખવાનું આપણને મળી આવે. આવાં એક પ્રદર્શનનો હેવાલ ખરેજ બહુ રસીલો થાય, પણ મનુષ્ય-જાતીની તવારીખના સફાઈને તે જેવો તો આપેજ નહિ. આમ છતાં આવો એક હેવાલ સામાન્ય લોકોની નજર આગળથી એક રંગીન સીનરી દુર કરી ખ્યાલી વિચારો ઉપર સચ્ચાઈને સરસાઈ આપેજ ખરી બેદરકારીને આપણી નજર આગળ તે હેવાલ ઉઘાડો પાડી શકે. આપણે પારસીઓ કાંઈ ખોદાતાલાના દીકરા હોવાનો દાવો કરતા નથી. આપણે કાંઈ ગીલ્ટના પુઠાંમાં બાંધેલી કવિતાઈ દુનિયામાં વસતા નથી. બીજાં લોકોની માફક આપણે પણ સાદાં પુઠાંમાં બાંધેલી અને જડાં પાનાપર છાપેલી ગદ્ય દુનિયામાં વસ્યે છીયે, માટે ઉપર કહેલી બધીમાંથી જો આપણો ટોળો નીરાળો નહિ હોય તો તે બીજી કામોના કરતાં કાંઈ બદતર ઠરતો નથી. સવાલ તો માત્ર હવે ઓળંગી જવાનોજ છે, અને તેમ નહિ થાય તેની કશીપણ સાબેતી આપણી પાસ નથી.

રતી 'ફસી' હતી નહિ. બહમનશાહ શેઠ જેવાં એક બીમાર તેણીના આવવાની રોજ એકીટગરે વાત જુલે તેમાં અન્યથા જેવું કાંઈ નથી. હવે તેવણની આતરી થઈ હતી કે તેવણની માવજત કરવાને વાસ્તે રતીને કાંઈ પૈસા મળતા હતા નહિ. કાંઈ કાંઈ વખતે રતી આગળ તેવણ બાનુ સુના વિશે બબાળા કાઢતા હતા. તેવણ કહેતા કે છેલ્લાં છેલ્લાં તેણીએ તેવણ ઉપર ઘણા હાંદેસા ને વાખા પાડવા માડ્યા હતા; એ ત્રણ વખત તેઓ ઉપર હાથચાલાકી પણ કરી હતી. આજે જ્યારે રતી જવા ઉઠી ત્યારે બહમનશાહ તેણીને હાથ આડીને બેસાડી. "બેસ દીકરી, હું તુંને કંઈ પુછવા માગું, પણ તેમ કરવાની મારી હીંમત થતી નથી; જોકે હું જાણું કે તું કંઈ મને હસી કાઢે કે મહારી મળકે કરે તેવી નથી. હું જોઈ શકું કે મહારાં કરતાં તું વધારે શ્યાણી, શીખેલી ને કહેવર છે ને જે સવાલ હું તુંને પુછવા માગું તેનો ખરો જવાબ તું મને આપશે. પેસુતનને એ સવાલ પુછવા માઈ દીલ ચાલતું નથી. બાનુ સુના વટીક કહેય, રતી, કે તું ઘણી કહેવર છે, ને તહારા જેવી એક કહેવર ઓરતજ આય ધામધુમ્યા વખતમાં આવો સાદો પોશાક સજવાની હીંમત કરી શકે. રતી, મોતજીવત વીશે કે 'આએ દુનિયાં' ને 'પેલી દુનિયાં' વીશે મેં તો કાઠબી દહાડે કાંઈ વાંચ્યું નથી, ને તેનો ખ્યાલ મેળવવાની કંઈબી કાશેશ મેં કીધી નથી. પેલા રાસકલ કુકાદાએ એ બાબદમાં મને જેમ લમાવ્યો તેમ હું લમ્યોય; પણ એ બાબદ ઉપર તે તો ઘણું વાંચ્યું હોશે ? મારા કેસમાં તો હવે ઘણું મોઈ થયું ને વરી હું વાંચવા માંગુ તો પુર પાઘર સમજી શકું નહિ. તું શું એમ ધારેય દીકરી, કે પેલી જેહાનમાં ગીયો પછી ખોદાયજી આપુને આપરી ચાલતો પરતાવો કરી બીજાઓનું મલું કરવાની પાછા પેદા કરીને આપુને તક આપેય ? પેલો કબીર કહી ગીયોય કે 'આપ મુવે પીછે દુખ ગઈ દુનિયા.' તેમ તો નહિ હોય?"

"હા, પેલી જેહાનની વાત તો પકડેપાયે કાઠબી દહાડે હતી જાણી નથી ને હવે પછીના જમાનામાં જાણશેબી પાર એમ હું ધારું. થીઓસોફીસ્ટો ને બીજાઓએ એ બાબદમાં ઉઝાણું તો બાંધી લીધાય, પણ તે સાથે હું મલતી થતી નથી. માર અટકલો કરેય, ને પેલી જેહાનનો ભેદ જાણવાને વાસ્તે

કેટલાકો દીવાના થઈ ગયાય, ને કેટલાકો તુટેલાં જીગરે મરી ગયાય; કેટલાકોએ આખી જીંદગી આટવી નાખીય, પણ તે ભેદ કાંઈપી પામી શક્યું નથી. હું એ બાબદમાં કંઈપી ખાતરીપુર્વક મત આપું તો તે શરકશી કીધેલી કહેવાય.”

“તું સત્તાવાર રીતે મત આપી નહિ શકે, તો એ બાબદ વીશે ફક્ત તું શું ધારેય તે મને દુકમાં સમજાવ. યાદ રાખજે દીકરી, કે મારું ભેજું હમણા ચરવા ગીયુંય તેથી કંઈપી ઉંડી ફીલસૂફીભરેલી તકરાર હું સમજી શકશ નહિ.”

“તમે જાણોય મીં બહમનશાહ, કે આય દુનિયાં જલ, કપટ, કીના, કાવતરાં, દગાફટકા વગેરેથી ભરેલી છે, અને તેમાંથી આપરો માર્ગ કાપવો તે કાંઈ પુલની સેજ ઉપર સુવાસમાન નથી. એક અજીત અને અમર્ગ શક્તિ કે જેને આપણે ખોદા કેહીયેય તેણેજ એ દુનિયાં પેદા કીધીય, અને તેના ગુણદોષથી તે શક્તિ કે ખુદા પુરતો વાકેફ હોવો જોઈયે. સાધારણ રીતે એમ મનાયય કે દુનિયાંનાં લોકો ખરાબ છે, અને અજાયબી એ છે કે તેઓ સારાં કાંય નથી ! હવે, ખોદાતાલા, જેનું ડહાપણ આખી દુનિયાંની વસ્તીનાં ડહાપણ કરતાં વધારે મોટું છે, તે તો એમજ અચરત થતો હોશે કે તેની પેદા કીધેલી આદમજાત હાલ જેટલી ખરાબ છે તેનાં કરતાં દશગણી વધારે ખરાબ કાંય નથી ! કારણ એ કે તેજ ખોદાએ પેદા કીધેલી દુનિયાંમાં ડગલે ને પગલે આદમજાતને કશી જોવા અને ધડો શીખવવા લોલ લાલચની જલ તેણે ખીંજાવી છે, અને તેમાં માણસજાતને સપડાવવા ઠેકાણું ઠેકાણું ખીંજી અને ખાડાખાખોચ્યાં તેણે પુરાં પાડ્યાં છે. દરેક માણસે તેનાં મનની શાન્તીને વાસ્તે એમ માની લેવું જોઈયે કે આએ દુનિયાંમાં પોતાનું કીધેલું નહિ કરવાને અને બદીને બદલે નેકી કરવાને વાસ્તે ખોદાતાલા તેને ખીંજે ચાન્સ આપશે, અને તે ચાન્સનો લાલ લેવા દરેક આદમજાતે સદા તત્પર રેહવું જોઈયે. તમારી જગાએ હું તો મીં બહમનશાહ, તો હું તો એ બાબદનો કંઈપી ખ્યાલ કરું નહિ. પણ ફક્ત મારાં મન સાથે એટલોજ ઠરાવ કરું કે જ્યારે એ મને ખીંજે ચાન્સ આપે તાહરે હું વધારે સારી રીતે વરતું ને.”

કરું. એ ઠરાવ તમે જો કરો તો તેનો લાલ પેલી જેહાનમાં તો શું, પણ આએ દુનિયામાં હમણાખી તમે મેલવી શકો.”

“તહારો ઘણો ઉપકાર થયો, દીકરી. તાહરે તું શું એમ ધારેય કે મારાં રૂહની ખુશનુદીને વાસ્તે ખીજું કંઈખી વધુ કરવાની મને જરૂર નથી ?”

“મહારા ધાર્યા પ્રમાણે જે કાંઈ તમારે કરવાનું છે તે એટલુંજ કે ખીજાંઓની તકસીર તરફ નાખતીની નજરે જોવું અને તેઓ સાથે સખ્તાઈથી વરતવું નહિ. સખ્ત થવા અગાઉ આપરાં ખૈરાંઓ કેહેય તેમ દરેક માણસે પોતાના પગ તરફ જોવું જોઈયે.”

“ખીજાંઓ તરફ નાખતીની નજરે જોવું ને સખ્તાઈથી વરતવું નહિ ! યા ખોદા ! મેં તો તેમ કીધું નથી. ખીચારી મેરી મેરી, રાલી, પોલી ને મીલી સાથે હું તો ઘણો સખ્તાઈથી વરતયોય.”
અહમનશાહ શેઠ બડબડયા.

“તમે તમારી એ દીકરીઓ સાથે સખ્તાઈથી વરતયા તે વાત તો ખરી છે, પણ તે સખ્તાઈમાં તમારા કરતાં કોઈ ખીજાંનો હાથ વધારે ઉતો ને વરી તમે તમારી ખીચારી મેરી ને રતી તરફ છેલ્લાં જે માયા-થી વરતયાય તે વર્તણૂકથી તમારી આગળી સખ્તાઈનો ખંગ વલી રહેલો તેઓ માનેય.”

“હમારી બધી વાત તેં કેમ જાણી ? તું શું મારી રતી ને મેરીને ઝોરખેય ? આટલા દહારા તો તું એ વીશે કંઈખી બોલી નહિ ?”

“હું આટલા દહારા નહિ બોલી, કારણ જ્યારે હું અહીંયાં પેહેલી આવી તાહરે તમે ઘણી ઉસ્કેરાયલી હાલતમાં ઉતા, અને તે વખતે આગલી પાછલી યાદ કરવાનું મેં દરસ્ત ધાર્યું નહિ. હમણા તમે શાંત થય અને તમારી સમજશક્તિ અગાઉની માફક વાપરી શકાય. તમારી હતશક્તિ અગાઉ જેવી થઈય કે નહિ તે હું જાણતી નથી તેની હું પારખીપરીક્ષા લેઉંય. ચાલો જુવો, આએ હું તમારાં પાસામાં બેઠીય. મારાં ઉડાણમાંએ બરાબર જોવો. તમે મને શું હજુર ઝોરખી નથી ?”

બહમનશાહ શેઠે એક બે પળ રતીનાં મોં સામે ધારીને જોયું અને પછી છલંગ મારી તેઓ તેણીને વળગી પડ્યા. “કાણુ ? મારી રેલી—મારી રતી; મારી પોતાની રતી ! કાહિયારની નહિ—મારી પોતાની રતી.”

“પપા, તમે શાંત થાવો; એમ ઉસ્કેરધને તમે પોતાને નુકસાન કરશો. જુઓ, વખતે પેલાં બાનુ સુના અહીંયાં આવી લાગશે ને તેઓ જો આપુંને આય હાલતમાં જોશે તો તરેહવાર વેહુમી અટકલો બાંધશે, ને હું રેલી છેઉં, એમ જાણશે તો મને તમારી સારવાર કરવા દેશે નહિ.”

“હું તમારી દીકરી રતનબધનાં મતને બોલેબોલ મલતો થાઉંચ, મીં બહમનશાહ,” એક ગંભિર ધાડા અવાજે રતીને ટેકા આપ્યો. આં અવાજ અલગત પેસુતન દસ્તુરનો હતો. “રતનબધ,” તેવણુ વધુ બોલ્યા. “તમે એમ ના ધારતાં કે મેં તમારી છુપી વાત બરધને સાંભલીચ. તમે મીં બહમનશાહનાં બેટી છેઓ એવો શક મારાં મનમાં ધણુ દહાડ થયા ઉભો થયો તો, અને આજે કાગળ જે હું તમને ખુશીથી વાંચવા આપુંચ તે કાગળે એ શકને ખરો પાર્યોચ. તમે જાહેર હવે તમારી ઓરખ મીં બહમનશાહને આપીચ ને એવણુને ભેટયાંચ તાહરે મનેખી એક અતલગના નહિ તો દુરના ખેશી તરીકે એવણુને ભેટવા દેઓ. મીં બહમનશાહ, હું તમારાં વેહવાન ગુલચેહરનો સગો કાકો થાઉંચ. અજબ છે કે તમે મને ઓરખી શક્યા નહિ. વીંશ વરસપર તમે કરાંચી આયાતા તાહરે આપરો મેલાપ થયોતો.” આમ કહી ગુલચેહરનો કાગળ પેસુતન દસ્તુરે રતીના હાથમાં મુક્યો, જે તેણીએ મીં બહમનશાહ આગળ વાંચી સંભળાવ્યો. ડોક્ટર તેહમુરુપ, ગુલચેહર વગેરે સુબધથી આવે ત્યાંસુધી રતીએ પોતાની ખરી ઓળખ બાનુ સુનાને આપવી નહિ એવો ઠરાવ થયો. બે દિવસમાં હવે તેઓ સઘળાં દેવલાલી આવનાર હતાં.

પ્રકરણ ૭૯ મું.

ખ્રિસ્તી પરણેતર ઉપર પારસણ શોખ—સપુતે.
કાપેલી કચુબર.

“પૈસાદારો નીજ, બાલકને, જગમાં કરે ખુંવાર જોને,
અધટિત રસતે લાડલડાવી, મારે મુંગો માર જોને.”

લાંબો વખત થયો આપણે સપુત સોહલીયા તરફ નજર કીધી નથી. આપણો તે કંઈ સગો થતો નથી, મારે તેની તરફની આપણી આ ફરજિયાત નજરચૂક માફ થઈ શકે. આમ છતાં વાંચકવર્ગનાં મોંપર હું કાંઈક અન્યથાનો છાપ જોઈછું. એ અન્યથા બહમનશાહ શેઠની પોતાની ચુપકીદીના સંબંધમાં છે. એ વૃદ્ધ બાપને આપણે આ છેલ્લા થોડા સફાઓમાં પોતાના બેટાને યાદ કરતો કે તેનું નામ દેતો પણ સાંભળ્યો નથી, તેનું કારણ એ કે બહમનશાહ શેઠ દેવલાલી આવ્યા તેની થોડો વખત અગાઉ સપુતે ત્રણ ચીજો સાથે દીલલગી કીધી હતી: જામ, જુગાર અને જર! જ્યારે તેનો વખત પેહુલા બેમાં રોકાયેલો ન હોય ત્યારે જરબાંનું તે તે અર્પણ કરતો. જે આદમને બાટલી સાથે દીલલગી બાઝી હોય તે શું ન કરે? જરબાંનું વખતના વેહવા સાથ આ જુવાનિયાને વંરવાને આતુર બનતી ગઈ. સોહલીને તેણી જે પૈસા આપતી તે તે સપાટામાં ગુમાવી દેતો. બહમનશાહ શેઠની નાણા સંબંધી મુશ્કેલીને લીધે જ્યારે તેણે પોતાનો હાથ ખાંચવા માડ્યો ત્યારે સોહલીબાએ પીપ્યાંની બહારમાં કેટલાંક મજબૂત તુફાનો મચાવ્યાં. તે નીશામાં આવતો, બહમનશાહ શેઠ સાથે તુફાન મચાવતો, ઘરનાં મોકરો ઉપર અને આયાઓ ઉપર હાથ ઉંચકતો, અને એકાદ બે વખત બહમનશાહ શેઠ પણ આ હાથચાલાકીમાં સપડાઈ ગયા હતા. બહમનશાહ હતાં, કાંઈ કાંઈ વેળા નાની રકમના ચેકો અગાઉથી સહી કરી રાખતા. પારખી પટલાક ચેકો સોહલીબાએ તફાવી તેમાં કીસમકીસમની રકમો ઉડાણમાં પડાવ્યા હતા. આ લુચ્યાઈ પકડાત નહિ, પણ એક ચોકસ

ખેંકમાં બહમનશાહ શેઠની કેડીટનું તલ્યું આવેલું હોવાથી ખેંકવાળાઓને શક જતાં તે એક શેઠ ઉપર તે મુજબની ટીકા અને પોતાની અમ્યબી સાથે પાછો વાલ્યો. બાપખેટા વચ્ચે આ ઉપરથી ઝુંખેશ જાગી. બહમનશાહ શેઠ ખેંલાન થઈ ગયા, અને ડૉક્ટરોના કેહવા પ્રમાણે તેવણની પાછલી માંદગી અને ખાટલો આ ઉસ્કેરણી અને ઝગડાને આભારી હતાં. સપુતનું આ તુફાન એટલી હદસુધી વધી પડ્યું કે ડૉક્ટરોની સલાહથી તેને મીઠા બહમનશાહના વડીલો મારફતે નોટિસ પુગાડવામાં આવી કે તે જે ફરીથી ધરમાં વગર રખાએ છાકટપણમાં દાખલ થઈ તુફાન મચાવશે તો તેની ઉપર ધરપ્રવેશ અને સુલેહનો ભંગ કરવાના આરોપો મુકવામાં આવશે. સપુત આથી ગભરાયો અને થોડાકે દિવસ દાંડની દોસ્તી કરવાનું તેણે મોકુફ કીધું. બાનુ સુનાથી અને રતનથી તે હવે ખીહતો હતો. રતનની ખરી નેમ અને વળાણ હવે તે સમજવા લાગ્યો. આ સમજણ તેને આપવામાં જરૂરબાનુનો હાથ મૂખ્ય હતો. તેણે હવે જોયું કે રતન અને બાનુ સુના એકજ બોટમાં હંકાલતાં હતાં. બહમનશાહ શેઠના મરવાની જેમ બાનુ સુના તેમ આ અઠંગ સટોલ્યો રતન વાત જોતો હતો, અને સપુત તેઓના માર્ગમાં કવાબમાં હાડકાં મીસાલ હતો તે પણ તે સમજ્યો. જે આતશ અત્યાર-સુધી પજર્યા કરતો હતો તેણે હવે ભડકો લીધો અને લડાઈનું રણશીંગડું ઢુકાયું. સીપેહસાહાર તરીકે જરૂરબાનુની મદદ સપુતને અવશ્યની હતી. તેણી પણ આ પ્રમાણે પોતાની જુની સહી ઉપર આગળીપાછલીનું વેર લેવા અને સપુતને એકહાથ કરવા તત્પર થઈ. એક ઘેરાયલા ઉંદરની માફક હવે સપુતે તેણીની પનાહ શોધવા માંડી. તેની આવકનું એકલું સાધન જરૂરબાનુ હતી. તેણીએ તેને સમજાવ્યું કે બહમનશાહ શેઠ જ્યારે ટાકો ધડી કરે ત્યારે પૈસાટકાની બાબતમાં બાનુ સુના અને રતનની સામે જંગમાં ઉતરવામાં એક દોસ્તના કરતાં એક મોહરદાર તરીકે તેણી તેને વધારે કીમતી મદદ આપી શકશે. તેણી કેહતી કે તેણી રોજબરોજ સપુતને વધુ ચાહવા શીખી હતી, અને હવે સપુતે તેણી પોતાની હકદાર બાયડી બનાવી તેણીની માયામોહરબાની ઉપર સંપૂર્ણ હક સામેત કરવો જોઈયે. ઘેરાયલાં વાદળને વીખરાઈ જવાનો અને

મળેતે અગાઉ તો આ ગુલબદન અને રૂપબદન ડીસંખર કંઝે ખુશનુમા સહવારે શ્રી વાંદરા ખાતેની અગ્યારીમાં એકઠે

કરવાના અને વળગી રહેવાના સોગંદ લઈ હંમેશગીનાં બંધારણમાં બંધાયાં. આ લગ્નની ખબર જ્યારે છાપાદારે ખાહર પડી ત્યારે બહુમનશાહ શેકને એક વધુ અને સખત ફટકો લાગ્યો. ઘણાઓ અજબ થયા, પણ બાતુ સુના ને રતન ખીલકુલ વીસમય પામ્યાં નહિ. તેઓ તો આવા કાંઈક બનાવની આશા રાખતાં હતાં. તેઓ જે ચાહત તો સપુતને આ પગલાંથી વારી શકત, પણ તેમ કરવાથી ઉલટાં તેઓ બાતુ સુનાના રસ્તામાં નડતરસમાન થઈ પડત એમ તેણી વિચારતી હતી. જરબાતુએ હવે પોતાની ફતેહ થયલી જોઈ, અને આ સુખી જોડું ભવિષ્યનાં સુખનાં સ્વપ્ના જોતું ડીસેમ્બર મહિનાની થંડી લેહકીમાં લેહર કરવા મહાબજેશ્વર ઉતરી પડ્યું. લગભગ એક મહિનો વીટયા બાદ જ્યારે તેઓ મુબંઈ પાછાં ફર્યા ત્યારે એક રોજાંદાં પત્રમાં છપાયલી નીચલી ખબરે તેઓનાં સુખનાં સ્વપ્ના હવામાં ઊરાડી મેલ્યાં—

પોલિસ કોર્ટ.

એક બરમીસ બાઈએ પોતાના પારસી ભરથાર સામે ચાહેલી દાદ.

“ગઈ કાલે કોર્ટની પોલિસ કોર્ટમાં મેજસ્ટ્રેટ મીં—સનમુખ અંબીદ્યા ઓસ્ટીન નામની આશરે વીશ વર્ષની ઉમરની એક બરમીસ ખિસ્તી બાઈએ પોતાના વડીલ મીં પરેરા સાથે હાજર થઈ આપણા જાણીતા શહેરી ખાં બં બહુમનશાહ બેજનજી બખ્તાવર સી. આઈ. ઇ.ના બેટા મીં સોહરાબ બખ્તાવર સામે નીચે મુજબનું ફરિયાદનામું નોંધાવી વોરંટ મેળવવાની અર્જ કરી હતી.

“એવું જણાય છે કે આ બાઈ આઠ દિવસ ઉપર બરમાથી આવી નાના કોલાબા મંઠે તેણીના એક મિત્રને ત્યાં ઉતરી છે. તેણીના જણાવવા મુજબ મીં સોહરાબ બે વર્ષની વાત ઉપર ચોક્કસ કંપનીના ઘોંટાલાના સંબંધમાં જ્યારે બરમા ગયા હતા ત્યારે આ બાઈને તેવણ સાથે મિત્રાચારી બાજી હતી, જે મિત્રાચારીએ પાછલથી વધુ ગંભીર રૂપ લીધું હતું, અને તેઓ ત્યાં પરણ્યાં હતાં. ત્યારપછી પોતાના સગાંવહાલાંઓને અપ્પવાતું, અને અંગત્યનાં કામનું બાહતુ કહાડી દુક મુદતમાં પાછું હતાં, ત્યાં કહી, આ બાઈના કહેવા મુજબ, મીં સોહરાબ બરમા છોડી પારખી હતા. તેઓએ તેણીને સમજાવ્યું હતું કે તેઓ કલકત્તાના વતની હોવામાં જે ત્યાં જતા હતા. ત્યાંનાં એક હોટેલનો તેઓએ આ બાઈને

એડ્રેસ આપ્યો હતો, જ્યાં તેણીએ તેને દશ કાગળ લખ્યાં જે સઘળાં રખડીને તેણીને પાછાં મળ્યાં હતાં. આ સઘળાં કાગળો તથા લગ્નની સર્ટિફિકેટ કોર્ટમાં રજુ કરવામાં આવ્યાં હતાં. થોડાક દિવસની વાત ઉપર બરમા મધે આ બાઈને તેણીના એક પારસી મિત્રે મીં સોહરાયનાં મુંબઈ મધે એક પારસી બાઈ સાથે થયલાં લગ્ન વિશે વાકેફ કીધી, જે ઉપરથી તેણી મુંબઈ નિકળી આવી હતી અને હાલ આ કોર્ટની દાદ ચાહતી હતી. મીં સોહરાય ઉપર ઠાગાથી જીવતી બાયડી ઉપર બાયડી કરવાનો તેણીએ વાંક મેલ્યો છે. આ અર્જ સાંભળી લઈ નામદાર મેજસ્ટ્રેટ મીં સોહરાય સામે, તે એક આબરૂદાર ગૃહસ્થ હોવાથી, તેની ઉપર વૉરંટ કાં કાઢવામાં નહિ આવે તેનું ચાર દિવસમાં કારણ જણાવવા નોટિસ કાઢી છે.”

પાંચમે વસે ઉપલાંજ રોજાંદાં પત્રમાં ‘પોલિસ કોર્ટ’ના મથાળાં હલ નીચલી વધુ ખબર ધ્યાન ખેંચી રહી હતી.

પોલિસ કોર્ટ.

એક કુળવાન જવાન સામે બાયડીપર બાયડી કરવાનો આરોપ.

“અમારા ગયા બુધવારના અંક મધે અમીલ્યા આસ્ટીને મીં સોહરાય બહમનશાહ બખ્તાવર સામે મુકેલા આરોપના સંબંધમાં નામદાર મેજસ્ટ્રેટ મીં—એ મીં સોહરાય સામે જે હુકમનામું કહાડયું હતું તેના સંબંધમાં મેડમ અમીલ્યા આસ્ટીન કોર્ટમાં પોતાના વકીલ સાથે ફરીથી હાજર થયાં હતાં. મીં સોહરાય તરફથી હુકમનામા મુજબ કારણ બતાવવાને ટકાઈ-પણ હાજર થયલું ન હોવાથી નામદાર મેજસ્ટ્રેટ તેવણ સામે વૉરંટ કહાડવાનો હુકમ કીધો હતો. આ મુકદ્દમે સાંભળવા કોર્ટમાં મોટી રૂક જમા થઈ હતી, જે મોટેભાગે પારસીઓની બનેલી હતી. કોર્ટમાં એવી જૂમ ઉડી રહી હતી કે જે દિવસે આ મુકદ્દમે પેહુલીનું કારણ મેલ્યો તે દિવસની આગમચના મીં સોહરાય કોર્ટમાં હવે મુંબઈ ગયા હતા. અમો યંત્રમાં જતા હતા તેટલું મજેલી છેલ્લી ખબર મુજબ મીં સોહરાય કોલંબ્યા તરફ નાસી ગયા છે, જે ખબરમાં બંને છે, એમ અમો ખાતરીથી માન્યે છિયે.”

‘શંકા જેવું’ શું છે કે ઉપલી ખબરે બહુમનશાહ શેઠનાં હાડ વધુ ધુળવ્યાં; પણ બાનુ સુના અને રતન ઉપર તેથી ઉલટીજ અસર થઈ તેઓને આ છુપાં બરમીસ લગનની ખબર હતી, કારણ અંમી-લ્યા સાથનાં લગન વેળા રતન પણ બરમા મધે હતો. આ છુપી ખબરથીજ રતને અને બાનુ સુનાએ તેને જરબાનુની જલમાં સપડાવા દીધો હતો. અંમીલ્યા આસ્ટીન એક તનદરોસ્ત બાંધાની જીવાન ખુબસૂરત અબળા હતી. દેખાવમાં તેમજ ગુણમાં તેણી જરબા-નુથી શ્રેષ્ઠ હતી. ખુદ કુદરતે તેણીનાં મોંહ ઉપર પ્રમાણીકપણાને ને નિર્દોષતાનો છાપ માર્યો હતો. તેણીની હાલની દીલગીરીએ અને નાસી-પાસીએ તેણીની મધુરતામાં વધારો કરીધો હતો. સપુત સોહલીબાએ જે આ અબળાને આ વેળા કોર્ટમાં દીડા હોત તો બેશક તે તેણી અને જરબાનુ વચ્ચેનો તફાવત જોઈ લઈ જરબાનુને છોડી અંમીલ્યાને પોતાની સાથી બનાવત. જરબાનુ જેવી એક આરત પારસી ટોળાને જેટલી શોભાવતી હતી અને તેણીની સાથે પરણીને સોહલીબા જે ગુનાહમાં ઉતર્યો હતો તે કરતાં જે આ ખ્રિસ્તી બાઇને આપેલા પવિત્ર કાલને વળગી રહી તેણીને આપણી દીનમાં લીધી હોત તો આપણા ટોળાની તેમજ સોહલીબાની કાર્તિમાં તેથી જળજળ વધારો થાત, પણ સોહલીબા એકબાગી તેમ કરવા ચાહત, તોપણ અંજીમનનો પેલો છેલ્લો સુદ્ધિ-ચાણી ઠરાવ તેની આડે આવત. સોહલીબાના ગુમ થવા પછી બરાબર વીશમે દિવસે જરબાનુ પણ તેની પછવાડે ગુમ થઈ ગઈ. સોહલીબાની પેહલી બાયડી હૈયાત હોવાની ખાતરી થતાં તેણીને મુંબઈની ભોંય ભારી પડી ગઈ, કારણ હવે તેની હકદાર બાયડી તરીકે તેણી ગણાઈ શકાયજ નહિ એમ તેણીને પકડું માણુમ હતું.

પ્રકરણ ૮૦ મું.

અંતઃકરણના પ્રયોગો—તે વાંચવાની વિધિવિધ રીત.

“સારી આલમને ઠગનારી, માનો નીચ જતી એ નારી,
હતાં, લટકેચટકે કામનગારી, નાખે ભલભલાને મારી.”
પારખી પ્રિય વાંચકો, હવે આપણે આપણા ખીમાર મિત્ર બહુમનશાહ તરફ ઉડાણમાં જર ફેંકવી જોઈએ. આજ રોજે બાનુ સુના બનીઠનીને પોતાની

રંગીલી મંડળી સાથે મોજશોખની મજામાં જીવણાવા જવા અગાઉ પોતાના જૈફ શોહરની ઉપર હમેશ મુજબ ઉડતી નજર ફેંકવા આવી હતી. “ચાલો, બહમનશાહ, હું જરાક ફરી આઉંચ; તમારી આગલ નર્સ બેસશે; હું એને મોકલતી જાઉંચ.”

બાનુ સુના આશા રાખતી હતી કે હમેશની મુવાફિક આ બુઝર્ગ બીમાર થંડી હાનું ડોકું ઝુંકાવશે; પણ તેણી તો સાંભળીને દધાઇજ ગઇ.

“બેસ, જાએચ કાંહ ?” બુઢાજીએ તરારો મુકયો. “આએ શાલનું ચીકરું કહારી નાખ. આજે તાહારાથી જવાશે નહિ. સો દહારા સાસુના તો એક દહારો વહુનો, સમજી ?”

બાનુ સુના આ ઝતુનનું કારણ સમજી શકી નહિ, છતાં તેણીએ બહમનશાહ શેઠના કહયા મુજબ કીધું. શું આ બુઢો દીવાનો તો થયો નહિ હોય ? ગમે તેમ હો, પણ તેને આજે ટાઢોમીઢો તો રાખવોજ જોઇયે, કારણ ડોકટર તેહમુરસ્પનાં કુટુંબની આવતી કાલે થનારી આમદથી તેણી વાકેફ હતી. વળી આ પણ ખરું હતું કે દરરોજની એકજ તરેહની ચાલુ પીકનીકાએ તેણીનાં દીલમાં કંટાજો ઉત્પન્ન કરવા માંડયો હતો. આનાં કારણો અનેક હતાં. એક તો એ કે આ પીકનીકાથી રતન રસ્તમફરામની સોખત જેટલી તેણી ભોગવવા માગતી હતી તેટલી ભોગવી શકતી હતી નહિ. અવાર ને અવાર આ ભમતો ભમરો આ સુગંધી પણ જુના ગુલાબને છોડી બીજાં નવાં ખીલેલાં નવરંગી પુષ્પો પછવાડે ભમતો હતો અને તેઓ માંહેલું મધ એકઠું કરવાની કોશેશ કરતો હતો. વળી આ પીકનીકા માંહે મુબબમાં અપાતી પાર્ટી-ઓના જેવું ‘એકસાઇટમેન્ટ’ સમાયલું હતું નહિ. બહમનશાહ શેઠની પડતી છતાં બાનુ સુનાએ પોતાની ખર્ચાલુ પાર્ટીઓ તો ચાલુજ રાખી હતી; જોકે વાંચનારને કંટાજો ન ઉપજે કરી આ પાર્ટીઓનું ખ્યાન કરવાથી હું પરહેજ રહયો છું. કયાં ગાંગા શાહ અને કયાં ગાંગા તેલી ! મુબબની ઍટ હોમની ગરમ આગોહવામાં ઉછરતું આ ગરમ ગુલાબ દેવલાલીની થંડી લેહકીમાં લાંબો વખત પોતાનો નિલાવ કરી શકે ! તેણીએ ગુપચુપ એક ટેબલ આગળ બેઠક બેઠક કાંઇ લખવા માંડ્યું, જે ઉપરથી શોહરે જોકે અને સવાલ કીધો:

“તાંહ બેઠીબેઠી શું કરેય ?”

“એ તો હું મારા ફ્રેન્ડોને મારાથી આજે એ લોકો સાથે ‘નેઇન’ થવાશે નહિ તે લખી જણાઉં. તમે એટલો મોટો ધાંટો કહારોય તે મારી કેઇ બલ્લાને ! પણ, ઝોય સરખી છાટીબાતી દબધ જશે તો કેહશે કે બધરી થતીએ મારી નાખ્યો. તમને શું છે તમારાથી જો બનતું હોય તો તમે તો પેલી જેહાનમાંથીબી મારી સામ્મે સાક્ષી પુરવા આવો.” અત્રે તેણીએ પાસે પડેલો એક ચંગ વગાડ્યો અને તે કાગળ પોતાના બાયના હાથમાં મુક્યો, અને પછી પડોશમાંની કેબીનેટમાંથી એક લેસ જે તેણી શુંકતી હતી તે બાહર કાઢી ઠાવુંકુંકું મોહ કરી જાણે કશામાં હોય નહિ તેમ એક પક્ષા ‘હુમેસ્ટીક હાઉસ-વાઇફ’ માફક બહમનશાહ શેઠનાં માથાં આગળ ખુરસી લઇ શુંકવા બેઠી. તમે કે હું જો પર્દા પછવાડેનાં હાડપીંજરથી વાકેફ નહિ હોઇએ તો આ દેખાવને સુખી સંસારના એક બહુ સુંદર ચિત્ર તરીકે માની લઇએ, અને આ લાયકી-વાળી બાનુને નમ્રતા અને સ્વભોગની એક મુર્તી મિસાલ લેખી લઇએ ખરી બિના તો એ હતી કે આવતી કાલની આમદની આ તો સઘળી તૈયારીઓ હતી. આ તો માત્ર આવતી કાલનાં નાટકનું ‘રીહરસલ’ હતું. ‘જાહેર’ને માટે બાતેનનો ભોગ કેમ આવે તોનું લેશન બાનુ સુના લેતી હતી. આ ચિત્ર એટલું તો સુંદર હતું કે શેઠે જૈફ પોતાનો અર્ધો ગુસ્સો ગળી ગયા.

“સુના, ખરેખર તેં શું આજે ફરવા જવાનો વીચાર માંડી વાલ્યોય ?” તેવણુ પીગળ્યા.

• “હા, રોજ એકનેએક ફેંકાણે જતાં મારો તો જીવ કંટાલી આવોય. મુંબઇ તે મુંબઇજ! તમેબી નહિ ટટાર થતા કે નહિ—

“બોલની બોલની, અચકી શાની ગેઇ, કેહની કે: ‘નહિ તાકો ધરી કરતા.’ સુના તું ગલરાના. મને લાગેય કે હવે જલદીથી તાહરો છુટકારો થશે; ફક્ત થોરા દીવસ વધુ તુંને અહિંયાં રેહવું પરશે, પછી તુંને ગમે અજાંહ જવાને તું મુખત્યાર થશે.”

હતાં, બહમનશાહ શેઠ શું કેહતા હતા તે બાનુ સુના સમજી ગઇ. પારખી કે વિધવાપણના અચબુચ ખ્યાલથી અનેકવાર થઇ ચુકેલી વિધવા હાણુમાં કે. બાનુ સુનાએ પણ તેમજ કીધું. પોતાનો દુલદુલ જેવો હાથ

તેણીએ આ બુઢાનાં બદન ઉપર અચાનક મેલ્યો. “જા બા, બહમનશાહ, એમ શું બોલોય. તમે હવે જલદીથી સારા થશો. તમે હવે ફીક દીસોય.”

“ફીક દીસોય! ખચીત! શું કેલેય! તેમાં તો કંઈ શક નહિ. ફીક નહિ કાંએ દીસે! તારા જેવી એક મેહેનતુ, ખંતીલી, ખીનસ્વાર્થી ધણીઆણી, તારી મોજશોખના ભોગે મારા જેવા એક બુઢા વરની પછવારે એટલીબધી જેહમત ઉઠાવે તો પછી મારા જેવા બુઢાખી જીવાન બની નહીંએ તેમાં નવઈ શું, ખરું કેની?”

“બહમનશાહ, તમે આજે કાંઈ તરેહવાર ‘મુઝ’માં દીસોય. આજે તો કંઈ ગરીબ માણસના ખુબ અનકાતનકા કરોય. ધણા વરો એમ બધરીનું ગેરવવામાં તમારા જેટલીજ મગ્ગહ લેયય. બુઢા વર થયા તેથી શું કંઈ જીવાન બધરીનું ગેરવવું જોઈએ કે? મને તો કંઈ તમારી આજની ચાલની સમજ પરતી નથી.”

“કાંઈથી સમજ પરે, સુના? જ્યારે મારા મુવા પછી તું કાંઈ જીવાન વર કરે અને ખોદા ન કરે ને તું પુરતી બુઢી થઈને તે જીવાનની અગઉ મરવા માટે માંદી પરે ને તુંને તે જીવાન વર તજી જાય ત્યારેજ તુંને આજની વાતની સમજ પરશે. તે વખતે જરા આંખે ગરીબ ઢાંખરાને ચાદ કરજે, સુના.”

“તમે શું એમ કેલેવા માગોય બહમનશાહ, કે તમે અહીંયાં એખલાઅતુલાજ પરી રહયાય, ને તમુને બધાં તજી ગીયાંય? તમારી આગલ મેં શું એક સરસ નર્સ રાખી નથી?”

બહમનશાહ શેઠે કંટાળેલો દેખાવ કરી અવાચી ખાંધ કાર વાલી અને બાંતુ સુનાના છેલ્લા બોલોને તેઓએ કાંઈપણ જવાબ આપ્યો નહિ. થોડોવાર તે ઝોરડામાં ચુપકીદી પંથરાઈ, જે બહમનશાહ શેઠે પોતેજ તોડી. આ સઘળો વખત તેવણ બાંતુ સુના તરફ ટગરટગર જોયા કરતા હતા. તેવણ બોલ્યા. “ખચીત, તું અંદરખાનેથી ગમે તેવી હાથ પણ બાહરથી દેખાવલી તો છેજ, હં! જે હું ચાહું તો તારા પેહેલ્લા વરની માફક મારો વારસો ખેવાના જોખમેજ તું ફરીથી પરણી શકે એવી બાધ હું મારાં વીલમાં નાખી શકું. પણ તેટલો કઠણ થવું જોઈ ચાહતો નથી. યાદ રાખજે કે જેટલો જોખમ મારાં વીલની એવી બાધ અને પણ કલમથી તું ખેડે તેના કરતાં જે ધણી હું ધાર્ય કે હું

નજરમાં છે તેને પરણવાથી તું વધારે મોટો જોખમ ખેડશે. તું આપસ્વાર્થી તો છે સુના, પણ સંભાલ રાખજે, કે તારા કરતાં કોઈ વધુ આપમતઘણીના હાથ ઉપર તું વેચાય નહિ.”

આનું સુનાએ કાંઈપણ જવાબ વાટયો નહિ. બહુમનશાહ શેઠ એક ચોક્કસ પુરૂષને માટે ઇશારો કરતા હતા તે. તેણી સમજી ગઈ. તેનાં તરફનાં ખેંચાણથી તેણી આંધલી બની ગઈ હતી. તેણીએ મનમાં વિચાર્યું કે તે માનિતાની સરખામણીમાં આ જુદો દીનપરદીન કેવો કંટાળા-ભરેલો થતો જતો હતો. આજે તેણે તેણીને કેટલી પજવી હતી અને તે છતાં તેણી પોતે કેવો લોહીનો ગોટ ગળીને સઘળું ખમી ગઈ હતી. તે માનિતાને તેણી મળશે ત્યારે એ વિશે કડવી ફરિયાદ ઉઠાવશે. “બીમારો કંટાળા-ભરેલાં તો થતાજ હોશે” તેણીએ વિચાર્યું. “પણ એ કંટાળો ખમવાનું કેટલું મુશ્કેલ છે ? એ તો હુંજ ખમુંચ. હું કેટલી બીનસ્વાર્થી છઉં ? હું મારી પોતાની કેટલીબધી ‘પીટી’ કરુંચ !” આમ વિચારતાં આનું સુનાએ લેસના ટાંકાપર ટાંકા ચુંકવા માંડ્યા અને તે ચુંકણની વણતમાં સાથે સાથે અંતઃકરણની ‘પીટી’ નો અણહદ ભાગ પોતા માટે વણી લીધો. ચુંકણનો આ ભાગ ગોચા સઘળો આ ‘પીટી’ નોજ બનેલો હતો. પણ બહુમનશાહ શેઠ તો આજે ધર્યા ધરાતા નહિ. તેવણુ તો જાણે આજે આનું સુનાનો ઘડોલાડવો કરવા બેઠા હતા.

“સુના, મેં તુંને અગઉ એકવાર બોલતાં સાંભરીતી કે સીક માણસોનો તુંને કંટાલો છે. તે વખતે તો હું હડતોકડતો હતો. હમણા હું જાહેરે ખરેખર સીક છઉં ને ખાટલે અર્યોચ તંહારે તો ખચીત તારા જેવીને કંટાલો ઉપજવોજ જોઈએ. સીક-રૂમને વાસ્તે તો તું સરખાયલીજ નથી, અને જે ચીજને વાસ્તે તું સરખાયલી નથી તે કરી બતાવવાની તે કાશેશબી કીધી નથી તેમાં કદાચને તું વાજબીબી હોય.”

શેઠ સ્વભોગની આ સુંદર મુર્તીએ હવે એક નીસાશો નાખ્યો. ખુદાઈ અણનું જે કીરણ આપણે કેવાં છીએ તે જોતાં આપણને શીખાડે છે હતાં, આજણ હજી તેણીનાં અંતઃકરણના અધકારમાં દાખલ થયું હતું નહિ. પારખી કે “ફરીથી કેહુંચ બહુમનશાહ, કે આજે તમે એટલા અનકાતનકા શાન ઉઠાણમાં કે હું સમજતી નથી. તમારી આજની ચાલ કંઈ ન્યારીજ છે.”

હમણા પેલા ડૉક્ટર નારીએરવારા આવતા હોશે. તમે જો 'કવાએટ' નહિ થશે તો મને તેનું ખર્ચ કારણ તેવણુને કેહેવું પરશે.”

“તું કેહેય તે ખર્ચ છે સુના,” બહમનશાહ બોલ્યા. “પણ હું શું કરું ? તું મને કલાકના કલાક એખધો નાખી મેલે તો પછી એવાજ વીચારો મારાં મનમાં ઘોલાયા કરે. એ વીચારોને જો હું તેઓનો માર્ગ લેવા દઉં નહિ તો હું દેવાનો બની જાઉં.”

બાનુ સુના વળી પાછી ચુપ રહી. તેણીએ વિચાર્યું કે શું સધળી ખીનસ્વાર્થી સ્ત્રીઓ એમજ ખમતી હશે ? તેમ જો હોય તો પછી ખીનસ્વાર્થી થવામાં ફાયદો શું ? અર્ધા કલાકની ‘હીરોઇન’ થવાની મતલબ શું ? હુક વખતનું આ ‘માર્તરડમ’ પણ ખપતું શું ? મનમાયાની આ પૂજા કામતી શું ? ખચીત, કાલે તો તેણી એમ થવા દેશેજ નહિ. આજનાં બદલામાં કાલે પીકનીકની ડબલ મોજ તેણી આપશે. શું બધા બુઢા વરો એવાજ હશે ? મુંબઈ નગરીની મોટે ખાંચરેની ધરતી ધુળવનારી બધી જુવાન બૈરીઓને શું તેઓના બુઢા ભરથારો આવા એકાંતવાસમાં એમ નજરકેદ કરતા હશે ? હજી કેટલોબધો વખત તેણીને એમ નજરકેદ રહેવું પડશે ? આ એકાંતવાસમાં ત્યાંત્યાંથી પોતાનું મન મનાવા તેણી જરા જીવ મોટો કરતી હતી ને ખીયારા રતન સાથે જરા ફરવાહરવા જતી હતી તો તેખી આ બુઢા બુખખને ખુટયું ! હવે તો એમખી ને એમખી બર્યો જીવ જરા કંઠણ કરવોજ પડશે. જેસેકે સાથ વેસે થવુંજ પડશે.

આ પ્રમાણે જ્યારે આ નાબુક પંથની વિચાર કરતી હતી ત્યારે બહમનશાહ શેઠ આંખો મીચી ચુપ પડ્યા હતા તેણીએ વિચાર્યું કે તેઓ ઊંઘતા હશે. અને બાહર સટકી જવાની વેતરણમાં હતી તેટલાં બહમનશાહ શેઠે તેણીને હાંકે માર્યો.

“સુના, અહીંયાં આવ, જાએય કાંહ ? આજે હું તુને મારી આગળથી જવા દેવાનો નથી. ખોદા શાહેદ છે, કે મને મરવું અગાઉ કેવા કંઠંગા વિચારો ને ખરાબ ખવાઓ આવતું ખર્ચ મારું મન ધણું ઉસ્કેરાએલું ઉતું ને તેવીજ ઉસ્કેરાએલી હાલતમાં મરણ પામતે; પણ ખોદાતાલાએ મારી દાદ લીધી ને એક

ખસલતની છોકરીને બરહક વખતે મારાં મનને શાંતી બખ્શવા મોકલી આપી. એ છોકરી આજે અહીંયાં આવી કેમ નથી ?”

“એહો, ‘નાહિ આઇ સી’ ! તમે તો કંઈ એ છોકરીથી અંજંબ ગેયલા દીસોય ! એ પોરી શું કંઈ ઉંડાં પાણીમાં ફરેય કે ?”

“બબરદાર હેમક, તારી નેહિસ્ત જબાનને તાલું માર.” શેઠે બરાહ મારી. “તું શું એમ સમજેય કે જેવી તું છે તેવાં બધાંજ હોવાં જોઈએ ?”

“પણ તાહરે ધરડેઘડપણ તમે એવા ચરી કેમ ગીયાય. જરા-જરામાં એ દુકતીને યાદ શાની કરોય ?”

“મારી જનીતી દીકરીને હું યાદ કરું સુના, તેમાં મને અટકાવનાર કોણુ છે ? તુંને તો હું બચીત તેમ કરવા હવે દેવાનો નથી.”

“એ તમે શું બકોય ? દીકરી શું ને વાત શું ? લોકોની દીકરીઓનેખી શું એમ કંઈ ચોરી લેવાતી હોશે ?”

“તારે મનસે તો એ ‘લોક’જ છે, સુના, પણ મારે મનસે તો એ મારી એક વખતની દુઃખી, ભાનભુલેલી, પણ હાલની સમજી, શ્યાણી, માયાહુ અને સુખી દીકરી રોકી—તે રતી એરચ કાઢીયાર છે !”

બાતુ સુનાની નજર આગળથી ભેદનો પદો હવે એક પળમાં ખુલી ગયો. આટલોબધો વખત એ ભેદ તેણી પામી નહિ ગઈ તે માટે તેણી પોતાને ઠપકા આપવા લાગી. તેણીનાં મનમાં હવે તરેહવાર ટુરંજો ઉભા થવા લાગ્યા. રતી ત્યાં છુપી કાં આવી હશે ? તેમ કરવામાં તેણીની કાંઈ મતલબ હશે ? કાહેલું કાહરું શું એ મતલબ છે પાર પાડવામાં તેણીને મદદ કરતો હશે ? એ બન્નેએ બહમનશાહ શેઠને ચમગવી કાંઈ લખાવીપોતાવી લીધું તો ન હોય ? હવે તો જે બની શો હ. ખરી. રતનની સહલાહ લઈ એ બાબતમાં ધીરજથી કામ લેવું હીક અબધખપડશે.

હતાં, યા પોતાના ખ્યાલોને અને મગજને ખુલાસો આપ્યા પછી બહમનશાહ શેઠ પારખી કે કર થંડા પડી ગયા. આ કંઠણુ હૈડાંની અબળા તરફ હજી તેવણું ઉડાણમાં ડોકલું હતું. “સુના,” તેવણુ બોલ્યા. “હું જોઉંય કે આજે

હું તારી તરફ જરા સખત થયોય તે વાસ્તે હું દીલગીર છું. રતી મને કેહતી'તી કે આપણે બીજાઓની ઉપર સખત થવું જોઈએ નહિ. અને તેઓની ખામીઓ શોધી કાઢી તે ઉપર આપણા ગુસ્સાની હથોડીનો મારો ચલાવવો જોઈએ નહિ. તે છતાં મેં આજે તેમ કીધુંય તેથી હું દીલગીર છું. હું જાણુંય કે હું હમણાં હમણાં ધણે ચીરકાઢી થઈ ગીયોય, પણ તું કબુલ કરશે કે તેમાં મારો વાંક નથી." બીચારા બહુમનશાહની આંખોમાં આમ બોલતાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં. બાનુ સુનાએ આ જોઈ કાંઈક લાગણીથી બેધ્યાનપણે તેવણના હાથ ઉપર પોતાનો હાથ મેલ્યો. આ વેળા જો તેણી વાંકી વલી તે છુદા બીમારનાં ગલાંની આસપાસ પોતાના હાથો વીટાલી પતનીતુટ્ય લાગણીથી તેને ભેટતો તો તેના જીગરને કેટલો કરાર થાત. આવી આવી લાગણી અને માયાને માટે તે હાલ, અદ્રસોસ, કેવો ટવલતો હતો.

આ વેળા રતી ચોરડામાં દાખલ થઈ. તેણીના દેખાવમાં અને ચાલચલણમાં કાંઈ એવું હતું કે તેણીની ઇચ્છા વગર અને તેણીના દબાવ્યા વગર બાનુ સુના તેથી દબી જતી હતી. પોતાની સઘળી ઇચ્છા વિરૂધ્ધ આ સાવકી માતાથી દાખલ થતાં વાર તેણીને આવકાર આપ્યા વિના રહેવાયું નહિ. શેકહેન્ડ માટે તેણીએ પોતાનો હાથ લંબાવ્યો, જે રતીએ અસખત લીધો.

"રતી દીકરા, હું તારી માયની સાથે હમણાજ જરા સખત થયો' તો, પણ તે ચાલ વાસ્તે તારું કહેલું યાદ કરી મેં મારી દીલગીરી એની આગલ જાહેર કીધીય; ખરું કેની સુના?" બહુમનશાહ "શેકે જાણે કેવાક મોટો ગુનાહ કીધો હોય, અને બાનુ સુનાને તેથી કેટલીબધી દુઃખી કીધી હોય, અને તેમ છતાં ઉદાર મનની અને મોટાં દીલની આ પ્રિયા પોતાનાં ઉદાર મનના પુરાવા તરીકે તે ગુનાહ માટે તેવણે માફ કરવા ઇચ્છતી હોય તેમ દેવતાઈએ તેણીએ જવાબમાં પોતરી માયું હલાવ્યું. ગોયા એવું દેખાડવા તેણી ઇચ્છતી હોય કે રિવાજ શક્તીનીબી હદ હોય છે, અને તેમ છતાં એક નાજુક અચળા પણ કેટલેક વાંક કરી શકે છે તેનો જીવતોબગતો દાખલો તેણી પુરો પાતતર અને આ દેખાવ જોઈ રતીના હોથપર સેહજ હસવું પડ્યું."

“તમે હસોય શાનાં રતનબધ ?” બાતુ સુનાએ પુછ્યું. “અહિંયાં હસવા જેવું તો કાંઈ છેખી નહિ. કદાચને તમે છુપે નામે આએ હાંદલમાં આયાંય તેથી તમુને હસવું આવતું હોશે. હાંદલના માલિકને તમે હાંયાં તેથી તો તમુને ઉલ્લસું બીહવું જોઈએ. તમારી જગાએ હું હોઉં તો માઈં તો નાખજ નીકરી પડે!”

“હા, તમાઈં નાખ તમુનેજ મુગારક. કગાઈ કરવાની ઘણી રીત આવેય; પણ તમે ધારોય તેમ મેં કંઈ હાંદલના માલિકને હાંયા નથી. માઈં ખઈં નામ મેં તેવણને આપેલું છે. રતી એરય કાહીયાર હોવા ઉપરાંત હું રતી બહમનશાહ બખ્તાવર પણ છેઉં એમ જણાવવાને હું કંઈ બંધાયલી હતી નહિ. તેમ છતાં માલિક તો બેઉ નામ જાણેય એમ મેં હમણાજ સાંભલ્યું.”

“કવાઈટ રાઈટ, કવાઈટ રાઈટ સુનાબધ, તમારાં બેટી કેહેય તે બેલેબોલ ખઈં છે. એ બાબદમાં પુરાવાની કંઈ જરૂર નથી, પણ જો હોય તો તે આપવાને સેવક તૈયાર છે. કાહેલું તો કાહેલું, પણ પકટ કાહઈં તે કાંઈ સદંતર નાખી દેવાતું નથી, બેહન. ઘણેજ થોડે ખરચે સ્ટેજ ચાસથી તેની સ્વાદદાર ચાસની થઈ શકે છે.”

આ પ્રમાણે ફરી એકવાર પેસુતન દસ્તુરે ઘેરાઈ આવેલાં તુફાની વાદળને પોતાની જગ્યાનના તેજ ગુરજથી મારી હઠાવ્યું. સુના કાંઈ બોલવા જતી હતી, પણ તેને બહમનશાહ શેઠે અટકાવી. “ચાલ સુના, માંડીવાલ. તું જાણેય આએ ગૃહસ્થ કાણ છે તે? એવણ આપરાં વેહવાણ ગુલચેહરના કાકા કરાંચીવાલા પેસુતન દસ્તુર છે. મારી આય બીમારીમાં એવણે મને ઘણી ‘કમફર્ટ’ આપીય. એવણ બામુદતે કરાંચીથી પાછા ફર્યાંય તે તેં એવણને વગર બોલખવે કાંઈ અપમાન કીધું હોય તો તે વાસ્તે તેં તારી દલગીરી જાહેર કરવી જોઈએ.”

આ ખખરથી સુના તો દંગજ થઈ ગઈ. વળી આ નવો ધડાકો શો હતો? આ હાંદલમાં શું કાંઈ દેવદેવસ્થાન હતું? અહીં બધી અભયબીઓજ ઉભાઈ જતી હતી. અહીં જે ચીજ બીજાંએ જોઈ શકતાં હતાં, યા પારખી શકતાં હતાં અને કરી શકતાં હતાં, તે તેણીજ જોઈ, પારખી કે કરી શકતી હતી નહિ. આ વેળા જો તેણી પોતાનાં જીગરનાં ઉડાણમાં ડોકલું કરત તો તેણી જોઈ શકત કે તેણીનું આખું ધકધ્યાન,

તેણીનો જીવનગાળો સઘળો એકજ ધણીને રાજી કરવામાં અને તેની તપાસ રાખવામાં અર્પણ કીધેલો હોવાથી તેણી ખીજું કંઈપણ કરવાને અશક્ત હતી. બહમનશાહ શેઠના બોલવાના જવાબમાં તેણી કંઈ બડબડી. પણ તે કોઈ બરાબર સાંભળી શક્યું નહિ. ગુજરાતી અને ઇંગ્રેજી બોલોની તે ભેલમભેલ હતી. “ઓ આઈ સી, બર્થુ મેં તો કંઈ જાણેલું ખી નહિ; તમારાં ધણીઆણી કેમ છે, તમારો સન કેટલો મોટો થયો, વગેરે.” તેણીને થોડીજ ખબર હતી કે મિશિસ પેસુતન તો ખીચારાં લાંબ વખતનાં આ જેહાન છોડી ગયાં હતાં, અને દીકરામાં તો પેસુતન પોતે હતા!

ખીજે દિને સહવારે ડૉક્ટર તેહમુરરૂપ વગેરે આવી પોહ્યાંચ્યાં. તેઓએ ‘મીસકીન મકાન’માં ઉતારે લીધો.

પ્રકરણ ૮૧ મું.

એક ક્રેંચ અમલદારનાં કર્મની કહાણી—વેળાસરનો એક ટાંકો લવિષ્યના નવ ટાંકાનો બચાવ કરે છે.

“આપ દીયાસો દુધ બરાબર, મંગ લીયાસો પાણી;

ખીંચ લીયાસો રગત બરાબર, એહી કખીરા બાની.”

પ્રિય વાંચનાર, આપણે જોઈ ગયા છીએ કે પેસુતન ઢસ્તુર જોડે ધણીક બાબતોમાં ડૉક્ટર તેહમુરરૂપને મલતા આવતા હતા, અને તે બંનેનાં ખાસયત અને ગુણો નાદર હતાં. માત્ર એકજ બાબતમાં તેઓ જુદા પડતા હતા, અને તે એ કે મીં પેસુતન ડૉક્ટર તેહમુરરૂપ જેવા સુભાષીત વક્તા હતા નહિ. તેમ છતાં તેવણનું બોલવું થંડું પણ ગંભીર અને ડૉક્ટર તેહમુરરૂપની માફક હમેશાં પ્રસંગોપાત હતું. તેઓનું વાંચન બોહળું હતું, અને કોઈપણ રવિવારે અથવા તેહવારને દિને દેવલાલીની પારસી ‘ધટન’ મધે તેઓ જતા ત્યારે તેના લાયકીવાળા વડા

શીક્ષાગુરૂની પરવાનગીથી તેઓ એલાઓને કેટલીક બોધકારક કથાઓ કહી સંભળાવતા. આજ રોજે રવિવાર હતો, અને બપોરનાં ખાણું લીધા પછી મીઠું પેસુતને નીચલી રસીલી એક ખરી બનેલી વાર્તા, જે તેવણે વાંચી હતી તે, એલાઓ આગળ કહી સંભળાવી.

“મારા બેટાઓ,” દસ્તુર પેસુતને બોલ્યા. “ગઈ કાલે હું અત્રે આવ્યો ત્યારે ઇંગ્રેજ ઇતીહાસમાંથી તમારા વડા શીક્ષાગુરૂને ‘સીવીલ વૉર’ વીશે મેં તમો આગલ વીવેચન કરતા સાંભળ્યા હતા. એ ‘સીવીલ વૉર’ ના સંબંધમાં મારા વાંચવામાં આવેલી એક ધણીજ રસીલી અને ધડો લેવાબેગ ખરી બનેલી વાર્તા આ મારા માનવંત મીત્રની પરવાનગીથી હું આજે તમને કહી સંભળાવા અત્રે આવ્યો છું. હું આશા રાખું છું કે તે તમો ધ્યાનથી સાંભળશે, અને તેમ કીધા પછી તમારાં મનમાં જે વીચારો ઉપજે તે તમો મને ખુલ્લાં દીલથી જાહેર કરશો.

“આ ‘સીવીલ વૉર’ જે વેળા યુરોપમાં ચાલતી હતી તે વેળા ધણાક ઇંગ્રેજ અને ક્રેંચ અમલદારો પગારદાર વૉલનટીયરો તરીકે પારકાં મુલકોની નોકરીમાં જોડાતા હતા. આવાજ એક નામચીન ઇંગ્રેજ લેફ્ટેનન્ટે એક વેળા તેજ પદવી ધરાવનાર એક ક્રેંચ વૉલનટીયર અમલદારને રૂપેન દેશમાં કેદ પકડ્યો હતો. આ બે અમલદારોના ખવાસ અને ગુણોમાં એટલું તો મલતાપણું હતું, અને અરસપરસની વાતચીતપરથી તેઓ એકબીજા સાથે એવા તો હલીમલી ગયા, કે દુશમનમાંથી બદલાઈને તેઓ એકબીજાના જાનની મીત્ર થઈ પડ્યા. પેલો ક્રેંચ અમલદાર લીલીસુકી જોઈ ચુકેલો એક ખડક આસામી હતો. આ દગાબાજ દુનિયાં તેની સાથે બહુ કંઠાણથી વર્તી હતી. તેની ઉપર ધણાક હાદેસાઓ પડ્યા હતા, છતાં તે ફરિયાદ કરતો નહિ, પણ એમજ કહેતો કે જેવું તેણે વાવિયું હશે તેવુંજ તે પામ્યો હશે. દરેક ચીજમાં ‘ઝાંતર’ અથવા યકીનને તે શ્રેષ્ઠ ગણતો, અને આ તેનાં યકીનથી ધણીક આફતોના સમયે તેને સધ્યારો મલતો. જેમ બીજા બાબદોમાં આ બંને અમલદારો વચ્ચે મલતાપણું હતું, તેમજ સંસારી બાબદમાં પણ હતું. તે ઇંગ્રેજ અમલદારની માફક તે ક્રેંચ અમલદારને પણ એકપુરો બેટો હતો. પોતાના દેશ અને પોતાની ફરજની પછી, પોતાના બેટાને તે સર્વથી વહાલો ગણતો હતો. દેશાભીમાનનો તે એક

ઉમદા નમુનો હતો. આ બન્ને અમલદારો પોતાના બેટાઓની વર્તણૂક, ધરનું શીક્ષણ, નીશાળની કેળવણી, તેઓનું ભવીષ્ય, તેની ખીલવણી, વગેરે વીશે એકબીજા સાથે ઉલટભર વાત કરતા. તેઓની આશાઓ અને સ્વપ્નાઓ એકજ હતા. થોડા વખતમાં જે દેશો વચ્ચે લડાઈ જાગી હતી તેઓએ તે વખતની રીતી મુજબ પોતપોતાના બંદીવાનો અદલબદલ કીધા અને આ પ્રમાણે પેલો ફ્રેંચ અમલદાર પેલા ઇંગ્લેન્ડ અમલદારથી પોતાની મોટી નીરાશી વચ્ચે છુટો પડ્યો.

“આ પ્રમાણે છુટા પડ્યા પછી ધણું વરસ તુલીક તેઓ વચ્ચે મેલાપ થયો નહિ. બહુ લાંબી મુદતે પેલા ઇંગ્લેન્ડ અમલદારનું ફ્રાન્સ જવું થતાં તેને તેના પુરાણા મીત્રની યાદ પડી. ખબર કહાડતાં તેને માલુમ પડ્યું કે તે હાલ પેરિસની નજદીકનાં એક ગામમાં રહેતો હતો. ત્યાં જતાં તે ઇંગ્લેન્ડ અમલદારે તે ફ્રેંચ અમલદારનાં ઘર ઉપર તાલાં લગાડેલાં જોયાં. વધુ ખબર કહાડતાં તેને જણાયું કે તે બાપડને તો તેજ દીવસે એક મહાભારત ગુનાહના આરોપ માટે કેદમાં પુરવામાં આવ્યો હતો. કેદખાનાંમાં જતાં તે ફ્રેંચ અમલદારે તે ઇંગ્લેન્ડ અમલદારને પોતા ઉપર વીંટેલી કહાણી નીચે મુજબ કહી સંભળાવી.

“તે બાપડએ પોતાના એકપુરા બેટાને ભારે ખર્ચે અને જેહમતે મોટે ખાંચરેના એક ફ્રેંચ ગૃહસ્થને જાજતી ઉમદા કેળવણી આપી હતી. તે કેળવણી પુરી કીધા પછી કાંઈપણ કામમાં પડ્યા અગાઉ તે માનિતો બેટા પેરિસ નજદીકનાં પેલાં ગામમાં પોતાના બાપ સાથે આવી રહ્યો. ફ્રેંચ જુવાનિયાઓ કેટલાક પારસી જુવાનિયાઓની માફક મોજમજાહના ભારે શોખીન હોય છે. પેરિસ શહેર મોજમજાહનું ધામ છે. ત્યાં પેલો જુવાન ફ્રેંચમેન પોતાના બાપને વારંવાર એકલો મુકી જતો. પેલા છુટા ફ્રેંચ અમલદારે પોતાના બેટાની આ ચાલને માટે ફરિયાદ ઉઠાવી નહિ. તેણે વીચાર્યું કે જુવાન માણસોના જુસ્સાઓને તેઓની કુદરતી વલાણ લેવા દેવી જોઈએ. કવખતનું દબાણ અને અઘટીત આંકાશ માઠાં પરીણામ નીપજાવે છે એમ તે માનતો હતો. તે સમજતો હતો કે તેનો છોકરો હવે દહાડેવારેનો થયો હતો, અને પોતાના લાભને માટે શું સાફ છે તે શું નથી તે તે પુરતું સમજતો હોવા જોઈએ. આથી તેણે પોતાના છોકરાની વારંવારની લાંબી ગેરહાજરી ઉપર આંખ-

વીચામણા કીધા. આ તેનો વીચાર કેવો ભુલભરેલો હતો તે, મારા વહાલા પારસી બુવાનિયાઓ,” દસ્તુર પેસુતન બોલ્યા—“આપણે આગલ ચાલતાં જોઈશું. થોડોક વખત ગયા પછી તે માયાણુ આપને માલમ પડ્યું કે કોઈ તેને લૂટતું હતું. તેની કબાટમાં મુકેલા પૈસા જે હમેશાં તે છુપા ખડોમાં બંધ કરતો હતો, અને જે ઉપર કોઈ ત્રાહિત આસામીની નજર જઈ શકે નહિ, તે પૈસા વીચીત્ર સંજોગો વચ્ચે ગુમ થતા તેને જણાયા. આ બનાવો તેનો બેટો તેની સાથે આવી વચ્ચે તેની થોડા દીવસ પછી બનવા લાગ્યા. તેનો ભેદ તે સમજી શક્યો નહિ, પણ તેણે વીચાર્યું કે તે વીચીત્ર ચોરીઓ રાતને સમયેજ થતી હોવી જોઈએ. આથી તે એક રાત્રે ગુપચુપ જે ઓરડામાંથી તે ચોરી થતી હતી ત્યાં એક કબાટ પછવાડે છુપાવે. મોડી રાત્રે તેણે કોઈનાં ધીમાં પગલાં બહુજ સંજાળથી તે કબાટ આગલ આવતાં દીઠાં. તે છુપ્યા આસામીએ પોતાનાં ખીસામાંથી એક ચોરકુંચી કાઢી, અને તે કબાટને તે લગાડતાં તેનું બારણું ઉઘડી ગયું. તે ચોરને તે ખુદા બાપે એક છલાંગ મારી પોતાની મજબુત ચુંગાલમાં પકડ્યો, અને તેનાં મોઢાં ઉપરનો ખુરખો ખસાડી નાખ્યો. તે ચેહરા ઉપર તેની નજર પડતાં તે હરણુદાળ થઈ ગયો શું તેની ખુદી આંખો તેને દગો દેતી હતી ? શું તે રવખુ જોતો હતો ? શું તે મગજથી બેમગજ થયો હતો ? ના, નહિ—તેમ હતું નહિ. આ તો જીવતો જાગતો તેનો એકપુરો લાડકવાયો, સોહામનો, માટેલો, કેળવાયેલો બેટો હતો. આ દુઃખદાયક સમયનું તેને ભાન થતાં વાર તે ચોરને પોતાની જોરેમંદ ચુંગાલમાંથી તેણે મોકલો કીધો—”

• દસ્તુર પેસુતન અત્રે જરા દમ ખાવા થોભ્યા. પછી તેઓ વહા ચેલા તરફ ફર્યા અને તેને પુછ્યું: “દીનચારજી, તમે ઘણા ચંચળ દીસોચ. ચાલો મને કહો કે આવા ગંભીર અને દુઃખી સંજોગો વચ્ચે તમે તે વૃદ્ધ બાપના જેવી હાલતમાં બોદા ન કરે ને આવી પડો તો તમે શું કરો ?”

“સાહેબ,” દીનચારજી બોલ્યો, “હું તે નાપાક દુકતાને મારાં ચરમાંથી હાંકી કાઢું.”

જલેજર નામના એક ખીજા ચંચળ જવાનને પેસુતને દસ્તુરે તેજ સવાલ કરતાં તેણે જવાબ વાલ્યો કે, “સાહેબ, આવા સંજોગો

વચ્ચે હું હોઉં તો હું તે ભાનભૂલા છોકરાને તેણે અખત્યાર કીધેલા બદળખત રાહની જુરાઈ દેખાડી તેને રાસ્ત રાહ ઉપર લાવવાની કાશેશ કરું; કારણ કાંઈપણ માણસ સદંતર જુરો હોય એમ હું માનતો નથી. હું ધારૂંચ, સાહેબ, કે પેલો કમનસીબ બાપ મારા જેવાજ વીચાર-નો હશે. ”

“ તારું અનુમાન ખરું છે, બેટા જલેજર, તારા વીચાર ખરા હોય કે ખોટા, પણ તે કમનસીબ બાપના આખાદ એવાજ વીચાર હતા. તેણે તે ભાનભૂલા બેટાને સમજાવ્યો, પતાવ્યો, થંડો પાડ્યો, તેને પોતાનાં ધરમાં રેહવા દીધો, એટલુંજ નહિ પણ જે કબાટમાંથી તે બેટા પોતાના બાપના સકમધનાં નાણા ઉઘાડી કસતો હતો તે કબાટની ખરી કુંચી તે બાપે પોતાના બેટા આગલ ધરી અને તેને કહ્યું: ‘લે, મારા બેટા, જે નાણા તું ચોરીછુપીથી લેવા ઇચ્છતો હતો તે હું મારી રાજખુશીથી તુંને સપુરદ કરુંછું’, કારણ મારા બેટાને લોકોએક ચોર તરીકે ઓળખે તે અગાઉ મને તેઓ એક ગરીબ, નીર્ધન, પુરૂષ તરીકે પીછાને અને તે વર્ગનો મને માની લેય તે મને વધુ પસંદ છે—”

અત્રે પાછા એકવાર દસ્તુર પેસુતન એક એલાને સવાલ કરવા થોભ્યા. “બેટા જાંહગીર, તું શું ધારેચ ? બાપની આ ઉદાર વર્તણૂકથી તે કંગાળ બેટા સુધર્યો હશે ? ”

“ સાહેબ, ” જાંહગીર બોલ્યો. “જો તે બેટા એક ઇનસાન હોય તો તે સુધરવોજ જોઈએ. તેમ તેણે નહિ કીધું હોય તો હું તેને હેવાન કરતાં બદલ ગણું. ”

આ ઉઘાવનારા ગોલ ગોલ પણ ચંચળ જવાબથી સૌભળનારાઓને હસવું આવ્યું, પણ દસ્તુર પેસુતને પોતાની રીતિ સુજળ બુઝર્ગ દાઢી પસવારી પોતાનું સુફેદ શર હલાવ્યું અને બોલ્યા. “બેટા, તારો જવાબ તે કાંઈ જવાબ કેહવાય નહિ, પણ તે તારું ભલું દીલ દેખાડી આપે છે. તું ઇચ્છે છે કે તે બેટા સુધર્યો હોય. હું કેહુંચ કે તેણે તેમ કીધું નહ. તે રડ્યો, તતર્યો, પેરિસ શેહરની લાલચો, ત્યાંનાં રેસતોરાં, સાંતી કલ્મો, જુગારખાનાઓ, શરતનાં મેદાનો ને આવીજ બીજી લલચાવનારી મોહીનીઓ ઉપર તેણે હજારોહજાર શીટકાર નાખ્યા. પોતાની બદ કેરદાર ઉપર તેણે રૂદન કીધું અને રાહ રાસ્ત અખત્યાર કરવાનો

પોતાનો ધરાદો બહુર કીધો. તેણે પેરિસ જવાનું મોકુફ કીધું, એટલુંજ નહિ પણ ધણોખરો વખત તે ધરમાં ભરાઈ રહેતો અને દેખઘટી રીતે અભ્યાસમાં રોકતો. થોડા દીવસ વીત્યા બાદ શેહરમાં ચોરી તથા લૂટફાટની ખૂબ ઉડવા લાગી. કોઈ નહિ જણાયલા શખ્સો મોહડાં ઉપર ભુરખા નાખી, પોતાના ચેહરા સંભાળથી છુપાવી, એકાંત અને બહુર રસ્તાઓ ઉપર મુસાફરો સામે બંદુક ટાંકી તેઓનું સર્વસ્વ લૂટી લેતા, એટલુંજ નહિ, પણ સધર આસામીઓનાં ધર ફાડી તેઓને પાયમાલ કરતા. પોલિસ આ લૂટારાઓને પકડવા મથેલી હતી.

“એક મધ્યરાત્રે જ્યારે તે ક્રેંચ અમલદાર ઉંઘતો હતો ત્યારે તેનું બારણું કોઈએ થોકયું. તે ઉંઘાડતાં તે અમલદારે પોતાનીજ બતનો એક પુરૂષ, જે તેનો પુરાણો મીત્ર થતો હતો, તેને બહુજ થાકેલી અને લોહીલુવાન હાલતમાં બારણા બહાર ઉભેલો દીઠો. તે લોહીલુવાન આદમીએ દાદ આહતાં તેના મીત્રે તુરંત તેને પોતાનાં ધરમાં આશરો આપ્યો. આ જખમી માણસ એક વાયકાઉન્ટ હતો. તે રાત્રે તેને કોઈ લૂટારાઓએ ભરરસ્તા ઉપર જખમી કરી લૂટ્યો હતો અને તેની પાસેથી ખીજ કેટલીક જીજીસો ઉપરાંત પાંચશો ફ્રેંકથી ભરેલી એક સુંદર પોકેટ-બુક, જે ઉપર તેનું નામ અને મુદ્રાલેખ સોનેરી અક્ષરે કારેલાં હતાં, તે છીનવી લીધી હતી. ખીજે દીને પોલિસના મૂખ્ય કારોબારીઓને બોલાવી તેની આગલ પેલા ક્રેંચ વાયકાઉન્ટે જે લૂટારાએ તેને જખમી કીધો હતો તેના લેખાશ, બાંધા વગેરેનું બારીક વર્ણન આપ્યું. બપોરનાં બાણા વેળા પેલા ક્રેંચ અમલદારનો દેખઘટી રીતે સુધરી ગયલો બેટો તે ઓરડામાં દાખલ થયો. તેને જોતાંજ પેલો જખમી થયેલો વાયકાઉન્ટ ચમક્યો અને ઉજલો પુતી જેવો થઈ ગયો. તેના મીત્રની નજર આગલથી તે કાઉન્ટની ચમક અને તેના ચેહરાના ફેરફાર છુપ્યા રહ્યા નહિ. થોડીક મીનીટ પછી ચક્કર આવવાનું બહાનુ કહાડી તે પહોંચેલા પોતાના સુવાના ઓરડામાં ગયો. પેલો ક્રેંચ અમલદાર તેની પુઠે ગયો, જેને પેલા વાયકાઉન્ટે કહ્યું: ‘મારા મીત્ર, મારી ઉપર એક મેહરબાની કરશો ? હમણાજ તમે જવો ને સીટી મેજિસ્ટ્રેટ આગલ મેં પેલા લૂટારાની સામે સોગંદ ઉપર જે જખાની નોંધાવી છે તે મારે નામે પાછી ખેંચી લેવા.’

“‘ધમ્પોસીબલ’ પેલા ફ્રેંચ અમલદારે કહ્યું. ‘લોહીના વેહવા સાથે તમે તમારાં મગજનું સમતોલપણું ખોલી દીધેલું લાગે છે.’

“‘ગમે તે હો, મારા મીત્ર, પણ હું તે લૂટારા સાથે સખ્તાઈથી વરતવા માંગતો નથી. ખોદા જાણે કે મને લૂટવામાં નાપાક શેતાને તેના માર્ગમાં કેવી લાલચો નાખી હશે? વળી આખી બની શકે તેવું છે કે આ લૂટારાનાં કોઈ આબરૂદાર સગાંવહાલાં હોય, જેઓનાં નામ અને નોકને તેની રૂશવાઈ થવાથી નાહુકનો ડાઘ લાગે. યા ખુદા, જો એ લૂટારો પકડાય તો સખત મજૂરીનું ગુલામી ખત મરતાંલગણુ તેને શીર ચોંતે.’

“‘અને તેમ થાય તો તેમાં શું મુજબક છે?’ પેલા ફ્રેંચ અમલદારે પુછ્યું. ‘એ તો જેવું કરે તેવું ભરે. કર ને જો આ દુનિયામાંજ છે. જે વેળા તેણે તમારીપર હુમલો કર્યો તે વેળા તે કેવું હુલ્લ કામ કરતો હતો, અને કેટલો જોખમ ખેડતો હતો તે, તે સારીરવેશે જાણતો હોવો જોઈએ.’

“‘ખચ્ચીત,’ તે વાયકાઉન્ટે કહ્યું. ‘તમે કહોચ તે ખરું છે, પણ શું તે લૂટારાના બાપને તેનાં કરખીણ કામની ખબર હશે?’

“‘હવેજ તે ફ્રેંચ અમલદારની સુધ ઉઘડી. ભેદનો પદો તેની આંખો આગલથી એકાએક ખીસી ગયો. તેણે પોતાના મીત્રનો હાથ ઝાલી તે ખુબ જોરથી હલાવ્યો. ‘બોલો,’ તેણે કહ્યું. ‘એકદમ બોલો, તમે આ લૂટારાને ઓલખોછો? ખાવાના ઓરડામાં મારો છોકરો આજ બપોરે આવ્યો ત્યારે તમે તેને જોતાં વાર ચમક્યા હતા, તેનું કારણ શું?’

“‘હા—હું તે લૂટારાને ઓલખું છું,’ વાયકાઉન્ટે જવાબ વાલ્યો. ‘ગઈ રાત્રે જ્યારે તેણે મારી ઉપર હુમલો કર્યો ત્યારે ઝપાઝપીમાં તેના શુરખો તેના ચેહરા ઉપરથી ખસી ગયો. જાવો દોડો, એકદમ દોડો, ને મારી મુખજબાની પાછી ખેંચી લેવો.’

“‘તમારી ભૂલ છે,’ તે ફ્રેંચ અમલદારે કહ્યું. ‘ગઈ રાત્રે હું ખીજાને ગયો તે અગાઉ મેં મારા ખેટાને વચ્ચ બદલી ખીજાને જતાં જોયો હતો, અને હમેશ મુજબ મારા આશીરવાદ મેં તેને આપ્યા હતા.’

“‘તમારું કહ્યું હું માનું છું,’ તે પહોરણુએ કહ્યું. ‘જે શક મારાં મનમાં ઉતપન્ન થયો છે તે મારા હોથબાહિર કોઈપણ દીન થનાર

નથી. કદાચ હું ભૂલતો પણ હોઉં, પણ પેલી મુખજાની તો મારે ખેંચી લેવીજ નોંધએ.’

“દીવા થતાં તે પહોરોણા તે ધરમાંથી વીદાય થયો. આપબેટા વચ્ચે ત્યારપછી ખીજાને જવાનો વખત થતાં સુધી બેટાના અભ્યાસ વીશે વાતચીત ચાલી. બેટા ખીજાને જતાં આપ જવા ઉઠ્યો. બેટાએ તેને પાછો બોલાવ્યો. ‘પીતાજી, તમારા આશીરવાદ આજે તમે મને આપતાં ભૂલી ગયા છો.’ બેટાના કહ્યા પ્રમાણે આપે કીધું. બહુ ગંભીરતાથી તેણે પોતાનો જમણો હાથ તેનાં શીર ઉપર મુક્યો, અને થોડીક પળ ધીમે અવાજે અંદગીના કલામો પઢી પોતાના આશીરવાદ તેને આપ્યા.

“તે આપ બહુ ભોલો હતો. તેણે ખાતરીથી માન્યું કે તેનો મીત્ર નક્કી ભૂલાવો ખાતો હતો. તેનો બેટો આવું કરપીણ કામ કદી કરેજ નહિ. ત્યારપછી તે ઉંઘવા ગયો. મધ્યરાતે તે એકએક ઝપકી ઉઠ્યો. તેને એમ લાગ્યું કે, કોઈ તેના કાનમાં બોલતું હતું કે: ‘ઉઠ ને તપાસ કર,’ તે ઉઠ્યો, અને ઝટ કાંઈ અજબ લાગણીથી તેના બેટાના ઓરડા તરફ ગયો. તે ઓરડાનું બારણું તેણે બાહરથી બંધ નોંધ્યું. તેણે તે જોરથી થોક્યું, પણ માંહેથી કાંઈપણ જવાબ મળ્યો નહિ. જેવી લાગણીથી તે તે ઓરડા ભણી ગયો હતો, તેવીજ લાગણીથી હવે તે તબેલા ભણી ધસ્યો. તેણે પોતાનો ઘોડો જેણે સેન્ટ જીનનાં લકાઈનાં મેદાનમાં તેની અચ્છી નોકરી બજાવી હતી, અને જે હાલ તેની મુવાફેક ધરડો થયો હતો તેણે, તેને જોતાં વાર ખુશાલીનો ખંખાર માર્યો. કોઈ ખીજ વેળા તે ક્રેંચ અમલદાર તે ઘોડા પાસે જાત અને તેને માયાથી આલીંગન કરત; પણ હાલ તેનું ચીત્ત ખીજે ઠેકાણે ભમતું હતું. જે થાન ઉપર તેના છોકરાનો ઘોડો બાંધવામાં આવતો હતો તે ઠેકાણે જતાં તેણે તે જગા ખાલી નોંધ તેવોજ તે ઘર મધે પાછો ફર્યો. દાદર ચઢી તે પોતાના છોકરાના ઓરડા ભણી ગયો. ત્યાં પોતાના હાથ માંહેલી અત્તી ખુજવી નાખી એક ખુણામાં ગયા તે પોતે એક ચોર હોય તેમ તે સંતાઈ રહ્યો. પાછલી રાતના તેણે આંગણાનું બારણું ધીમેથી ઉઘડબંધ થતાં સાંભળ્યું. કોઈ બહુ ધીમે પગલે દાદર ચઢી આવ્યું, અને એક આકારને પોતાનાં ખીસામાંથી ચાવી કહાડી તેના દીકરાના ઓરડાનાં બારણાંને લગાડેલું તાળું ઉઘાડતાં તેણે જોયો. તે બારણું ઉંઘાડી તે આકાર માંહે પેડો તેની પછવાડે તે ક્રેંચ

અમલદાર પણ ગયો. પેલો આકાર એક એ પણ સ્થીર ઉભો, જાણે કે તે ખાતરી કરવા માંગતો હોય કે સઘળું શાંત હતું. ત્યારેકે પોતાનાં ખીસામાંથી તેણે માચીસની એક પેટી કહાડી. તેને આમ કરતાં જોઈ તે ક્રેંચ અમલદાર એક નાના પર્દા પાછલ ઝડપથી છુપાઈ ગયો. તે આકારે હવે એક બત્તી સલગાવી તે ઝોરડા માંહેલા અંધકારને દુર કીધો. ખીજીજ પળે તેણે પોતાનાં મોંહ ઉપરનો એબલગામનો કાલો ઘુરખો કહાડી નાખ્યો. તે બત્તીના પ્રકાશમાં તે ક્રેંચ અમલદારની નજર તે આકારના ચેહરા ઉપર પડતાં તેણે પોતાના બેટાને ઓલખ્યો. તે ચેહરા હીચકારી બીક અને ધાસ્તીથી ઉજલોવાખ મારી ગયો હતો. આંખો બેસી ગયલી ને લાલચોલ હતી. એક ખૂની, મોતને પાસે આવેલું જોઈ જેમ કાંપે, તેમ તે કાંપતો હતો. તે જીવાનિયો ધ્રુજતે પગલે એક કબાટ આગળ ગયો. ધ્રુજતે હાથે તે બોલીને એક છુપાં ખાના મધે તેણે આમ તેમ જોઈ પોતાનો ઘુરખો અને પોતાનાં ખીસા માંહેલી મતા ઠેસવી લીધાં. ત્યારપછી તેણે પોતાનાં ખીસા માંહેથી એક પીસ્ટલ કહાડી અને તેની આંખો ખુલ્લી કરી તે તે ખાના મધે બંધ કરવા જતો હતો જેવામાં તે ક્રેંચ અમલદારે બાહર નીકળી આવી પોતાના બેટાનો હાથ પોતાની જોરેમદ ચુંગાલમાં મજબૂત પકડી લીધો. ‘ચોર, છુટારો’ તે બોલ્યો, ‘થોભ, એ પીસ્ટલ હું તને છુપાવા દેનાર નથી. એનો વાજખી ઉપયોગ કરવાનો વખત હજી તો હમણા આવ્યો છે.’ એમ બોલી તે બાપે તે પીસ્ટલ પોતાના બેટાના હાથમાંથી છીનવી લીધી. તેજ વેળા તેની નજર તેજ ખાના મધે છુપાવેલી પેલા વાયકાઉંટની પોકેટ-બુક અને તે ઉપર કારેલા તેનાં નામ અને મુદ્રાલેખ ઉપર પડી. પોતાનાં બદન ઉપર કાઈનો મજબૂત હાથ પડતાં તે જીવાનિયો બીધો કે પોલિસના હાથમાં તે સપડાયો હતો. તે થરથર કાંપવા લાગ્યો, ગુફા-મંડીયે પડ્યો, અને ‘દયા, દયા’ કરી તેણે બુમ મારી. ખીજીજ પળે તેણે પોતાના બાપને ઓલખ્યો. આવા હીચકારાઓ ફક્ત પોતાની અંગત સલામતીને માટેજ બીહુ છે. એ બીક દુર થતાં તેઓની નફતાઈ તેઓની મદદે પાછી આવે છે. આ દાખલામાં પણ તેમજ બન્યું.

“ ‘જટ, જટ.’ તે બોલ્યો. ‘ખસી જવો, તમે તો મુરખ છેઓ. મને ઝટ છુટો કરો. હજી તો મને આંચે મારાં દવથી ભીંજાઈ ગયલાં કપડાં છુપા-

વાનાં છે. તમે જોતા નથી કે પોલિસનાં માણસો મારી પુઠે લાગ્યાં છે. જુવો, તેઓ આપણું મોટું બારણું થોકે છે. કીક થયું કે તમે અહીંયાં આવ્યા. તમે સોગંદપર સાક્ષી આપી શકશો કે હું આખી રાત અહીં જાગતાં હતો અને કેડે ગયો નથી.’

“તે હજી તો બોલી રહ્યો નહિ તેટલાં પોલિસનાં રથોડી માણસોનાં મજબૂત પગલાં બાહરની ફરસબંદી ઉપર ચાલતાં સંભલાયાં. એક બે પળમાં તો તેઓના થોકાઓથી તે આખું ઘર ધમધમી રહ્યું.”

“‘ખીસ, એ બેવકુફ ભુઠા, તું શું બેહરો છે,’ તે બેટો હવે ખીજવાતથી પોકારી ઉઠ્યો. ‘તારી પોલાદી જંજીરમાંથી હવે મને આસાની આપ, અને તારા એકપુરા બેટાનો જીવ બચાવવામાં મદદ થા.’”

“તે બાપ પણ હવે ધાસ્તીથી પાછો હક્યો. તેના મીત્રના બોલ હવે તેને યાદ આવ્યા: ‘સખત મજુરીતું ગુલામી ખત, જીવતાં સુધી, જીવતાં સુધી.’ થોકાના મજબૂત અવાજો અને ખડખડાત હવે આખાં ઘરમાં પ્રસરી રહ્યાં. હથિયારબંધ પોલિસે ચોતરફથી તે ઘરને ઘેરી લીધું હતું. ‘ઉંઘાડો— ઇનસાફ અને કાયદાનાં ભેગાં નામથી હમો તમને હોકમ કર્યે છીએ કે આ બારણા ઉંઘાડી હમને અંદર દાખલ કરો.’ પોલિસ અમલદારોએ જીમ પાડી. કાંઈપણ જવાબ મલ્યો નહિ અને કાંઈપણ કમાડ ઉઘાડવામાં આવ્યાં નહિ. કેટલાક પોલિસ અમલદારો કાંઈ ચુકતી શોધવા લાગ્યાં. ધરના પાછલા ભાગ તરફ ધસ્યા. ત્યાં તમેલામાં તેઓએ એક તેજ ઘોડાને સ્વારીનાં સઘળાં સરનજમ સાથે થાકથી અને લાંબી મંજલની રંજથી પોતાના પરસેવાથી પ્રસરતાં બદનસહીત ઉભેલો જોયો. તે છોકરાના ઓરડામાંની બારીમાંથી તે બાપે ડોકડું કહાડી તમેલા ભણી નજર ફીધી. એક અમલદારને તેણે બોલતાં સાંભળ્યો: ‘ખતીત, આ ઘોડો તે લૂટારાનો જ છે. જુવો, થાકથી એ કેવો કાંપે છે એ લૂટારો આ ઘરમાં જ છુપાયેલો હોવો જોઈએ.’”

“કાંઈ નવી યુક્તિ શોધવા બઘતી મસાલો સાથે તેઓ તમેલા માંહેથી બહાર પડ્યા, અને ઇનસાફ અને કાયદાને નામે બારણા ઉંઘાડવાના પાછા પુકાર કરવા લાગ્યા. આસપાસનાં ઘરની બારીઓ હવે ઝપાઝપ ઉંઘડી ગઈ. લોકો સુવાના ઝલામાં હાથમાં મીઠુબત્તીઓ લઈ શું થયું હતું તે જોવા બારી આગલ ધસ્યાં. લોકોનું એક મોટું ટાળું

તે પુરાણા લડવૈયાનાં ઘર ઉપર પોલિસે શું કરવા દરોરે પાડ્યો હતો તે નક્કી કરવા ત્યાં એકઠું થયું. તે કંગાળ બાપે બારી વાટે આ સઘળું નીહાળ્યું. પછી તે પાછો પોતાના છોકરા આગલ ગયો. એકાએક તે ઓરડામાં બંદુક પુટવાનો એક ધડાકો થયો. કાંઈનાં ધીમા પણ મજબૂત પગલાં દાદર ઉપરથી ઉતરતાં પોલિસે સાંભળ્યાં. આગળું બારણું ઉઘડ્યું, અને તે કંગાલ બાપ પોતે ફાટેલી પીસ્ટલ હાથમાં લઈ તેઓ સામને આવી ઉભો. પોતાને હાથે જાણીબુજીને તે પીસ્ટલ વટી પોતાના બેટાને શરમીંદગીમાંથી બચાવવા તેણે ઠાર કીધો હતો.

“દાખલ થાવો સાહેબો, દાખલ થાવો, તમે શું માંગોય ?” તેણે તે પોલિસ અમલદારોને પુછ્યું.

“આ ઘરમાં એક કરપીણ લૂટારો આવી છુપાયો છે તેને હમો પકડવા આવ્યા છીએ,” તેઓ બોલ્યા.

“આલો ત્યારે મારી પછવાડે આવો, હું તમોને રસ્તો દેખાડું.” આમ કહી તે બાપ દાદર ચઢી તે પોલિસ અમલદારો સાથે તે ઓરડા તરફ ગયો, જ્યાં તે લૂટારાનું ઠાર થયેલું મુરદું જમીન ઉપર પડેલું હતું. તેઓ દીગમુઠ થઈ એકબીજા તરફ જોવા લાગ્યા. તે ઓરડા મધ્યે ગંભિર ચુપકાદી ફેલાઈ, જે તે બાપે તોડી: ‘લેવો, આ રહ્યો તે લૂટારો !’ એનો પ્રાણ તો એને ગુલામગીરીની શરમીંદગીમાંથી બચાવા મેં મારે હાથે તે કીરતારને હવાલે કીધો છે, પણ એનું બાપું જે તમુંને જોઈતું હોય તો એના બાપ તરીકે જે હકુમત હું તે ઉપર ધરાઉં છું તેને આધારે તે હું તમારે સ્વાધીન કરું છું. એને તો મેં તમારા સપાટામાંથી સદાનો મોકલ્યો કીધો છે, પણ એનું લોહી રેડવાનો જીમ્મો મારે શીર છે. હું તમુંને શરણ થાઉં છું.——”

દસ્તુર પેસુતન અત્રે થોડીક મિનિટ દમ ખાવા થોભ્યા. તેમના આ હૃદયભેદક હેવાલથી છોકરાઓમાં ગંભિર ચુપકાદી ફેલાઈ. ચાનો વખત થયેલો હોવાથી ચેલાઓની રંગોમાં બંધાઈ ગયેલું રંગત પાછું ચાલુ કરવા મેહરબાન પ્રિનસિપલ સાહેબના હુકમથી તેઓને ચા પીરસવામાં આવી, જે નોશ કીધા બાદ બેહદીન દસ્તુર પેસુતને પોતાનું કર્ણા-રસીક દાસ્તાન પાછું ચાલુ કીધું. તેવણ બોલ્યા:

“પેલો ઇંગ્રેજ અમલદાર જે પોતાના ક્રેંચ મીત્રને પેરિસની નજદીકનાં બંદીખાના મધે મલવા ગયો હતો તે તેની ‘ટ્રાયલ’ વેળા પણ હાજર હતો. તે કચ્છારસીક બનાવની સઘલી વીગતો કે’વારની બહાર પડી ચુકી હતી. પેલા ક્રેંચ અમલદારે પેલા બહાદુર ઇંગ્રેજ અમલદારની મુવાફિક પોતાનો એક પગ લગાઈ મધે ગુમાવ્યો હતો. તેનીજ મુવાફિક તેનાં કપાલ ઉપર યુધ્ધનો એક કારી જખમ હતો. તે ઇંગ્રેજ અમલદારની મુવાફિક તેનો ચેહરો શોકાતુર અને ગંભીર હતો, અને તેનીજ મુવાફિક તેના બાલ બુઝર્ગીનો સુફેદ રંગ પામ્યા હતા. પોતાના દોસ્તને હિમત આપવા તે ઇંગ્રેજ અમલદાર તેની બને એટલો નજદીક તે અદાલતમાં ઉભો હતો; જોકે તેવી હિમતની તે બહાદુર ક્રેંચ અમલદારને કાંઈપણ જરૂર દીસતી ન હતી. તેનો લાકડાનો પગ, શીરપરનો જખમ, સુફેદ બાલ અને છાતીપર ચલકતા ‘ક્રોસ ઓફ ધી લીજયન ઓફ ઓનર’ ના ચાંદ સાથે તે એક બહુ ચીતઆક્રશીત આકાર રજુ કરતો હતો. પોતાના બચાવમાં જે કાંઈ તે બોલ્યો તે તેણે આ રીતે ખતમ કીધું.

“જે બેટાને મારા વાહલા દેશનાં લલાંને માટે મેં ઉછેર્યો હતો તેનો પ્રાણ મેં મારે હાથે લીધો છે, કારણ મારો દેશ એક હાથ ઉપર તે પ્રાણ બચાવી બીજા હાથ ઉપર ધાતકી મજૂરીની શરમીંદગીભરેલી ગુલામગીરીનો સદનો કલંક તેને શીર ચોંટાડતો. મારા દેશબંધુઓ, (તેણે પુછ્યું) મારાં આ કામને તમે શું ‘ગુનાહ’ ની ઉપમા આપશો? હું નહિ ધારતો કે તમે તેમ કરો. શરમીંદગીના જે દરિયાવમાં તમે મારા બેટાને સદનો હુબતો કરતે તેના બદલામાં હું મારો પ્રાણ તમને અર્પણ કરું છું. હું મારા દેશને એક ભોગ જોઈએ છે? તેમ હોય તો આ તુચ્છ જીવ જે તેના દેશની કીર્તીને માટે સદા જીવ્યો છે, તે જીવ તે દેશપર સદકે કરવા હું તૈયાર છું. મારી ખાતરી છે કે તમે મને કપકાં આપશો, પણ મને ધીક્કારશો નહિ. તમે મને ફાંસીને લાકડે ચઢાવશો, તેમ છતાં હું ખાતરીથી માનું છું કે તમે મારી ઘેર ઉપર ટુલનો છંટકાવ કરશો. આ પ્રમાણે હું તમે આગલ મારો સઘલો ગુનાહ સ્વીકારું છું. હું એક લડવૈયો, મારી લડાયક નજર તમારા જેવી એક બહાદુર લડાયક પ્રજા તરફ ધનસાફની આર્જુથી ફેરવું છું. મારી છાતી ઉપર જે ચાંદ લકે છે તેનું માનપૂર્વક નામ મુખપર લઈ, તમે, કે જેઓ ફ્રાન્સના

ઇનસાફી બાપ થવાનો હક માગોછો, તેઓને હું ચેલેન્જ કરું છું કે તમારામાં જે હિમત હોય તો મને દોશીત ફેરવો.’

“આ પ્રમાણેનાં અસરકારક વીવેચનથી કોર્ટ ઉપર ગંભિર અસર થતાં ‘જસ્તીશ્રીએબલ હોમીસાઇડ’ એટલે માફ થઇ શકે તેવા મનૂષ્યવધના આરોપ માટે તેને દોશીત ફેરવી ન્યાયાધીકારીએ તેને છોડી મેલ્યો. ખુશાલીના મોટા અવાજોથી કોર્ટ ગાજી રહી, જે ગમે તેવી ધમકીથી દાખી શકાયા નહિ. લોકોનાં એકઠાં થયલાં ટોલાંએ તે બહાદુર સીપાહને આલખડી-પાલખડી કરી ઇનસાફની અદાલતમાંથી તેને ધર દોરી જવાની માંગણી કરી, પણ તે સીપાહના ગંભિર દેખાવ અને દમામદાર નેણાએ તેઓને તેમ કરતાં અટકાવ્યા. તે તેને ધર પાછો ફર્યો, અને બીજી સહવારે તે તેનાં બીજાનામાં કુદરતી મોતે મરણ પામેલો માલુમ પડ્યો. તે વેળા એક નાનું પાલણું કે જે માંહિ અવતરતાં વાર તેના એકપુરા બાલક બેટાને સુવાડવામાં આવ્યો હતો, અને જે પાલણુ ઉપર તેણે ધણીક વાર દુવાળું દગીના, કલામો પઢ્યા હતા, તે પાલણું તેનાં બીજાનાની પડોશમાં પડેલું હતું.”

પેસુતન દસ્તુરે આ કંજણારસીક દાસ્તાન એવા તો ગંભિર અવાજે ખતમ કીધું કે ધણાંક નરમ છાતીનાં ચેલાઓ અને ‘ગ્રાંડ હૉર્ડલ’વાળા ફેટલીક બાઇઓ જે ત્યાં તે વેળા હાજર હતી તેઓની આંખ આંજીથી ચકચકીત થઇ. આ માનલરેલો ઉલરો ખાલી થવા પછી પેસુતન દસ્તુરે હાજર રહેલાંઓને સવાલ કીધો: “સાહેબો, મારી અદના શકતી પ્રમાણે આ કીસ્સો મેં તમો આગળ રજુ કીધો છે. હવે તમો, કે જેઓ પરણીને બાપ થઇ ચુક્યા છેઓ; તેમજ તમો, કે જેઓ હજી કુવારા છેઓ, તેઓને સવાલ પુછવાની હું રજા લેઉં છું કે તમો તે ક્રેંચ સીપાહબચ્ચાનાં કામને વખાણો છો કે વખોડી કહાડો છો?”

સઘળાંઓની નજર આ વેળા એકજ વખતે જવાબ માટે અપીલ કરતી હોય તેમ વડા શીક્ષાયુક્ત તરફ ફરી. તેઓના એહરાપરથી એમ દીસતું હતું કે આ સવાલ બહુ ગંભિર હોવાથી તેનો ઘટતો જવાબ આપવાની જોખમદારી તેઓ પોતાને શીર લઇ શકતા નથી. આ ઉપરથી પ્રિન્સિપલસાહેબે દસ્તુર પેસુતન તરફ ફરી તે જોખમદારી માન્ય કરી:

“દસ્તુર પેસુતન, બાનુઓ અને ગૃહસ્થો,” તેઓ બોલ્યા. “હું તે બહાદુર પણ કંગાળ બાપની દયા કરું છું; પણ તેણે કીધેલાં કર્મને અંતઃકરણથી વખોડી કાઢું છું. મારા ધાર્યા મુજબ તે બાપ એક સ્વ-માનની ખોટી મોટાઇમાં મરી રહેલો, અને પોતાની અને પોતાનાં કુટુંબની ખોટી મોટાઇ શોધનારો આસામી હોવો જોઇએ. તવારીખ માંહેલ જ્યુટસે દેશાલીમાનના આવેશમાં પોતાના બેટાઓને જનથી બેજન કીધા ત્યારે તેની મતલબ પોતાના આખા દેશનું રક્ષણ કરવાની હતી. પણ દસ્તુર પેસુતને આપેલા દાખલામાં પેલા બાપે પોતાના બેટાને મારી નાખીને શું સાહસકર્મ કર્યું? તેણે તો માત્ર તેના ધાર્યા મુજબ પોતાનાં કંગાળ નામને કલંકમાંથી બચાવ્યું. મારા વીચાર મુજબ ગુનાહને પસ્તાવો કરવાની તક આપ્યા વગર પોતાના બેટાને બેજન કીધાથી તે ગુનાહના બોળ સાથે તેણે તેને પેલી જેહાનમાં મોકલાવી દીધો. તેમ કરીને તે બેટાની યાદને તેણે કલંકમાંથી છોડવી નહિ, પણ ઉલટો પોતે ગુનેહગાર થયો. માત્ર તેણે તેની મનની મગરૂરીને તૃપ્ત કરી. બીજા બોલોમાં કેહું તો તેણે સીદ્ધ કરી આપ્યું કે, ‘હું મારા બંધુઓ, નાપાક શેતાનના ફરમાવ્યા મુજબ તમારી આસપાસનાં લોકોનાં મતને ઇશ્વરી નીયમો કરતાં તમો વધુ વજન આપજો.’ ઘણી વેળા ભુંડાઇ ભલાઇના અવતારમાં ગુસ્સી જઇ તેનો આકાર અખત્યાર કરે છે. આપણે કાંઇ ભુંડાઇની હલકાઇ સામે લડવાનું નથી. આપણે તો જ્યારે ભલાઇનો અવતાર લઇ ભુંડાઇ આપણી સામે આવી ઉભી રહે ત્યારે તેને મારી હાથવળી જઇએ.”

દસ્તુર પેસુતન પ્રિનસિપલસાહેબનાં મતને મલતી થયા. તેઓ બોલ્યા કે:

“આજે મેં તમને કહી સંભલાવી છે તેવી કથાઓ મારા જેવી નબળા ક્રે બીજા વધુ અસરકારક જગ્યાનથી તમો જીવનિયાઓ સાંભલો ત્યારે તે ઉપરથી તમને મોટો ધડો લેવાનો છે. આવી કથાઓનું ઉપયોગીપણું કાંઇપણ ના પાડી શકનાર નથી. તેઓ જીવનિયાઓનાં દીલમાં પેવશ થઇ તેઓને વીચારવંત અને ડાહ્યા બનાવે એવી નેમથી કરવામાં આવે છે. જીવનિયાઓ જો તે માંહેથી શીખ ન મેલવે તો તે માંહે વાંક કથા કેહેનારાઓનો નહિ, પણ તે સાંભલનારાઓનોજ નીકળશે. એવી કથાઓ હમણા જેમ મેં તમને સવાલ કીધો તેમ આપણને

સવાન કરવાની ફરજ પાડે છે કે—અમુક દાખલામાં અમુક માણસની તમે દયા ખાવો છો કે તેને વખોડી કહાડો છો ? એવા દાખલાઓમાં મારા માનવંત મીત્રે હમણા જવાબ આપ્યો તેમ તમારે કેહવું જોઈએ કે હમો તે માણસની દયા ખાઈએ છીએ, પણ તેનાં કામને વખોડી કાઢીયે છીએ.”

આ લાપણુ ખતમ થતાં ઝઝકલું થયું હતું, અને જે મેજ આગળ પેસુતન દસ્તુર બેઠા હતા તે ઉપર બે વૉલશેડમાં બે બળતી મીનબત્તી લાવી મેલવામાં આવી. બારી માંહેથી એક સુંદર પતંગ્યું ઉડતું ઉડતું માંહે આવ્યું ને તે બત્તીઓ આસપાસ ભમવા લાગ્યું. ઇશ્વરે ગોયા આ પતંગ્યાંને તે સાંજરે તેની પસંદગી પામેલી આ સ્કૂલના ચેલાઓને એક વધુ બોધ આપવા ત્યાં મોકળી આપ્યું હતું. દસ્તુર પેસુતને એક બત્તી આગળથી અને ત્રિનસિપલસાણેબનાં લાયકીવાળાં ધણિયાણીએ બીજી બત્તી આગળથી તે પતંગ્યાંને ઊરાડવાની કોશેશ કરી. એક શીક્ષકે પોતાની શાલાહટ ઉપર કપડું ઢાંકી તે માંહે તે પતંગ્યાંનો જીવ બચાવવા તેને સપડાવવા માગ્યું, પણ તે પતંગ્યાંનાં માથાંમાં તો જાણે ભૂતજ ભરાયો હતો. તે તો જાણે આજે પોતાના ઝીણાસરખા જીવ ઉપર જોરાવરીજ કરવા માગતું હતું. જરામાં તે ભીંત ઉપર જઈ બેસતું, તો જરામાં બત્તી આગળ આવી તેમાં હોમાવી દેવા માગતું. ત્રિનસિપલે ચેલાઓને કહ્યું કે તે પતંગ્યાંનો જીવ બચાવવાની સૈથી સરસ યુક્તિ જે ચેલો સુચવે તેને તે દિવસે મીઠું મે. મ. બનાજીવાળી

“હુ-ચાઇ દેર ”

નામની ચોપડીની એક નકલ ભેટ આપવામાં આવશે.

અંગળ જાંહગીરે સૂચવ્યું કે “સાણેબ, આપણે આ બન્ને બત્તીઓ થોડીક પળ ધુજવી નાખવી જોઈએ, કે જેમ કીધાથી આ પતંગ્યાંને બહાર ઉડી જવાનો વખત મલશે.” આ યુક્તિ અજમાવવામાં આવતાં કેટલાક ચેલાઓ જેઓએ તેની ફતેહ વિશે શક બતાવ્યો હતો તેઓની અજાયબી વચ્ચે તે ફતેહમંદ નિવડી. બત્તીઓ પાછી સલગાવતાં તે પતંગ્યું તેઓ આગળ આવ્યું નહિ જે ઉપરથી શકમંદ ચેલાઓની વટીક ખાતરી થઈ કે તે બાહરે ઉડી ગયું હતું. જાંહગીરે કબુલેલું ધનામ મેળવ્યું. સારપછી દસ્તુર પેસુતન બોલ્યા. “મારા બેટાઓ, આ

બત્તીઓ ખુલવી નાખી આજ રોજ એક મગતરાંતો જીવ બચાવવા થોડીક મીનીટ અધારાંમાં રહેવાની આપણે કમર કશી છે, તો શું એક માણસ આ મગતરાંની પેઠે દેખતી આંખે આંધલો બની પોતાનો પ્રાણ, પોતાની આખર કે પોતાની કીર્તિને આંખ લગાડવા ઇચ્છે તો તેને બચાવી લેવામાં એથી વધુ જોહમત તમો શું ઉઠાવશો નહિ અથવા તેનો જીવ બચાવશો નહિ? જ્યારે અંધકાર આપણી દયા ઉસ્કેરવા અને એક માણસાઇ ખસલતવું કામ કરવામાં આપણને વધુ મદદગાર અને અનુસરતો થઇ પડતો હોય ત્યારે, તમો મારા બેટાઓ, આજે આપણે કીધું છે તેમ તમારી રોશનીના આતશને થોડીક મીનીટ અલોપ કરવાને ચુકશો ના.”

મિનસિપલસાણેબની દરખાસ્ત ઉપરથી દસ્તુર પેસુતનનો સંઘળાંઓએ ઉપકાર માન્યા બાદ તેવણને માટે ‘શ્રી ચીયર્સ’ના પુકાર કરી ચેલાઓ વીખરાઇ ગયા. બીજે દિને એજ હાલમાં દસ્તુર પેસુતન, મુઅધવાળા માનવંત બેહદીન દસ્તુર ડૉક્ટર તેહમુરુરુપ તાલેવંત પીએચ. ડી. અને તેઓના ગોઠિયા અને કુટુંબીઓને હરાવેલે વખતે ચેલાઓની મુલાકાતે લાવનાર હતા. આ પ્રસંગે ડૉ. તેહમુરુરુપ ચેલાઓ આગળ એક પ્રસંગોપાત વિવેચન કરવાના હતા.

પ્રકરણ ૮૨ મું.

તાલેવંતી વક્તાબાળ—એક નમુનેદાર વક્તા કેવો હોવો જોઇયે ?

“શુરંધરો બેટાઓ—શુર, શુરથી થાવો મચ્છતાની;
યેકદીલ થાવો ખહાદુર, ઇરાની જાહુલ્લતાની.
ફેદુન મીસાલ જાલવો નોક ઇરાની;
જાલવી નોક ને નામ, મુઅયર ધરો તુકીરાની.”

ફસલી સાલ ઉપર કરો વંદન ફયયાની;
કદીમ શાહી રોજ મહે, યકદ્દાન વદઆપ્તી.

ખીજે દિવસે સાંજના વર્ગો છુટ્યા પછી દુરાવેલે વખતે બેઠદીન દસ્તુર ડાં તેહમુરરૂપ, તેવણનાં બાનુ ગુલચેહર, મીં અને મિશિસ એરચ કેહિયાર, ડાકટર દારાબશાહ અને બેઠદીન દસ્તુર પેસુતન સ્કુલની મુલાકાતે આવ્યાં. ડાં તેહમુરરૂપ એક વ્યાખ્યાન આપનાર છે, એ બિના ચેલાઓનાં મુખથી પઠરાઈ ગયલી હોવાથી દેવલાલી મધેનાં ધણાંક બાનુ અને ગૃહસ્થ વીઝીટરો પણ ત્યાં હાજર થયાં હતાં. જમા થયલી મંડળીએ સ્કુલનું ભેગું ‘ઇન્સ્પેકશન’ કર્યા પછી અને અરસપરસ ઓળખાણપીછાણ થયા પછી પ્રિન્સિપલસાહેબે ડાં તેહમુરરૂપને ચેલાઓને પોતાની વાકચાતુરીનો લાલ આપવાને અર્જ ગુન્નરી. જવાબમાં આ શરમાળ વક્તા નીચે પ્રમાણે બોલ્યા.

“બાનુઓ અને ગૃહસ્થો, આપણી આ પારસી ‘ઇટન’ ની મુલાકાતે હું આજ પેહેલીજ વાર આવ્યો છું. પ્રિન્સિપલસાહેબે મને હમણાં ચેલાઓ સનમુખ બોલવાની અરજ કરી છે, તે અરજ સ્વિકારતાં મને ખુશાલી અને અંદેશો પેદા થાય છે. પેહેલી લાગણીનું કારણ તમે સમજી શકશોઃ ખીજનું કારણ તમારા ચેહરા ઉપરથી હું જોઉં છું કે તમે સમજી શકતાં નથી, માટે તે હું ટુકમાં સમજાવીશ. અંદેશો એટલા-માટે કે ચેલામંડળમાં હું લવીખ્યના બોલમાઓ, વક્તાઓ, બારિસ્ટરો, વકીલો, ડાકટરો, અધિપતિઓ, શીક્ષાગુરૂઓ વગેરે, વગેરે જોઉં છું. લવીખ્યના આ મહાન પુરૂષોની હાજરીમાં મારા જેવો એક અદના પુરૂષ બોલતાં બીહું, અને શું બોલવું અને શું નહિ તેનાં વમાસનમાં પડે તો તેમાં અભયબ થવા જેવું કાંઈ નથી.

“આ શાળાના સ્થાપક અને તેના વહીવટ અને કારોબાર, વીશે એટલું તો બોલાયું છે, લખાયું છે, ને વંચાયું છે કે તે વીશે વધુ બોલવું હું બીનજરૂરનું જોઉં છું. મારી દીલગીરી એટલીજ છે કે એ શાળાને બોહળા પાયા ઉપર મુકવાને અને તેને એક બન્યકનું પાકું બાનું બનાવવાને આપણા ટોળા તરફથી કાંઈપણ ઉપાયો યોજવામાં આવતા નથી.

“શુમારે બે મહીનાની વાત ઉપર, અયે જવાંમદો, જ્યારે તમારી મુલાકાતથી હું બેનસીબ હતો ત્યારે મારા કેટલાએક દોસ્તોની ઓજરખાહીથી માઈ પંચગનીના પાહડી મુલકમાં જવું થયું, જ્યાં હમે

અલખતાં આ મહાન 'ઇટન' ની નાનકડી બેહનની મુલાકાત લીધી. તે વખતે મેં કેટલાક ઇશારાઓ સાંભળ્યા કે તે પાહડી જમીન તમારી આ સપાટ જમીન કરતાં ચેલાઓનું અંગળળ તેમજ મગજશક્તિ વગેરે ખીલવવાની આબદમાં વધુ કાર્યસાધક થઇ પડવી જોઇએ. વળી ત્યાં ચેલાઓને અવલોકન કરવાની અને કુદરતી રચના નીહાલવાની વધુ તક મલવી જોઇએ, એવું પણ મેં સાંભળ્યું. એ ઇશારાઓએ મને મારાં એક ચોક્કસ વાંચનની યાદ આપી જે હું તમે આગલ તમારી પરવાનગીથી દર્શાવીશ.

“જમાને પીશીનમાં એક થાકથી આજેઝ થયેલો જૈફ મુસાફર એક અતીશ્ય ઊંચા પાહડની ટોચેતી આગલ આવી પોહ્યાંચ્યો. તે બેહદ લાંબી મુસાફરીની રંજથી કાયર નહિ થતાં તેણે તે પાહડ ઉપર ધીમેથી અને દ્રઢતાથી ચઢવા માડ્યું. તે પાહડની ખુલ્લંદી ઉપર એક દેવાળ્ય અથવા એક મંદીર હતું. તે મુસાફરે કસમ લીધા હતા કે મરનાં અગાઉ આ મંદીર તે જોશે. જે પાહડ ઉપર તે જવા માગતો હતો તે ‘આંધડીયલ’ અથવા કલ્પીત પુર્ણતાને નામે જણાયલા પર્વતો માણેલો એક સર્વથી ઊંચો પર્વત હતો; પણ તેનાં આશાવંત જીગર અને લોખંડી પાંઉઓએ તેનો જરાપણ મુજકો કીધો નહિ. વખતનું વેહવું તે ભૂલી જતો, પણ આશાનું ઝળકતું કીરણ તેની ચશમ આગલ સદા રોશન રેહતું. તેણે દર્યાકિત કીધો કે અગરજો હું આ પાહડી ખુલ્લંદી ઉપર પોહ્યાંચવા અગાઉ પટકાઇ પડું તોપણ એક ખ્યાલ મારાં દીલને દીલાસો દેશે અને તે એ કે ખુલ્લંદ મોટાઇની ખુલ્લંદી ઉપર પોહ્યાંચવાના રાહ રાસ્ત ઉપર જતાં મારું બદન આજેઝ થયું; જ્યારે મંજલની રંજથી તે નીરાશ થતો ત્યારે પોતાનાં દીલને તે આ પ્રમાણે દીલાસો દેતો. ‘હિમતે મર્દાં તો મદદે ખોદા !’ આ મસલ પ્રમાણે તે મહાન મંદીરના આરાસ્તા કીધેલ, સંગીન દરવાજા આગલ પોતાનાં કદમ તે લાવ્યો. તેણે તે દરવાજા ચોકતાં સુદેદ અરફ જેવી દાઢીવાલા એક પીરમર્દે તે ખોલ્યો. આપણા મુસાફરને જોતાં તે પીરમર્દના લખો ઉપર હસવું ફરી વળ્યું. ‘યા ખુદા,’ તેણે બીચાર્યું. ‘વળી એક ખીજો ! આનો ભરમ શું હશે ?’

“ ‘અયે પીરમર્દ !’ મુસાફર ખોલ્યો. ‘મને તું મેહરબાનીની રાહે વાકેફ કરશે કે શું આપરે હું અકલો એલમની અન્નયખીઓથી ભરંચુર અયેવાન આગલ આવી પોહ્યાંચ્યો છું ? અહીંયાં પોહ્યાંચવા મેં

હબ્બરો માઇલની મંજલ કાપી છે, ને યઝદાનું નામ જાપાનપર લઇ કહું છું કે મેં ઘણું ખમ્યું છે.’

“તે પીરમદે તે મુસાફરનાં ખલાં ઉપર આંગલી લગાડી નરમ અવાજે કહ્યું:

“ ‘અએ બેગાના મદે ! આ કાંઇ અકલો એલમનું મંદીર નથી. જે ખુલંદ મોટાઇની શોધમાં તું ફરે છે તે આ પાહડી ટાંચ ઉપર તું ને મલવાની નથી. મોટાઇનું એ મંદીર તો સપાટ મેદાનની વચ્ચોવચમાં તું ને મળી આવશે. અફસોસ, મારા ગરીબ મુસાફર, તું તારો રસ્તો ભૂલ્યોય.’

“તે મુસાફરની ચળકતી ચશ્મો હવે જઈ મારી ગઇ. આશા હવે તેનાં દીલમાં મરી ગઇ. ઉમર તેના ઉપર ગાલેબ આવી હોય તેમ તે હતો તેનાં કરતાં એકાએક વધુ જૈફ દીસવા લાગ્યો. પોતાનાં બદનને રાહત આપવા પોતાના હાથમાંની મજબૂત ડાંગ ઉપર તેણે તે ટેકવ્યું. કંટાલેલે જીવે તે અયેવાનના પાસબાનને તેણે સવાલ કીધો: ‘હું જરા અહીંયાં આરામ લેઉં?’ તે પાસબાને ના પાડતાં તે મુસાફરે ખીજે સવાલ કીધો: ‘આ પર્વતની ખીજ બાજુએથી કાંઇ ઉતરાણનો વધુ સેહલ માર્ગ છે અને આ પાહડતું કાંઇ નામ છે?’ આ બન્ને સવાલોનો તેને નકારમાં જવાબ મળ્યો. ‘વારૂ ત્યારે આ મંદીરનું તે કાંઇ નામ હશેજ?’ તે પીરમદે ફરી ડોકું હલાવી ના પાડી. તે મુસાફરનું જીગર્ડ આથી ઉસ્કેરાઇ આવ્યું ને તે બોલી ઉઠ્યો: ‘ત્યારે હું એને ‘અયેવાને આબુદે દેલ’ એટલે ‘તુટેલાં દીલનું મંદીર’ નામ આપું છું. આએ તારા સુખનોએ, અએ પીરમદે, મારાં જીગરને ગોણા ચાક ચાક કીધું છે.’

“આમ બોલતાં પોતાનાં પગલાં ફેરવી તેણે ચાલવા માંડ્યું. તે પીરમદે તેની દુન્યાલે ગયો. ‘ખીરાદરે અઝીઝ,’ તેણે કહ્યું. ‘અહીંયાં આવનારાઓમાં તું કંઈ પેછેલો નથી, પણ છેલ્લો તો ખરેજ. તારી ચકશાન સફાઈદાર સરજમીન ઉપર તું પાછી કદમબોશી ફરમાવ, અને તારા બેરાદર રહીશોને ખબર કર કે અકલો એલમનું ખરૂં અયેવાન એ સપાટ જમીનની વચ્ચોવચમાં ઉસ્તવાર ઉભું છે. તે અયેવાનને દરવાજા જેવું કાંઈ નથી—ખાસો આમને માટે તે સદા ખુલ્લું છે.

એ અપેવાન કંઈ આજકાલનું ત્યાં નથી. ઉદ્યોગ, જીંદગીની જોહમત, વેહવાર, ખંત અને યત્ન રોજબરોજ ન્યાં પ્રસરી રહ્યાં છે તેવી લખખો આદમથી વસાયલી ચક્રશાન જમીન ઉપર ધણા પુરાણા જમાનાથી અકલો એલમનું એ મંદીર તે કરીમે કારસાજે બાંધેલું છે. શીલસૂક અને ઘોંડફેરો ત્યાં એકઠીવખતે દાખિલ થઈ શકે છે. તે કંઈ એક ઝલકતી લલુકદાર ઇમારત નથી: તે તો એક તદ્દન સાદી, સુદૃઢ પણ તે સાથે સંગીન અને રોનકદાર ઇમારત છે. અપે બીરાદાર, એ મંદીર આગલથી તું ધણીવાર પસાર થઈ ગયો હશે, છતાં તારી ગાફેલીથી તે ઉપર નજરચૂક કીધી હશે.’

“‘તું કેહ્યું, અપે પીરમદ, ત્યારે મને પણ તે વાતની યાદ થાય છે. એ ઇમારત આગલ મેં ધણાં છોકરાંઓને રમતાં જોયાં છે. બ્યારે હું નાનો હતો ત્યારે હું પણ ત્યાં આગલ ખેલતો હતો. અરે, તે સફાઈદાર ઇમારતમાં શું સંગીન માવો સમાયેલો છે તેનો જો મુજ બદબખતને ખ્યાલ હતો તો—પણ જવા દેવો. સરગશતે થયલાં શીર ઉપર વિલાપ કરવો બેજ છે.’

તે મુસાફરે આહુનું કે ત્યાં પડેલા એક જખરદસ્ત સંગ ઉપર તે પોતાનું બદન ટેકવે, પણ તે પીરમદે મના કીધી. ‘ખખરદાર,’ તે બોલ્યો. ‘આ જગા આસાયશને માટે નથી. એક વખત તું અહીંયાં થોભ્યો તો સદાનો અહીંયાં ચોંટ્યો એમ જાણુજે. ચાલવાથી થાક તારાથી દુર નાસશે: સેહજ પણ આસાયશથી તે તારી ઉપર ગાલેબ આવશે.’

“તે મુસાફરે કહ્યું. ‘જરાપણ આગલ વધવાનો મારો ઇરાદો નથી, કારણ ગમે એવી ભૂલભરેલી રીતે પણ મેં મારી સફર ખતમ કીધી છે એમ હું માનું છું.’

“‘અહિયાં થોભવું તું ને લાજમ નથી; જોકે તું તારો રસ્તો ભૂલ્યો છે, અને તેથી તું નીરાશ થયો છે, છતાં જો તું પાછો ફરશે તો બીજાઓને એવીજ રીતે રસ્તો ભૂલતાં અને નીરાશ થતાં તું અટકાવી શકશે. તારે મુલક પાછો ફરતાં જો લાનભૂલાઓ તારીજ મુવાફેક આ પાહડી ટાંચ ઉપર આવતાં તું ને મલે તેઓને તું અટકાવજે ને તારી સાથ પાછા લઈ જજે. જેઓ અત્રે આવવાની તક્યારી કરતા હોય તેઓને તું દુરઅદેશીથી દરિયાફત કરવા ફરમાવજે. તેઓને સવાલ

કરજે કે ખોદાતાલા આવી એક એકાંત અને ભયભીત પાહડી શિખર ઉપર—
 ન્યાં તેનો લાલ કાંઈ લઈ નહિ શકે તેવા એકાંતવાસમાં—અકલો
 એલમનું મંદીર સ્થાપે એ ખ્યાલ શું બેહુદો નથી? તેઓને કેહજે
 કે જેમ તેઓ માંહેલા કેટલાકાને દીસે છે તેવા સખત દીલનો ખુદા-
 તાલા નથી. તેઓને બહુર કરજે કે અકલો એલમ અને પુર્ણતા પાહડી
 શિખરો ઉપર તે છુપાવી રાખતો નથી. મોટા મોટા સપાટ મુલકમાં—
 ન્યાં લખો આદમો વસે છે ત્યાં રોજીંદી જીંદગીની જીજ્ઞાસા વચ્ચે—
 ન્યાં અનાજ ઉગે છે, ન્યાં મરદ અને યોરત એકસરખી રીતે વેઠ
 કરી કાંઈ ખુશાલીથી તો કાંઈ દીલગીરીથી પોતાનું ગુજરાન કરે છે
 તેવા મુલકમાં અને તેવા સંજોગોમાં ખુદાતાલા યજ્ઞી અકલો એલમનું
 અયેવાન બાંધે છે.

“મુસાફરે ઉત્તર દીધો: ‘ત્યારે તમારા કેહવા મુવાફેક હું
 કરીશ.’ અને પોતાની કંટાળાભરેલી મંજલ તેણે પાછી કાપવા
 માંડી; પણ રાહ લાંબી હતી, અને તે પોતે જૈફ ઉપરાંત થાકેલો હતો.
 આપણો ગરીબ મુસાફર પુર ઉઘટ હોંસમાં જ્યારે પેલાં પાહડી શિખર
 ઉપર ચઢતો હતો ત્યારે તે ચઢાણ કાંઈ ગુલાબની આદર જેવી તો તેને
 લાગીજ નહિ. તે સખત તો હતીજ; પણ આશા ઉમેદ વગરની ઉતરાણ
 તેને મનસે કાંટાનાં ખીજાનાસમાન થઈ પડી.”

ઉપલો અહેવાલ ખતમ થતાં ડૉઁ તેહમુરુપ બોલ્યા: “અયે જવાં-
 મદો, તમો, કે જેઓ ભવીષ્યની ઓલાદની ચહડતીના ભુરજ
 મીસાલ છેવો, તેઓ એવું અતુમાન કરશે કે તે ગરીબ મુસાફર પાછો
 પોતાને વતન પોહોંચવા પામ્યો હશે નહિ. મખાદા તેમજ હોય, પણ
 આ તો ચોકસ છે કે વલતી સફર તે શુરૂ કરી ચુક્યો હતો. સઘલા
 મુસાફરો કાંઈ આવી હામ ભીડતા નથી. મારા જીવાન દોસ્તો, તમે પણ
 હું આશા રાખું છું કે એજ મુસાફરની માફક ઉમંગી અને ખતીલા
 થશે. રાહે રાસ્ત ઉપર પોહોંચતાં જો તમે આડકતરા ફાટો, તો,
 ‘રીવર્સીંગ સ્ટેશનો’ ઉપર અગતીરથો કરે છે તેમ ચકાવો મારી પાછા
 કરજો. શાયર કહી ગયો છે તેમ આ દુનિયાને એક ખ્યાલી ખાખ
 સમાન સમજતા ના. તમારાં રવાનને કદીપણ નીંદ્રાવશ થવા દેતાં ના,
 કારણ આવું રવાનું મુવાસમાન છે. જીંદગી એ એક સીદ્ધ થયલી

ખીના છે. તેના છેડાની સીમા ઘેર કે દોખમું નથી. મટીસે મટી ને ખાકસે ખાક કાંઈ રવાનને માટે ખ્યાન કરવામાં આવ્યું નથી. જીંદગીની જીકરનાં મેદાનમાં જીપલાવતાં અને રાહ રસ્ત તરફ જતાં મેંઢાંનાં ટોળાં સમાન નહિ પણ શૂરા પેહલવાન મીસાલ તમે વરતજો. મહાન પુરૂષોની જીંદગાનીના અહેવાલો આપણને નસીહત કરે છે કે, આપણે પણ આપણી હૈયાતી ઉત્તમ બનાવી શક્યે અને આ ક્ષાની જેહાનમાંથી કુચ કયા અગાઉ જીંદગાનીની દોરીની રેતાળ જમીન ઉપર આપણાં કાર્યોના યાદગાર છાપ આપણે પણ મારી જઈ શક્યે. એ છાપો એવા મજબુત હોવા જોઈએ કે જેથી આ ક્ષાની દરિયાવની કીસ્તી ઉપર આપણી પછવાડે જોંકા ખાતા મુસાફરો તેઓની રાહ ચુકતાં અથવા તેઓની કીસ્તી લાગતાં તે પગલાં જોઈ હિમત પકડી ખોહોલો માર્ગ પાછો મેલવે.

“તમારાં સારાં નામ અને કીર્તીને, મારા બેટાઓ, કાંઈને પણ ચોરી લેવા દેતા ના. તમે તેને ઝાંખ લાગવા દેતા ના, કારણ તમારાં રવાનને અમર કરવામાં તેઓ મુખ્ય કામ બળવે છે. તમારી ધનદોલતના ચોરથી જેટલા તમે ડરો તેના કરતાં હઝાર બાર વધુ તમારાં સારાં નામ અને કીર્તી ઉપર છાંટા ઊરાડનારાથી તમે ડરજો. દોલત તૂચ છે: તે આજ છે ને કાલ નથી. આજ તમારી, કાલ મારી, અને આવતા રૂઝોમાં તે ખીળ હળરોની થશે. તેની ગેરહાજરીથી તમે ગરીબ થશો નહિ; પણ ખીળ હાથ ઉપર જો કાંઈ શખ્સ તમારું સાઈ નામ અને કીર્તી તમારી કનેથી છીનવી લેવામાં ફતેહ પામે તો તેથી તે પોતાને નવાજી શકશે નહિ, પણ તમને તો ખચીતજ તે લાચાર બનાવી દેશે.

“મારા બેટાઓ, અત્રે તમને જે ઘણાંક ઉત્તમ શીક્ષણો મળે છે તે માંહિ બરીફજરે ઉઠવાના અને અવલોકન કરવાના ચુણેને હું મોટી અગત્યતા આપું છું. નીચમીત બંદગી અને કવાયદ કાંઈ ઓછી અગત્યતા ધરાવતાં નથી. હું પોતે પોહ ફાટતાં ઉઠનાર આસામી છું. સુખી તે માણસ, કે જે એમ કરે. દર સહવારે તેને માટે દહાડો ખુશખુશાલ તાજો તરફડતો જન્મ પામે છે. તેને માટે તે અશોષ અને ખુશનુદીલચો નીવડે છે. એક રમુજી ખુશાલ બાલક જેમ ખીળઓને ખુશમીઝાઝી

ખનાવે છે તેમ ઉગતા રોજની કુદરતી જુવાની ખીન્નઓને બાઝી તેઓને જુવાન બનાવે છે. કોઈપણ માણસ જે બરીફજરે ઉઠી ચાલવાની કસ-રત કરતો હોય તેની ઉપર બુદ્ધાપો કાંઈ એમ હું માનતો નથી.

“અવલોકન વીશે બોલતાં હું કહીશ કે જીવંતગાનીની જીવંતમાં એક જુવાનિયો તરે છે કે કુબે છે, હારે છે કે જીતે છે, તેનું તોલ ચોક્કસ ગુણો, જે દુન્યવી આંખોએ જોતાં કદાચ હલકા ગણાય, તે ઉપરથી કરી શકાય. પેલુલો ગુણ તે ‘ઇનકવીઝીટીવનેસ’ અથવા કાનાસુની કીવાં પુછપરછ, અને બીજો ‘ક્યુરીઝીટી’ એટલે કુદરતી ચટપટ અથવા જીજ્ઞાસા છે. એક જુવાનિયો જે દરેક નવી ચીજ નીહાલતાં તેને ચુંથીને ચાંદુ પાડે, જેનો ચટપટયો ખટપટયો ખવાસ તેની જીજ્ઞાસા તૃપ્ત થાય ત્યાંસુધી તેને જાંપીને બેસવા દેતો ન હોય અને તે જો થાકથી સદા અળણ્યો હોય તેવો એક જુવાનિયો મારા ધાર્યા પ્રમાણે બહુજ કીમતી ગીરો સાથે જીવંતગાની લડતમાં જીતેલો છે. તેને પરવર-દેગાર સદા સહાય થાય છે.

“મારા બેટાઓ, મેં તમારું નાનકડું કેતાબખાનું જોયું છે. તમારાં એ કેતાબખાનાંને જો તમો ચાલો તો એક દાયકામાં એક બહુ ઉપયોગી કેતાબખાનાંમાં બદલી નાખો. એક કેતાબખાનું એક પવીત્ર મંદીર યા દક્ષનમુકામ સમાન છે જ્યાં પગ મેલતાંજ આપણુ ગંભીર બનિયે છીએ અને આપણામાં માનપૂર્વક લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. ધણાકે મહાન પુરૂષો આ મંદીરમાં કબરવાસ—ખરું બોલું તો કેતાબખાસ—થયલા હોય છે. સુવાજતાં તેઓ તમો સનમુખ જીવતા છે. સદીઓ ગુજર્થા જતાં તેઓના આચારવીચારો તમો જાણી શકો છો, તેઓની સાથે તમો વાત કરી શકો છો, અને દૂરદરાજ મુલકોમાં અને બિયા-બાનમાં તેઓ સાથ મુસાફરી કરી શકો છો. કુલવાડીમાં લટાર મારવી હોય, સુગંધી પમરાટ લેવો હોય, યા શેખ સાઅદી સાથે વાત કરવી હોય તો કહાડો ‘ગુલેસ્તાન’ અને ‘બુસતાન’ ! જંગનાં મેદાનમાં ડોક્યુ કરવું હોય કીવાં પેહલ-વાનોસે પીછાણ કરવી હોય તો કહાડો ‘શાહનામે શીર્ફશી’ ! બેહસ્ત દોજખ વીશે મુજલેમત કરવી હોય, એક અપંગ માણસની કલ્પનાશક્તિ શાયરીની અને લખાણબાજની બુલંદી ઉપર તમને કેમ દોરવી શકે છે તેનો ક્યાસ કરવો હોય તો એક કાગળના ટુકડા ઉપર નામ લખવું

નેત્રબિન ગુરથમાન મિલતન તમારી સનમુખ આવી ઉભો રેહશે. ટેનિસન સાથે વાત કરવી હોય તો મુખમાંથી બોલ નીકલતાં તે તમે સનમુખ હાજર થશે. આ બધું ગુઝરતે સાલોના મહાન કર્તાઓનાં કાર્યોનું પરિણામ છે.

“આ કેતાબવાસ થયલા પુરૂષોની હાજરી જેટલી આપણને દૃષ્ટાવે છે તેના કરતાં આજકાલના કેટલાએક પુરૂષો જેઓ પોતાને અંધકર્તા, નાવેલીસ્ટ, કવિ, લેખક, ‘કર્તા’ યા ‘રચનાર’માં અપાવવા માગે છે તેઓની શેખી આપણને હઝાર બાર વધુ હેબતાવી મારે છે. તેઓ આ કેતાબવાસ થયલા મહાન પુરૂષો સાથે હરીફાઈની કમર કસતા દીસે છે. તેઓને તેઓ એમ કેહતા જણાય છે કે, ‘તમે ઘણાં વરસ થયાં નવીશંદાઓમાં અપતા આવ્યા છો, અને કેતાબખાનાંમાં કેતાબવાસ થયા છો; ખીસો, અને અમારી જગા તમારા વચ્ચે કરો. જે કાંઈ કચરાકુળ જેવું, ગલ્યું ન ગલ્યું, લુખ્ખું સુકકું હમો લખિયે, જે બંધબેસતી ન બેસતી ઇંગ્રેજી વાર્તા અને લખાણોનાં હમો ભાષાંતર અને ઉતારા કર્યે, પશ્ચિમ તરફનાં જે કર્પીણ ખૂનો, કર્મો અને બદીઓ રાંક પારસી ટોળાને હાથે લખાણરૂપે હમે થતાં દેખાડયે, ઝમકદાર અને નેશદાર ઝખાનનાઓમાં હેઠલ હમો જે મર્યાદા રહિત વાકયો હમારાં પાત્રોને બોલતાંરણુ કર્યે, તેવી કેતાબો હમારાં ઉમદા લ ડોળ અને લખાણની મોતેબ-રીની શાહદતો તરીકે આ પુરાણા કબરવાસીઓની વચ્ચે સચવાઈ રહેવી નેમએ. સદીઓ વીત્યાબાદ હમારી કેતાબી કબરોમાંથી હમો નામચીનો પણ તે જમાનાના જીવતાંઓ આગલ હમારો દૌરદમાંમ દેખાડી તેઓને આંજ નાખશું અને તેઓ પાસ હમારી કીર્તિની વાહુવા પોકરાવશું.

“આ જીવંતગુજીન એલમાઓની સફમાં ખીરાજવાની સરકશી તમારો આ અદના બોલનાર કદીપણ કરશે નહિ,” ડૉક્ટર તેહમુરસ્પે લખાવ્યું; “અને તમે પણ, મારા લવીખના નેદ્ધાઓ, હું ધારું છું કે એજ મારી નાકેશ સલ્લાહ ઉપર બેથી ત્રણ દાયકા પછી અમલ કરશે.

“છેલ્લે, હું તમોને બે બોલ કેહવા માગું છું. અકલો એલમનાં મંદીરતું ખ્યાન તમોને આપીને પંચગનીના પાહડી મુલકમાં સ્થાપાયલી આ ‘છટન’ ની નાની બેહનને હું કાંઈપણ પ્રકારે ઉતારી પાડવા અથવા તેને ગેરમનસાફ કરવા માંગતો નથી.”

અત્રે ડૉક્ટર તેહમુરસ્પે તાલીઓના ભારે ગડગડાટ વચ્ચે પોતાનું બોલવું ખતમ કીધું, અને ચેલાઓનાં ખેંડની મોજ ચાખ્યા પછી તેઓ વીદાય થયા. તેઓના જવા અગાઉ કેટલીક બાનુઓએ તેઓને આગ્રહ કીધો કે તેઓની પુરસુદે પારસીઓમાં હાલ ચર્ચાતી એક જરૂરની બિના, જે 'નોવેલ અથવા નવલકથાનું વાંચન' છે તે ઉપર તેવણે પોતાના વિચારો એજ 'છટન' મધે એક ભેગા મેળાવડા સનમુખ જાહેર કરવા. એ અર્જ સ્વિકારીને બીજે અઠવાડિયે ડૉ. તેહમુરસ્પે આ અગત્યની બાબત ઉપર એક ટુક પણ અસરકારક વ્યાખ્યાન આપ્યું, જે નીચલાં પ્રકરણમાં વાંચક સનમુખ હું ધરું છું.

પ્રકરણ ૮૩ મું.

તાલેવંતી વક્તાબાજના વધુ બાણો-નવરંગી નવલકથાના પચરંગી ઢંગો.

“તન ને મનની સ્વચ્છતા, છે શુભ ન્યામત બાણ,
જે આ વાંચન બહુ મેળવે, તેને સુખીયો જાણ.”

“બાનુઓ અને ગૃહસ્થો,” ડૉ. તેહમુરસ્પ દેવલાલીની ‘છટન’માં પોતાનું ખીજું લાષણ શરૂ કરતાં બોલ્યા. “શું આપણી કન્યાઓએ દીલ ઉસ્કે-રનારી નોવેલો વાંચવી જોઈએ?” આ સવાલ આપણાં પારસી મંડળોમાં વારંવાર પુછવામાં આવે છે, પણ હજી તેનો કાંઈ સંતોષકારક નિર્ણય થયો નથી.

“આપણી ધણીક ‘મમા’ઓ દરરોજ સવાલ કરે છે કે હમો હમારી દીકરીઓના નોવેલ વાંચવાના ‘ટેસ્ટ’ને ઉત્તેજન આપ્યે કે અથવા જો તેમ નહિ કર્યે તો હમારી રંગ વગર તેઓને તે શોખ પુરો પાડવા દઈએ કે? આપણા જીવાન છોકરાઓના બાબમાં પારસી ‘પપા’ઓ આજ સવાલ ઉઠાવે છે. આજે જ્યારે અત્રે એજ બાબત ઉપર મને મારા અદના વિચારો દર્શાવવાને કેહવામાં આવ્યું છે ત્યારે હું બાખુશીથી તે દરખાસ્ત ઉપાડી લઉં છું.”

“મારા વિચાર પ્રમાણે શું છોકરા કે છોકરીઓએ દીલ ઉસ્કેર-
નારી નાંવેલો વાંચવી જોઈએ નહિ. એવી વાર્તાઓ તેઓનાં મગજ
આગળ આ દુનિયાઈ જીંદગાનીમાં બનતા બનાવોનો આબેહુબ ચિતાર
રજુ કરવાને બદલે અણહદ ખુબસૂરતી, શીરેશ્તાઈ ખસલતનો પ્યાર અને
દુનિયામાં કવચીતજ દીઠામાં આવે તેવી હિમત અને ખીનસ્વાર્થીપણાનાં
કદપીત અને સહરાગાતભરેલાં ચિત્રો રજુ કરે છે. માફ નાં ચાલતું હોય
તો હું કદપીત બનાવોના કરતાં સંભવીત બનાવોથી ભરપુર નાંવેલો જુવા-
નિયાઓ વાંચે તેવા ઉપાયો યોજું અને તેમ કરવાને માટે હું તેઓને
એક ‘રોમેન્ટીક’ સ્કુલના કરતાં એક ‘રીએલીસ્ટીક’ સ્કુલમાં મોકલું.
હું જોઈને ખુશી છું કે એવીજ એક ‘રીએલીસ્ટીક’ શાળામાં હાલ તમે
અભ્યાસ કરવાને અને તમારી જુવાન જીંદગી ખીલવવાને નસીબવંત
નીવડયા છો. ગંભીર પ્રકારના પણ સંભવીત બનાવોથી ભરેલી ચોપડીઓ
વાંચ્યાથી આ દુનિયાની કાળી બાજુ જોઈ લઈને કદાપી કેટલાંક જુવાન
મગજે ચોંકી જાય તે વાત ખરી છે, પણ એ બિના તેઓને જેટલું
નુકસાન કરે તેના કરતાં અવિખ્યમાં જ્યારે ખરી જીંદગાનીમાં તેઓ પેલા
સહરાગાતી સ્વભોગ, પ્યાર, ખુબસૂરતી, હિમત વિગેરેની ગેરહાજરી જુવે
ત્યારે તેઓને જે નીરાશો મળે તેની આગળ પેલા સંભવીત પણ ચોંકા-
વનારા બનાવોની ગંભીરતા અધકારમાં દટાઈ જાય છે.

“જુવાનિયાઓને જીવતીજગતી જીંદગાનીમાંથી દુનિયાઈ અનુભવ મેળ-
વવા દો, જેઓ અનુભવ મેલવતાં ધરડાં થયાં હોય તેઓના અનુભવનો
આછો લાહવો તેઓને ચાખવા દો; જેઓએ જીંદગીમાં સુખનો
પ્યોલો ચાખ્યો હોય અને જેઓનું જીવનું પ્રમાણુ થયું હોય તેઓની
સોખત તેઓને સાંધવા દો. આ એકલોજ માર્ગ છે કે જે તેઓને
લાંબી અને સુખી જીંદગી ભોગવવાની ખરી જુગતી શીખાડશે.

“જે ક્રીસ્ટાઓ એવું દર્શાવતા હોય કે પરજીલા પુરૂશો એવા
પ્રકારના આસામીઓ હોવા જોઈએ કે જેઓ પોતાનો આપો ભવ પોતાની
બાયડીનાં ગુંઠણુ આગળ બેસી ગાલે ચથવા જે ક્રીસ્ટાઓ એવું કહેતા
હોય કે પરજીલી બાયડીઓનું કામ માત્ર સઘજો વખત લટકાયટકે
કરી પોતાના ધણીઓને મોંઘ પમાડવાનું છે, તેવા ક્રીસ્ટાઓ તમે મા-
બાપો જુવાનિયાઓને વાંચવા દેતા ના.

“ચાનક આપનારી અને રમુજ વાર્તાઓ, અને દેશહિતકારીપણાની અને રણક્ષેત્રમાં જોવામાં આવતી ખરેખરી દલેરીની, સાદી ક્ષીલસૂક્ષ્મની, સાધારણ તર્કશક્તિનો ઉપયોગ દર્શાવનારી અને દુરઅંદેશ વિચારોથી ભરપુર લખાણોથી જીવાનિયાઓનાં. મગજોને તમે તૃપ્ત કરો. તમારાં છોકરાંઓની આસપાસ સદા નીતિવાન અને ખુશાલ સ્ત્રી-પુરુષોનું ને સૌખ્યતીઓનું કુંડાળું જમા કરતા રહો, કારણ ખુશાલ સૌખ્યત આનંદી જીવ બનાવે છે. જો માફ કર નાનાં બુલકાંઓથી ભરપુર હોય તો હું તેઓને એવી ધુમ મચાવવા દઉં કે સારો દીવસ મારે કાને હસવાના અને રમુજ ટોલટપાના પડધા પડયા કરે.”

“એક હૉસ્પિટાલમાંથી વિદાય થતા દર્દીઓ અને વીઝીટરો પોતા સાથે ગમે તેવી તેઓની ખીનમચ્છા છતાં એક જાતનો ચોક્કસ દુર્ગંધ ‘હૉસ્પિટાલ સ્મૅલ’ પોતાનાં શરીર સાથે આમેજ કરી બહાર લાવે છે. જે નાંવેલો એવું સંભળાવે કે આ દુનિયાં સઘળી ખૂતીઓથી, ખોટી સહી કરનારાઓથી અને ચક્રમ માણસોથી ઉભાઈ જાય છે તેવી નાંવેલો ઉપલાજ પ્રકારનો દુર્ગંધ પોતાના સફાઓમાંથી સદા કાઢતી રહે છે.

“એક ઇંગ્રેજ બાનુ એક વેળા એક નામીયા ફ્રેંચ અંથકારને મળવા ગઈ ત્યારે તેણીએ તેને એક પુસ્તક વાંચવામાં રોકાયેલો જોયો, કેજે પુસ્તકમાં ઠેકાણે ઠેકાણે સ્ત્રી-પુરુષોનાં ધણાં સહરાગાતી ચિત્રો દોરેલાં હતાં. તેણીએ તે અંથકારને કહ્યું કે તમોએ આ ચિત્રો ઉપર નજર દોડાવવી સજાવાર નથી, કારણ જ્યારે તમે એક ‘બૉલ રૂમ’ માં જશો ત્યારે ત્યાં ખુબસૂરતીનો કાંઈ ઉલટોજ છાપ તમારાં મગજ ઉપર પડશે, પછી જ્યારે તમારી નવી નાંવેલનાં પીત્રો તમે ગોઠવવા બેસસો ત્યારે તમો ગુચવાડામાં પડશો કે ખરી ખુબસૂરતી કઈ?—જે તમોએ પેલી વાંચેલી ચોપડીમાં દર્શાવેલી છે તે, કે તમોએ ‘બૉલ રૂમ’માં જોઈ તે?

“આપણા ટોળામાંથી હાલ શાહનામાનાં અને ખીન્ન આપણું કયાની લોહી ઉરકેરનારાં વાંચનો કમી થઈ ગયાં છે. આપણા કેટલાક પારસી છાપાઓ, ચોપાનિયાઓ અને ચોપડીઓ બોધકારક સંગીન નીખઘો અને વાર્તાઓને બદલે દીલ ઉરકેરનારા કુચાલ કુચલાઓથી ઉભાઈ જાય છે. એકાદ બે પારસી જરનલોની ઢબ તો અમર્યાદાની હદ ઉપર

ઉતરી પડેલી છે અને હર પળે અને હર ડગલે આપણી સ્ત્રીજાતીની હસી અને ઠેકડી કર્યા સીવાય તેઓની કાંઈ વધુ શુભ નેમ દેખાતી નથી. એ શોકાતુર મામલો જલદીથી સુધરે એવી આશા રાખી, બાનુઓ અને ગૃહસ્થો, હું માફ વીવેચન ખતમ કરું છું.”

પ્રકરણ ૮૪ મું.

વાર્તાનાં વળાંમાં વળ—સુધારાના શિખરનાં છેટલાં પગડિયાં.

“ અરે ખીજવ ના મુરખ મને, કમળ ઉપર બસ મગન ભવર થઈ દીલ અરપણ મેં કીધું.
ખીજું દીલ મુખાં હું ક્યાંથી દેઉં તને,
તે વીના હું જળું, નીત ભટકું.
મુખાં, જુઠ આ પ્રીતની રીત તો મુજથી ન બને.”

ત્રિય વાંચનાર, હવે આપણે સપુતની પુઠે કાલંબિયા જઈશું. તેને ત્યાં પોહ્યતાં જેટલી હાડમારી ભોગવવી પડી તેટલી જરબાનુને વેઠવી પડી નહિ. આનું કારણ એ હતું કે સપુત તેણીના જેટલો બાહોશ હતો નહિ, અને વળી તે નાસલાગમાં હોવાથી તેનાં મનની હાલત બહુ ઉસ્કેરાયલી હતી. ખીન્ડીસી રોડ ઉપર આવેલાં કાલંબિયા હાઉસમાં સપુતે ઉતારો લીધો. આ એક વચગાળેનું હાઉસ હતું, જેના દરે બહુ વેહવાઈ હોવા ઉપરાંત તેનાં સુખસગવડો બહુ ઉત્તમ પ્રકારનાં હતાં. ત્યાંના ચોકસ રૂમો કુટુંબો માટે અલાહેદા રાખવામાં આવ્યા હતા. આ હાઉસનો માલિક મીંચોમસ ઓસ્તીન એક અમેરિકન હતો નહિ. તે મધ્યમ કદનો શુમારે ૬૦) વર્ષની ઉમરનો લગાર ગોરો અને ઘટમદાર પુરૂષ હતો. તે એક ઇંગ્લેન્ડ ડાંવા અમેરિકન કરતાં એક ફ્રેન્ચ વધુ દીસતો હતો. આશરે અઠાર વર્ષની વાત ઉપર તે પેહલવેહલો કાલંબિયા આવ્યો હતો. તે ક્યાંથી આવ્યો હતો, અને શું સંજોગો વચ્ચે આવ્યો હતો, તે કાંઈ જાણતું હતું નહિ. તે ઉદ્યોગી અને નિયમિત જીંદગી ગુજારતો અને થોડું બોલતો. સ્ત્રીઓ સાથે તે બંને એટલો થોડો ભેળાતો. તેને માટે એવું કહેવામાં

આવતું હતું કે કોલંબિયા આવ્યા અગાઉ તે યરમા વસ્તો હતો અને ત્યાંના કેટલાક આસામીઓ સાથે તે હજી પત્રવેહવાર ચલાવતો હતો. ન્યારે તે કોલંબિયા આવ્યો ત્યારે તેની પાસે થોડુંક નાણું હતું. જે હોટલમાં તે ઉતર્યો હતો ત્યાં તેની ચપળતા જોઈ તેના માલિકે તેને એક ટુક પગારની નોકરી આપી જે ઉપરથી વધતાંવધતાં તે ત્યાંના મૂખ્ય કરતોડારવતો થઈ પડ્યો હતો. તે હોટલનો માલિક મઃણ પામતાં દશ વર્ષની વાત ઉપર તેને તેના સઘળા હકો તેના વારેસો પાસેથી ખરીદી લઈ તેને હાલના ફતેહમંદ કોલંબિયા હોટલમાં બદલી નાખ્યું હતું.

સપુત ન્યારે આ હોટલમાં આવ્યો ત્યારે તેને થાકેલો, હાડમાર થયેલો જોઈ મીંચ થોમસ ઑસ્ટીને તેની ઘણી બરદાસ્ત કીધી. સપુતે પોતાને માટે એક 'એચેલર રૂમ' રોક્યો, અને તેજ વેળા માલિકને અર્જ કીધી કે થોડાક દિવસમાં તેને 'ફ્રીલી રૂમ' ની જરૂર પડશે. મીંચ થોમસ જે ઘણો દુરઅંદેશ માણુસ દીસ્તો હતો તે સદા પોતાના ઉતાડોને અને એટલા થોડાજ સવાલો પુછતો હતો. સપુતે ઇંગ્રેજ લેબાશ સજેલો હોવા છતાં તે એક હિંદી હતો એમ તેણે સેહજે પીછાણી લીધું; જોકે સપુતે પોતાનું નામ મીંચ કરવાલો તરીકે આપ્યું હતું. ન્યારે જરયાનું હોટલમાં આવી ત્યારે તેણીએ પણ ઇંગ્રેજ લેબાશ સન્યો હતો. મુંબઈમાં પણ તેણીને એજ ધખારો લાગ્યો હતો. હોટલમાં આવતાં જરયાનુએ પોતાને મિશિસ કરવાલો તરીકે ઓળખાવી. તેણીને જોતાં અને તેણીનો સાદ સાંભળતાં મીંચ ઑસ્ટીન ઉપર કાંઈ વિચિત્ર અસર થઈ. તેને એક વિજળીનો અટકો લાગ્યો હોય એમ લાગ્યું, પણ તેનું કારણ તે નક્કી કરી શક્યો નહિ. તેને એક ભયંકર ખ્યાલ આવ્યો હોય એમ તેનાં મોંહ ઉપરથી દીસતું, પણ તે ઉતાવળો હતો નહિ. જીંદગીએ તેને ઘણાક ધંડા શીખાડ્યા હતા, જે માંહેલો એક ધીરજ હતી અને બીજો અવલોકન. તે બીજાઓની હિલચાલ તેઓના જાણ્યા કે સમજ્યા વિના બારીકાથી તપાસતો. શકમંદ ઉતાડોને કુનેહથી તે પોતાનાં હોટલમાંથી તેઓની ખફગી ખેંચ્યા વિના દુર કરતો. કોઈની પણ સાથે તે દુશ્મનાઈ કરતો નહિ. તેની આંત અને આબરૂ બહુ સારાં હતાં, અને તેના નોકરૂનફરો તેને બહુ માન આપતા. તેણે જોઈ લીધું કે મીંચ કરવાલો જોઈયે તે

કરતાં વધુ મદીરા પીતો હતો. ઇંગ્રેજ લાખા ઉપરનો તેનો કાબુ નબળો હતો, અને તે પોતાને એક ફેરેનરમાં ખપાવવાની બહુ નબળા કૌશલ કરતો હતો. તેથી ઉલટું તેણે જોયું કે મિશિસ કરવાલો તેણીના ભરથાર કરતાં વધુ કેળવાયેલી હતી, અને ઇંગ્રેજ બહુ સારું બોલતી હતી; પણ તેઓની વચ્ચેનો ઉમરનો તફાવત જોઈને તે વિસમય પામ્યો હતો. જ્યારે સામાન્ય મેજ ઉપર મીંઝ ઓસ્ટીન પોતાના ઉતારિઓ સાથે ખીરાજતો ત્યારે તે મિશિસ કરવાલો તરફ ટાંકીટાંકીને જોતો. તે વિચાર કરતો કે આ એકરો તેણે આગળ ખચીત કેટલે નિહાળ્યો હતો. એક ચોક્કસ શક તેનાં મનમાં આવતો જેને તે પોતાનાં મનમાંથી દૂર કરી શકતો નહિ. તે વિચારતો કે જે સ્ત્રીને તેણે જોઈ હતી તે તો ધર્મવરણની હતી—પણ આ સ્ત્રી તો ગોરી હતી; જેકે એકરોનું મળતાપણું વીશેશ હતું—શું આ સ્ત્રી પોતાનો એકરો રંગતી હશે ?

એક દિવસે મીંઝ ઓસ્ટીન જે હૉટેલમાંથી કાંઈ કામસર બાહર ગયો હતો તે, રાત્રે દશ વાગતાને શુમારે જ્યારે સઘળા ઉતારિઓ પોતાના ઓરડામાં વગેસગેથઈ ગયા હતા ત્યારે હૉટેલમાં પાછો ફર્યો. તેના ઓરડા તરફ જવા અગાઉ તેને મીંઝ અને મિશિસ કરવાલોના ઓરડા આગળથી પસાર થવું પડ્યું. તે ઓરડા આગળ આવતાં તે એકાએક ત્યાં અચકા ઉભો. તેને કાને ધણીધણિયાણી વચ્ચે ચાલતી કાંઈક રીક-જીકનો અવાજ પડ્યો. આ રીકજીક ગુજરાતી ભાષામાં ચાલતી હતી, છતાં અજબ જેવું છે કે મીંઝ ઓસ્ટીન કાન-દષ્ટ તે સાંભળવા લાગ્યો. શું તે દીવાનો હતો યા શું તે ગુજરાતી ભાષા સમજતો હતો ? જેમ જેમ રીકજીક વધતી ગઈ તેમ તેમ મીંઝ ઓસ્ટીનના એકરો અને તેના કપાળ ઉપરની કરચલીમાં તરેહવાર ફેરફાર થવા લાગ્યા. જે પેહલા બોલો તેણે સાંભળ્યા તે આ પ્રમાણે હતા: “યુ ડી’ બીસ્ટ! ભારોભાર તું ધીચી આપો ને હવે અડીયાં આવીને તું પુકાણું કરેય.” મિશિસ કરવાલો ઉર્ફે જર બોલતી સાંભળાઈ “મેં તુંને ઘણી વખત કેલુંય, સોહલી, કે મને એ નેસ્ટી ચીજતનો વાસ હરગીજ થઈને ગમતો નથી. તુંને પુકાણું કરવું હોય તો ‘સ્મોકીંગ ઇમ’ માં જઈને કરતો કાંઈ નહિ ? પીપ્યાંની સાથે પુકાણું મળેય, ત્યારે તાહરું મોહતું કુતરાના જેવું વાસ મારેય.”

“અરે જરે, અ હું હું હું હું!” મીં કરવાલો ઉર્ફે સોહલી પીધેલાની બહારમાં બોલતો સંભળાયો. “મોટી સાહુકાર આવીકેની ! જરી, દાદર-પરથી પરી, આધમાય આવો, દુધની ચાહે લાવો, દુધની ચાહે તો મીઠી ને જરી તો જીઠી ! અહેંહુંહુંહું ! કેવું ફની ! ‘નાઉ ડોન્ટ બી એ’ત્રી જરી, ડાલીંગ, કેમ લેટ મી કીસ યુ.’”

“નિકલ યુ હુક્કર ! તું દહારે દહારે ધણો બેશરમ થતો જાયય. મહારા કાંઈ ભોગે લાગા કે હું તહારી સાથે પરણી. કાણ જાણે તેં મને શું કરી મુકયુંય કે તેં મને આવી ધાતકી રીતે ઠગી તોખી હું કેમબખત તહારી પછવારે ધસરઈ આવી; પણ હું એવી હાલતમાં અહીંયાં રેહવાની નથી. તુંને મને તહારી હકદાર વાઈફ બનાવવી પરશે.”

“બચ્ચીત બાઈસાહેબ, ને તે વરી કેમ ? અ હું હું હું હું ! મહારી હકદાર બૈરી જે આંમીલ્યા આંસ્તીન છે તે તમારાં કરતાં ધણી જીવાન, હેન્ડસમ, જેનટલ ઇતરડી, ઇતરડી છે તે તો મુંબઈમાં જીવતીજગતી બેઠેલી છે તાહરે વરી મેડમ હું તમને હકદાર બૈરી કેમ બનાઉં ? એક વખતે તો બટબે જવાનો સોદો થયો ને ફરીથીખી તેજ સોદો થાય.”

“તેમ તુંને કરવુંજ પરશે. ગમે તો અહીંના કોઈ કાગેલ કાઠિનસલને ફી આપી આપરે તેનું મત પુછયે.”

“પણ હું તહારા કહયા પ્રમાણે કદીખી કરવાનો નથી. જેમ છે તેમજ ઠીક છે. હમણાં તો હું તુંને નાય નચાઉંય, પણ તું મહારી હકદાર બૈરી થાય તો તું મને તહારા પેલા બીચારા જલનેવાલા સાથે તેં કીધું તેમ માહુમાહુ બોલાવે ને તોખાની તાલી મુકાવે.”

આ વેળા બારણા બાહરે ઉભેલા મીં આંસ્તીનને ચમકે થઈ આવી અને તે બારણા સાથે જોરથી અથડી પડ્યો. માંહેલાં ધણીધણિયાણીએ તે અવાજ સાંભળ્યો, પણ તોમી કુતરો અંદર આવવા માગતો હશે સમજી તેઓએ તેની કાંઈપણ પરવા કીધી નહિ.

“ચુપ રેહ ! યુ ઇડીયત ! તું શું બોલેય તેનો તુંને સુધલો નથી. જે આય હાઉલમાં કોઈ ચુજરાતી જાણતું હોશે ને આપુને સંભળશે તો કલનો દુકાળ આજે પરશે.” જર બોલી.

“પણ જરી, તું શાની ખીલુય ? એ તહારો જલલાઈ તો કે’ દહારનો તહારી જલમાંથી છુટીને પોખારા માખી ગીયોય. નખોદ ગીયો તુંને સુખી કરી ગીયો, પણ મારા જેવાં ઘેટાંને મારી ગીયો. ખોદાય એનુંખી શું લલું કરશે ! લે ડાલીંગ, ચાલ હવે માંડી વાર. આય ગલાસમાંથી એક સીપ લે ને દોસ્તી કર.” આ ખોલો પાછલ ખાણુણુ કરી કંઈ અવાજ થયો. દેખાઈતી રીતે મિશિસ કરવાલોએ છટાક મારવાથી મીંઠ કરવાલોનું વ્હીસકીનું ગ્લાસ ભોંયપર પડી ભાંગી ગયું હતું. તે પીધેલો હાવાથી અને તેનો વ્હીસકી એમ રદ ગયાથી તેણે જરખાનુને એક હડસેલો મારી સોફા ઉપર નાખી દીધી, જેથી ન ડરતાં તેણી પાછી ઉભી થઈ.

“જો યુ ડાંકી ! તું એમ ધારેય કે આપરાં લગન ખોટાં થયાથી હું દલગીર થવશ, પણ તેમ નથી. હું તો હવે ખોદાના શુકરાના કડંચ કે તહારા જેવા એક છાકટના હાથમાં હું સદાની સપરાઈ નહિ. હું તહારા હાથમાં છેઉં તેના કરતાં તું મારા હાથમાં વધુ છે. કાઢખી વખત હું તુંને સપરાવી શકું ને વરી ચાહું તો આજેતુંને ભીખારી હાલતમાં મુકી મહારા પૈસાને જોરે ખીજો વર કરી જઉં. તુંને ગમે તો પછી તહારા આપનો બકરાકાપુનો ધંધો તું પાછો લેજો.”

એકવાર પાછો સૌચનીય બારણા બાહર ઉભેલો મીંઠ ઓરડીન બારણા સાથ અફળાયો, પણ રખેને માંહિલા આસામીઓ બારણું ઉંઘાડી નાખે કરી તે ત્યાંથી ગુપચુપ સટકી ગયો. ઓરડા માંહિલી ધધુખર પણ અન્ને બંધ થઈ. પૈસાની વાતે સપુતનો મુઘલો ઉંઘાડયો. તે જરી પાસે ગયો, અને તેણીની આગળ ગુફલમંડયે પડ્યો.

“જરી ડીયર, ચાલ, નોટી ના થા. મેં એક ‘ટેન્ડમ સાઇસીકલ’ વેચાતી લીધીય તે ઉપર હું તુંને લાંખી લાંખી ત્રીપ કરાવશ. હું તહારો શાખ જાણુંય ને તેથીજ મેં એ ખરીદીય. કેમ તું આવશે કેની ?” જરી આથી જરા શાંત થઈ. તેણી એક અચ્છી સાઇકલીસ્ટ હતી, પણ ‘ટેન્ડમ સાઇકલ’ ઉપર તેણી કાઢ દહાડો ખેડી હતી નહિ. તેમ કરવાનો તેણીને ઘણો શાખ હતો. તે શાખ હવે પુરો પડશે તે જાણી તેણી ઘણી ખુશી થઈ.

મારી જે વાંચકો ‘ટેન્ડમ’ નો અર્થ જાણતી ન હોય તેઓને હું જણાવવાની રજા લઇશ કે ‘ટેન્ડમ સાઇકલ’ તે સાઇકલને કહે છે કે જે ઉપર એકથી વધુ માણસ એકબીજા પાછલ બેસી એકીવખ્તે સ્વારી કરી શકે છે. સપુતે જે માણસ બેસી શકે એવી ‘ટેન્ડમ’ ખરીદી હતી. આ ‘ટેન્ડમ’ ના બાબમાં તે ઉપર સ્વારી કરનારાઓ વચ્ચે ધણીક વેળા અણગમો પેદા થાય છે, અને આપસઆપસમાં વાંધો ઉઠે છે. આગળી બેઠકવાળો આસામી જણાવે છે કે તેની પાછલવાળો ખીલકુલ પગ મારતો નથી અને સઘળી મેહનતનો બોલો તેના એકલાનાં શીરપર તે નાખી દે છે. પાછલો માણસ પોતાની વારણમાં પોતાની આગળના ઉપર આવોજ દોષ મુકે છે. ખરું કાણુ અને ખોટું કાણુ તે આવા ઝગડા વેળા હમેશ અંધારામાં રહી જાય છે. પરિણામમાં એક યા બીજાને ‘છાતીનું દર્દ’ લાગુ પડે છે. આ બાપડાઓ કાંઈ ભાડેની ગાડી ફેરવતા નથી. તેઓ કાંઈ પોતાનાં ભાડુતોને હંકારી જતા નથી, ત્યારે આવી નાહુકની જેહમત તેઓ શું કામ ઉઠાવતા હશે તે તો તેઓનો જીવજ જાણે. આગળા માણસને પાછલો શું કરે છે તેની ખબર પડતી નથી ત્યારે તે ભારે ગુચવાડામાં પડે છે અને એ ગુચવાડાથી ધણીક વાર ગંભિર અકસ્માતો બનવા પામ્યા છે.

પ્રકરણ ૮૫ મું.

ધંધર ઇચ્છાનો અચુક પુરોવો—હીલે રોજ બાહુને માત.

“કાચી છે કાચા, આ માટીની માયા છે, માટીના ખેલ બનાયા, શાણા તો સમજી અળગ થયા, પણ બાળક બીચારા લપટાયા.”

જે દિવસે મી० ઓસ્તીને ધણીધણિયાણી વચ્ચેની રીકજીકે તેની મરજી ઉપરાંત અને કાંઈ નહિ દબાવી શકાય તેવી લાગણીને આધીન થઈને સાંભળી હતી તે દિવસથી તેઓ તરફની તેની વર્તણૂકમાં ઘણો ફેરફાર થયો હતો. તે વધુ ગંભિર બન્યો હતો અને બનતાં સુધી તેઓના સમાગમમાં આવતો નહિ. ધણીક વેળા તે માથે હાથ દબાવે ઉંડા વિચારમાં ગરક જતો. તેણે કેટલાંક જરૂરનાં કાગળો લખી તે પોતાનેજ

હાથે પોસ્ટ કીધાં હતાં. તે ઉપરાંત તેણે એક બે તારના સંદેશાઓ પણ રવાના કીધા હતા, જે માંહેલો એક બરમા અને ખીજો સુબંધ મોકળવામાં આવ્યો હતો. તેને આવી હાલતમાં તે હાઉલના ઉતાડોઓએ અથવા નોકરોએ કદીપણ દીકો હતો નહિ. આમ છતાં તે પોતાની રોજની કસરત તો લેતોજ રહ્યો—બલકે તે માંહે તેણે વધારે કીધો. આ કસરત તે ચાલવાની કસરત હતી. કોલંબિયા હાઉલથી બે માઇલને છેટે એક સુંદર ટેકડી જે ‘ગ્રીન હીલ’ ને નામે જણાયલી હતી તે આવેલી હતી. આ ટેકડી ઉપર જવાના રસ્તાને ફરસબંદીથી ચીની લેવામાં આવ્યો હતો. તે ઉપર વર્ષનો મોટો ભાગ લીલોતરી રહેવાથી તેને ‘ગ્રીન હીલ’ની ઉપમા મળી હતી. તે ટેકડીની ઉંચાઇ લગભગ ત્રણશો ફીટની હતી. કોલંબિયા હાઉલનાં ઘણાં ખેંચાણો માંહેલું એક મોટું ખેંચાણ આ ટેકડી હતી. પોતાની ચાલવાની કસરત દહાડામાં એક યા બે વાર, સહવાર અને સાંજ, તે તેજ ઠેકાણે લંબાવતો. ફરસબંદીના રસ્તાનું નાકું આવતાં ટેકડી ઉપર જવાને સપાટ ચઢાણ શરૂ થતું હતું. આ ચઢાણને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યું હતું: એક પાંઉંખા-દાઓને માટે, ખીજો સાઇકલીસ્ટોને અને ત્રીજો થોડેસ્વારોને માટે. ચઢાણની બન્ને બાજુએ લાકડાંની મજબૂત પણ રોણકદાર વાડ આશરે ત્રણ ફીટ ઉંચી ભરી લેવામાં આવી હતી.

જે રાત્રે મીં અને મિશિસ કરવાલો વચ્ચે ખટપટ જગી તેની બરાબર ત્રીજે દિવસે સાંજના પાંચ વાગતાં શુભારે મીં ઓસ્તીન હાઉલમાંથી ચાલતો ઉંડા વિચારમાં ટેકડી ભણી જવા નિકળ્યો. તેના હાથમાં મજબૂત ડાંગ અને એક ચોપડી હતી. તેની કંમર ઉપરના પટામાં તેણે એક ‘નૅપ સૅક’ અથવા ઠેલો લટકાવેલો હતો, જે માંહે તે હમેશાં થોડી સાદી ખીસ્કીટ, ચીઝ અને થોડાં સેંડવીચીઝ પોતા સાથે રાખતો હતો. એક નાનકડી શીશીમાં થોડોક ખાંડિ અને એક મોટી શીશીમાં તે પાણી રાખતો હતો. ખાંડિનો ઉપયોગ તે પોતે જવ-સેજ કરતો, પણ તે રાખવાની તેની મૂખ્ય મતલબ ટેકડી ઉપર જતા થોડેસ્વારોને કે સાઇકલીસ્ટોને ઇજા થાય તો તેઓને મદદ કરવાની હતી. ખીસ્કીટ, ચીઝ અને સેંડવીચીઝ તે ટેકડી ઉપર આવનાર બાળકોને આપતો. આજ રોજ તે જયારે ટેકડી તરફ જવા ઉપડ્યો ત્યારે આ સામગ્રીઓ તેની સાથે હતી. તેના ઉપડવાની શુભારે અર્ધી

કલાક પછી મીઠા અને મિશિસ કરવાલો સાધકલ 'ટેન્ડમ' પર સ્વાર થઈ ફરસબંદીને માર્ગે ટેકડી ઉપર જવા નિકળ્યાં. 'ટેન્ડમ' ઉપર જરી હમણા હમણાજ સ્વારી કરતી હોવાથી તેણી હજી તેમ કરતાં ગભરાટી હતી. આજે વળી ટેકડી ઉપર જવાનું હોવાથી તે ગભરાટમાં સહેજ વધારો થયો હતો, પણ તેણી હિમતવાન હતી અને આજની 'ટ્રીક' તેણીએજ ઉભી કીધી હતી. સપુત અલખતાં આગળા બેઠક ઉપર હતો. જરી જોકે મજબૂત હતી, પણ ટેકડી ઉપર ચઢતાં તેણી પગ મારવાના બાળમાં સપુતને જીવ જેવી મદદ આપી શકતી હતી નહિ. ચઢાણ ઉપર 'ટેન્ડમો' કવચીતજ નેવામાં આવતી હતી, પણ સપુત આજે સીકકો બળવી દેખાડવા માગતો હતો. તેણે એક એકરત્રા ડોઝ લીધો હતો અને પુર જોરથી પેડલ મારતો હતો. શો શો ફીટની ડિંચાઈએ ત્રણ 'સ્ટેજસ' અથવા આશાયસની જગા બનાવવામાં આવી હતી. સાધકલીસ્ટો, ઘોડે-સ્વારો કે પાંઉધ્યાદ્યોએ જો થાકે અથવા કંટાળે તો એક થા બીજી સ્ટેજ ઉપરથી પાછા ફરતા. સપુતની 'ટેન્ડમ' સપાટ ફરસબંદીના રસ્તા ઉપર તેને અને જરીને પોતાની પીઠ ઉપર લઈ એક દડા માફક ઉડતી આવી. ટેકડીનાં ચઢાણ આગળ આવતાં પાંચ મિનિટનો વીસામો લઈ તેઓએ પાછાં સ્વાર થઈ ઉપર ચઢવા માંડ્યું. જરી કેમ બેઠી છે તે જોવાની સપુત અકડવકડ કરતો, પણ ફતેહ પામતો નહિ, કારણ ચઢાણ હોવાથી પછવાડે ફરી જોવાની તે હિમત કરતો નહિ. તે કાંઈ કાંઈ વાર જરીને પેડલ ઉપર પગ મારવાને વીનવતો, પણ તેનો તેણી શું જવાબ વાળે છે તે સાંભળવાની દરકાર કરતો નહિ. આણીગમ જરી થાકથી આજેજ આવી હતી. તેણીને ભય હતો કે તેણી જો પેડલ મારવામાં સપુતને મદદ નહિ કરશે તો 'ટેન્ડમ' તેઓને લઈ 'નીચે' ગળડી પડશે. તેણી પસીને ગરકાવ થઈ ગઈ હતી અને સપુતને મદદ કરવા ફેકટની કોશેશ કરતી હતી. તેણીને થોડીજ ખબર હતી કે ખર્ચ જોતાં તો સપુતને તેણી કાંઈપણ મદદ આપતી હતી નહિ. તેણી જો સ્થિર બેસી રહેત તો સપુતની એકલાની મહેનતથી પહેલી સ્ટેજ આગળ તેઓ આવી પહોંચત; પણ માણસ ચાલે છે શું ને ખુદા કરે છે શું ! પહેલી 'સ્ટેજ' નજદીક આવતાં સપુતે જરીને હિમત આપવા બૂમ મારી: "હેંડલ મજબૂત પકડજો ડીયર." ગભરાયલી જરી સમજી કે કાંઈ અકસ્માત બનતો હતો અને સપુત "કુદી પર ડીયર" કરી

બોલ્યો હતો. અત્રે વાંચનારે યાદ રાખવું જોઈએ કે જે ત્રણ ભાગમાં ટેકડીની ચઢાણને વહેંચી નાખવામાં આવી હતી તે માંહેલો કાળા હાથ-પરની વાડવાળો પહેલો ભાગ સાષકલીસ્ટોને માટે હતો. એક પળનો પણ વિચાર કર્યા વગર જરી કાળી સાષકના પૈડલ ઉપર ઉભી થઈ અને એક માણસ આંખ ઉઘાડી બંધ કરે તેટલા વખતમાં પોતાનાં સઘળાં જોરથી તેણીએ વાડ તરફ કુદકો માર્યો. તેમ કરતાં વાર તેણી વાડ સાથે જોરથી અથડી. તેનો ઉપલો કટેરો જે જુનો હોવાથી ખખડી ગયો હતો તે તેણીના અથડવાસમેત ભાંગી ગયો અને તેજ પળે પોતાનું સમતો-ળપણું ખોડી દેતાં આ કમનસીબ ઓરત લગભગ શો ફીટની ઉંચા-ઈએથી દડાની મિસાલ ગળડતી ટેકડીની તળેટીએ જઈ પડી. તેણીને ત્યાં છોડી પેલા સાષકલીસ્ટ તરફ આપણે નજર કરશું. પહેલી સ્ટેજ નજદીક આવતાં અને શીતળ વાયુની તેનાં મગજ ઉપર અસર થતાં અને તેજ વેળા વળી જરીનું વજન કમી થતાં તે એટલો તો શરપર ચઢ્યો કે તેને ડબલ જોરથી પૈડલ ફેરવવા માંડ્યાં. તે સમજવા લાગ્યો કે ‘પ્રેક્ટીસ’ થી અને અનુભવથી તે હવે હાર પડ્યો હતો અને હવે જોઈએ તેવી ઝડપથી તેના પગ કામ કરતા હતા. બે ત્રણ વાર તેને “જરી પકડીને બેસજે” કરી ખૂમ મારી અને પછી એવી ઝડપથી તેને ‘ટેન્ડમ’ હાંકવા માંડી કે એક બે મિનિટમાં પેહલી સ્ટેજ તે એ-ધ્યાનપણે વટાવી ગયો અને જરીના પડી જવાથી, કેટલાક રાહદારી-ઓએ કરેલાં ખૂમરાણ ઉપર તેનું ધ્યાન જવા છતાં તેઓ જરી માટે ખૂમરાણ કરતા હતા એવો ખ્યાલ તેને ગયોજ નહિ. બીજી સ્ટેજની શરૂઆતમાં ‘ટેન્ડમ’ને વધુ ગતી આપવા માટે તેના હાથા ઉપર વાંકો વળી તેને વધુ જોર કરવા માંડ્યું. “જરી ડીયર” તે બોલ્યો. “આથ રાસ્કલ ‘ટેન્ડમ’ આજે જાતે ઉડી જાય. આવો સરસ કાણુ મેં એની ઉપર કોઈ દહારો મેળવ્યો હતો નહિ. આજે મારાંમાંથી કોણુ જાણે એટલું જોર કહાંથી આપું? હું ધારું કે આથ ટેકરીની હવામાં કે જમીનમાં કાંઈ કરામત છે.” બીજી સ્ટેજ નજદીક તે આવતો હતો ત્યારે કેટલાક રાહદારીઓએ તે પોતાની હુશિયારી દેખાડવા આમ સાષકલ હાંકતો હશે એમ સમજી તાલીઓ ફેડી તેને ઉતેજન આપ્યું. આ વેળા સપુતનાં મનમાં કાંઈ ખતરો પડ્યો. તે વિચારવા લાગ્યો કે હું આટલું બધું બોલું છું તોપણ જરી કંઈપણ જવાબ

આપતી નથી તેનું કારણ શું? વેહમે ચીંતાનું રૂપ પકડ્યું અને તેને પોતાનો ડાબો હાથ હાથા ઉપરથી ખીસાડી તેને પાછલી વળાણુ આપી તપાસી જોયું તો પાછલી એક ઉપર કાઢપણુ માણસ એઠેલું હોય એવું તેને જણાયું નહિ! હવે તે ખરેખર ગભરાયો. તેનો દારૂ સઘળો એક-તડાકે હવામાં ઉડી ગયો. સામકલ ઉપરથી પડતાં તે સેહેજે બચી ગયો. તેણે પોતાની ઝડપ જોઈ કીધી અને ખીણ સ્ટેન્ડર પહોંચતાં તે ઉતરી પડ્યો. ત્યાં ઉભેલા કેટલાક આસામીઓને તેઓએ તેની બાયડીને જોઈ હતી કે નહિ તે વિશે સવાલ કીધો. આ માણસોએ તેને દીવાનો માની લીધો, કારણ તેઓ તો ત્યાં કે' વારનાં ચાલતા આવી પહોંચ્યા હતા. સપુત એટલો તો ગભરાયલો હતો કે પોતાની 'ટેન્ડમ' ઉપર સ્વાર થઈ આધુ-પાધુ જોયા વગર એક દીવાના મિસાલ તે ટેકડી ઉપરથી ઉતરી ચાલ્યો. પહોલી સ્ટેન્ડર આગળ પહોંચતાં તેણે ધણાંક આસામીઓને ઉસ્કેરાયલે એહરે વાત કરતાં અને ટેકડીની તળેટી ભણી નજર કરતાં દીઠાં. સપુતે આ ઉપરથી પોતાની આંધળીભીત માફક દોડતી 'ટેન્ડમ' ને એકાએક અટકાવી, જેમ કરતાં તે અને 'ટેન્ડમ' બન્ને સ્ટેન્ડરવાળી સપાટ જમીન ઉપર જોરથી પટકાયાં. ઠીક થયું કે તેને આમ કીધું, કારણ તેમ જો તે નહિ કરત તો દર પળે વધતી જતી 'ટેન્ડમ' ની ઝડપથી તેને ગંભિર અકસ્માત થાત—કદાચને તેનો અંત પણ તેની બાયડીનાં જેવોજ આવત. જે રાહદારીઓએ થયલો અકસ્માત દીઠો હતો તેઓએ મદદ આપી સપુતને તેનાં પાંઉંપર ખડો કીધો અને બનેલા અકસ્માત વિશે તેને વાકેફ કીધો. ત્યારકે તેઓએ સપુતની સાથે ટેકડીની તળેટી તરફ ચાલવા માંડ્યું.

પ્રકરણ ૮૬ મું.

અદ્ભુતશક્તિની અચુક સાબેતી—ગેબી હાથનું આગળ
લંબા પું.

“લાખોની પાંખો ગઈ છે પીખાઈ, જેણે મુઠપર લીંબુ ઠરાયા;
કાળના કો'વાડેથી કાણુ બચ્યું ? ભલે રંક, ભલે હોય મહા રાયા.”

હવે આપણે જરી તરફ નજર દોડાવીશું. તે ગળડતી ગળડતી એક
ધડાકાસમેત તળેટીની જમીન ઉપર જઈ અઠડાઈ અને એક મુદ્દાં મિસાલ
સ્થીર થઈ પડી. તેણી પોતાની પીઠ ઉપર પડી હતી. પડતાંવાર તેણીનાં
નાક અને કપાળમાંથી લોહીની ધારા વેહવા માંડી. જે પળે તેણી જમીન
ઉપર પડી તેજ પળે મીંઠ ઓસ્તીન જેઓ વિચારવંત હોયે થોડેક દૂરથી
ચાલી આવતા હતા તેઓએ આગળ ધસી આવી તેણીને પોતાના બંને
હાથોમાં જીલી લેવાની કોશિશ કરી, પણ વ્યર્થ ! કારણ તે તેમ કરે તે
આગમજ તો જમીન અને જર એકમેકને બગલગીરી કરી ચુક્યાં
હતાં. મીંઠ ઓસ્તીનની પછવાડે ખીજા બે ત્રણ રાહદારીઓ જરી આગળ
દોડી આવ્યા. એક પળ પણ ખોયા વગર મીંઠ ઓસ્તીને પોતાનો ઢેલો
ઉંઘાડી જરીનાં મોંહડાંમાં થોડેક કાચો ખાંડિ નાખ્યો. ત્યારપછી તેણે
તેણીની નાડી તપાસી અને તેની ખાતરી થઈ કે તેણી જીવતી હતી.
એક રાહદારીને તેણે દોડતો જઈ હોટલમાંની લેન્ડો ગાડી અને દવાનો
બોક્સ લાવવા ફરમાવ્યું. થોડી મિનિટમાં હોટલની ગાડી આવી પહોંચતાં
જરીને બહુ સંભાળથી ઉઠાવી તે માંહે સુવાડવામાં આવી અને પછી
ધીમી ઝડપે ગાડી હોટલ તરફ હંકારવામાં આવી જ્યાં મીંઠ ઓસ્તીને
મોકળેલાં ફરમાન મુજબ બે કાબેલ તખીઓ હાજર થયા હતા. આ
તખીઓએ જરીને બહુ સંભાળથી તપાસી. તેણીની ગરદન અને કંમરના
હાડકાં ભાગી ગયેલાં તેઓએ જણાવ્યાં. પડતી વેળા ટેકડીની બાજુ ઉપ-
રના અણીવાળા પથ્થરોએ તેણીનાં કપાળ ઉપર કેટલાક જખ્મો કર્યા
હતા, મળુ તે ગંભીર પ્રકારના હતા નહિ. ગરદનને થયેલી ઇજા જરીનો
કદાપી પ્રાણ લેશે એમ ડોક્ટરોએ જણાવ્યું. તેણીનો બરડાનો ભાગ

ઉંચાઇએથી પડવાથી કાજો મારી ગયો હતો. તેણીની આગળ એક નર્સ રાખવાનો હુકમ કરી ઘટતી સારવાર કરી ડૉક્ટરે. ત્યાંથી વિદાય થયા. સપુત જે જરીને ગાડીમાં મેલતી વેળાએ ત્યાં આવી પહોંચ્યો હતો તે પણ ક્રાઇમોલોક્ષ ઉપર સ્વાર થઇ તેણીની સાથેજ હોટલમાં આવ્યો. ગાડી માંહે જરીની સાથે મીંઝ ઓસ્તીન અને હોટલની એક દાયા એમાં હતાં.

જે દિવસે સપુત આજ જરખાનુની ગાડી ઉપર ચઢી ખેસી તેણીને અને ખાનુ સુનાને 'તાલેવંત મિનાર' માંહેથી 'ફ્રીડમ વીલા' તરફ ટટુઓ મારી ચાર પગે હંકારી ગયો હતો તે દિવસની અને તે વેળાની અને આ દિવસની અને આ વેળાની તેની હાલતમાં કેટલોખધો ફેરફાર ! આજે પણ જરખાનુ ગાડીમાં હતી, આજે પણ તે ક્રાઇમોલોક્ષ ઉપર ખેઠેલો હતો, અને આજે પણ એ ક્રીમતી ઘોડાઓ ગાડીમાં બેઠેલા હતા, પણ ઘોડાવાળાને ઉલટાપ આપી લગામનો એખિયાર પોતે લેવાનો એક લેશભારખી તેને આ વેળા ખ્યાલ આવ્યો નહિ. આપણ શંભુને બદલે તે બનણુતો હતો કે જરખાનુનો કાંટો તેણે આ વેળા કહાડી નાખ્યો હતો. જુરી જે આજે લરાય તો તે જરખાનુ જેવી એક માતખર ઓરતનાં શરીર ઉપર અને નહિ કે શંભુ જેવા એક ગરીબડાનાં શરીર ઉપર ! સપુતનાં મનમાંથી ક્રીસમ-ક્રીસમના વિચારો પસાર થઇ જતા હતા. માંહે ખેઠેલા મીંઝ ઓસ્તીનનું મન પણ તરેહવાર વિચારોના વમળમાં વીંટળાઇ ગયું હતું. આ વિચારો કેટલીક બાબતમાં સપુતનાં મનમાં ઉપજતા વિચારો કરતાં પણ વધુ ગંભીર હતા તેનું કારણ આપણે આગળ ચાલતાં જોઇશું. મિશિસ કરવાલો ખીજે દિને સહવારે શુદ્ધીમાં આવી ત્યારે વડા તખીએ મીંઝ ઓસ્તીનને અને મીંઝ કરવાલોને જણાવ્યું કે તેણી એ ત્રણ દિવસથી વધુ જીવવા પામશે નહિ, અને તેઓએ જો તેણીને કાંઇ પુછવું હોય તો તેમ કરવું.

પ્રકરણ ૮૭ મું.

આગળીપાછલી યાદ—વરવહુનો મેલાપ.

“સુણી વચન વન વગડે લુટાણી છું,
વગર મુલે અચાનક વેચાણી છું;
બની પથ્થરની પુતળી ધધણી છું રે
મીઠી નજરના દાગે દબાણી છું;
કાણ જાણે કે સાથી લોભાણી છું ?”

રાતના સાતનો શુભાર છે. મિશિસ કરવાલોના ઓરડામાં ચૂપડીદી પંથરાઇ છે. સારવાર કરનારો તખીબ, નર્સ અને મીં કરવાલો આણું લેવા હમણાજ બાહર ગયાં છે. હોટલના માલિક મીં ઓસ્તીન એકલા મિશિસ કરવાલોનાં બીજાણા આગળ બેઠેલા છે. અકસ્માત સોમવારે સાંજે થયો હતો ને આજે બુધવાર છે. આ તેજ સોમવાર હતો કેજે સોમવારે સાંજે ડાં તેહમુરરુપે પારસી ‘ઇટન’ના પેલા ભવિષ્યના એલ-માઓ અને ગ્રંથકારો સનમુખ પોતાનું પ્રખ્યાત વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. મીં ઓસ્તીન મિશિસ કરવાલો સાથે તે ઓરડામાં એકલો પડ્યા પછી એક બે મિનિટમાં તેણી ઉંઘમાંથી બીહાર થઇ.

“મિશિસ કરવાલો,” મીં ઓસ્તીને તેણીને ઇંગ્રેજીમાં પુછ્યું. “હું ધાડુંચ કે આજે તમને ગઇ કાલ કરતાં વધુ ઠીક લાગતું હશે. આવો ગંભિર અકસ્માત આ હોટલમાં તમને થયલો હોવાથી હું અંતઃકરણથી દલગીર છું. હું ઇચ્છું છું બાનુ, કે તમે જલદીથી સાજાં થાવો! ડોક્ટરે તેમ થવાની ધણી આશા આપે છે.”

“મીં ઓસ્તીન, તમે ધણા લલા આદમી છેવો. તમારી લલી લાગણીઓ માટે હું તમારો ધણો ઉપકાર માનું છું.” મિશિસ કરવાલો-એ ઇંગ્રેજીમાં જવાબ વાળ્યો. “પણ મને લાગે છે કે હું હવે સાજ થવા પામીશ નહિ. ખોદાતાલાની લાકડીને અવાજ નથી. મેં જીવતાં-જીવત, મારી ફર્ બજાવી નથી ને તેથીજ ખોદાતાલાએ મને આ ફેજે પોંદ્યાડી છે એમ મને લાગે છે.”

“બાનુ, જે કાંઈ બનવાબોગ છે તે તરફ તમે આટલી હિમતી નજરે જોવા છો તે માટે હું ખચીત તમોને વખાણું છું. મોત તો સર્વ-ને માટે સરજેલું જ છે. કોઈ આગળ ને કોઈ પાછલ, કોઈ મોડું ને કોઈ વહેલું, એમ બધાં જ જવાનાં છે. તમારે જે કાંઈ આજ્ઞા આપવી હોય કે કાંઈ ઇચ્છા દર્શાવવી હોય તો તે બેલાશક કરો. હું તે સરો-ચશમથી બળ લાવીશ.” મીં ઓસ્તીને કહ્યું.

“ત્યારે મીં ઓસ્તીન, તમે હમણાં જ એક સારા વકીલને મારી હજુરમાં બોલાવો. મને તેનું ધણું કામ છે. જે કાંઈ હું લખાઉં તે ઉપર તમે તથા તમારા એક ખાતરીના આસામીએ શાખ કરવી પડશે.”

મીં ઓસ્તીને તુરત પાસેની મેજ ઉપર જઈ એક ટુક ડાગળ લખી એક ચંગ વળડી બાહરે ઉભેલા નોકરને તે તાકીદે મીં સેમર વકીલને આપવા ફરમાવ્યું અને પોતે પાછો મિશિસ કરવાલો પાસે જઈ તે વિશે ખબર આપી. મિશિસ કરવાલોએ પોતાનો કળતો હાથ લખાવી મીં ઓસ્તીનનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો અને બોલી.

“ખચીત, તમે ઘણા માયાળુ છો, મીં ઓસ્તીન. કોઈ કોઈ વખતે મને એવું લાગે છે કે મેં તમને કેટલું જોયા હોય. તમારો ચેહરો અમારા દેશના અને કામના લોકોના ચેહરાને ઘણો મળતો આવે છે.”

મીં ઓસ્તીનનો હાથ જરબાનુએ આલ્યાથી તેનાં દીલમાં કાંઈ અજબ લાગણી પેદા થઈ. તે સઘળો ઉપરતળે થઈ ગયો એમ કહીયે તો ચાલે. વળી મિશિસ કરવાલોના છેલ્લા બોલોએ તે લાગણીમાં વધારો કીધો. તેમ છતાં તેણે પોતાનો હાથ તેણીના હાથમાંથી છુટો કીધો નહિ.

“બાનુ, હું પુછવાની હિમત કરું, કે તમો કઈ કામના અને કયે દેશના છો ?”

“જી, હું એક હિંદી ઓરત છું, મુંબઈની રેહવાસી છું, અને જાતે પારસણ છું.”

“ત્યારે તમારું આ મુલકમાં આવી દુરદરાજ જગાએ આવવું કેમ થયું ?”

“ચા ખુદા! તે બધું જે હું તમારી આગળ હમણા વિગતે દર્શાવું તો મને ઘણો વખત લાગે, પણ કોણ જાણે શું છે કે તમારી આગળ તે ટુકમાં કહી જવાની લાલચ હું ચોલાવી શકતી નથી. સમજો, મીં

ઑસ્તીન, હું જ્યારે જીવાન હતી ત્યારે બહુજ તુંડ ખવાસની, હુલ્લડ, મગર અને ઉઘાઘલી હતી. વીશ વર્ષની ઉંમરે મારાં માંખાપે મારા એક ગરીબ પણ આબરુદાર પિત્રાઈ સાથે મને પરણાવી. તે ખીચારે ગરીબ પણ ઇમાનદાર હતો. [જ્યારે મિશિસ કરવાલો આ સઘળું ઇંગ્રેજીમાં બોલતી હતી ત્યારે મીં ઑસ્તીનનો હાથ તેણીને લાગ્યું કે તેણીના હાથમાં ધુજતો હતો. વળી તેણીએ જોયું કે તેની આંખો ભીણાયલી હતી.] મને સુખી કરવાને, મારી તરફ સાચો નીવડવાને અને મને સંતોષ આપવાને તે પોતાથી બનતું કરતો; પણ અફસીસ, કે મેં અલાગણીએ તેની કદર જીજી નહિ. તેને પંજવવાને અને મારેથી છુટો કરવાને મેં માફ બનતું કીધું. દશ વર્ષ સુધી તે મને વળગી રહ્યો અને આખરે બહુજ નાચારીએ જ્યારે હું ત્રીશ વર્ષની ઉંમરે પોંદ્યો ત્યારે તે મને છોડી ગયો. ત્યારપછી તે આજીવનની કામ લગભગ બાવીશ વર્ષના અરસામાં તેવું શું થયું તે હું જાણતી નથી. પણ મીં ઑસ્તીન, તમે જાણે મારા અતલગના ખેશી હો તેવા દિલગીર દેખાવો છો. તમારી આંખમાં પાણી પણ છે; બોલો—તેવું કારણ શું?”

“કાંઈ નહિ બાનુ, એ તો માત્ર માફ દીલ નરમ હોવાથી હું એમ કહું છું. પણ બાનુ, ત્યારે તમારા ભરથાર તરફ ચલાવેલી ચાલથી તમે શું ખરેખર પસ્તાવો છો? તે જો હાલ જીવતો હોય અને તમારી હાજરીમાં આવે તો તે તમારે મોહકેથી તેને તેમ કેહશે અને તેની ખાતરી તે વિશે કરશે?”

“હું અંતઃકરણથી ઇચ્છું છું, મીં ઑસ્તીન, કે તે જીવતો હોય. હું ઇચ્છું છું કે તે માહરી આગળ હમણા આવે. યા ખુદા! મારા જેવી કમબખ્તનાં નસીબમાં એવી ભલામી ક્યાંથી હોય? મીં ઑસ્તીન, હું તે પાક પરવરદેગારની જનાબમાં લગભગ જઈ પહોંચી છું. અમારી કામ એકજ ખુદાને ભજનારી છે. અમારા પેગામ્બરને અમે ખોદાના ખેટા સમાન લેખતા નથી. મરતી વેળા અમારા જેવા ખાકી બંદા આગળ અમારા ગુનાહોની તોજેશ કર્યાંથી અમારું પાપ કપાયલું અમે સમજતાં નથી. પણ ખોદા શાહદ છે, કે તમારી આગળ આ ‘કનફેશન’ કીધાથી મારી જાતી ઉપરનો એક મોટો બોલો ઉંચકાયો હોય એમ મને લાગે છે. જો મારો ધણી હાલ હૈયાત હોત તો તેની આગળ મારો પસ્તાવો હું ખુશીથી જાહેર કરત.”

અત્રે મીં ઑસ્તીને પોતાનો ધ્રુજતો હાથ મિશિસ કરવાણોનાં માંથા ઉપર મુક્યો ને લાંબે વખતે તે પોતાની ગુજરાતી સ્વભાષામાં મિશિસ કરવાણોની ભારે અન્યથા વચ્ચે બોલ્યો.

“ત્યારે ખાતરીથી માન જર, કે તે સર્વશક્તિવાન સાહેબે તારી અર્જ બહાલ રાખીય. તહારા હકદાર ધણીને તેણે તહારી પાસે મોકલ્યોય.”

કુગાયલી જરયાનુએ પોતાની આંખો ફાડી એક પળ મીં ઑસ્તીન સામે ટીકીને જોયું. સઘળી વાતની તેણીને હવે સમજ પડી.

“કાણુ ? જાલેજર !”

આ બે બોલ બોલતાં તેણીએ પોતાના બન્ને કળતા હાથો ભારે વેદના ખમી ખુલ્લા કીધા. જાલેજરે ગુઠુભંડયે પડી બહુ સંભાળથી પોતાનું બદન તેણીનાં અંગ ઉપર નમાવ્યું. થોડીક પળ તે ઓરડામાં ગંભિર ચૂપકીદી પંથરાઇ. એકબીજાની જાતીના ધપકારા જાલેજર અને જર તે વેળા સાંભળી શક્યાં. જ્યારે તેઓ આમ પોતાની ઉભાઇ જતી લાગણીને રાહત આપતાં હતાં ત્યારે ડૉં સીલ્વેસ્ટરે માંહે આવવા ધીમેથી બારણું ઉઘાડી અંદર ડોક્યું કીધું. તે મામલો જોતાં તે ગુપચુપ જરાપણુ અવાજ કર્યા વગર બારણું પાછું ઢાંકી ત્યાંથી સટકી ગયો. તેને લાગ્યું કે આ ઓરત અને મીં ઑસ્તીન વચ્ચે કાંઈ પુરાણો સંબંધ હોવો જોઈયે. મીં ઑસ્તીનની તવારીખમાં જે ભેદ તેની સાથની લાંબા વખતની દોસ્તીમાં તેને દીસતો હતો, તે ભેદ ધણે દરજ્જે ખુલ્લો થયલો તેને જણાયો. મીં કરવાણો એક જુવાન પુરૂષ હતો. મિશિસ કરવાણો તેનાથી ખાસ્સી વીશ વર્ષ મોટી દોસ્તી હતી. કાં નહિ મીં ઑસ્તીન તેણીનો પહેલો ભરથાર હોય ? અલબત્ત, એમજ હોવું જોઈયે. તે ચપળ તખીએ ચતુરાઇથી વિચાર્યું. તેમ હોય તો હું ધારું છું કે એકાદ વસિયત ઉપર હમણા મને શાખ મુકવી પડશે.

પ્રકરણ ૮૮ મું.

મોત ક્રોધને છોડતું નથી—વારેલી ન વલી તે હારેલી વલી.

“મદ મધપુરે જે વળશે, મધ લાગ્યે હશે તો મળશે,
પણ ચટકો તો નવ ટળશે, આ દેશે પરદેશે.”

ડૉં સીલ્વેસ્ટરની અટકળ તદ્દન ખરી હતી. જરીના ઓરડામાંથી તે ગુપ્તગુપ્ત બાહર નિકળ્યા પછી તે વીખુટાં પડેલાં ઘણીઘણિયાણી વચ્ચે ઘણાક ખુલાસા થયા. લગભગ એક કલાક વીંતા બાદ જ્યારે નર્સ ઓરડામાં પાછી દાખલ થઇ ત્યારે મીં ઓસ્તીન, બાણે કાંઇજ બન્યું ન હોય તેમ, જરબાનુને દવા પાતા હતા. તેઓ બન્ને શાંત દીસતાં હતાં, પણ નર્સે જોયું કે તેઓના ચેહરા શોકાતુર અને રડમસ હતા. મિશિસ કરવાલો જ્યારે હોટલમાં દાખલ થઇ ત્યારે તેણી જેવી સુફેદ દીસતી હતી તેવી હવે દેખાતી હતી નહિ. તેણી હમણા એક ઘઉંવરણની હિંદી સ્ત્રી જેવી દીસતી હતી. સપુત જેણે પોતાનો ગમ વિસરવા જમતી વેળાએ ભારેભાર ઠોકરો હતો, અને જે હમણા રોશનબાશદ થઇ ગયો હતો, તે જમવાનાજ ઓરડામાં એક ઇંગ્લીશ ઉપર પીધેલી ઉંઘમાં પડ્યો હતો. મીં સેમૉર વકીલ આવી પહોંચતાં નર્સે આવી ડૉં સીલ્વેસ્ટરને ખીમારના ઓરડામાં જવાની અર્જ કીધી. એક કલાકમાં જ્યારે મીં સેમૉર હોટલમાંથી પાછા ફર્યા ત્યારે જરબાનુ ઉર્ફે મિશિસ કરવાલો પોતાનું વિલ કરી ચુકી હતી. આ રહ્યું તે વિલ:—

“હું જરબાનુ બલેજર બલનેવાળા, જાતે પારસણ અને મુંબઈની રહેવાસી, મારી પુર અકલ અને હુશિયારીમાં રાજખુશીથી આ માઈ પહેલું અને છેલ્લું વસિયત કરું છું. એ વસિયત કરવાનું કારણ એ છે કે મુંબઈવાળા મીં સૌહરાય બહમનશાહ બખ્તાવર જેણે થોડાક મહિનાની વાત ઉપર ઠાગાથી મારી સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં તેની પાછલ અત્રે કોલંબિયા મધે આવ્યા પછી થોડસ ગંભિર અકસ્માતને સખમે હું હાલ મોતને ખીછાણે પડી છું. હમણાજ મને માલુમ પડ્યું છે કેજે હોટ-

લમાં મેં ઉતારેા લીધો છે તે હાંટલના માલેક મીં થોમસ ઑસ્તીન એક પારસી છે, અને તેવણુ કાઠજ નહિ પણ મારા પહેલા ને હકદાર ધણી મીં જલેજર જીજીલાઇ જલનેવાળા છે. અમોએ અરસપરસ ગુજરેલા બનાવો માટે દિલગીરી જાહેર કરી એકબીજાની માફી ચાહી છે, તેમજ મારા કેહેવાતા ધણી મીં સોહરાય બહમનશાહ બખ્તાવર જે આ હાંટલમાં મીં કરવાલોને નામે ઓળખાય છે તેને હું મારી સાથે ચલાવેલી ઠગાઇ માટે અતઃકરણથી માફી બક્ષું છું.

“મુબઇની મારી સઘળી જંગમ અને સ્થાવર મિલકત, રાયરચીલાં, ઘરેણાગાંઠાંના એકલા અને હકદાર વારેસ હું મારા ધણી મીં જલેજર જીજીલાઇ જલનેવાળા ઉર્ફે થોમસ ઑસ્તીનને ઠરાવું છું. એ ઉપરાંત નીચે મુજબ હું ફરમાઉં છું:

“મારા ધણી મીં જલેજરે આજથી બે વર્ષની મુદત વિંત્યા બાદ ઉપર લખેલા મીં સોહરાયને રૂપિયા પચીશ હજારની અનામત રકમ મારી અસકયામતમાંથી ચોક્કસ શરતોએ સપુરદ કરવી.

“શરત પેહલી—આજથી બે વર્ષની મુદત સુધી મીં સોહરાયે અમેરિકામાંથી ખગ બાહેર કાઢવો નહિ, પણ મીં જલેજરનાં કોલંબિયા હાંટલ મધે તેની અંગત દેખરેખ હેઠલ તેના ફરમાવ્યા મુજબ રહેવું, અને હાંટલના એક ખગારદાર ઍસિસ્ટન્ટ તરીકે તેણે કામ બજવવું જે માટે મીં જલેજર તેને લાયક મુસારો આપશે.

“શરત બીજી—આ બે વર્ષની મુદતમાં મીં સોહરાયે પુર સભ્યતાથી અને લાયકીથી વર્તવું. દાઝ અને બીડીની ટેવ છોડી દેવી, અને મીં જલેજરને પોતાના સુરખી તરીકે ગણવા.

“શરત ત્રીજી—મીં સોહરાયે તેની પેહલી અને હકદાર બાયડી ઍમીલ્યા ઑસ્તીન જેણી મારા ધાર્યા પ્રમાણે એક ધણી અશ્રાફ અને લાયક સ્ત્રી છે તેણીને મારાં મરણ બાદ પોતાની બાયડી તરીકે ગણી એક હકદાર પરણેતરના સઘળા હકો બક્ષવા.

“શરત ચોથી—જે ઉપડી ત્રણ શરતો માંહેલી એકપણ શરત ખર લાવવામાં મીં સોહરાય નિષ્ફળ નિવડે તો મીં જલેજર તેને પોતાની નોકરીમાંથી કાઢપણુ દિવસે ખરતરફ કરી શકે, એટલુંજ નહિ પણ મારી દોલતમાંથી એક પાઈ પણ તેને મળે નહિ.

“મારી તરફના પ્યારની ધધાણી તરીકે ઍમીલ્યા ઑસ્તીનને હું રૂપિયા પાંચ હજારની રકમ અને માથેરાનનું ‘રોઝ કેટેજ’ એવી શરતે ભેટ કઈ છું કે તેણીએ જરયાનુ સોહરાય બખ્તાવરને નામે ભવિષ્યમાં પોતાને ઓળખાવવી અને પોતાના પતિ સોહરાયની સદા પડખે રહી તેની પહેણી કરણી સુધારવામાં પોતાનો કીમતી ફાલો આપવો.

“મિશિસ દીનબાનુ બાંહગીર હોરમજશાહ, જેણીને એકવાર હું મારી બેટી સમાન ગણતી હતી, તેણીને મારી તરફના ચાહની ધંધાણી તરીકે રૂપિયા પંદર હજારની અનામત રકમ અથવા તેટલીજ કીમતની મિલકત ભેટ કરવાને મારા ભરથાર મીં બલેજરને હું ફરમાવું છું.”

લખ્યું તારીખ—

(સાખ) સીડની જોન સેમ્બર,

કોલંબિયા હોટેલ,

એટરની-એટ-લો.

કોલંબિયા, અમેરિકા.

(સાખ) અનથની સીલ્વેસ્ટર,

સરજન.

ઉપલું વીલ જરબાનુએ બહુ ધીમેથી લખાવ્યું હતું. એ લખાવતાં તેણીને ભારે વેદના થઇ હતી, અને એ ત્રણવાર તેણીનું કુવત ટેકવી રાખવા માટે ડૉં સીલ્વેસ્ટરે તેણીનાં બદનમાં સુધ મારફતે દવાઓ દાખલ કીધી હતી. વિલ કર્યાની ચોવીશ કલાક પછી જરબાનુ મરણ પામી. આ સધજો વખત મીં ઑસ્ટીન તેણીનાં ખીજાણા આગળથી ખીર્યો નહિ. દૈવયોગે એ પારસી મુસાફરો અને એક જુવાન પારસી ગૃહસ્થ જેઓ કોલંબિયા યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરતા હતા તેઓની મદદથી જરબાનુની લાશની પારસી રાહરસમ મુજબ ઘટતી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. હોટેલથી ત્રણ માઇલને છેટે મીં ઑસ્ટીન એક જમીનનો ટુકડો ધરાવતો હતો ત્યાં સરકારની પરવાનગીથી આ લાશને ગાળવામાં આવી. જરબાનુની કબર ઉપર એક સુંદર તખ્તી નીચલો લેખ ધ'ગ્રેજી અને ગુજરાતી ભાષામાં હજી દેખાડે છે:—

જરબાનુ બલેજર બલનેવાળા

મુંબઇનાં વતની

જેવણ

કોલંબિયા હોટેલ મધે તાં—

ને દિને હક થયાં હતાં

તેવણનું

સખ આ કબરમાં હમેશની નિરાંતમાં

વાસો કરે છે.

ખુદા તેવણનાં રહ ઉપર આશિષ વર્ષાવે!

પ્રકરણ ૮૯ મું.

વિચિત્ર સગાઇની લેખમલેખ—જીનો વિરૂધ નવો વર.

“રાત અંધારી ને મગ કાળા,
નહિ જણાય સસરા કે સાળા.”

અંમીલ્યા આસ્તીન કોણ હતી? જર્યાનુ મરની વેળા તેણીની તરફ આટલીબધી કાંઠળી ગઈ હતી? જર્યાનુની અને જલેજરની વચ્ચે ડોં સીલ્વેસ્ટરના તે ચોરડામાંથી જવા પછી શા ખુલાસા થયા હતા? જર્યાનુનાં વિલમાં જે અરસપરસની માફી વિશે ઇચ્છારો કરવામાં આવ્યો છે તે અરસપરસની માફી શી હતી? શું જલેજર પણ જર્યાનુની માફક દોષિત હતો? જેમ જર્યાનુએ જીવતા વરપર વર કર્યો હતો તેમ શું જલેજરે જીવતી બાયડીપર બાયડી કરી હતી? હા—તેમજ હતું. આશરે બાવીશ વર્ષની વાત ઉપર જર્યાનુને છોડી ગયા પછી જલેજર પેહલો અરમા ગયો હતો. જે લોજીંગ હાઉસમાં તેણે ઉતારો લીધો હતો, અને જેનો માલિક મરણ પામ્યો હતો, તેની એકપુરી બેટી સાથે એ વર્ષના ટુક અરસામાં જલેજર પરણ્યો હતો. તેઓને પેટે એક બાળક થયું હતું, જે અંમીલ્યા હતી. અંમીલ્યાને જન્મ આપતાં વાર તેણીની મા મરણ પામી હતી. આ દુઃખદાયક બનાવથી જલેજર જે તેણીને ખરાં વહાલથી આહતો હતો તે ભારે દુઃખી થયો. તેની બાળક બેટી, જેને તેણીની માનું નામ આપવામાં આવ્યું હતું, તેને આ કમબખ્ત પુરૂષ પોતાની બાયડીનાં મોતનું કારણ સમજી ખરાં જીગરથી ધીક્કારવા લાગ્યો. આ ધીક્કાર એટલી હદસુધી વધી ગયો કે તે બેટીને તેણીની મમાઇના તાબામાં સોંપી તેણીનાં પોષણ માટે તેણીને ચોકસ લવાજમ આપતો કરી તે પોતાનું નસીબ અજમાવવા અમેરિકા ગયો. આ બાળક બેટી અંમીલ્યાને તેણીની માનાં નામ ઉપરથી અંમીલ્યા આસ્તીનને નામે ઓળખવામાં આવતી હતી. આપણા મીં જલેજરે પણ અરમાથી ઉપડ્યા પછી પોતાને થોમસ આસ્તીન તરીકે ઓળખાવવા માંડ્યો હતો; જે નામ તેના નવા સસરાનું હતું, અને જે નામથી કોલંબિયા મધે પાછલથી તે માનિતો અને જાણીતો થઈ પડ્યો હતો.

એક ચોકસ પરપોટા કંપનીના પુટવા પછી સપુત જ્યારે બરમા નાઠો ત્યારે અમીલ્યા આસ્તીનની મમાઇનાં ઘરમાં એટલે મરનાર મી० થોમસ આસ્તીનનાં મકાનમાં તેણે ઉતારો લીધો. તેણે નિર્દોષ અમીલ્યાને લલચાવીને તેણીની મમાઇની જાણ વગર તેણીની સાથે લગ્ન કર્યા અને પછી બરમાથી કલકત્તે જરનાં કામ સારું જવાનું બહાનું કહાડી તે પોખારા માપી ગયો હતો. અમીલ્યા તેની પાછલ મુઝક કેમ આવી તે આપણે જોઇ ગયા છિયે.

મી० આસ્તીને પોતાની કબૂલાત પાળી હતી. દર મહિને તે પોતાની સાસુ ઉપર એક સારી જેવી રકમ ખીડતો હતો, જે માંહેથી તે વિધવા પોતાનું આબરૂથી ગુજરાણુ કરવા ઉપરાંત અમીલ્યાને સંગીન કેળવણી આપવા શક્તિવાન થઇ હતી. કેળવણી અને કાન્ટીમાં અમીલ્યા પોતાની મરનાર માતાનું સ્વરૂપ હતી.

જરબાનુ અને સપુત કોલંગિયા હોટલ મધે આવ્યાં અને તેઓ. વચ્ચે રીકઝીક થઇ ત્યાંસુધી મી० આસ્તીન પોતાની બેટીનાં છુપ્યાં લગ્નથી વાકેફ હતો નહિ; કારણ તેની બીકથી અને તેની બેદરકારીથી તેની સાસુએ તે બિના તેનાથી છુપાવી હતી. તેણીનાં અને પોતાનાં કમનસીબને તે હવે શ્રાપ દેવા લાગ્યો. પોતાની બાળક બેટી તરફ બતાવેલી બેદરકારી માટે, અને તેણીને ધીકારવા માટે, તે હવે પોતાનેજ ધીકારવા લાગ્યો. સપુત સાથનાં પોતાની બેટીનાં લગ્નની જાણ થતાં તેણે બરમા પોતાની સાસુ ઉપર તાકીદના તારો અને કાગળો મોકલ્યાં હતાં તે માંહે બરમા મધે પોતાનું સમુજી કામકાજ બંધ કરી પોતાની નાની મિલકત વેચી નાખી અમીલ્યાને પોતાની સાથે લઇ પોતાની સાસુને અમેરિકા તુરત ઉપડી આવવા તેણે ફરમાવ્યું. વળી તેણે તેણીને ધમકી આપી કે તેના કહયા મુજબ જો તેણી નહિ કરશે તો તેણીને મળતો માસિક લવાજમ તે એકદમ બંધ કરશે.

પ્રકરણ ૯૦ મું.

બદ્ધબાજ કે બાજબાજ ?—નવા દોષમાનો જૈકું વતની.

“સદા ન વારો મંડળી, સદા ન રાજ દેશ;
સદા ન જોબન થીર રહે, સદા ન કાળા કેશ.
ચલ સ્વરૂપ જોબન મુચલ, ચલ વૈભવ ચલ દેહ;
ચલા ચલીકે બાજબાજ, લલા લલી કર લેહ.”

આ પ્રમાણે ત્યારે પ્રિય વાંચનાર, આપણી વાર્તાના તખ્તા ઉપરથી એક નામીયી નાયકા ગુમ થઈ છે. તેણીનાથી આપણે સદાનાં છુટાં પડ્યાં છીએ. તુંદી ને તેણેકરાઈનો આવેલો આવો અંત કાઢીને રચશે તો કાઢીને ન રચશે તેની સાથે આ કલમડીને કામ નથી. તેને તો તેની વાર્તારથ આગળ દોડાવવી છે. તેને તો એમ સમજવાનું છે કે વાર્તારથ તળે જેમ અગ્નીરથના બાજમાં બને છે તેમ એક સ્ત્રી ઉતાડ અકસ્માત કચડાઈ મુઠ છે.

એજ વાર્તારથમાં પ્રિય વાંચનાર, હવે આપણે સાથે બેસી દેવલાલી જવું છે. તે રથળ મધે આપણાં નાયકા-નાયકીઓની ટાળીમાં હવે થોડોક વધારો થયો હતો. દીનબાનુ અને મેરી ત્યાં આવી પુગ્યાં હતાં. આ સાવકી બેઠનો વચ્ચે હવે ધાડી પ્રિત બાઝી હતી. જેમ તેઓ વચ્ચે તેમ ગુસી અને બાંહગીર જેઓ કામને સખબે મુબધમાંજ હાલ રહેલા હતા તેઓ વચ્ચે તો પહેલાંથી ધાડો પરિચય હતો. ગમે એવાં સંપીલા એકમતીવાળાં જોડાંને પણ થોડા વખતની બુદ્ધાઈથી ફાયદો થાય છે. સૂર્ય અને ચંદ્રમાના તેજસ્વી પ્રકાશવાળા મુલકોમાં ઉછરેલાં અને વસ્તાં લોકો જ્યારે તેનાથી દુર જાય છે ત્યારેજ તેઓ તેઓની ખુશીને વધુ પીછાણતાં શીખે છે. માણસજાતને જો થોડુંક દુઃખ સરજેલું ન હોત તો ખુદ સુખથી તે કંટાળી જાત. આકાશી મહાત્માઓ પણ ત્યાંની નિયમિત નચીંતાઈ અને ચાલુ સુખશાંતિથી માણસાઈ નજરે જોતાં કંટાળતા હોય એમ આપણને લાગે છે. એક લલી સ્ત્રી પોતાના લલા ભરથારની, અને એક લલો ભરથાર તેની લલી સ્ત્રીની ગેરહાજરીમાં એકબીજાના સદ-

ગુણોની જોડણી યાદ અને પીછાણ કરે છે તેટલી એકબીજાની હાજરીમાં તેઓ કરી શકતાં નથી. કોઈ કોઈ વેળા એક સ્ત્રીએ તો કોઈ કોઈ વેળા એક પુરૂષે વીસરી જવું જોઈએ કે રૂસીનાં ઘૂંટ ફાટી ગયાં છે, તેહમીની ટોપી મેલી થઈ છે, ગુલાંતું વાસ્કુટ ઉખડી ગયું છે, કીરોઝ કલાસ ચઢવાથી તેને નવી ચોપડી અપાવવી પડશે ક્યાંવા એખીને વાસ્તે ટીંકચર ઓફ રૂબરૂબનાં ટીપાં લાવવાં પડશે. વાહીટ-વોશની ભુખી ધરતી ભીંતો, ભેજાંનો ખીમો કરનારા લાલીઆઓ, ઉધરાણીદારો, ભાડાનાં બિલો વગેરેને એક પુરૂષે કોઈ કોઈ વાર તેનાં મનમાંથી ભૂલી જવાં જોઈએ છે. એક બહુ હેતાળુ ભરથારને રવિવારની રેસ્ટ પછી પાંચડી ડગલી ઓળવીને લાંબી વોકે જતાં, કે એક સંસારી ખટખટમાં ગુંટાઈ રહેલી સ્ત્રીને સાહલોકાપલો પેહરી ઉઠેલા જીવને હોઠો પાડવા પોર્યાતોર્યાને પાછલ મેલી બાહર નિકળી પડતી કાણે નથી દીડી ? કેટલીક જીના વિચારની બાંધોને તો આવી વેળાએ ઓટલા ઉપર ઉભી રહીને સારી પેહડતાં કે એક જીના વિચારના પુરૂષને ડગલી બાંધે નાખી બાહર પડતાં આપણે ઘણી વાર નિહાળ્યાં છે. આથી કાંઈ આમ ઠરતું નથી કે કંટાળેલાં સ્ત્રી-પુરૂષોએ એકબીજાને લાંબી મુદતવેર યા સદાનાં છોડી જવું. એક ભરથાર પોતાને ગમે એવો જીરો પોતાનાં મનમાં લેખતો હોય, પણ તેની ભૂલી સ્ત્રી તેની તેવી ચાલ છતાં જો તેને ચલાવી લેવા માંગતી હોય તો ખુદ તે ભૂલી સ્ત્રીનાં સુખને ખાતર તેણે તેણીનાથી દુર નાસવું જોઈએ નહિ.

બહુમનશાહ શેઠ જો મુંબઈ હોત તો તેઓની માંદગીમાં દિવસો સુધી ચાલુ સારવાર કરવા આવું હેતાળુ કુટુંબમંડળ તેઓને કોઈપણ દિવસ મળી શકત નહિ. રતી, મેરી અને દીનુ તેવણની સારવારમાં અને તેવણને રીજવવામાં બહુ ખંતીલો ભાગ લેવા લાગી. બાનુ સુના જો કે વારંવાર ત્યાં હાજર રહેતી, છતાં રતન રસ્તમદરામની સંગતમાં હવે તેણી જોડેએક ઘણો વખત ગાળવા લાગી. એક સ્ત્રી કે પુરૂષનું નબળું પાસું ખુદલું થતાં તે અથવા તેણી નફત બને છે, તેમજ બાનુ સુના પણ બની હતી. નવરો એટલો નખખોદ વાલે, તેમ પરવારતો રતન રસ્તમદરામ બાનુ અને બાટલી વચ્ચે કાળ ગમન કરતો હતો. બહુમનશાહ શેઠ હવે કાંઈક 'પુશ મીબજમાં' રહેતા, સેહજ ફરતાહરતા અને વાતચીતમાં ઉલટથી ભાગ લેતા. આમ છતાં તેવણનું 'હાર્ટ' એકાએક બંધ થઈ

જવાની ડૉક્ટર ધાસ્તી આપતા, અને બન્યું પણ તેવુંજ ! જે દિવસે અમેરિકા મધે જરીને પેલો પ્રાણુધાતક અકસ્માત થયો તે દિવસે તે અકસ્માત વિશે એક જરૂરનો તાર તેણીની ફરમાશથી સપુતે બાનુ સુના ઉપર કર્યો હતો. આ તારમાં મિશિસ સોહરાળ બખ્તાવરને થયલા ગંભિર અકસ્માત વિશે બાનુ સુનાને જાણ કરવામાં આવી હતી. કમનસીબે કાંઈ અજબ સંજોગો વચ્ચે તારમાં Mrs. નો S. છટકી જવાથી માત્ર Mr. લખાઈ ગયો હતો. આ બખર બહમનશાહ શેઠને કાને બાનુ સુનાની મુખાંધથી પડતાં તેવણુ બેશુદ્ધ થઈ ગયા. તેવણુની બીમારીએ ગંભિર રૂપ પકડ્યું, અને જોકે ડૉક્ટર નાજરવાળાની ચાંપતી સારવારથી તેઓ શુદ્ધીમાં આવ્યા, તોપણ પુરતા હુશિયાર થવા પામ્યા નહિ. પાછલથી વધુ ખુલાસા માટે દેવલાલીથી અમેરિકા અને અમેરિકાથી દેવલાલી નેમી આપેલા માર્ગોએ તારના સંદેશા મોકળવામાં આવ્યા અને ખરે ખુલાસો મારુમ પડ્યો; પણ ખોલવાયલી બાજી હાથમાં આવી નહિ. અજબ જેવી વાત તો એ હતી કે જે દિવસે અને જે કલાકે જરૂરબાનુ અમેરિકામાં મરણ પામી તેજ દિવસે અને તેજ કલાકે ખાં બં બહમનશાહ બેજનજી બખ્તાવર સી. આઈ. ઇ. મુંબના જંણીતા શેરદલાલ દેવલાલી મધે હક થયા. તેજ દિવસે અને તેજ કલાકે જરીનાં મરણનો તાર અમેરિકાથી દેવલાલી ખાતે અને બહમનશાહ શેઠનાં મરણનો તાર દેવલાલીથી અમેરિકા ખાતે રવાના કરવામાં આવ્યો. શું આવા સંજોગો આ દુનિયામાં બનતા નથી ? હું કહીશ કે હર પળ, હર ઘડી અને હર દિવસ તેઓ અહીંયાં, ત્યાં અને સર્વ ઠેકાણે બને છે; જોકે તેમાં સમાયલા ભેદભરમ આપણે સમજી શકતા નથી. આ પ્રમાણે આપણી વાર્તાના તખ્તા ઉપરથી એક મૂખ્ય નાયક ગુમ થયો છે. વાર્તારચનાં ચક્ર તળે કહો કે આ ક્ષણભંગુર દુનિયાનાં ચક્ર તળે તે કચડાઈ મુવો છે. જોકેજોડ બનેલા આ બનાવનો તોડ થીઓસોફીસ્ટો આમ કાઢશે કે પૂર્વે જન્મમાં બહમનશાહ શેઠ અને જરૂરબાનુ વરવહુ હોવાં જોઈએ અથવા આવતા જન્મમાં એવાજ કાંઈ મજબૂત અથવા નજદીકના ગાંઠથી તેઓ બંધાવાનાં હોય.

બાનુ સુનાએ શેઠનાં રવાનને એક ખાસ ત્રેનમાં મુંબઈ લઈ જવાની હુજત કીધી. પણ તેવણે મરતાં અગાઉ તે વિરધ પોતાની લાગણી બહાર કીધેલી હોવાથી બાનુ સુનાની હુજતને કાંઈએ પણ ગણકાવી

નહિ. આ સુંદર સ્ત્રીની મતલબ પોતાના પતિનાં રવાનને મુંબઇ લઇ જઇ વિધવાપણાના લેખાશમાં અને પૈસાટકાના પુર બહારમાં મોટે ઘેર-નો દોરદમામ દેખાડવાની હતી; પણ તેમાં તેણી કાંઈ નહિ. એક પારસી શેઠિયાનાં મરણથી દેવલાલીની દુનિયાં ગાજી રહી હતી, અને ગ્રાંડ હાઉસના કારોબારીઓ અને કામદારો ખરી કાળજીથી ઉપરતળે થઇ ગયા હતા. દેવલાલીની તો આ સીઝન હતી, માટે પારસી ખીરાદરોની ત્યાં કાંઈ ખુટ હતી નહિ. બહમનશાહ શેઠનાં રવાનને છેક ખીજે દિને સાંજે દેવલાલીને દોખમે ચઢાવવામાં આવ્યું. આ દોખમુ તુરતનુંજ બંધાયલું હોવાથી બહમનશાહ શેઠે તે માંહે પુરાવાની ખાસ ધચ્છાજાહેર કીધી હતી. તેજ ધચ્છાને આપણે ઉપર જોઇ ગયા તેમ તેમનાં ખેશીઓ આધીન થયાં હતાં. મુંબઇ અને તેની આસપાસનાં પરાંઓમાં શેઠનાં મરણની ખબર રાતોરાત તાર મારફતે પોંહાંચી ગયલી હોવાથી સહવા-રની ત્રેનમાં પારસી મર્દ-ઓરતની મોટી સંખ્યા લાશને સેજદો કરવા હાજર થઇ હતી.

મર્દુમનાં માનમાં તેઓના ગુજર્યાને ખીજે દિવસે મુંબઇનાં શેર અને નાણા બજાર તેમજ રૂના બજાર બંધ રાખવામાં આવ્યાં હતાં. આપણી ધુંધી શેહરસમાજની તે દિવસની એક પળ બે કલાકની લાંબી મુજાહેમત પછી મુલતવી રાખવામાં આવી. એક સલાસદે શેઠની કારકી-દીનાં વખાણ ગાઇ સલા મુલતવી રાખવાની દરખાસ્ત કીધી, ત્યારે ખીજે તે કારકીદીને તોડી પાડી દરખાસ્તની સામે થયો. ત્રીજાએ ઓર્ગેનમેન્ટ મેલ્યું કે માત્ર રૅકૉર્ડ ઉપર નોંધ લઇ સલાનું કામકાજ આગળ ચલાવવું. આ પ્રમાણે દોઢ કલાક, પાંચ મિનિટ, અને ત્રીશ સેકન્ડની જુકાજુક પછી બાકીનો એક કલાક, ચોવીશ મિનિટ અને ત્રીશ સેકન્ડ સલા મુલતવી રાખવામાં આવી. જે અચુક બનાવની નોંધ એ નામચીન મંડળનાં દફતરો ઉપર બ્લુબ્લેક શાહીના લમર જેવા અક્ષરે સદાની અમર થઇ રહી છે અને ગમે તેવાં ઇડિયા રખરથી યા પથ્થરે ધસેલી તે ભુસાઇ કે લીપાઇ જવાની નથી.

પ્રકરણ ૯૧ મું.

ચોરને પોટલે ધૂળની ધૂળ-ખાનુ સુનાના બખાળા અને
રતનના રડાકૃદા.

“જે વાવે તેવું લણશે, કરણી સરખાં ફળ દેશે,
કૌવચ સંગતથી રંગત શું રહેશે ?”

એક કામ ને દો કાજ ! “ દેવલાલી વેહુર આયાંતાહરે શું બરચું ગીયાં
તવડી ને આયાં રવડી જેવું કયે ? ખીચારા બહમનશાહનાં પહાડ જેવાં
મોતથી આખી ત્રેનમાં ખોભેખોભે રચ્યાં ને ડીશ ભરીને છીક્યાં ને
ફકત ઇંડા, પાંઉ, જેલી, માખણ ને મસાલાના પોરા બુકબાચક ઉછા-
ળીને મન મનાવ્યું તે હવે તો એમખી ને એમખી આઠ દશ દહારા દેવ-
લાલી ગારી કાહરવામાં શું ખોટું થવાનું ? મેહરતી તો ખીચારા પાંસક
વર્પની પાક્કીપચક ઉમરે ચાર ખૈરીના વર ને પાંચ છોકરાંના બાપ
થઈને દહારે વરના ગુજર્યા તેમાં વરી લોકલાજ કેવી ? કોઈ મુવાં
નસાબંદા હોય તેજ અમસી માય મમઈને બુરં ખોલે. ” ચાલો થઈ ચુક્યું.

જીવો હોંટલનો બહાર, હોંટલનો કારેબાર;
હોંટલનો ખ્યાર, હોંટલસે ચાર, હોંટલસૌ કારેકાર.—જીવો
હોંટલપર સૌનો આહ, ફકીર હો યા શાહ;
હોંટલ, હોંટલ, હોંટલની વાહુવા.—જીવો
ગમાર હો યા ચમાર, બુખખખી બેશુમાર;
પણુ પૈસા ચાર હોય ગાંઠે ચાર તો દોડશે હોંટલ બાર.—જીવો

(મિ. મ. બ.)

આઠ દશ દિવસની ધધુખર પછી ચીકાર ભરાયલાં હોંટલો પાખાં
ખાલી થયાં. સાથે સાથે બહમનશાહ શેઠનું કુટુંબમંડળ પણ મુંબઈ
પધાર્યું. મુંબઈ આવ્યા પછી ખાનુ સુનાના વકીલ મીં મેહલ્લાશાહ
મારફત્યાએ તેણીએ ખાસ નોતરેલાં અંગત સગાંવહાલાં ને મિત્રાની
હાજરીમાં તેણીએ મીં બહમનશાહના પરણ્યા પછી કરાવી લીધેલું એક-
તરફી વિલ રજુ કર્યું. આ ઉપરથી શેઠના અંગત વકીલોએ તે વિલ

નાકબૂલ રાખી તેવણની હૈયાત બેટીઓ તરફથી દેવલાલી જવા અગાઉ તેઓએ પોતાની પુર અકલ હુશિયારીમાં કીધેલું છેલ્લાંમાં છેલ્લું વિલ રજુ કીધું. બેહદીન દસ્તુર ડોં તેહમુરસ્પ તાલેવંત અને ડોં દારાખશાહ દાદાભાઈ દાદગરને શેઠે પોતાનાં આ છેલ્લાં વસિયતના એકઝીક્યુટરસ અને ત્રસ્ટીઓ નેમ્યા હતા. કુલે અસકયામત જંગમ અને સ્થાવર મિલકત (ખાતુ સુનાના અંગત કપડાંલત્તાં અને ઘરેણાંગાંઠાં સિવાય) વેચી નાખવાનો એકલો હક મહુમ, ત્રસ્ટીઓને આપી ગયા હતા. આ વેચાણસટાન થયા પછી તેઓએ કુલે ઉપજના સાત સરખા ભાગ કરી તે ભાગોની નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવા ફરમાવ્યું હતું:

એક ભાગ તેવણનું ખાનગી કર્જ અદા કરવા માટે. બાકીના છ ભાગમાંથી એક ભાગનું વ્યાજ તેવણની વિધવા ખાતુ સુનાને દર મહિને એવી શરતે આપવું કે જો તેણી કાઠપણુ દિવસે રતન રસ્તમફરામ યા બીજા કાઠપણુ ધણી સાથે પરણી જાય તો તે વ્યાજ તેણીને મળતું બંધ થાય અને તેણીને ફાલે આવેલી કુલે રકમ બહમનશાહ શેઠના પાછલ દર્શાવેલા બીજા પાંચ વારસોમાં વહેંચાઈ જાય. બાકી રહેલા ભાગોમાંથી એક ભાગ શેઠની બેહન ખરશેદબાઈને, બીજો મેરી અથવા મેહરબાઈને, ત્રીજો રતી ઉર્ફે રોલી ઉર્ફે મિશિસ એરચ કાઠિયારને અને ચોથો ભાગ ખાતુ સુનાની બેટી દીનખાતુને પોતાનું બચ્ચું ગણી શેઠ આપવા ફરમાવી ગયા હતા. છેલ્લો એક ભાગ શેઠે પોતાના એકપુરા બેટા સોહરાખને નામે જુદો કહાડી તે માટે એવો બંદોબસ્ત કીધો હતો કે ત્રસ્ટીઓએ તે રકમ પોતાના કબ્જામાં રાખી માત્ર તેનું વ્યાજ દર મહિને તેનાં ભરણપોષણ માટે આપવું.

છેલ્લું વિલ વંચાઈ રહ્યા પછી ખાતુ સુનાએ અને રતન રસ્તમફરામે તરછોડ અને તાણુતોડ કીધી, તુફાન મચાવ્યાં, વઝીલોની દોડધામ પહોંચાડી અને તે વિલ ઉપર સુખન ઉડાવ્યો; બીચારા બિનસ્વાર્થી ત્રસ્ટીઓ ઉપર ગાળોનો વરસાદ વરસાવ્યો અને છેલ્લે હાઈ કોર્ટે ચઢ્યાં જોણે શેઠનું છેલ્લું વિલ ખરું અને કાયદેસર ઠરાવ્યું. પણ એટલાનો સઘળો ખર્ચ શેઠની અસકયામતને શીર ચોંટાડ્યો. વિલમાં ફરમાવ્યા મુજબ છમસીની બીજો દિવસે કુકાદાર પંચકી અને

તેનું કુટુંબ તેમજ બાનુ સુના 'વીલા સુના'માંથી ઉઠાંગરી કરી ગયાં અને ત્રસ્ટીઓએ 'વીલા સુના' તેમજ તે માંહેલી અસકયામતનો કબ્જો લીધો. મહુમ મીં બહમનશાહના ત્રસ્ટીઓએ ખોદાને હાજરનાજર બાણી મનશની, ગવશની અને કુનશનીથી પોતાની પવિત્ર ફર્જ અદા કરીધી.

પ્રકરણ ૯૨ મું.

સુધારાના શિખરની ટાંચ—સંસાર સાગરનો કીનારો.

“જે કરશે તે ભરશે, કોઈ શું કહેશે ?
આવળ વાવીને આત્ર સ્વાદ કેમ લેશે ?”

પવન અને પાણીને કોણ પકડી શકે છે ? કોઈએ તેમ કીધું નથી અને કોઈ તેમ કરશે પણ નહિ. બહમનશાહ શેઠને ગુજ્યાને એક વર્ષ ગુજરી ગયું છે. એ અરસામાં કુદરને તાલેવંત અને બખ્તાવર કુટુંબમાં ચાર નાનકડાં ભુલકાંઓની વૃદ્ધિ કરીધી છે. ગુસ્તીને ત્યાં નાનો છુઓ બેહરામશાહ અને જાંહગીરને ત્યાં નાનો બહમનશાહ જ્યારે મુંબઈમાં ધુમ મચાવે છે, ત્યારે કાલંબિયાનું હાટલ સપુતની એકીબખ્તે જન્મેલી જોડ બાળકીઓ ગળવે છે. આ બાળકીઓનાં નામ સપુતે પોતાની મરનાર બેહનોનાં નામ ઉપરથી પોલી અને મીલી કરી આપ્યાં છે. તેઓને વળી પીરોજ અને માણક કરી બોલાવવામાં આવે છે. આ બન્ને બાળકીઓ બહુ ચબરાક અને દેખાવલી છે.

વાંચનાર પુછશે કે શું ઉપલા અરસામાં સપુત સુધર્યો છે ? ખચીત, તે સુધર્યો છે; એટલુંજ નહિ, પણ તે ઇચ્છેઈચ્છ એક ગૃહસ્થ બન્યો છે; કારણ નવા ખેતીકારોને હાથે તેની સરજમીનની કાંઈ નવીજ હમે ખેતી થઈ છે. આજના કાલંબિયાવાળા મીં એસ. બી. બખ્તાવર તે એક વર્ષ અગાઉના સપુત સોહલીબા નથી. એક વર્ષ અગાઉનો છાકટ મીં કરવાલો કેફી પીણાંથી રાત્રીનાં બાણાંની મેજ ઉપર પોતાનું માથું જોંકાવી દઈ હવે નિંદ્રાવશ થતો નથી. આ સુધારાનું સર્વ માન કોણને ઘટે છે ? એકલી અંભિલ્યા ઉર્ફે જરબાનુ

સોહરાય અખ્તાવરને ! અમેરિકા ગયા પછી તેણીએ જાણે કાંઈજ બન્યું ન હોય તેમ પોતાના સોહરાયના સુધારાનો પાયો નાખ્યો. કાળા લેઆશમાં સફેદ થયેલી આ ઍંગ્લો-પારસી પુતળી ખરેજ સુંદરતાનું સ્વરૂપ હતી. આવતાં વાર તેણીએ પોતાના બાપ અને વર સાથે હેતાળુ બગલગીરી કરી. એકપણ તાનાબનીનો ખેલ તેણીએ પોતાના ભરથારને કહ્યો નહિ. જરાપણ દુપકો તેને દીધો નહિ. જરયાનુનાં મરણ વિશે તેણીએ કાંઈપણ ધસારો કરી નહિ. મરનાર તેણીના બાપની પેઢી સ્ત્રી થતી હતી તે બિના તેણીએ આશરે પાંચ વર્ષ પછી તેણી પોતાના બાપ અને વર સાથે મુંબઈ આવી ત્યારેજ અચાનક જાણી; પણ તે વિશે તેણીએ એક શબ્દ પણ તેઓ આગળ ઓચર્યો નહિ. તેણી એમ સમજતી હતી કે મરનાર જરયાનુની ફરમાશથી નહિ પણ માત્ર પોતાના પારસી ભરથારને પારસી નામ ગમતું હોવાથી તેણીને જરયાનુ ન મ આપવામાં આવ્યું હતું, જે નામ તેણીએ ખુશીથી અંગીકાર કર્યું. તેણી સદા હવે પારસી પોશાક સજતી. સોહરાયની દારૂની ટેવ છોડાવવા પોતાના બાપને આગ્રહ કરી તેણીએ તે હોટલને ટેમપરંસ હોટલમાં ફેરવી નાખ્યું. જલ્દત દારૂ નહિ પણ માત્ર નરમ વાઈનો રાતનાં ખાણું ઉપર ત્યાં પીરસવામાં આવતા. તેણીના કહેવા પ્રમાણે તેણીના તવંગર બાપને આ ફેરફારથી કાંઈ ખોટ જવાની ન હતી. સોહલીને પહેલાં ત્રણ ગ્લાસ વાઈન બપોરના અને ત્રણ ગ્લાસ રાતના તેણી તાળાંકુંચીવાળી કબાટમાંથી પોતાને હાથે આપવા લાગી. આ ત્રણ ગ્લાસની સંખ્યા પાછલથી બેની અને છેલ્લે એકની થઈ.

તેણીનો બાપ અને ભરથાર પારસી છે એ વાત આખા કોલંબિયા મધ્યે હવે જાણીતી થઈ હતી. પણ જરયાનુ તેના બાપની પહેલી ગૈરી હતી તે વિગત માત્ર ડૉ. સીલ્વેસ્ટર અને મી. સેમર વકીલ જાણતા હતા, પણ તેઓએ કોઈને પણ તે જાણવા દીધી હતી નહિ. સોહરાય આગળ તેણી તરેહવાર અમેરિકન નૌવેલો વાંચતી, તેની સાથે તેણી લાંબી મીકનીકે જતી, જે પીકનીકનું ખુરચણ કેફી પીણું વગરનું રહેતું. સોહરાય કોઈ વેળા પીકનીકે પીણું માંગતો તો તે ભૂલી આવવાનું બાહુ કહાડી તે માટે તેણી તેની માફી ચાહતી. ગુજરાતી ભાષા હવે તેણી સફાઈથી બોલી અને વાંચી શકતી હતી, એટલુંજ નહિ પણ ઇંગ્રેજી રાહ ઉપર રચેલાં ગુજરાતી ગાયનો તેણી ખ્યાના ઉપર વજડતી અને ગાતી.

હાઉલના પગારદાર ઍસિસ્ટન્ટ તરીકે સોહરાબને જે ફર્જ બજાવવી પડતી તે માંહે તેને તેણી ઉલટથી મદદ કરતી. તેની સાથે તેણી સાંઘ-કલીંગે અને રાઇડીંગે જતી, પણ પેલી અકસ્માતવાળી ટેકડી તરફ જવાને તેણી તેને કાંઈપણ દિવસ લલચાવતી નહિ. તેણી બાણતી હતી કે તે ટેકડી માટે તેને ભારે અણગમો હતો.

આ રીતે ત્યારે સપુત સોહલીયા હવે ખરેખર સ-પુત થયા. તેઓ સુ-વર થયા. જે સુખ તેના અભાગ્યા બાપનાં નસીબમાં જોવાનું સંજોરું હતું નહિ તે તેની બાયડીએ, ખુદા સસરાએ અને જૈફ મમાઇ સાસુએ જોયું; પણ તેની કાંઈ ચીંતા નહિ. કારણ, આવો આવકારદાયક સુધારો જોઈને તેના મરનાર બાપનું રૂઢ પેલી જોહાનમાં તો ખુશનુદી પામ્યું જ હશે. જે વર્ષની જે બુચીઓ લઇ સપુત જ્યારે મુબઇ આવ્યો ત્યારે તેણે ડાં તેહમુરરૂપને ત્યાં ઉતારો લીધો. તેનામાં થયેલો સુધારો જોઈ તેઓ ડંગ થયાં. પોતાનાં આગળાં કાર્યોથી તે લજવાતો હોય એમ તે દેખાયો. તેની જે બાળકીઓ ગુસી અને જાંહગીરના ભુલકાંઓ સાથે ભેલાઇ ગઇ. કદાપી આવતાં વર્ષોમાં આ નાની પોલી અને મીલી નાના બેહરામ અને બહમનશાહને વરે તો તેમાં અબજબ થવા જેવું કાંઈ નથી. નડતલ માત્ર પેલી આપણી કેહવાતી અંજુમનના સુદ્રિયાણી ઠરાવની રહે. અમીલ્યા ઉર્ફે જરબાનુ તે સુદ્રિયાણી ઠરાવની અગાઉ જન્મેલી હોવાથી, અને વળી તેણીને બાપ પારસી હોવાથી, ડાં તેહમુરરૂપની સમજવતથી એક શુભ દિવસે તેણીને ઘટતી ક્રિયાઓ સાથે સુદેહ પેહરાવવામાં આવ્યો. આ સન્નેગો વચ્ચે ડાં તેહમુરરૂપ ધારે છે કે પેલો સુદ્રિયાણી ઠરાવ નાની પોલી અને મીલીને જરતોશતી ધર્મમાં લેવાની આડે આવી શકશે નહિ.

મુબઇમાં આવ્યા પછી જરબાનુ સદા પારસી પોશાક સજતી, પારસીમાં ખપવાને ખંતી રહેતી, તેમજ પારસી કુટુંબોમાં ઉલટ અને ઉત્સાહથી ભેળાતી ને તેઓ સાથે પારસી ભાષામાં વાત કરતી. હાલ આ નાનકડું કુટુંબ અમેરિકામાં જ વસે છે. મીં જલેજર જલતેવાળા-ગયે વર્ષે જ ત્યાં મરણ પામ્યા છે, અને તેઓને જરબાનુની પાસે દાટવામાં આવ્યા છે.

સપુતને અને તેની મોહરદારને તેઓ પોતાની કુલ અસ-ક્યામતના વારસ બનાવી ગયા છે. બુઢાં મમાઇ પણ મરણ પામ્યાં છે. સપુત હાલ કોલંબિયાનો એક વખણાયેલો ધંધા-

દારી અને વગવાળો શેહરી ગણાય છે. કોઈપણ મધે તેણે એક શાળા સ્થાપી છે, જ્યાં ગરીબ વર્ગનાં અને નાવારસ બાળકોને ચોક્કસ સંખ્યામાં દર સાલ પ્રાથમિક કેળવણી અને વસ્ત્રાલંકાર મુક્તિ આપવામાં આવે છે. આ શાળાને “ધી બલેન્ડર એન્ડ જરયાનુ પારસી સેમિનરી” નામ આપવામાં આવ્યું છે. બખ્તાવર અને તાલેવંત કુટુંબો વચ્ચે પત્રવેદવાર ચાલુ છે. સુધરેલો સોહરાબ આવતી પતેતી ઉપર પોતાનાં કુટુંબસહિત ફરી મુંબઈ પધારનાર છે.

પેસુતન દસ્તુર થોડોક વખત મુંબઈમાં ગુજરી પાછા પોતાને વતન કંગ્રી સીધાર્યા હતા, જ્યાં તેઓ ઝંઘ અવસ્થામાંથી બંદગી કરતાં લગભગ ૭૫) વર્ષની વયે પોતાની રેહણીકેહણી મુજબ ઓચિંતો પણ મુખી અંગ્રમ પામ્યા. ભણતાં ભણતાં એકાએક ચક્કર આવ્યાથી પોતાની બેટી જે પાસેના સોફા ઉપરજ બેઠેલી હતી તેની ગોદમાં તેઓ જઈ પડ્યા અને સદાના નિદ્રાવશ થયા.

૩૦ તેહમુરુપ હજી તાલેવંત મિનારમાંજ વસે છે અને પોતાની દુનિયાઈ મંજલ કાંઈપણ ધામધુમ વગર ગુલચેહર સાથે એકસરખી અને નિયમિત રીતે કાપ્યા બધ છે.

બાંહગીર અને ગુસી, દીનબાનુ અને મેરી, પોતાનાં કામમાં ગુંતા-થલાં રહી સ્ત્રી-પુરૂષની બે નમુનેદાર ‘પૅર’ બનાવે છે.

વીલરડોસાં અને બુદ્ધો દોલો મરણ પામ્યાં છે. તેઓની જગા વીલરડોસાંની બેહનની દીકરી આલી અને તેના વરે તાલેવંત મિનારમાં પુરી છે. નાની નાબાં બૈરાંજ થઈને દોલસો રૂપિયા કમાતા એક કમાઉ સપુત્ર સાથે પરણી પરવારી ગઈ છે.

હોરમજશાહ શેઠ સ્વર્ગવાસ પામ્યા છે.

હવે રહી માત્ર બાનુ સુના. આ કમતાલેની ઓરત પોતાના ખાવિંદનાં વિલની કલમ મુજબ રતન રસ્તમદરામને પરણી નહિ શક્યાથી વિલા-યત જઈ તેઓ બન્ને ખ્રિસ્તી થઈ એકબીજાં સાથે પરણ્યાં. તેઓ એમ ધારતાં હતાં કે પારકા ધર્મમાં વટલી ગયાથી બહમનશાહ શેઠનાં વિલની બાધ તેઓને લાગુ પડી શકશે નહિ, અને બાનુ સુનાના કાલાનું વ્યાજ, તેણીને મળ્યું જશે. ત્રસ્ટી તરીકેના પોતાના અધિકારની રૂએ ૩૦ તેહમુરુપ પોતાનાં અંતઃકરણના અવાજને માન આપી ફેરવાયલ,

સંજોગો વચ્ચે બાનુ સુનાના કાલાનું વ્યાજ તેણીને મળી શકે કે નહિ તે પોષ્ટ ઉપર પોતાના વકીલની સલાહ લેતા હતા તેવામાં તેવણના એક વિલાયતી મિત્ર તરફથી બાનુ સુનાનાં દુઃખદાયક મરણના સમાચાર તેઓને મળ્યા. આ હીણભાગ્યની સ્ત્રી ખિસ્તી થઈને રતનને પરણ્યા પછી પરમુલ્કમાં બહુ દુઃખી થઈ. વિલાયત ગયા પછી રતન એક અથંગ જુગારી બન્યો હતો. શકમંદ આબરવાળાં હાટલોમાં તે દિવસો સુધી પડ્યો રહેતો. શકમંદ આબરૂની સ્ત્રીઓ સાથે સદા ભેળાતો અને મોડી રાત સુધી દારૂ પી બિલ્ડર્ડ અને નૅપતો જુગાર ખેલતો. જ્યારે તે ઘરે આવતો ત્યારે સંધીવાથી પીડાતી બાનુ સુના જેણી હવે મિશિસ ઓસમૅનને નામે ઓળખાતી હતી તેણીને તે પજવતો. જ્યારે તેણી તેને પૈસા આપવા ના પાડતી ત્યારે તે તેણીની ઉપર હાથ ઉગામતો. આ રીતે આ કંગાળ વટલેલ સ્ત્રીનો તેણીના પાંચમા અને વટલેલ ધણી ઓસમૅને કંગાળ અંત આણ્યો. એક વિલાયતી કબરમાં પારકા મુલ્કમાં ખેસખીશા. વંદથી દૂર વીસરાયલી, હીણાયલી, તબીબલી બાનુ સુના કબરવાસ થઈ છે. “ધશ્વર તેણીનાં રૂહને શાંતિ બક્ષો” એમ આપણે ઇચ્છીશું. તેણીના વટલેલ ભરથારનું શું થયું તે કાંઈ જાણતું નથી અને તે જાણવાની આપણે પણ દરકાર કરીશું નહિ. અટકળ કહે છે કે જેવું તેણે વાવ્યું તેવું તે લણ્યો હશે.

❀ ખતમ પત્રીકા. ❀

ફતેહ કીંવા નામુરાદી.

“સાંઘ મેરા બનિયા, સહજ કરે વ્યવહાર;
ખીન દાંડી ખીન પાવડે, તોલે સળ સંસાર.”

‘પુસ્તક પ્રવેશ’માં હું કહી ગયો છું કે : જોટલો વખત એકે વાર્તા-નવેશ તે લખવાનાં કામમાં ગુંટાયલો રહે છે તેટલો વખત તે પોતે ગોયા પોતાને ભૂલી જાય છે ! પોતાની કથાનાં પાત્રો રચી, પોતાની આસપાસ એક નવીન દુનિયાં ઉભી કરી, તે માંહે વસ્તાં સ્ત્રી-પુરુષોના ઘાડા સમાગમમાં જ્યારે તે આવે છે ત્યારેજ તે એક દીલપઝીર અને અસરકારક વાર્તા લખી શકે છે.

આ ખતમ થયેલો ફીરોઝ દીલપઝીર અને અસરકારક નિવડયો છે યા એ મારી કદખીત દુનિયાં અથવા તે માંહેલાં સ્ત્રી-પુરુષનાં ભેગાં મંડળથી પ્રિય વાંચકો દિલગીરીથી છુટાં પડ્યાં છે એમ કેહવાની હું સરકશી કરીશ નહિ. માત્ર મારી પોતાની લાગણીના સંબંધમાં જે બોલ બોલવાની રજા લઈશ. જેમ જેમ આ ફીરોઝનો છેડો આવતો ગયો, જેમ જેમ તેની સીમા સંકોચાતી ગઈ અને એક પછી એક નાયક અને નાયકી તેના તખ્તાપરથી ગુમ થતાં ગયાં, તેમ તેમ સેવકનાં શરીરમાં ડાંઘ અજળ મંદ લાગણી પ્રગટી નિકળી જે લાગણીનાં પ્રબળ વધીને ફીરોઝની આખેરીએ સેવકને દીગમુઠ કીધો. દીગમુઠપણાની એ ઘેલણમાં એ મારી કેશોશની ફતેહ યા ‘ફેલીયોર’ નું માપ કરવાનું કામ નીચલી એક ટુક ડાહણી દર્શાવી હું વાંચકવર્ગને સોંપું છું.

વહી ગયેલા જમાનાઓમાં “ફતેહ” અને “નામુરાદી” નામની દેવડો આ દુનિયાંમાંથી મંજલ દર મંજલ કાપતી એક નહિ જણાયલી ધરતી ઉપર જઈ પોંછાંચી. જે મુગટ આ દુનિયાંમાં “ફતેહ” પેહરતી

હતી તેજ મુગટ તે નવી ધરતી ઉપરના પરલોકમાં પોંછાંચ્યા પછી તેણીએ પેહરી રાખ્યો હતો. તે મુગટ આ દુનિયામાં તેણીએ કીધેલાં શુભ કામોનું ધટીત અને વાજખી ધનામ હોય તેમ તેણીની ઢબઢબ ઉપરથી તેણી સમજતી દીસતી હતી. તેણીના ચેહરા ઉપર ખુશાલીની લાગણી પ્રગટી નિકળી હતી. તેથી ઉલટું “નામુરાદી”ની દેવીએ પોતાનું શીર ઝુકાવેલું રાખ્યું હતું. મુગટ જેવી ચીજ તે શર ઉપર હતી નહિ. તેણીનો ચેહરો સુકાયેલો અને શોકાતુર હતો. એક વેળા તેણી ખુબસૂરત અને આશાવંત હતી, પણ તે બન્ને ગુણો હાલ તેણીએ ખોડી દીધા હતા. તે ત્રાહીત ધરતીના પ્રજાપતિની મુલાકાતની આતુરતાથી રાહ જોતી આ બન્ને દેવીઓ તેનાં કુશાદે અયવાનમાં ઉભી હતી. પાકેલા બાલવાળો, સુફેદ દાઢીવાળો, ઉમરે પોંછાંચેલો એક આસામી પ્રજાપતિ તરીકે તેઓ સન્મુખ આખરે હાજર થયો. મુગટવાળી દેવીને આંગળીના ધશારાથી તેણે પોતાની પાસે બોલાવી પુછ્યું: “બાઈ, તમે કોણ છો?”

“જી, હું ‘ફતેહ’ છું, અને તેજ નામથી જણાયેલી છું.” ફતેહની દેવીએ આગળ આવી કહ્યું, અને તેજ વેળા પોતાનાં શીર ઉપરનાં મુગટ ભણી તેણીએ હસીને પોતાની આંગળી ટાંકી.

પ્રજાપતિએ પોતાનું માથું ધુણાવ્યું અને બોલ્યો. “બાઈ, તમે બહુ ઉત્સાહી, પણ ગર્વિષ્ટ દીસો છો. અમારી આ ધરતી ઉપર ખરા ગુણોનું માપતોલ કરવાની રીત, ધણીક વેળા અને ધણીક બાબતોમાં, જે દુનિયાં તમે મુકી આવ્યાં છો તે દુનિયાંમાંની રીત કરતાં કેવળ જુદીજ છે. જેને તમે ‘ફતેહ’ અથવા ‘જીત’ કહો છો તેને અમે ધણી વાર ‘નામુરાદી’ અથવા ‘હાર’ કહિયે છિયે. જેને તમે ‘હાર’ કહો છો તેને અમે ‘જીત’ કહિયે છિયે. જુવો, પેલા સામે ઉભેલા બે પુરૂષો તરફ નજર કરો. જમણા હાથ ઉપર ઉભેલા પુરૂષને તમારી દુનિયાંનાં લોકો ભલે કહેતા હતા અને ડાબા હાથ ઉપર ઉભેલા પુરૂષને સાધારણ રીતે તમારી દુનિયાંમાં ઘુરે લેખવામાં આવતો હતો. હવે અમારી આ ધરતીમાં તમારા પેલા ભલા માણસને અમે ઘુરે કહિયે છિયે અને પેલા ઘુરે માણસને અમે ભલે કહિયે છિયે. તમારી નજરમાં અલખતાં એ બિના બહુ વિચિત્ર લાગે છે. એમ છે ત્યારે જુવો હવે પેલી તરફ નજર કરો. મારી દરબારના પેલા સામે બેઠેલા

દરબારીને તેના ચેહરા ઉપરથી તમે એક અંતઃકરણપૂર્વક લાગણી ધરાવનારો અને સાફ સાફ બોલી દેનાર પુરૂષ સમજતાં હશો. તેના સંબંધમાં અમારો અનુભવ જુદોજ છે. જે ધણીની કવિતાષ્ટિકિતની તમારી દુનિયાં ઠેકઠી કરતી હતી તેજ ધણીની અમે જળજળ વખાણ કર્યેં છિયે, અને જુવો અમારા રાજકવિ તરીકે સામેની બેઠક ઉપર તે હાલ ખીરાજ-માન થયો છે.

“જીવવાળી ચીજ બાજુ મુકતાં જેને સાધારણ રીતે આપણે નીર્જીવ અથવા જીવ વિનાની લેખ્યે છિયે તે વિશે હવે હું તમને બે બોલ કહીશ. જુવો, આ પ્રલોનો ઝુમખો. એ પ્રલોથી અમે મોહીત અને ચક્રીત થઈયે છિયે અને તેઓને સદા અમારી નજદીક રાખ્યે છિયે. તમારી દુનિયાં જ્યાં એજ પ્રલો ઢગલાખંધ ઊગે છે ત્યાં આડી ઉપરથી તેમને તોડવાને પણ તમે દરકાર કરતાં નથી.”

પછી તે પ્રજ્ઞપતિએ “નામુરાદી” ને પોતાની સન્મુખ બોલાવી અને તેણીને માયાથી પુછ્યું: “બાઈ, તમારું નામ શું?” આ નામ તે પ્રજ્ઞપતિ જાણતો તો હોવોજ નોંધયે, પણ તેણે તેમ જણાવ્યું નહિ.

“હ, મારું નામ ‘નામુરાદી’ છે.” નામુરાદીએ દિલ્લગીરીથી જવાબ વાળ્યો.

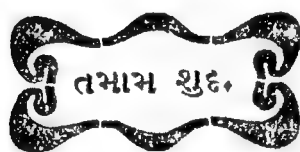
પ્રજ્ઞપતિએ તેણીનો હાથ માયાથી ઝાલ્યો. “આવો ફતેહબાનુ, મારી સાથે હું તમને મારાં અયેવાને ખાસમાં લઈ જાઉં.” “નામુરાદી” તો આ આવકારથી ચિતભ્રમીત થઈ. હસવું કે રડવું તેણીને મુઝે નહિ; જોકે જે નવું નામ તે અજાણી ધરતીના પ્રજ્ઞપતિએ તેણીને આપ્યું હતું તે તેણીના કાન ઉપર સીતારના શરોદ સમાન પડ્યું. તેજ વેળા વળી સજીવન થયલી આશા અને ખુબસૂરીથી તેણીનો ચેહરો ગુલાબ મિસાલ ખીલી ગયો અને તેણીનું અંખવાયલું જોર પાછું આવ્યું. તેણીએ હવે તે પ્રજ્ઞપતિને પુછ્યું: “પણ પેલી બીજા દેવીને શું તમે જાણ મેલી જવા ઇચ્છો છો?”

“અનુભવ તેણીને શીખવશે, ‘ફતેહબાનુ.’ આ શિક્ષણ તેણીએ આટલાંમાંજ લેવા માંડ્યું છે. ચાલો, આપણે ખોટી થવું નોંધયે નહિ.”

આ પ્રમાણે નવી નેમાયલી “ફતેહબાનુ” જુનીને પાછલ મેલી પ્રજ્ઞપતિ ભેગી દીવાનખાનાંમાં ગઈ. “ઓ મારી પ્રિય અને નામાંકીત

બેહન,” પ્રજાપતિએ તેણીની આગતાસ્વાગતા કરી કહ્યું: “તારા જેવી એક કામદારની જે દુનિયામાંથી તું છાંં આવી છે તે દુનિયાને બહુ ગર્જ છે. તારું ખરું નામ મેં તુંને હવે જાહેર કીધું છે. તારી દુનિયાનાં લોકો જે ઉપમા તુંને આપે તેની તું લેશભાર પણ દરકાર કરતી ના. જા, ત્યારે ત્યાં પાછી ફર અને તારી સાથે સાથે ફતેહ એટલે અજીત જીતને તું લેતી જા.”

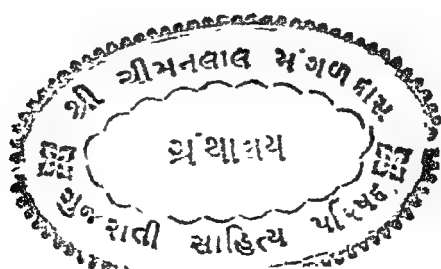
આ પ્રમાણે “નામુરાદી” પોતાનાં “ફતેહબાનુ”નાં નવાં નામ સાથે આશાનાં ઝળકતાં કીરણને પોતાની ગોદમાં લઈ પ્રજાપતિના ઉદ્દગારે તેણીના કાનમાં હજી ગણગણી રહ્યા હતા તે ગણગણાત સહીત આ દુનિયામાં પાછી ફરી. આ દુનિયાના ઉમંગી અને પ્રમાણીક કામદારોમાં તેણી હાલ બહુ ચઢિયાતો ઓધો ભોગવે છે અને સામાન્ય પ્રજાના લાભાર્થે તેણી કમર કસી રહી છે.

આ કથા ૧૮૬૭ ના રપ માં કાયદા પ્રમાણે રેજિસ્ટર થઈ છે, અને તેની ઉપર તમામ હકક તેના કર્તાનો છે.

મી० મેહરવાનજી મનચેરજી બનાજી કૃતઃ

આગેવાન ‘ઓરીજનલ’ વાર્તા

દુન્યાઈ દોર.

—યાને—

શું કરમને કુટયે કે કૈતકને હસ્યે ?

ની પહેલી આવૃત્તીની તમામ નકલો વેચાઈ ગઈ છે, માટે
જો પુરતી સંખ્યામાં આ વાર્તા માટે ઓર્ડરો નોંધાવવામાં
આવશે તો સુધારાવધારા સાથની બીજી આવૃત્તી તુરત છાપાવવામાં
આવશે.

આ વાર્તા Semi Dramatic છે, અને તેની અનુપમ
Originality વિશે બે મત છેજ નહિ, અને જેઓએ
‘સુધારાનું’ શિખર’ વાંચી છે તેઓને વધુ કહેવાની સહેજ પણ
જરૂર નથી.

“દુન્યાઈ દોર”

ના સર્વોત્તમ અભિપ્રાયોના ટુક ઉતારાઓ ઉપર તમારું ધ્યાન
ખેંચવાની કર્તા રજા લેછે:—

MR. RUSTOM P. MASANI, M. A. (Municipal Secretary)
says:—“I have gone through the book with feelings of com-
mendation for the admirable manner in which you have acquitted
yourself. It is indeed a very welcome departure in Parsi novel-
writing and I sincerely congratulate yourself on this successful
attempt of yours.

"It is an unique production of its kind, and is intended to mark a new era in the field of vernacular literature. We congratulate the writer of '*Doonyai Dor*' on the commendable manner in which he has acquitted himself...and his keen, versatile, and at the same time telling observations, on some of the glaring drawbacks of Parsi modern society."—[*The Bombay Gazette* 8-8-09.]

"The book is a very telling and effective picture of Parsi home-life and society as constituted at the present day...We ungrudgingly recommend this book to the notice of all lovers of literature."—[*Sanj Vartaman*, 15-2-09.]

“વાર્તાનાં થોડાંકજ પાના ઉઠલાવતાં તેમની અસલીયાત આયનાની મીસાલ ખુલ્લી થઈ જાય છે એમાં તો કશો શક નથી. કોઈપણ કસાયલા કલા મંકસને જેવો આપે તેમ કર્તાએ ધનસાફ આપ્યો છે અને પારસી કોમન-આજના સંસારને લગતા દરેક સફાને ચંચળાઈથી વાર્તા સાથે વણી લઈને શાદી રામશનીને લગતા સુધારાના જુનાપુરાણ સવાલથી તે જુદીન લગન સુધીના અપ-દુ-ડેટ સવાલોપર મહા-પસંદ લાપામાં ઝબાનદરાજ ચલાવી એક વાંચવાલાયક સ્કેચરૂપી ક્રીસો રજુ કરી છે. ગરૂરી અને ગુમાનીથી ઘેરાયલાં ખેશીઓ ગરીબ ખેશીઓને ભુલી, હીણી ધીકારીને જાહેરમાં કેમ સખીવજુદ અને સુધરેલાંમાં ખપે છે તે પારસી સંસારમાં બનતા રોજાં બનાવો પકડીને મીં બનાજીએ બહુ રમુજ તેમજ અસરકારક રીતે બતાવી આપ્યું છે. તાહેલાંના તોર ઉપર ઉતરી જતાં કર્તાએ પોતાની વાર્તાને કુનેહથી બચાવી છે અને તે પારસી ઘરોમાં હોંસે હોંસે વંચાવી જોઈએ છે.”

[જામે જમશેદ, ૩૦-૧-૦૯]

“મીં બનાજીને ઓરીજીનેલીટીનો એકરાર કરવાની જરૂર હતીજ નહિ કેમકે ગમે એવી ઉડતી નજર ફેંકતાં પણ બેધડક કહેવાઈ શકાય કે ઓરીજીનેલીટીનો દાવો કરવામાં મીં બનાજીએ સહેજપણ અતીથ્યે-કતી કાઢી નથી. પારસી સંસારની અંદરની ખુબીખામીઓનું ખરેખર ચિત્ર આપણે વારંવાર અનુલવયે છીએ યા સાંભળયે છીએ તેનોજ આખાદ પ્રતિષ્ઠા મીં બનાજીએ ‘દુન્યાઈ દોર’ મારફતે બરાબર બાહુર પાડ્યો છે. જુદાં જુદાં પાત્રોની ખુબીખામી ‘દુન્યાઈ દોર’ ઘણી સારી રીતે ઉંઘાડી પાડે છે, એમાં કશો શક નથી. ગોયા “દુન્યાઈ દોર” જુદી જુદી પ્રકૃતિ અને સ્વભાવનાં પ્રદર્શન તરીકેની ગરજ સારે છે. જે જે ખામીઓ તેમાં ચિતારવામાં આવી છે તેને આપણે પારસી સંસાર આજકાલ વધુ અને વધુ શરણ થતો જાય છે. એવા વખતે મીં બનાજીની ‘દુન્યાઈ દોર’ એક પ્રેસ ગોપાત ચાલુકની ગરજ સારે છે.” [કચસરે હિંદ-૨૪-૧-૦૯]

“આ નવલકથાના કથનાર યાને કર્તા મીં મેહરવાનજી મનચેરજી બનાજી આબાદ અમારા જેવાજી વિચારો ધણીખરી પારસી નવલ-કથાઓ વિશે ધરાવે છે. એઓએ ઉપલાં નામવાળી ચોપડી જેને તેમને ‘શુ’ કરમને કુટયે કે કૌતકને હસ્યે’ એવું ઉપનામ આપેલું છે તે એઓએ પોતે તદ્દન નવીજ ઉપજાવી કાઢેલી છે.

“ગરીબ સગાં તરફ માતખર તુમાખીઓની કઠોર લાગણી છતાં કુદ્રતમાં મામલો કેવો ઉલટાઈ જાય છે, અમીરના ફકીર અને ફકીરન અમીર કેવા બને છે, ભૂંડને લલાઈથી કેવો મારવામાં આવે છે, અને જવાનીનો મડાટ ઘડપણમાં કેવો પસ્તાવાનું કારણ થઈ પડે છે તે આ ‘દુન્યાઈ દોર’ ઉપરથી શીખાય છે.” [રાસ્ત ગોફતાર ૪-૪-૦૬]

“આજે ઇંગ્રેજ વાર્તાઓના આઈતા તરજુમા કરનારાઓનો જેમ પારસી વાર્તાનવેશ આલમમાં ટોટો નથી, તેમ ઇંગ્રેજ સંસારને ઇંગ્રેજ અનુસરતી વાર્તાઓને પારસી સંસારને પેશ પડતી બનાવી દઈ એક ‘પારસી સંસારી’ વાર્તા તરીકે ઠોકી ખેસાડનારા લખનારાઓથી પણ આપણે અંજાણ રહ્યા નથી. મીં બનાજીએ પોતાની આ અસલ વાર્તા ‘દુન્યાઈ દોર’માં પારસી સંસારમાં લાગુ પાડી શકાય તેજ બનાવેને હાથ ધરી તેમને પુરતો ઇનસાફ આપેલો માલમ પડે છે.

“વાર્તાની છેવટે પારસીઓના કેટલાક સંસારી રીવાજો સંબંધી કર્તાએ ઘણા અસરકારક શબ્દોમાં વીવેચન કયું છે, જે ખચ્ચીત વાંચવા લાયક થઈ પડશે એમ અમે માન્યે છીએ. આસીખાયલા જેવા પારસી જવાનોને સારી ચીમકી લગાવી છે અને તેવી ચીમકીઓને છુટથી ઉપયોગ થયેલો હોવાથી આ વાર્તા ધણી રસીક અને ખેંચાણકારક થઈ પડે છે.” [ધી પારસી ૩૧-૧-૦૬.]

જે તમોએ “દુન્યાઈ દોર” હજી સુધી વાંચી નહિ હોય

તો તમોએ એક ઉત્તમ ‘ત્રીટ’ ગુમાવી છે.

કીમત રૂ. ૧૫.

નીચલે ઠેકાણે તમારાં નામ ઠેકાણું સાથનો કાર્ડ મળવે નામ નોંધવામાં આવશે:—

મીં એમં એમં બનાજી,

ચાઠીયા બીટીંગ્સ,

તારદેવ રોડ,

મુંબઈ.

“ડાન” ફોટોગ્રાફીક રહુ
ડીયો. છેલ્લામાં છેલ્લી આર્ટી-
સ્ટીક રૂઢીઓ ઉપર કહાડવામાં
આવતી છબીઓ અને ફોટો
એનલારન્જમેન્ટસ. ગમે એવા
જુના ફોટોઝપરથી પણ એન
લારન્જમેન્ટ ઉપજાવી કહાડવામાં
આવે છે. રૂ. ૧૦ ની નીર્ણવ
કીમતમાં ત્રણ પુલ સાઇઝ ફોટો
પાડી આપવામાં આવે છે.

‘મોસમ ખાધેલાં અને પક-
વેલાં સાગલી તથા સીસમનો
ડ્રોઇંગ રૂમ અને ધરસંસારનો
સામાન, લગનસરાના પડની
જીજુસો, રોનકદાર બનાવટ અને
ઊંચી પાલીશની, મધ્યમ ભાવે
અને જુજ નફે વાપદા અને
માગણી પ્રમાણે બનાવી આપ
વામાં આવે છે.

અમારે ત્યાંનો તૈયાર સામાન
જોઇ જવાની એલતેમાસ કર-
વામાં આવે છે.

મેસર્સ એ. ફરામરોજની કું.

એકલે હાથે ચાર જુદી જુદી કીસમના ધંધા
ચલાવનારા કીસબીઓ પોતાના મેહેરબાન ધરાકોનું
ધ્યાન આ સાથે ટાકેલી ચોગડી તરફ નમનતાઇથી
ખેંચે છે. એ ચારે ધંધાનું મધ્યબીડું, સર્વેને જાણીતું
અને માનીતું ગોવળ્યા ટેંક રોડ ઉપર સ્થપાયલું છે.

ગોવળ્યા ટેંક રોડ, મુંબઈ.

જાતે જાતની નાની મોટી
સોનેરી નક્સીની ‘ઓક’ની તથા
પલાસ્ટર ફ્લેમો ‘આંક આનાથી
વધુ કીમતે ફોટોને અલુસરતી
અચ્છા ટેસ્ટથી કીસબીઓને
હાથે બનાવી આપવામાં આવશે.

સુંદર શુરીલા સરોદના બીચ-
ઉડ લાકડાના કીસમકીસમનાં
હારમોનીયમો રૂ. ૭૫ થી રૂ.
૧૫૦ ની કીમત ઉંચી કારી-
ગીરીના, બનાવી આપીયે છીયે;
તેમજ જુનાં હારમોનીયમો
કીફાયત ભાવે રીપેર પણ કરી
આપીયે છીયે.

*“Give me my Chance, and
let me see what I can do.”*

MR. CHAMBERLAIN AT BIRMINGHAM.

*“Give me my Chance and
let me see what I can do.”*

Says—M. M. BANAJI of
Messrs. Marker Printer & Co.,
LICENSED AND QUALIFIED PLUMBERS
& SANITARY CONTRACTORS.

With our reputation and your future Custom at stake
Can we afford to turn out bad Joints or
bad Plumbing?
If you want what you can't get at other Plumbers
step in kindly or write and consult me at:—

**Chothia Buildings,
Tardeo Road,
BOMBAY.**

*The Company has the honor and pleasure of
Executing Sanitary Works for numerous well-known
citizens amongst whom are:—*

MISS HAMABAI FRAMJI PETIT.
MESSRS. MERWANJI & HORMASJI M. CAMA.
KHAN BAHADUR M. C. MURZBAN, C.I.E.
MR. DADABHOY NAVROJI DAVER.
DR. ERACHSHA HAKIM.

and first class Engineering Firms:—

— Messrs. Shapurji N. Chandabhoy & Co.
and Messrs. Mistry & Bhedwar.

દેવલાલી ગ્રાંડ હોટેલ.

તમેને રહેવા માટે દેવલાલીની સરસમાં સરસ ઉંચી અને શીતળ ટેકરી કે ન્યાંથી આખો દાવસ પહાડ, ખીણો, અને લીલાં ખેતરોનો દેખાવ નજરે પડે છે ને જેથી આંખોને તાજગી મળે છે તેવી જગાપર સેનીટરી પ્રીનસીપલપર હોટેલને માટે ખાસ બંધાવેલા છુટા છુટા બ્લોકોમાં કે ન્યાં કુટુંબો તેમજ કલબો તથા છુટા ગ્રહસ્થો—મલાહજો સચવાય તેવી રીતે—ખુશાલ પોતાને ગમતી આંકાશ વગર મળહ કરી શકે તેવી જગામાં મળશે.

છંડોર ગેમ હોટલના કમ્પાઉંડમાં તમે માટે એક ખાસ જીમખાતું આ સીઝનમાં બાંધ્યું છે, ન્યાં પીંગ્પોંગ, ચોપટ, ચેસ-ડામ અને પાનાની દરેક રમત મુક્ત પુરી પાડ્યું.

આઉટડોર ગેમ જેમાં એરીયલ ફ્લાઇટ, ક્રીકેટ, લોન ટેનીસ, બેડમીન્ટન મુક્ત.

મ્યુઝીક તમારી ખીદમતમાં એક ઉસ્તાદી ગવઇયો ગાના સમજવશે. તમે જે વગાડી જાણતા હશો તો શીડલ દીલરૂયા વગડવા મળશે અને જે વગાડી નહીં જાણતા હશો તો તમેને રીજવવા એકસો હીંદુસ્તાની તેમજ ઇંગ્રેજ ગાયનોનો ગ્રેમોફોન અને એક ફોનોગ્રાફ ન્યારે માંગશો ત્યારે તમારું દીલ રીજવશે. દર રાત્રે પેસેનજરોને જલસો કરવાની જોગવાઈ કરી આપીશું અને બનતાં સુધી તમારી ખીદમતમાં ભરેસપતવાર અને શનીવારે ખેંડની મળહ મળશે.

લાઇબ્રેરી તેમાં દરરોજ તમારી ખીદમતમાં એક ઇંગ્રેજ અને પાંચ ગુજરાતી પેપરો તથા ઇંગ્રેજ અને ગુજરાતી નોંવેલો હાજર રહશે.

ખાવાનું ઇંગ્રેજ, પારસી અને મોમલાઇ. તરેહવાર સ્વાદીષ્ટ અને ઘણી સરસ રીતે પકાવેલી વાણીઓ દરરોજ મળશે. આ સઘળું દેવલાલી ગ્રાંડ હોટલમાં મળે છે.

માલેક—હોમી ૫૦ શેઠના.

ઠગારો ના.

દસ્તુર નામે વેલાતના આંખના ડાકટર ફક્ત એકજ છે જે,
કોટમાં ત્રીચર કું સામે—કાળા પથરની બેંક આગળ

દીનશાહ એમ. દસ્તુ-
રની વીસ વર્ષની
પુરાણી પેઢીમાં છે.

અમારા આંખના ડાકટરે લંડનની ત્રણ મોટી આંખની આસ્પીટ-
લોમાં આંખના ડાકટરનો ઓધ્ધો બન્યા વીશે લંડનના વીદ્વાન આંખના
ડાકટરો કરે છે કે:—

“ડાકટર દીનશાહ દસ્તુર આંખનાં દરેક કામમાં પુરેપુરા
પ્રવીણ, કુશળ તેમજ ઘણી બાહોશી અને સફાઈથી આંખનાં
ઓપરેશન કરનાર અને કોઈપણ આંખની આસ્પીટલમાં
આંખના સરજનના ઓધા માટે પુરેપુરા લાયક છે.”

વળી હાઇ કોર્ટના વડા જજજ સર બેસીલ સ્કોટ, ગવરન-
રની કાઉન્સિલના મેમ્બરો, બહુતા ડાકટરો વીગેરે નામાંકીત
અહસ્થાનાં ઉંચા લેખીત મતો અમેને મળ્યાં છે.

મુખ્યમંત્રી ફક્ત અમારે ત્યાંજ ચશ્માથી આંખની મુશકેલ ખામીઓ
સુધારવા માટે મજકુર આંખના ડાકટર સુદૃઢ આંખ તપાસે છે. વળી
આંખનાં દરદોની દવા અને ઓપરેશનો પણ કરવામાં આવે છે.

, ઉંચી જાતના પથરના ચશ્મા, દુરબીનો, તાવ તપાસવાનાં થર્મો-
મીટર, નકલી આંખો વગેરે સંપુરણ સંતોષ સહ્યતા સાથે ઘણા
સસ્તા ભાવે મળશે.

“લુ—લુ” આંખનાં ટીપા

આંખના દરદોનો તદ્દન ખાત્રીલરેલો ઠંડક આપ-
નાર અકસીર ઇલાજ છે

આંખનાં દરદોને એક દીવસમાં કાયદો કરે છે.

કીમત રૂ. ૧.

YOUR CHANCE.

IF this shilling book can tell you a good deal can you afford to go without it? It will help employers to succeed, and give employes a chance of rising to responsibility and higher salary. There is a reason for this. New opportunities, new ideas, new methods make the difference between success and failure. They are all described in a manner, concise, clear, comprehensive and easy to understand.

" Shorthand Outlines Discriminated "

palpitate with actuality. It teaches how to write correct standard shorthand Outlines How to overcome pitfalls successfully. How to attain greater mental efficiency. It comes

FROM

PREMIER INDIAN AUTHOR :

FRAMARZ M. M. BANAJI, P.C.T., (ENG.)

Pitman's Certificated Teacher,

— RECIPIENT OF —

Unique Testimonial from

T. WHILOCK, F.S.C., F. INC. S.T., F.B.T., D.B.E., A.,

Secy., Society of Certificated Teachers of

Shorthand (Eng.)

THE FIRST AND THE ONLY INDIAN

HOLDER OF THESE TRIPLE DISTINCTIONS.

Buxton Road, Ashbourne, Derbyshire.

MY DEAR MR. BANAJI,

Many thanks for the copy of "Shorthand Outlines Discriminated." They display **wonderful** discrimination on your part, and **disclose** the pains bestowed upon them; your work must be most useful to teachers and students alike and **fully deserves** the success which it is achieving.

Yours sincerely,

T. WHILOCK, F. S. C. &c.

(Commercial Teacher, Denstone College Staffordshire; Secretary S.C.T.S.)

The West End School of Shorthand

King Richard Road, Leicestershire.

F. M. M. BANAJI, Esq.,

MY DEAR SIR,

I have just bought from Sir Isaac Pitman & Sons your **valuable** book "Shorthand Outlines Discriminated," and offer you my hearty congratulations on its appearance. There are very few who have any idea of the time, labor, tact and decision necessary for such a work and I have nothing but **praise** for you, for if you did not value the Phonographic Art **for its own sake** you would not have attempted it. The work will be of very great service to ambitious students. Please accept my sincere regards.

Very truly yours,

Wm. YARNOLD, F. INC. S. T.

Principal.

The Author has set himself the **formidable task** of compiling a work which aims at overcoming the difficulties experienced in writing, reading and transcribing shorthand outlines. There can be **no doubt** that anyone who works through the book will find his Phonographic knowledge quickened, and in many instances enhanced.

F. J. HALLETT, F. INC. S. T., F.C.I.

SHORTHAND TEACHERS' EXPERT.

EDITOR—"Reporters' Magazine."

The Book & Particulars from :—

F. M. M. BANAJI, P.C.T.

Chothia Buildings, Tardéo Road,

BOMBAY.

આ તમારાજી લાભમાં વાંચશો.

કુપર કંપની.

આંખના ડોક્ટરો અને ચસ્મા
બનાવનારા.

પારસી આંખની હોસ્પિટલ તથા જાણીતા આંખના
ડોક્ટર કરંજીઆને માટે ખાસ ચસ્મા બનાવનારાઓ
રેટીનોસ્કોપીથી આંખની ખરીક તપાસ કરી મુશ્કેલ
ખામીઓ શોધી કાઢી ખરા અમેરીકન પેબલના ચસ્મા
આપીએ છીએ.

ઉત્તમ ક્વૉલીટીનો સર્વ માલ ઘણા કીંદાયત ભા
અને બીનસ્વાથી ખરી સલાહ.

કોટ, બુંબાખાના પાસે,

વહાઈટવે લોડલોની સામે,

નાં ૭૭, હોર્નબી રોડ, મુંબઈ.

ટેલીગ્રાફીક એડ્રસ:

“ઓપટીકસ.”